

د افغانستان لنډ تاريخ

ليکوال:

علامه عبدالحی حبيبي

مترجم:

استاد عبدالرؤف بېنوا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د کتاب ټول حقوق په خپروونکي اړه لري

* د افغانستان لنډ تاریخ

* لیکوال: علامه عبدالحی حبیبی

* مترجم: استاد عبدالرؤف بېنوا

* خپروونکی: علامه رشاد خپرندویه ټولنه

* کندهار - افغانستان

* تلیفون: ۰۷۰۰۳۲۶۰۱۱

* ایمیل: mrohyal@yahoo.com

* مالي لګښت: علامه حبیبی د خپرونو مرکز

* کمپوز او ډیزاین: روھیال کمپیوټر اداره

* چاپکال: ۱۳۹۱ ش - ۲۰۱۲ ع

* کچه: ۵۰/۱۳ × ۲۱ سانتي متره

* چاپ شمېر: زر ټوکه

* دمخونو شمېر: ۴۸۸

* د خپرونو لړ: ۷۰

د افغانستان د لنډ تاريخ داستان:

يو کتاب درې ژباړونکي

علامه حبيبي رحمۃ اللہ علیہ د افغانستان د تاريخ په باب خورا مفصل او مشرح آثار ليکلي دي. خو "تاريخ مختصر افغانستان" ئې هغه اثر دی چي په لنډ ډول د افغانستان پر تاريخ روڼا اچوي. علامه صاحب دغه دوه ټوکيز اثر د څو سوو ټوکو آثارو تر مطالعې او ويلو وروسته ليکلی دی. د دې اثر اهميت په دې کي دی چي لوستونکی په خورا لږ وخت کي د افغانستان د تاريخ او په دې سيمه کي د لويو پېښو سوو حوادثو سره آشنا کوي.

د "تاريخ مختصر افغانستان" لومړی ټوک په ۱۳۴۶ش کال په کابل کي د کتاب چاپولو مؤسسې خپور کړ. دوهم ټوک ئې تر درې کلن ځنډ وروسته په ۱۳۴۹ش کال د افغانستان د تاريخ ټولني له خوا چاپ سو.

د دغه اثر پښتو ترجمه د ارواښاد استاد عبدالرؤف بېنوا له خوا په ۱۳۵۶ش کال تر سره سوه او په دوو وروستيو پېړيو کي د پښتو د چاپ سوو آثارو د سيمينار په مناسبت خپره سوه. په پښتو ترجمه کې د محمدزيو څپرکی ترجمه سوی نه دی، دغسي مسایلو ته نه توجه دهغه مهال د حاکم دولت د دولتي پالیسی بنکارندويي کوي.

د افغانستان لنډ تاريخ (پښتو ترجمه) د ۱۳۵۷ش کال د ثور تر اولي پاچاگښتۍ څو مياشتي مخکي چاپ سو او تر ۱۳۷۸ش کال پوري ئې پر چاپ تقريباً دوه ويشت کاله اوښتي ول. په دغه دوه ويشت کلن زماني واټن کي د کتاب چاپي نسخې کميابه سوي وې او په بازار کي ئې د پيدا کېدو چانس خورا کم وو. دا چي له يوې خوا کتاب خورا ارزښتمن وو او له بلې خوا په بازار کي نه پيدا کېدی، نو د دې ضرورت احساس سو چي کتاب دوباره چاپ سي. خود دې پر ځای چي د کتاب هماغه پخوانۍ ترجمه يو واريو چاپ سوې وای، په يوه کال (۱۳۷۸ش) کي دوو ښاغلو مترجمينو (!) کتاب له سره ترجمه کړ او په همدغه کال چاپ سو.

له دغو ښاغلو څخه يو هم الحاج عبدالودود کرزي دی او دوهم هغه ئې داود وفا دی. دا چې د دغو دوو له جملې څخه به کوم يوه لومړی په دې اړه خواري کښلې وي، د کتاب له چاپکاله معلومېږي، د ښاغلي کرزي صاحب په ترجمه کې د "خپلې خبرې" تر عنوان لاندې د (۱۳۷۶ش) کال نېټه ليکل سوې ده. د دې مطلب دا دی چې ښاغلي کرزي دغه ترجمه تر ښاغلي وفا دوه کاله وړاندې کړېده، خو چاپ ئې په تصادفي (!) ډول د ښاغلي وفا له هغې سره په يوه کال تر سره سوې دی. تر دې په هاخوا يوه بله د يادوني وړ خبره دا ده چې د ښاغلي کرزي ترجمه د ۱۳۷۸ش کال په غبرگولي کې چاپ سوې ده.

د ښاغلي عبدالودود کرزي د کتاب سموونکی او کتونکی هم ښاغلی داود وفا دی. د چاپ کار ئې په سپين زرپرتهرز (پرائيويت) لميټه کوټه کې تر سره سوې دی. خو ښاغلي وفا دا اثر په ۱۳۷۸ش کال ترجمه کړ او د همدې کال د (اسد) په مياشت کې د دانش خپرندويي ټولنې له خوا چاپ سو. د کتاب د وقايې پر دوهم او دريم مخ باندې د استاد محمد آصف صميم په قلم يو لنډکی يادښت د "همدا سلف او همدا خلف" تر عنوان لاندې ليکل سوې دی. په دې يادښت کې ئې خپل شاگرد ښاغلي وفاته شاباسی ورکړی دی چې په کم سن ئې د ارواښاد استاد بېنوا غوندي دروند بارت ته اوږه ورکړېده او په پوره کاميابي ئې دغه بار سرمنزل ته رسولی دی.

د بدمرغه پښتنو بدنصیبۍ خورا ډېرې دي، له دغو بدمرغيو څخه ئې يوه د دغه کتاب دوباره ترجمه ده. دغه کتاب چې دوې لسيزې وړاندې ئې فاضل استاد بېنوا د ترجمې له پاره خواری کاللي وې او زحمت ئې په کښلی وو، د دې پر ځای چې هغه ترجمه پيدا سوې او يوازي د محمدزيو څپرکي پر اضافه سوې او چاپ سوې وای، په عوض کې ئې د هغه مرحوم ټولي خواری عبث او پورته يادو دوو ښاغلو په جلا جلا ډول ترجمه او چاپ کړ.

په ۱۳۸۲ش کال دانش خپرندويي ټولنې د افغانستان لنډ تاريخ دوباره چاپ کړ. خو دا ځل ئې د پخواني ژباړن داود وفا پر ځای د استاد عبدالرؤف بېنوا نوم ليکلی وو. د خپرندويي ټولنې په يادښت کې ئې دې پېښې ته اشاره کړې ده او خپله دغه لويه سهوه ئې په يوه کوچنۍ جمله په دې ډول جبران کړېده: "ښه به دا وي، چې خبره رالنده کړو او هغه دا چې (د افغانستان لنډ تاريخ) کتاب د داود وفا په نامه چاپ شوی و. حال دا چې

ارواښاد بېنوا صيب په ۱۳۵۶ کي ژباړلی داود وفا يوازې پکې د پښتو د نوي ليکدود زياتونې او کمونې کړي او يوازې (۲۶) مخه يې ژباړلي، چې بيا يې کتاب په خپل نامه کړ.

تر دې لنډي يادښت وروسته "د افغانستان لنډ تاريخ او يو مخروڼی" تر عنوان لاندې د استاد محمد آصف صميم لنډه ليکنه چاپ سوې ده، ښاغلي صميم صاحب هم د داود وفا سهوي ته اشاره کړې او د خپل پخواني يادښت د ليکلو په باب ئې د خپلو استادانو علامه حبيبي او استاد بېنوا له اروا بڅښه غوښتې ده.

تر دې وروسته نو د دانش خپرندويي ټولني (د افغانستان لنډ تاريخ) د ارواښاد بېنوا صاحب ترجمه ده نه د ښاغلي داود وفا. خو د تعجب وړ خبره دا ده چې د ښاغلي داود وفا ليکدود د ځانگړتياوي او سموني د معيار (!) په نامه په اوسنيو چاپونو کي هم را رواني دي، د دغو ليکدود د زياتونو او سمونو په لرلو سره هيڅ وخت داسي فکر نه سي کېدای چې دغه ترجمه دي د ارواښاد استاد بېنوا وي. ځکه د هغه په ترجمه کي لاسوهنه سوې ده او په هيڅ وجه داسي دلايل وجود نه لري چې د يوه مرحوم استاد په ترجمه کي دي په دغه کميت او کيفيت څوک لاسوهنه وکړي او يوه بله خپرندويه ټولنه، په داسي حال کي چې د دغو ټولو اصولو څخه باخبره او آگاه وي دغسي يو کتاب چاپ کړي.

په هر صورت پورته ټولي خبري فقط او فقط د فاضل استاد ارواښاد بېنوا په حق کي جفا ده، خداي دي داسي نه پېښوي چې زموږ د نورو حقدارو استادانو آثار هم په دغه شکل په يوه او بل نامه لومړی چاپ او وروسته ئې اصلي ترجمه مسخه سي. زموږ د اسلافو له آثارو سره دغه ډول بازی موږ د تاريخ کندي ته اچوي، چې بيا به مو نه مرحومو استادانو ته د ښهاني ورځ پاته وي او نه د هغوی څخه راپاته ميراث ته.

حاضر متن د ارواښاد استاد عبدالرؤف بېنوا ترجمه ده، خو د محمد زيو څپرکی د ښاغلي عبدالودود کرزي له ترجمه کړي نسخې څخه پراضافه سوی دی.

په دې متن کي تر خپله وسه کوښښ سوی چې د استاد ترجمه کړی امانت تر لوستونکو پوري ورسوو. دا چې په دې کتاب کي خورا زياتي نسبي شجرې، جدولونه او عکسونه راغلي دي، موږ کوښښ کړی دی، چې دغه نسبي شجرې او جدولونه تر خپله وسه کمپيوټري کړو، تر څو ئې لوستنه لوستونکو ته آسانه سي. د عکسو په باب

بايد يادونه وکړو چي د امکان تر حده مو نوي او د ښه کيفيت لرونکي عکسونه ورته پيدا کړي دي، کوم عکسونه چي بالکل نه پيدا کېدل هغه مو د اصل متن (پارسي نسخې) څخه سکين کړي او د دې متن سره مل کړي دي.

علامه رشاد خپرندويه ټولنه دغه ترجمه په دې نيامت ټولني ته وړاندي کوي، چي زموږ نوي څېړونکي او د تاريخ مينان د دغي ترجمې له اصلي کيفيت څخه خوند واخلي، خداي دي ټولو هغو ښاغلو ته انصاف ورکړي چي د معيار (!) په نامه زموږ د اسلافو په ليکنو او آثارو کي گوتي وهي. دغه ډول گوتو هني نه ديني جواز لري او نه هم قانوني، خداي ته خواست کوو چي زموږ د نورو بې شمېرو مصيبتو په څنگ کي د پخوانيو آثارو د مسخه کولو له مصيبت څخه هم د نجات يوه لاره راوښيي. په همدې هيله، دا ئې تاسي او دا ئې دارواښاد بېنوا امانت.

مطيع الله روهيال

د علامه رشاد خپرندويه ټولني مشر

فهرست

۱. د لوی خدای په نامه ۱۰

لومړۍ برخه

۲. د افغانستان تر تاریخ دمخه دورې ته یوه کتنه ۱۲
۳. د پنجاب په هرپه کې ۱۳
۴. موهن جوډیرو ۱۳
۵. تر اسلام دمخه تاریخي افغانستان ۳۲
۶. آریایان ۳۲
۷. اړینه ویجه ۳۳
۸. ویدی مدنیت ۳۳
۹. اوستایي مدنیت ۳۷
۱۰. د کاوي = کیان کهول ۴۸
۱۱. اوستایي پهلوانان ۵۱
۱۲. افغانستان او اوستایي سیمې ۵۳
۱۳. ایزدان او ارباب انواع ۵۴
۱۴. ادبیات او ژبې او د هغورابطه د افغاني ژبو سره ۵۸
۱۵. د پردیو هخامنشیانو سلطه ۶۲
۱۶. د سکندریرغلونه ۷۴
۱۷. په آریانا کې د موریو موقتي واکمني او بودایي لویه اغېزه ... ۸۲
۱۸. د بودا دین او په افغانستان کې د هغه خپرېدل ۸۶
۱۹. یونان او باختري خپلواک سلطنت ۹۴

۱۰۶	..... ۲۰. ساکان، پارتیان او پهلویان
۱۱۴	..... ۲۱. کوشانیان
۱۲۸	..... ۲۲. د کوشانیانو پایڅوړ او د هپتالیانو منځته راتله
۱۳۲	..... ۲۳. هپتالیان
۱۳۸	..... ۲۴. افغانستان د اسلام د پیدایښت په وخت کې
۱۴۵	..... ۲۵. د افغاني فرهنگ تاریخي مبادي

دوهمه برخه

۱۵۳	..... ۲۶. افغانستان ته د اسلام راتگ او د خلفاوو دوره
۱۵۴	..... ۲۷. عثماني خلافت
۱۵۶	..... ۲۸. د علي (عليه السلام) د خلافت وخت
۱۵۶	..... ۲۹. اموي دوره
۱۶۳	..... ۳۰. د عباسیانو زمانه
۱۶۹	..... ۳۱. په اموي او عباسي دوره کې د افغانستان اجتماعي او

درېمه برخه

۱۸۳	..... ۳۲. اسلامي خپلواکه دوره
۱۸۳	..... ۳۳. طاهريان
۱۸۹	..... ۳۴. صفاريان
۲۰۱	..... ۳۵. سامانيان
۲۰۹	..... ۳۶. پښتانه حکمرانان
۲۱۳	..... ۳۷. فریغونيان
۲۱۶	..... ۳۸. د ملتان لودیان
۲۱۹	..... ۳۹. د تخارستان آل باینجور
۲۲۲	..... ۴۰. د غرستان شاران
۲۲۴	..... ۴۱. د اندراب امیران
۲۲۵	..... ۴۲. چغانیان امیران - آل محتاج

۲۲۸	.....	سیمجوریان	۴۳
۲۳۱	.....	غزنویان	۴۴
۲۴۸	.....	د سلجوقیانو او خوارزمشاهیانو نفوذ	۴۵
۲۵۲	.....	غوریان	۴۶
۲۷۴	.....	خوارزمشاهیان	۴۷

خلر مه برخه

۲۸۲	.....	د خوارزمشاهانو وروستی ماته او د چنگیز راوتل	۴۸
۲۹۱	.....	د چنگیزیانو په وخت کې د کړت اولاده او افغاني امیران ...	۴۹

پنځمه برخه

۳۰۱	.....	د هرات تیموریان	۵۰
۳۱۱	.....	د کونړ حکمرانان او یوسفزیان	۵۱
۳۱۴	.....	د هند تیموریان	۵۲

شپږمه برخه

۳۴۹	.....	روښانیان	۵۳
۳۶۷	.....	توخیان	۵۴
۳۶۹	.....	ابدالیان	۵۵
۳۸۰	.....	هوتکیان	۵۶
۴۰۱	.....	سدوزیان	۵۷

اوومه برخه

۴۳۲	.....	محمدزیان	۵۸
۴۶۵	.....	فکري او اجتماعي اوضاع	۵۹
۴۷۹	.....	ماخذونه او مراجع	۶۰

د لوی خدای په نامه

زموږ گران هیواد افغانستان هغه خاوره ده چې تر تاریخ دمخه له لرغونو دورو څخه بیا تر اوسه د مدنیتو چین، د فرهنګو د تېرېدو لاره او د انساني فکر او تهذیب زانګو وه او د تاریخ په لمنه کې له دې فرهنګ زېږوونکي خاوري څخه ښه غښتلي دولتونه راپاڅېدلي دي او هم د دې خاوري خلکو په تاریخي کشمکشو کې تل خپله آزادي او ملي ښه ساتلې ده. له ډېره وخته زموږ په محیط کې دې ته خورا زیاته اړتیا حس کېدله چې د افغانستان د تاریخ لنډیز په یوه دوو ټوکو کې له لرغوني زمانې څخه بیا تر اوسني عصره په داسې توګه ولیکل سي چې هم بشپړ وي او هم لنډ او هم پر تاریخي پېښو سربېره لازم تاریخي تصویرونه، نقشې، جدولونه او رسمونه ولري. چې زموږ د ښوونځیو زده کوونکي او عام خلک په آساني سره وکولای سي چې په هغه کې د خپل هیواد تېري تاریخي پېښې ولولي. خو کاله دمخه نو ما هم داسې د افغانستان دغه لنډ تاریخ په دوو ټوکو کې ولیکه.

د دې کتاب په لیکلو کې مې څو سوه ټوکه تاریخي کتابونه په شرقي او غربي ژبو وکتل او د ټولو مطالبو حواله مې د کتاب د پاڼو په پای کې ورکړه، خو د چاپ پر وخت یو مشکل راپېښ سو، چې ناچاره سوم هغه پاورقی مې ایسته کړې او د لازمه مراجعو نومونه مې د څو بابو په آخر کې ولیکل او هم د دې ټوک په پای کې به د ټولو مراجعو نومونه راوړه سي. په دې یادونه کې زما مطلب دا دی چې د دې کتاب ټول مطالب مستند دي او موثوق منابع لري.

پر دې کتاب مې یو شمېر تصویرونه او رسمونه او توضیحي جدولونه له خارجي او داخلي موثوقو کتابو څخه هم زیات کړه، هیله لرم چې گرانو وطنوالو او هغو کسانو ته ګټور سي چې غواړي د افغانستان تاریخ په لنډه توګه ولولي.

د دې کتاب د مطالبو په تدوين کي زيار ايستل سوی دی چي بشپړوي خو لنډ او
 گټور چي په راتلونکي وخت کي د مفصل تاريخ ليکلو لاره سمه سي او نمونه ئې (تر
 اسلام وروسته د افغانستان تاريخ) په لومړي ټوک کي چي پخوا خپور سوی دی لیده
 کېږي. په هغه کي مي د افغانستان د اسلامي دورې د لومړيو دوو سوو کالو مفصل
 تاريخ په زرو مخو کي ليکلی دی.

پوهاند عبدالحی حبيبي

کابل - جمال مېنه

د افغانستان تر تاريخ دمخه دورې ته يوه کتنه

د مؤرخانو په اصطلاح هغه دوره چې انسان د (ليک) په کشف بريالی سوی نه وو، تر تاريخ دمخه دوره Pre Historic نومېږي او تر هغه وروسته چې رسم الخط منځته راغلی (تاريخي عصر) دی، خو په دې شرط چې د لرغونو قومو پاته ليکلي سوي آثار لوستلي سوي وي او ځکه چې تر اوسه لا داسي ليکني سته چې نه دي لوستلي سوي، نو ځکه پوهان هغه تر تاريخ په دمخه دورو پوري تړلي بولي او که يو وخت ولوستلي سي نو بيا به په تاريخي مرحله کي داخلي سي.

د شرقي هيوادو تاريخي دورې ئې عموماً تر ميلاد دمخه د (۲۵۰۰) کالو په شاوخوا کي گڼلي دي، دا ځکه چې د مصر او بين النهرين ليکني چې لوستلي سوي دي هم دوني عمر لري، خو په سند او هرپه کي د موهن جو ديرو کشفې سوي ليکني لا تر اوسه نه دي لوستلي سوي، او په تاريخي مرحله کي داخلي نه دي.

په افغانستان کي تر تاريخ دمخه آثارو لټوني له ۱۹۳۶م کال څخه د اروپايي علمي هيئتو له خوا شروع سوي او په نتيجه کي تر تاريخ دمخه د ډبري (حجر) د دورې آثار لاس ته راغله چې د ډبري د استعمال په دريمي دورې يعني د تورلي سوي ډبري او د خاورينو لوبڼو او فلز د استعمال په دورې اړه لري، چې هغې ته د کلکولي تیک دوره وايي.

له دې علمي لټونو څخه دا نتيجه لاس ته راځي، چې: د افغانستان او د افغانستان د گاونډيو هيوادو په خاورو کي د (۶۰۰۰) کالو په شاوخوا کي دمخه انسانانو مدنيت درلود، ځکه چې همغه وخت مروت ته نژدې د (انو) په سيمه کي د مس د استعمال آثار کشف سوي دي.

تر تاريخي دورو دمخه آثار ئې د افغانستان د گاونډ په دې ځايو کي موندلي

دي:

۱- د پنجاب په هرپه کي:

يعني د افغانستان د غرو په لمر ختيځو ډاگو کي، چي هلته د ودانۍ او ښار آثار لیده کېږي.

۲- موهن جوډيرو:

د افغانستان لمر ختيځي جنوبي خوا ته په سند کي، د ښار کوڅې او د بازار نخشې او حتی پاڅه ابروونه او په هره کوڅه کي د فضله موادو له پاره د پخو خښتو کوچني خاکدانونه هم ليدل کېږي.

په دې لرغوني ښار کي د مور د ربه النوع مجسمې، پاڅه خاورين لوبښي، د سرو او سپينو زرو راز راز گڼې او د هغه عصر د نورو فلزاتو صنعتي نمونې او فلزي بتان لاس ته راغلي دي، چي د هغه لرغوني ښار په مربوطه موزه کي خوندي پراته دي، او په هغو ښکلو آثارو کي له عاجو څخه د پيل کوچنۍ مجسمې او د غټو غښتلو غويو انځورونه سته چي پر ځينو انځورو توري او ليکني هم ليدلي کېږي، خو تر اوسه ئې لا څوک په لوستلو بريالي سوي نه دي. د سند د ناوې تر تاريخ دمخه مدنيت چي د افغانستان په لمر ختيځه خوا کي د هرپه او موهن جوډيرو تر منځ يو زر ميله (د بابل د تمدن د ساحې څلور برابره او د مصر د تمدن د پراختيا دوه برابره) په يوه شکل او يوه ډول خپور سوي وو، د ودانيو د تعمير طرز او د خاورينو لوبښو او د کار د سامان او وسايلو په جوړښت کي بېخي سره ورته دي او پوهانو دا نتيجه ځني اخيستې ده چي:

دا مدنيت د افغانستان د خاوري په لمر ختيځه خوا کي د سند د ناوې له سره بيا تر پايه خپور سوي، شمالي او جنوبي پايتختونه ئې (هرپه) او (موهن جوډيرو) دوه ښارونه وه او تر بابل پوري ئې د لمر لوېديځو خاورو د تمدن سره روابط درلودل او حتی تر ميلاد دمخه د (۲۰۰۰) کالو په شاوخوا کي د هندي تاجرانو په بابل کي يوه محله موجوده وه.

له هغو آثارو څخه چي د بين النهرين په کيندونو کي ئې موندلي دي څرگندېږي چي د سند د ناوې خلکو اعشاري ارقام او اوزان او پيماني پېژندل. د هغه ښار له آثارو څخه چي په هرپه کي ښکاره سوي دي څرگنده ده چي معتبرو خلکو په دوه پوريزو کورو کي ژوند کاوه او د استوگي د زياتو ځايو د اوبو څاهان، حمامونه او تر محکي لاندي

گدامونه درلودل، حال دا چي عامه طبقه کارگران او کسبگران په دوه اطاقي کوچنيو کورو کي اوسېدل، هر کور د يوه کوچني غولي په واسطه له بله کوره بېلېده او تر تاريخ دمخه د دې خلکو ښارو ته نژدې ځيني کلاوي وې، چي غالباً د غلې گدامونه ول.

هغه کنډوالي چي د هرپه د تمدن له وروستيو مرحلو څخه نمايندگي کوي، د هغه ځای د اوسېدونکو بېوزلي او انحطاط راښيي، چي زياترو کورو د سمڅو بڼه پيدا کړې ده او د ښارو جوړښت چي پخوا ئې نظم او ترتيب درلود بېخي گډوډ سوی دی او پوهانو له دې څخه داسي نتيجه اخيستي ده، چي:

۱- د دې ودانيو پر خلکو د غربي آريائيانو يرغلونه شروع سوي او د دوی مدنيت

ئې راټيټ کړی وو.

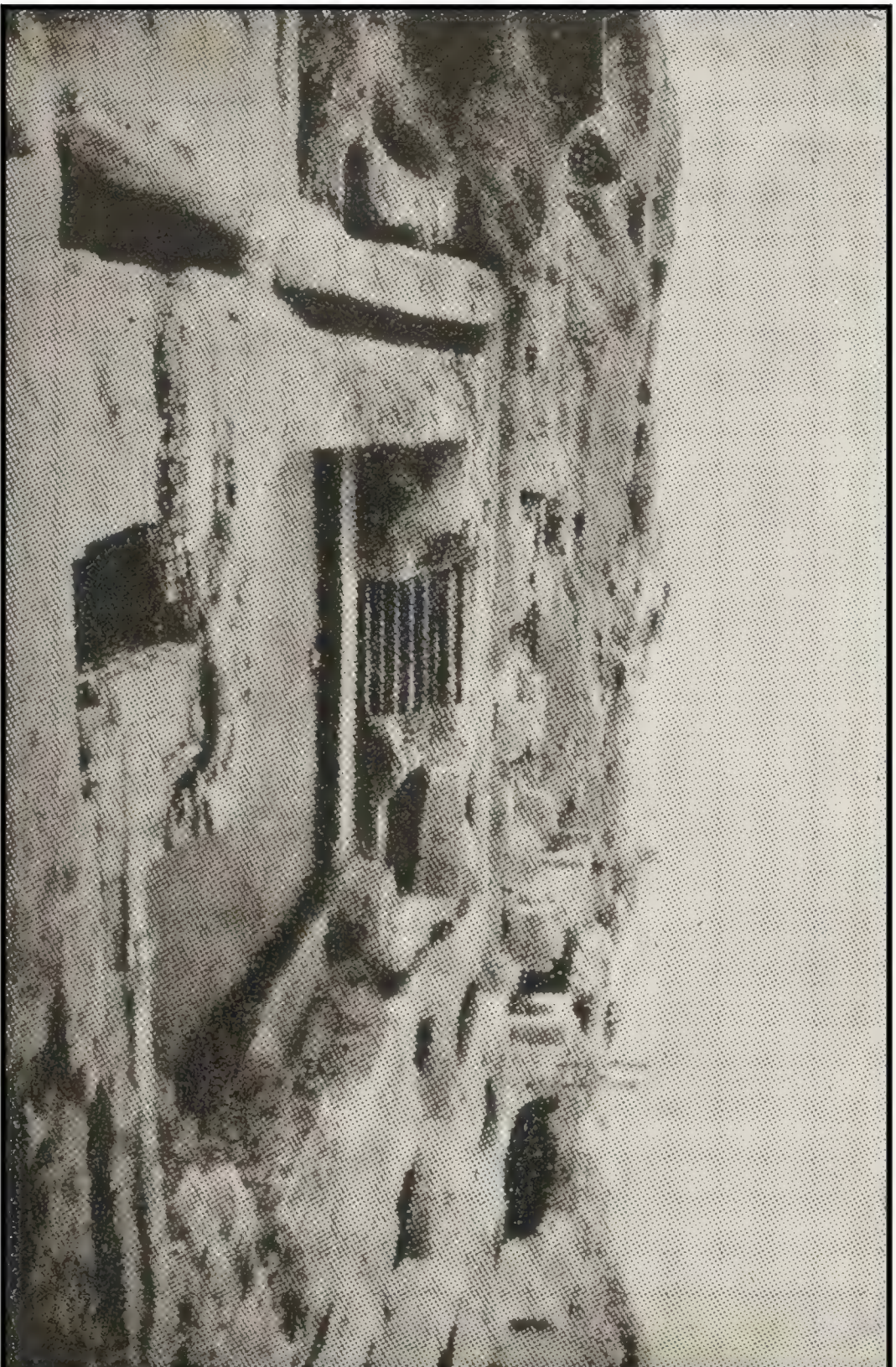
که څه هم د هرپه د ليکنو الفبا لوستلې سوي نه ده، خو دا ثابته ده چي دا رسم الخط تر آريائي مهاجرت په دمخه دوره پوري اړه لري.

هغو ارابو چي اسانو کښولې په هغو خلکو پوري اړه درلودله، چي په هندو اروپايي ژبو ئې خبري کولې، مگر د موهن جوډيرو او هرپه د خلکو گاډۍ غټو غښتلو غويو کښولې چي پلن اوږده ښکران به ئې درلودل او د دې ښکلو غټو غويو شکلونه د موهن جوډيرو پر کشف سوي مهرو او آثارو نقش سوي دي (لومړی او دوهم نمبر عکس دي وکتل سي).

۲- دې مدنيت ته ورته دا سلسله د افغانستان په جنوب کي د بلوچستان په نال او جاله وان او لورلايي او همداراز د سيستان په نادعلي او د ايران په ځينو جنوبي برخو کي ليدل کېږي چي ځيني کړۍ ئې تر بين النهرين پوري هم رسېدلي او په هغو خلکو اړه لري چي د آريائيانو تر هجرت دمخه په هغو سيمو کي اوسېدل او څنگه چي د دوی په لرغونيو آثارو کي د مور د ربه النوع په څېر مجسمې پيدا کېږي، ځکه نو ممکنه ده چي دين، عقايد او فرهنگ ئې هم سره ورته وي.

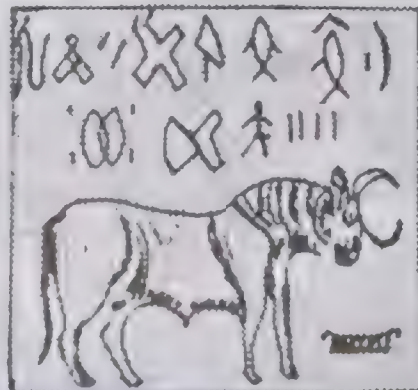
هغه آثار چي د بلوچستان د کوټي د لمر لوېديځ شمال په څو ميلې کي ئې د گل محمد په کلا کي موندلي دي پر دې دلالت کوي چي د هغې سيمي پخواني اوسېدونکي لا تر هغه وخته د خاورينو لوښو په جوړولو نه پوهېدل او د ډبرو له چرو او د هډوکو له ستنو او د تېرو څوکو لرونکو نېزو په څېر آلاتو څخه ئې کار اخيست او د ودانيو او کورو جوړول هم رواج نه ول او خلک څاروي روزونکي کوچيان ول او په راوړوسته وختو کي

د موهن جو ديرو د آثارو يو ه منظره، ۱- لمبر عكس

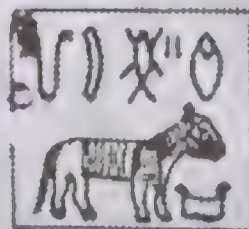

476

500

301

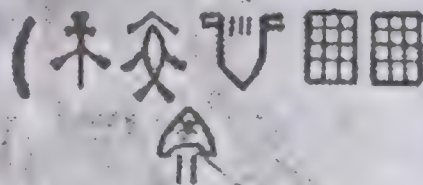
18 c.

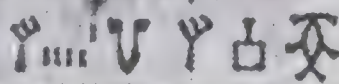
390

409

59

د موهن جو ديرو ٽپني ليکونه او نځپني، ۲- لمبر عڪس

نې خاورين لوښي او ودانۍ جوړي کړي دي چي لرغون پېژندونکي نې (د ډوب د ناوې لوښي) بولي او پر هغو باندي ځيني توري او هندسي شکلونه او د هوسۍ او بوک لرونکي غوايي تصويرونه او په کورو کي نې د بزو ډېر هډوکي ليدل کېږي چي د دوی پر ډېرو غوښو خوړلو دلالت کوي او د غلې د کوټلو له پاره نې ډبرين او نگونه درلودل، حال دا چي د هغه عصر په کشف سوو آثارو کي د اوسپني اوزار نه لیده کېږي او پر ځينو خاورينو لوښو $T - A - W.V$ ته ورته شکلونه سته، چي د هغو په څېر بل ځای نه دي ليدل سوي، ځکه نو لرغون پېژندونکي د هغو په پېژندنه کي پته خوله دي او د دې لرغوني مدنيت عمر د شپږو زرو کالو په حدودو کي اټکل سوی دی.

همدارنگه د هرپه د سيمي دا تر تاريخ دمخه مدنيت د هندوستان د کچه تر جزيره نما پوري هم غځېدلی دی او په ۱۹۵۴ - ۱۹۶۵م کي د هغه ځای له زياتو غونډيو څخه داسي آثار موندل سوي دي، چي د هرپه د مدنيت آثارو ته بېخي ورته دي او د کشفیاتو د ساحه د راجکوټ د ښار جنوبي خواته پرته ده.

مگر د افغانستان په خاوره کي تر اوسه تر تاريخ دمخه څو مهم ځايونه کشف سوي او کتل سوي دي:

۱- په ۱۹۳۶م کال سراورل ستين او موسيو گيرشمن او هاکن د سيستان د نادعلي او زرنج د سرو تار او کنگ په کلا کي کيندني وکړې، چي په هغه کي ډبرين لوښي او راز راز وسلې او غشي او رنگه ښايسته سوي کودري او د سپينو زرو غوږوالي او د هډوکو څخه جوړ سوي شيان کشف سوي او پوهانو هغه په مرو کي د (انو) او په غرب کي د کاشان او په لمر ختيځ جنوب کي د سند کشف سوي آثارو ته ورته بللي دي او له هغو څخه دا نتيجه اخلي چي د انساني مدنيت د دې دورې لويه صحنه د سند له ناوې څخه نيولې بيا د نيل تر سيمي پوري د افغانستان په شمول غوړېدلې وه.

موسيو گيرشمن د (سرخ داغ) غونډۍ چي دېرش متره لوړه ده ۱۲ متره ژوره وکيندله او يو زر کاله تر ميلاد دمخه نې د مدنيت نځېني وموندلې، دی وايي:

که يوويشت متره نور هم وکيني، ممکنه ده تر ميلاد د څلور زرو کالو دمخه آثار وموندل سي، چي د سند، بين النهرين او مصر پخوانيو مدنيتو ته نژدې دي او په دې خاوره کي داسي پخوانۍ غونډۍ ډېري دي.

۲- تر تاريخ دمخه آثار چي تر اوسه په افغانستان کي لټول سوي دي، د کندهار

لمر لوېديځي خوا ته د پنجوايي او ارغنداو په ناوه کي د بدوان د غره له سمخو او د ديمراسي له غونډۍ څخه هم تر تاريخ دمخه آثار کشف سوي دي، چي د سند او پنجاب او د بلوڅانو د خاوري تر تاريخ دمخه په مدنيتو پوري اړه لري او د مور د ربه النوع مجسمې موندلي سوي دي.

په ۱۳۴۴هـ ش کال د کندهار لمړ لوېديځي شمالي خوا ته ۶۶ کيلومتره ليري د موندیگک په غونډۍ کي علمي پلټني وسوې، چي د ارغنداو په ناوه کي تر تاريخ دمخه د پنځو زرو کالو پخوا د مدنيت د آثارو نمايندگي کوي او پوهان وايي چي د کندهار لمړ لوېديځي خوا ته د کشکنخود ناوه چي اوس ئې زياته برخه وچه ده، درې زره کاله پخوا د کشکنخود له روده چي اوس وچ سوی دی او بېدله او شين ډنډ وو.

دا غونډۍ چي درې زره کاله پخوا د وروستۍ پلا له پاره د اوسېدو ځای وو او اوس د جوي پېښو په اثر يو مخروط شکل لري، د هغي لاري پر سر پرته وه چي د رخد (ارغنداو) او پښين او سند د ناوې خوا ته د هرات او فراه او هلمند د ها خوا خلکو د تېرېدو لاره وه او همدا راز دا لار د ترنک او غزني او د هندوکش جنوبي سيمو ته رسېدله، يعني د هلمند ناوه ئې د ارغنداو او ترنک د ناوې سره مېنلوله.

د موندیگک غونډۍ تر ميلاد دمخه د څلور زرم کال له او اخرو څخه د لومړي زرم کال تر شروع پوري د ودانۍ پنځلس مرحلې تېري کړي دي او په آخره او پورتنۍ مرحله کي ئې د غلې گدامونه ول چي په دای وهلي دېوالونه ئې درلودل او د غلې د گدامو ځايونه د يوه اوږده غولي په شکل ول، چي د هرپه د کشف سوو آثارو گدامو ته بېخي ورته ول، خو د هرپه تر گدامو کوچني ول او په کښته پور کي ئې د څارويو د ساتني له پاره خوني وې.

څنگه چي د گدامو ودانۍ د نوموړي غونډۍ له درو مختلفو طبقو څخه راوتلي دي، ځکه نو وايي چي دا گدامونه د هغه وخت د انسانانو د استعمال له پاره په مختلفو زمانو کي جوړ سوي ول.

په لوړ پور کي يوه کوچنۍ خونه د گدامو د ساتندوی له پاره لیده کېږي، چي په هغه کي يو څه خاورين لوبښي، ډبرين او د مفرع توبرې (پکانونه) او مچلوغزي او د مچلوغزو د خټو گولۍ کشف سوي دي او دا ځني څرگندېږي چي د گدامو ساتونکو دا وسايل د گدامو د ساتني له پاره استعمالول او د دې دفاعي آلاتو عمر له اوس څخه د

درو زرو کالو په شاوخوا کي ټاکل سوی دی.

د غلې د گدامو تر ودانیو پخوا له معکبو ډبرو څخه چت لرونکي خوني جوړي سوي وې چي د ودانیو په شمالي برخه کي د خښتو ودانۍ هم سته.

د ودانیو مخ ته یو ارت غولی دی چي شاوخوا ئې یو څه کوچنۍ خوني سته او د لویی ماڼۍ نخښي هم ښکاره دي چي له اومو خښتو څخه په نیم مخروطي شکل ودانه سوې ده او د خښتو لویی ستنې لري چي په سپینه رنګ آمیزي انځور سوي او اوس هم د دې ستونو د باندنۍ منظره له برمه ډکه ښکاري، په دې ستره ودانې کي یو د مفرغ چاقو او د هډوکي لاستی او د ښکلو کودرو ټوټې او د ادیتا (ادي - مور) د خیر او برکت دربه النوع یوه ماته مجسمه چي د بلوچستان او سند کشف سوو مجسمو ته پښخي ورته دي د رازرازو سلو سره کشف سوي دي.

په نورو غونډیو کي د هغو خلکو د استوګي د ځایو نخښي سته، چي پورتنۍ غونډۍ ئې د عبادت ځای وو او په دې ودانیو کي د نغري نخښي د نغري د اسبابو سره او یو څو اونگونه او د اونگو دستې لاس ته راغلي دي، چي په غالب اټکل د دوا خرڅولو دکان بلل کېدای سي. په نورو خونو کي د پخو خښتو تنور او نیم کاره توبرې (پیکانونه) لیدل کېږي.

د زیاتو خونو د بام شاوي شپوه ګي لري او په دبانډنیو دېوالو کي مستعمل توبرې (پیکانونه) او مسي سرنېزې ایښودل سوي او په هغه هدیره کي چي په دې ودانیو اړه لري په یوه قبر کي اووه کالبتونه (اسکلته) پیدا سوي دي.

د مونډیګک د غونډۍ مختلفې طبقې له کښتي څخه لوړي خوا ته داسي دي: له مخکي څخه لوړي خوا ته تر نهم پور پوري د نیم کوچیتوب د ژوندانه نخښي لیدلي کېږي او د هغو له مخي ویل کېدای سي چي د هغه ځای لومړني او سپدونکي تر څه وخته نیم کوچي مالداران ول او د کورو ودانۍ ئې هم په دایو وې، تر هغه وروسته تر درو پورو پوري ودانۍ له اومو خښتو څخه جوړي سوي دي، چي خاورین لوښي ئې په کښتو طبقاتو کي ساده او ابتدایي دي او وروسته تر هغه د لوښو کودري ښه او ښکلي کېږي، څو چي د خټو انځور سوي لوښي منځ ته راځي او پر هغو کټوریو (جامو) چي پر پایو ولاړ دي د څارویو، مرغانو، گلانو او د جگو ښکرو لرونکي مږه او تنځري (کبک زري) او پیل مرغ او د پیروتي (عشق پیچان) د پاڼو شکلونه لیدل کېږي. د خټو دا انځور سوي

لوبي تر اتم پور وروسته زيات دي چي د (کوتي) د شاوخوا کشف سوو لوبنو ته ورته دي. مفرغي فلزات او مس له شپږم پور څخه شروع کېږي او هغه وخت چي د پنځم پور سکاره ئې د ۱۴ کاربون له لاري وازمويل نو د دې پور نېټه ئې د ۲۶۲۵ ق م په شاوخوا کي وټاکله او د موسيو کزال د قبل التاريخ د دورو د متخصص په قول دا غونډۍ تر پنځو زرو کالو ډېر عمر لري نو ځکه د سند تر موهن جوډيرو پخوانۍ او لرغونې ده. (۳) - ۴ نمبر عکس دي وکتل سي).

۳- د افغانستان په شمالي برخو کي هم تر تاريخ دمخه د مدنيت آثار کشف سوي دي، په دې معنا چي په شمالي لمر لوېديز گوټ کي د مرو په انو کي تر تاريخ دمخه د مدنيت نخښي لاس ته راغلي دي او همدا راز د افغانستان په شمال لمر ختيځ گوټ کي د تاريخي آثارو بقايا سته چي د ۱۹۶۲ م کال په اکتوبر کي د ايټالوي لرغون پېژندونکو له خوا کشف سول.

د هزارسم د نېټ د هندوکش په شمالي لمنو کي د (۳۳۰۰) فټو په لوړوالي او د شپاړسو کيلومترو په اوږدوالي د سمنگان لمر لوېديځي شمالي خواته پروت دی، چي په پخوانۍ زمانه کي هم د هند، کابل، بغلان، کندوز، بدخشان او چين لاره له همدې ناوې څخه تېرېدله او همدلته د غره په گارو کي هغه طبيعي سمڅي سته، چي پخواني انسانان پکښې اوسېدل، او هلته د ډبرين اورټک سامان او ډبري توږلي سوي ډبري کشف سوي دي او ځيني ودانۍ ئې هم په هغه زمانه اړه لري، چي انسان تر سمڅو او گارو دباندې ژوند تېراوه او بې ډوله ابتدايي دېوالونه ئې په ۱/۲۰ متره لوړوالي جوړ کړي دي، چي د هغو په منځ کي له ۲۰ څخه تر ۳۷ متره د ودانۍ بلاکونه لیده کېږي او دې ټولو ودانيو (۳۳۵) هکتاره محکه نيولې ده او د هزارسم له سينده د اوبو د کانال د غاړي د (۱۲۵) متره دېوال سره د اوبو رسولو نخښي هم څرگندي دي.

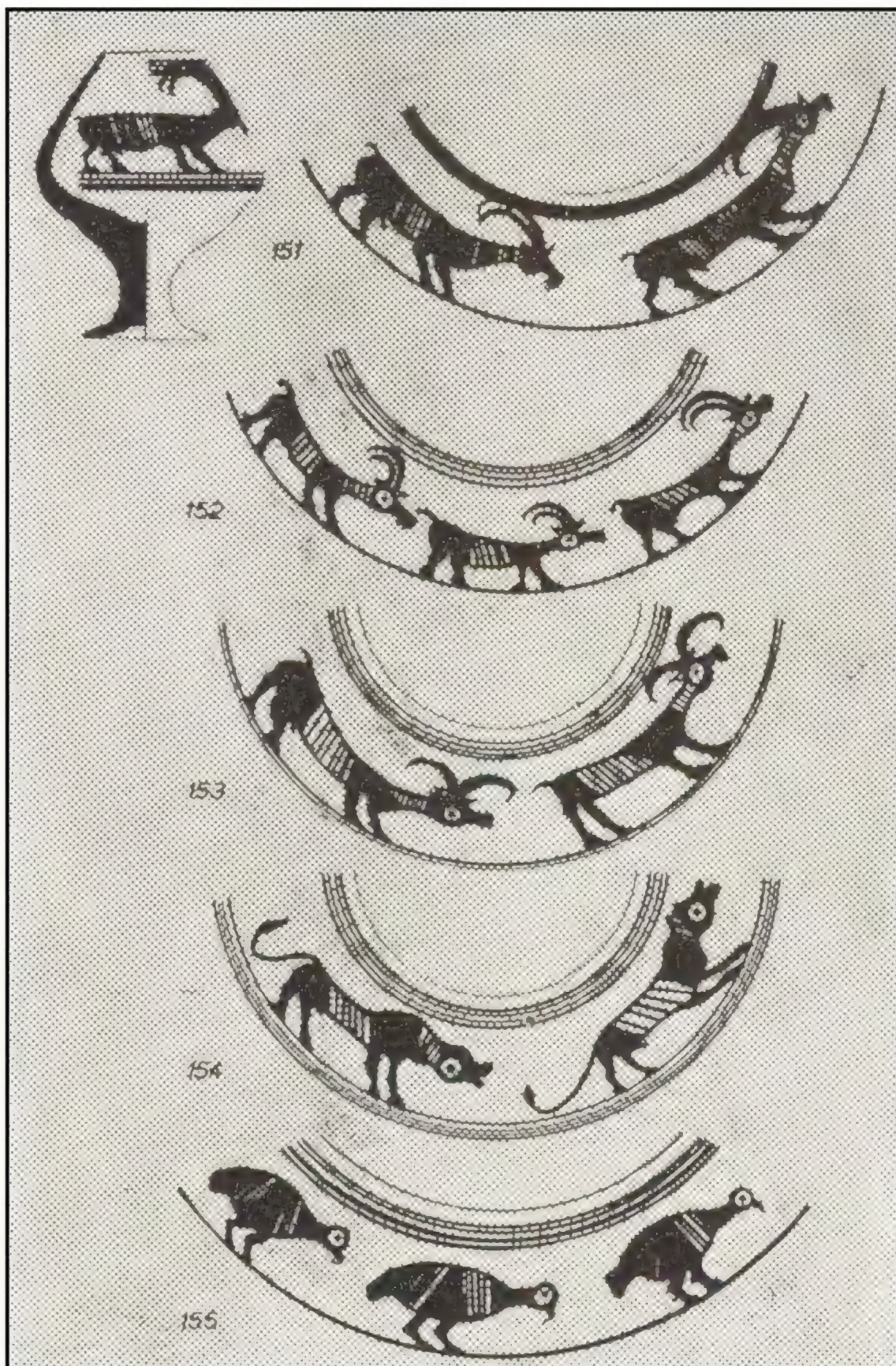
د دې ځای د گارو په سمڅو کي مثلث ډوله خوني ليدلي کېږي، چي لويي تاخچې لري او دننه ئې له ډبرو څخه درې گنجه چوکۍ توږلي سوي دي او د دېوالو په جوړولو کي ئې د ډبرو له شاوخوا څخه کار اخيستی دی او د نغريو نخښي هم پکښې ښکاره دي. د هزارسم په سمڅو کي کيندل سوي (منقوره) شکلونه او رسمونه لیده کېږي چي د ايټالوي لرغون پېژندونکي هيئت د راپور ليکونکي په قول داسي شکلونه د غربي اروپا تر تاريخ په دمخه آثارو کي هم لیده سوي، خو د هزارسم د آثارو شکلونه څلور ډوله

د کندهار لویدیځ برخي منډیگ د ودانیو بقایا ، ۳- لمبر عکس

له منډیګګ څخه پر تر لاسه سوو لوښو کښل سوي انځورونه
۴- لمبر عکس

دي: لومړي انساني شكلونه، دوهم رسم سوي لاسونه، دريم د څارويو شكلونه، څلرم د راز راز شكلو گډون (اختلاط) چي معناوي ئې هم څرگندي سوي نه دي. (۵-۶ لمبر عكسونه دي وكتل سي).

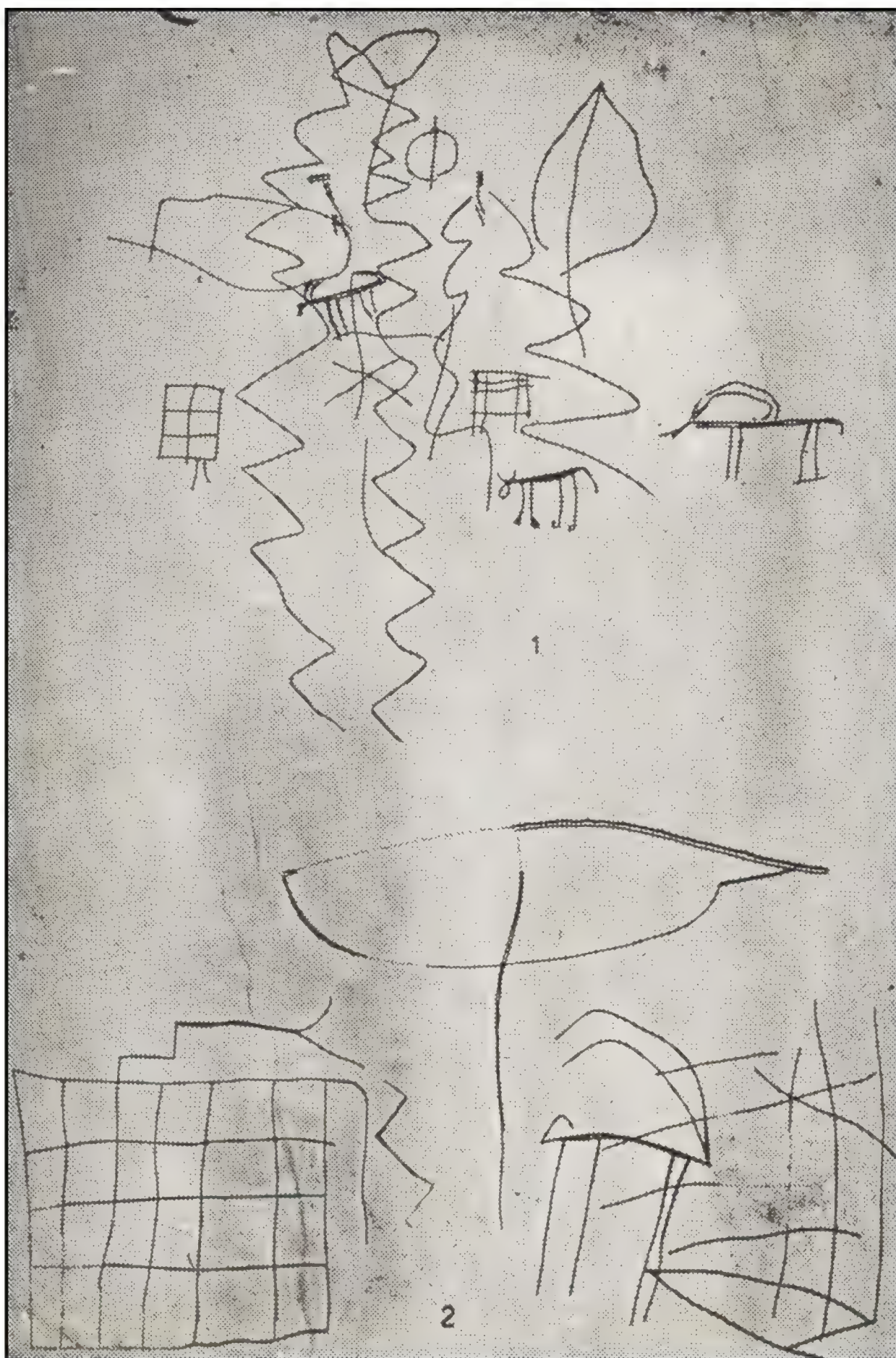
تر تاريخ د دمخه زمانو پوهان د هزارسم د سمخو دا شكلونه هغو شكلو ته ورته او نژدې گڼي چي په هسپانيا، ايتاليا، سويس او ايرلينډ كي ئې موندلي دي او داسي نتيجه اخلي چي تر تاريخ دمخه د دې راز شكلو رسمول د انسانانو په منځ كي رواج درلود د مثال په توگه:

د هزارسم د سمخو له شكلو څخه د پوڅكۍ يو شكل دئ چي نيمه دايره ئې تشكيل كړې او هغه دايره بيا يوه عمودي خط پرې كړې ده او له هغه څخه د انسان بدن مراد دئ، چي بازوگان او شمزۍ (ستون فقرات) ئې بنوولي سوي دي او هغو شكلو ته ورته دي چي تر تاريخ دمخه د هسپانيا، ايتاليا او ايرلينډ په آثارو كي هم ليدلي سوي دي (۷نمبر عكس دي وكتل سي).

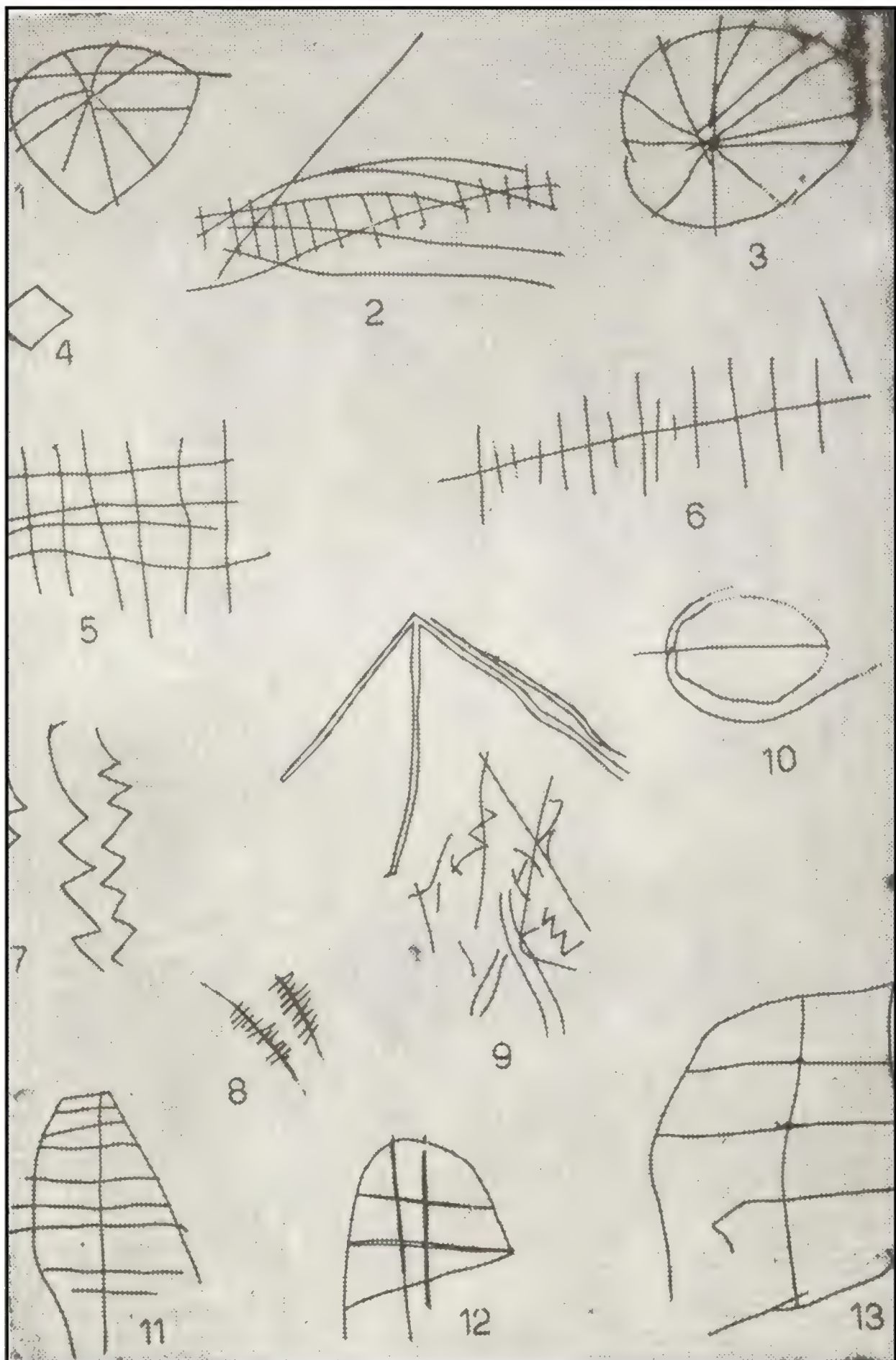
د هزارسم په آثارو كي دا ډول مشابه شكلونه ډېر دي، چي د اروپا تر تاريخ دمخه له لرغونيو آثارو څخه په پاته شكلو كي بنوول كېداي سي.

تر تاريخ دمخه په كلکولي تيك او د تورلو ډبرو د استعمال په دوره كي د بدخشان لاجورد هم د يادوني وړ دي، ځكه چي د كاشان د سيالک په غونډۍ او د سومر او بين النهرين په محكو او د مصر د فرعون توتن خامن په هديره او هم په عيلام كي د لاجورد د ډبري راز راز نمونې موندلي سوي دي او دا څرگندوي چي د بدخشان د لاجوردو ډبري شپږ زره كاله پخوا شهرت درلود او استعمال ئې تر مصر پوري هم رسېدلی وو او د دې هيواد خلكو د نورو شرقي او غربي هيوادو سره لرغونې مدني رابطه درلودله. (۸نمبر عكس دي وكتل سي).

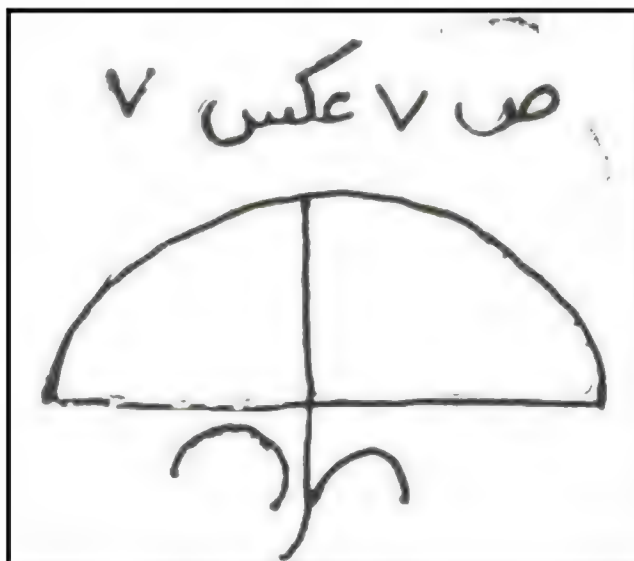

۵- لمبر عكس

٦- لمبر عكس

ترتاریخ دمخه د سمنگان په هزار سُم پوڅکی غوندي شکلونه چي دیوه سږي مړوندونه
او شمزی بنیي، داسي شکلونه په اسپانیا او ایتالیا کي هم پیدا سوي دي.

۷- لمبر عکس

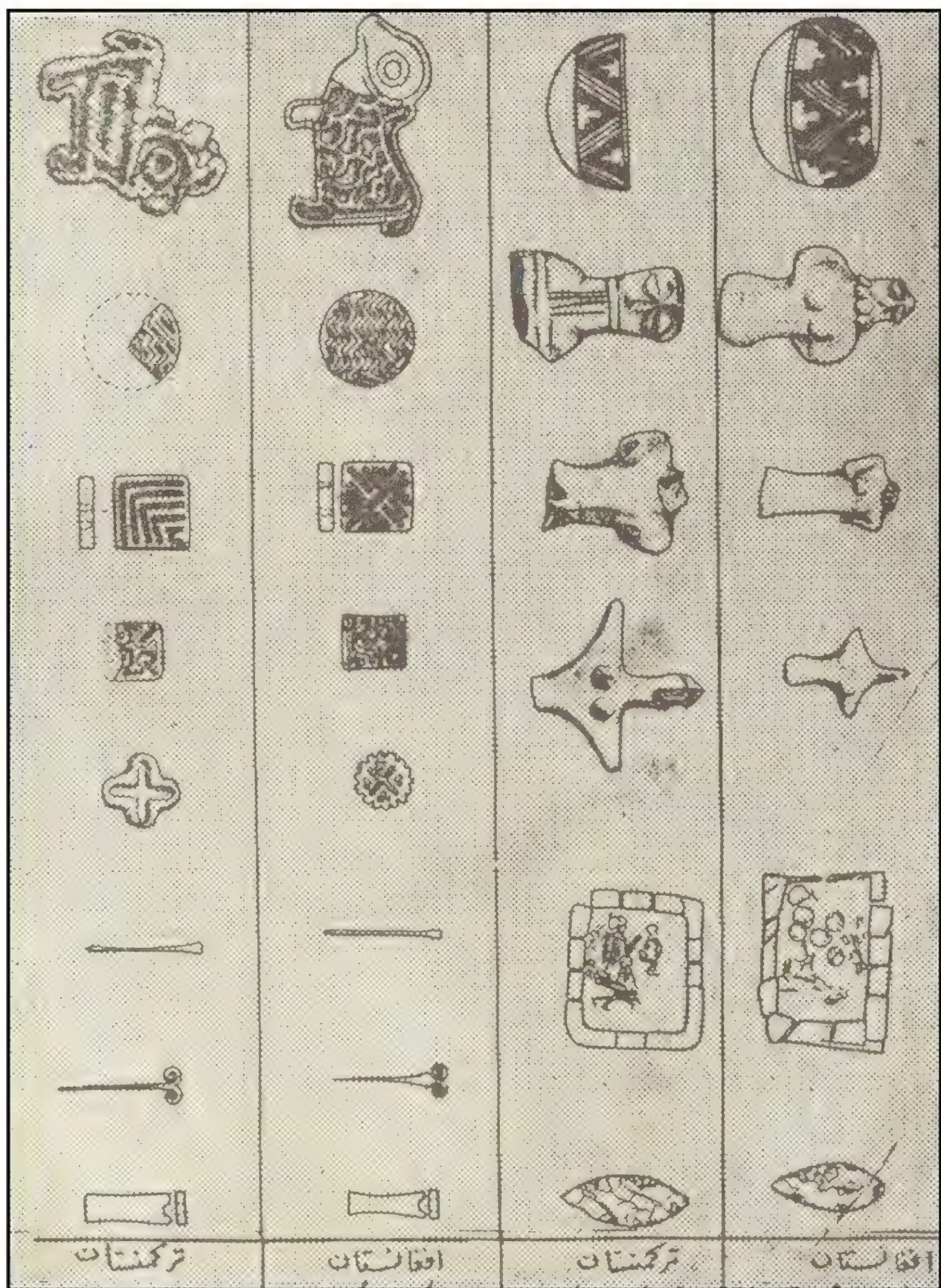

د منځنۍ آسیا د کلتوري دورو مقایسه له افغانستان سره

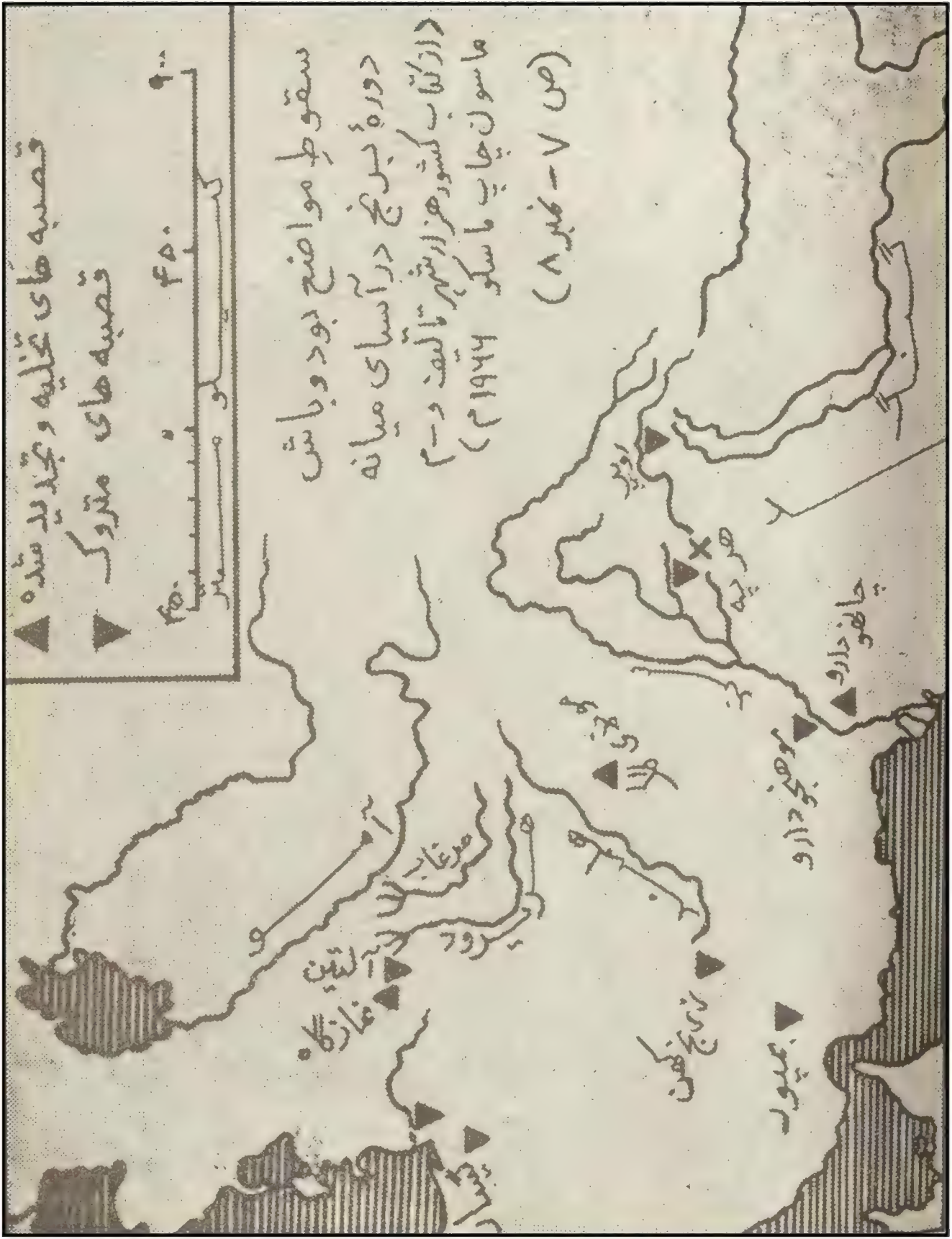
د ترکمنستان جنوب	خوارزم	سفلی زرافشان	لویدیځ تاجکستان	افغانستان اود هغه ختیځ
آلو، نمارگه، گوکو	امیرآباد	چوست	کناکومبه	په آق کمپروک کې د اردها (بنامار) او آس - په دیبراسی غونډی - مندی لگ، نادعلی اوسپیستان کنبې د اوسپنی مفرغ اخیر دوره.
خلورم، یازتیه			بیشکند	
۱۰۰۰ ق-۲				
۲۰۰۰				
د دره	خلورم	د د بیتی خلکو گلنور د ژړو (فلز) دوره کې	د حصار کلنور	پنده دره (دره کوهر)
۴۰۰۰	د ریم	الان مینار		آق کمپروک، دیبراسی مندیلگ، سپستان
۵۰۰۰	دوه			آق کمپروک ۱-۲ ده کوته کنبې د گل محمد کلا نال - جاله وان - هرپه موهنجودیر و - قرکهیر - کچه

د ډېرې او ژرې دورې له کتاب څخه (د شوروي - مسکو ۱۹۶۶ کال
د علومو د اکاډمۍ خپرونه ، په پورتنۍ جدول د افغانستان تر
ستون لاندې . (د دې کتاب د مؤلف لخواه .

قصه‌های تخلیه و تجدید شده ▲
قصه‌های متروک ▼

۰ ۴۰ ۸۰
کیلومتر

سقوط مواضع بود و باش
دوره بیرنج در آسای میانه
از کتاب کشور هزار شهر تألیف و - م
ماسون چاب ماسکو ۱۹۴۴ م
(ص ۷ - خبر ۸)

چالو دارو

موهنو دارو

بمپور

زیمنج کهن

سرخا

آلتین
غازگلا

برود

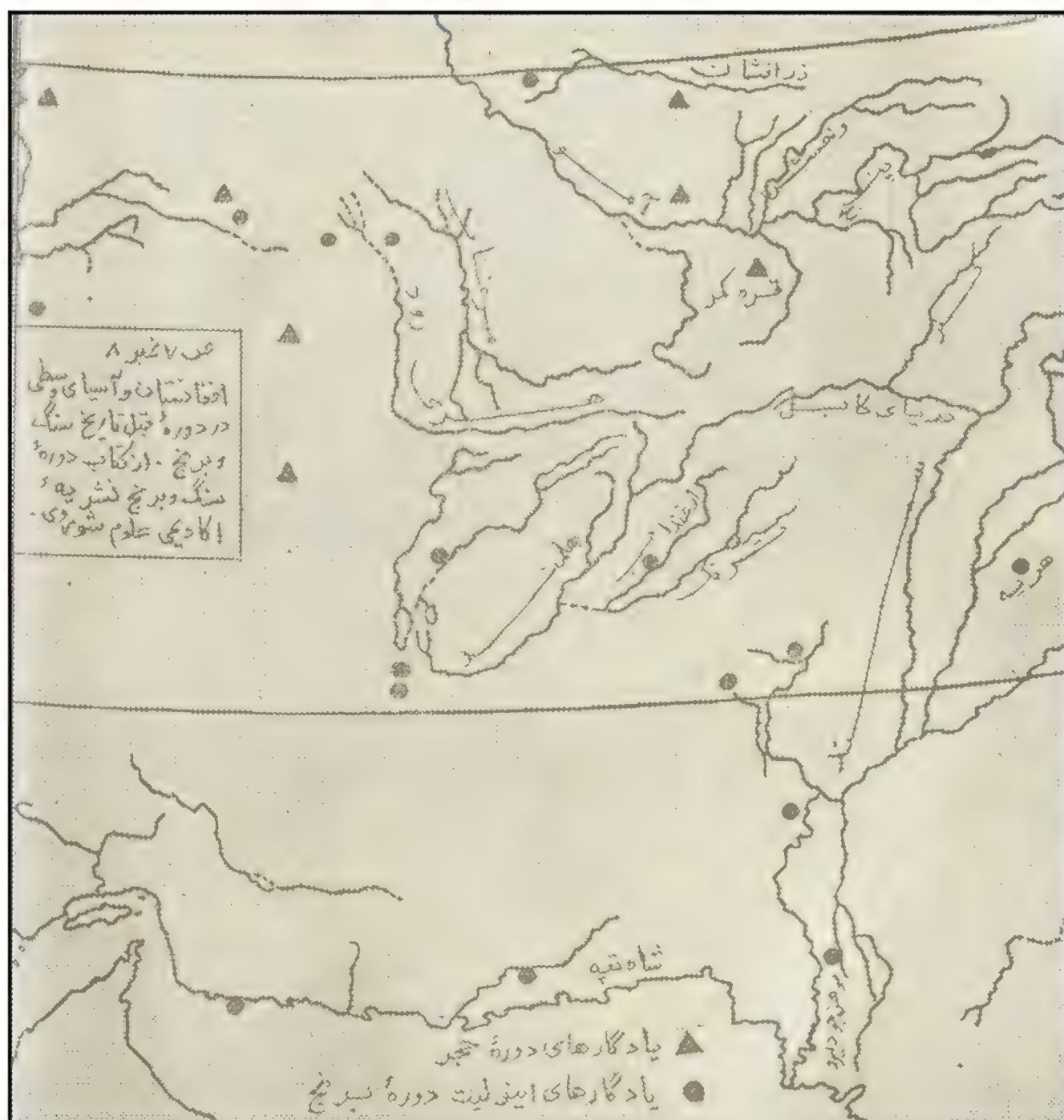
بیشار

نویز

هیره

مهر

چالو دارو

ترتاریخ دمخه کلتوري دورې	۱- آق کپروک (اژدها)	۲- آق کپروک (اسپ)	۳- آق کپروک (خلا)	۴- آق کپروک (جمجمه)	دیمراسي غونډۍ	منډیګک	نادعلی	د سیستان نور خایونه	دوه د ادل - دوه چنخ	قره کمر	هزارسم	دوه کور
د لرغوني مفرغ او اوسپني عصر ۱۰۰ کاله (ق-م)	x	x	x	x	x	x	x	x				
د ډبري نوی عصر او بزپرستي ^(۱) ۳۷۸۰ + ۱۳۰ کاله تراوسه دمخه ^(۲) (کولچن) ۳۴۲۵ + ۱۲۵ کاله " " (کاربونیت)												x
د مفرغ عصر ۵۰۰۰ - ۲۵۰۰ کاله دمخه	x	x		x	x	x		x				
کلکوتیک عصر بنویه ډبره، خاورین لوښي او فلز ۷۲۷۰ + ۱۰۰ کاله دمخه ^(۳)	x				x	x		x	?			
د ډبري نوی عصر او خاورین لوښي ۷۲۲۰ + ۱۰۰ کاله دمخه ^(۴)	x	x										
د ډبري نوی عصر بې له خاورینو لوښو ۸۶۰۰ + ۱۰۰ کاله دمخه ^(۵)	x	x										
د ډبري منځنی عصر ۷۲۰ + ۱۰۵۸۰ کاله دمخه ^(۶)										x		
د لوړي طبقې د ډبري لرغونۍ عصر (تېره کوچنۍ ډبره) ۳۴۰۰۰ کاله دمخه ^(۷)												
د منځنۍ طبقې د ډبري لرغونۍ عصر بکری - ماو ستیرین (د فرانس جنوبی لي ماو ستیر ته منسوب) ۵۰۰۰۰ کاله دمخه									x		x	x

(۱) C/۱۴ د امریکا جیو کرون لیبارتري ئې عمر ټاکلی دی. (۲) تر ۱۹۵۰م دمخه کلونه مراد دي. (۳) C/۱۴ د جرمني د مخکېښندنې مؤسسې ئې عمر ټاکلی دی. (۴) HV ۴۲۹. C/۱۴ د جرمني د مخکېښندنې مؤسسې ئې عمر ټاکلی دی. (۵) HV ۴۲۸. C/۱۴ د جرمني د مخکېښندنې مؤسسې ئې عمر ټاکلی دی. (۶) HV ۴۲۵. C/۱۴ د پنسلوانیا پوهنتون ئې عمر ټاکلی دی. (۷) C/۱۴ د پنسلوانیا پوهنتون ئې عمر ټاکلی دی. (د امریکایي اتروپولوجي پروفیسر لوئی دوپري له مقالې څخه اخیستنه)

تر اسلام دمخه تاریخي افغانستان

کم وخت چي تاریخي افغانستان یادېږي، موږ ټولي هغه مځکي په نظر کي نیسو چي د افغانستان سره ئې په تاریخي پېښو او د سیاسي او مدني او فرهنګي حوادثو په جریان کي ګډون درلود او د تاریخي ګډو عواملو تر اغېزې لاندې ئې اوضاع یو بل ته سره ورته وه.

په دې جغرافي سیمه کي د ایران د فلات لمر ختیځه برخه، د سند له سینده بیا د خراسان تر پایه (دامغان) پوري شرقاً او غرباً شامله ده او په شمال کي هم د آمو شمالي برخي تر سمرقنده او د پامیر د غرو لمنې پکښې راځي او په جنوب کي پر بحیره عرب تمامېږي. دا سیمي عموماً ګډ تاریخ لري.

آریایان:

د (۲۵۰۰ ق م) په شاوخوا کي د آریایي سپین پوستو انسانانو یو لوی جمعیت په آریانا ویجه نومي هیواد او د آمو په شمالي غاړو کي د کوچیتوب او مالدارۍ ژوند تېراوه او چي شمېر ئې زیات سو، نو د آمو جنوبي سیمو او د باخترو رشو ته راوختل او د هندو کش په شمالي او جنوبي لمنو کي مېشته سول.

دې خلکو د نفوسو او قبیلو د زیاتوالي په سبب لمر ختیځي خواته هجرت وکړ او د سند له سینده د هند شمالي ارتو سیمو ته تېر سول او په هغه مځکه کي ئې یو مدنیت جوړ کړ چي د (ویدا) په پخوانیو څلورو کتابو کي ئې انعکاس لیده کېږي او له همدې جهته ئې (ویدی مدنیت) بولو چي د (۱۴۰۰ ق م) په شاوخوا کي موجود وو او په همدې کتابو کي د افغاني لویو قبیلو یوه برخه نومونه لکه پکت (پښتون)، الینا (د لغمان او نورستان د شمالي خلک^(۱)) او نور راغلي دي او موږ له دې کتابو څخه د لرغوني

(۱) دا نوم د الیشنگ او الینگارد درو په نومو کي څرګند دی.

افغانستان د خلکو ژوند او ژبه او مدني او فرهنگي وضع معلومولای سو. خلور ویده دادي:

ریگ وید - سام وید - اتهروا وید - یجور وید. چي تر ټولو پخوانی وید (ریگ وید) دی او په هغه کي د افغاني قبیلو، پاچهانو، نومیالیو خلکو، غرو او جغرافي ځایو ډېر نومونه راغلي دي.

ارینه ویجه:

ارینه ویجه چي په پښتو کي تر اوسه (او بجه) د ټاټوبي او د استوگني د محکي په معنا مستعمله ده، د تاریخ د پوهانو په قول د پامیر سيمي او یا د خوارزم شاوخوا او د خزر د دریا چي غاړو ته ویل کېده، چي د هغه جغرافي سيمي سره نښتي ده چي اوس موږ پکښي څېړنه کوو.

څنگه چي د آرين خلکو^(۱) د ژوندون د ډې دورې آثار لا تر اوسه کشف سوي نه دي او تر تاریخ د دمخي زمانې برخه ده، ځکه نو د دوی د ژبي، د ژوندون د ډول، د دین او هنر په باره کي معلومات نسته او د کتر گوستا ولوبون هغه آريائي لرغونی ژبه چي په ارینه ویجه کي ویله کېدله د (آريک) په نامه یاده کړې ده.

ويدي مدنیت:

د آرين خلکو تاريخي دوره د ويدي سرودو سره شروع کېږي او له همدې تاريخي منبع څخه د آرين خلکو افکار، عقايد، د ژوندون طرز او د افغانستان له خاوري څخه د دوی مهاجرت څرگندوو او د ژبپوهني له مقایسو څخه هم دا ښکارېږي چي د افغانستان د ژبو او د ويدي او سنسکریت د ژبو تر منځ ډېر ژبني مشترکات سته.

ويدي سرودونه په مختلفو زمانو کي ترتيب سوي دي او په شفاهي توگه له يوې خولې بلي خولې ته او له يوه نسله بل نسل ته رانقل سوي دي او لکه چي اوسني وید پېژندونکي پوهان وايي: د پورتنیو ذکر سوو کتابو پر سرودو سربېره يوه برخه نور لرغوني سرودونه ورک سوي دي چي د وید په خپل تعبیر (پخوانیو ریشیانو) يعني پخوانیو پوهانو به ویل او یا د اچي ځيني لرغوني سرودونه چي نوې بڼه ورکړه سوې ده

^(۱) آرين: د نجيب او کښتگر او زارع په معنا دی.

هم موجود ول، چي غالباً ئې د افغانستان په ورشو او د آرين خلکو په هغه ژبه اړه درلودله، چي دوی لا د هند د شمال د اوو سیندو هاخوا ته مهاجرت نه وو کړی.

څنگه چي ویدي کتابونه، ویدي ژبه او مضامین، اوستایي سرودو ته چي د سند په لمر لوېدیځه اړته ورشو کي پیدا سوي، بېخي ورته دي او بشپړه نژدېوالی ورسره لري، ځکه نو ویل کېدای سي چي د ویدي د لرغونیو ورکو سوو سرودو زانگو همدا د افغانستان او د باخترو ورشو ده، چي د دې اوسنیو موجوده سرودو یوه برخه به د هغو ورکو سوو سرودو نوې بڼه وي.

د لرغوني افغانستان د خاوري سره د ویدي مدنیت ډېره ټینګه رابطه له دې څخه څرګندېږي چي د ویدي او سنسکریت پخوانۍ ډېري کلمې په پښتو او دري ژبو کي ریښې لري او باید چي دا ژبني میراثونه د لرغوني آریایي اسلافو څخه دې آریایي ژبو ته پاته سوي وي.

مثلاً د (آریا) کلمه دوه علمي توجیه لري:

ځینو د دې کلمې معنا په (اصیل) او (نجیب) کړې ده او ځینو په (زارع) او (کرونده گر). څنگه چي په پښتو کي د (آره) کلمه د (اصیل) په معنا راغلې ده او هم کله کله د (کرهڼي) او (بزګرۍ) مفهوم لري نو ځکه ویل کېدای سي چي د نسبتي (ن) په زیاتېدو (آرين) (لکه پلن = پیاده، تورن = شمشیري او نور) د کرونده گر په معنا وي او څنگه چي کرهڼه د خلکو په منځ کي یو شریف کار او کسب وو نو ښایي چي تر هغه وروسته د (نجیب) او (شریف) مفهوم مجازاً ورکړه سوی وي.

ارين خلک چي هند ته ولاړه هغې ورشو ته ئې (آریه ورته) یا (آریه ورشه) وویل او دا کلمه تر اوسه په پښتو کي د (ورشو) په شکل د ټاټوبي او د استوګني د محکمې او مرتع په معنا سته.

په پښتو کي تر اوسه (سند) ته سیند وايي، او دا کلمه په ویدي ژبه کي (سندهو)

ده.

د ریګ وید په سرودو کي د افغاني خاوري د ډېرو سیندو یادونه سوې ده، لکه سندهو (سند) او د کوبها (کابل) او گوماني (ګومل) او کرومو (کورم) او سويټي (سوات) او ورکه (کونړ) رودونه، او ګندهاره (د کابل مجرا) او هره ویتي = سره سوتي (ارغنداو یا اراکوزي چي اوس ئې د پخواني نامه ریښه په دهرات کي ساتلې سوې

ده) او بهالانه (د بولان دره).

په اتهرواويد کي د بلخ نوم د (بهليکه) په شکل ياد سوي دئ، چي وروسته د مهابهارته په کتاب او د سنسکريت په ادبياتو کي (بهليکه) سو او ريښه ئې له بهلي - بخدي څخه راوتلې ده.

همدا شان په اتهرواويد کي د گنداريس (د گندهارا اوسېدونکي) تر څنگه د منجوان غره ذکر سوي چي همدا د منجان اوسنی غر دئ، چي د نورستان او بدخشان تر منځ پروت دئ.

په ويدي سرودو کي د لسو آريايي قبيلو جگړه ياده سوي ده، چي د ويدا د کتاب تر ليکلو (۱۴۰۰ ق م) دمخه د راوي (پنجاب) پر غاړه سوي وه او په دې قبيلو کي د افغانستان او د افغانستان د شاوخوا خلکو هم ډېر نومونه سته. لکه الينا (د اليشنگ او الينگار خلک) او بهالانه (د بولان د درې خلک)، او شيوا (د سند د غاړي خلک) او پکته (پښتون).

له دې جملې څخه د ريگ ويد په دوهم ټوک کي د پکته د قبيلو او د هغو نومياليو کسانو او پاچهانو څو څو واره يادونه سوي ده چي يو له هغو څخه پکته نامتو پاچا توروينه (تورو هونی = شمشېربار) نومېده او د ارغنداو او د هراوت (هره ويتي) په ناوه کي د پني، ډسه، پراوته، او بريسه يادونه راغلې ده، چي اوس په افغاني قبيلو کي بريځ او پني د کندهار په جنوب او د سيوي په ناوه کي سته او همدا راز پخوانيو نوموته د ډاسو (سليمانخېل) او پروت (الکوزي) د قبيلو نسبت لاپاته دئ.

هغه آريائي نژاده خلک چي له آريانه ويجه څخه د هندوکش شمالي او جنوبي سيمو ته راغلل کوچيان ول او د چوپاني ژوند ئې درلود.

په ۱۹۳۹م کي سمرقند ته نژدې په (تل برزو) کي پر خاورين لوبني يو تصوير موندل سوي دئ چي هغه د کيومرث (گومرد - يا گوپت شاه) د يو پخواني آريائي پاچا تصوير بولي، چي نيمی سړی او نيمی نر غویی دئ او په گوشت د اوستا په يوه برخه کي ئې چوپان پاچا بللی دئ او له دې څخه څرگندېږي چي دې خلکو د کوچيتوب او چوپاني په وخت کي هم پاچهان درلودل او کولا (کهول) او کورنی د دوی د ژوند اساس وو، چي له هغو څخه بيا طايفې پيدا کېدلې او د (پتي) په نامه ئې مشر درلود او بيا چي څو کولا (کهوله) سره يو ځای کېدل (گرامه) يا (ويسه) ځني جوړېده او شاهي ټاټوبي

ته ئې (پور) وایه او دا درې سره کلمې تر اوسه د سرو او ځایو په نومو کي سته لکه:
بگرام، میرویس، شېرپور.

لومړنیو آریایي نژادو خلکو دمخه تر هغه چي هند ته هجرت وکي، کاست یعنی اجتماعي طبقه بندي ئې نه پېژندله، خو هغه وخت چي په هند کي د هغه هیواد د پخوانیو تور نژادو اوسېدونکو سره مخامخ سول، نو پر څلورو طبقو برهمن (روحاني)، کشتريه (جگړن)، ویسیه (بناریان او کسبه) او سودرا (ناملموس) ووېشل سوه، چي دې اجتماعي طبقه بندي د دوی په وروستیو تاریخي او اجتماعي اوضاعو کي څرگنده اغېزه درلودله.

په ویدي کتابو او د آریایي نژاد په نورو آثارو کي داسي لیده کېږي چي: پاچهي د مهاجرت له لومړنیو وختو څخه د دوی په منځ کي وه او راز راز ارباب انواع ئې پرستل او د (سبها) او (سميتي) په نومو ئې جرگې او د (سامانه) په نامه ئې مېلې درلودلې. پېغلو د زلمیانو سره او ښځو د نارینه وو سره مینه کوله او د واده دودونه ئې هم درلودل او د کورنیو افرادو د ډېرښت له پاره ئې تل دعاوي کولې او د ښځو په طبقه کي شاعراني هم وې، چي ځیني سرودونه ئې د ریگ وید په لومړي کتاب کي ساتل سوي دي. دې خلکو ورزشي لوبې، د آس سپرلو، اتڼ، نڅا او موزیک هم درلود او په کرهڼه او مالدارۍ بوخت ول او کالي ئې له وړیو او یا د څارویو له پوټکو جوړول، د پسو او بزورمې او د غویو گلې ئې درلودلې او د کورنیو شتمني (دارايي) ئې د څارویو رمې او په تېره بیا د شیدو لرونکو غواوو درلودل وو.

او کله چي به د افغانستان غرو ته د (سوما) د بوټي د رانیولو (پېرودلو) له پاره راتله، خپل غوايي به ئې د خریداری د واحد په توگه راوستل چي هغه ته به ئې پاسو Pasu ویل چي د پیسې (پولي واحد) کلمه له هغه څخه راوتلې ده.

له صنایعو څخه ئې د لرگو تراشنه، فلز کاري او د ټوکرانو او پوزي (بوریا) اودنه او د خاورینو لوښو جوړونه، فلزي تزئینات او د اربو جوړول ئې زده ول. خوراک او څښاک ئې د غلو دانې، شیدې او نور لبنیات، د ښکار غوښي او د سوما او سوریا شیره وه.

د طبیعي عناصرو پرستش ئې کاوه لکه ارونا (د آسمان رب النوع)، اندرا (د جگړې رب النوع)، سوریا (لمر)، اگني (اور)، سوما (غربي واښه چي له هغه څخه ئې

مشروب جوړول، ماروت (باد) او نور ... او د هریوه په نامه ئې قربانۍ درلوولې، خپلو پوهانو ته ئې (ریشي) ویل، چي په پښتو کي اوس د دې کلمې له ریښې څخه د (رشه) کلمه د خوی، خلق او پوهي په معنا لرو.

اوستائي مدنیت:

د افغانستان د آریائي خلکو دوهم مدنیت په بخدي (بلخ) او د هندوکش په شمالي او جنوبي سیمو او د هلمند په ناوه کي وو، چي د (۱۲۰۰ ق م) په شاوخوا کي شروع سوی او له هغې دورې څخه یو کتاب د اوستا په نامه پاته دی چي پنځه بابونه لري. څنگه چي په دې باره کي زموږ د معلوماتو منبع د اوستا د کتاب پاته برخه ده، نو ځکه دې مدنیت او فرهنگ ته اوستایي وایو او ځکه چي دا فرهنگ په بخدي او افغانستان کي زېږېدلی دی ځکه نو د دې هیواد په تاریخ کي خورا زیات اهمیت لري او د اوستا کتاب د افغانستان د لرغونیو خلکو مدني، فکري او فرهنگي اوضاع په ښه توګه څرګندوي.

د اوستا له کتابه څرګندېږي چي آریایي خلک د کوچي توب، مالدارۍ او له کډي په شاژونده مدنیت ته رسېدلي، په کلیو او ښارو کي میشته سوي دي او د اقتصادي او اجتماعي ژوند په مراحلو کي ئې یوه نوې دوره شروع کړې ده.

په دې دوره کي لومړی ځل په بلخ کي پاچهي منځته راغله او د (یمه) (جم) په نامه یو پاچا د بلخ ښار ودان کړی دی او هم په دې خلکو کي یو ټاکلی آیین د مزده یسنة = مزدیسنا (د خدای ستاینه) په نامه منځته راغی، چي مدني او روحي قوانین او هدایتونه ئې درلودل او مؤسس ئې زره توشتره = زردشت وو، چي د کورنۍ په نامه (سپنتمه) یا (سپینتمان) یادېده (چي دا نوم په پښتو کي د وې کلمې [سپین] او [تمه] یا [تمان] د نژاد په معنا دی).

د زردشت د تبلیغ او منځته راتلو ځای بخدي (بلخ) او سیستان دی (۹ نمبر عکس).

د زردشت پلار پورو شاسپه (د زاړه آس خاوند) او مور ئې (دوغدو) او د پلار له خوانیکه ئې (پتیرګتراسپه) نومېده. د څلورو وروڼو نومونه ئې دا ول: رتوشت، رنگوشت، نوتریکا، نی ویش.

زردشت
۹- لمبر عكس

دینا دین لودین کتابتون
کتاب پر لپسی شمیرہ

د ده لومړۍ ماندينه چي نوم ئې معلوم نه دى د (ايست واستره) مور وه او درې لوني ئې درلودلې. د زردشت دوهمه ماندينه د دوو زامنو (هوره چيتره) او (اوروت نره) مور وه، دريمه ماندينه ئې چي په لمړختيځه ورشو او د بخدي په سيمو كې كړې وه، د جاماسپ (د گشتاسپ د وزير) د ورور (فره شه وشتره) لور وه او (هووي) نومېدله. د ده له زامنو څخه (ايست واستره) د روحانيانو مشر وو او (اوروت نره) د بزگرانو لارښوونكې او (هوره چيتره) د جنگياليو افسر باله كېده او د پيروانو درې گوني طبقې د زردشت د دې درو زامنو له خوا منځته راغلي دي. ده درې لوني هم درلودلې چي فريني، ثريتي، پئورو چيستي نومېدلې.

د زردشت د ژوندون زمانه په يقيني توگه معلومه نه ده، خو د زردشتي كتابو د روايتو له مخي د (۶۶۰ ق م) په شاوخوا كې زېږېدلى او په شل كلني يعني په (۶۴۰ ق م) كې منزوي سوي او په دېرش كلني يعني په (۶۳۰ ق م) كې ئې د لارښووني ادعا كړې ده او په ۴۲ كلني يعني په (۶۱۸ ق م) كې (كيگشتاسپ) په ده وگروهېد او د ده په عقیده سو او په (۵۸۳ ق م) په اووه اويا كلني د توراني (ارجاسپ) د يرغل پر وخت د بلخ په دوهه (آتشكده) كې د توراني (براتركرش) له لاسه ووژل سو، مگر څېړونكي پوهان دا كلونه صحيح نه بولي او د ده زېږېدنه ئې د (۵۵۸ ق م) په شاوخوا كې گڼلې ده.

زردشت له هغو لرغونيو كسانو څخه دى چي په لرغوني افغانستان كې ئې پرنوي اقتصادي بنياد باندې د يو اساسي او زوړ رفرم بنسټ ايښى دى او د (ژ. دومزىل) په قول:

"ده خپل اقتصادي سيستم په داسي وخت كې منځته راوړى دى، چي د آرينانو يوه ډله د كوچيتوب له حاله راوتل او كليوالي ژوند ئې غوره كاوه".

په دې ترتيب چي د څارويو د څرنامعلومه ځايونه ئې د هر تېر او قوم له پاره د څر په ټاكلو ځايو ايش كړه او په همدې دليل ئې غويي او غواته چي د خوراك او كرهني يوازنى وسيله وه په درنه سترگه كتل او حيواني سري په كليوالي تشكيلاتو او كرهنه كې خاص اهميت موندلى وو.

زردشت د يوه خداى (اهوره مزده - يوه بادار) په وحدت او بې ساري عظمت قايل سو او له پخوانيو خدايانو څخه ئې چي اريائيانو ورته عقیده درلودله مخ وگړاوه. دى وايي چي:

"تریوه خدای وروسته د نړۍ له ابتدا څخه دوه روحه سته، چي یو پر ښه لار او بل پر بده لار ځي، او ټول ژوند یوه باطني جگړه ده چي د شر د قوتو پر ضد ادامه لري او په دې دایمي جگړه کي رڼا او تیاره عقل او اهریمن یو د بل سره مقابل دي".

زردشت پخپل آئین کي د څارویو قرباني او د سوما نشه راوستونکي شراب چي لرغونیو آریائیانو درلوده له منځه وړي دي.

دی وايي: "د (سوما) کثیف نشه کوونکي شراب څنگه د ښکۍ سره کومک کولای سي، د بزگر سړي غويي تر دې چي قرباني سي، ښه او گټوره دا ده چي د خپل خاوند په لاس کي وي".

د زردشت په آئین کي د آخرت پر ورځ، د اعمالو پر محاسبې او د رشتیا پر بري او د درواغو پر ماته او د جنت او د وېځ او د چنوات (صراط) د پله او ملائکو پر وجود عقیده سته او آذر (اور) ئې هم مقدس گڼلی دی. چي د ټولو موجوداتو په کمون او د طبیعت په موالیدو کي په ودیعت ایښود سوی او د ژویو (جانورانو) د ژوندون جوهر او د باطني او غریزي تودښت نغری دی، نو ځکه د زردشت پیروانو د آذر د نمانځني له پاره دوهې (آتشکډې) درلودلې.

د زردشت په آئین کي د ښکۍ قوتونه د امیښه سپینه (یعني همېشه سپین او مقدس) او ایزدان (د ستایني وړ) په نامه سته، چي له هغې جملې څخه شپږ عامل قوتونه (موکلي ملکي) دي، چي هریو قوت د خپل صلاحیت په دائره کي د نړۍ د چارو د ادارې له پاره د بل قوت سره همکاري کوي او هریو قوت د اهوره مزده (هرمزد) د یوه صفت مظهر او جاویدان بلل سوی دی:

۱/ وهو منه = بهمن (ښه انګېرنه - ښکه مننه) یا د گلو او رمو او نورو ژویو (ژوندویو موجوداتو) ساتندویه پرېښته.

۲/ اشه وهیښه = اردي بهشت (ښه نظم) د اور پرېښته.

۳/ خستره وئیریه = شهریور (تسلط د فلزاتو او ښکلو ډبرو ساتندویه پرېښته.

۴/ سپینته ارمیټي = سپیدار مذ (د روح سپېلتوب او تواضع) د مځکي ساتندویه پرېښته.

۵/ هئوروات = خرداد (روغتیا) د غښتلتوب او کورو او اوبو موکله پرېښته.

۶/ امیریتات = امرداد (ابدي ژوند او بقا) د کرهڼو، وښو او د څړ د ځایو

پريښته.

د مزده يسنا د پيدايننت په سر کي د دې شپږو ملائکو پر سر يوه ملکه د سپينته مينيو (سپين عقل) په نامه ولاړه وه، چي تر هغې وروسته ئې پر خاي (اهوره مزده) او کله هم (سره اوشه) [سروش = د خير هاتف] درېدله.

د خير او نېکۍ او رڼا د قوتو په مقابل کي د شر او بدۍ او تاریکۍ قوتونه هم موجود ول، چي د ټولو مفسدو او شرارتو مشر (انگره مينيو) [اهريمن] وو او په اوستا کي ئې د شر او تاریکۍ دا ټول قوتونه د (ديوه) په نامه ياد کړي او د خير د ملائکو په مقابل کي ئې د شر او بدۍ شپږ مؤکلان د کاریکان په نامه داسي تصوير کړي دي:

۱/ اکه منه: د هومنه په مقابل کي د ناپاکي انگرېني (يا منني) په معنا د شرارت او نفاق او بدۍ ښکارندوی.

۲/ ايندره: د اردي بهشت په مقابل کي د بدعت، دروه او د خلکو گمراه کوونکی

روح.

۳/ سئوروه: د شهيور په مقابل کي د بې نظمۍ ښکارندوی او د گډېډيو.

۴/ نا اونک هئي ثيا: د سپيندارمذ په مقابل کي د تور او نافرمانۍ ښکارندوی.

۵/ تئوروی: د خرداد په مقابل کي د ورانۍ، فساد، لوږي او تندي ديو.

۶/ زبي ريش: د امرداد په مقابل کي چي د تئوروی شريک دی.

کله هم ايشمه د (خشم) ديو د سروش په مقابل کي د هغو دېبانو اووم عدد

بشپړوي، چي د ناشکری او عصيان ښکارندوی دی.

زردشت خپل آئين پر درو اخلاقي او حياتي بنسټو بنا کړی دی او هغه دا دي:

هومته (ښه منل)، هوخته (ښه ويل)، هوورشته (ښه کول) او په دې ډول د

زردشت پيروانو ښه منل، ښه ويل او ښه کول د خپل عمل اساس گرزاوه او خپله انگرېنه،

خپله ژبه او خپل عمر ئې په يو شان له معنوي او مادي ککړتيا څخه خوندي ساتل. د

بدني او روحي پاکوالي، د رشتيا، سموالي، مړاني، سخاوت او ټولو ښو اخلاقو

مراعات ئې کاوه. درواغ او تور منع ول او د مزديسنا هر پيرو په دې مامور گڼل کېده

چي اور، اوبه او مځکه د ناپاکيو له ککړتيا څخه وساتي، مځکه نو دوی مځکه د مړو د

جسدو د ککړتيا څخه ساتله او خپل مړي ئې نه ښخول. بلکي په آزاده هوا کي ئې پر

لوړو خايو باندي ايښوول چي د هوا مرغان ئې و خوري او له منځه ولاړ سي.

د زردشت آئين چي د پيدا كېدو او روزني ځای ئې د دنيا ډېر لرغونی پایتخت بخدي = بلخ وو، د اوستا د كتاب په وسیله تبلیغ سو، چي تفسیر ئې په پهلوي (زند) ژبه راغلی دی او هغه ژبه چي اوستا په لیکلې سوې د ویدي ژبي سره ډېر نژدېوالی لري او د اوستا كتاب د سکندر تر یرغل دمخه (۸۱۵) فصله او (۲۱) نسکه یا کتابه درلوده خو سکندر د غوايي (۱۲۰۰) پوستونه چي پر هغو د اوستا كتاب لیکلی وو وسوځل او تر سکندر وروسته چي ئې بیا هغه كتاب راټول کی (۳۴۸) فصله لاس ته ورغله، چي پر همهغو (۲۱) نسکو ووېشل سوه او د (ویست) نومي انگریزي عالم په حساب دې ټولو (۲۱) نسکو (۳۴۵۷۰۰۰) کلمې درلودلې، چي اوس له هغو څخه یوازي (۸۳۰۰۰) کلمې سته او له هغې شرحي څخه چي انگریزي مستشرق براون کړې ده داسي څرگندېږي چي د اوستا باخترې اصل له منځه تللی او هغه څه چي اوس پاته دي یوازي څلرمه برخه ئې ده په دې تفصیل:

- ۱/ یسنا (پرسته او جشن): چي دیني سرودونه دي او (۷۲) فصله لري.
  - ۲/ ویسپرید (سروران): د دعا او اورادو مجموعه ده، چي له (۲۳) څخه تر (۲۷) پوري فصلونه لري.
  - ۳/ ونیداد (د شیطانانو دفع کوونکی): د اودس، استغفار، توبې او نور دیني احکام لري او (۲۲) فرگرد (بابونه) دي.
  - ۴/ یشت (نمونځ او ستاینه): د خدای او ملائکو ستاینه ده او (۲۱) بابه لري.
  - ۵/ خورده اوستا (کوچنی اوستا): چي د (۳۵۰) په شاوخوا کي آذربدمهراسپند تالیف کړې ده او دعاوي، منځونه او مناجاتونه پکښې دي.
- د اوستايي مدنیت په دوره کي چي له (۱۲۰۰ ق م) څخه شروع سوې ده، لومړی وار په بخدي کي شاهي نظام منځته راغی او اوستا وایي چي: "یمه" د اهوره مزده په امر یوه "واره" ودانه کړه، چي اوږده او پسونځې د یوه اسپریس (آس ځغلولو د میدان) په اندازه وو، او په هغه کي ئې راز راز ځناوران لکه پسونه، غوایان، سپي، مرغان او نور وساتل او د اوبو له پاره ئې هم یوه واله د یوه هاتره (میل) په اندازه وکیندله، او هم ئې په هغه واره کي په مخصوص ترتیب بازارونه، کوڅې او کورونه جوړ کړه، خو په هغه ښار کي ئې ناروغانو، دوراغنجانو، بدخویو، پیسانو او لېونیانو ته ځای ورنه کړه.
- په دې ترتیب د بخدي په واره کي د آریایي مدنیت لومړی ښار ودان او لومړی

مرکز تاسیس سو او همدا د (واره) اوستايي کلمه ده چي په سنسکريت کي (وهاره) سوې ده او په دري کي (بهار) ځني جوړ سوې دئ، چي پر هغه ځای تر اسلامي لومړۍ پېړۍ پوري (د بلخ نوبهار) ودان وو.

د اوستايي مدنيت په زمانه کي چي آريايي خلکو د هندو کش په شمالي لمنو کي کليوالي ژوند ته لاس ورته کي، کلي او ښارونه ئې ودان کړه او د کوچيتوب له دورې څخه په کورو کي د تل اوسېدو حال ته راواوښتل. دا هغه گام وو چي د مدني مراحلو د لوړتيا او اقتصادي تحول په لار کي واخيست سو او په دې وخت کي وو چي شاهي نظام هم منځته راغلی او د بخدي پاچهانو چي د اوستا په يشتو کي د (پره ذاته) په نامه ياد سوي دي (يعني پيشداديانو) په خپل سلطنتي نظام کي نظم، داد او نياو (عدل) منځته راوستل، او د اوستا په تعبير د بخدي دې پاچهانو د رب النوعۍ مقام هم درلود او څنگه چي په ويدي سرودو کي هم د دې پاچهانو يادونه سوې ده، ځکه نو د دې شاهي کورنيو زمانه تر تاريخ دمخه عصر ته چي آرين خلکو د هندو کش له شمالي سيمو هجرت نه وو کړی رسېدای سي.

مگر په اوستا کي يو لوی پهلوان (د گيومرث له اولاد څخه) چي هوشينگه نومېده په (پره ذاته = پيشداد) ملقب وو، يعني لومړی قانون گذار او دا د دري ادبياتو همغه هوشنگ دئ چي د البزر په غره کي ئې د ناهيد (اناھيتا) د ربه النوع له پاره قربانۍ کولې او د دييانو سره جنگېده او پر اوو هيوادو ئې پاچهي کوله.

د دينکرد په دريم کتاب کي داسي راغلي دي چي: "د کرهني او دهکانيه = دهقاني دود او د مالکيت اصل همدې پيشداديانو منځته راوړی دئ او بيا وروسته هوشنگ ديهوپتیه (د البيروني په قول دهوفذيه) يعني د حکومت او پاچهۍ او د خلکو د ساتني اصل ايجاد کړی دئ" او له دې روايت څخه پوهېدای سو، چي د اوستايي دورې مدنيت د ويدي د اوایلو او کوچيتوب سره توپير درلود. په دې معنا چي دا وخت د ښکلي بخدي خلکو په کرهڼه او آبادۍ او د کليو او ښارو په ودانۍ لاس پوري کړی وو او د کوچيتوب او بدويت د ژوند له اقتصادي مرحلې څخه دهکانيه او د محکي مالکيت ته او حتی تر هغه يوې لوړې مرتبې (دهيوپتیه) [د حکومت او سلطنت ايجاد] ته رسېدلی وو او هوشنگ پريوې خورا ارتي ورشو او محکي حکم کاوه او د دېبانو او کوډگرو او بدذاتو سره چي د مدنيت ورانوونکي او د کليوالو کروندگرو دښمنان ول

جنگېده.

تر هوشنگ وروسته بل پيشدادی پاچا (تهمورث) دئ چي په اوستا کي د (تخمه او روپه) په نامه ياد سوی او په ازينه ونت (وسله وال) ملقب وو او دی ئې د اوو هیوادو پاچا د (ویونگهان) زوی د (اینگهت) لمسی او د هوشنگ کړوسی گڼلی دئ، چي دېرش کاله ئې د خپل وزیر (شیدسپ) په کومک په نیاو (عدل) او انصاف حکومت وکی او ده ته (دیوبند) هم وایي، دا ځکه چي دیبان او اهریمن ئې بند کړي ول او هم ئې ځيني داسي مدني کارونه وکړه، چي په نوي اقتصادي مرحله کي ورته اړتیا وه، لکه د وړيو ورېشل، د کالو سکېنتل او گنډل، د څارویو اهلي کول او له آس، غاتري، اوبن، غوايي او خره څخه گټه اخیستل او لیک او لوست منځته راوړل.

د کریستن سین په قول: "تر تهمورث وروسته ئې ورور جمشید پاچا سو او لومړی ځل ئې د نوروز جشن جوړ کی او دی د اوستا په تعبیر (د بنو گلو خاوند) وو، چي دا لقب په اوستا کي هوښه (په پهلوي کي هورمگ) راغلی دئ.

ده درې خوندي د (یمگ) او (اري نوک) او (سنگهوک) په نومو درلودلې (په شهنامه کي: ارنواز، او شهرناز).

د اوستايي مدنیت دورې او د آریايي نژادو شاهي کورنیو او نومیالیو کسانو او پهلوانانو په باب تر اسلام دمخه او وروسته د پخوانیو کتابونو روایتو د زمانې په تېرېدو یوه داستاني بڼه پیدا کړې ده او په دغو کتابو کي دا اساطیر په مختلفو ډولو راوړه سوي دي، خو موږ دلته زیار باسو چي تر خپله وسه د نوموړو داستانو تاریخي اړخونه ولټوو.

په ویدا کي د پيشدادی ستر پاچا نوم (یمه) Yama او په اوستا کي (ییمه) Yima او په پهلوي کي (یم) Yam او په دري کي (جم) دئ، چي صفت ئې په اوستا کي خشیته Xshaeta او په پهلوي کي شیت Shet او په دري کي (شید) راغلی او (جمشید) ئې بولي، يعني ځلېدونکی جم. د جم پلار په اوستا کي ویوهونت Vivavant دئ، چي وروسته بیا ویونگهونت = ویونگهان په ویونجهان معرب سو او زوی ئې یمه = جم د اهوره مزده له خوا د خلکو ساتندوی او پاچا وټاکل سو چي د خلکو د ودانۍ او هوسائۍ له پاره زیار وباسي او ده ته یوه لکړه، یو غمی، یوه توره، یو کتوری (جام) او د یوي زرین نېش (غابنور) ورکړ سو، چي د ده د شاهۍ لومړی نېشان وي او له نیش څخه د

مځکي په کرلو او کرهڼه کي کار واخلي او د خلکو او څارويو د نسل په ډېرولو کي زيار وباسي او د بخدي (واره) ودانه کړي او هغه ځای چي په اوستا کي "د لوړو بيرغو لرونکی ښکلی بخدي" بلل سوی د خپل ځان او نورو ښاري خلکو ټاټوبی وټاکي.

د بخدي پاچا (يمه) لومړی پاچا دی چي د مدنيت او ښاري توب بنسټ ئې ايښی او اجتماعي ژوند ئې ترتيب کړی دی.

کرهڼه، خاوري روزنه، کسب، د اوسپني ويلول، د کالو او دل، د وسلو او جواهرو استعمال، د لښکري طبقې ټاکل، خټگري (معماري) او د فلزاتو او دواوو استعمال ئې رواج کړه او په خپل شاهي لومړي پايتخت ښکلي بخدي کي ئې مدنيت جوړ او خپور کي او د فرانسوي محقق بنونيست په قول: دی هغه آريايي شخصيت دی چي د اسلام تر منلو دمخه د نورستان د خلکو په منځ کي د (ايمرا) Imra په نامه ترټولو ارباب انواعو لوړ او ستر رب النوع گڼل کېدی او د هغې سيمي په مرکزي معبد کي چي هلته ئې د قربانيو دودونه پر ځای کول د ده مجسمې ئې درولي وې.

په ۹ یسنا کي له ۳ تر ۵ فقرې پوري وايي: "د جم د پاچهۍ په وخت کي تودوالی، سروالی، زوروالی، مړينه او رخه (رښک) په دنيا کي نه ول".

او د ۱۹ يشت په ۳۱-۳۸ فقرو کي داسي راغلي دي چي: "د جم په سلطنت کي د نړۍ ژوندون په خوښي او خوشحالي تېرېده، د رنځ او ناورين (آسيب) اثر نه وو". په اوستا او د عرب او عجم په نورو تاريخي کتابو کي د جم او پېشدادی پاچهانو کيسه (داستان) د ډېر پخوانيتوب په سبب افسانوي بڼه غوره کړې ده او څنگه چي ئې د جم پاچهي د هر راز هوسايۍ او آرامۍ، نياو (داد) او ښېگڼي سرچينه بللې ده ځکه ئې نو هغه څوک چي د خير، خوښۍ او ښېگڼي، د دې سرچينې د وړانولو وسيله سوی اړي دهاکه (اژدها - ښامار) بللی دی او دا سړی (بيوراسپ) د (اروند اسپ) زوی د کيومرث (گرشاه = غرشاه) له اولادې څخه وو، چي مور ئې ذاک (ودک) د جم خور وه او بيوراسپ د لسو زرو اسانو د خاوند په معنا دی او څنگه چي ئې آسان تېز غلغل او تازنده سړی وو او هم ئې تازنده اسان درلودل نو ځکه ئې ورته (تازي) ويلي دي، چي په همدې سبب ځينو مؤرخانو دی تازي او له عربي نژاده گڼلی دی.

وايي چي دی د (بوري) له مځکي راولاړ سوی دی او په دې نامه تر اوسه يو ځای د افغانستان شرقي جنوب ته په ډوب کي سته.

څنگه چي عربو دا نوم معرب کړی او ضحاک ئې ورته ویلي دي ځکه ئې نو دی عربي نژاده بللی دی او هم څنگه چي سامي نژادو د آریائیانو سره رقابت درلود ځکه نو هر عنصر چي دې نوي تشکیل سوي مدنیت او د بخدي پاچهۍ ته خطر پېښاوه هغه ئې له پردې نژاده باله او لکه آریایي نژاده تورانیان، ضحاک بیوراسپ ئې عربي نژاده گڼلی دی. حال دا چي ځیني دقیق مؤرخان لکه طبري او البیروني وایي: عربانو ضحاک عربي نژاده او عجمیانو عجمي انګېرلی دی.

څنگه چي د افغاني تاریخي ښار، ځایو او سړیو په نومو کي (لکه د غوري شاهانو د کورنۍ ستر نیکه ضحاک او په بامیان کي د ضحاک ښار) د دې نامه رېښه سته او مؤرخان هم د ده د نسب سلسله آریایي نژاده گیومرث ته رسوي او دی د جم خوری بولي نو دا خبره چي دی عربي نژاده وو له منلو څخه لیري ښکاري. په هر صورت د اوستا د اشارو له مخي بیوراسپ اړي دهاکه د ښکلي بخدي پر مدنیت یرغل وکړ او څنگه چي ایزدي فر (د سلطنت پرتم یا ځلا) د بریالیتوب د مرغه په شکل له جم څخه بېله سوې وه اړي دهاکه پرده بری وموند او د ده هیواد ئې ونيو او دی ئې په اړه دوه ځایه کي.

دې تازي (تازنده) ضحاک د رام یشت د ۱۹ فقرې له مخي د کوی رینتا په نامه یوه ټینگه ماڼۍ او شاهي تخت او زرتنه چترۍ درلوده او د اسلامي دورې په دري ادبیاتو کي ده ته (ضحاک ماران = مار دوش = اژدها) ویلي سوي دي. د اوستا له مخي تر (جم) وروسته ایزدي فر (د سلطنت ځلا) پر (ترایتنه) [په پهلوي کي فریتون = فریدون] د پورتورا (پورگاؤ) پر زوی چي د جم له اولادې څخه وو وځلېده چي پلار ئې د اثویه (اثفیان = اتیین) په نامه هم یاد سوی دی او د دې کورنۍ خلک کرونده گران وه چي د زیاترو د نومو سره د گاو کلمه (په اوستا کي گئو) راغلې ده.

فریدون د اوبو د ربه النوع (اناھیتا) له پاره سل اسان او زر غوایي او لس زره پسونه قرباني کړل څو چي پر شیر اړي دهاکه بریالی سو او هغه ئې وواژه او د جمشید دوې خوندي (اري نوک) او (سنگهوک) چي ضحاک بندیاني کړي وې لاس ته ئې راوستلې.

د اړي دهاکه په مقابل کي د خلکو د غاوو داستان چي د فردوسي په شهنامه کي د

هغو خدای ناموله روایته څخه را اخیسته سوی چي تر اسلامي دورې دمخه وې داسي دئ چي: یوه پښ (آهنگر) چي کاوک (کاوه) نومېده، د خپلي آهنګرۍ څرمن د نېزې پر څوکه د بیرغ په شان وتړله او خلک ئې پر ځان راغونډ کړه او د اژي دهاکه په مقابل کي وپارېدل او د هغه د تېریو پر ضد پورته سوه او دا همغه د کاویان بیرغ دئ چي وروسته تر ډېري مودې پوري د آریایي خلکو د بري سمبول وو.

فریدون په دې هڅه او جنبش کي د پارېدلو خلکو مشروو او ده پر ضحاک باندي د خپل بري په یاد د نورو د جشن په څېر د (مهرګان د جشن) اساس ګڼېښود، دېبان ئې پر سرو تګول او جهان ئې ونيو.

د آریایي اولسو په داستانو کي یو بل ته ورته روایات سته، چي وایي: فریدون د ایرینه - توئیرینه او سئیریمینه هیوادونه پر خپلو درو زامنو ارج (ایرج) او توچ (تور) او سرم (سلم) ووېشل، خو سلم او تور د ایرج سره رخه (رښک) درلوده او دی ئې په نامردانه توګه وواژه، څو چي د منوش چیثره (منوچهر) په نامه د ایرج زوی پیدا سو او د ایرج کسات ئې وکینس.

دې داستان ته ورته د دوو زامنو کیسې نوري هم سته لکه د زردشت د درو زامنو او د تارثي تائوس سګایي د دوو زامنو او د درو پښتني وروڼو (غرغښت، بېټني، سره بن) کیسې چي د گلزدو فرانس د استاد ژرژ دو مزیل په قول پخوانۍ آریایي ټولنه له درو ډلو: روحانیونو، جګړنو او ثروت پیدا کوونکو څخه جوړېده او د پخواني هند اساسي کاستونه هم برهمنان، جګړن نجیبان او څاروي پالونکي کرونده ګران ول، او د زردشت له درو زامنو څخه هم مشر زوی روحاني، دوهم زوی جګړن، او دریم چوپان (پونده) وو او دا ګرده کیسې په آریایي قدیمو قومونو کي سره ورته دي.

په هر صورت منوچهر د ایرج کسات واخیست، سرم او تور ئې ووژل او د آریایي نژادو صحرانشینو توراني یرغل کوونکو خلکو مخه ئې ونيوله او د ده په وخت کي لوی پهلوانان لکه قارن د گاوه زوی او نریمان او زال ورستم منځته راغله چي د آریینه محکه ئې د دښمنانو له شره ساتله.

تر ده وروسته د اوستا په قول نئوتره (نوذر) د ده زوی پاچا سو، چي توراني افراسیاب تر درو جګړو وروسته هغه ونيو او وئې واژه، خو له هغه څخه د نئوتریان = نوذربان په نامه لوی کهول پاته سو، چي داستانونه ئې په اوستا کي راغلي دي.

د نوذر تر وژني وروسته (اوزوه) د توماسپه زوی (زو = زاب = د توهماسي زوی = تهماسپ) د فریدون له اولادې څخه تر پنځو کالو حکومت وکړ چې هونبیار او عادل سړی وو (د دې نامه ریښه په [زابل او ږوب] کې سته) ده د پهلوانانو په مرسته د تورانیانو سره جنگونه وکړه، څو په پای کې ئې د آمو سیند تر خپل منځ وېش (سرحد) وټاکه.

د زاب تر مړینې وروسته د هغه زوی کرشاسپه Kershaspa (یعنې د ډنگر آس خاوند) پر تخت کښېښوست، چې لسم پېشداډي پاچا وو او نه کاله ئې حکومت وکړ او د ده تر مړینې وروسته افراسیاب د توراني پشنگ په فرمان د هغه پر هیواد یرغل وکړ او د کرشاسپه د داستان د ختمه سره د پېشداډیانو داستاني تاریخ هم پای ته ورسېد. خو دلته باید وویل سي چې دا کرشاسپه د زاب زوی له اوستایي نامتو پهلوان کرشاسپه نریمان څخه جلا دی. ځکه چې کرشاسپه نریمان د ثریته (ثریت = اثرط) زوی د سیستانی سام له کهول څخه وو چې د فریدون د پاچهۍ په پای او د منوچهر د کار په شروع کې زور او بوډا وو، او هم اصلاً یو له پهلوانانو څخه دی، نه له پېشداډي شاهانو څخه.

د کاوي = کیان کهول:

(کوي) یا (کاوي) په ویدي ژبه او هم اوستا کې د (پوه - پاچا - امیر) په معنا دی چې د اوستا له مخې (کوي) د پهلوي (کي) د بلخ د اوسني افغانستان د شاوخوا د پخوانیو پاچهانو د لقب سره یو ځای وو، خو د دې هیواد لمر لوېدیځي خوا ته نه استعمالېده.

د کوي = کي کلمه د بلخ د هغو پاچهانو د نومو په سر کې وینو، چې د پېشداډیانو تر کهول وروسته پاچهۍ ته رسېدلي دي او د دې محکي شاهي پرتم (شاهي فر) د کوئیم خورنو Kavaenem-xvreno په نامه په دوی اړه درلودلې ده.

په دري ژبه کې ئې (کي) په (کیان) جمعہ کړی دی او دا کهول ئې په شاهنامه او نورو کتابو کې (کیان = کیانیان او کیاني) یاد کړی دی.

د اوستا له مخې د دې کهول لومړی پاچا کواته Kavata نومېد او ده ته ئې کوی کواته (کي قباد) وایه، چې د سیستانی پهلوان رستم د پلار په غوښتنه د البرز په غره

کي (د بلخ جنوب ته) پر تخت کښېنوست او دی د خلکو د هوسايۍ، آرامۍ او ښکمرغۍ سبب او عادل پاچا وو او پنځلس کاله ئې پاچهي وکړه او فردوسي دی د فریدون له توکم څخه گڼلی دی.

تر کي قباد وروسته ئې زوی (کوي Kavi-usan اوسن) [کيکاووس] د بخدي پر تخت کښېنوست، چي د (اوسن) معنا هيله يا خوښي ده.

ده د غیر آريايي پرديو عناصرو سره چي د حماسي رواياتو له مخي د اوسني ايران په شمال کي د مازندران په ځنگلو کي اوسېدل جنگونه وکړه او پر هغو ئې برید وموند. په اوستا کي هغو خلکو ته (ديبان) ويل سوي دي.

اوستا وايي چي غښتلي او زورور کوی اوسن (کيکاووس) د ارزيفيه Erexifya د غره پر سر د اناهيتا (د اوبو د ربه النوع) له پاره سل اسان او زر غوايي او لس زره پسونه د دې له پاره خيرات کړه چي د پاچهانو ستر پاچا سي.

څنگه چي دا غر د پوهانو د څېړني له مخي د خراسان د لمر ختو شمالي خوا ته په بلخ کي وو او کيکاووس پر هغه اووه هسکي ماني و داني کړي وې، ځکه نو د ده داستان هم ستر پايه د افغانستان په تاريخ او خاوره پوري اړه لري.

دی له سترو پاچهانو څخه سو، چي (د هغه وخت د کشف سوي دنيا) پر اوو هيوادو ئې حکومت کاوه او د اوشنر Oshnar په نامه ئې يو پوه وزير درلود، چي په اوستا کي ئې د پورو جيره Pura-jira په صفت ياد کړی دی يعني ډېر پوه او هوبنيار (په پښتو کي: پوره + څير = کامل دقيق).

په اوستا کي کيکاووس ته ځيني خطاوي هم نسبت سوي دي، لکه د همدې پوره وزير وژل او د محکمي د ساتندوی غوايي له منځه وړل او آسمان ته د ختو هڅه او په همدې سبب کياني پرتم (کياني فر) له ده څخه وگرزېد او توراني افراسياب ورباندي غالب سو او د ده هيواد ئې وران کي، څو چي روت ستخمک Rot-staxmak (رستم) سيستاني پهلوان لښکر جوړ کي او افراسياب ئې وشاره.

د بلخ له کياني پاچهانو څخه يو بل (کوی سیاورشن) Syavarshan (سياه نر) وو، چي تر کيکاووس وروسته پاچا سو، او د بلخ واکمن پاچا وو او د آمو له هاخوا (توران) د آريايي يرغلگرو قبيلو سره په يوه جگړه کي وژلی سوی دی او دی د کيکاووس زوی بولي، چي په پهلوي او دري ادبياتو کي د سیاوخش = سیاوش په نامه شهرت لري.

سیاوش ایرینه ویجه ته نژدې یوه لویه کلا د (کنگ دث) = د اوستا Kangha په نامه ودانه کړه چې د جمکرد د واره په خپر دوهم آریایی مرکز وو او ده په توران کې د توراني پاچا افراسیاب لور چې فرنگیس نومېدله ماندینه کړه او له هغې څخه هئوسره وه Hausravah (= کیخسرو) وزېږېد، چې تر پلار وروسته ئې د پاچهۍ تخت ونيو او د پلار د خون اخیستلو په غرض د تورانیانو سره او د خپل ننګیالي سپه سالار هئومه Haoma په ملګرتیا ئې افراسیاب او د هغه وروس کیریسه وزده (چې په شاهنامه کې: کرسیوز راغلی) په ځنځیرو کې وپېچل او وئې وژل.

اوستا وایي: کله چې کیاني پرتم (کیاني فر) په خسرو پوري اړه وموندله نو د هغه په مرسته ئې لوی کارونه وکړه، زور او قوت، مینه، ښکلا، برم او پرتم د ده په برخه وو او د کیاني شاهنشاهی هیوادونه ئې بیرته سره ومښلول چې په همدې سبب په اوستا کې د خشثري هن کریمو Xshathrai-Hankeremo یعنی د هیوادو سره مښلوونکي او یو کوونکي او د شاهنشاهی د منځته راوستونکي په صفت یاد سوی دی.

تر کیخسرو وروسته په بخدي کې یوه ډله پاچهان منځته راغلي دي، چې د نومو په پای کې ئې د (اسپه) کلمه راځي او دا بېخي باختري نسبت دی. ځکه چې د بلخ ورشو د آس لرغونی روزنتون وو او د دې مځکي آریایی نژادو سپرو په جنگو، په یرغلو او د دښمنانو په مخ نیوي کې تل له دې اهلي څاروي څخه کار اخیست او د دې سیمې د خلکو په منځ کې له پخوانیو زمانو څخه بیا تر اوسه د آسانو د کلو روزنه او د سپرلو ورزش رواج لري او حتی ځینو پوهو مؤرخانو لکه دینکر په خپل پخواني تاریخ کې د بلخ د پاچهانو یو کهول د (اسپه پاچهانو) په نامه یاد کړی دی، خو په حقیقت کې دا پاچهان د همغه کیانیانو پایڅوړ دي.

له همدې ډلې پاچهانو څخه هغه څوک چې تر کیخسرو وروسته د بلخ د پاچهۍ پر تخت کښېنستلی په اوستا کې ائوروث اسپه Aurvat-Aspa (= کی لهراسپ) یاد سوی دی چې د ګرندی آس په معنا دی او نسبت ئې کیتباد او منوچهر ته رسېږي او د فردوسي په قول د مهر د میاشتي د مهر په ورځ (د میزان په ۱۶) ئې د پاچهۍ خول پر سر کښېښود او په بلخ کې ئې د (آذربزین) په نامه یوه دوهه (آتشکده) جوړه کړه او د ساساني وختو په نورو روایتو کې وایي چې: ده د خپل یو سپه سالار بوخت نرسیه (معرب ئې: بخت النصر) په ملګرتیا پر اورشلیم ویرغل او هغه ئې وران کړ او جهودان ئې تیت کړه او د

ژوند په پای کې ئې پاچهي خپل زوی ویشتاسپه Vishtaspa (=گشتاسپ^(۱)) ته پرېښووله او پخپله د بلخ په نوبهار ننوت، ورېښتان ئې پرېښوول او د خدای په ستاینه بوخت سو او د زردشت دین ئې ومانه، خو په پای کې د توراني ارجاسپ په یوه حمله کې ووژل سو، ویشتاسپه (گشتاسپ) لوړ همته پاچا د ګرندیو آسانو خاوند، د زردشت مؤید او پیرو او مزدا پرست او کیاني فرلرونکی راست کاره او پاک تومنه سړی وو او پر خپلو توراني دښمنانو ئې بری وموند او هم ئې وزیر جاماسپه د اوستا له مخي شریف، بډای او هیوادوال او پوه بریالی او د زردشت د لور مېړه وو، چي د زردشتي آیین تر منلو وروسته ئې د هغه په خپرولو کې زیار ایستلی وو او د ده زوی سپینتوداته Spento-Data (= اسفندیار) چي تخمه Taxma (= تهم = زړه ور) ئې صفت وو او د ویشتاسپه ورور چي زئیري وئیري Zairi-Vairi (زیر) نومېد، هم هغه کسان دي چي د زردشتي آیین په خپرولو کې ئې زیار ایستلی دی او د اوستا په هغه نسخه کې چي په اتمه میلادي پېړۍ کې په پهلوي ژبه لیکلې سوې او په سمرقند کې لاس ته راغلې ده داسي وایي چي: زردشت د گشتاسپ په امر د خپل کتاب دوولس زره نسخې د سرو زرو پر خپرکو ولیکلې او د (ورهران) په آتشکده کې ئې کښېښوولې، چي دا معبد اسفندیار د بلخ بامیک په نوازک کې ودان کړی وو او همدارنگه په آذر فرېغ (د موبدانو آتشکده) او آذر برزین مهر (د کرونده ګرو آتشکده) هم گشتاسپه ته منسوبې دي، چي دا دوهمه آتشکده ئې د ده په وخت کې له خوارزم څخه د کابلستان د روشن Roshn غره ته راوړه او د عربو تر فتوحاتو (۱۷۱هـ) پوري لا هم پاته وه.

د زیر زوی بستوئیري Bastawairi د بست ښار ودان کی او هلته ئې ډېر خیراتونه وکړه او هم ئې د سلطنت مخالفان چي هلته وه له منځه یووړه. تر اسفندیار وروسته له دې کهول څخه د ځینو نورو پاچهانو نومونه اخیسته سوي دي لکه (وهومن سپینداتان) [بهمن اسفندیاري] او لور ئې (همای) او (داراب) د همای زوی او دا پاچهان د سیستان او هلمند په ناوه کې داستانونه لري او ځینو مؤرخانو دا پاچهان د هخامنشي پاچهانو سره ګډ کړي دي.

اوستایي پهلوانان:

د اوستایي فرهنگ په دوره کې سربېره پر دغو شاهي کورنیو چي دمخه یادي

(۱) گشتاسپ د تورېدلي آس په معنا دی.

سوي د ځينو لويو پهلوانانو كهولونه هم په دې تاريخي زمانه كي راغلي دي، چي د دوی په نامه آريايي حماسي روايتو كي خاص كتابونه ول او دا كهولونه زياتره په اوسني افغانستان او يا د خراسان په خاوره اړه لري، خو د زمانو او نسلو په تېرېدو د دوی تاريخي پېښو داستاني بڼه موندلې ده او په دې پهلوانانو پوري ئې فوق العاده كارونه تړلي دي، چي د دې افسانوي روايتو له منځه يوه برخه تاريخي واقعيتونه لكه د پاچهانو د كورنيو تاريخي پېښي لاس ته راتلاي سي.

دېر نامتو او ستر پهلوانان د سيستان له خاوري څخه پورته سوي دي چي د اوستا د روايتو او پهلوي د نورو كتابو له مخي د دوی نژاد د بخدي همغه (يمه = جم = جمشيد) پاچا ته رسېده او ده د زابلستان د پاچا كورنگ لور ماندينه كړه او له همدې نژاد څخه سام نريمان پيدا سو، چي زوی ئې د ورېښتو د سپين والي په سبب د (زال زر) په نامه ياد سو او د پلار له خوا د سيستان پاچهي ور كړه سوه او دی د كابل د مهرباب شاه پر لور رودابه (چي د ضحاک له نسله وه) مين سو او هغه ئې ماندينه كړه او له هغې څخه رستم وزېږېد، چي د خپل وخت تر ټولو پهلوانانو غښتلی او زورور وو او كك كوهزاد (غزى = غلجی) ئې چي له زال څخه ئې خراج اخيست وواژه خو په پای كي د بهمن په وختو كي د خپل ورور شغاد په دروه او چم خا ته ولوېد او د خپل آس رخس سره په همغه څا كي مړ سو.

زال سربېره پر رستم او شغاد يو بل زوی د (زواره) په نامه هم درلود، چي لوی پهلوان وو او د هغه دوه زامن فرهاد او تخار (تخوار) مشهور دي.

له رستم څخه فرامرز او سهراب او جهانگير او گشسپ بانو او زربانو پيدا سول او له سهراب څخه چي د پلار د لاسه وژل سوی وو د (برزو) په نامه يو زوی پاته سو، تر برزو وروسته شهريار وزېږېد چي د دې پهلوانانو په نامه بېل بېل كتابونه سته، لكه فرامرزنامه، برزونه، شهريارنامه، بانو گشسپ نامه، جهانگير نامه او سام نامه. همدا راز د فردوسي په شهنامه كي هم د دوی داستانونه راغلي دي.

د رستم زال او تخوار د استان په افغانستان كي تر اسلام دمخه له پخوا زمانو څخه شهرت درلود او تر اوسه يو څو ځايونه د تخت رستم په نامه (په سمنگان كي) د رستم غونډی، د زال كلا (تخارستان)، د كك كوهزاد كلا د رستم آخور (په فراه كي) سته چي ځيني دا نومونه تر اسلامي فتوحاتو وروسته د عربو په تاريخ كي هم راغلي دي او حتی

د نورو ملتو په تاريخو کي لکه د موسی خورني ارمني په تاريخ کي (له ۵ تر ۸ م پېړۍ پوري) هم د رستم نوم راوړه سوی دی.

د دې دورې بل کهول چي په زړه ورتوب او پهلواني ئې شهرت درلود د (کاوه) کهول دی چي دمخه ئې یادونه سوې ده او د ضحاک د ظلمو او ستمو په مقابل کي ئې د خلکو يو ټولنی غورځنگ منځته راوستلی وو او له هغه څخه يو زوی د (قارن گاوغان) په نامه پاته سو چي د فریدون او ایرج او موچر په وختو کي ئې د افراسیاب سره د کيقباد په جنگو کي ډېري مراني بنکاره کړي دي او دا کهول د اشکانيانو او ساسانيانو تر عصره پوري د (کارن) په نامه پاته وو او حتی تر دريمي هجري پېړۍ پوري ئې خپل برم او قوت ساتلی وو.

د پهلوانانو بل کهول د (نوذريان) کهول دی چي نوذريان د منوچهر د زوی (نوتر) له اولادې څخه ول. دې کهول ته په اوستا کي نئوتئيريانه Naotairyana ويل سوي دي او توسه (طوس) د نوتر زوی چي نوم ئې د خراسان د (طون) د ښار په نامه کي پاته دی د کياني وخت له لويو پهلوانانو څخه وو چي دوايسه که Vaesaka پر زامنو ئې بری وموند. (ويسه) د توراني افراسیاب اکا وو.

د نوتر بل زوی چي په اوستا کي د ويسته یوور Vistauru (او په پهلوي کي ويستم = په دري کي گستم) یاد سوی دی د مزد يسنا آيين ډېر دښمنان ئې وژلي دي او زراسپ هم د طوس د زوی له دې کهاله څخه گڼل سوی دی.

همدارنگه د کاوس زوی فريبرز (په پهلوي کي برزي فره) او د لهراسپ زوی زريز او د زريز زوی بستور (په اوستا کي: بسته وئيره) او د گشتاسپ زوی اسفنديار او د وزير جاماسپ زوی گرامي (په پهلوي کي: گرامیک کرت) د دې دورې هغه شهزادگان او نجيب زادگان دي چي په داستانو کي د پهلوانانو په ډول یاد سوي دي او د روايتي افسانو له ترڅه د دوی تاريخي وجود پېژندل کېدای سي، او هريو د بخدي او خراسان په لرغونو تاريخي داستانو کي نوم او نښان لري.

افغانستان او اوستايي سيمي:

د اوستا په دريم کتاب ونديداد کي د هغه وخت د معلومي محکي شپاړس سيمي يادي سوي چي ځيني ئې په اوسني افغانستان يا پخواني خراسان کي دي. همدا شان د

اوستا په يشتو کي د هغو غرو او سيندو نومونه راغلي چي ټول په دې هيواد کي دي،
مثلاً:

۱. ايرينه ويجو (د مځکي هغه سيمه چي په پامير يا آمو ته نژدې په خوارزم کي).
۲. سغده (د آمو په شمال کي سغد)
۳. مورو (د مرغاب مجرا مرو)
۴. بخدي (بلخ)
۵. نيسايا (په شمالي خراسان کي نسا)
۶. هراى وه (هرات)
۷. وايکرته (کابل)
۸. اوروه (روه - پختيا ولايت او د سليمان غر)
۹. هري ويتي (ارنداو او ده هراوت)
۱۰. اى تومنه (هلمند)
۱۱. ره گه (د بدخشان راغ = د پښتو: رغه)
۱۲. هپته هندو (سند)

چي دا ټولي سيمي په افغانستان او يا د افغانستان په گاونډ کي پرته دي.
همدارنگه په اوستا کي سيامگه (سياه کوه = تورغر) يو پارې سينه (د گوربت د عقاب) تر الوتني هسک غر - هندو کش سپيته گونه گيري (سپين غر) او نور غرونه او سندونه ياد سوي دي چي د دې هيواد سره د اوستا کتاب د ترتيبوونکو آشنايي څرگندوي.

ايزدان او ارباب انواع:

سره له دې چي زردشت يو نوی سم سوی آيين منځته راوړ او لکه چي دمخه وويل سوه د شريرو قوتو د مقابل له پاره ئې د خير او ښېگڼي شپږ ملکي وټاکلې، خو بيا هم د هغو ارباب انواعو اغېزه چي د ويدي د وخت لرغونيو آريائيانو درلوده بېخي له منځه نه ولاړه، يوازي د ويدي د لوی رب النوع (وارونه) پرځای (اهوره مزده) ودرېد چي معنا ئې پوه بادار (سرور) وو او دا نوم زردشت د (يوه خداى) له پاره وټاکه او هغه آريايي

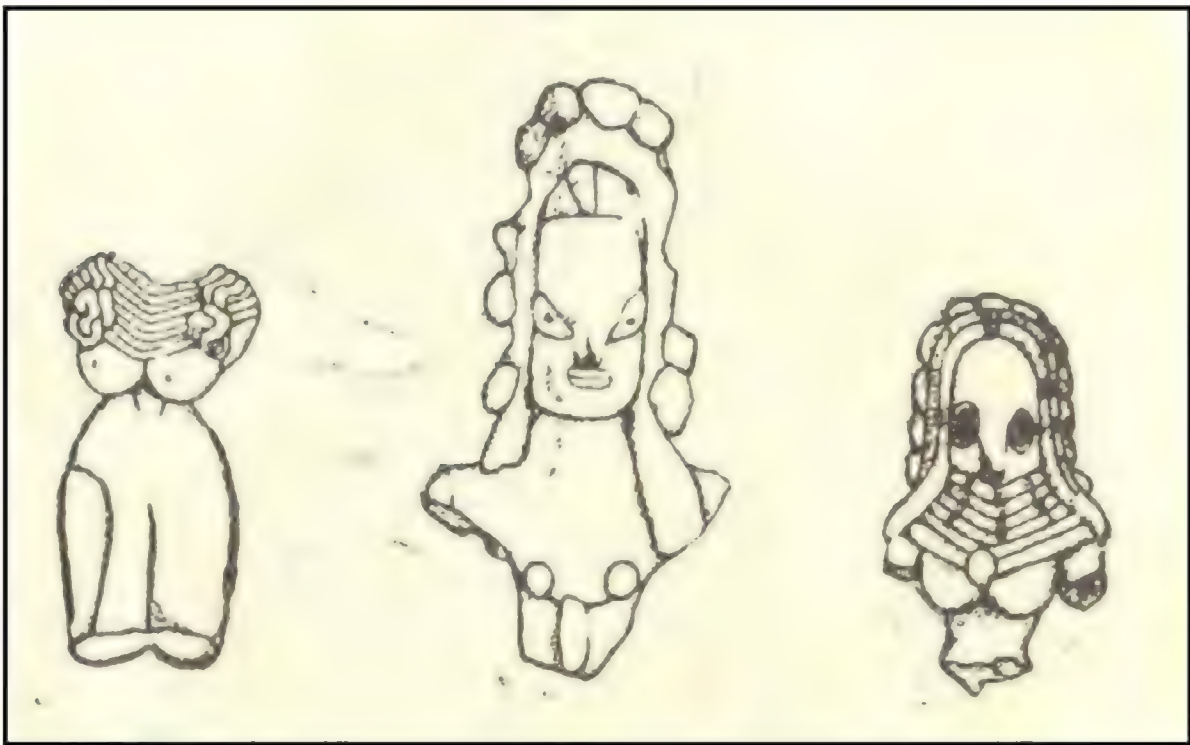

خدایان (دیوان) چي تر هغه وخته ئې لا په هندوستان کي د خدایۍ مقام درلود د زردشت په آیین کي متروک او پرېښوول سوه او په همدې سبب د (دیو) کلمه چي تر زردشت دمخه د (خدای) په معنا وه د (بلا - غول - او گمراه کوونکي) معنی پیدا کړه او له هغه وخته خدای پرست ته (مزدیسنا) او مشرک او د باطل دین پیرو ته (دیویسنا) وویل سوه، خو سره له هغه هم د (دیو) کلمې په ټولو آریایي اولسو کي (بې له زردشتیانو) خپله اصلي معنا ساتلې ده او د هندوانو په نزد تر اوسه هم (دیوه) د خدای په معنا ده.

(زیوس) د یوناني لوی پروردگار نوم وو، چي لاتیني (ډیوس) او فرانسوي (ډیو) او د پښتو (ډېوه) (د خراغ او روڼا په معنا) له دې ریښې څخه دي.

د ویدي دورې په آریائیانو کي (کنی) د اور رب النوع او خدایي څړی (قاصد) وو، چي په اوستا کي (اترو) او (اترش) او په پهلوي (اتور = اتر) او په دري کي (اذر = آتش) او په پښتو کي (اور) دی او په زردشتي آیین کي یو عنصری ایزد او د اهوره مزده زوی گڼل کېږي، چي لمبه ئې د خدایي روڼا ښکارندویه (نماینده) گڼلې کېده او د پرستني په ځایو کي ئې د محراب پر ځای ځلانده اورغالی (آتش دانونه) جوړ کړي ول.

اوستایي بله ربه النوع اوبه دي چي په ویدي دوره کي هم (اپام نپات) (د اوبو زوی) یاد سوی دی او څنگه چي د بخدي آریایي نژادانو د خپل هیواد په زړه کي د لوی سیند څخه ډېري گټې اخیستي وې، نو ځکه د اوبو له پاره د (اناھیتا) په نامه ربه النوع پېژندله او پخپله دې سیند ته ئې اردوی - سوره Ardvi-Sura ویل، چي د اوستا آبان یشت د همدې ربه النوع ستاینه ده او څېړونکي دا ربه النوع د مور - ادیتا په ربه النوع پوري تړي، چي د هغې مجسمې مو تر تاریخ په دمخه آثارو کي ولیدلې او په راوړوستو زمانو کي د دې نامه وروستی برخه اناهیته = ناهید په مجرد صورت پاته سوی چي د اوستا په آبان یشت کي د یوې ښکلي نجلۍ په بڼه راغلې ده، چي طلايي خول او زرین کمیس لري او په باخترونو کي کتاب کي د راوړلنښ په قول د باخت په ښار کي د اناهیته مشهور معبد وو، چي د اوستا په پنځم یشت کي دا ښکلې ښځنۍ ربه النوع د نارینه وو د نطفې او د ښځو د رحمو د تصفیه کوونکو او د زېږېدنې د روزونکي او مندو ته د ښو شیدو د بڅبونکي په صفت ستایلې سوې ده (۱۰ عکس دي وکتل سي).

په کندهار او کوټه کې د قبل التاريخ د رب النوع مختلفي مجسمې
۱۰- لمبر عکس

د اوبو او حاصلاتو رب النوع
د سید الدین لودین کتابتون
کتاب پر لپسې شمېره په گریکو باختري صنعت پوري مربوط (دوهمه پېړۍ ق م)
۱۰- لمبر عکس

د اوستا يو بل عنصر ايزد (واته) ملقب په غبنتلي او گرندي وو او دا کلمه په دري او پښتو کي (باد) او په ويدي دوره کي (وايو) Vayu وه، چي د دښمن د سپايانو سره د جگړې په اړودوړ کي او يا پر تهذيب او دين باندي د پرديو خوني ستمگرانو او يرغلگرو د تېري په وخت کي او يا د يوه سړي د گرفتاري په وخت کي چي په دروه او خیانت د دښمن په لاس کښېوتی له دې عصري رب النوع څخه مرسته غوښتله کېده، او دی غبنتلی او جگړن او ټينگ پر ځای ولاړ، د ارت ټټر خاوند او د سم او رسا نظر څښتن وو او دا رب النوع د کنيشکا تر عصره (د ۱۲۵م په شاوخوا کي) د دغه کوشاني پاچا پر سکو د ځغستا په حال کي د يوه ږيرور سړي په بڼه کيندل کېده، چي هغه ئې په کوشاني دري ژبه (واد) بللی دی. المانی څېړونکی گيگريوه ډله اوستايي ارباب انواع د ستور و ديزتو په نامه ياد کړي دي چي يو له هغو څخه ميشره Mithra د نور او روڼا ښکارندوی وو او د (وارونه) رب النوع د سترگي حيثيت ئې درلود او په اتفاق ئې د نړۍ نظام او د راستۍ قانون ساته او د دو مزيل په قول: "دا مشيره = مهر = مير ا په پخوانۍ دري او پښتو کي] د تړون (پيمان) خدای او د څر د ارتو ورشوگانو خاوند او د رشتينو ساتندوی بلل سوی دی، چي پر شيرانو او تړون ماتوونکو بې رحمه او پر ستايونکو مهربان دی. د څارويو او د کرهڼي د محصول او د باران او برکت زياتوالی له ده دی".

لمر = مهر چي روڼا زېږوي. د اهریمنانو سخت رقيب او د آسمان ډېوه او د اهوره مزده سترگه ده، چي د اوستا له مخي: "اهوره مزده د هره بزرتي (البرزيا پامير) د غره پر څوکه هغه ته ټاټوبی جوړ کړی، چي هره ورځ پر ځلانده او روڼه بگۍ چي څلور سپين جنتي آسان ئې کشوي، له مشرقه راخېژي او د مهر د رب النوع دا اوستايي تصوير، د سپينو آسانو او بگۍ سره کټ مټ د باميان د پنځه درش متري بت د طاق پر چت انځور سوی او تر اوسه سته او د دې لرغونو آريايي عقيدو اغېزې په را وروسته زمانو کي د لمر لوېديځي آسيا تر پايه خپرې سوې او د لمر (مهر) او ناهيد او نورو پرستنه د اوستايي ثقافت له مرکز د بخدي له سيمو څخه هري خوا ته خپره سوې ده.

پر مهر (هور) سربېره سپوږمۍ (ماوگه) هم د شپې ډېوه او وښو ته وده ورکوونکې گڼله کېده، چي هغې ته ئې د څارويو د روزني په سبب گڼوچيتره Gao-Chitrs ويل.

په دې عصري يزتو او ستورو کي د تشریه (تير = سرطان) ستوری د باران

شیندونکی او د آسماني چينو پرانیستونکی وو، چي د چينو، ولو او سیندو اوبه ئې زیاتولې.

په اوستایي آئین کي بې له شپږو روحاني امشا سپندانو چي دمخه مویاد کړه، د نورو مؤکلو پرینبتگانو نومونه هم یاد سوي دي چي خوئې دادې:

ارشتات = رشن (د عدل او نیاو پرېښته)، ورتره غنه (بهرام = د بري پرېښته)،
 سره اوشه Sraosha (سروش = د اطاعت او فرمانبرداری او قانون پرېښته)، اشهي
 وگهوی (د اخلاقي نظم او پرهېزگاری ساتندویه).

ادبیات او ژبي او د هغورابطه د افغاني ژبو سره:

په تېرو مخو کي مو د افغانستان د لرغوني مدنیت پردرو دورو (تر تاریخ دمخه، ویدی دوره، او اوستایي عصر) باندې ډېره لنډه توضیح ولیکله او ومو ویل: چي د تاریخي دورې له سره یوازي دوه لیکلي سوي آثار: (ویدا - اوستا) پاته دي.

د مقایسوي ژبپوهني له مخي د دې دواړو ژبو اثرونه په افغاني ژبو او د افغانستان په ځایو او نومو کي څرگند دي او زیاتره لرغوني کلمې اوس هم په همغه خپلو تاریخي معناوو مستعملي او ژوندی دي او په تېره بیا پښتو ژبي او د افغانستان د لمر ختیځ شمال د غرو ځینو لهجو داسي تاریخي مواد زیاتره ساتلي دي، د مثال په توگه فقط د څو کلمو شرحه راوړو:

ارین: د (آر) له ریښې څخه چي د اصیل او نجیب یا کرونده گر په معناوو په پښتو ادب کي (آره) د اصل او بنسټ یا کرهڼي په معنا راغلې، چي په پای کي د نسبتي (ن) په مښلولو (آرین) ځني جوړسوی او د اصیل یا شریف کرونده گر معنا ئې موندلې ده.

ارینه ویجه: د هندوکش د شمال سیمو ته تر هجرت دمخه د آرین لرغونی ټاټوبی چي معنا ئې د شریفانو ټاټوبی او مځکه ده او د ویجه کلمه د کندهار په پښتو کي تر اوسه د مځکي او ټاټوبي په معنا مستعمله ده.

اریه ورشه: هندي مهاجرو آریائیانو خپلي پخوانۍ مځکي ته ارته ورشه (ورته) وویل او په کندهار کي تر اوسه د څړ ارتي مځکي ته (ورشو) وایي، چي د لرغونو آریائیانو د څاروي پالني او کوچي توب د ژوند سره بیخي زیاته اړه لري.

واته: په اوستا کي د باد رب النوع وو، چي شرحه ئې دمخه تېره سوه، دا توري په يغنوبي لهجه کي (وات) او په پښتو او دري کي (باد = واد) دئ. حال دا چي د اېران په نائيني او سيوندي لهجه کي خپل ويدي شکل ته نژدې (وا = باد) او په سمناني کي: (ويه) او په زازا کي (وايه) دئ.

ريشي: ويدي کلمه د ستايونکي او ژبور او وياند په معنا ده. په پښتو کي د (وراشه)، (خبر) او (رشه) اخلاق ريښه لري.

سيند هو: ويدي کلمه چي په پښتو کي تر اوسه د سيند کلمه سته.

سوه - هوه: مشهور وابنه چي په پښتو د (اومه) په بڼه کي سته.

چهند او اشلوک: د نظم په معنا، چي د پښتو په پخواني ادب کي کټ مټ پخپله ويدي معنا راغلي دئ.

برهمن: په پښتو کي برمن (د برم = جلال خاوند).

کشتري: په پښتو کي (کنس + توري) د شمشېر باز په معنا چي په خيرالبيان کي (تور + کنس) راغلي دئ.

ويسيه: په پښتو کي (ويسا) د اعتماد په معنا راغلي.

شودره: په پښتو کي (سوډر) د بې تهذيب او وحشي، ناپوه په معنا دئ.

او داسي ډېري ويدي کلمې په پښتو کي مستعملي او ژوندۍ لرو او همدا رنگه تاسي د اوستايي دورې په مباحثو کي ولوستل، چي دا ژبه د پښتو سره ټينگه او غښتلي رابطه لري.

نو ځکه موږ پښتو ژبه د سنسکريت او اوستا خور بولو، چي په ږغو او قواعدو او تورو کي د دواړو ژبو سره گډه ده، مگر پخوانۍ دري ژبه بنيادي چي پخپله د افغانستان په خاوره کي له اوستا څخه راپيدا سوې وي چي موږ به دا موضوع په راتلونکو بحثو کي په تفصيل سره وڅېړو.

په ويدي سرودو کي چي د هغه عصريوازني لرغونۍ ادبي اثر دئ، د هغه عصر د پوهو ريشيانو او ژبورو خبري او سرودونه رانقل سوي، چي په هغو کي يوه ډله آريايي ژبوري او شاعراني بنځي هم شاملې دي، مثلاً د ريگ ويد د لومړي کتاب په ۱۱۷ سرود او د شپږم کتاب په ۳۹ - ۴۰ سرود کي د شهزادو گهوچه Ghocha سرودونه رانقل سوي دي او هم د لوپامودره Lopamudra او ماماته Mamata او اپاله او انداني او ساسي او

ويشو وره سرودونه په ريگ ويد کي ليده کېږي، چي د هغه وخت شاعراني وې او موږ دلته د هغه وخت د تخيل او بيان او خبرو د طرز د څرگندولو له پاره د ريگ ويد د لومړي کتاب ۱۱۷ سرود د گريفت چي شهزادو گهوچه ويلى دى (رانقلوو)^(۱):

"اې د سهار ستورو! ستاسي بگۍ چي تر خيال گرندۍ ده او زړه ور گرندي آسان ئې کشوي د خلکو خواته راځغلي، چي د پاکانو ټاټوبي ولټوي. چيري ئې؟ اې زړه ورو پهلوانانو! دلته زموږ ټاټوبي ته راسۍ! تاسي اې د عجيبو کارنامو خاوندانو! ونده نه مو راويوست چي د بري او برم څښتن لکه خالص زر چي بنځ وي لکه هغه څوک چي د تباهي او فنا په غېږ کي پروت وي، لکه هغه لمر چي په تور تم کي پټ وي.

اې د سهار ستورو! تاسي د خپلو زياتو قوتو په مرسته هغه لرغوني ميره شيه وانه مو د زلميتوب غېږي ته وسپاره! تاسي دي ناستيانو! خپلي بگۍ وگمارئ چي د لمر لور د ټول هغه برم سره چي لږ ئې پورته کي. تاسي اې هغو کسانو چي تل زلميان ياست! د خپل لرغوني دود سره سم مو (تورگا) درياد کئ، او په خپلو غنم رنگو آسانو چي په گرنديو وزرو الوزي (بهوجيو) مو د سيند د څپو له منځه راويوست.

اې د عجبو کارنامو خاوندانو! محکه مويوې کره او اوربشي مو وکرلې، انسان ته مو د غذا شيره ورکړه او دښمنان مو په خپله برغو (کرنا) له منځه يووړه، او ليري مو وغورځول آريه ته مو زياته رڼا او خلا ورکړه چي د آسمان پر څنډو خپره سوه. اې سترو! زه ستاسي څخه مرسته غواړم، اې د سهار ستورو! زما نیازو ته د مهرباني په سترگو وگورئ اې ناستيه يانو! ما ته له اولاده سره زياته بډايي او ثروت راكئ.

خلکو ته ستاسي د زړه ورتوب لويي کارنامې چي په لرغونو زمانو کي مو کړي دي ښکاره دي. هيله کوم اې د سپک او قوت خاوندانو! زما دعاوي به هغه وخت تاسي ته وويلي سي، چي زړه ورو او غښتلي زامن مي شاوخوا ته ولاړوي. زه سوما ته خطاب کوم، چي تر ټولو ما ته نژدې دى، د هغه حاي زموږ په اروا کي دى. له هغه څخه غواړم چي زما ټول گناهونه وبخښي."

(۱) دا سرود گران فاضل عبدالرحمن پښواک په ۱۳۲۲ کال له انگرېزي ترجمه کړى او د آريانا د مجلې په ۶ گڼه کي خپور سوى دى.

* * *

د اور د رب النوع اگني په ستاينه کي يو سرود چي مدوچندس د وشوه متره زوی د گایتری په بحر کي په ۹ بیتو کي ویلی دی سته، چي خویته ئې دا دي:

"زه اگني چي روحاني بنکارندوی دی ستایم. دی د نمانځني په وخت کي روڼ دی او د نمانځني په بدله (پاداش) کي بدایي بخښي.

اگني د لرغونو او اوسنیو پوهانو د ستایني وړ دی، ځکه چي ده دېوان ځای ته راوستل.

اې اگني! یوازي هغه ستاينه چي په هغو کي مانع پېښ نه سي او ته ئې هم له هري خوا خوندي وساتې، داسي ستاينه نو خدای مني.

اې اگني! په آسانه رسېږه لکه پلار زوی ته، او زموږ د ښېگڼي له پاره زموږ سره اوسه".

* * *

اوس د ويدي سرود په څنگ کي د اوستا څو سروده چي د زردشت له خبرو څخه دي راوړو، په ۳۰ یسنا کي وایي:

"سترو خبرو ته غوږ ونیسئ، په روڼه اندېښنه ورته وگورئ، د (درواغ او رښتیا) د دوو آئینو تر منځ توپیر وکړئ، تر هغه دمخه چي د آخرت ورځ راوړسېږي هر څوک دي پخپله خپل دین غوره کي، و دي سي چي په پای کي به مراد ته ورسېږو. هغه دوې همزولي توکي چي په شروع کي د تصور په عالم کي څرگندي سوي یوه ئې په اندېښنه – ویلو او کولو کي د ښکې توگه وه او بله ئې د بدی او په دې دوو کي باید پوه سړی ښکې غوره کړي نه بدی. هغه وخت چي همدا دوې توکي سره یو ځای سوې نو ژوند او مړینه ځني پیدا سوه، همدا سبب دی چي په پای کي د درواغجانو ډېر ځای (دوېځ) او د رشتینانو ډېر ښه ځای (جنت) په برخه کېږي".

په ۵۳ یسنا کي وایي: "اې مېړه کوونکو نجونو! او اې زومانو! دا دی درنښم او خبروم مو نصیحت مي په زړه ومنئ.

د سپېڅلتوب او پاکۍ په ژوندون پسي د غیرت ملا وتړئ او ورپسې زیار وباسئ، تاسي هر یو باید په ښه کار کي یو تر بل دمخه سئ او په همدې توگه خپل ژوندون خوښ او خوشحاله تېر کړئ".

د پرديو هخامنشيانو سلطه

هغه څه چې مو تر اوسه وليکل زموږ د هيواد د تاريخ ټولي هغه پېښې دي چې د زمانو په تېرېدو د افسانو سره ګډې سوي، خو د دې خاوري د فرهنگ يوه برخه ده او په هغو زمانو اړه لري چې تر مخکې لاندې لټونې لار د هغو په تحقق بريالۍ سوي نه دي. مګر په ديني کتابو کې لکه ويدا و اوستا او نوري خداي نامې او په ملي روايتو کې پرله پسې رانقل سوي دي.

د آريايي نژادو ملتو په منځ کې چې له باختري لمر ختو او لمر لوېدو خواوو ته هجرت کړې دى او د آريانه (لرغوني افغانستان) تر خاوري دباندي ئې مدنيتونه او حکومتونه جوړ کړي دي، د دوى يوه برخه سره د تاريخ او سياست له مخې لري، په دې معنا چې د دوى سياسي او فرهنگي نفوذ دونه غورېدلې وو چې اغېزه ئې د افغانستان تر خاوري پورې رارسېدلې وه.

د مثال په توګه د ايلام آريايي نژاده خلک چې مدنيت ئې تر تاريخ دمخه په لمر لوېديځې آسيا اړه لري او په پاى کې د سامي نژاد سره ګډ سوي دي زموږ په لرغوني فرهنگ کې مستقيماً اغېزه نه لري او هم ميتاني تېرونو چې د مدنيت آثار ئې د کوچنۍ آسيا په بوزګوى د هيتي (پټريوم) په پايتخت کې موندل سوي او د (۱۴۰۰ ق م) په غربي آريائيانو اړه لري، دوى د افغانستان پر اوسېدونکو آريائيانو مستقيماً اغېزه نه درلودله خو په اوومه ق م پېړۍ کې د (ماد) قوم چې آريائي نژاده او آريايي ژبې تېروو او په آسوري کتیبو کې د دوى هيواد د (اماداي) په نامه ياد سوى د اوسني ايران د خاوري په شمال کې پيدا سو چې د دوى شهنشاهي مرکز هګمتان (د هيرودوت اګاتان) همدان وو او د هيرودوت له (۷۰۱ ق م) کال څخه تر (۵۵۰ ق م) کال پورې څلورو مادي پاچهانو حکومت کړې دى.

۱/ ديوکس Deices = دهياکو = د هکان د فرورتنس زوى (۷۰۸-۶۵۵ ق م) د ۵

کالو په شاوخوا کې.

۲/ فره اورتس د دیوکس زوی (۶۵۵-۶۳۳ ق م) ۲۲ کاله (د داریوش د کتیبي: فرورتیش).

۳/ هووخ شتر (= کواکزار = سیاکزار یونانی) (۶۳۳-۵۸۵ ق م) ۴۸ کاله.

۴/ آستیایگس Asteyages (ازدهاک) د هووختشر زوی (۵۸۵-۵۵۰ ق م) چي تر پنځه دېرش کاله پاچهۍ وروسته د ده په وخت کي د (ماد) دولت پای ته ورسېد او خای ئې هخامنشیانو ونيو.

د افغانستان په تاریخ کي د مادي شاهانو دوره او د دوی مدنیت ځکه اهمیت لري چي د هیروودوت په قول فرورتیش د ماد دوهم پاچا د آرین او سېدونکو ټولي شرقي محکي تر باختر او جیحون تر غاړو پوري نیولي وې او له همدې سببه د دوی د تمدن آثارو، تشکیلاتو، معمارۍ، ژبي، حجارۍ، مجسمه جوړولو، مهر او رونا پرستی، څنگه چي ئې د هخامنشي د دورې پر تمدن باندې اغېزه کړې وه د آریانه په دې لمرختیځه برخه کي به ئې هم اثر پرې ایښی وي او حتی د ارمسترد فرانس لوی عالم د پښتو ژبه هم مادي ژبي ته نژدې بولي او هیروودوت وایي چي: د ماد خلکو سپي ته (سپاکو) ویل، چي دا کلمه په اوسنۍ پښتو (سپی) ده چي د تانیثي تصغیر سره ورته (سپیکو) ویل کېدای سي، او هم یوه ډله څېړونکي پوهان وایي چي زردشت له ماد څخه باختر ته تللی وو او څنگه چي د مغ طایفې د مادیانو روحانیون د لمر پرستی، مذهب په کوډو او جادوگرۍ لږلي وول زردشت وغوښته چي اصلاحات راولي، نو باختر ته ولاړ او دلته ئې بریالیتوب په برخه سو.

دا باید وویل سي چي هخامنشي پاچهانو له ماد څخه ډېر څه زده کړه او د هخامنشي دورې زیات ترتیبات مادي دورې ته ورته او د هغې دورې بشپړېده وه او چي د ماد دولت له منځه ولاړ په سیاست او ژوندون کي کم اساسي بدلون رانغی.

او حتی په ځینو مواردو کي په صراحت ویل کېدای سي چي د هخامنشي پارسیانو اقتباس د ماد له خلکو وو د مثال په توګه هیروودوت او سترابو لیکلي دي چي پارسه خلکو د کالیو شکل د (ماد) له خلکو څخه اخستی دی.

د کراستي خولۍ او لستوني لرونکې چوڅه او تېزارغوانې او تک تور او سره کالي او تنګ لستوني د څرمني کوټ (تنزیب) تر زنگنو پوري او د څرمني لوړ پرتوګ او تنې لرونکي کوبني چي جګي څوکي ئې درلودلې او د کراستي گردۍ خولۍ او تر

زنگانه پوري کميس او ملا وستونی (کمر بند) او خنجر له ټپکي سره او د لېنډۍ پوښ، خول او زيره او راز راز وسلې هغه شيان دي چي د (ماد) له خلکو څخه اقتباس سوي دي.

په هر صورت د (ماد) دولت د (هوو خستر) په وخت کي خپل اوج ته رسېدلی وو او د عربي دولتو سره ئې روابط درلوده او د ليدي د پاچا (اليات) لورد (ماد) ملکه وه او همدارنگه د اژدهاک خور د بابل ملکه گېله کېده.

د (ماد) په عصر کي د آريايي خلکو يو ټبر چي (پارسوا) نومېده له شمال څخه جنوب ته ولاړ او په هغه محکه کي مېشت سو، چي وروسته د همدې ټبر د نامه په مناسبت (پارس) وبله سو او له آسوري کتيبو څخه څرگندېږي چي له (٧٠٠ تر ٦٠٠ ق م) پوري د پارسوا اميران د آسور تابع ول، او د مادي پاچهانو له کهول څخه فرورتيش (٦٥٥-٦٣٣ ق م) پارس د ماد تابع کی.

د پارسي شپږو قبيلو په منځ کي چي په بنار کي اوسېدل، يوه قبيله (پارساگاد) وه چي مشر ئې هخامنشي (٧٠٠-٦٧٥ ق م) نومېده او د ده له نسله د هخامنشيانو په نامه پاچهان پيدا سول په دې تفصيل (په مقابل مخ کي ئې چارټ وگورئ):

د دې تابلو په ترتيب کي مؤرخان اختلاف لري چي ځينو ئې يو څو نومونه نه دي راوړي، خو هغه څه چي د ايران باستان مؤلف ترتيب کړي، تر نورو معقول ښکاري، چي دلته د ځينو زياتو تشرېحاتو سره راوړه سوه.

هخامنشي پاچهانو له (٧٠٠ ق م) څخه د ايالتي اميرانو په توگه د مادي پاچهانو تر ادارې لاندې په ايلام کي حکومت کاوه او د (ماد) وروستنی پاچا ستياگس چي نالايقه سړی وو خپله لور ماندانه Mandane ئې دوهم هخامنشي کمبوجيه ته ورکړې وه چي د هغې له نسه لوی کوروش (سيروس) پيدا سو او هغه د ستياگس پر ضد پاڅېد او هغه ئې له منځه ورک کي او په ٥٥٩ ق م کال ئې د يوې لويې شاهنشاهۍ بنسټ کېښود چي د ايران د فلات ټولي محکي پکښي شاملې وې.

که څه هم کوروش د هخامنشي کورنۍ اووم پاچا گڼل کېږي، خو د دې کهول لومړنی لوی بریمن (فاتح) دی، چي وروسته تر هغه چي د لمر لوېدو خوا ته ئې د مديترانې تر غاړو پوري هيوادونه ونيول، د پارس د لمر ختو خوا ته ئې مخه وکړه او ورنه کانه (گرگان) او پرثوه (پارت) او اريا (هريوهرات) چي پايتخت ئې ارته کنه

Artacana وو او زرنکه (= درنگه درنگيانه = اوسنی سيستان) د اتيماندروس (= هیتومنټ = هلمند) د سیند پر غاړه او هاوروتیش (= هرووتي = اراکوزي = ارغنداو) او د کوفن (کوبهه = کابل) د سیند ناوه او د اوپيري سينه (= پاروپاميزاد = هندوکش) غرونه، دوگزکه (غزنه) او د کندهار ولايتونه (له ننگرهاره د سند تر غاړي پوري) او باخترش (بکتریه = بلخ) د سکا هومه ورگا (پامير) تر غرو پوري او همدارنگه ئي د آمو ها خوا ته سوگودو (سغد تر اورکسارتس (سير دريا) او د خيوه او هوارزمه (خوارزم) او مرگيانا (مرو) ډاگونه او د بنټونه په هخامنشي هيواد کي شامل کړل.

د گندهارا په ناوه کي د خيبر د درې لمر ختيزي خواته د سيروس له آثارو څخه د يوې آتشکدې پاته برخه ده چي د پېښور د گزيتير (د ۱۹۳۱ چاپ) له مخي د آتشکدې دا پاته برخه په سوابي کي د مردان ضلع د شهبازگرۍ لمر ختيز شمال ته ۱۲ ميله ليري د اسوته په کلي کي د يوولسو فټو په لوړوالي په يوه دايره کي چي شپېته فټه پرېروالي (قطر) لري پرته ده او بنسټ ئي پر شنو ډبرينو پاڼو ايښوول سوی دی، چي د هرو دوو پاڼو تر منځ يو تش حای سته او پوهان وايي چي د اورپرستو دې معبد دېرش دروازي درلودلې او په يوه مياشت کي هره ورځ له يوې دروازې څخه ورننوتل چي ټولي دېرش دروازي کېدلې او هره دروازه د دوو ډبرينو پاڼو تر منځ وه.

سيروس (کوروش) په (۵۲۹ ق م) کال په يوه جگړه کي وژل سوی او يا په طبيعي مړينه مړ دی او دريم کمبوجيه چي د ده پر حای کښېنوست د ده فتوحات ئي پسي تعقيب کړل او د مړيني پر وخت د هغه هيواد د هغه وخت له خورا لويو او ارتو هيوادو څخه وو او تر هغه وروسته لومړی داريوش د دې کهول نهم پاچا په (۵۲۲ ق م) کي پر تخت کښېنوست او په يوه کال کي ئي د کمبوجيه پر ټول هيواد بری وموند او له يونان څخه تر هند پوري ئي پر دې لويه پراخه محکه حکومت کاوه او د مدنيت په خپرولو او لوړو مانيو ودانولو او د هيوادوالي (مملکت داری) د اصولو په وضع کولو او د لارو په جوړولو او د لښکر په سمبالولو کي ئي زيار وويوست او په ۴۸۶ ق م کال مړ سو او په دې وخت کي وو چي د هخامنشي سلطنت د مدنيت او فرهنگ آثار په افغانستان کي هم خپاره سوه. په پارس او شوش او مصر او د لوند په غره او نورو حایو کي د داريوش حيني ليکني او کتيبې پاته دي، چي په ميخي رسم الخط په پخواني فرس او ايلامي او آسوري او مصري او بابلي او شوشي ژبو ليکلي سوي دي او د پخواني فرس ميخي خط

٤٢ نخښي درلودې.

او د دې لرغوني آثارو ډېري مهمي هغه ليکني دي چي د پارس په نقش رستم او بيسټون کي له داريوش څخه پاته دي او په هغو کي داريوش د هغو هيوادو نومونه ليکلي دي چي د ده تر تسلط لاندې ول او هغه څه چي زموږ د هيواد په تاريخ اړه لري دا دي:

١. پړثوه Parthava (خراسان او گرگان)
٢. باختريش Baxtrish (بلخ) چي شمال ته ئې آمو او لمر لوېدو ته ئې مرگويه (مرو) او لمر ختو ته ئې د سיתי له قومو څخه يو قوم د ماساژث په نامه وو او پايتخت ئې زري اسپه بنايي چي اوسنی بلخ وو.
٣. سوغوده Sughuda (سغد) د اوسني سمرقند سيمي.
٤. کرمانيه Karmania (کرمان = د پارسه او گدرزي او پړثوه ترمنځ).
٥. گدزري Gedrosie (د افغانستان جنوبي سيمي تر بحره پوري).
٦. زرنکه Zaranka (زرنج = سيستان).
٧. هره يوه Haraiva (هرات).
٨. اوارزميه Uvarazmiy (خوارزم)
٩. گداره Gadara (د کابل رود او پېښور).
١٠. هيندوش Hindush (سند)
١١. ته ته گوش Thattagush (د هرودوت سته گيد = شيتک د کوهاټ او بنو او خټکو سيمي).
١٢. سکه هومه ورکه Saka-Homa-Varka (د هومه راکښته کوونکي ساکه يان - غالباً د پامير په شاوخوا کي).
١٣. سکه تيگر خئوده (د تيره خول خاوندان ساکه يان).
١٤. سکه تيه تر دريا (د سيند هاخوا ته ساکه يان).
١٥. مکه (مکران).
١٦. هراووتيش Harauvatish (اراکوزي = ارغنداب).

د داريوش ارت هيواد ټوله (٣١) ساتراپي (ولایتونه) درلوده، چي په هغو کي پورتنی ولایتونه د ټول اوسني افغانستان او گاونډيو محکو شامل دي او د گنداره

ولايت ته په بابلي ايلامي ليکنو (کتیڼو) کي (پاره او پره ازانه) يعني د غرو ها خوا ايالت ويلي سوي دي خو د هغه وختو د وضعيت جزئيات تر اوسه په تفصيل سره څرگند نه دي او دوني قدر ويل کېدای سي چي له (٥٥٠ ق م) يعني د داريوش له راتلو څخه بيا تر (٣٣١ ق م) پوري چي هخامنشي شاهنشاهي د سکندر په لاس له منځه تله، د افغانستان خاوره د هخامنشي د لويي شاهنشهي برخه وه او حتی د سند د ها خوا پنجاب يوه برخه هم ورپوري مېنځي وه او په همدې سبب د هخامنشي او هندي مدنيت په دې يو ځای کېدو کي د هخامنشيانو له رسمي آرامي خط څخه خروشتهي رسم الخط د سند د ناوې د خلکو په ژبه کي د فاتح او مفتوح کلتور له گډون څخه منځته راغی او د هند د موريه کهول پاچهانو (٣٢٣ - ١٩٠ ق م) د هخامنشي صنعت او د معمارۍ د سبک پيروي کړې وه.

هیرودوت (چي د ٤٢٥ ق م په شاوخوا کي مړ دی) د افغانستان په لمر ختيځه محکه کي د داريوش د پاچهۍ د دورې په باب کي ښه اطلاعات راکړي دي. چي له هغې جملې څخه په ٤٤٤ کتاب کي ليکي:

"داریوش دریاب ته د سند د رود د گډېدو د ځای د کشفولو له پاره یو یونانی امیر البحر چي سکيلاکس نومېده او د (کاریاندار) د ملک وو د څو باوري کسانو سره په بېړۍ کي کښېناوه او د هغه کار له پاره ئې واستاوه، دا ډله د کسپاتورس له محکي ښاره او د پکتويک Pakuik له محکي و خوځېده او دریاب ته ورسېدلله".

همدارنگه دې لرغوني مؤلف په ٣ - ١٠٢ کتاب کي د کسپاتورس ښار د پکتويک په هیواد کي بللی او وایي چي دا خلک د ژوند په دود او دستور کي باکتریانو ته ورته او ډېر جگړن خلک دي.

زیاتو څېړونکو پوهانو د هیرودوت کسپارتورس او پکتويک د اوسني پېښور او پښتون سره تطبیق کړي دي، دا ځکه چي تر هیرودوت دمخه هم مشهور جغرافي پېژندونکي هیکاتايوس Hecataeus د (٥٠٠ ق م) په شاوخوا کي کسپاتورس په گندهاره کي بللی وو چي همدا پېښور او گندهارا دی.

هیرودوت د اووم کتاب په ٦٦ - ٦٧ - ٨٥ کي د خشيارشا د جگړنو فهرست راوړی او په هغه کي ئې گنداریوي Gandarioi او دادیکای Dadikai چي د باکتر وسلې ئې درلودلې او هم ئې پکتویس (د پوستین اغوستونکو لېنډۍ اخیستونکو او

خنجر لرونکو) په نامه یاد کړي دي او هم ئې د ساگارتیوی Sagartioi د کوچي قبیلو یادونه کړې ده.

چي ژبه ئې پارسي او کالي ئې نیمي پارسي او نیمي پکتوان Paktuan وه او اته زره سپاره ئې لښکر ته ورکوله، مؤرخانو گنداریوي د گندهارا خلک او دادیکا تاجیک او پکتویس او پکتوان پښتون بللي دي او زه د هیرو دوت ساگارتیوی همغه د داریوش د بهستون ساگارتی بولم، چي (د غورد جنوبی) ساخر - ساغر سره تطبیقېږي، او ئینو بیا په سپک احتمال هغه شرخبون (= خرشبون = د مطلع السعدین خسرواني = د قندهار د پښتنو یوه قبيله) بللې ده.

د داریوش د بهستون له لیکنې (کتیبي) څخه د ده په عصر کي د دې هیواد د اوضاعو په باب کي ډېر ښه معلومات لاس ته راځي او له دې څخه چي د بهستون په کتیبه کي د ولایتو شمېر ۲۳ او په نورو کتیبو کي ۳۱ دی معلومېږي چي کله کله به د هخامنشي تر لاس لاندې ئینو هیوادو بلوا کوله او د نورو تر لاس لاندې هیوادو سره به نه گډېدل، لکه چي د ساگارتیوی د ولایت نوم یوازي د پارس د بهستون په کتیبه کي راغلی او په نورو کتیبو کي نسته.

د بهستون د کتیبي په (۲ ستون - بند) کي وایي:

"هغه وخت چي داریوش په بابل کي وو، بارت (خراسان) مرو او تته گوش او سکائیبه بلوا کړې یاغي سوي ول، د پارت بلوا د داریوش پلار ویشناسپ آرامه کړه او د فروتیش سره په (ویش پااوزات) نومي ځای کي وجنگېد او هغه ته ئې ماته ورکړه. په ساگارتی کي (که ئې ځای د خراسان خواته ټاکل سوی) هم د چیتره خم Chitataxm په مشرۍ بلوا سوي وه چي داریوش د تخمسپاده Texmspada په سالاري یو لښکر ورواستاوه او چیتره تخم ئې ونيو او چي داریوش ته ئې راووست د هغه غوږ او پزه ئې پرې کړه او سترگي ئې وایستلې او په غرغره ئې کی (۲ ستون ۱۴ بند). د خراسان په مرو کي هم فراده Frada نومي سړي بلوا وکړه، چي داریوش د باختروالي (دادرشیش) د هغه دفع ته وگوماره او دادرشیش مرویان رعیت کړه او ټول باخترا آرام سو (۳ ستون ۳ بند).

هغه وخت چي په پارس کي (وهي یزداب) یاغي سوی وو نو ده یو لښکر د (رخج هره خواتیش = د ارغنداو ناوې) ته واستاوه او د رخج والي ویوانه Vivana ئې وشاره،

خو دا والي په کندهار کي د داريوش د لښکر سره يو ځای سو او د (وهي يزداب) د لښکر مقابلې ته ووت او په هغه جگړه کي چي دانامکه د مياشتي پر ۱۳ ورځ د کاپيش (کاپيشکانه) په کوټ (کلا) کي وسوه، د ياغيانو لښکر مات سو او تر هغه وروسته ئې د (کندهار) د گندوم Gandum په سيمه کي دويخن د مياشتي په اومه ورځ بيا همدې ياغي سوي لښکر ته ماته ورکړه او د ياغيانو مشر له څو لږ سپرو سره وتښتېد او د (کندهار) د ارشاده په کلا کي د ويوانه په لاس کښېوت او ووژل سو او په دې ډول د رنج ايلات د داريوش د هيواد برخه سوه (۳ ستون ۳ بند).

دا پېښي د ۵۲۲ ق م د سپتامبر له ۲۹ څخه د ۵۲۰ ق م د مارچ تر لسمي پوري پېښي

سوي وې.

د هند د نيولو له پاره د داريوش د جنگي سفر بيان داسي ليکلی دی، چي:

دی د سند له سينده پوري ووت، سند او پنجاب ئې ونيول او يوناني سکيلاکس ئې د عمان سيند ته واستاوه او هر کال ډېر سره زر له هنده پارس ته رسېدل او د هند او غربي هيوادو تر منځ تجارتي روابط ټينگ سول او له همدې شلم ايلات څخه د کاله ۳۶۰ تالانه سره زر (تخميناً ۲۵ مليونه افغانۍ) د باج په توگه هخامنشي دربار ته رسېدل.

د پارس د تخت جمشيد د داريوش په هديره کي د هخامنشي دولت د تابع سوو خلکو تصويرونه ليکل سوي دي، چي د نورو ډېرشو ملتو په جمله کي دا نومونه هم سته: بارتې (خراساني)، هراتي، باخترې، سغدي، خوارزمي، زرنګي (سيستاني)، رنجي (قندهاري)، ته ته گوشي (پختيا د سند تر غاړي پوري) گندهاري، هندي، اوساگارتې. او دا خبره هم ځني ښکاره کېږي چي د اوسني افغانستان خلکو د پنځمي ق م پېړۍ په شاوخوا کي د خپلو ځايو او ولايتو په نومو شهرت درلود (۱۱ المبر عکس).

داريوش په خپل پايتخت شوش کي يوه ماڼۍ جوړه کړې وه، چي کتيبه ئې په درو ژبو پارسي، ايلامي، او بابلي کشف سوې او په هغې کي هم د افغانستان د ولاياتو د خلکو يادونه شوې ده.

دی وايي: د دې ماڼۍ د چنډ لږګي له گندهاره او طلا ئې له باختره او د لاجورد ډبري ئې له سغده او فيروزه ئې له خوارزمه او پيلغانښ (عاج) ئې له هند او رنجه او د څيړۍ (بلوط) لږګي ئې له گندهاره څخه راوړه سوي دي، چي دا ټول ځايونه په افغانستان او د افغانستان په شاوخوا کي دي.

گنداریان

بلخیان

ساکان

داریوش خپل ارت هیواد چي په هغه کي له راز راز نژادو څخه ۴۸ ډوله خلک د راز راز ژبو، ادیانو او اخلاقو سره اوسېدل په دېرشو سترایي (ولایتو) وېشلي ول، چي په هغه کي محلي حکمرانانو هم د خپلو عقایدو د آزادۍ سره ژوند کاوه او هر ولایت د خسترپاون (یعني د ولایت د ساتندوی) په نامه یو اعلی حاکم درلود، چي د هخامنشي دربار مقررېدی او ولایت یې د یوه دبیر او یو لښکري سالار په مرسته اداره کاوه. سردبیر به تل مستقیماً مرکز ته اطلاع ورکوله، د امنیت مسئول ارگ پت وو. خړی تونونه (چاپارخانې) لاري او مېلمستونونه (مهمانخانې) یې درلودلې. په هر ولایت کي خسترپاون مالیې ټولولې، او پلي او سپاره لښکر یې درلودل، اووه لس زره تنه دولتي غښتلی لښکر د (جاویدان) په نامه وو. هیروودوت د هر ولایت د مالیې اندازه هم لیکلې ده، چي له هغې جملې څخه د افغاني او گاونډیو ولایتو مالیه داسي وه:

۱/ د هخامنشي اووم ایالت: چي ستاگیدی، گندهاره، دادیک، اپریدي پکښې وه ۱۷۰ تالان (د لسو ملیونو افغانیو په شاوخوا کي).

۲/ دوولسم ایالت باختر ورسره مېنستی نورخایونه ول ۳۰۰ تالان (تر ۱۸ ملیونو افغانیو پوري).

۳/ خوارلسم ایالت چي ساگرتي زرنګي (سیستانی) پکښې اوسېدل د عمان د جزایرو د غاړو تر خلکو پوري ۶۰۰ تالان (د دېرشو ملیونو افغانیو په شاوخوا کي).

اوس د افغاني سیستان وېش ته نژدې یو لرغونی ښار کشف سوی دی چي د هخامنشي دورې په مدینت اړه لري او له دې څخه هم څرګندېږي چي سیستان په هخامنشي هیواد کي داخل وو (۱۲ عکس).

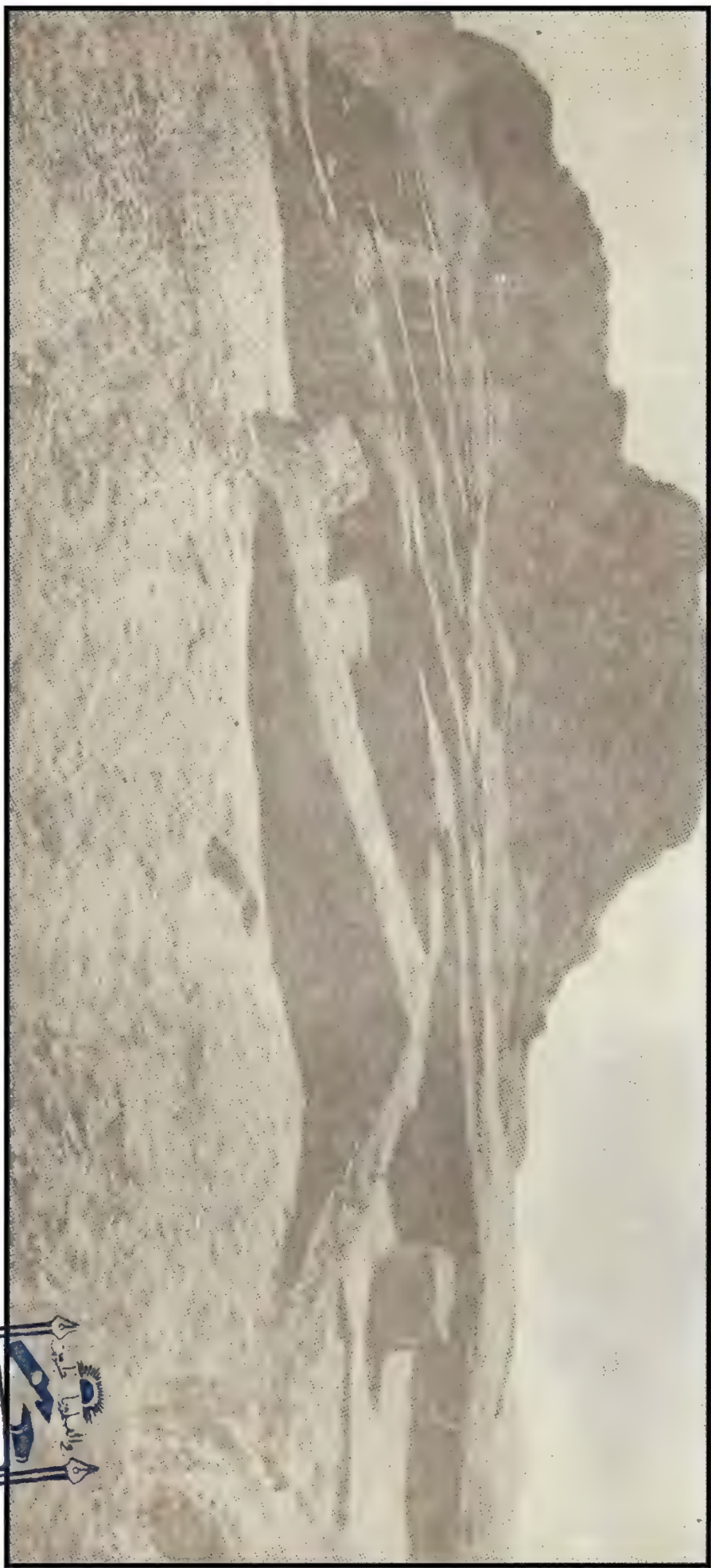
۴/ پارت-خوارزم-سغد-هرات ۳۰۰ تالان (د ۱۸ ملیونو افغانیو په شاوخوا کي).

۵/ هند او سند ۴۶۸۰ تالان (د یو سل او شپېتو ملیونو افغانیو په شاوخوا کي).

دا د لمر ختیځو ولایتو د مالیو اندازه وه خو د داریوش د وخت د دولت ټوله مالیه یې ۱۴۵۶۰ تالان، نوي ملیونه طلايي فرنگه = ۴۵۰ ملیونه افغانۍ بللې ده.

د اولف کرو په قول: د هخامنشي له کهول کوروش، لومړي داریوش، خشیارشا او دوهم داریوش په گندهارا کي مستقیماً حکم چلولی دی چي د لمر ختیځو ایالتو پایتخت کسپارتورس (پېښور) او پیوکیلاوتس (چارسده) وو او لکه سر داوید هوګرث چي د سکندر په کتاب کي وایي: "په هغه جګړه کي چي د دریم داریوش او سکندر ترمنځ پېښه سوه، د یوناني مؤرخ آریان د فهرست سره سم پښتانه او د هندو کش د غرو خلک د داریوش په لښکرو کي شامل ول" چي له دې څخه هم د دې هیواد سره د هخامنشیانو رابطه څرګندېږي.

په سيستان کي دهخامنشي بنا ربقايا، ۱۲- لمبر عکس

د سکندر ير غلونه

د هغو لویو تاریخي جریانو په سلسله کي چي تر ویدي او اوستایي فرهنگ او د هخامنشي مدنیت تر اغېزو وروسته ئې د افغاني فرهنگ په جوړولو او زموږ په هنر او پخواني فکري جوړښت کي ډېر زیات او څرگند اثر کړی دی، هغه د افغانستان په خاوره کي د سکندر مقدوني لښکر کشۍ او ير غلونه دي چي د دې هیواد د فرهنگ او ژوندون او فکر او مدنیت لرغوني جریان ته ئې څرگنده اوښتنه او نوې بڼه ورکړې ده او د افغانستان په تاریخ کي دا اغېزه ناکه پېښه خاص اهمیت او ډېري ژوري اغېزې لري. دا ځکه چي زموږ پر سیاست او د ژوندون پر طرز او پر فکر او ادب او هنر او زموږ د فرهنگ پر ټوله مجموعه باندې ئې دوني ژور او تغیر ورکوونکی تاثیر کړی دی چي پخوانۍ لاره ئې بېخي الیسه کړې ده.

سکندر د یونان په شمال کي د مقدوني پاچا دوهم فلیپ زوی وو، چي په ۳۵۶ ق م کال د پلا په ښار کي زېږېدلی، پلار ئې فلیپ د دریم امین تاس زوی او مور ئې المپياس د مولوس د پاچا ني او پ تولم لور وه، چي د یوناني اساطیرو له مخي سکندر د پلار له خوا هرکولس او د مور له خوا اشیل د یونان افسانوي پهلوانانو ته رسېږي او څنگه چي ئې پلار د (۳۳۶ ق م) کال په یوه مېله (جشن) کي د یوه یوناني له خوا ووژل سو، نو په هم هغه کال په شل کلني عمر د یونان پر شاهي تخت کښېنوست.

په دې وخت کي د هخامنشي د کهول تخت دریم داریوش (کد مان) ته رسېدلی وو، چي د هیواد چاري د ده د فتنه انګېزه وزیر (باګواس) په لاس کي وې او پخپله کد مان هم استراحت غوښتونکی، بېکاره او ناراسته سړی وو، ځکه نو سکندر ته چي د جهان نیولو اراده ئې درلوده د هخامنشي د ارت هیواد نیول آسانه ښکارېده او د ۸۰ زره لښکر او جنگي بېړیو سره د اردانل تر آښا راپوریووت او پر آسیا ئې حمله وکړه.

دریم داریوش هم ۸۰ زره عسکر درلوده چي یو څه ئې یوناني اجیر سپایان ول او د دوی قوماندان هم یونانی (میمین) نامی وو، مگر د کرانیک، ایسوس او گوګمل په

درو جگړو کې سختي ماتي وکړې او سکندر د هخامنشي بنکلي پایتخت (تخت جمشید) ته اور واچاوه او داریوش پارت (خراسان) ته وتښتېد او د (۳۳۰ ق م) کال په جولایي کې د پنځوس کالو په عمر دامغان ته نژدې د باخترد والي (بسوس) او درنج او درنگيانا (کندهار او سيستان) د حکمران (برستنس) له خوا ووژل سو.

سکندر د داریوش د نیولو له پاره پر خراسان يرغل وکړ او چي هغه ئې وژلې وموند د هغه وژونکي ئې غرغړه کړ او د شرقي سيمو فتحې ته ئې مخه وکړه.

دا وخت بسوس باختر ته ورسېد، هلته ئې د پاچهۍ اعلان وکړ او د سکندر د مقابلې له پاره ئې په هڅو لاس پوري کړ او برستنس هم ځان سيستان ته ورساوه، او ساتي بارزانس له آريا (هراته) په دې دفاعي اتحاديه کې گډون وکړ، خو چي سکندر سوزيان (طوس) ته ورسېد د هرات حکمران هغه ته ښه راغلي وويل، بيا نو د بسوس د ترټلو او نیولو له پاره باختر ته وخوځېده چي د ده په غياب کې د هرات خلک د همغه بارزانس په مشرۍ پاڅېدل، او د يوناني لښکرو مشر اناکسيب ئې په هرات کې وواژه، سکندر چي د هراتيانو له دې ملي قيام څخه خبر سو ژر د ارتاو کوانا ښار ته ستون سو او د ساتي بارزانس او د هغه د فداکار لښکر مقاومت ئې چي په يوه ځنگله کې ئې مورچه نیولې وه ځنگله ته د اور اچولو سبب له منځه يووې او د يوناني لښکر د ساتلو او اوسېدلو له پاره ئې د آريا سکندريه ښار ودان کړ چي همدا اوسنی هرات دی او د هغه حکمراني ئې ارزانس (ارشک) ته وسپارله.

هرات چي د سکندر لاس ته ورغی نو د فراه له لاري ئې پر زرنگ (سيستان) يرغل وکړ او د ۳۳۰ ق م کال د اکتوبر په مياشت ئې په سيستان کې د خپل لښکر ستر قوماندان فيلوتاس د پارمن يو زوی چي ځني بېرېدی او هم د خپل گارډ سردار ديمتريوس ئې ووژل او له هغه ځايه لمر خاته خوا ته د ايتي ماندر (هلمند) د غاړې د اورگيتي (گرمسير) د نیولو له پاره وخوځېد چي تيري داتس ئې حکمران وو. هغه هيواد ئې د گډروزيه (بلوچستان) سره ونيو او د هغه ځای پایتخت چي آرياسپ نومېد فتح ئې کړ.

سکندر د هلمند له ناوې څخه د اراکوزي (ارغنداو) ناوې ته ولاړ او د ۳۲۹ ق م په دوېي کې ئې اوسني کندهار ته نژدې د اراکوزي سکندريه ښار ودان کړ او دغه عسکري کوټ ئې د يوناني سپايانو قرارگاه کړه، او هم ئې د هغه ځای له خلکو عسکر

واخيسته او (ممنن) ئې د هغه ولايت والي وټاکه.

دا وخت که څه هم سکندر درې لوی ولایتونه لکه آریا (هرات)، درنگیانه (سیستان) او اراکوزي (کندهار) نیولي ول، خو د هراتیانو ملي مشر ساتي بارزانس د باختري له پاچا بسوس څخه دوه زره عسکر کومک واخيست، او په آریا (هرات) کې ئې د خپلواکۍ بیرغ پورته کى، سکندر خپله یوه لویه نظامي قوه د ارته باز یوس او ایري ژیوس او کارانوس په مشرۍ د هرات د ملیونو د مقابلې له پاره واستوله او د پارت والي چي فراتافرون نومېده د دې سالارانو سره یو ځای سو او د هرات ملي قواوې ئې له هري خوا محاصره کړې، څو چي په یوه سخته جگړه کې ساتي بارزانس د ایري ژیوس له لاسه ووژل سو او د هرات مقاومت هم پای ته ورسېد.

تر هغه وروسته سکندر د کابل او پاروپامیزاد د غرو د نیولو خوا ته مخه کړه او د ۳۲۹ ق م د نوامبر په میاشت د ژمي په سر کې کابل ته راغى، او بیا د کابل د شمال خوا کاپیساته و خوځېد او چاریکارت ته نژدې ئې په هوپیان کې د قفقاز سکندریه ښار ودان کى.

د ۳۲۹ ق م د پسرلي په پای کې سکندر د خپل لښکر سره د قفقاز له سکندریې څخه و خوځېد او د اندراب له لاري د هندو کش تر غرو (په یوناني د قفقاز تر غرو) تېر سو او د باختري د حکمران بسوس پر لښکر ئې چي اته زره باختري وسله وال ول یرغل وکى، خو بسوس په لښکر کې د مقاومت سېک ونه لید، د باختري سیمې ئې وراني کړې او خوراکي شیان ئې له منځه یووړه او د آمو له سینده د سغد خوا ته تېر سو او باختري د سکندر لاس ته ورغى چي ارته باز یوس ئې د هغه حکمران وټاکه، او ازچیلان ئې د ساتندویو عسکرو سره هلته پرېښو او پخپله کیلیف ته نژدې د آمو تر سیند پوري ووت او د قرشي یا اوسني شهرسبز په شاوخوا کې ئې بسوس لاس ته ورغى او ماراکنده (سمرقند) ئې ونيو، او هلته ئې د تانائیس سکندریه ښار ودان کى چي اوسنی خجند دى.

په سغدیانه کې هم د سکندر پر لښکرو سختي حملې وسوې، نو ځکه سکندر مقدوني پر کولائوس د درو زرو سپایانو سره هلته پرېښو او باختري ته راوگرځېد او چي دلته راوړسېد د هرات والي ستازانور ئې دربار ته راغى او د هرات پخوانى والي ارزامس او د پارت والي برانس ئې چي د بسوس له خوا مقرر سوي ول د اوسپني په ځنځیرو کې پېچلى راوستل، او بسوس ئې په مجلس کې محاکمه کى او وې واژه (۳۲۸ ق م).

په دې وخت کې نونس زره هوسا او نوي عسکر له یونانه د سکندر د لښکر سره یو

عُحای سول او ده د مرگیان (مرغاب) په ناوه کي د هغه عُحای وطني حکمران اریمیازیس له منځه یووی او په دار ئې وځړاوه، د مرو په سیمو کي ئې د سرخس او مرو چاق کلاوي وداني کړې او بلخ ته راوگرزېد او د لاري پر سر ئې په میمنه، اندخوی، شبرغان او سرپل کي څلور نظامي کوټونه (حصارونه) جوړ کړه او بیا تر آمو پوري ووت او په مراکنده (سمرقند) کي د خپلو لښکرو سره یو عُحای سو.

د سپیامنش د باختريو جنگیالی او زړه ورمېره چي په هغه سیمو کي ئې د سکندر سره جگړې کړي وې او د څه وخت له پاره له میدان و تلی وو، بیا په باختر کي ډگر ته راووت او د یونان په عسکري مرکز زیریاسپه کي ئې د سکندر د لښکر مشر پیتون Petton بندي ونيو، خود سکندر له خوا کراتیروس د سپیامنش سره ونښت او هغه ئې له عُحایه ویوست، مگر لږ وروسته چي سکندر له سغدیانو څخه راوگرزېد، همدغه سپیامنش د درو زرو سغدي او باختري سپرو سره د ده مخ ته ودرېد، سکندر د دې توریالي له مړاني څخه په عذاب سو او د باختر والي ارته بازیوس ئې چي د سپیامنش په ملگری تومتي وو عزل کی او د هغه پر عُحای ئې مقدوني امینتاس Amyntas وټاکه چي د عسکري جنرال کوانوس په ملات باختر وساتي خو بیا هم د باختر سپیامنش ورباندي یرغل وکی مگر د خپلو ملگرو د خیانت په اثر ووژل سو (۳۲۷ ق م) او په دې ترتیب د وطن دوستو باختریانو مقاومت پای ته ورسېد او زیات ملي مشران د سکندر له لاسه نېست او نابود سول یو له هغو مشرانو څخه هوخیارتس Oxyartes نومېد، چي د خپلي کورنۍ سره غره ته ختلی وو خو مقدوني لښکرو ورباندي یرغل وکی او دی ئې د خپلي خورا ښکلي لور روبناني Roxana سره چي یونانیانو پخپل تلفظ رکسانه بللې ده سکندر ته راووست او ده دا ښکلې باختري پېغله د ۳۲۷ ق م په پسرلي کي ماندینه کړه، حال دا چي د یوناني لښکرو سرداران د باختري پېغلي سره د یونان د پاچا په مړوبنۍ راضي نه ول او یو له هغو څخه ستر نظامي سردار کلیتوس وو چي د ۳۲۷ ق م په پسرلي د مستۍ په یوه مجلس کي چي په باختر کي جوړ سوی وو د سکندر له لاسه ووژل سو.

څنگه چي د باختر او سغدیانو په سیمو کي د سکندر دوه کلنۍ جگړې پای ته ورسېدلې، نو هند ته د سفر فکر ورپیدا سو، او دېرش زره باختري زلمیان ئې پخپل لښکر کي واخیستل او د ۳۲۷ ق م په پسرلي کي د خپلو ۱۲۰ زرو پلویو او ۱۵ زرو سپرو سره چي ۷۰ زره ئې آسیایي خلک ول د هند وکش له لاري ئې د هند خوا ته مخه وکړه او

امینتاس ئې له لسو زرو پليو او درې زره او پنځه سوو سپرو سره په باخت کې پرېښو .
 سکندر د پاروپاميزاد د خاواک له درې څخه کاپيسا ته تېر سو او نیکاتور ئې د
 هغه ځای حکمران وټاکه او د کابل د ناوې حکمراني ئې تيرياسپ Tyriaspes ته
 وسپارله او د دروتېې له لاري د کونړ ناوې ته ورغی او له هغه ځايه اسمار او باجوړ او
 جندول ته ولاړی، او د لاري په هره برخه کې د خلکو له خوا ورسره جگړې او مقابلي
 و سوې او په هغه جگړه کې چې د اسپيزی (غالباً اوسني يوسفزي) خلکو سره ئې وکړه
 خلوېښت زره بنديان او دوه سوه او دېرش زره غوايي ئې په چور او چپاو ونيول او هغو
 لښکرو چې د هفستيون او پردیکاس په مشرۍ د کابل د سیند د مجرا له لاري د تکسیلا
 د پاچا (امپهي) په لارښوونه د پېښور او چارسدې او ويهند د سيمو د نيولو له پاره
 استولي سوي وې هغه سيمي ئې ترسېنده ونيولې .

سکندر د کونړ په سيمو کې تر باجوړ پوري د پښتنو د خورا سخت مقاومت سره
 مخامخ سو او د هغو سيمو په جگړو کې دوه واړه ټپي سو او ده هم تر بري وروسته
 ښارونه وران او بنديان ئې تر تبخ تېر کړه او څنگه چې د اسپيزي امير د سواست (سوات)
 د ناوې په يوه ښار کې مقاومت کاوه، نو تر سرکانيو او چمرکنډ او ناوگۍ تېر سو او د
 گوري (بنجگوره) له لاري چکدرې او د سوات ناوې ته ورسېد او څو ښاره ئې ونيول او
 دېري قبيلې ئې ايلي کړې او دلته د يوناني مؤرخ آريان (د ۱۷۵م شاوخوا) په قول د
 اساکي نوس Assakenos په نامه خلک اوسېدل او مرکزي ښار ئې مساکه Massaga
 نومېد، چې اوس ئې د کتگله د درې او وچ خوړ تر منځ کنډوالي لیده کېږي او څنگه چې
 دلته ۷۵ زره هوسا او تازه دمه ملي لښکر د مدافعينو ملاتړ ته راوړسېد خورا سخته
 جگړه ونښته او سکندر دوی د مساکه په ښار کې څلور ورځي کلابند کړه څو چې ټول ئې
 له منځه يووړه او تر هغه وروسته ئې داور او بازيړا (اوسنی بريکوټ) ښارونه هم ونيول
 او د مهابن (اورنوس) د غره لمنو ته وخوت چې د اټک د شمال په دېرش ميلي کې پرته
 دي اوس سي کوستوس ئې د هغې سيمي والي وټاکه او مقدوني نیکاتور د اندوس د
 لمر لوېديځي ناوې حکمران سو .

د ۳۲۶ ق م په فروري کې سکندر پر هغه پله تېر سو، چې غالباً ئې د اټک په
 شاوخوا کې پرسند تړلی وو او د تکسیلا تر ښاره چې د دې هیواد لوی دارالعلم وو او د
 راولپنډۍ د لمر لوېديز شمال په لس ميلي کې د مرگله د کوتل په لمنه کې پروت وو پر

مخ ولاړ او د تګسیلا پاچا امپهي Omphis ئې چې د سکندر سره ئې روغه وکړه بیرته په هغه ښار کې د خپل ستراب (والي) په حیث وټاکه او له هغه څخه ئې پنځه زره جګړن واخیستل او د ۳۲۶ ق م د می تر میاشتې د جيلم غاړې ته ورسېد او د همدې کال په جولای کې د هند د پاچا پوروس (فور) سره ونښت، هغه تسلیم سو او ده هم بیرته هغه پر خپل ځای پرېښو او پخپله د بیاس تر غاړې پر مخ ولاړ خو د ده لښکرو بلوا وکړه او د هند په توده خاوره کې ئې د نور پرمختګ څخه غاړه وپېچله او سکندر ئې بیرته راګرزېدو ته مجبور کړ او ده هم خپلې لښکري پر درو برخو ووېشلې: لومړۍ برخه ئې د کراتیروس او د لښکر د ناروغانو سره د بولان او کندهار او سیستان له لارې واستوله.

دوهمه برخه چې ۱۲ زره سپایان او دوه زره ماڼوگان وه د نیارکس په مشرۍ د سلو کبنتیو سره د دریاب له لارې واستول سوه او دریمه برخه چې پخپله سکندر ورسره وو د سند پر لمر لوېدیزه غاړه ملتان ته ورسېدله او د هغه ځای خلکو خورا سخته دفاع وکړه حتی په یوه جګړه کې پخپله سکندر ټپي سو خو په نتیجه کې ئې ټول ووژل او قتل عام ئې کړه او هم د سند د ناوې په پای کې د اتیا زرو په شاوخوا کې خلک ووژل سول او د ۳۲۵ ق م د جولای میاشت وه چې سکندر د خپلو ملګرو سره د اوسني کراچي شاوخوا (د اسلامي دورې دیبل) ته ورسېد او د یوې بحري سکندريې بنسټ ئې هلته کېښو او له هغه ځایه د گدروزیا (بلوچستان د افغانستان د جنوب) له لارې پارس ته ولاړ او چې بابل ته ورسېد ۳۲۳ ق م د جون په ۱۳ شپه په ۳۲ کلنۍ د ملاریا له ناروغۍ څخه مړ سو، د ده د یرغلونو او لښکرکښیو موده د آریانه په خاوره کې او د دې ځای د خلکو د مقاومتو وخت له ۳۳۰ تر ۳۲۶ ق م پورې څلور کاله وو (۱۳ عکس).

د آریانا په لمر ختیځه برخه کې یعنې د انډوس لمر لوېدو ته تر نیکاتور وروسته یو څوک د فیلیپس په نامه والي سو او څنگه چې هغه په ۳۲۴ ق م کال د یوناني عسکرو له لاسه ووژل سو تر هغه وروسته ایو داموس د تګسیلا د خلکو په ملاتړ د انډوس له غرب څخه د خپل اتحاد رسی وشلوله او چې سکندر مړ سو د هند پاچا پوروس (فور) د انډوس بره نۍ ناوه ونيوله، خو په ۳۱۷ ق م کې د ایو داموس له خوا ووژل سو، او پخپله ایو داموس هم هند پرېښو او د ده د تګ سره په شرقي هند کې د یوناني حکومت کمبله ټوله سوه.

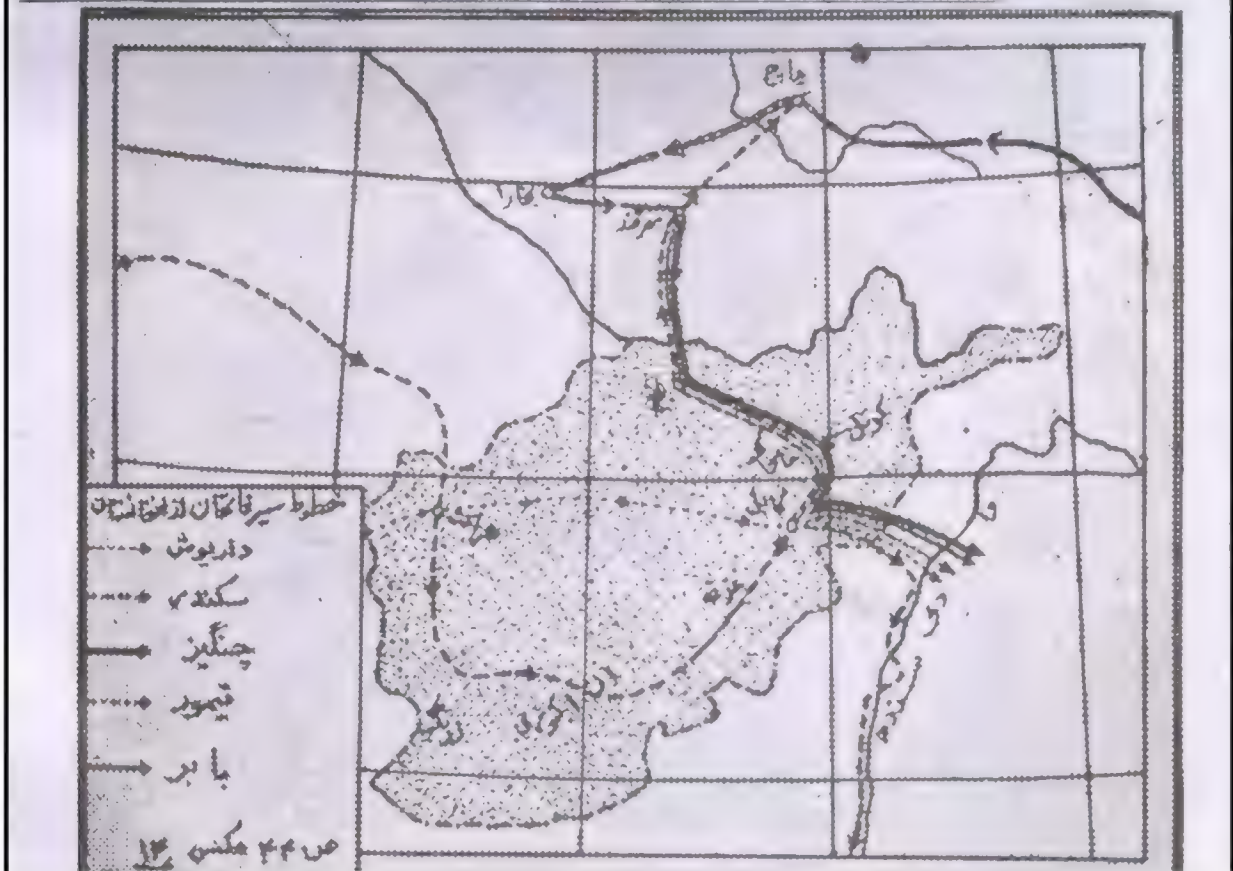

مقدوني سكندر - ١٣ المبر عكس

یادگارهای باستانی
 شهرهای زمان اسکندر
 نقاطی باستانی که در زمان اسکندر شهر بوده اند
 خط سیر اسکندر

خط سیر فاتحان از هندوستان
 داریوش
 سکندر
 چنگیز
 تیمور
 بابر

په آريانا کي د موريا موقتي واکمني

او بودايي لويه اغېزه

د سکندر د مړینې سره د ده پراخه امپراتوري هم سره وپاشله سوه. د ده لویو افسرانو د شام په طرابلس کي یوه غونډه وکړه او په هغه کي ئې د سکندر هیواد په خپلو منځو کي سره ووېشه. د آریانه جنوبي ولایتونه یعنې اراکوزي (د ارغنداو ناوه) او گدروزي (مکران) سیبیرتیا س Sibyrtias ته وسپارل سوه او په آریا (د هریرود په ناوه) او په درنگیانه (د همد په ناوه) کي قبرسي سستاندار Stasandar حکمران سو او بکتریانه (باختر) او سغدیانه (سغد) ستاسانور Srasanor ته ورکړه سوه، او هوخيارتس Oxyartes د سکندر د ماندینې روښاني پلار د آریانه د مرکزي سیمي یعنې پاروپامیزاد او د کابل د ولایت حکمران سو.

مگر د آریانه لمر ختیځ ولایتونه چي حدود ئې تر تکسیلا پوري رسېدل د هندي شهزادگانو او د یوناني جنرالانو تر منځ د کشمکش په حال کي پاته سوه او څنگه چي دې هیواد ته د یوناني لښکرو راتگ او په باختر کي د هغو د پاتو کسانو پاچهي دوام، دلته د یوناني فرهنگ او هنر او فکر او عقایدو اغېزه پرې ایښې وه او دا اغېزه چي د دې هیواد د وطني خلکو د فرهنگي بقایاوو سره ګډه سوې وه د شرق له خوا له یوې بلي ډېرې مهمې پېښې سره مخامخ سو او هغه په هند کي د موريا د لوی سلطنت جوړېده وو. که څه هم د آریانه په لمر ختیځو برخو کي د موريا واکمني له سیاسي پلوه ډېر دوام نه درلود او دلته د یونانو باختري خپلواک سلطنت تأسیس سو، خو په دې لنډه موده کي د موريا پاچهانو او د بودا د دین مبلغانو دا دیانت د آریانه په شرق کي خپور کي، چي دلته بیا په یوه فرهنگي آیزوګلاس او د ثقافت او عقیدې د یو ځای کېدو په ځای کي درې مهم عنصره سره ګډه سوه او د دې هیواد د فرهنگ په تاریخ کي ئې یو مهم باب چي د ګریکو بودیک په نامه مشهور دی پرانیست او دا دیانت او هنر په افغانستان کي زر

کاله نور د اسلام تر راتگ پوري پاته سو چي مهم عناصر ئې دا ول:

۱. باختري يا د دې هيواد خپل داخلي فرهنگي او هنري او عقيدوي عناصر.
۲. يوناني صنعت او عقیده او فکر چي د ۳۳۰ ق م په شاوخوا کي د سکندر سره شروع سوي وه.
۳. بودايي هنر او فرهنگ او دين د خپلو هندي آثارو سره چي د موريا د واکمنۍ سره يوځای راغله.

په هند کي د موريا د سلطنت مؤسس چندراگوپتا (يوناني: سندروکتس) دئ چي د بنداشاهي کهول يوې شهزادو ته چي ميوره (طاوس) نومېدله منسوب وو او دی د کشتريانو طبقې او د راجپوت (شهزادگانو) له ټبر څخه وو، چي په ۳۲۴ ق م کي پاچا سو او تر ۲۴ کاله پاچهي وروسته په ۳۰۰ ق م کي مړ سو او زوی ئې بيندوساره Bindusara چي د (وردھرا) ملکې له نسه وو د ده پر ځای کښېنوست او د موريانو پايتخت د هند د پتالي پترا (پټنه) ښار وو.

چندراگوپتا د نندا سپه سالار وو، ده د تکسيلا د برهمنانو يو مشر چانه کيه Chanakya (په سياست او اجتماعياتو او اقتصادياتو کي د ارتهه شاستره د کتاب مؤلف) چي وروسته د ده وزير سو له ځانه سره ملگری کی او د مگده پاچا او پاچهي ئې له منځه يووړه او د گنگا او سند تر منځ ئې د يوه لوی سلطنت بنسټ کښېښود، چي اداري او مدني منظم تشکيلات ئې درلوده، ځکه نو دی يوازي يو بريالی سپاهي نه گڼي، بلکي يو هوښيار او زیرک سياست مدار هم بلل کېږي. چندراگوپتا د خپل هيواد د لمر لوېديځ حدود د سند تر غاړو اوږده کړه. د سکندر پر ځای ناستو يونانيانو غوښته چي د سکندر نيولي محکمي بيرته لاس ته راولي، نو هغه وخت چي سيليوکوس ملقب په نيکاتور يعني بريالی د بابل حکمران سو پارس او پارت ئې ونيول او په ۳۱۱ ق م کي ئې آريا بکتريا هم فتح کړه او په ۳۰۵ ق م کي د کابل له لاري د لمر ختو خوا ته ولاړ او د سند تر رود پوري ووت نو د هغه سيند په لمر ختيځو غاړو باندي د چندراگوپتا د لښکرو سره مخامخ سو، خو څنگه چي نيکاتور خپل بډه (حريف) ډېر غښتلی وليد نو روغه ئې ورسره وکړه، خپله لور ئې ورکړه او د ۵۰۰ پيلانو په بدل کې گندهاره، اراکوزيه، گدروزيه او پاروپاميزاد چندراگوپتا ته پرېښوول او په باختري کي ئې هم د يودوتس حکمران وټاکه.

د چندراگوپتا اوسیلیوکوس تر روغي وروسته د هند او باخترو روابط پراخ سوه او د هند تجارتي مالونه تر پخوا ډېر د کابل او بلخ له لاري د خزر د بحیرې بندرو ته یووړه سوه، سیلیوکوس خپل یو پوه جنرال میگاستینیس Megasthenes د موریای دربار ته د سفیر په ډول واستاوه او هغه یو کتاب د هند د حالاتو او د موریای پاچهۍ په باب کي لیکلی وو، چي اوس نسته، مگر سترابو او د یونان نورو مؤرخانو پخپلو کتابو کي د هغه کتاب ځیني مطالب راوړي او ساتلي دي او د دې سفیر په وینا چندراگوپتا شپږ سوه زره پلي او دېرش زره سپاره او نه زره پیلان درلوده او د ده په شاهي کمپ کي څلور سوه زره تنه ول او په دې ترتیب د آریانه د خاوري نیمي برخي د هندو کش تر جنوبی لمنو پوري په ده اړه درلوده او د لومړۍ وار دۍ چي د هندي آریائیانو فرهنگي او سیاسي اغېزه له شرق څخه د اندوس لمر لوېدیځي خاوري ته د هندو کش تر غره پوري رسېدلې ده. کله چي چندراگوپتا په ۳۰۰ ق م کال مړ سو، د ده زوی بیندوساره د امیتره گهاته Amitraghata (د بنمن وژونکي) په لقب د پلار پر ځای پر تخت کښېنوست او ده د یوناني امیرانو سره دوستانه سیاست راواخیست، او د گندهاره او پاروپامیزاد او اراکوزي له لارو ئې د سیلیوکیدانو د هیواد سره زیات تجارتي روابط ټینګ کړه او کله چي سیلیوکوس نیکاتور په ۲۸۰ ق م کي د ۷۸ کلنۍ په عمر مړ سو وو او د ده زوی انتیاکوس سوتر Antiachs-Soter د ده پر ځای کښېنوست نو ده د ۳۰۱ ق م په شاوخوا کي (دې ماکوس) پټنې ته د بیندوساره دربار ته د سفیر په حیث واستاوه.

د موریای پاچهۍ او د یونانیانو تر منځ فرهنگي روابط له همدې وخته پراخ سوي ول او دا هڅه د هند او یونان د گډ مدنیّت د تأسیس مبدا وگرزېده او سربېره پردې د هند سره د سمندر له لاري هم تگ او راتگ موجود وو، لکه چي پتروکلیس Partrokles د سیلیوکوس افسر او د هغه زوی د هند د سمندر له لاري سفر وکی او ښه جغرافي معلومات ئې راغونډ کړه چي وروسته ورځني پليني او سترابو استفاده کړې وه. د موریای پاچهانو د یوناني سیلیوکیدیانو سره دوني د خپلوۍ رابطه درلودله چي د هند د پخواني سیاسي تاریخ مؤلف لیکي: بیندوساره انتیاکوس ته ولیکل چي ماته یو حکیم او خواږه شراب او وچ انځر رانیسي او راوائې ستوه. انتیاکوس په جواب کي ورته ولیکل: زه به انځر او شراب درواستوم خو د یونان په قانون کي د پوهانو خرڅول ممنوع دي (!).

دا موريایي پاچا د يونان علومو او ادب ته ډېر سرانښ وو او د ده په وخت کي هندیانو د يوناني هومر اشعار پخپله ژبه ترجمه کړي او ويل به ئې او وراهه میهرا Varahamihira پخپل کتاب بريهت سمهيتة Brihat-Samhita کي د يوناني آسمان پېژندنې معلوماتو ته په درنه سترگه گوري او څنگه چي دا اوضاع د گريکو - بوديک د مدنيت پر شروع رڼا اچوي، موږ ئې دلته په لنډه توگه راوړو، چي د افغانستان د گريکو - بوديک مدنيت آغاز ښه وپېژندل سي.

د هند دا يوناني دوسته پاچا يعني بيندوساره په ۲۷۳ ق م کي تر ۲۷ کاله پاچهۍ وروسته مړ سو او زوی ئې چي اشوکا نومېد د خپل وزير رادهاکوپتا په مرسته پر خپلو وروڼو بريالی سو او د موريا د پاچهۍ پر تخت کښېنوست او دی بېشکه د هند ستر پاچا وو، چي پر هغه ټول برعظيم او د افغانستان د خاوري پريوه برخه د ارغنداو تر غاړو پوري ئې سلطنت کړی دی.

اشوکا په لومړي سر کي يو جگړن او ويني تويوونکی سړی وو چي د بنگال د خليج پر غاړه د کالنگه په جگړه کي ئې يو لک تنه ووژل او ۱۵۰ زره ئې بنديان ونيول، خو هغه زړه لږزوونکي فجایع چي ده په دې خونړۍ جگړه کي د سر په سترگو وليدل او تر سلو زرو پوري انسانان له لوږي مړه سول د ده پر روحیه او شخصيت باندي سخته اغېزه وکړه او دی ئې د بودا د دين د روغي او سلامتی د فلسفې پر خوا کی، چي په ۲۶۰ ق م کال ئې د بودا دين رسماً ومانه او د هغه دين تبليغ او خپرولو ته ئې ملا وتړله، او تر هغه تاريخ وروسته د ده د پاچهۍ دوره د روغي او امن او د ديني ودانيو او د خيريه چارو د پراخوالي، د بودايي بودتونو (معابدو) او لارو او مسافر خانو ودانولو او د مذهبي دساتيرو د خپرولو دوره وه او دی چي د خپل ارت هیواد هر ځای ته ورسېد هلته ئې پر ډېرو په مختلفو ژبو او مختلفو رسم الخطو د نوع پالنې او حتی د ځناورانو او ژويو د نه آزارولو نصيحتونه وکيندل چي تر اوسني وخته هم پاته دي او دا ډبرين فرمانونه د هغي دورې پر اوضاعو ښه ډېره رڼا اچوي.

په گندهارا او د افغانستان په لمر ختيځه برخه کي چي جنوباً تر کندهاره رسېږي د بودايي ستوپو زيات آثار سته، چي د هغو تاريخي ودانيو يوه برخه تر اوسه پېژندل سوې ده او د ټولو شمېر مشکل دی.

وايي چي اشوکا د خپل هیواد په شمال کي څلور لويي ستوپې وداني کړې چي يوه

ئې د پېښور د بالاحصار پر غونډۍ پرته او (۹هـ کال) د هیون تسنگ تر عصره پوري هم په همغه خپل برم پاته وه او د هیون تسنگ په وینا دا وداني ئې له ښکلو ډبرو او انځور سوو لرگو څخه ودانه کړې وه، چي د فاهیان په قول په سپینو او سرو زرو ښکلې سوې وه او موسیو فوشه وایي چي دا هغه ستوپه ده چي (د سترگي سوغات) نومېدله او بودایانو عقیده درلوده چي دلته بودا خپله سترگه قرباني کړې وه.

همدا راز د اوسنۍ چارسدې لمرختیځي خواته د (کنیزکه) پر غونډۍ باندي د اشوکا ودانه کړې ستوپه وه چي د هیون تسنگ تر وخته هم په همدې نامه مشهوره وه او دی وایي چي دا ستوپه په پرله پسې عصر وکي د څلورو بوداگانو د قوانینو د تبلیغ حای وو.

د بودا دین او په افغانستان کي د هغه خپرېدل

د افغانستان خلکو ته سره له دې چي د ویدي او برهمني د پخوانیو او زرو عقیدو پایڅوړ چي د هیواد په لمرختیزو سیمو کي رواج درلود وریاته وو، د هیواد په شمال او لمر لوېدیځو سیمو کي د زردشت آیین او اوستایي مزديسنا هم رواج درلود خو هغه وخت چي په ۲۶۰ ق م کي اشوکا د بودا د دین تبلیغ او خپرولو ته ملا وتړله، دې عقیدو او دین حتی تر زر کاله وروسته هم د هیواد په لمرختیځو او شمالي سیمو کي پوره رواج درلود او د هیواد دا خوا د دې دیانت د ودي زانگو سوه چي د فکر، هنر او فرهنگ له پلوه ئې د دې خاوري د خلکو په ژوندانه کي ژوري اغېزې وکړې.

بودا د دې دین مؤسس د ساکیا د ټبر له کشتريه او جگړني طبقې څخه یو شهزاده وو، چي د ساکیاموني يعني (د ساکیا د ټبر پوه) په نامه معروف سو او په ۵۶۳ ق م کال د نیپال د کپي لاواستو په ښار کي زېږېدلی وو او په ۲۹ کلنۍ ئې خپله کورنۍ او د شهزادګۍ ژوند پرېښوو.

او تر ۵ - ۶ کالو گوبنه کښېنستلو (انزوا) وروسته یوه شپه چي ډېره روڼه وه (بده) يعني روڼ او وینې و باله سو او د خپل دین په تبلیغ کي ئې زیار ویوست او د هند پاچهان ئې خپل دین ته راوبلل او وروسته تر هغه چي د هند زیات خلک ئې بودايي کړي ول په ۴۸۳ ق م د اتیا کالو په عمر په کوچي نگره کي مړ سو (۱۴ عکس). څنگه چي د بودا دین یوه تیاره فلسفه نه درلودله، نو د ده د مړیني په کال په باجاگره کي د بودا د

د بودا مجسمه
۱۴- لمبر عکس

دلمرب النوع
١٥- لمبر عكس

پيروانو يوه مذهبي غونډه وسوه او د ده درو تنو نامتو ملگرو انانده، يوپالي او کاسيا په د ده خبري او ويناوي راټولي کړې او له هغو څخه ئې د تري پيټکه Tripitka (درې ټوکړۍ، گلان) په نامه د بودايي قوانينو مجموعه جوړه کړه.

بودايي ديانت د اشوکا د سلطې د نفوذ په اثر د هندو کش له جنوبه تر کندهاره خپور سو او د بودايي دين دريمه لويه جرگه د اشوکا په قيادت او د لوی عالم (موگالي پوتاتيسا) په مشرتوب جوړه سوه، چي په هغه کي د مذهبي احکامو پر ترتيب او تدوين سربېره داسي فيصله وسوه چي يوه بودايي ډله مبلغان دي ليري هيوادو ته واستول سي، د دې مبلغانو او د هغو هيوادو نومونه چي دا مبلغان وراستول سوي ول اشوکا د خپل جلوس په ۱۴ کال (۲۵۶ ق م) په ۱۳ لمبر ډبرين فرمان کي کيندلي دي او له هغه څخه څرگندېږي چي څو تنه بودايي مبلغان چي مجهان تیکه، مدهيان تیکه، دهه مراکيهته او مهارکيهته نومېدل کندهاره او د آريانه لمر ختيځو سيمو ته را استول سوي دي. دا مبلغان چي د دوتا Dوتا په نامه بلل کېده د (۲۵۸ ق م) په شاوخوا کي د بودايي دين په تبليغ بوخت ول او په همدې وختو کي انتياکوس د سيليوکوس زوی د باختري پاچا وو، چي د ده نوم د اشوکا په ډبرينو فرمانو کي (انتياکه) ليکلی دی.

د موريا وروستی حکمران چي په دغه وخت کي ئې پر کابل حکومت کاوه، سوفازانس وو، چي د باختري پاچا ايوتيديموس د واکمنۍ د دورې تر ابتدا پوري ئې هم په کندهاره او د کابل په لمر لوېديځه سيمه کي نفوذ درلود، او چي ايوتيديموس په باختري خپلواک پاچا سو ده د هندو کش جنوبي خوا ته لښکر وويست، د هندو کش د جنوب سيمي هم د باختري يونانيانو د خپلواک سلطنت برخي سوې.

د افغانستان په خاوره کي د موريا سياسي نفوذ ډېر لنډ وو، اشوکا په ۲۳۲ ق م کال تر څلوېښتو کالو پاچهۍ وروسته په تکسيلا کي مړ سو او څنگه چي د ده په کهول کي يو مقتدر پاچا نه وو، چي د ده پر ځای کښېني او د ده د سلطنت ارت حدود وساتي، نو ځکه د افغانستان په خاوره کي د دوی د نفوذ ځنځير هم وشلېد، خو هغه دين چي اشوکا د ځان سره راوړی وو د هغه فکري، هنري او فرهنگي آثارو سره تريو زر کاله پوري پاته سو، ومو ويل چي بودا ځان په فلسفي مسايلو کي نه وو پېچلی، خو پيروانو ئې د ده ويناو ته د الهياتو بڼه ورکړه څو د زمانې په تېرېدو دوه لوی مذهبونه ځني جوړ

سوه:

لومړۍ مهايانه: يعني لوی مذهب (يون = يانه = په پښتو کې د تگ، رفتار او مذهب معنا لري) چې د هند په شمال او تبت او چين کې تر جاپانه خپور سو او د عاى د پراخوالي او د قوتو د ډېروالي په سبب ډېر تاويل پکښې پېښ سو او د دې مذهب پيروانو مهم باله او ويل ئې: هر فرد د کل چې انسان نومېږي جزو دى او بيا دغه انسان د هغه لوی کل جزو دى چې د دهرمه (دين) او عمل تر قانون لاندې راغلى دى. نو څوک چې غواړي چې د شر له لومې ځان وژغوري له نورو دي نه بېلېږي، زيار ايستل بايد مجموعي وي نه انفرادي، او دا ډول زيار انسان د بودي ستوه Bodhisattva مقام ته رسوي او د دې کلمې معنا د ژوندون هغه دانشمندانه حالت دى چې د نورو په خدمت کې تېرسي. نو انسان دوه مقصده لري، يو د پوهې او علم زده کړه او بل بې له خپل ځانه پر بل مهرباني او د بل خدمت.

دوهم مذهب هينه يانه Hina-Yana (کوچنی مذهب) نومېږي، چې تابعان ئې په جنوبي هند کې دي. دوی پر فردي زيار تکیه کوي او د دوی کتابونه زياتره په پالي ژبه دي، حال دا چې د لوی مذهب کتابونه په سانسکریت ژبه ليکل سوي او لکه چې چيني زيارانو د مسيحي عصر تر شروع وروسته په افغانستان کې ليدلي دي، د دې عاى په بودايي معبدو او بناړو کې د بودايي دواړو مذهبو تابعان ول.

بودا خپل دين پر اووه اصله: سپېڅلې عقیده، سپېڅلې اراده، سپېڅلې وينا، سپېڅلې رفتار، سپېڅلې روزي، سپېڅلې زيار او سپېڅلې توجه بنا کړی وو او ويل ئې: هر چا چې په دې اوو اصلو عمل وکړي له قيودو منزه کېږي او خپل فکر په يوه مخصوص ټکي کې چې د خواهشو له ځنځيره بشپړه آزادي ده متمرکز کوي، هغه وخت نو تر څلورو نورو مقامو تېرېږي.

۱. درشتيا د پوهېدلو په لار کې څېړنه.

۲. د حقايقو په پوهېدلو کې تفکر.

۳. ژور تفکر او سکون.

۴. بشپړ سکون او توازن چې (نروانه) نومېږي يعني فنا.

د فرانس نامتو محقق فوشه د بودا د دين د خپرېدو د سببو په باب کې وايي: د آريانا د لمر ختيځو سيمو خلکو چې تل د بهرحمو يرغلگرو تر پښو لاندې ژوبلېدل (د هخامنشي او د سکندر او چندراگوپتا) د يرغلو تر ليدو وروسته دا دين چې له وينو

تويولو بېزاره وو او د خودگذری او بڼه نيت توصيه ئې کوله د خپلي سليقې سره سم ومونده او کرونده گرو يا کسبگرو خلکو هغه په آساني ومانه.

د بودا د ديانت پراختيا د اشوکا په توجه دې درجې ته رسېدلې وه چې دې پاچا (۸۴۰۰۰) مذهبي ودانۍ يعني ستوپې (توپ افغاني مقامي کلمه) جوړې کړي وې، چې د دې ستوپو شکل په کابل او کاپيسا کې توپير پيدا کړی او لوړې سوي دي، يعني د ستوپې تنگاچه (سکو) خلورکنجه شکل موندلی او لوی والی ئې زيات سوی او هم د گنبد او تنگاچې تر منځ يوه استوانه يي برخه اضافه سوې ده او د گنبدې لوړه څوکه د شيرواني په شکل لیده کېږي. خود اشوکا د عصر ستوپو چې هندي خصوصيات درلوده د آريانه خاورو ته لېسرايت کړی دی.

د اشوکا د وخت پاته ليکني چې د بودايي نصيحتو له مجموعې څخه دي د تکسيلا تر کتيبو وروسته پر دوو ډبرو ليکني پاته دي، چې يوه له مانسهرې څخه لس ميله ليري د ايټ آباد شمال ته د پکھلي د ناوې په مدخل کې او بله د سوابي پر لويه لار د هوتي مردان لمر ختو خوا ته اته ميله ليري په شهباز گره کې پرته ده چې دواړې ليکني په پراکريت ژبه او خروشتهي رسم الخط دي، حال دا چې د اشوکا نوري ټولي ليکني په هند کې په براهمو رسم الخط دي چې د لرغوني هند د نورو محلي رسم الخطو مبداده.

د اشوکا د همدې اخلاقي فرمانو بله کتيبه د لغمان او ننگرهار تر منځ د درونټې په تنگي کې وه، چې پر درې کنجه شاتته ډبره په آرامي ژبه ده او اوس د کابل په موزه کې سته، ډېر تاوان ور رسېدلی او څو ليکي ئې د څارويو د نه وژلو په باب کې پاته دي. يوه بله کتيبه په آرامي خط شپږ ليکي د لغمان د قرغه يي د شله تک په درې کيلومتري کې پر غره کينلې سوې ده، چې د اشوکا نوم پکښې ليدل کېږي او تراوسه دا نوشته نه ده لوستل سوې، خو داسي ښکاري چې دغه به هم د اشوکا د ډبرينو مذهبي فرمانو څخه وي چې د درونټې له ډبرليک سره شباهت لري (۱۶ المبر عکس).

مگر د همدې پاچا يوه بله مهمه کتيبه په ۱۳۳۷ش کال له خاوري څخه راووتله. دا ليکنه د کندهار په زار په ښار کې چهل زينو ته نژدې د غره پر يوه کاني په يوناني او آرامي دوو ژبو او دوو رسم الخطو کشف سوېده، چې پورتنۍ برخه ئې په يوناني ژبه ۱۳ نيمې ليکي او کښته برخه ئې په آرامي ژبه ۷ نيمې ليکي دي، چې د ټولي کتيبې اوږدوالی

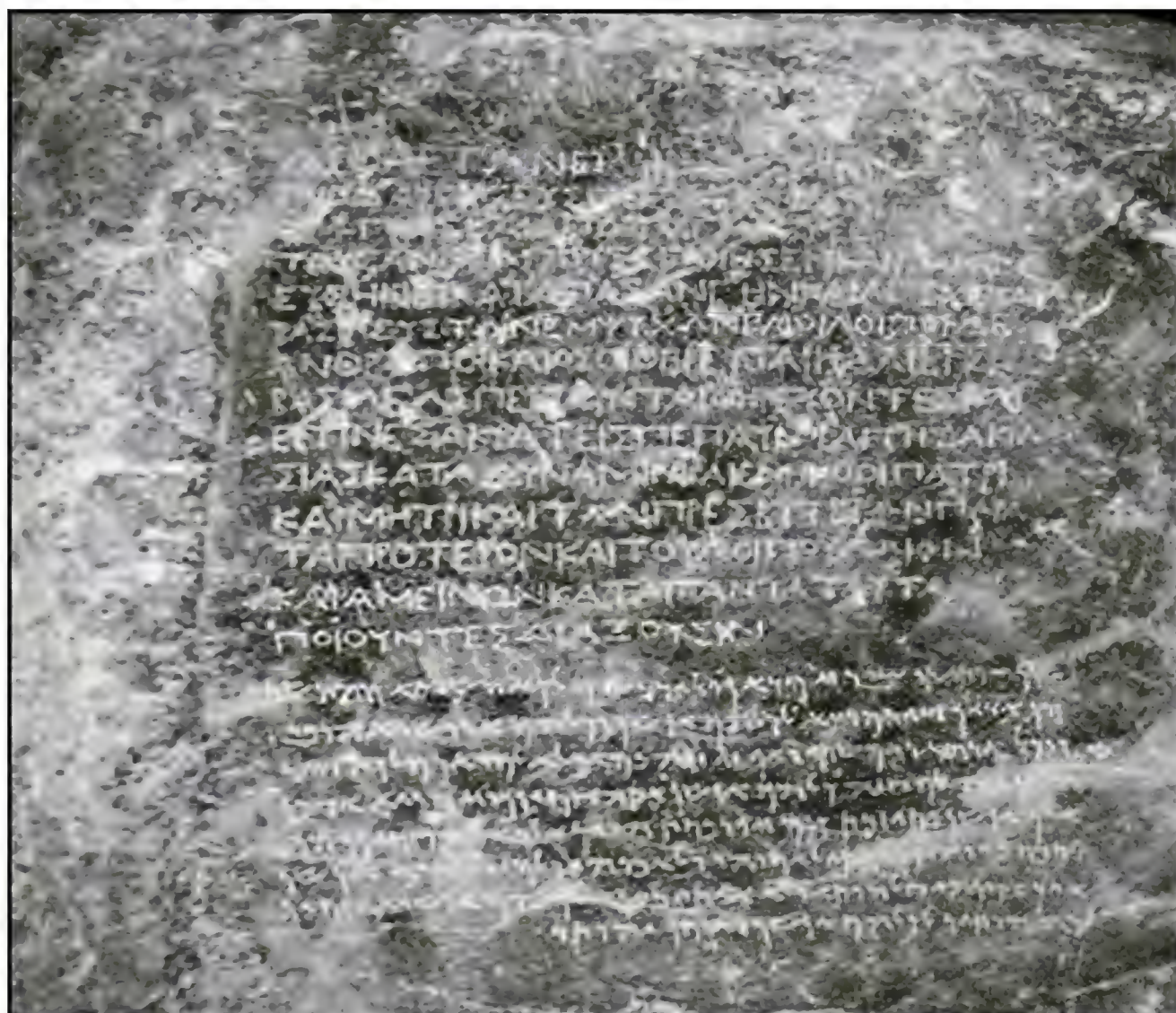
۵۵ سانتی او پسونځي له ۴۵ څخه تر ۵۰ سانتیو پوري دي او په هغې کي د ځينو نورو کتيبو په څېر د اشوکا نوم پيوداس ليکل سوی دي (۱۶ عکس).

د دې کتيبي له کتني څخه پوهېږو چي د اشوکا د بودايي کېدلو په لسم کال يعني په ۲۵۰ ق م کي ليکل سوې ده او په دې وخت کي د موريا نفوذ او بودايي ديانت تر کندهاره خپور وو او د ده زياتره اخلاقي مبادي تطبيق سوي ول، حال دا چي په نورو کتيبو کي د همدې مباديو د عملي کولو توصيه کوي. د کندهار د کتيبي د يوناني ليکني ترجمه داسي ده:

"پيوداس پاچا د لسو کالو زيار ايستلو په پای کي انسان ته اخلاقي اصول ورزده کړه او له هغه وخته ئې د ټولي محکمي خلک لا ښه دينداره او لا ښه ښکمرغه کړه او پاچا د څارويو له وژلو څخه ځان وژغوره، او نورو ښکاريانو او کب نيوونکو خلکو له ښکار او کب نيولو څخه لاس واخيست او د مور او پلار په نمانځنه ئې لاس پوري کي او تردې وروسته به په دې ډول ډېر ښه ژوندون ولري".

له دې کتيبي څخه څرگندېږي چي تر ميلاد دمخه د دريمي پېړۍ په منځ کي په افغانستان کي يوناني او آرامي دواړو ژبو او دواړو رسم الخطو رواج درلود او د يوناني ثقافت اغېزه دوني غښتلې وه چي په کتيبو کي ئې لومړی ځای يوناني ژبي او رسم الخط ته ورکړی وو او دا هغه عصر ته نژدې وو چي په باختر کي يونان او باختري خپلواک دولت جوړېده، حال دا چي د بودا دين اغېزه او يوناني فرهنگ د اراکوزي تر سکندريې (زاره کندهار) پوري رسېدلی وو، خو په کت مټ همدې وختو کي د هخامنشيانو له بقاياوو څخه آرامي رسم الخط هم په دې هيواد کي وو.

په کندهار کې د اشوکا یوناني او آرامي کتیبه
۱۶- لمبر عکس

یونان او باختري خپلواک سلطنت

هغه وخت چي سکندر باخترونيو، نو پارسي ارته بازيوس ئې پخپل ژوند د دې
 حای حکمران وټاکه. دی تر لنډي مودې وروسته مړ سو او د ده حای امین تاس د
 نیکولاس زوی ونيو. د آریانان په قول د سکندر تر مړیني وروسته قبرسي ستاسانورد
 باختراو سغد حکمران وو او کله چي سیلیوکوس په هند کي د چندراگوپتا سره روغه
 وکړه (۳۰۲ ق م) د باخترا حکمران هم ده ته د اطاعت غاړه کښېښووه او هغه وخت چي
 سیلیوکوس بابل ته ستون سو باخترا تر پنځوسو کالو پوري د ده د کهول تر لاس لاندې
 پاته سو چي په باخترا او بخارا کي ئې ډېري سکې کشف سوي دي او هم ده د باخترا حایي
 خلک په خپل لښکر کي اخیستي ول.

د سیلیوکي کورنۍ د دریم پاچا په وختو کي چي دوهم انتیوکوس نومېده د
 شاوخوا حکمرانانو هغه وخت چي دی د مصر په جگړو اخته وو د ده له اطاعته سر
 وغړاوه او له هغه جملې څخه د باخترا خلکو د هغو یونانیانو سره لاس یو کی چي په دې
 هیواد کي د باختري آدابو او فرهنگ سره آشنا سوي ول او د خپلواکۍ اعلان ئې وکی.
 دا وخت په باخترا کي دیودوتوس = - تهیودوتوس Diodotos حکمران وو او ده د
 ۲۵۶ ق م په شاوخوا کي د آزادي غوښتونکو باختریانو په ملاتړ په باخترا کي د خپلواکي
 پاچهۍ اعلان وکی او د ده د پاچهۍ حدود تر سغد او مرو او د هندو کش د غره تر لمنو
 پوري رسېدل او څنگه چي ده باختریان د نورو له تسلط څخه ژغورلي او داخلي آزاد
 حکومت ئې جوړ کړی وو نو ځکه ده ته (منجي) لقب ورکړه سو.

د دیودوتوس یوه سکه سته چي پر یوې خوا ئې د دوهم انتیوکوس څېره او پر بل
 مخ ئې د ده د کهول د ساتندوی رب النوع زیوس د دوو وزو سره لیده کېږي او له دې
 څخه څرگندېږي چي ده د باخترا د خپلواکۍ تر اعلان دمخه د انتیوکوس سیلیوکي په
 نامه د سپینو زرو سکه څېره کړې او بیا تر خپلواکۍ وروسته ئې د باخترا په دارالضرب
 کي خپله سکه د پاچا په حیث پر سرو زرو باندي وهلې ده او دا د سرو زرو سکه چي په

پاریس کي ده پر یوه مخ ئې د دیودوتوس څېره او پر بل مخ ئې د جوپیتر (د آسمان، ټکي، تالندي او برېښنا د رومي رب النوع) لڅ لغړ شکل دی چي په پښو کي یوه ګرېته (عقاب) هم کښل سوې او د سکې پر څنډه (بازیلیوز دیودوتوس) لیکل سوی دی یعنې دیودوتوس پاچا (۱۷ عکس).

د لومړي دیودوتوس له کهایله څخه یوازي یو زوی چي دوهم دیودوتوس نومېد د پلار تر مړیني وروسته (د ۲۵۰ تر ۲۳۰ ق م په شاوخوا کي) په باختري کي حکومت کړی دی چي ده د شامي سیلیوکیانو د اقتدار پر خلاف د پارت د دولت سره ښه روابط او هم آهنگي درلوده او څنگه چي د پارت د دولت مؤسس ارساس هم د باختري له خلکو څخه وو نو دوهم دیودوتوس د ده سره د دوستۍ تړون او ښه روابط درلوده او د ده د پاچهۍ په وخت کي د هریرود ناوه او د هرات ښار هم د باختري په قلمرو کي شامل سو او سغديانې ته هم له باختري حکمران استول کېده.

د لومړي دیودوتوس د کهول پاچهي ډېره و نه پائېده او د دوهم دیودوتوس یو امیر چي ایوتیدیموس Euthydemus نومېد او د سغديانې حکمران وو یاغي سو او د باختري پاچا ئې وواژه او دی په پخپله د باختري خپلواک پاچا سو (د ۲۲۰ ق م شاوخوا) (۱۷ لمبر عکس).

د باختري ایوتیدیموس په وختو کي د شام یوناني پاچا دریم انتیوکوس د لمر لوېدو له خوا د پارت پر دولت یرغل وکړ او پارتي پاچا تیري داد ئې مغلوب کړ او د ۲۰۸ ق م په شاوخوا کي ئې د باختري خوا ته مخه وکړه، له دې خوا ایوتیدیموس د لسو زرو باختري سپرو سره د اریوس (هریرود) پر غاړه د انتیوکوس سره ونښت او ځکه چي د مقاومت توان ئې نه درلود بیرته باختري ته راغی، او د باختري په پایتخت زریاسپ کي تر دوو کالو پوري کلابند پاته سو (د دې ښار موقع د مرو او اندخوی تر منځ ګڼل سوی دی) په دې موده کي دریم انتیوکوس درنګیانه او اراکوزیه هم ونيول، خو څنگه چي ئې زریاسپ و نه نیولای سو او دواړي خواوي ستړي سوي وې نو هغه وخت چي د باختري شهزاده دیمتریوس د روغي د خبرو له پاره ده ته راغی ده خپله لور ورکړه او تر روغي وروسته د کابل او اراکوزیه له لاري د لمر لوېدو خوا ته د خپل سلطنت د قلمرو لوري ته وخوځېده (۲۰۵ ق م).

ایوتیدیموس تر هغه وروسته د هیواد د ادارې په یووالي او توحید کي زیار

ایوتیدیموس

دوهم دیودوتس

ویوست او د کابل د ناوې حکمران سوفازگازتوس ئې د ځان تابع کی او د شمال خوا ته تر پامیر ها خوا ته او تر چيني ترکستانه او ختن پوري پر مخ ولاړ او لمر لوېدو ته ئې مرو رود او هرات او طوس ونيو او خپل زوی انتي ماکوس ئې د هغو سیمو حکمران وټاکه او د جنوب له خوا تر اراکوزیه او درنگیانه پوري یعنی د آریانه ټوله خاوره د ده د پاچهۍ د قلمرو برخه سوه او بل زوی ئې دیمتریوس د دې ولایت حکمران وو چي دې ټول ارت هیواد د یوناني جغرافیونو په اصطلاح زر بناره درلوده او په دې عصر کي د باختري یونانیانو د دولت فرهنگي او تجارتي روابط د هند او غربي چین سره ټینگ ول او ایوتیدیموس لومړی پاچا دی چي د ده په عصر کي باختري هنرمندانو او صنعت کارانو د دې ځای هنر او صنعت هند ته سوغات یووی او د راولنسن په قول له خروشتهي یوې کتیبې څخه څرگندېږي چي یوناني باختري هنرمندان په دې عصر کي هند ته تللي او د هند په هنري آثارو کي ئې خپله هنري اغېزه پرېښې ده. د باختري ایوتیدیموس د پاچهۍ دوره له ۲۲۰ څخه تر ۱۹۰ ق م پوري گڼل سوې ده چي د ده تر مړیني وروسته د ده زوی دیمتریوس Demetrius پاچا سو (۱۸ عکس) او دی د هند په خاوره کي د تکسیلا تر نیولو وروسته د گجرات تر کشو او کاتیاوار او د موريا تر پایتخت پتنه پوري پر مخ ولاړی چي دا پرمختگ د ده د دوو لویو جنرالانو اپولودوتوس او مناندر د زیارت نتیجه وه او مناندر د کابل په اویان کي زېږېدلی وو او اولادو ئې د ۱۰۰ ق م تر شاوخوا پوري په هند کي پاچهي کوله.

دیمتریوس د ۱۷۵ ق م په شاوخوا کي له هند څخه باختر ته راوگرزېد او خپل دریم زوی پانتالئون Pantaleon ئې د اراکوزي او سیستان حکمران وټاکه او بل دوهم زوی ئې د باختر حکمران وو.

هغه وخت چي پانتالئون د اراکوزي حکمران مړ سو، ځای ئې د ده څلرم ورور اگاتوکلېس Agathocles ونيو (۱۹ لمر عکس).

دیمتریوس او د ده پر ځای ناستو حکمرانانو پخپل قلمرو کي ډېري سکې وهلي دي او همدې پاچا د اراکوزي دیمترماس (کلات) او ایوتیدمیا (سیالکوټ) او د سند دیمتریاس (پتیاله) او ته افبیا (د سند په لتا کي) بنارونه ودان کړه چي دوهم بنار د ده د پلار په نامه او څلرم بنار ئې د مور په نامه نومړی سوی دی.

څنگه چي دیمتریوس د خپل ژوند په پای کي د خپلو لښکرو سره په هند کي

دیمتریوس ۱۸- لمبر شکل

اگاتو کلیس ۱۹- لمبر شکل

مشغول پاته سو نو ځکه په ۱۸۱ ق م کال د باختر له يونانيانو څخه يو سړی چي ايوکراتيديس Eukratides نومېد په باختر کي پورته سو او د پاچهۍ اعلان ئې وکړ، او سکه ئې ووهله، چي په هغه کي ئې ځان بازيانوس (لوی پاچا = هندي مهاراجه) وباله (۲۰ عکس) او چي ديمتريوس د خپل تاج او تخت د بيرته نيولو له پاره زيار ويوست ځای ئې و نه نيو او مړ سو. ايوکراتيديس په باختر کي د يوناني پاچهانو د دريمي سلسلې بنسټ کېښود او تر ۱۸۶ ق م پوري د آريانه د ختيځي سيمي د حکمران مناندر سره وجنگېد، خو چي ئې د آريانه ټوله خاوره ونيوله، خو د لمر لوېديځي خوا څخه د پارت پاچا د ده د هيواد غربي ايالتونه ونيوله او هغه اختلاف چي د ديمتريوس او ايوکراتيديس د کورنيو تر منځ پيدا سو و، د باختر سلطنت کمزوری کړ او د ۱۳۵ ق م په شاوخوا کي د هغه سلطنت مرکز د هندو کش له شماله څخه کاپيسا ته رانقل کړه سو او هيليوکليس Heliokles د ايوکراتيديس زوی چي د ۱۴۷ ق م په شاوخوا کي پاچا سو و، د باختر وروستی يوناني پاچا گنل کېږي، چي د هندو کش د شمال د سيمو تر پرېښوولو وروسته ئې خپله پاچهي د گندهارا د ولايت تر پايه يعني تر تکسيلا او جيلم پوري غځولي وه (۲۱ عکس).

تر هيليوکليس وروسته لسو تنو نورو د ده پر ځای ناستو حکمرانانو په کابل او گندهارا او پنجاب کي حکمراني کړې ده چي د ۳۰ ق م په شاوخوا کي د کابل له وروستنيو يوناني پاچهانو څخه اتتيل کيداس امين تاس - هرمايوس زيات شهرت لري (۲۲ - ۲۳ - ۲۴ عکسونه) او د باختر د يوناني پاچهانو د سقوط علت د ساکا او سיתי قبيلو منځته راتلل دي، چي دا پاچهي ئې د ق. م د لومړۍ پېړۍ په لومړۍ نيمايي کي پای ته ورسوله او په دې ترتيب د دوی واکمني تر دوه نيم سوو کالو وروسته ختمه سوه او په دې موده کي د ديودوتوس له وخته د ۱۰۰ ق م تر شاوخوا پوري د دوی ۳۶ پاچهانو او يوې ملکې په افغانستان او هند کي حکمراني کړې ده او يوناني فرهنگ او هنر ئې په آريانه او هند کي خپور کړی دی، چي په دې موده کي د ارباب انواعو پرستنه او يوناني صنعت او افکار او فلسفه او ژبه او رسم الخط او نور فرهنگي مظاهر د آريانه په ټوله خاوره کي د محلي او بودايي فرهنگي عناصرو سره گډه سوه او د يونانو باختري او گريکو بوديک خاص فرهنگ منځته راغی چي د اسلام تر راتلو پوري ئې اغېزه درلوده. د دانيل شلوم برژه (په افغانستان کي د لرغون پېژندنې فرانسوی مشر) په قول د

ایو کراتید لیس ۲۰ - لمبر عکس

هیلو کلیس ۲۱ - لمبر عکس

هرمایوس
۲۲- لمبر شکل

میناندر
۲۳- لمبر شکل

انتیال کیداس
۲۲- لمبر شکل

هیلنسم نفوذ په افغانستان کې تر اوومې پېړۍ پورې دوام درلود چې اثرونه یې په دوه ډوله لیدل کېدای شي: لومړی د هنر له لارې او دوهم د رسم الخط له لارې. د اسلام تر راتلو دمخه په اوومه پېړۍ کې د دې هیواد هنر لا د گریکو بودیک د مشهور هنریوه وروستنۍ څانګه وه. خو د رسم الخط په باب کې باید وویل شي: هغه وخت چې د چین نامتو زایر هیون تسنگ په ۶۳۰م کال یعنی په عربو کې د اسلام د لمر راختو پر وخت له باختره تېرېدی، دلته د الفباء ۲۵ توري ول چې ۲۴ توري یې بې شکه یوناني توري ول او یو د (نښ) ښی چې په پخوانۍ دري کې وو او په یوناني کې نه وو پر زیات کړی وو او هغه د PX توري یعنی د ش + خ مجموعه توری = ښ دی.

هغه دوې یوناني کتیبې چې په ۱۹۵۸- او ۱۹۶۳م کلو په کندهار کې کشف سوي د اشوکا هغه اخلاقي موعظې دي چې په ټول هند کې په هندي ژبو کیندلي سوي دي، خو د دې کتیبو اهمیت په دې کې دی چې د ارغنداو په ناوه کې آرامي ژبه او رسم الخط د اشوکا تر وختو د (۲۵۰ ق م شاوخوا) پورې ثابتوي او لکه چې یونان پېژندونکي پوهان وایي د دې دوو کتیبو یوناني متنونه د یوناني ادب ممتازي ټوټې دي او د ژبي د جوړښت له مخې د یوناني فیلسوفانو او خطیبانو لکه افلاطون او ارسطو د ژبي ساري ګڼل کېږي او وینو چې د ق م د دریمې پېړۍ په کندهار کې د تفکر او لیکنې ژبه هم هغه ژبه ده چې په آتن یا د میلیت په ښارو کې رواج وه او حتی د کتیبو د کیندنې ډول هم د یوناني کلتور یووالی ښیي او څرګندېږي چې دا ځای د یوه یوناني مؤرخ په قول د مسیحي عصر په شروع کې د یونانیانو ټاټوبی وو (د کندهار د کتیبې ۱۶ المبر عکس ته دي رجوع وښی). سربېره پر دې تر ۱۹۶۱م کال وروسته فرانسوي لرغون پېژندونکو د یوه یوناني ښار (آی خانم = سپوږمۍ مخې مېرمن) په کنډوالو کې د همدې یوناني باختري مدنیت ډېر ښه آثار موندلي دي او دا ښار د افغانستان او شوروي اتحاد پر وېش د افغانستان د خاورې په هغه برخه کې پروت دی چې هلته د آمو او کوکچي سیندونه سره ګډېږي او ډېرې کنډوالې لري، چې دا کنډوالې د دواړو سیندو پر غاړه پر دوو ټاکلو برخو وېشل سوي دي: یوې خوا ته یوه لوړه غونډۍ ده چې د جنوب له پلوه د کوکچي پر سیند حاکمه ده او د دې شل متري غونډۍ بلې خوا ته د آمو سیند بهېږي او هم د دې غونډۍ پر سر لوی استحکامات سته چې د دې ښار بالاحصار دی او یو حصار یې د برج او خندک سره د لېنډۍ په شکل درلود او د ښار په منځ کې یې له شمالي

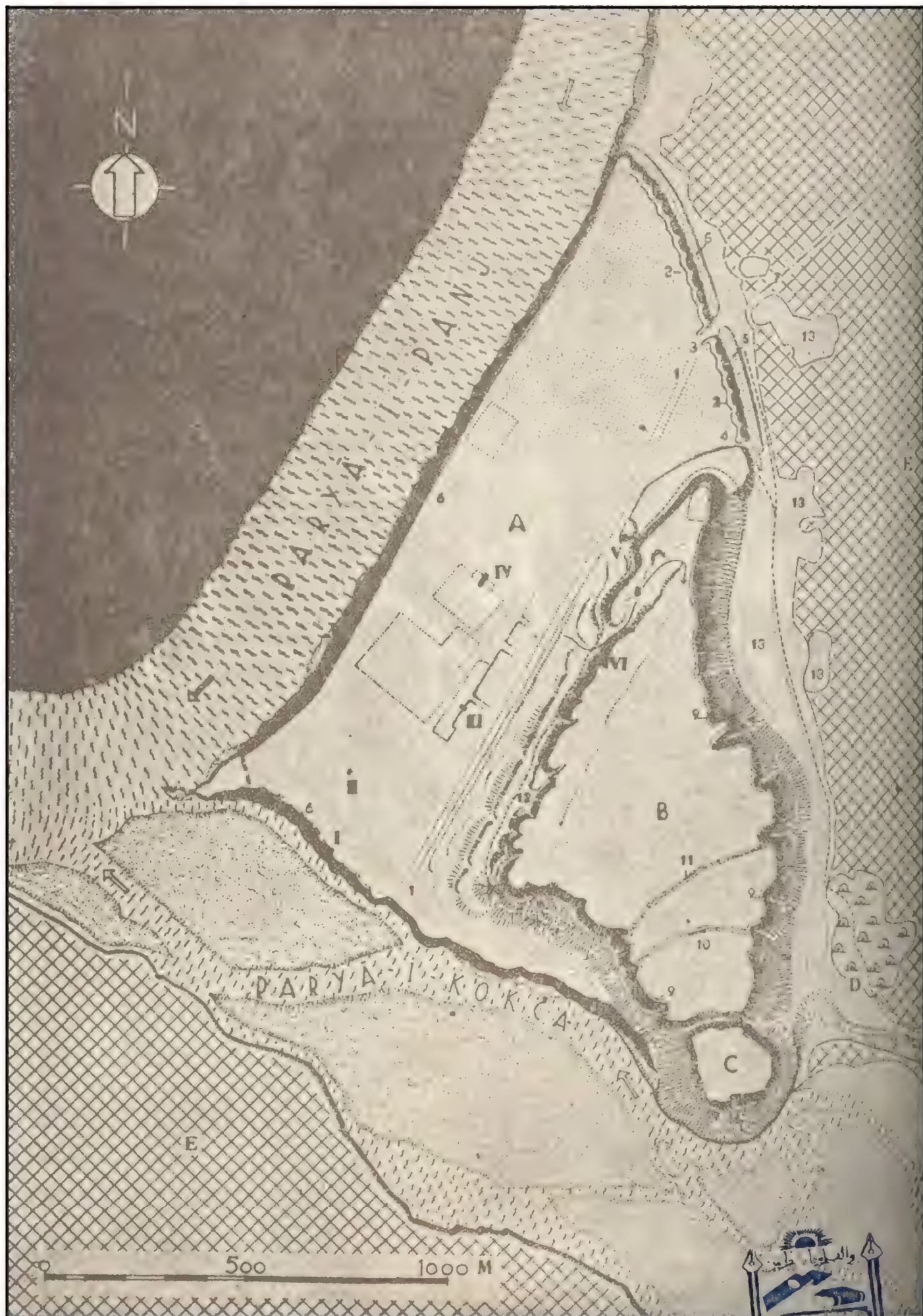
دروازې څخه د جنوبي دروازې خواته ۱۶۰۰ متره واټن ایستل سوی وو چي کوڅې ئې هم لیده کېږي (۲۵ لمبر عکس - د ښار نقشه).

په دې لرغوني ښار کي ئې د مدنیت نخښي موندلي دي، چي هغه باید (د گريکو باختري) خاص مدنیت په نامه یاد کړه سي، چي د مرکزي آسیا د صحرا نشینو د یرغل په سبب له منځه تللی دی. خو کنډوالې د لوړي معمارۍ طرز راښيي چي په پخو خښتو او ډبرینو ستونو د مرکزي لويي ماڼۍ ودانۍ جوړي سوي دي او دا ماڼۍ یو اوږد غولی لري او هم په ماڼۍ کي د شنې، ژرې، سرې او توري رنگ آمېزی نخښي سته او هغه خښتي چي په دې ماڼۍ کي کار سوي دي هره ضلع ۴۵ سانتی او پنډوالی ئې له ۱۲ څخه تر ۱۵ سانتیو پوري دی او د دې ښار اوبه د ویالې له لاري د کوڅو لوړو برخو او حتی بالا حصار ته رسېدلي چي د کوچي د سیند له ۲۰ کیلومتره واټن څخه رابهيډلي او دې ښار درې برخي درلودلې، چي یوه برخه بالا حصار، بله برخه تر حصار راکښته او دریمه برخه ارگ دی. په غربي جنوبي برخو کي د خلکو د اوسېدو ځای او د ورزش ودانۍ او مجسمه لاس ته راغلې ده، چي د کشف سوي کتيبې له مخي هغه یوه یوناني تریباه کوس نومي هرمس او هرکول وقف کړې وه.

بله لیکنه چي د دې ښار د خلکو د فکر او فلسفې ښکارندویه کېدای سي هغه د یوه یوناني (کي نه آس) د قبر د اوږده سندوخ کتيبه ده چي کلا ارگ دايي فرادیوس زوی په آی خانم کي پر هغه سندوخ کینلې او پر هغه قبر ئې ایښې ده او مفهوم ئې داسي دی:

"په کوچنیوالي کي ښه روزنه واخله! په زلمیتوب کي خپلي غوښتني (خواهشات) اداره کړه! په پاڅه سن کي سم کاره اوسه! په زوروالي ښه ناصح سه! او د ژوندون په وروستیو ورځو کي پوه سه چي څنگه بې افسوسه مړ سې!"

او دا قیمت بها وجیزه د هغه وخت د خلکو د فکر او اخلاقو ښه ښکارندویه ده.

د آي خانم بنار نقشه، ۲۵- لمبر عكس

د پښتو ژبې لودين كتابتون
 كتاب پر لاسي شمېره

د آی خانم بنار د نقشي شرحه

A- سفلی بنار

B- علیا بنار

C- ارگ یا اگروپول

D- د آی خانم اوسنی کلی

E- کروندی

I- د سفلی بنار هغه ځای چي د کودرکو او خاورینو لوبنو د پیدا کېدو اټکل

پکښې سوی دی.

II- هغه ځای چي د هستوگني اټکل پکښې سوی دی.

III- د پهره دار ځای اټکل سوی دی.

IV- په پرويله (چهلستون) کي یو محل اټکل سوی دی.

V- د تياترد محل گومان پر سوی دی.

VI- د علیا بنار یو ځای چي د کودرکو او خاورینو لوبنو د پیدا کېدو په منظور

اټکل سوی دی.

۱- مرکزي جاده

۲- د سفلی بنار د شمال ختیځي برخي دېوال (کلا)

۳- د بنار لویه دروازه

۴- د بنار فرعي دروازه

۵- خندق (کنده)

۶- د سفلی بنار د کلا پاته برخي

۷- ۸- پخوانۍ لاره

۹- د سفلی او علیا بنارونو ترمنځ د گاډۍ لاره

۱۰- د عیال بنار کلا

۱۱- ۱۲- دېوال

۱۳- پخوانی کانال (مانده)

۱۴- د بنار څخه دباندې خرابې او مامتې

ساکان، پارتيان او پهلوايان

د هخامنشي پاچهانو په کتيبو کي وليده سوه، چي د ساکه قبيلې د آمو ها غاري ته د پامير په شاوخوا کي د هومه راوړونکو ياد گړنديو ساکانو په نومو د هغو پاچهانو تر ادارې لاندې اوسېدلې او د پارت (خراسان) له لاري د زرنگه = درنگيانه مخکي ته راتېري سوې او خپل نوم ئې سکستان = سيستان ته ورکړی وو او هم ئې د هندوکش په شمالي سيمو او باختر کي ژوند کاوه چي بيا له دې ځايه د لمر لوېدو او لمر ختو خوا ته خپرې سوې او د دوی پېښي د آريانه د تاريخ برخه گڼل کېږي.

موسيوهاکن پخپل کتاب کي چي (په افغانستان کي د فرانسې د لس کلنو کيندنو نتيجې) نومېږي وايي: "صحرا نشينه ساکان تر عمومي مهاجرت دمخه په باختر کي يونانيانو ته راتله او د سرتېرو په ډول نوکران کېدل او د دوی ځيني مشران لوړو ملکي او عسکري رتبو ته رسېدلي ول، چي د هغو له جملې څخه هرايوس Heraius د يونانو باخترې د وروستيو پاچهانو په تقليد سکه وهلې او داسکه ئې هاکن په خلم کي موندلې وه. دا قبيلې له باختر څخه د هريرود ناوې او له هغه ځايه د هلمند او ارغنداو ناوو ته راشوه سولې او د پاچهۍ په جوړولو ئې لاس پوري کي چي د دوی د هيواد وېش د لمر ختو پلو ته د بولان هاخوا ته د سند تر ناوې پوري هم رسېدلی وو او هغه ئې (کي – پين) (Ki – pin) بللی دی او د ساکه له دې قبيلو څخه چي د ارغنداو کښته سند په ناوو کي اوسېدل يوه سړي چي مايوس Mayos نومېد د ۷۲ ق م په شاوخوا کي د (بازيليو زبازيليون ميگاليوس مليوس) په عنوان يعني (لوی شهنشاه مايوس) سکه وهلې ده او د خپل هيواد وېش ئې تر تکسيلا پوري رسولي دی، چي يوه کتيبه ئې په تکسيلا کي پر مسي غاب باندي کشف سوې ده او د (۷۸ ق م) نېټه لري، له دې څخه معلومېږي چي د ختيځ پنجاب د يوناني پاچهانو نفوذ د مايوس په لاس پرې سوی او پای ته رسېدلی دی او اووه رازه سکې ئې په يوناني او خروشتهي ليکنو کشف سوي دي.

تر مایوس نامي وروسته د ده له پاتو کسانو څخه دوه نور هم د سکو له مخي پېژندل سوي چي يو ئې ازیس Azes (د ۵۰ ق م په شاوخوا کي) او بل ازیلیسیس Azilises دی. دوی په یوه عصر کي اوسېدل او د دواړو پر سکو باندي په یوناني خط (لوی شاهنشاه) لیکل سوی دی. داسي سکې هم لیدلي سوي دي چي د دواړو پاچهانو نومونه یو په یوناني خط او بل په خروشتهي لیکل سوی دی (۲۶ لمبر عکس دي وکتل سي).

هغه وخت چي دا گرزوندويي کوچي قبیلې د آمو د بهېدو جنوب ته د باختري په سیمو کي د پکھت = پښت او پښتنو سره گډي سوې د ساکه نوم ئې په دې پښتنو کي پرېښوو، چي په زابل او کابل کي د پښتنو د سهاک قبيله او په هلمند کي ساکزي (سگزي) تراوسه د دې نامه رېښه لري او د دوی نوري قبیلې په خراسان کي د هریرود له ناوې څخه د خزر د بحیرې تر کڅو پوري د پارت په نامه مېشته سوې او د دوی مخکه هم د دوی په نامه یاده سوه، او څنگه چي له خپل اصلي ټاټوبي باختري څخه د هریرود ناوې ته تردامغان (د خراسان وروسته برخه) پوري تللي وې نو ځکه د ژوستن په قول د پارت په نامه مشهورې سوې چي پارت په سکائي ژبه تبعید سوي ته وايي او دوی هم له باختري هجرت کړی وو.

سراولف کرو انگرېز افغان پېژندونکی د گندهاره د ساکانو حکمرانانو په نومو کي د پښتو سره ډېر شباهتونه موندلي او لیکي چي د ساکي حکمرانانو نومونه پښتو ته نژدې دي: سپاله که دمه Spalaka-Dama (سپاله = سپاه) + (که - د تجلیلي تصغیر نڅښه) + (دمه = جلال = برم) چي ټوله جمله د (مجلل سپاهي) په معنا ده.

بل نوم سپاله هوره Spala-Hura دی: (سپاله = سپاه + هوره = اور) د اور د سپاهي یا د لمر د سپاهي او یا د روڼا د سپاهي په معنا.

همدارنگه د چستنه Chastana نوم همدا د پښتنو (څښتن) د مالک او خاوند په معنا دی.

او که موږ پارت = پارتهوه د ژوستن په قول (تبعید سوی) او (مهجور) وبولو نو په پښتو کي ئې اوسنی شکل پردی Pradia یعنی بېگانه او مهاجر دی. یا به د پښتو (پرتو) Prata وي (د دریم حرف په زور کي) چي دغه هم د ليري معنا لري لکه چي وايي: له مخه مي پرته سه يعني ليري سه. یا پلانی پرتي وايي يعني له عقله ليري خبري کوي.

موئس سکایی

لومری ازیس

ازیلیسیس

داسي ښکاري چي سيستان ته د ساکه قبيلو لومړني مهاجرتونه تر دې وختو ډېر پخوا پېښ سوي دي او د موسیوفوشه په قول لوی کوروش (د ۵۴۰ ق م) د سيستان د نیولو په وخت کي دا (ساکان) د دوی د ښو خدمتو په سبب (ښه کړوني = ښکوکردار) وبلل (په یوناني ایویرگت Evergetes) او همدا خلک د (۳۳۰ ق م) په شاوخوا کي پر همدې محکه اوسېدل چي سکندر هم دوی نازولي ول او ښه نرمه رویه ئې ورسره درلودله (د تمدن ایراني کتاب ته دي رجوع وسي).

د ۲۵ ق م په شاوخوا کي بلخي ارساس = ارشک = اشک د (فري ياپت) زوی د خپل وررو (تيرداد) سره د لمر لوېدو خوا ته ولاړ او د پارت يوناني حکمران فريکليس ئې وواژه او د اشکاني سلطنت بنسټ ئې کښېښوو، او په يوناني او خروشتهي دواړو ژبو ئې سکه ووهله او خپل ځان ئې بازيلیوزبازیلیون (شهنشاه) وباله، چي منځته راتله ئې د ۲۴۹ ق م په شاوخوا کي او پایتخت ئې اوسني دامغان ته خېرمه وو او د اشکاني پاچهانو سلسله ده ته منسوب ده او دی د سترابو په قول تر دوو داخلي جنگو وروسته د خپل نېزه وال له لاسه پټي سو او د هغه پټ څخه په ۲۴۷ ق م کال مړ سو او په ۲۴۸ ق م کال د ده زوی تيرداد د دوهم اشک په نامه پر تخت کښېښوست او ښه غښتلی مدیر پاچا وو، تر بابل پوري ئې فتح وکړه او د لمر ختو خوا ته د باختر شاوخوا ته ورسېد، خو د باختر يوناني پاچا دوهم دیودوتوس سره ئې د سيلیو کي دولت په مقابل کي روغه وکړه او د یووالي لاس ئې ورکى، دی چي زوړ سو مړ سو او پاچهي ئې له ۲۴۸ څخه تر ۲۱۴ ق م پوري وه.

نور اشکاني نامتو پاچهان دا دي:

۳/ ارتبان: اردوان (۲۱۴ تر ۱۹۶ ق م) د تيرداد زوی چي د ده په وختو کي دریم اتیوکوس پر پارت حمله وکړه او باختر ته راتېر سو.

۴/ فري ياپت د اردوان زوی (۱۹۶ تر ۱۸۱ ق م).

۵/ لومړی فرهاد د فري ياپت زوی (۱۸۱ تر ۱۷۴ ق م) د باختر دیمتریوس

معاصر.

۶/ مهرداد د لومړي فرهاد ورور (۱۷۴ تر ۱۳۶ ق م) لوی او هوښیار پاچا وو، چي

د باختر يونانيانو غربي ولایتونه او مرو ئې ونيول، اراکوزي او کابل او سند ئې خپل

لاس ته راوستل، او د پارت د هیواد وېش ئې د سند تر سینده ورساوه. خو سره له دې هم د ده حکومت مشروطه وو، د شورا دوه مجلسونه ئې درلودل چې د دوی پر غوښت ئې کار کاوه.

۷/ دوهم فرهاد د مهرداد زوی (۱۳۶ - ۱۲۷ ق م) ده د ساکه قبیلې خپلې مرستي ته وبللې چې د انتیوکوس د یوناني دولت سره په جنگ کې د ده سره کومک وکړي، خو ساکانو په چور او چپاو لاس پورې کې او فرهاد د دوی سره وجنگېد، خو چې فرهاد ووژل سو او پارتیانو ماته وکړه.

۸/ ارتبان (دوهم اردوان) (۱۲۷ - ۱۲۴ ق م) دی د دوهم فراد اکا او د فري ياپت زوی وو، چې د دوهم فرهاد تر مړینې وروسته د پارت پر تخت کښېنوست دی د تخاري خلکو سره چې د باختريوه برخه وه ونښت او په یوه جنگ کې د لاس پر موت ټپي او له هغه څخه مړ سو، او پارتیان تر شا سول او همدا وخت وو چې ساکانو درنگیانه (سیستان) ونيو او هغه ئې په خپل نامه سگستان (= معرب سجستان) وباله او حتی د کابل تر نیولو وروسته د هند خوا ته هم تېر سوه او هلته ئې د هندو ساکه یا هندو سیتھین دولت جوړ کړ. همدارنگه گرزندو صحرايائي سپین پوستو آریائي قبیلو (هون) د شمال له خوا یرغل وکړ او د ۱۲۷ ق م په شاوخوا کې ئې باختراو تخار ونيو او د هغه ځای یونان ئې لمرخاته جنوب د کابل او سند خوا ته پر شا وشرل، او دا ټولي صحرائي قبیلې (ساکه، تخار، هون) د شمالي آریائي خلکو څخه وې چې د ژړ پوستو له توکم (نژاد) څخه نه وې، بلکې د دوی ژبه، څهرې، بڼې بېخي آریايي دي چې د تورفان کشف سوي آثار دا مطلب ښه څرگندوي.

۹/ دوهم مهرداد د ارتبان زوی (۱۲۴ - ۷۶ ق م) لوی پاچا وو، چې پخپل ۴۸ کلني سلطنت کې پر ساکانو او سرکښو قبیلو باندي بریالی سو او د باختراو سیستان یوه برخه ئې ونيوله او د خپل سلطنت وېش ئې د هماليه غرو ته ورساوه.

خو لوی مهرداد د پارت د دولت پایتخت له خراسانه د دجلې غاړې ته یووی، او د ارمنستان او روم د دولت سره په جنگو بوخت پاته سو، نو ځکه تر هغه وروسته د پارت د دولت پېښې په آریانه اړه نه لري او زموږ د تاریخ برخه نه ده او د اشکانیانو له سلسلې څخه تر پنځمي میلادي پېړۍ پوري په ایران او ارمنستان او د لمر لوېديځي آسیا په مختلفو برخو کې ډېر پاچهان پاچهۍ ته رسدلي دي، خو زموږ د هیواد او زموږ د هیواد

د خلکو سره ئې اړه نه ده درلودلې، مگر دا چې خلرم اشک (خلرم فرهاد) په ۳۳ ق م کال ظلم او تېری وکړ او خلکو پر هغه بلوا وکړه، دی د لمر ختو خوا ته وتښتېد او هغو ساکانو ته راغی چې په باختراو سیستان او رنج او نورو ځایو کې اوسېدل، او له دې ځایه بیرته خپل هیواد ته ولاړ.

د ساکانو او پارتیانو له گډو څانگو څخه چې په جنوبي افغانستان او غربي هند کې ئې پاچهي کړې ده، یوه څانگه هم د پرتھوا = پهلوا څانگه ده چې د دې څانگې د سیاسي تشکیلاتو او ادارې لومړی ځای سگستان او اراکوزي یعنې د هلمند او ارغنداو ناوه ده او د دې څانگې د خلکو واکمني د میلاد په لومړۍ پېړۍ کې تر تکسیلا پورې رسېده او هغه وخت چې اپولونیوس Apollonios په ۴۳ - ۴۴ م کال د تکسیلا د لیدو له پاره راغی هلته له دې خلکو څخه یوه یوویشت کلن پاچا د فراوتیس Phraotes (فرهاد) په نامه پاچهي کوله.

مگر د سیستان او اراکوزي د پهلوا د خپلواکو پاچهانو د سلسلې مؤسس ونونیس Vonones نومېده او په سکو کې د لوی شهنشاه په عنوان یاد سوی او د ۱۲۰ ق م په شاوخوا کې ئې پاچهي جوړه کړې ده او سکې ئې په یوناني او خروشتي خط دي او څنگه چې پر ځینو سکو ئې د خپلوانو او تابعانو نومونه هم لیکل سوي لکه (سپه له هوره) Spalahora وروړ ئې او سپه له گادمه Spalagadma وراړه ئې او سپه لي ریزا Spalirisa بل وروړ ئې، نو ځکه ویل کېدای سي چې د ساکه پهلوا د کورنیو افرادو په دې خاوره کې یو بل ته سره نژدې په یوه عصر کې په گډه حکمراني کوله او د ونونیس دا خپلوان د هیواد په مختلفو ځایو کې د ده نائب السلطنه گان ول (د ۱۱۰ ق م په شاوخوا کې) (۲۷ عکس). د دې سلسلې بل لوی پاچا گندوفاریس Gandophares یا اندوفریس دی (۱۹ - ۴۸ م) دی په سکو کې شهنشاه - ژغورونکی، نه ماتېدونکی او دینداره معرفي سوی دی او هم د پېښور د لمر ختیز شمال د تخت بایي په کتیبو کې (۱۰۳ م) گودوهره Guduvhara هم دا پاچا گڼل سوی دی چې له سیستانه تر سند او پنجاب پورې واک درلود او ځینو مؤرخانو د اوسني کندهار نوم پخوانی گندوفارده ته منسوب بللی دی چې په دې نامه کې د (فر) تاریخي کلمه د برم او جلال په معنا سته او معنا ئې (برم گټونکی) دی او که موږ دا نوم په پښتو واړوو نو (گونده فر) د اساسي جلال او برم معنا ورکوي او موږ وینو چې د آریانه د کوشاني پاچهانو پر سکو ئې د (فر)

توري هم ليکلي دي.

د لرغوني هند د سياسي تاريخ ليکونکي د تخت بايي د کتيبي له مخي د گندو فارس د پاچهۍ وخت ۴۷ م کال ټاکلی دی او وايي چي دا کال د مسيحي رواياتو سره هم سم دی او په دې اساس نو دې پاچا مزدي (زردشتي) دين درلود، خو د حضرت مسيح شاگرد او په هند کي د هغه د دين مبلغ سنت توماس د ده دربار ته واستول سو او پاچا د مسيح دين ومانه چي په مسيحي روايتو کي د گندو فوروس په نامه ياد سوی دی او له همدې سببه ده په ځينو سکو کي د خپل نامه سره د ديوه ورته Deva-Vrata صفت يعني دين دار هم ليکلی دی.

د لرغوني هند په سياسي تاريخ کي ليکي چي: د گندو فارس سره هم د ده ځيني خپلوانو په حکمراني کي گډون درلود، چي يو له هغو څخه د ده وراره ابد اگاسيس Abdagases د افغانستان په جنوب کي، او له جنرالانو څخه ئې اسپاورمن Aspaverman اوسسه (چچ) او له حکمرانانو څخه ئې سپيدنه Spedana او سته وستره Satavastra په تکسيلا کي وو.

د گندو فارس تر مړيني وروسته د ده ارت هيواد د ده د پرځای ناستو کسانو تر منځ پر کوچنيو برخو ووېشل سو (د ۵۰ م شاوخوا) چي د هغو له جملې څخه سنه بارييس Sanabares په سيستان کي او پاکورييس Pakores او سسه په گنداره او لمر لوېديځ پنجاب کي حکمرانان ول، د دوی سکې په يوناني او خروشتي رسم الخطو له تکسيلا څخه لاس ته راغلي دي او د پهلوا له همدې شاهزادگانو څخه اورتاگنس هم د سکو له مخي پېژندل سوی دی چي دی ئې همغه گودا - گاد د گندو فارس ورور بللی دی، چي د ميلاد د لومړۍ پېړۍ په دوهمه نيمې کي ئې حکمراني کوله او د چارسدي په خروشتهي کتيبو کي ئې نوم (گادسا) دی چي ځينو دا نوم د گندو فارس د قبيلې نوم هم گڼلی دی او په دې صورت کي نو د مهابن د لمنو د پښتنو (گدون) د قبيلې نوم هم را په يادوي چي د چچ (همغه سسه) د مځکي په شمال کي پرته ده او عربي مؤرخانو دا نوم په (صه) معرب کړی وو (۲۸ لمبر عکس ته دي رجوع وسي).

سیالی ریرس ۲۷- لمبر شکل

گندوفارس ۲۸- لمبر شکل

کوشانيان

د (۱۶۵ق م) په شاوخوا کي هغه قبيلې چي د آريايي ساکانو او سیتانو سره په وینه او توکم (نژاد) گډي وې او د بڼې او خپرې او اوږدو پزو او نورو څرگندو او ژبنيو خصوصیتو له مخي د لمر ختيځ شمال له آريايي نژاد څخه گڼلي کېږي او چينيانو دوی يوچي Yueh-Chi بللي دي له خپل پخواني ټاټوبي څخه چي د شرقي چين خوا ته وو راووتلې او د آمو د سيند شمالي سيمو ته راغلې، دوی د هغه ځای ساکان په باختر کي د آريانه لمر ختيځو سيمو او د هندو کش جنوب ته وشرل حتی تر (۱۲۷ق م) وروسته تر هنده پوري هم تر شا سول او ځای ئې يوچيانو ونيو.

په (۱۳۸ق م) کي چي د چين امپراتور ووتي Wou-ti (۱۴۰-۸۷ق م) د هيوانگ نو د قبيلو له يرغلو او حملو څخه وربرېده، نو خپل يو سفير ئې د چانگ کين Tchang-kien په نامه يوچيانو ته واستاوه چي د ده سره مرسته وکي، خو هغو کومک ورنه کي او د دې سفير په قول د آمو په جنوبي سيمو يعني باختر او بدخشان کي د تاهيا (تخار) خلک اوسېدل او د چين د يوه بل مؤرخ سيو - ماتسين Seu-Matsien (د ۹۰ ق م شاوخوا) له ليکني څخه هم څرگندېږي چي يوچيانو تر (۱۲۵ ق م) پوري لا د آمو په شمالي سيمو کي ژوند کاوه او د آمو جنوبي خوا ته لا راشوه سوي نه ول.

يوچي خلک د (۷۰ق م) په شاوخوا کي تر آمو راپوري وتل او د تخاريانو (تاهيا) په کومک ئې باختر ونيو او تر هغه وروسته د يوچي او تخار تر منځ گډون راغی او يو غښتلی او ممتاز تکم (عرق) ئې منځته راووست چي د کوشي Kushi کوی شانگ = کوشان نامتو قبيله د دې خلکو له پنځگونو قبيلو څخه وه او د (کوچي) اوسنۍ کلمه په پښتو او دري دواړو ژبو کي د دې ريښې نمايندگي کوي. د چين د يوه مؤرخ د يادوني په اساس د کوشيانو مشر چي کيو - تسيو - کيو Kieu-Tsiu-Kiu نومېد د نورو څلورو قبيلو مشران ئې د ځان تابع کړه او پخپله دی (د کوی شانگ پاچا) په نامه وپېژانده سو او له همدې وخته د کوشان کلمې د يوچي ځای په تاريخ کي ونيو او د دې ټبر لومړی

نامتو پاچا د چین د لیکونکو په وینا همدا کیو - تسیو - کیو (= کوجوله کره کد فیزیس Kujula-kara-Kadphises (د ۴۰ م په شاوخوا کې) وو، چې پارتیا (خراسان) او کابل او کاپیسا ئې و نیول او د غزني په شاوخوا کې ئې د پوتا Pauta خلک هم د ځان تابع کړه چې د فرانسوي واله دوپوسن په قول دا خلک پښتانه ول.

دې کوشان شاه د خپلي پاچهۍ په اوږده موده کې وکولای سوه چې د یوناني او پارتی پاچهانو پایڅوړ (بقایا) له منځه یوسي او د آریانه په ټوله خاوره کې خپل نفوذ ټینګ کړي او د افغانستان د خورا سترې امپراتورۍ بنسټ کېښېږدي. دی د ۷۸ م په شاوخوا کې په ۸۰ کلنۍ کې تر ۳۸ کالو پاچهۍ وروسته مړ سوی دی او تر اوسه پوري یوازي د ده راز راز مسي سکې پیدا سوي دي، چې یوناني او خروشتهي لیکني لري او د ده نوم په یوناني کې (کوزولا کده فیس) دی چې د ده القاب ئې (دیندار، د آسمان زوی، شاهنشاه) لیکلي دي (۲۹ لمبر عکس دي وکتل سي).

د ستر کوشانشاه لومړی کده فیزیس تر مړینې وروسته ئې زوی دوهم ویمه کد فیزیس Wema-Kadphises د ۱۱۰ م تر شاوخوا پوري حکمراني وکړه او په ۸۰ کلنۍ کې وفات سو (۳۰ عکس) او دی لومړی کوشاني شهنشاه دی چې د خپل هیواد وېش ئې د لمر ختو خوا ته د گنگا تر غاړو پوري رسولی وو. خو څنگه چې ئې د چین د پاچا دربار ته خپل استازی (سفیر) واستاوه او د هغه لور ئې ځانته وغوښتله او دا غوښتنه ئې رد سوه نو په ۹۰ م کال ئې اويا زره سپاره د خپل نایب (سي Si) په مشرۍ د پامیر له لاري لمر ختیځ چین ته د یرغل له پاره ولېږل چې له چيني جنرال پان - چاو څخه ئې ماته وکړه او د چین امپراتور Ho-Ti هو - تي ته ئې کلنگ (باج) ورکۍ. مگر تر هغه وروسته ئې د رومن د امپراتور سره خپل روابط ټینګ کړل او په ۹۹ م کال ئې خپل نمایندگان د روما د امپراتور ترا جان دربار ته استولي ول او د هغه هیواد سره ئې تجارتي او فرهنګي روابط درلودل چې د ده د عصر په سکو کې د رومن د سکو جوړولو د هنر پېښې (تقلید) څرګند دي او پر هغو باندي د ستر کوشانشاه دیوه پوتره Deva-Putra يعني (خداوندزاده) القاب لیده کېږي چې د فغ پور (فغفور) د لقب معنا ده. د ده مړینه د ۱۱۰ م کال په شاوخوا کې ګڼلې سوې ده او تر ده وروسته په تاریخ کې ۲۰ کاله خلاسته چې په دې موده کې له لرغوني آثارو او سکو څخه تر اوسه د یو پاچا وجود نه دی څرګند سوی او ځيني د سوترمیګاس (لوی ژغورونکي) سکې په دې خلا کې ځایوي، خو غالب

کورولا کده فیس ۲۹- لمبر شکل

ویمه کد فیزیس ۳۰- لمبر شکل

اتکل دادئ چي داسړی په هند کي دویمه نایب السلطنه وو.

په هر صورت د لویو کوشانیانو شهنشاهی د ۱۲۵م یا د ۱۴۴م په شاوخوا کي یو چاته ورسېدله چي کنیشکه Kanishka نومېد او بنایي چي کد فیزیس د کورنۍ سره ئې د خپلوی او خېښۍ روابط هم درلوده، خودی دیو لوی کهول مؤسس دئ چي د میلاد د دریمي پېړۍ ترمنځ پوري ئې زموږ په هیواد کي پاچهي کړې او خپله واکمني ئې په هند کي هم پراخه کړې ده.

د کنیشکه د شهنشاهی مرکز په ژمي کي پوروشاپوره (پېښور) او په دوبي کي کاپیسه بگرام وو، چي د هیواد د لمر ختیځ وېش ئې د هند تر بنارس پوري رسېده او د لمر لوېدو خواته په پارت پوري نښتی وو او د شمال لوري ته ئې کاشغر او یارکند او ختن هم ونيول او د چین له امپراتوره ئې یرغل واخلستل او بودايي دین ئې ومانه، او د آشوکا غوندي ئې د هغه دین تبلیغ او خپرېدلو ته ملا وتړله او د بودایانو څلرمه لویه دیني جرگه ئې چي پنځو سوو پوهانو پکښي برخه اخیستې وه د کشمیر په سرینگر کي د هغو اختلافاتو د لیري کولو له پاره جوړه کړه چي د هغه دین د روحاني طبقو ترمنځ پیدا سوي وه او څنگه چي په بودايي دین کي بدعتونه او فسادونه پېښ سوي ول او پر خپل اصالت پاته نه وو او هر پلو ته بېلي بېلي ډلي منځته راغلي وې نو په دې جرگه کي چي د کنیشکه د دربار پوهان او د گندهاره علماء هم پکښي ول او د اووم بودايي پېشوا د گندهاره د لوی عالم واسومیتره Vasumitra په مشرتوب جوړه سوې وه داسي فیصله وسوه چي د هینه یانه Hina-Yana (د کوچنۍ بگۍ - کوچني مذهب) لرغوني مذهب چي د بودا تر مړیني پنځه پېړۍ رواج وو تعدیل او اصلاح سي او دا مذهب چي د سپېڅلي تقوا او د نفس د تهذیب سپارښتنه ئې کوله د مهایانه Maha-Yana په لوی مذهب تعدیل سو، چي د ناگارجونه Nagarjuna نومي عالم له خوا ترتیب سوی وو. په بودايي لوی مذهب کي چي وروسته ئې په لمرختیځه آریانه کي هم رواج وموند د کوچني مذهب د اخلاقي سپېڅلو ساتیرو پر ځای داسي ښوول کېده چي یو سړی باید د بودیستره Bodhisattra روښانه سوي راتلونکي بودا مقام ته لوړ سي او هم د بودا پښې یا نورو نځښو ښوولو پر ځای باید د ده ټوله او بشپړه مجسمه لکه د آریانه نور ارباب انواع چي د یونانو باختري په صنعت کي رواج ول وپرستله سي او د هند د جنوبي ژبي (پالي) پر ځای دي د سنسکریت ژبه مذهبي ژبه سي او په همدې سبب پخوانی کوچنی

مذهب جنوبي مذهب، او مهايانه د شمال مذهب گڼل کېږي او هغه وخت چي لوی کوشانشاه بودايي دين ومانه نو پر خپلو سکو ئې چي پخوا د آريانه نور ارباب انواع کښل د بودا بشپړ صورت وکښی او په دې صورت نو د لوی مذهب طرفدارانو وکولای سوه چي خپل ځانونه د کوچني مذهب څخه بېل کړي او په مارواء الطبیعه مسئلو کي خپل عقايد او د بودائيت په عالم کي د ژوندانه دساتير خپاره او د خپلو نويو عقيدو تفسيرونه ترتيب کړي.

په هغه زمانه کي د کنيشکه تر دربار پرته بل داسي دربار چي په متبحرو پوهانو او عالمانو ډک وای نه سو پيدا کېدلای چي په هغه کي د لوی مذهب پر مؤسس ناگارجونه سربېره نور پوهان او دانشمندان هم ول لکه اسوه گهوشا Asvaghosha د حماسياتو او هسکو ډرامو ليکونکی او د بوده چريته مؤلف او ساری پوټره او پره کره نه او د طبي علومو ستر ليکونکی چره که او د دربار ديني مشاور پارسوا، او سنگهه رکشه او سدره سنه هغه مبلغ چي کنيشکه ئې بودايي دين ته واپراوه.

د کنيشکه په وختو کي د ده په ټول ارت هیواد کي خورا ډېر بودايي معبدونه او سنگهارامې وداني سوې چي له هغې جملې څخه د هیون تسنگ په قول یو د (شا - لو - کیا) معبد وو چي چيني يرغلانو ودان کړی وو او په هغه کي ئې د مهاکاله د لوی بت په پښو کي خزانه هم ښخه کړې وه چي که دا سنگهارامه ورانه سي بيرته ئې په هغو پیسو ودانه کړي او اوس د دې لوی بودايي معبد آثار بگرام ته دوه کیلومتره ورڅېرمه د شترک په لبوزي (پوزه شترک) کي ښکاره سوي او هلته انځور سوي ودانۍ او ښکلي مجسمې له محکي راوتلي دي.

د دوهم لوی معبد آثار چي کنيشکه خپل د ژمي ټاټوبی پېښور ته نژدې ودان کړی وو د شهرشاهي لمر ختيځ جنوب ته د ۱۵۰ فته جگ معبد کنډوالې دي او هغه ئې په خورا عظمت د بودا د کچکول Patra-Chity د ساتني له پاره ودان کړی وو، د دې معبد په مربوطو ودانيو کي د اوو سوو په شاوخوا کي بودايي راهبان اوسېدل او د هیون تسنگ په قول دا کچکول وروسته کندهار ته وړل سوی وو (چي په ۱۳۰۴ ش کال د کابل موزيم ته راوړل سو) او وايي چي د بودا دا کچکول په شپږمي ميلادي پېړۍ کي هغه وخت چي شاه کيپين (کابل) گندهاره ونيو کندهار ته يووړه سو.

دې معبد ته نژدې سل فته جگه د پيپل ونه ولاړه وه چي د هغه وخت د خلکو په

عقیده بودا د هغې ونې تر سیوري لاندې کښېنستلی وو او همدلته ئې د بودايي دین د روزونکي شهنشاه کنیشکه د زېږېدو پېشگويي کړې وه. همدارنگه کنیشکه د دې مقدسي ونې جنوب ته یوه لویه ستوپه جوړه کړه چې د فاهیان په قول د ۴۷۰ فټو په شاوخوا کې لوړه وه او په قیمتي جواهرو ښکلې سوې وه، چې اوس ئې آثار د پېښور جنوب ته نیم میل لیرې د (شاه جي دهيري) په شپږ گزه غولي کې پیدا سوي دي او دکتور سپونر په ۱۹۰۹م کال د هغې ستوپې له کنډوالي څخه یو فلزي انځور سوې سندوڅپه کشف کړه، چې پر هغې د کنیشکه ولاړ تصویر کښل سوی وو او په سندوڅپه کې د بودا مقدس آثار ول، چې د لارډ کرزن له خوا د برما بودایانو ته ورکړه سوه او د هغې سندوڅپې یوه مهمه لیکنه داسې ترجمه سوې ده:

"د آگیسله Agisala خدمتگار د مهاسینه په سنگهارامه کې د کنیشکه د ویهارې د کار څارندوی". په هر صورت کنیشکه د افغانستان د کوشانیانو له سترو پاچهانو څخه دی (۳۱ لمبر عکس ته دي رجوع وسي)، چې د ده د راتلو سره په دې خاوره کې د ادارې یو مرکزي واک او د مدنیت او فکر پیدا کېده منځته راغله او څنگه چې د ده شهنشاهي ۲۲ کاله گڼل سوې ده نو ځکه د ده مړینه د ۱۵۱م په شاوخوا کې اټکلېدای سي چې په دغه وخت کې به دی د ختن په سیمو او د چین او سغد تر منځ په غرو کې مړ وي.

د کنیشکه تر مړینې وروسته د ده هیواد د ده د زامنو تر منځ ووېشل سو او واسیشکه Vasishka زوی ئې چې د هند په ماتوره کې نایب السلطنه وو د ده پر ځای کښېنوست، که څه هم د ده کمه سکه لاس ته نه ده راغلې خو ماتوره ته نژدې په یوه کتبه کې چې د کنیشکه د سلطنت په ۲۴ کال لیکلې سوې ده او هم په دوو نورو لیکنو کې چې د ده د جلوس په ۲۶-۲۹ کلو پوري اړه لري د ده د زوی نوم لیکل سوی دی او له دې څخه څرگندېږي چې دی د ۱۴۵ څخه تر ۱۶۰م پوري په هند کې حکمران وو او زوی ئې هم د کنیشکه په نامه یادېده او ده ته ئې دوهم کنیشکه وایه او اباسیند ته نژدې د آریه کتبه کې د ده نوم په څرگند ډول په خروشتهي رسم الخط (واجشکه بوتره کنیشکه) یعنې واسیشکه د کنیشکه زوی لیکل سوی دی.

همدارنگه کنیشکه یو بل زوی د هوویشکه Huvishka په نامه هم درلود چې د کنیشکه د جلوس د ۳۳ کال په شاوخوا کې د ده د شاهنشاهۍ د شرقي ولایت حکمران

د افغانستان مقتدر كوشاني امپراتور، كوشانشاه - ستر كنشكا

۳۱- لمبر شكل

وو، خود جلوس د ۴۰ کال په شاوخوا کي (۱۶۹م) د مهاراجه دیوه پوتره (خداونده زاده شهنشاه) په نامه یاد سو او څرگنده ده چي تر دې دمخه ئې بشپړه خپلواکي نه درلوده، خو وروسته ئې سکه وهلې ده او داسي معلومېږي چي ده په هند کي او د ده وراره دوهم کنیشکه په آریانه کي پاچهي کوله، مگر د پاچهۍ په ۵۱ کال (د ۱۸۰م په شاوخوا کي) د هویشکه نفوذ تر کابل پوري رسېده، لکه چي په هغه کتبه کي چي د وردگو په خوات کي لاس ته راغلې ده دی د مهاراجه (شهنشاه) په عنوان باله سوی دی او له بگرامه هم د ده ډېري سکې کشف سوي دي او په دې توگه د ده د هیواد وېش د لمرختو خوا ته تر کشمیره او د هند تر ماتوره پوري رسېده او هم ده په ماتوره کي یو شاندار معبد په خپل نامه ودان کړی وو او هم د ده پر سکو په یوناني رسم الخط (شانن شا او ویشکي کوشان) یعنی شاهنشاه هویشکه کوشان لیکل سوی او په کشمیر کي ئې د هوشکه پوره بنار ودان کړی دی او د ده د مړیني کال ئې د ۱۸۲م په شاوخوا کي لیکلی دی.

د دې کهول بل شهزاده واسوشکه Vasushka دی چي په هندي آثارو کي ئې واسودیوه Vasu-Diva بللی دی او ده په هند کي د ۱۸۲م په شاوخوا کي پاچهي کوله، خو آریانه ته ئې نفوذ نه وو رارسېدلی او پر سکه ئې په یوناني رسم الخط د (شاناناشا - یا شانن شاه = شهنشاه) عنوان سته او تر ده وروسته مو د دې کهول بل پاچا نه دی پېژندلی.

د لویو کوشانیانو دوره د ۱۲۵م په شاوخوا کي د کنیشکه له جلوسه شروع او د ۲۵۰م په شاوخوا کي پرواسوشکه ختمېږي، چي په اټکلي ډول یوه پېړۍ او د پېړۍ څلرمه سي. په دې دوره کي زموږ د هیواد ویدي او اوستایي لرغوني فکري او فرهنګي مبادي د هخامنشي، یوناني، هندي او بودايي مدنیتو د آثارو سره ګډ سوي او د شمالي توراني آریائیانو د ساکانو او سیتی تهذیبي عناصر هم پکښې داخل سوي دي او یو ډېر غښتلی افغاني فرهنګ ئې منځته راوړ، چي د دین او پرستني له مخي ئې بشپړه آزادي درلودله، د مقدس اور د مزدیسنايي آتشکدو سره بودايي ستوپې ولاړي وې چي په هغو کي بودايي مقدس آثار او متبرکات نمانځل او ساتل کېده او هم یوناني او هندي ارباب انواع په معبدو کي او پر سکو باندي ول او سره له دې چي کنیشکه او زامن ئې د بودايي دین ټینګ روزونکي او نمانځونکي ول خو بیا هم د کوشانیو په ټول ارت هیواد کي د نورو ادیانو معبدونه او نمانځونکي هم ول. مثلاً د بغلان د مهاډ په معبد کي چي

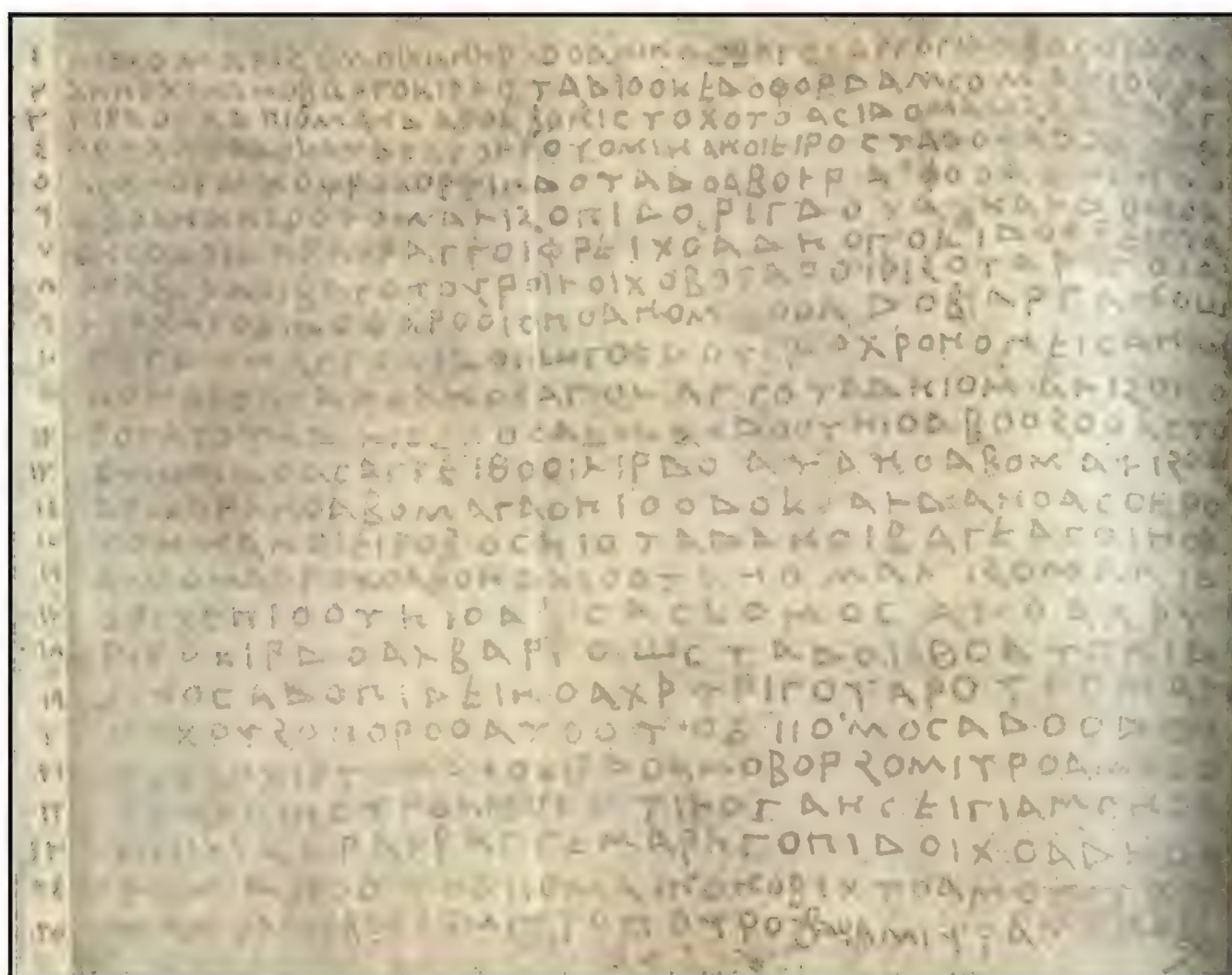
د کشف سوي کتيبي له مخي د کنیشکه په وخت کي جوړسوی او بيا د ۱۶۰م په شاوخوا کي يعني د کنیشکه د جلوس د ۳۱ کال په پسرلي کي ئې ترميم کړی دی د مقدس اور او د زردشتي معبد آثار پيدا سوي دي او د هغه معبد ترميم کوونکي نوکونزيکي نومېد او د ماريک Mariq له کورنۍ څخه وو او د فرانسوي محقق مريک په قول دا فاميلي نوم د دوو وروڼو د نامه سره د وردگو د خوات په خروشتهي کتيبه کي هم راغلی دی، حال دا چي د بغلان د مهادر په معبد کي د اور نمانځني آثار او د خوات په کتيبه کي د بودايي دين نخبني څرگندي دي او دا معبد د کنیشکه د جلوس په ۱۵ کال (د ۱۸۰م په شاوخوا کي) ودان سوی چي د دواړو ترمنځ بس ۲۰ کاله فاصله راغلي ده.

په هغه عصر کي د ديني عقايدو د آزادۍ بل مهر دا دی: په تکسيلا کي چي د بودايي تهذيب مرکز وو، د آشکده د ودانۍ دېوالونه سته چي ۱۵۸ فته اوږدوالی او ۸۵ فته پلنوالی لري او د ستنو د جوړښت او معمارۍ سليقه ئې يوناني ده او دا څرگندېږي د يونانيانو د باختري مدنيت تر خپرېدو وروسته جوړه سوي ده او پر دې سربېره هلته آشکده، بودايي معبدونه او برهمني بودتون هم وو چي البته د هر دين پيروانو په آزادي سره د خپل دين مناسک پرځای کول.

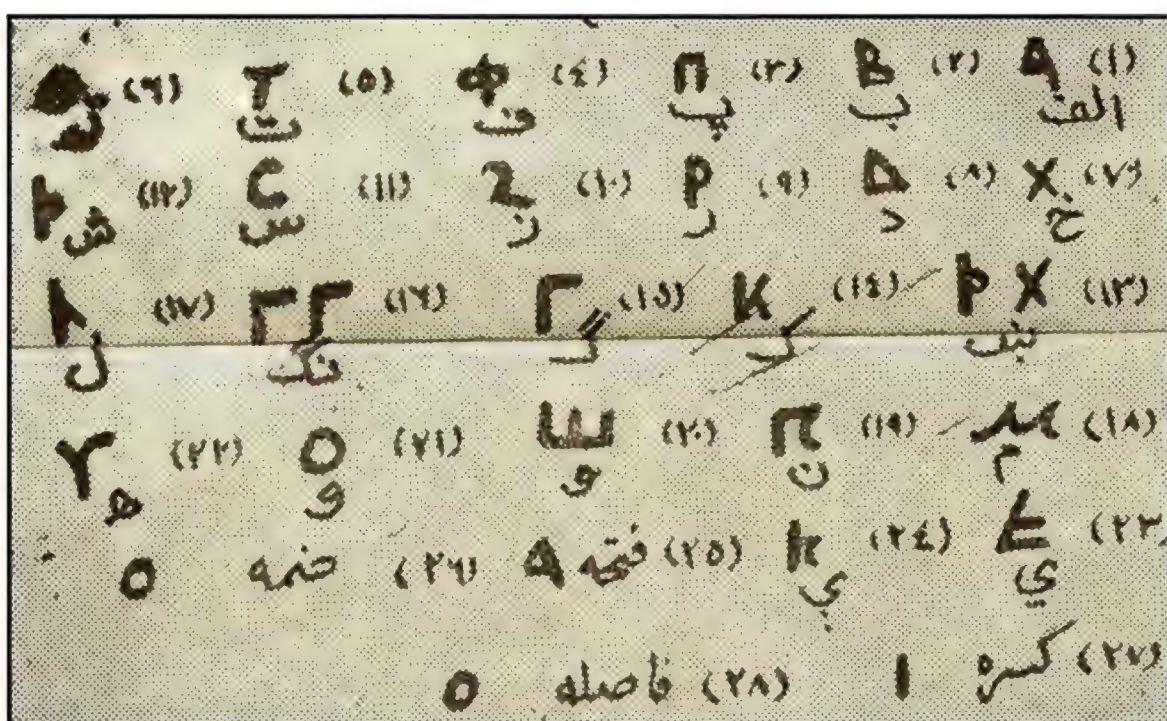
د ژبي او رسم الخط له مخي هم کوشاني فرهنگ ځکه غني وو، چي په سکو او د معبدو په کتيبو کي ئې يوناني او برهمني او خروشتهي رسم الخط استعمالوه او بغلان د مهادر په کتيبه کي په پخوانۍ تخاري دري ژبه داسي مطالب ليکل سوي دي چي پښتو ته ډېر نژدې دي، خو په خروشتهي رسم الخط کي ئې د سنسکريت او پراکريت ژبي هم استعمالولې او همدا رنگه د هغه وخت په افغانستان کي د برهمني خط نخبني هم لیده کېږي او هغه رسم الخط چي د کوشانيانو په عصر کي د يوناني الفبا له تغيره منع ته راغلی ځينو څېړونکو پوهانو هغه (يونانو کوشاني) خط بللی چي تر ۹ ميلادي پېړۍ پوري لا وو او د کيني خوا څخه بني خواته ليکل کېده او (۲۵) توري ئې درلوده (۳۲ لمبر عکس دي وکتل سي).

په هغو اسنادو کي چي د بغلان د سره کوتل د کوشاني او کنیشکه (د ۱۳۰م د شاوخوا) د معبد له کيندنو څخه لاس ته راغلي داسي څرگندېږي چي کوشانيانو د دې هيواد د افکارو او فرهنگ او صنعت په جوړښت کي چي هغه ته د گريکو بوديک تر دورې وروسته د (افغاني فرهنگ) يوه ټاکلې او خاصه دوره ويل کېدای سي، بنې

د کوشاني عصر ليکلي کتيبۀ، سرخ کوتل - بغلان
۳۳- لمبر شکل

د تخاري دري ژبي توري، ترهغه خايه چي د کوشاني ليکلو آثارو څخه تر لاسه سوي دي
۳۲- لمبر شکل

کارنامې څرگندي کړي دي، او له هغه جملې څخه د شاه پرستۍ مخصوص آيين دى چې د بودايي او زردشتي (د مقدس اور) د افکارو پاتو عناصرو سره ئې پخپلو معبدو کې د پاچهانو مجسمې او بتان هم ايښي دي او موږ د دې آيين پاڅور (بقايا) د اسلامي دورې په سر کې د غزني د باميان د دروازې په مزگت کې گورو چې د لويک د کهول وروستنى پاچا د خپل لوى نيکه لويک مجسمه د بت ماتوونکو مسلمانانو له بېرې د سپينو زرو په تابوت کې ايښې او په هغه مزگت کې چې پخوا د شاه پرستۍ خاص معبد وو په محکه کې ښخه کړې ده او دا مطلب د غزني په تاريخ کې راوړه سوي وو.

فرانسوي موسيوفوشه وايي چې: "کوشاني صنعت د دې دورې له ابتکارو څخه بلل کېدای سي، ځکه چې د دې دورې د ستوپو نوعيت د آشوکا د زمانې له ودانيو څخه په ډېره آساني بېلېږي او د آشوکا ستوپې د ايران د فلات لوړو ته نه دي راغلي، خو د کنيشکه او د ده پر ځای ناستو کسانو ستوپو په آسانۍ سره هند ته لاره پيدا کړې ده او حتی د نوي پايتخت پوروشاپوره (پېښور) د لمړخاته جنوب په شاوخوا کې د کوشان امپراتور خورالوی بودتون ودان کړی دی".

دکتور هرمان گویتز چې د هند په باب کې د څېړنو الماني استاد دی د کوشاني دورې د هنر په باره کې وايي:

"يوناني هنر د هندي هنرو شکل ته تغير ورکى او د گندهارا د مدرسې د آرت بڼه ئې پيدا کړه، خو دې هنر ته بايد لږ د يوناني او بودايي طرز پراخوالی وويل سي، بلکې اصلاً د ايران د لمړختو خوا (آريانه) د طرز پراخوالی دی چې ورسره سم ئې د شرق جنوب د ساکانو د قبيلو او کوشانيانو تر حکمرانۍ لاندې پراختيا موندلې ده او حتی تر ۳-۴ م پېړۍ پورې لکه د کشمير د هروان په معبدو کې چې ليده کېږي يو بېخي خالص هنر پاته سوي او د دې خلکو يرغل د يونان او بلخ او هند دولتونه له منځه وړي دي او داسې هنر ئې منځته راوړی دی چې د ايران د فلات په لمړختيخ شمال اړه لري او د لمړ لوېديځ ايران او هخامنشي له هنر څخه اخيستل سوي نه دی".

په دې ډول نو د افغانستان د کوشاني دورې مدنيت د دې خاورې يو خاص تمدن او په دې هيواد کې زېږېدلی فرهنگ دی چې د ودانۍ جوړولو، هيکل توږلو، مجسمه جوړولو، ژبي، سکې وهلې او کالو اغوستلو د هنرو له مخې بېخي افغاني خصوصيت لري، د مثال په توگه د دې پاچهانو پر سکو سره له دې چې په يوناني يا خروشتي او

هندي ژبو او رسم الخطو ليکني سوي دي خو بيا هم د دري تخاري ژبي کلمات چي د همدې اوسنۍ ژبي مورده هم لیده کېږي لکه شاه (= شاه) او شانانشا (= شهنشاه) او فر (= برم او عظمت) چي د پخوانۍ دري ژبي کلمات دي او د کوشاني مدنيت ډېر ښه ښکارندوی د بغلان د نوشاد د مهادر مندر (معبد) کنډوالي دي چي په سره کوتل کي له مخکي څخه راوتلي دي او د زردشت د مقدس اورد نمانځني خورا لوی حای وو او هلته ليکني او مجسمې او سکې او د پخوانيو ودانيو او دوهې (آتشگاه) آثار کشف سوي دي.

په دې لرغوني معبد کي پر ډبره باندي ليکل سوی د يوه مضمون درې نسخې لاس ته راغلي، چي اصلي او يقيني نسخه ئې د معبد د پورتنیو کنډوالو له خاورو څخه راوايستله سوه او دا يوه هواره شاخه ده چي چپه اړخ ئې ۱۲۷ ساتي متره او راسته اړخ ئې ۱۱۰ او پورتنی اړخ ئې ۱۳۲ او لاندينی اړخ ئې ۱۲۵ ساتي متره دی او پر هغې باندي (۲۵) ليکي چي (۹۴۷) شکسته يوناني توري او (۱۶۰) کلمې لري ليکلي سوي دي (۳۳ لمبر عکس دي وکتل سي).

د معبد په کښته پور کي ئې د يوه لوی شاه کنده موندلې ده چي دېوالونه ئې په منظم ډول په ډبرو راپورته سوي او د دېوال د دې ډبرو تر منځ د مسطحو ډبرو ټوټې پيدا سوي دي چي پر هري ټوټې په همغه شکسته يوناني رسم الخط ليکني وې او څنگه چي د ډبرو دا ټوټې څنگ پر څنگ سره کښېښوولې سوې نو څرگنده سوه چي د دې ټوټو ليکني د ځينو کلمو په لزاملايي اختلاف همغه د پورتنۍ شاخې مضمون وو او د ډبرو دا ټوټې ۲۱ ټوټې وې چي په مختلف بر او اوږدوالي د کتيبې دوهمه نسخه ځني جوړېږي او ۲۷ ليکي لري، چي د خط او املا د ښکلا له مخي دوهمه درجه گڼل کېږي، خو دريمه نسخه د ډبرو پر ۳۲ ټوټو په (۲۷) ليکو کي ليکلې سوې ده، چي رسم الخط ئې ډېر بې تناسبه او ناوړه دی او په املا کي هم ځيني کلمات د هغو دوو نورو نسخو سره توپير لري او دا چي دا (۵۳) ليک لرونکي د ډبرو ټوټې ئې ولي د شاه په دېوال کي کار کړي دي؟ د دې پوښتني جواب تر اوسه څرگند سوی نه دی او دا درې سره نسخې د کابل په موزيم کي سته.

د کتيبې له مضمون څخه څرگندېږي چي د بگ لنگ (بغلان) اصلي باني کنيشکه وو (د ۱۳۰م په شاوخوا کي) او دې نامتو راوبريمن بگ شاه (لوی پاچا) د بغلان ماليز

(مهادڙ او مندر) (معبد) ودان کړی وو، چي هغه ئې نوشاد هم باله، خو د کنیشکه تر مړیني وروسته (د ۱۵۱م په شاوخوا کي) د دې معبد اوبه وچي سوې، نو ځکه د مقدس اورنمانځونکي له دې ځايه ولاړه او معبد ئې پرېښوو، خو چي د کنیشکه د عهد د ۳۱ کال د پسرلي د حمل (نيسان) په میاشت (د ۱۶۰م په شاوخوا کي) هغه وخت چي شاه بغپور لویک بوسر د شپږو گرگ ارواښاد (مرحوم) زوی د کوشاني شهنشاهی تر اثر لاندې په دې هیواد کي حکومت کاوه د هغه وخت یو سړی چي نوکونزوک نومېد او د خداوند او ایومن نو بخت (پاچا او د هغه د وزیر) په فرمان ئې د ماریگ د کورنۍ د کنارنگي منصب درلود او د نوموړي لویک بوسر له خوا فریستار آب (د اوبو رسولو مامور) وو، بگ لنگ ته راغی او د هغه نوشاد او مندر د بیرته ودانولو په غرض ئې شاه وکینده او د هغه بنسټ ئې په ډبرینو خښتو کښېښوو او په هغه پوري ئې یو ارت غولی هم ومښلاوه، چي تر اوبو پیدا کېدو وروسته د نوشاد معبد بیا استوگن او ودان سو، او د اورپرستونکي هلته راغونډ سول.

د کتیبې په پای کي څو تنو چي د هغه مندر په بیرته ودانولو کي ئې برخه اخیتسې وه لاسلیک کړی دی چي نومونه ئې دا دي:

بورزو مهر، کوزگاشکي پور، نوکونزیکي کنارنگ ماریگ ایمن نوبخت، مهره من، بورزو مهر پورا مهره من.

هغه ژبه چي په یوناني رسم الخط د دې مهمي تاریخي ډبري په لیکنه کي کار ځني اخیست سوی دی بې له شکې د همدې اوسنۍ دري ژبي پخوانی شکل دی چي د گډو تورو او گډ گرامر د استعمال له مخي د پښتنو سره خورا زیات نژدېوالی لري. د مثال په توگه: آب - فریستار آب (د اوبو رسولو مامور)، شا (شاه)، بگ لنگ (بغلان)، بگ شاه (لوی شاه)، مالیز (مهادڙ)، انند (په پښتو کي د بهر ور په معنا)، ساد (څا)، ناموبرگ (نوموړی = نامور)، کرد (د کاف په زېر د کردن - کړني له مصدر څخه د ودانولو په معنا)، فروگرد (پوره کرد = پوره کړ، تمام کرد)، تادی (په پښتو کي د تلوار په معنا)، ستاد (د لومړي توري په سکون = ایستاد)، ایر (د آتښگاه په معنا چي په وزیري پښتو کي هم تر اوسه [ایر] د [اور] په معنا دی او ایرې خاکستر ته وایي)، فري (فرا)، خودی (خدای)، بگ پوهر (غفور)، الو (په پښتو کي اروا)، ایوگ او دوهریس (= یو دیرش)، نيسان (حمل)، ما (ماه = میاشت)، مال (په پښتو کي مهال د وخت په

معنا دئ) کند (د کندن = کیندل مطلقه ماضي)، نوشال (نوشاد)، فرومان (د لومړي توري په سکون = فرمان).

د فرانسوي هیئت د کیندنو پوهان وایي چي: دا لوی او له برمه ډک معبد په وروسته زمانو کي د خورا مدهش اور لگېدو په اثر نړېدلی دئ لکه چي د ودانۍ په مرکزي شبستان او کوشکنو او برنډه کي د ایرو پنډي طبقې سته او هم د نوشاد په دواړو آتشکدو اصلي او فرعي کي د اور لگېدو نخښي لیدلي کېږي او باید دا اور د (۲۴۰م) په شاوخوا کي د ساساني لومړي شاپور د فتوحاتو په وختو کي په قصدي او عمدي توگه لگېدلی وي.

د نوموړي کتیبې له کتني او خپرني څخه دې نتیجې ته رسېږو چي په لومړۍ او دوهمه میلادي پېړۍ کي دري ژبه په همغه لرغوني شکل په تخارستان او کوشاني دربار کي د لیکلو او دفتر ژبه وه، حال دا چي په همدغو وختو کي په لمر لوېديز او شمالي ایران کي په پهلوي ژبه خبري کېدلې او هم دیني او درباري ژبه وه. په یوه وخت او د شرق او غرب په دوو دربارو کي د دوو ژبو له دې نژدېوالي څخه پوهېږو چي دري ژبه له پهلوي ژبي څخه زېږېدلې نه ده او له غرب څخه شرق ته نه ده راغلې، بلکي د افغانستان وطني ژبه ده او د پښتو سره ئې رېښه یوه او نژدې ده.

څنگه چي د یوې ژبي د پیدایښت مرحلې په آني او ارتجالي توگه نه دي نو باید وویل سي چي پخوانۍ دري ژبه د ساکانو او کوشانیانو تر مهاجرت دمخه هم په تخارستان کي وه، خو د یونانیانو د تسلط سره یوناني ژبه پر دمخه سوه او د سکندر د اخلافو د دربار او دفتر او سکې ژبه وه او هغه وخت شمالي آریایي نژاده قبیلې د آمو له سینده راپوري وتلې او په تخارستان او باختر کي مېشته سولې او بیا ئې ټوله آریانه تر لاس لاندې کړه، دغه وخت به نو دري ژبه د دربار او لیکنې ژبه گرځېدلې وي، چي همدا کتیبه د هغې رسمي موقعیت او شهرت ثابتوي.

د کوشانيانو پاڅون او د هپتاليانو منځته راتله

د کنيشکه پاته کسانو د ۲۲۵م تر شاوخوا پوري حکومت وکړ او بودايي دين هم په دې دوو پېړيو کې بېخي رواج سو او زيات پر خپرېدو وو. خو د دې دين منفي او فنيايي روحيې د کوشانيانو د عسکري توب او د هغه قوت سره جوړښت و نه کړ چې د لښکرو پر مټو او فتوحاتو ئې تکيه درلوده او همدا روحيه د ساساني قواوو په مقابل کې د کوشانيانو د ماتې سبب سوه، ځکه نو خلک له دې دين څخه واوښتل او بيرته خپل برهمني دين ته وگرځېدل او حتی د اگني پورانه په قول هندو مفکرانو د کوشانيانو له پاره بودايي دين منل د هغو د پاچهۍ د زوال موجب بللی وو.

په ۲۲۶م کال اردشير بايکان د ساسان لمسي په پارس کې يو ډېر غښتلی سلطنت جوړ کړ او د ده تر مړينې وروسته ئې زوی شاپور په ۲۴۰م پر ځای کښېښوست او داسې معلومېږي چې د ساساني سلطنت وېش تر پېښوره رسېدلی او دا ښار اردشير د ۲۳۰م په شاوخوا کې نيولی وو.

د شاپور په کتيبه کې چې د ۲۶۰-۲۷۳م تر منځ د پارس په نقش رستم کې کينلې سوې ده د پشکي باوره (پېښور) ښار د ساساني پاچهۍ شرقي وېش بلل سوی او هم د ابگان Abgan کلمه ياده سوې ده چې بې له همدې اوسني (افغان) څخه به بل څه نه وي. څنگه چې د واسوډيوه د ۲۲۶م کال کتيبه هم لاس ته راغلې او دا د هغه پر برهمنۍ دلالت کوي. نو څرگنده ده چې د کوشانيانو پاڅون (بقايا) بيرته برهمني دين ته اوښتي ول او په همدې وختو کې ساساني نفوذ تر پېښوره رسېدلی وو چې د دوی په تعبير هغه وخت ئې د افغانستان هغو سيمو ته چې تر ساساني نفوذ لاندې وې (کوشان شهر) وايه او د ۲۶۵م په شاوخوا کې دې ساساني حکومت تر هغه وخته دوام درلود چې سپينو هونانو له تخارستانه خپل فتوحات د هندو کش جنوب ته تر زابل او تر سند او کشميره خپاره کړه. مگر هغو شهزادگانو چې د کوشاني نسل پاڅون ته منسوب ول د واسوډيوه ۱۴۵-۱۷۶م تر عصر وروسته د آريانه په ليري غرو او رغو کې حکمراني کوله، چې ځينو د

اسلامي دورې تر درو سوو کلو پوري هم په دې هيواد کي خپل موجوديت ساتلی وو او يوه له دوی څخه خپله لور دوهم ساساني هرمزد ته ۳۰۱ - ۳۰۹م ورماندینه کړې وه او د هندي منابعو سره سم د يوه پوتره، شاه شاهانو شاهي کوشاني خورا ښکلي سوغاتونه د هند سمودره گوپتا ته استولي ول (د ۳۲۵م په شاوخوا کي). د کوشاني پايشور له دې شهزادگانو څخه يو شهزاده چي کيداره Kidara نومېد د څلرمي ميلادي پېړۍ په منځ کي پر گندهاره تر کشميره حکومت کاوه (۳۴ لمبر عکس)، چي په همدې نامه څو نور کسان هم پېژندل سوي دي او د چيني منابعو په اساس د هغو پايتخت هم پېښور وو او دوی په چيني نامه (کي - نو - لو) بلل کېده او د ژوان ژوان د قبيلو سره ئې جگړه درلوده او له باختره وتلي په کابل او گندهاره کي ئې يو سلطنت جوړ کړی وو او د دوی په وختو کي د ښيښې جوړولو سنت د آريانه د سوداگرو په واسطه په چين کي ترقي کړې وه.

د کيداره له سکو څخه داسي څرگندېږي چي په لومړي سر کي تر ساساني اغېزې لاندې وو او وروسته خپلواک سوی دئ او د دې سلسلې دوهم پاچا (پيرو) نومېد چي د (کيداره) زوی وو او د ساساني واکمنۍ تر اغېزې لاندې ئې سکه وهله او د ده سکې په برهمي او پهلوي دواړو خطو سته او له دې څخه معلومېږي چي په همدې وختو کي د ساساني مدنيت نفوذ خپور سوی وو او د ساساني وخت پهلوي خط رواج درلود.

مارکوارټ الماني څېړونکي د رومن د يو منصبدار په حواله وايي چي: ساساني دوهم شاپور د ۳۵۰م او ۳۵۸م تر منځ د خيونيانو او کوشانيانو سره چي په کابل او زابل او تخار او باختر کي او سېدل نښتي او جگړې کړي دي او د دې قبيلو مشر گورمباتس Grumbates وو چي شاپور په ۳۵۸م کي ورسره روغه وکړه او دې قبيلو د رومنيانو په جگړه کي د شاپور سره مرسته کوله، او داسي اټکل کېدای سي چي د ۳۵۶م په شاوخوا کي کابل د شاپور لاس ته ورغلی وو، ځکه چي په همدې کال د کابل قاضي القضاة (سلوک) په تخت جمشيد کي يوه کتيبه ليکلې او په هغه کي دعا کوي چي شاپور دي کابل ته روغ رمت راوگرځي او له دې څخه څرگندېږي چي په دې کال ساساني شاپور د گندهاره په ولايت کي د کيداريانو سره جنگېده چي دا سيمه ئې تر ۳۵۶م پخوانيولې وه او کيداره په گندهاره کي سکه وهلې ده، چي د کنيشکه د عهد په ۲۳۹ کال د ۳۶۷م په شاوخوا کي وه.

د کيداريانو نفوذ تر تالقانه او مرو رود تر ناوې پوري رسېدلی وو چي په دې ځای

کي ئې د بهرام د زوی دوهم یزدگرد سره ۴۳۹-۴۵۷م چي ساساني پاچا وو، جگړه وکړه او شاته ئې وشاره او دا پاچا د خپل ژوند تر پایه په همدغه جگړه کي اخته پاته سو او تر ده وروسته ئې زوی پیروز (۴۵۹-۴۸۴م) زیار ویوست چي کیداریان د خان تابع کي، خودوی ورته ټینگ سوه، په دې وخت کي پاچهي کنگ خاس Kangkhas د کیداره زوی ته رسېدلې وه چي ساساني پاچا د خپلي خور د ورکړي سره هغه ته د روغي پیشنهاد وکی خو بريالی نه سو، او کنگخاس هم گندهاره ته راوگرځېد او د کیداریانو پایتخت په اول کي کاپيسا وو چي بیا وروسته د نورو قبیلو د فشار په اغېزه پېښور ته یووړه سوه او د دوی د سپینو زرو او مسو سکې لاس ته راغلي دي چي د کیداره پر خول نوې میاشت لیده کېږي او ږیره نه لري، غوږوالي ئې په غوږ دي او په برهمي رسم الخط ورباندي (کیداره کوشان شاه) لیکلی دی او د سکې پر بل مخ یوه آتشکده د دوو ساتندویو سره چي د هریوه توره په لاس کي ده ښکارېږي.

د کیداري بل پاچا چي د ۳۷۵م په شاوخوا کي په پېښور کي د پاچهۍ پر تخت کښېنوست همغه (پیرو) دی چي د ده په سکه کي نیم تنه تصویر او د پاچهۍ د نخښي فیته د دوو ښکرو سره چي ښي او کيښي خواته کاره دي لیده کېږي، کوچني بریتونه لري او د ږيري په ورېښتانو ئې مرغلري څرېږي، غاړگۍ او غوږوالي لري او پر اوږو ئې دوپټه هم سته او په برهمي رسم الخط ورباندي (پیروشا) لیکلي دي او د سکې پر شا یوه آتشکده د دوو توره لرونکو ساتندویو سره لیده کېږي او د کیداریانو له ټولو کشف سوو سکو څخه څرگندېږي چي دوی بودایان نه ول، بلکي د اورپرستۍ دین ئې درلود او د (پیروشاه) له کلماتو څخه ښکاره ده چي د دوی ژبه همغه د بغلان له معبد څخه د کشف سوي کتیبې پخوانۍ دري ژبه وه (۳۵ لمبر تصویرونه دي وکتل سي).

تر پیروشاه وروسته بل کیداري پاچا ورهران Varahran (بهره) هم حکومت کړی دی چي سکې ئې کټ مټ د پیروشاه سکو ته ورته دي او قوي احتمال دا دی چي د بامیان شیران او د غرجستان شاران چي تر اسلامي عصره پوري ئې د افغانستان په زړه کي حکومت کړی دی د همدې کیداري کهول پایڅوړ دي وېي عصر خسرو قبادیاني هم د غزنویانو په عصر کي ویل:

د افغانستان ملي کتابتون

استاده بد به بامیان شیری کتاب پر لاس شمېره

بنشسته بعز در بشین شاری

کیداره، دگنداري
خاندان مؤسس
۳۴- لمبر شکل

ورهران کیداري

شیر بامیان
۳۵- لمبر شکل

هپتاليان

د پنځمې ميلادي پېړۍ په سر کې د کوشانيانو او کيداريانو پايشوړ خپل قوت د دوو لويو امپراتوريو تر منځ چې لمر خاته ته د هندي گوپتايانو امپراتوري او لمر لوېده ته د پارس د ساسانيانو شهنشاهي وه بايلود، خو د خپلي ازادۍ او ملي موقعيت د ساتني له پاره ئې د دې دواړو قوتو تر منځ خپل موجوديت په غرو کې ساته.

د ۴۲۵م په شاوخوا کې د آريايي نژاد سپين رنگو قبيلو چې چينيانو (ئې تي - لي - دو) او يونانيانو او روميانو افتهاليت Ephthalites يا خيونيټ Chionites او پارسيانو خيون يا هون Hion يا Hun او په پهلوي او عربي او دري ژبو کې ئې هپتال يا هيطل يا هيفتال يا هياطله او د سنسکريت په هندي منابعو کې ئې شوته هونه (سپين هونان) بللي دي، د مرکزي آسيا له مخکو څخه د هندو کش شمالي سيمو تخار او باختر ته د آمو تر سيند راپوري وتلي چې چينيان دوی له پردو هيونگ - نو څخه بېخي جلا بولي او هم بيزانسي مؤرخ پروکوپيوس ئې چې د هپتاليانو معاصر او په ۵۶۲م کال مړ دی دوی په دې سبب له ژړ پوستو و حشيانو څخه بېل بولي چې د دوی بڼه سپينه او هم تر هغو مذهب ول او حتی د چيني مؤرخانو په قول د دوی ژبه هم مغولي يا ترکي نه وه او بنايي چې د ترکي او آريانه له لهجو څخه يوه گډه ژبه وي چې د خان = هون نوم ئې له همدې گډون څخه اخيستی وي او اصلاً همغه يو - چې دي.

دې هپتالي خلکو په ۳۶۰م کال له شماله د جنوب خوا ته حرکت کړی وو او څنگه چې کوشاني کيداريان د دوی د حملې په خطر پوه سوه نو د ساسانيانو څخه ئې مرسته وغوښتله خو ورته ټينگ نه سوه او څنگه چې وويل سوه د گنداره سيمو ته پر شا سول. خو هپتاليانو چې نوم ئې د بدخشان په يفتل او د غزني د چغتو په هفتاله کې تر اوسه پاته دی تر ۴۲۵م پوري باختر ټول ونيو او له دې حايه ئې د لمر لوېدو خوا ته ساساني دولت ته خطر پېښ کی او د جنوب شرق پلو ته ئې د کابل او گندهاره او زابل سيمي ونيولې او د افغانستان غښتلي هپتالي دولت ئې جوړ کړی.

هپتاليان هم لکه کوشانيان او کيداريان او ساکيان د دې هيواد د نورو آريايي نژادو خلکو او پښتنو سره گډ سول او څنگه چي دوی په خپله هم سپين نژاده آريائيان او آريايي ژبي او د آريايي فرهنگ خاونده ول نو په افغانسان کي ئې يو غښتلی او واکمن نژاد منځته راووست چي د دوی د پاچهانو جگي پزي او بڼې کټ مټ د پښتنو قبيلو زلميانو ته ورته دي او د دې نامه ريښې په تاريخ کي په لاندي ډولو په مختلفو ژبو کي پاته دي، چي داسي اوښتني لري:

هپتل = افتهاليت (يوناني)

هبتل = ابدل

هوتل = اودل (پښتو)

هيتل = هيتال (دري) = اتل (پښتو)

هيطل (معرّب) = هيطلال

هياطله (جمع معرب)

هفتليان په ټول افغانستان کي له مرو څخه تر کشميره خپاره سول او دلته ئې ډېر

قوت وموند.

د ۵۱۵م په شاوخوا کي د هفتاليانو لويه امپراتوري پر دوې برخي ووېشله سوه، چي لمر ختيځه برخه ئې په هند او گندهارا کي وه او لمر لوېديځه برخه ئې له کابله تر مرو او گرگانه اوږده وه، چي د غربي هپتالي لښکرو لومړۍ نښته په ۴۲۷م کي د پارس د ساساني پاچا بهرام گور سره وه او هپتالي خاقان د خپل دوه سوه پنځوس زره لښکر سره د مرغاب او مرو رود په سيمو کي د هغه سره وجنگېد، چي په دې جگړه کي ئې ماته وکړه او ووژل سو او بهرام گور د هغه مرصع او زرین خول د آذربايجان تشکدي ته اهداء کي او خپل ورور نرسي ئې د غربي آريانه د سيمي نائب السلطنه وټاکه.

په ۴۳۸م کال د بهرام گور زوی دوهم یزدگرد پر ساساني تخت کښېنوست او دی څو واره د هغو هفتاليانو سره چي د گرگان د شمال په چول او په تالقان کي اوسېدل وښت، خو په پای کي ئې ماته وکړه او په ۴۵۷م کال مړ سو او ترده وروسته چي لومړی فېروز (۴۵۷ - ۴۸۴م) پاچا سو، د هياطله وو مشرتوب هغه چا ته رسېدلی وو چي اخشونوار (خشنواز) يا اخشوان نومېد او دا وروستی کلمه تخاري کتيو او سغدي متنو کي د پاچا په معنا ده. هپتالي (يفتلي) او ساساني دولتونه د خراسان په شمال کي

سره ونښتل چي په تيجه کي فېروز مات سو او د تالقان سيمه ئې دوی ته پرېښووه او د اشخوان سره ئې تړون وکی چي د پارس دولت به تر دې وېش تېری نه کوي او تر دوو کالو پوري به پارس هېتاليانو ته خورا زيات کلنگ (خراج) ورکوي او د پارس د يد شاه زوی کواذ (قباد) به هم د يرغمل په توگه ورکي.

خو پېروز د دې تړون پر خلاف تر څه مودې وروسته پر هېتاليانو يرغل وکی او په دې حرکت کي شپېد بهرام ورسره موافق نه وو هغه وو چي د پارس سپايان د خراسان د شمال په بيابانو کي تباه سول او پخپله پېروز هم ووژل سو (۴۸۴م) او لور ئې د اخشوان لاس ته ورغله چي هغه ئې ماندينه کړه او د هېتاليانو واکمني له مرو روده تر هراته خپره سوه او ساساني دولت ئې باج ته غاړه کښېښووه.

په دې توگه اخشوان وکولای سوه د آريانه د خاوري يووالی د هريرود له مجرا څخه د کابل او هلمند تر ناوو پوري ټينگ کړي او يو داسي غښتلی دولت منځته راوړي چي د پارس ساسانيانو ئې خراج ته غاړه ايښې وي.

هغه وخت چي د هېتاليانو پاچهي په ټوله آريانه کي ټينگه سوه، د دوی قبيلې په زابل کي رايوځای سوې نو د زابلي پاچهانو په کتيبو کي هېتاليانو ځاتته جابوله Jabula يا جيووله Jauvla يعنې زابلي ويلي دي.

د پېروز تر وژلو وروسته ئې ورور ولاش (بلاش) پاچا سو، خو تر څلورو کالو وروسته د ده د وزير زرمهر په زيار د پاچهۍ له تخته را پرېووت او ړوند کړه سو او په ۴۸۸م کال کواذ (قباد) د پېروز زوی چي د شهزادگۍ په دوره کي د هېتاليانو سره د يرغمل په توگه پاته وو او د دوی سره ئې دوستانه روابط درلوده د ساسانيانو پر تخت کښېښوست او د ايران دولت هېتالي دولت ته خراج ورکاوه لکه چي د ولاش او کواذ او لومړي خسرو پر کشف سوو طلايي سکو باندي په کوشاني هېتالي رسم الخط ليکني سته او د مارکواري په قول (په اېران شهر ۶۲ کي) داسکې خاص هېتاليانو ته د خراج د ورکولو له پاره وهلي کېدلې.

د هېتاليانو روابط د کواذ سره دوستانه ول او حتی هغه پېغله چي د هېتالي اخشوان له ملا او د پېروز د لور له نسه وه د کواذ ماندينه سوه، او څنگه چي د کواذ پاچهي مخالفو عناصرو ورپروله او دی ئې د مزدکي دين د منلو په سبب خلع کی او د ده ورور زمياسپ ئې په پاچهۍ ومانه نو کواذ د افغانستان هېتالي دولت ته پناه راوړه او

په ۴۹۹م کال د هپتالي لښکر په مرسته بیرته د پارس پر تخت کښېنوست.

لوی هپتالي اخشوان تر ۴۶۰م وروسته د خپلي پاچهۍ په نيمې پرې کې چې (۴۰) ايالته ئې درلوده او د پارس له محکو څخه نيولې د ختن او چين او هند پوري خپره وه د لمر لوېدو خواته ئې د ساسانيانو غښتلې پاچهي تر لاس لاندې کړه او لمر خاته پلو ته ئې د هند گوپتايان پر سر ټکولي ول او ساساني پاچهان بلاش کواډ او نور ئې د ځان تابع کړي او خراج ئې ځني اخيست، تر اخشوان وروسته هپتالي مشهور پاچا توره منه Turamana نومېد (توره من په پښتو د توري او من د کلمو څخه جوړ سوی چې توره د شمشېر په معنا او من د فاعليت توری دی - تور من يعنې شمشيري) چې د هند نيولو ته ئې هڅه وکړه او د هندي گوپتا دولت ئې ور پرېداوه او خپل هندي پايتخت ئې په سکه Sakala (د پنجاب په اوسني سيالکوټ) کې وټاکه.

په هند کې دوو کتيبو د دې هپتالي (زاوولي) توره من نوم ياد کړی، يوې په سکه او بلې په کور کې چې (مهाराچه توره منه ساه جاوله) يعنې: "شهنشاه توره من زاوولي" ئې بللی دی او له دې کتيبې څخه څرگندېږي چې د ۵۰۰م په شاوخوا کې د توره من د پاچهۍ په لومړيو کلو کې د ده واکمني په هند کې خپره سوې ده.

د توره من مړينه د ۵۲۰م په شاوخوا کې اټکل سوې ده چې تر ده وروسته ئې زوی ميهيره کوله Mihirakula د زابلي هپتاليانو د شهنشاهۍ پر تخت کښېنوست او د ده د پاچهۍ په پنځلسم کال (د ۵۱۷م په شاوخوا کې) د ده نوم د هند د گواليار په کتيبه کې ياد سوی دی او ده خپل فتوحات د هند تر منځه رسولي او نوم ئې خالص پښتو دی: مير = لمر + کول = کهول (خاندان) يعنې د لمر له کهوله چې د بدخشان په يوه خطي تذکره کې ئې نوم په دري مهرپور ترجمه سوی دی او ده د هند محلي شهزادگان او د گوپتا د کورنۍ پايتخوړ د ځان تابع کړه او باج ئې ځني اخيست او کشمير ئې ونيو. دی هغه پاچا دی چې د کاسماس Cosmas په کتاب (۵۴۷م په شاوخوا کې) د گولاس Golloss په نامه ياد سوی دی چې لښکرو ئې د دوو زرو جگړنو پيلانو سره پر هند يرغل کړی او بلخ او باميان او بادغيس ئې نظامي مرکزونه ول.

د ميهيره کوله پاچهۍ د ۵۴۲م تر شاوخوا پوري د هولناکو جگړو او وینو بهېدو سره دوام درلود او د هندي او چيني بودايانو او د بيزانتي راهب په آثارو کې چې په دې عصر کې ئې شمالي هند ليدلی وو د ده د دې دهشت او وینو بهولو يادونه سوې ده، تر

دې حده چي د هند شهزادگانو لکه بهانه گوپتا د بنگال محلي امير د گوپه راجه او نورو اميرانو سره لاس يو کي او په ۵۱۰م کال ئې په يوه سخته جگړه کي ميهيره کوله ته ماته ورکړه او د کشمير خوا ته ئې پر شا کي او تر هغه وروسته د ۵۲۸م په شاوخوا کي د مرکزي هند راجه واسودهارمن د نورو راجگانو په ملاتړ هپتالي لښکر له هنده ويوست، خو چي په ۵۴۲م کال (يا د ۵۵۰م په شاوخوا کي) ميهيره کوله مړ سو او د ده نکلونه تر ډېري زماني پوري په کشمير کي پاته ول.

د ميهيره کوله تر مړيني وروسته هپتالي دولت کمزوري سو او د خسرو انوشروان (۵۳۱-۵۷۹م) په عصر کي ساساني لښکرو د لمر لوېدو له خوا او ترکي قبيلې د شمال له پلوه پر هپتاليانو يرغل وکي او په هغه جگړه کي چي دې متحدو قوتو په سغد کي د هپتاليانو سره وکړه په ۵۶۸م کال ئې دوی له پښو واچول چي فردوسي هم پخپله شاهنامه کي د هپتال د ماتي شرح راوړې ده او مراد همدا هپتاليان دي او په دې وخت کي وو چي هپتالي دولت رسماً سقوط وکي او په افغانستان کي د کوشاني، هپتالي او ترکي کورنيو محلي امارتونه تر اسلامي عصره پوري پاته سوه، چي وروسته به بيان سي.

د هپتاليانو د ژبي او فرهنگ آثار په افغاني ژبو پښتو - دري او نورو کي پاته دي چي له هغه جملې څخه د (خان) لقب تر اوسه پوري د هر افغان د نامه سره تړلی وو او په هند کي هر افغان په دې نامه يادېږي او تورخان او مهرگل هم په پښتنو کي ډېر مروج نومونه دي. همدارنگه د اولس (ملت) او جرگه (د شورا مجلس) او يرغل (ايلغار) لغتونه په پښتو او دري کي او د سهاک (= ساکه) او خلجي (= غلجي) او ابدالي (= هپتالي) او کشاني (= کوشاني) او ميرويس (= مهرويسه - مهره کوله = د لمر له کوله) او نور نومونه په افغانستان کي د ساکيانو او کوشانيانو او هپتاليانو له عصره پاته دي.

داسي څرگندېږي چي هپتاليان د بودايي دين پيروان نه ول او د خپلو فتوحاتو په وختو کي ئې ډېر بودايي معبدونه وران کړي او د هغه دين پيروان ئې ووژل او هغه وخت چي هيون تسنگ په ۹هـ کال کي افغانستان ته راغی، د گندهاره په ولايت کي ئې ډېر خلک او شهزادگان وليدل چي د خپلو معبدو په ترميم اخته ول او دا بودايي معبدونه د ده تر ارتگ دمخه وران سوي ول، کله چي په ۵۲۰م سانگ - يون چيني زير ماوراءالنهر

ته ورسېد هلته ئې وليده چي هپتالي پاچا د کراستي تر کږدې لاندي د سرو زرو پر تخت ناست او د خپلو خلو پښتو هیوادو سوغاتونه ئې منل او د هندو کش په جنوب کي د بودا د دین د بنمن او وړانوونکی مهره کوله وو.

د هپتالیانو پر سکو چي له هډې، کابل، غوربند او نورو ځایو څخه کشف سوي د دوی د پاچهانو څېرې د جگو پزو او غارگیو او د مرغلو د غوږوالیو او تاجو سره ښکاري چي د کوچیانو ښو ته ورته دي او هم یوناني، پهلوي، سنسکریت لیکني ورباندي سته د سکې پر بل مخ د آتشکدې شکل د دوو نېزه لرونکو ساتندویو سره لیده کېږي، او له دې څخه پخپله څرگندېږي چي دوی آتشکدې او روڼا ته احترام درلود او څنگه چي په دې وختو کي د سوريا (لمر) د معابدو آثار د خیرخانې په کوتل کي هم کشف سوي دي او د زور (سور) او زون لوی معبد د هلمند ها خوا ته په زمینداور کي د اسلامي فتوحاتو تر عصره پوري هم وو نو ویل کېدای سي چي هپتالیانو نور او روڼا څه په اور او څه په لمر کي نمانځله او پرستش ئې کاوه او بودائیت ئې له منځه وړی (۱۵) لمر عکس دي وکتل سي).

افغانستان د اسلام د پیدایښت په وخت کې

د میلادي اوومې پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې چې د اسلام لمر د بطحا له څنډې څخه راڅرک وهل، د افغانستان هیواد د محلي حکمرانانو تر ادارې او د شرقي او غربي ادیانو تر اغېزې لاندې وو. د هیواد لمر لوېدیځه سیمه سیستان، هرات او د هغو شاوخوا د ساسانیانو د دورې تر سیاسي او اداري او دیني نفوذ لاندې وه چې ژبه یې پهلوي او دین یې زردشتي وو. خو په مرکزي غریزه سیمه او زابلستان او د کابل د سیند د ناوې په کندهارا او د ارغنداو او ترنک په ناوو کې د هندوکش د غرو تر لمنو او د هغه شمال ته او د سند تر غاړو پورې د کوشانیانو او یفتلیانو د پایڅوړ د داخلي حکمرانانو کورنیو او د دې هیواد نورو خلکو حکومت کاوه، چې بودايي او برهمني دینونه یې درلوده او د دوی ثقافت او دین او آئین بېخي محلي بڼه موندلې وه او داسې ښکاري چې د میلادي پېړیو له سره څخه په دې هیواد کې د عقیدې او پرستش آزادي وه او هري خوا ته د راز راز دیانتو معبدونه وده ول او په میلادي لومړنیو پنځو پېړیو کې د ګریکو بودیک صنعت او مدنیت او ګډ تمدن او ادیان د خپل تقاطع او نښتون په ځای کې یعنې د تکسیلا او د هلمند د ناوې د سیمو تر منځ او شمالاً تر بلخ او تخارستان پورې موجود ول او د افغانستان خلکو د دې ګډ مدنیت په پیدا کولو کې لاس درلود او تر اوومې پېړۍ او د اسلام د دین تر راتلو پورې په هیواد کې بودايي، زردشتي، لمرپرستي، شیوایي، مسیحي، نسطوري دیانتو او د ځینو ارباب انواعو محلي معبودانو پرستلو او نمانځلو رواج درلود.

د هغې زمانې مروج رسم الخطونه خروشتهي، پهلوي، شره داناګري، سنسکریت، یوناني ول، چې د دې هر یوه رسم الخط نڅښلی له مخکې څخه راوتلي دي. د همدغه عصر له ژبو څخه دري (تخاري)، پښتو، پهلوي او پراګریت ژبي وې چې د هغو د تاریخي روایاتو او آثارو د کتنې له مخې یې په افغانستان کې څرک موندلای سو.

هیون تسنگ گرزندوی او چيني بودايي زایر چي په ۹هـ کال افغانستان ته راغلی وو، د دې هیواد د شرقي او شمالي سیمو د خلکو اجتماعي او سیاسي او فکري اوضاع په تفصیل سره لیکي او وایي چي: په دې سیمو کي د بودايي د لوی مذهب او کوچني مذهب د دواړو پیروان خورا زیات ول او په زیاتو ښارو کي د دې دوو مذهبو معبدونه ودان ول، هري سیمي یو حکمران درلود چي د عدم مرکزیت او تشتت په سبب او د ملوک الطوائفی د اغېزې له کبله د دې سیمو اجتماعي، سیاسي، اقتصادي، فکري اوضاع چندانې ښه نه وه او په دیني چارو کي او هام او خرافات گډ سوي ول.

هیون تسنگ د پېښور، هډې، لغمان، کاپیسا، بامیان، غزنه، بلخ او د هندو کش د نورو شمالي ښارو د بودايي معبدو په تفصیل سره نوم اخلي، حال دا چي په ۲۴هـ کال چي له هنده بیرته راگرځېد د کاپیسا د جنوب په ۲۳ میلی کي ئې د ارونه په غره کي د آسماني روح (سونا) معبد لیدلی او وایي چي دا معبد د زابلستان سوناگیر ته ورل سوی وو او دا همهغه د زمیندور زور (زون) د غره بودتون (پرستشگاه) وو چي د البلاذري په قول په ۳۰هـ کال د اسلامي فاتح عبدالرحمن بن سمره له خوا تسخیر او د سرو زرو بت ئې د یاقوتي سترگو سره مات کړه سوی وو.

د دې دورې بل مشهور بودتون د کابل د شاه بهار بودتون وو چي هیون تسنگ د کابل د شمال د یو څو شاهي معبدو یادونه کړې ده او د کابلستان یو لوی بودتون غالباً د هندو کش د اوسنی شیبې په شاوخوا کي وو (شیبې هم د شابهار مخفف دی) چي عرب مؤرخ یعقوبي هغه د غوربند او د بامیان د سرخ پد (سارخود) په سلسله کي یاد کړی او وایي چي په ۱۷۶هـ کال د فضل بن یحیی برمکي له خوا تسخیر او بت ئې وسوځل سو.

د دې دورې د معلوماتو مهمه چینه د چيني بودايي زایرانو لیکني دي چي د بودايي بودتونو (معابدو) د زیارت له پاره راتله او له هغه جملې څخه په ۳۹۹م کال شي فاهیان او په ۵۱۷-۵۱۸م کال سونگ ین او (له ۶۲۹ څخه تر ۶۴۵م) هیون تسنگ او په ۶۶۰م کي وانک هیون- تسو سفیر او په ۶۶۴م کي هیون تچاو او په ۷۵۱م کي ووکنگ د افغانستان محکمه لیدلې ده او ښه معلومات ئې راټول کړي او لیکلي دي.

هیون تسنگ چي د هجري د لومړنۍ پېړۍ په لومړۍ نیمایي کي د افغانستان د ښارو اوضاع په دقت او بصیرت سره لیکلې په هر ولایت کي ئې له ملوک طوائف څخه د یوه پاچا او د کشتریانو له طبقې څخه یو لښکر ښوولی دی او تر هغه وروسته د عربو

مؤرخانو او جغرافيا ليکونکي هم وايي چي په هره سيمه کي په بېل نامه حکمرانان ول چي له هغې جملې څخه دي: سجستان شاه، مرو شاه، قفص شاه، مکران شاه، کابلان شاه، قيقان شاه، داوران شاه، قشميران شاه، نخشبان شاه، کنارنشا پور، د مرو ماهويه، د سرخس راذويه، د ابيورد بهمنه، د نسا ابراز، د غرجستان برازينده، د مرو رود کيلان، د زابلستان فيروز، ترمز شاه، شېر باميان، د سغد فيروز، د فرغانې اخشيد، ريوشار، گوزگان خذاه، ختلان شاه يا شيرختلان، بخارا خذاه، د سمرقند طرخان، د سيستان او رنج او داور رتبيل، د هرات او پوشنگ او بادغيس برازان، د ماوراءالنهر کوشان شاه، د غرجستان شار، د بادغيس او تخار نيزک، د تخار ييغو، د سوراو غور جهان پهلوان، د غزنه او گرديز لويک، چي فردوسي د مهرباب کابلي او سام او زال زابلي د کهول خواږه نکلونه لري.

د غزنه لويکان لرغوني کهول وو، چي د يوه نيکه نوم ئې د بغلان په ډبرينه ليکنه کي لويک بوسر راغلی دی او د ۱۶۰م په شاوخوا کي د کوشانيانو فريستار آب (د اوبو رسولو وزير) وو او د دې کهول پايشور په گردېز او د غزنه په دربار کي د يعقوب ليث او سلطان مسعود تر وختو موجود وو^(۱).

بل مشهور کهول د زابلي رتبيلانو دی چي د کابل شاهانو سره ئې خپلوي او خېښي درلوده او پر زابل ئې له غزنه څخه تر سيستانه حکومت کاوه او د بيهقي په قول شهرستان رتبيل د ارغنداو پر غاړه په کوهک کي وو چي د ډبرليکونو او عربو او هندي او چيني مؤرخانو د يادوني له مخي د دې کهول ډېر شاهان پېژندل سوي دي او دوی افغانستان ته د اسلامي لښکرو د راتگ پر وخت د اعرابو سره جگړې او مقاومتونه وکړه، خو چي د ۲۵۸ه په شاوخوا کي د يعقوب ليث صفاري له خواله منځه ولاړه.

بل غښتلی او نامتو کهول د کابل شاهانو وو، چي په لومړۍ اسلامي پېړۍ او د عربو د فتوحاتو په وختو کي ئې له کابله تر پنجابه حکم کاوه او د البيروني په قول د برهتگين له اولادې څخه دی چي د دې کهول د وروستي پاچا لکتورمان د پاچهۍ په وخت کي د هغه وزير کلرد دوی تاج او تخت ونيوه او سامند او کملو او بهيم او جیپال او اندپال او تروجنپال د ده له اولادې څخه برهمني پاچهان دي.

^(۱) د تفصيل له پاره دي افغانستان بعد از اسلام ۳۱ / ۱ او رساله لويکان غزنه د کابل چاپ ته رجوع وسي.

د البيروني پر روايت سربېره د كابلشاهانو ځيني نومونه د دوی له هغو سكو څخه چي لاس ته راغلي څرگندېږي لكه خودويه كه، سپاله پتي، پدمه، ونكه ديوا. د تاريخ سيستان مؤلف د ۳۶هـ په شاوخوا كي د كابلشاهانو د دوو نورو پاچهانو نومونه يادوي چي لوی كابلشاه د کوچني كابلشاه تر ماتي وروسته د عبدالرحمن ابن سمره په مقابل كي مقاومت كاوه او ۲۸ زره وسله وال او پيل لرونكي لښكر ئي درلود.

اليقوبي عربي مؤرخ د يوه كابلشاه خنجل نوم اخلي، چي د المهدي عباسي خليفه د ۱۶۴هـ په شاوخوا كي معاصروو، مگر له مسكو كاتو څخه ښكاري چي په كابل او گندهارا په كورني تر كشميره يوې كورنۍ د خنجل په نامه حكومت كاوه، چي د دوی نومونه پر مسكو كاتو باندي د خنجل له كورنۍ څخه ليكل سوي دي او دا د كابلشاهانو يوه كورنۍ وه چي د نامه اصل ئي خان + كهول = خانگل = خنجل وو او دا نوم په هندي رسم الخط خن خيله = خان خيل دئ، چي له كبله تر كشميره پسله ۵۶۵م څخه د دوی شاهي وه او د غزنويانو تر عصره پوري پنځه پېړۍ ئي دوام وكی.

دغه كابلشاهان د اسلامي فتوحاتو پر وخت له كبله پېښور او ويهند او تكسيلا ته پر شا سول او سلطان محمود دوی د اباسين د غاري له ويهنده هم وايستل او په ۲۹۰هـ كال د سوات او مردان محكي هم د كشمير پاچا گوپاله ورمڼ ځني ونيولې او د دوی پاته سړي تر ۴۹۰هـ پوري په كشمير كي شاهي پوتره (شهزادگان) بلل كېده او كله چي موږ په تاريخ كي د دوی نومونه او يادوني شمېرو نو ئي عدد تر (۲۰) پوري رسېږي^(۱).

له دې مقامي پاچهانو څخه بله كورنۍ د تركي خاقان ده چي د چيني نوشتو سره سم دوی له ۶۲۰م څخه تر ۶۳۰م پوري كابل او گندهارا او د هندوكش شمالي سيمي ونيولې، په اصل كي هم دوی د دغو سيمو خلك ول چي تركشاهي كورنۍ ئي بولي، دوی له ساساني پاچهانو سره په ۵۶۹م او ۵۸۹م او ۶۱۶م جنگونه وكړل او تر سغد پوري سيمي د دوی وې.

له تركشاهانو څخه په تاريخ كي د نيزك او شاد او جبغويه د كورنيو نومونه له گندهارا او تخارستانه تر بادغيس پوري ياد سوي دي او تگين شاهان هم له دوی څخه ښكاري.

له ۶۵۱ تر ۷۰۹م پوري يوه مشهوره تركي كورنۍ د نيزك طرخان په نامه د

^(۱) د تفصيل له پاره وگورئ: راجه ترنگيني ۳۳۳۰/۸، افغانستان بعد از اسلام ۷۱/۱.

افغانستان په تاريخ کي يادېږي چي د دوی مسکوکات ډېر په غزني او د کابل په شمالي سيمو کي پيدا سوي دي او پاچهي ئې تر مرو او بادغيسه رسېده او په ۹۱ هـ کال يوه آخري نيزک قنېبه عربي فاتح سره سخت جنگونه کړي دي.

د دې کورنۍ سکې د نيزک شاه Nycky-mlk په نامه سته چي دغه نوم پوهانو نېکي ملک هم ويلی دی، خو صحيح به نيچکي - نيزکي وي^(۱). په چيني منابعو کي دا نوم نو - سي No-Se دی چي د کاپيسه پادشاه وو او په ۷۱۹ م ئې يو وفد د چين دربار ته واستاوه او داسي ښکاري چي دغه کورنۍ د (۱۰۰ هـ) په شاوخوا کي د اسلامي فتوحاتو سره ختمه سوې وي.

هم له دغو ترکشاهانو څخه يوه سکه د تگين خراسان شاه په نامه سته چي په ۷۰۵ يا ۷۲۵ م کال وهله سوې ده او دا هغه پاچا دی چي په چيني نوشتو کي هو - سن - تي کين - شاهي راغلی دی او دی په ۷۱۹ م د کي - پن پاچا سوی وو او ښايي چي د کندهار د ارغنداو په ناوه کي تگين اباد ښار هم ده ودان کړی وي چي اوس وران سوی او نامعلوم دی.

د باميان شيران هم د دې عصر مقامي شاهان دي چي په ۹ هـ کال د هيون تسنگ د سفر پر وخت هم دلې حکمرانان ول او لومړی شېر باميان د منصور عباسي خليفه په وخت کي (۱۳۶ - ۱۵۸ هـ) مسلمان سو او د ده زوی حسن د ۱۷۶ هـ په شاوخوا کي د باميان حکمران وو، چي په عربي تاريخو کي ئې يادونه سوې ده. دغسي هم په غرجستان (غرجستان) کي د شار کورنۍ مقتدر حکمرانان ول، د فريغونيانو کورنۍ په جوزجان کي او آل بانيجور په تخارستان کي او د اندراب او چغانيان اميران د يادولو وړ دي، چي د کوشاني هپتالي يا ترکي کورنيو څخه د اسلام په لمړيو درو پېړيو کي پاته ول.

د روزگان په دره شالي کي د هغه حای د زاول شاه نوشتې پر ډبرو باندي په يوناني خط او قديمه دري پاته دي چي په دغه حای کي د زاول شاهانو حکمراني رابښي او داسي ښکاري چي د کوشانيانو او هپتاليانو تر امپراتورۍ وروسته د دغو کورنيو پاته شهزادگان د مملکت په هره خوا کي د هغو حایو د شهزادگانو په نامه پاته ول، لکه چي د غزني په جغتو کي د دې حای د شاه پورويمه شاه الغ يو ډبرليک په يوناني خط سته او هم د وزيرستان په توچي کي يو بل ډبرليک سته چي د گومل بغيور (شهزاده) هلته يو

(۱) اکتا تيکوا - هنگري ۱۹۶۹ م.

لوی معبد د نوبخت بهار په نامه په ۲۴۹ هـ ۸۶۲ م جوړ کړی وو. دغه د گومل شهزاده په دري ژبه (ماه شاه) نومېد، چي په سنسکریت ئې نوم چندره بهوپه وو (چندره = ماه + بهوپه = شاه). دا گومل بغپور په سنسکریت نوشته کي کهوجه پتره يعني د کوشان زوی بلل سوی دی چي ځان ئې د کوشانيانو له لمسو څخه گاڼه.

په هم دغه ټوچي کي يوه بله ليکلې ډبره هم په يوناني خط پيدا سوې ده چي په ۲۵۱ هـ ۸۶۵ م يعني تر پخواني ډبرليک درې کاله پس يوه بل کوشان گومل بغپور خاقان خپل هلته يو ساهوسرای (سوداگرخانه) جوړه کړې وه او له دې کورنۍ څخه د لويکانو په نامه د سلطان محمود تر وخته پوري لا هم ډېر مشاهير په گردېزاو غزني کي پاته ول چي د سلطان محمود د دربار سياسي خلک او سفيران ول^(۱).

عربي مؤرخ اليعقوبي يو کابلشاه د خنجل په نامه يادوي، چي د ۱۶۴ هـ په شاوخوا کي د المهدی بن منصور عباسي معاصروو.

دا کابلشاهان د کابل تر پرېښودو وروسته د اسلامي فتوحاتو په اثر د پېښور، ويهند، تکسيلا او پنجاب خوا ته پر شا سول او سلطان محمود دوی د سند د سيند له غاړي ويهند څخه شاته وشرل او د ۲۹۰ هـ په شاوخوا کي د کشمير پاچا گوپاله ورمڼ هم د سوات د پېښور د شمال د مردان محکي له دوی څخه ونيولې او د دوی پايشور تر ۴۹۰ هـ پوري په کشمير کي د شاهي پوتره (شهزاده) په نامه اوسېدل^(۲).

په همدې دوره کي د افغاني محلي اميرانو يوه کورنۍ د نپکي ملکا = نپکي شاهانو په نامه هم د هغو سکو له مخي پېژندل سوې ده چي له غزنه څخه لاس ته راغلي دي او د يفتلي او کوشاني محلي اميرانو پايشور به وي.

د هندو کش په شمال کي هم ځيني پاچهان د تگينانو په نامه ول، چي نيزک او شاد او جبغويه له تخارستانه تر بادغيسه حکومت کاوه او عربي مؤرخان په ۹۱ هـ کال د عربي فاتح قتيبه په مقابل کي د نيزک سخت مقاومت په تفصيل سره راوړی دی.

(۱) د دغو کورنيو د تشریح له پاره دغه کتابونه وگورئ: افغانستان بعد از اسلام د حبيبي ليک، هفت کتيبه قديم د حبيبي ليک، تاريخ افغانستان دوهم ټوک د کهزاد ليک، يک تحقيق نوين درباره کابلشاهان، د حبيبي ليک، بقايای حکمرانان کوشانی در افغانستان د حبيبي ليک، هپتاليت او خيونت په فرانسوي د گيرشمن ليک.

(۲) راجه ترنگيني ۳۳۳۰/۸ د تفصيل له پاره دي افغانستان بعد از اسلام ته رجوع وسي.

د باميان شيران هم د دې عصر حکمرانه کورنۍ وه چي تر ۹ هـ وروسته د هيون تسنگ د سفر په وختو کي او بيا ورپسې په ۱۶۴ هـ کال ئې هم حکمراني درلودله او په غور کي هم د سوريانو کهول چي د هغې سيمي ځايي خلک ول حکومت کاوه، چي سوري ماهوي د ۳۵ هـ په شاوخوا کي د حضرت علي معاصرو و او د ۳۶ هـ په شاوخوا کي شنسب د خرنک زوی او د ۱۳۰ هـ په شاوخوا کي امير پولاد او له ۱۳۹ څخه تر ۱۵۴ هـ پوري جهان پهلوان امير کروړ د امير پولاد زوی او د ۱۶۰ هـ په شاوخوا کي امير ناصر د امير کروړ زوی او د ۱۷۰ هـ په شاوخوا کي امير بنجي د نهاران زوی او د ۲۵۳ هـ په شاوخوا کي امير سوري د محمد زوی د دې کهول له قداماوو څخه بلل سوي دي^(۱) او د غورد پاچهانو کورنۍ هم دې کهول ته منسوب ده.

په دې توگه د افغانستان خلکو د اسلام د پيداينست په وخت کي د دغو پاچهانو تر حکمرانۍ لاندې د گډو اديانو، افکارو او فرهنگو تر منځ تيت و پرک ژوند کاوه، که څه هم د دوی ديني ژوندون وروست او په چتيا تو ککړ وو، خو د خپلي ملي بڼې او آزادۍ او فرهنگ سره ئې مينه او علاقه درلوده.

---

^(۱) د دې کورنۍ تفصيل په افغانستان بعد از اسلام ۱/ ۱۰۹، او طبقات ناصري او تاريخ فرشته کي وگورئ.

د افغاني فرهنگ تاريخي مبادي

تر اسلام دمخه او وروسته

دا عنوان د تاريخ له مخي خوندور تحليل او په زړه پوري شرحه لري. په دې معنا چي موږ ټول هغه فكري او مدني حركتونه چي د تاريخ په لمنه كي د افغانستان په خاوره كي راغلي دي (افغاني فرهنگ) بولو او دا فرهنگ د افغانستان د تاريخ له لرغونيو وختو يعني د ۱۴۰۰ ق م په شاوخوا كي له ويدي دوري څخه شروع او بيا تر هغه وروسته د اوستا په دوره كي يعني د ۱۲۰۰ ق م په شاوخوا كي ادامه لري او په دې دوره كي د آريائي خلك په بلخ كي له بدوي او کوچيتوب له ژونده بناري ژوند او مدنيت ته رسېږي او زره تشتره (زردشت) په همدې هيواد كي د مزيديسنا د دين او د ژوند د درو بنسټو: "بنه انگېرل، بنه كول، بنه ويل" په تبليغ خوله پوري كوي او د پېشداديانو او كيان شاهي كورنۍ د انساني مدنيت په زانگو بنكلي بخدي كي د خپل سلطنت او شاهي برم (فر) بنسټ ږدي.

تر دې وروسته زموږ د هيواد په لمر لوېديځو سيمو كي د آريايي خلكو هخامنشيانو او اشكانيانو او ساسانيانو مدنيتونه منځته راځي او خپل خاص او فرهنگي مبادي په دې سيمو كي هم خپروي خو چي د هخامنشي دوري په پاى كي يوناني لوى سكندر له ۳۳۱ څخه تر ۳۲۳ ق م پوري د ايران له لاري پر افغانستان يرغل كوي او دا فتح د يوناني ژبي، ادارې، سياست، هنر، رسم الخط او نورو فرهنگي مظاهرو اغېزه افغانستان ته رانه باسي او په ۲۵۰ ق م كال د يودوت په باختر كي د يوناني باختري سلطنت بنسټ ږدي چي د ميلادي عصر تر سره ئې دوام وكى او د افغانستان د يوناني و باختري د خاص فرهنگ او مدنيت په جوړښت كي ئې چي لرغوني ويدي او اوستايي ريښې ئې درلودلې څرگنده اغېزه وكړه.

په دوهمه ميلادي پېړۍ كي د افغانستان كوشاني لوى پاچا كنشكا د لويو كوشانيانو د سلسلې بنسټ كېښود او د بودايي دين په منلو او خپرولو او تبليغولو

ئې د افغانستان مدنيت او فرهنگ ته يوه خاصه بڼه او مرتبه ورکړه.

د کانیشکا پایتخت په دوبي کي د کابل په شمال کي کاپيسا او په ژمي کي پېښور او ده د مهايانه بودايي لوی مذهب په ټول افغانستان او د آمو په شمالي سيمو او هند کي رواج کي او لويه کوشاني شهنشاهي ئې جوړه کړه.

د کوشانيانو په دوره کي چي تر ټلرمي ميلادي پېړۍ پوري ئې دوام درلود د افغانستان د داخلي مدنيت او فرهنگ خاصه بڼه له يوې خوا د زردشتي له پخوانيو وطني عناصرو څخه او له بلې خوا د هندي له بودايي آثارو او يوناني مواريشو څخه جوړه سوې وه.

له هغو اسنادو څخه چي په دې وروستيو وختو کي د بغلان د سره کوتل د کوشاني معبد له کيندنو څخه لاس ته راغلي داسي څرگندېږي چي کوشانيانو د دې هيواد د خاصو افکارو او فرهنگ په پيدايښت کي چي وروسته ورته د گريکو بوديک په نامه يوه خاصه افغاني دوره ويل کېدای سي څرگندي کارنامې پای ته رسولي دي.

فرانسوي لرغون پېژاند او څېړونکي موسيو فوشه کوشاني صنعت د کوشاني دورې له ابتکاراتو څخه بللي او وايي: د دې دورې د ستوپو ډول د آشوکا د زمانې له ودانيو څخه په ډېري آسانی بېلېدای سي، که وغواړو چي دا نوی سبک د اروپا د مذهبي ودانيو سره بيان کړو بايد ووايو چي د آشوکا سبک (په فرانسه کي له ۱۰ پېړۍ څخه تر ۱۲ پوري) د ستوپو رومي سبک او د کانیشکا سبک د گوتيک سبک دی چي په فرانسه کي له ۱۲ پېړۍ څخه تر ۱۵ ميلادي پېړۍ پوري موجود وو. د آشوکا ستوپې د ايران فلات ته هيڅ وخت نه دي راغلي، خو د کانیشکا او د هغه پر ځای ناستو پاچهانو ستوپې په ډېري آسانی سره هند ته لار موندلې ده او حتی د کوشان امپراتور د نوي پایتخت پوروشاپوره (اوسني پېښور) جنوب شرقي خوا ته خورا لوی بودتون (معبد) ودان کړی دی.

دې بودتون څو واړه اور اخیستی وو او اوس يوه کنډواله ده. خو موږ د چيني مسافرانو د يادداشتو د لوستلو په نتيجه کي وکولای سوه اصلي خطونه ئې وپېژنو، چي د دې کنډوالي په آثارو کي د معجزې په توگه د بودايي له مقدسو شيانو څخه يوشی چي د کانیشکا تصوير او لاسليک ورباندي سته راپاته او کشف سوی دی.

آلماني دکتړ هرمان گویتزچي د هند په باره کي د څېړنو استاد دی د کوشاني

دورې د هنر په باب کې وايي: يوناني هنر په هندي هنرو د شکل په بدلون شروع وکړه او د گندهارا بڼه ئې وموندله، خو ډېر خپرونکي په دې عقیده دي چې نوموړی سبک بايد د يوناني او بودايي طرز پراخوالي ته لږ منسوب وباله سي بلکې دا د آريانا د شرق (يعني افغانستان) د هغه طرز پراختيا ده چې د جنوب شرق د سکايانو او کوشان د قبيلو تر واکمنۍ لاندې خپور سوی دی او په دې ډول په کشمير کې د گوپتا تر دورې (۳ - ۴ ميلادي پېړۍ) پورې لکه چې د هروان د بودايي بودتونو (معبدو) له کنډوالو څخه څرگندېږي يو بېخي خالص هنر پر ځای پاته سو او د دې خلکو يرغل د يونان او بلخ او د يونان او هند دولتونه له منځه يووړه او هند ته ئې تازه عناصر راوستل چې نور ئې نو په غربي ايران او د هخامنشي په نفوذ اړه نه درلوده او د ايران د فلات په شمال پورې تړلی وو (ميراث ايران: ۱۵۳).

د کوشاني دورې کلتور او تمدن او هنر د خپل بشپړتوب او انحطاط مرتبې تېرې کړې او د اسلامي دورې تر شروع او د عربو د لښکرو تر نفوذ پورې راوړسېدل چې بيا ئې په اسلامي لومړۍ پېړۍ او د ۶۵۰م په شاوخوا کې خپل ځای يو بل گډ مدنيت او فرهنگ ته پرېښو، چې هغه ته د افغانستان د لومړۍ اسلامي دورې فرهنگ وايو. اسلامي او عربي عناصر چې د قبل الاسلام په پخواني مدنيت او فرهنگ کې ورگډ سوه هغو ته ئې بېخي يوه نوې تازه بڼه ورکړه چې وروسته بيا دوی د همدې خراسان او افغانستان له خاورې څخه د شمال او لمرختو خوا ته تر چين او هند پورې خپاره سول.

په همدې سبب د افغانستان خاوره د جغرافي اقليم او وضع له مخې بايد په پخوانيو پېړيو او وختو کې د گډو سوو فرهنگو د پيدايښت ځای وباله سي او له همدې جهته پروفيسور تايښي د تاريخ انگرېز فيلسوف پخپل نوي کتاب کې چې (د اکسوس او جمننا تر منځ) نومېږي دې نتيجې ته رسېدلی چې د افغانستان خاوره يو Round-About يعني د فرهنگو د انشعاب ټکۍ او د تشعشع مرکز او څلورلاری وو، چې د څو زرو کالو په تېرېدو ئې څه چې ئې پخپله درلوده او څه چې له دباندې ورته رارسېدلي ول خپل شاوخوا هند، ايران، ماوراءالنهر او مرکزي آسيا ته خپاره کړي دي.

د اسلام د لومړۍ پېړۍ په لومړۍ څلرمه (د ۲۴هـ) په شاوخوا کې د عربي برياليو لښکرو فتوحات د خراسان او مرو تر منځ له سيستانه د ارغنداو تر ناوې پورې

رارسېدلي ول او همدا وخت دى چي افغانستان په تېره بيا په جنوبي جبهه كي د اسلامي برياليو عسكرو او د عربي نوي دين او افكارو او ثقافت او ژبي د تېرېدو لاره وگرزېده او دا ټول فرهنگي مهم عناصر په افغانستان كي دوي پېړۍ د پخوانۍ تهذيبي او ثقافتي بڼې سره گډ سوه او بيا په گډه د (سند) د مهران ترڅنډو پوري پرمخ ولاړه او دا مطلب له هغي ليكني څخه ثابتېږي چي په عربي او سنسكريت ژبو پر يوه ډبره ليكل سوې او دا ډبره د شمالي وزيرستان په توچي كي لاس ته راغلې ده چي د ليكني نېټه ئې د (۲۴۳هـ = ۸۵۷م) د جمادى الاولى مياشت ده.

د توچي ناوه له غزني او گردېز څخه د هند خوا ته د فاتحانو او د تجارتي كاروانو د تېرېدو لاره وه او معلومه ده چي اسلامي ژبه او ثقافت د (۲۰۰هـ = ۸۱۵م) په شاوخوا كي هغه ځاى ته رسېدلى وو.

اسلامي فرهنگ خاص عربي عناصر درلوده چي د خلفاء راشدينو او امويانو په وختو كي پرهمهغو خالصو عربي مباديو باندي بنا سوي وو او مهم اجزائې داسي ول: خالص عربي عنعنات او دود و دستور، او د قرآن او د اسلام د حضرت پيغمبر بنووني چي توحيد او ښه اخلاق او د افرادو او ټولني اجتماعي فرايض ئې څرگندول. دريم هغه نوي عناصر چي مسلمانانو د مصر او روم او پارس او خراسان څخه د لښكر كښيو او سوداگريو او ادبي او فرهنگي روابطو په ترڅ كي اخيستي ول او په تېره بيا تر ۱۳۲هـ كال وروسته چي د امويانو د واک كمبله ټوله سوه او خراسانيانو په بغداد كي د آل عباس خلافت جوړ كى او له دې انقلابي حركت سره اسلامي فرهنگ ځانته نوې بڼه وموندله او د عباسيانو د دورې په مدنيت او فرهنگ كي ډېر خراساني عناصر ننوتل او ډېر ژر ئې په ډېر قوت د خراسان ټولو فرهنگي او فكري او عقلي مباديو ته په عربي ثقافت كي ځاى ور كى.

دا وخت په افغانستان كي يو خاص اسلامي افغاني فرهنگ تشكيل سو، يعني تر اسلام د دمخه دورو د فرهنگ پر پخوانيو مباديو اوس يوه نوې مبدا زياته سوه او هغه د قرآن او اسلام اغېزه وه چي د افغانستان له هيواده د مدنيتو د يوې گذرگاه په توگه د هند او ماوراءالنهر او چين خوا ته هم تېره سوه.

اوس خراساني اسلامي فرهنگ يوه خاصه بڼه موندلې وه په دې معنا چي خراسانيانو د خپلو فرهنگي پخوانيو عنعناتو سره سره د اسلامي مدنيت مبادي هم

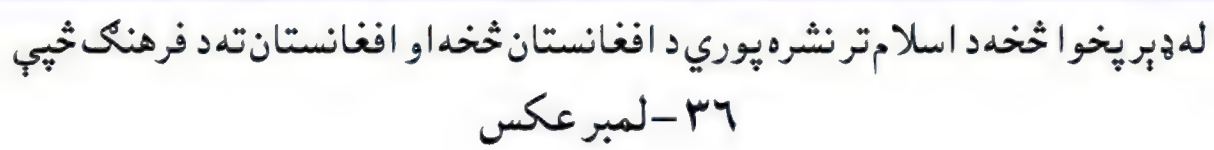

منلي ول، دې خراسانيانو د خراسان او د عباسي خلافت سياسي او اجتماعي او اداري او علمي مرکزو ته په تېره بيا بغداد ته مخه وکړه او په ټولو فرهنگي برخو کې ئې ښه څرگند فعاليت وکړ. د بلخ د برمکيانو نامتو کهول چې د خراساني او افغاني فرهنگ په زانگو کې روزل سوې وو په عباسي هيواد کې د ادارې او علم او فرهنگ واگي په لاس کې ونيولې او د دې خلکو په زيار اسلامي نقلي او عقلي علومو رونق وموند او د خراسان مشهور ښارونه له نيشاپور او مرو څخه نيولې تر هرات او زرنج او بلخ او بست او بغشور او نورو پوري د اسلامي علومو او افکارو او فرهنگ د روزني ځايونه وگرځېده، دېر خراساني موالې عربي کورنيو ته ننوتل او خپل افکار او ثقافتي روايتونه ئې د عربو دنيا ته نقل کړه او د خراساني او عجمي فرهنگ اغېزه د بغداد د عباسيانو په دربار او د عباسي ارت هيواد په نورو ښارو کې تر دې درجې وه چې ځينو خلفاوو خراساني ښځې په نکاح کړې او د بغداد د څو تنو غښتلو خلفاوو مندي له همدې خلکو څخه وې.

اسلامي خراساني فرهنگ چې په همدې افغاني ښارو او خراسان کې روزل سوې وو دوني وده وموندله او دومره لوړ سو چې حتی عربي ژبو شاعرانو هم خراساني مضامين او افکار او کلمات خپلي ژبي ته ورننه ايستل او څنگه چې خراسان د منځنۍ آسيا پر څلور لاري پروت وو نو له غربه شرق ته او له شرقه غرب ته د افکارو د انتقال ځای وگرځېد، مثلاً ابن ندیم د سمنیه (بودايانو) او د هغو د پېشوا بوداسف د حالاتو د بيانولو په وخت کې له يوه کتابه نقل کوي چې هغه يوه خراساني ليکلی وو او له دې څخه هم څرگندېږي خراسانيان او د افغانستان او د هغه د گاونډيو خاورو خلک عربو ته د هندي افکارو د وړلو وسيله وه. ځکه نو بايد په لنډه توگه وويل سي چې زموږ په دې هيواد کې تل افغاني فرهنگ موجود وو که څه هم د زمانې په تېرېدو سره ئې ښې او صبغي تغير کړی دی خو د دې گذرگاه افکارو او اندېښنو او مدنيت تل خپل افغاني هويت تشخص ساتلی دی (د دې مخ مربوطې نقشي ته دي رجوع وسي، ۳۶ لمبر).

مأخذونه:

افغانستان بعد از اسلام لومړی ټوک، آريانا اتتيکوا، تاريخ افغانستان لومړی او دوهم ټوک، تاريخ افغانستان (د سرپرسي سايکس)، پټانان (د اولف کيرو)، خروشتهي کتيبي (د ستين کونو)، مادر زبان دري.

د افغانستان او ايران تاريخي سنې د بخدي پيشدادې لرغونې دوره

ختيځ	رڼا	لویدیځ
۲۶۰۰		
۵۰۰	د هخامنشيان	- کوروش - ۵۴۹ - کاسوجي - ۳۹۰ - داريوش - ۵۱۶ - خشايارجا - ۴۲۳
۴۰۰		
۳۰۰	د سکندر يرغل	
۲۰۰	د باختر يونانيان	پارتهوا په خراسان او لویدیځ ايران کې
۱۰۰	د هند او يونان په کابل کښې	سکاهې
۳۰۰		سيلج ليد
۲۰۰		د هرات پېښه ۵۳
۱۰۰	د غېو کوشانيانو امپراتوري	د تيسفون ماته (نېغ) د تران به لاس
۲۰۰	کانشکا د ۱۲۵ په حدودو کې	
۳۰۰	په افغانستان کې پر کوشانيانو باندې د شاپور غلبه ۲۵۰	- اردشیر ۲۲۴ - شاپور ۲۴۱-۲۷۲ - قباد ۴۸۸
۴۰۰	په افغانستان کې د عياطه وېرې	ساسانيان
۵۰۰	د لويديځ ترکان چې بودايي سويدي	- خسرو انوشیروا ۵۳۱ - دوهم خسرو - ۵۹۰ - درېم یزدگرد - ۶۵۱
۶۰۰	پر افغانستان باندې د اسلام غلبه	
۷۰۰		په دمشق کې د بنی امیه خليفگان
۸۰۰	د سلماانو په لاس د کاپيسا فتح	د بغداد عباسي خليفگان
۹۰۰	په افغانستان کې صفاريان	د بوي کورنۍ په لویدیځ ایران او عراق کې
۱۰۰۰	د غزنويانو امپراتوري	سامانيان په افغانستان او ترکستان سلطان محمود ۹۹۸ - ۱۰۳۰
۱۱۰۰	د غوريانو امپراتوري	سلجوقيان
۱۲۰۰		
۱۳۰۰	د هرات کړتيا	جنگيزي مغولان
۱۴۰۰		
۱۵۰۰	د هرات تیموریان	د قوتيلو آق قوتيلو
۱۶۰۰	د هند گورگانيان روښنا، خوشال او اېمل	صفويان
۱۷۰۰	د هوتکيان په کندهار کې مېړوس	مهرکيان په ايران کې ۱۷۲۲ - ۱۷۲۹ نادر شاه ۱۷۴۷ - ۱۷۴۹
۱۸۰۰	ايرانيان په افغانستان او خراسان کې	د نادر جانشين
۱۹۰۰	د سددوزو امپراتوري محمد زکيا	د ايران قاجاريان
		په ايران کې د پهلوی سلسلې مشروطيت دريدل کال ۱۹۰۶
	د افغانستان لنډ تاريخ لومړۍ ټوک - د ايراني تمدن کتاب څخه د برتقريف سره	

افغانستان د حکمدارانو په هکله د سنو اتو مقایسوي څرگندونه د اسلام د ظهور په حدود						
د غور سوریان	تگمیان	کابل شان	د بامیان	رستیلان زابل	د غور لویکان	د سالها
	برهمن گین				شیر و گورگ ۱۰۰-۲	۱۰۰-۲
					لویک نو سر ۱۹۰-۲	
						۲۰۰-۲
	(البیری) شصت پست					۲۰۰-۲
		کنگ		فیروز بن کفایه؟		۲۰۰-۲
		خود و به کله				
		سیاله پتی				
		پد منه				۲۰۰-۲
		وله او یوا				
	تو نکیه بانو					
ماهوری البر ۳۳-۲	نادر شاه ۹-۲	کابل شاه ۶۴-۲		زمیل ۳۰-۲		۱-۲
۳۶-۲	تیرک ۳۱-۲	کابل شاه ۲۶-۲		۶۰-۲		
	۸۰-۲			منظم ۱۰۰-۲		
امیر پولاد ۱۳-۲	تیرک ۱۳۰-۲			رستیل ۱۳۰-۲	و گور ۱۰۰-۲	۱۰۰-۲
۱۳۹-۲	تگین او وگور ۱۳۳-۲	نجل ۱۶۲-۲	شیر معاصر منصور و مسلم ۵۰-۲	۱۶۳-۲		
امیر ناصر ۱۶۰-۲			حسن بن کبیر ۱۲۶-۲	۲۰۰-۲	خانان (ملافران) ۳۰۰-۲	
امیر یحیی ۱۷۰-۲		لنگورمان ۲۰۰-۲		۲۳۰-۲	محمد بن خانان	۲۰۰-۲
		کله ۲۵۰-۲		۲۵۰-۲		
امیر سوری ۲۵۲-۲		ساعتد ۲۸۰-۲ کله ۲۹۱-۲		۲۵۸-۲	انج بن محمد ۲۸۰-۲	
	البته ۳۰۲-۲ اسیال ۳۵۵-۲	لجیم ۳۲۰-۲				۳۰۰-۲
	یونین ۳۶۵-۲ مرگین ۳۶۷-۲	جیر ملا ۳۵۰-۲			منصور بن افغ	
	سبکتگین ۳۶۱-۲	انتلا پال ۳۶۲-۲			ابو علی (ابوبکر)	
	نرینگین زابل او فری ۳۷۰-۲	نروجه پال ۳۱۰-۲			مرسل بن منصور ۴۰۰-۲	۲۰۰-۲
		لجیم پال ۱۷۰-۲			سعله بن مرسل ۵۸۰-۲	

افغانستان ته د اسلام راتگ

او د خلفاوو دوره

د اسلام له پيدا ايښت څخه لا د يوې پېړۍ څلرمه برخه تېره شوې نه وه او ستر خليفه حضرت عمر د اسلامي خلافت پر مسند ناست وو، چي د عربو زړه وراو جهان نيوونکي لښکر د پارس د ساسانيانو زړه شهنشاهي له پښو واچوله او ساساني وروستنی پاچا دريم يزدگرد د جلولا تر جگړې (۱۶هـ کال) او د نهاوند تر جنگ (۲۰هـ کال) وروسته خراسان ته راغی او د ماوراءالنهر له خاقان څخه ئې مرسته وغوښتله خو څه کومک ئې ونه ليد.

د اسلام خليفه حضرت عمر، احنف د قيس زوی په يزدگرد پسي وگوماره او احنف د خراسان محکه په روغه ونيوله. دا وخت د افغانستان د لمر لوېديځو سيمو او غور ساتندوی په مرو کي ماهوی سوري وو، چي د فردوسي او طبري په قول د خراسان حکمران گنل کېده. د عربو حکمدار احنف چي په يزدگرد پسي وو او يزدگرد په مرو کي ماهوی سوري ته پناه يووړه نو ماهوی د ماورای آمويه د حکمدارانو سره د يزدگرد د روابطو د ټينگېدو څخه وبېرېده او يزدگرد ئې د يوه ژرندگري په لاس وواژه (۳۱هـ - ۶۵۱م) او خپله حکمراني ئې د فردوسي په قول تر بلخ او هرات او بخارا پوري پراخه کړه او د ده د لښکر سپه سالار کرسیون بخارا ونيوه او دا سوري کورنۍ د محلي اميرانو خورا نامتو کهول دی. خو احنف، ماهوي سوري هم له خراسان او مرو څخه د جيحون ها خوا ته وشاره او د ژوند تر پايه د مروالروډ په څلور فرسنگۍ کي ئې د خلافت له خوا د خراسان پريوه برخه حکمداري کوله، مگر د ماهوی د ماتي سره د سوري اميرانو کهول له منځه ولاړ، چي وروسته به ئې مفصل ذکر راسي.

د جنوب له خوا هم د عربو بريالی لښکر د البلاذري په قول د خراسان تر دروازو

طېسين (د طېس تر كلا او د كرین تر كلا) پوري رسېدلی وو چې د افغانستان د اوسني گرمسیر په غربي سرحد پوري نښتی دی او د هغه لښکر مشر عبدالله د بدیل خزاعي زوی وو.

د فاروقي عهد په پای کې (۲۲-۲۳ هـ کال) د عربو د لښکریوې برخې د عبدالله بن عامر په مشرۍ د کرمان تر نیولو وروسته پر سجستان (سیستان) باندي هم یرغل وکړ او د سیستان ساتندوی د زرنګ (معرب ئې زرنج) په ښار کې چې د سیستان مرکز وو ځان کلابند کړ، مگر څنگه چې د اسلام لښکر د کندهار او هند (سند) تر شاوخوا پوري پرمخ ولاړ، نو ځکه د زرنګ ساتندوی روغه وکړه، او زرنګ د مسلمانانو لاس ته ورغی او هغه لښکر چې له سیستانه د شرق خوا ته پرمخ تللی وو، د ارغنداو په ناوړه کې د رتبیل د لښکر سره (چې دمخه ئې یادونه سوې ده) ونښت او هغه ئې وواژه، چې البلاذري ئې د هیواد ارتوالی د (هیاطله) په نامه تر هراته یادوي (۲۴-۶۳۳ م).

عثماني خلافت

(۲۵-۳۵ هـ)

په عثماني وخت کې تر (۲۵ هـ) کال وروسته اسلامي فتوحات د افغانستان په خاوره کې پرمخ ولاړه او د عربو د لښکر مشر عبدالله بن عامر تر کابله ورسېد او د ښار ئې کلابند کړ او تر سختې جګړې وروسته ئې ونيو خو د کابل خلکو د عربو د لښکر تر تګ وروسته بیا د خپلواکۍ بیرغ پورته کړ او تر نورو پنځو کالو پوري ئې د محلي پاچهانو تر واکمنۍ لاندې خپلواک ژوند کاوه.

د حضرت عثمان له خوا احنف د قیس زوی په مرو کې تر هراته او خبیب د قره الیربوعي زوی په بلخ او تخارستان کې او عبدالله د عمیر لیشي زوی په سیستان کې حکمرانان ول، چې په ټول افغانستان کې د عربو د لښکرو پر خلاف بلوا شروع سوه، خو په کابل کې د سیستان حکمران یاغیان له منځه یووړه او کابل ئې بیا ونيو او مجاشع د مسعود زوی چې د کرمان حکمدار وو د قفص (د کوچ = کفچ او اوسني کوچي) قبیلو او د افغانستان د جنوب د گرمسیر د بلوڅو سره ونښت او تر خونړیو جګړو وروسته ئې هغه تابع کړه (د ۲۹ هـ = ۶۴۹ م شاوخوا). د شمالي له خوا هم احنف د قیس زوی او د هغه ملګرو (تر ۳۲ هـ = ۶۵۳ ع) کال پوري ټول بلخ او تخارستان تر سمنګان پوري له

ياغيانو پاک کی او ډېره موده ئې په بلخ او مرو الرود او گوزگانان او تالقان (د افغانستان په شمالي ولاياتو) کې جگړې وکړې او په همدې کال ئې د مروالروډ د محلي شهزاده بازان سره چې د دېرش زره لښکر په ملاتړ جنگېده په قصر احنف کې جگړه وکړه او هغه ئې له منځه يووړ او هم خالد د عبدالله زوی هرات او بادغيس او غور او خراسان ونيول او د سرخس محلي ساتندوی راذويه پناه وغوښته او د هرات او بادغيس او فوشنج د اسلامي حکمدار سره تر جزئې او يو ميليون درهمو منلو وروسته ئې روغه وکړه او هم په (۳۲هـ) کال کې هراتي قارن د خلوېښتو زرو تنو سره د عربو پر خلاف پورته سو، خو دا سړی هم د نيشاپور د عربي حکمران عبدالله د خازم د زوی له خوا تر سختو جگړو وروسته پر سر وټکول سو.

د (۳۰هـ = ۶۵۰م) کال په شاوخوا کې د خليفه له خوا ربيع د زياد زوی سيستان ته راغی او د پهره (فهرج)، زالق (جالق) تر نيولو وروسته تر هلمند پوريووت او د زرنج درې ميلۍ ته ئې په (زوشت) کې سخته جگړه وکړه او د سيستان ساتندوی يا دهقان اپرويز (يا ايران د رستم زوی) د روغې له لاري وروړاندي سو، او زرنج ئې مسلمانانو ته وسپاره، خو ربيع پر مخ ولاړ او د سنا رود او قرنين پوري ئې د رستم د آس آخورو ونيول او همداسې تر خواش (خاشرود) او بست پوري ورسېد، مگر سيستانيان تر هغه وخته تابع ول چې ربيع هلته وو، دوه کاله وروسته چې له هغه ځايه ووت، د سيستان خلک بيا وښورېدل او د ربيع نايب چې په زرنج کې وو له هغه ځايه دباندې وشاره، ځکه نو د خلافت له خوا دا وار د پيغمبر ﷺ له نامتو اصحابو څخه يو تن چې عبدالرحمن ؓ د سمره زوی نومېد د حسن بصري او ډېرو فقهاوو سره زرنج ته واستول سو او ده په (۳۳هـ = ۶۵۳م) کال کې هغه ښار بند کړ او د هغه ځای ساتندوی اپرويز (ايران) اطاعت ته غاړه کښېښووه او دوه مليونه درهمه او دوه زره نابالغه مريان ئې ومنل، عبدالرحمن د اسلامي فقهاوو په مرسته د اسلام په خپرولو لاس پوري کړ، خو په دې کې وخت د حضرت عثمان د شهادت خبر سيستان ته ورسېد، نو عبدالرحمن له خپلې خوا امير د احمر زوی په زرنج کې پرېښوو او پخپله د بصري خوا ته ولاړ، دا وخت د سيستان خلکو بيا د عبدالرحمن له غيابه گټه واخيسته او پر امير ئې بلوا وکړه او دی ئې له هغه ځايه وشاره او په دې توگه سيستانيانو بيا وکولای سوه چې د عربي حاکمانو د اطاعت له کړۍ څخه خپلې غاړې وباسي.

د علي (عليه السلام) د خلافت وخت

(۳۵-۴۰هـ)

حضرت علي (عليه السلام) په خپل خلافت کي عبدالرحمن د جروالطايي زوی د سيستان حاکم وټاکه او په (۳۶هـ = ۶۵۶م) کال ئې سيستان ته واستاوه، چي دا سړی په يوه جگړه کي چي د حسکه بن عتاب سره ئې وکړه ووژل سو او عبدالله د عباس زوی چي د بصري والي وو څلور زره تنه لښکر د ربعي بن کاس عنبري په مشرتوب د ابن عتاب د سرکوبۍ له پاره راولېږه.

ربعي بن عتاب ئې وواژه او سيستان ئې ونيو او د ټاغر بن دعور او حارث بن مره په مشرتوب ترقيقان (د بلوڅو اوسنی کلات) پوري پرمخ ولاړه.

شلو زرو قيقانانو سخته جگړه وکړه او تر خونړيو جگړو او کلابندی وروسته په داسي حال کي چي په زرو تنه ئې د مسلمانانو په لاس کي بنديان ول نور تيت او پرک سول (۳۸هـ = ۶۵۸م کال) په ۳۶هـ کال د عربو يو لښکر د عبدالرحمن بن سمره په مشرتوب د سيستان او ارغنداو د ناوې له لاري پرمخ ولاړ او کابل ئې ونيو، په دې جگړه کي پخپله کابلشاه گډون درلود، خو په پای کي ئې د عربو لښکر ته ځان وسپاره.

همدا راز د حضرت علي (عليه السلام) د خلافت په وخت کي د مرو ساتندوی ماهوي کوفي ته ولاړ او د اطاعت غاړه ئې کښېښووه، حضرت علي (عليه السلام) ده ته فرمان ورکړ چي: د خراسان دهقانان او ده سالاران دي ده ته جزيه ورکي، خو خراسانيانو بلوا وکړه څو چي جعده د هبیره مخزومي زوی (چي مور ئې هاني د ابو طالب لور وه) د دوی د سرکوبۍ له پاره راغی، مگر دې سړي هم خراسان فتح نه کړای سو.

اموي دوره

(۴۱-۱۳۲هـ)

په (۴۰هـ = ۶۶۰ع) کال چي حضرت معاويه د ابو سفیان زوی د حجاز له بني اميه څخه پر اسلامي هيواد بری وموند نو ده اسلامي لښکر د خراسان شمالي او جنوبي خواوو ته پر دوو جبهو راوخوځاوه، په شمالي جبهه کي د هرات خوا ته قيس بن الهيثم سلمی بادغيس او فوشنج ونيول بلخ ته ورسېد او د هغه ځای د نوبهار بودتون (معبد)

ئېوران کی او ده تر لاس لاندې حاکم عطا خشک د بلخ پر درو سیند و ئې درې پلونه جوړ کړه، چي د عطا په پلو مشهور ول او تر هغه وروسته تر ۴۵ هـ = ۶۶۵ ع کال پوري د بلخ په شاوخوا کي عبدالله د خازم زوی او په هرات او بادغیس او فوشنج او قادس کي نافع د خالد زوی او په تالقان او فاریاب او مروالروډ کي قیس د الهیثم زوی او په مرو کي امیر د احمر زوی او د خراسان په نورو برخو کي حکم د عمر الغفاري زوی د اموي دربار له خوا امیران ول او په ۵۱ هـ = ۶۷۱ ع) کال چي ربیع د زیاد حارثي زوی د خراسان والي سو، پنځوس زره عرب ئې د آمو پر دې غاړه میشته کړه او تر هغه وروسته سعید د عثمان رضی الله عنه زوی د خراسان والي وټاکه سو، چي د عربو لښکر ئې د لومړي ځل له پاره د آمو پوري غاړي ته وخوځول او تر سعید وروسته عبدالرحمن د زیاد زوی د خراسان حکمران سو چي د معاویه تر مړیني پوري همدلته وو.

د معاویه تر مړیني وروسته د یزید له خوا اسلم د زیاد زوی د خراسان په امیری وگومارل سو او ده د یزید تر مړیني وروسته مهلب د خراسان امیر کی، خو چي دی له دې ځایه ووت خلکو پر مهلب بلوا وکړه، ځکه نو سلیمان د یزید زوی پر مرو او تالقان او گوزگان او عبدالله د خازم زوی د خراسان پر نورو برخو امیري وموندله. خو په دې وخت کي د عربو مشرانو تر منځ شخړه پېښه سوه او عبدالله خپل زوی موسی پر خپل ځای کښېناوه او پخپله ده په هرات کي بني ربیع او بني تمیم کلابند کړه او تريوه کال جگړې وروسته چي اته زره تنه ووژل سوه هرات ئې په زور ونيو او خپل زوی ته ئې وسپاره (تر ۶۴ هـ = ۶۸۳ م وروسته). عبدالله د خازم زوی د عبدالملک اموي تر وختو پوري په خراسان کي پاته سو او په (۷۲ هـ = ۶۹۱ م) کال وکیع د عمیره زوی د خلیفه له خوا وگومارل سو چي عبدالله ووژني، ده د عبدالله سر پرې کی او پر خراسان مسلط سو، مگر په (۷۸ هـ = ۶۹۷ م) کال خراسان د عراق د والي حجاج له خوا مهلب ته وسپاره سو او مهلب تر مروالروډ راتېر سو تر بلخه پر مخ ولاړ او له هغه ځایه تر آمو پوري ووت او تر دوو کالو پوري په ماوراءالنهر کي په جگړه بوخت وو او بیا بیرته بلخ ته راوگرځېد.

په ۸۲ هـ کال چي مهلب د مروالروډ په زاغول کي مړ سو حجاج د ده زوی یزید بن مهلب د خراسان په حکمرانی وگوماره او تر هغه وروسته ئې ورور مفضل د ابي صفره زوی د خراسان امیر وو او ده په ۸۵ هـ = ۷۰۳ م کال بادغیس ونيو، او په ۸۶ هـ = ۷۰۵ ع کال د عربو نامتو بریالی قتیبه د مسلم زوی له سیستانه راوگرځېد او حجاج خلیفه

عبدالملك ته واسطه سوځو چي قتيبه ئې د خراسان حڪمران وټاڪه، قتيبه مرو ته راغی او له هغه ځايه ئې بلخ او تالقان او تخارستان فتح كړه او له بلخ څخه ئې ډېر مريان ونيول او تر هغه وروسته ئې په ماوراء النهر كې په خپلو فتوحاتو لاس پوري كی. قتيبه خراسان او تخارستان او بلخ د خپلو لويو لښكري سوقياتو مركز وټاڪه او هروخت چي د ماوراء النهر له پرله پسې يرغلو څخه راگرځېد په بلخ او مرو او خراسان كې ئې خپل قوت نوی كاوه (۸۶ تر ۹۶ هـ پوري) قتيبه كلك او كروړ سړی وو، چي د خراسان په ولايت كې ئې د تخارستان تر پايه پوري ټول مخالف عناصر د ۵۳ زرو تنو لښكر په واسطه له پښو واچول او پر سر ئې وټكول، د افغانستان د شمالي سيمو له مدافعينو څخه يو هم بادغیسی نېزك دی چي د تخارستان د ييغو امير له خوا حڪمران وو (۸۴ هـ). دی څه وخت د آمويه د دواړو غاړو په فتوحاتو كې د قتيبه ملگری وو خو چي د بلخ نوبهار ته ورسېد د خپلواكۍ بيرغ ئې پورته كی او د بلخ او مروالروډ او تالقان او پارياب (اوسنۍ ميمنه) او گوزگانان (اوسنی سرپل) خلك ئې د قتيبه پر خلاف پر ځان راټول كړه او له كابلشاه څخه ئې هم د مرستي وعده واخيسته.

قتيبه د دابل كال (۹۱ هـ) په پسرلي كې له بلخ څخه پر تخارستان يرغل وكی او په تالقان كې ئې د نېزك د لښكر سره جگړه وكړه، نېزك ماته وكړه او قتيبه د ده لښكر پوپنا كی او د نيزك ملگري ئې تر څلورو فرسخو پوري په دار وځړول، او د نيزك دوه زامن ئې ووژل، پخپله نېزك په بغلان كې خپل مركز ته راغی او قتيبه سمنگان ونيو او تر دوو مياشتو ئې نيزك په (دژكزر) كې كلابند كی، خو وئې نه نيولای سو، څو چي په پای كې ئې سليم نامی د روغي له پاره نېزك ته ولېږه او نېزك ئې په بې ځايه وعدو قتيبه ته بوت، خو قتيبه نېزك او د ده دوه ورېرونه سول او عثمان سره له ۱۲ زرو ملگرو ووژل او په دې توگه ئې د افغانستان ټول شمالي ولايات له اغتشاشه پاك كړه (۹۱ هـ = ۷۰۹ م). خو قتيبه د اموي سلطنت د مركز او وليد بن عبدالملك مخالف سو او په خراسان كې ئې په بغاوت لاس پوري كی. اموي دربار تر ډېر زيار وروسته دی د خپل لښكر د يوه مشر وكيع نامي په واسطه وواژه (۹۶ هـ = ۷۱۴ م) تر قتيبه وروسته تر ډېري مودې پوري څه مهمه پېښه و نه سوه، خو خلك تل د بني اميه مخالف ول او غوښتل ئې چي خلافت بيرته آل رسالت ته په لاس ورسې، څنگه چي بني اميه د بني هاشم او د امامت له كورنۍ سره دښمني درلوده، ځكه نو حضرت يحيی د زيد زوی (د علي عليه السلام له اولادې) له كوفې

څخه د بلخ په نيت راو خوځېد، د بلخ امير چي د اموي دربار گومارلی سړی او نوم ئې عقيل د مفضل زوی وو دی ونيو او بندي ئې کي، خو په دې وخت کي (۱۰۵هـ = ۷۲۳ع) اموي هشام مړ سو، او وليد د يزید زوی د خراسان امير نصر سيار ته ليک واستاوه چي يحيی ايله کي، مگر يحيی تر ايله کېدو وروسته په گوزگانان کي د اوياتنو سره د اموي گومارل سوو کسانو په لاس کښووت او تريوې سختي جگړې وروسته شهيد سو (د ۱۲۵هـ د برات مياشت) او د ده مړی د ابو مسلم تر منځ ته راتلو پوري په دار وو.

د (۱۰۷هـ = ۷۲۵ع) تر شاوخوا پوري له نورو پېښو څخه په غور او غرجستان کي د خراسان د عربي حکمران اسد د عبدالله د زوی پرمختگ او د غرجستان د محلي حکمدار (نمرون) او د غور د خلکو سره د ده جگړه وه، چي په دې جگړه کي د دې سيمي بنورښت آرام او نمرون ئې د اسلام په دين کي داخل کي.

خو په جنوبي جبهه کي:

په (۴۳هـ = ۶۶۳ع) کال معاويه بيا عبدالرحمن بن سمره د دوهم ځل له پاره د سيستان د حکمدار په حيث راواستاوه او نوموړی تر ۴۴هـ کال پوري د دې سيمي ټولي ناآرامۍ آرامي کړې او تر هغه وروسته د بست او کش (د کندهار کشک نخود) او داور (هلمند پر غاړه زمينداور) او رنج (اراخوزيا، د ارغنداو د ناوې) خواته پرمخ ولاړ او د زور غره ته (د زمينداور او غور تر منځ) او د هغه ځای لوی بودتون ته ورسېد او هغه لوی د سرو زرو بت چي سترگي ئې د ياقوت وې د عبدالرحمن په لاس مات کړه سو، تر هغه وروسته عبدالرحمن د زابل او ترنک ناوې ته تر غزني او کابل پوري ولاړ او د اښار ئې تر کلابندی وروسته د منجنيق د ډبرو په ويشتو ونيو او تر څه مودې هلته پاته سو. په دې جگړو کي په ۴۴هـ کال يو فاضل صحابي ابو رفاعه عبدالله عدوي تميم د اسيد زوی (او په بل روايت ابو قتاده العدوي) په کابل کي شهيد سو، چي قبر ئې په کابل کي مشهور دی.

په همدې کال ابن سمره يو لښکر د فارس الفرسان مهلب د ابي صفره د زوی په مشرتوب شرقي ولاياتو ته وگوماره، مهلب له کابله پېښور ته پرمخ ولاړ او کابلشاه ئې چي په لار کي ئې د اوو ژنده پيلو په قوت (چي د هر پيل سره څلور زره سپاره ول) شخصاً دفاع کوله مات کي او بڼه او لاهور ئې د سند د سيند راسته غاړي ته د مردان په ناوه کي ونيول، بيا نو عبدالرحمن، مهلب د سپه سالاری په منصب سرلوړی کي او ده د سند ها

غارې ته گام واخيست او تر ملتان تېر سو، قنډاييل (گندها بهيل د بلوچستان د کلات په شاوخوا کې د قصدار په پنځه فرسخي کې پروت دی) او قيقان (کلات) ئې ونيول او دا د خيبرها خواته د کابل له لارې د عربو لومړۍ لښکر کښې وه.

په ۴۶هـ کال ربيع الحارثي د سيستان والي سو او په ۴۶هـ کې ئې پر بست او رنج (رخد) يرغل وکړ او د رتبيل (د زابلستان د پاچا) سره ونښت، او هغه ئې مات کړ. ربيع په زابلستان او د ارغنداو په ناوه او سيستان کې د خراج او محاسبې دېوان جوړ کړ او دا هيواد ئې د حسن بصري په مرسته تر اسلامي ادارې او قوانينو لاندې راووست، تر هغه وروسته په ۵۱هـ = ۶۷۱ع کې عبدالله د ابې بکرة زوی سيستان ته راغی او د هغه ځای د گبرگانو (زردشتيانو) سره ونښت او بيا تر بست او رنج او کابل پورې پر مخ ولاړ او د رتبيل سره ئې جگړه وکړه او په دوه مليونه درهمه ئې ورسره روغه وکړه او رتبيل ورتسلیم سو، دی بيرته سيستان ته ولاړ.

په ۵۹هـ = ۶۷۹ع کال د معاويه له خوا عباد د زياد زوی د سيستان حکمران وټاکل سو، دی هم له هلمنده تېر او تر کندهار او کابله ورسېد او دا عباد د معاويه د وختو تر پايه د سيستان حکمران وو، هغه وخت چې يزید د شاهۍ پر تخت کښېنوست عباد د ۲۰ مليونه درهمو او نورو مالو سره چې د کابل له غنایمو څخه ئې د سيستان په خزانه کې راټول کړي ول، بصري ته ولاړ او د ۶۲هـ = ۶۸۱ع کال په لومړيو مياشتو کې يزید د زياد زوی د سيستان په اميرۍ او ابو عبیده د زياد زوی ئې په سپاه سالارۍ وگومارل سوه او سيستان ته راغله، په دې وخت کې بيا د افغانستان خلکو د کابل د پاچا په مشرۍ پر عربي گومارل سوو بلوا وکړه او د خپلواکۍ د بيرته اخيستلو له پاره پاڅېدل، يزید او ابو عبیده پر کابل يرغل وکړ خو د ډېر سخت مقاومت سره مخامخ او پخپله يزید د ډېرو مسلمانانو سره ووژل سو او سپه سالار ابو عبیده په کابل کې بندي سو، نو ځکه د اموي له درباره طلحة الطلحات او ورور ئې عمر د سيستان د تنظيم له پاره راغله او د عربو هريو سردار د افغانستان د يوې يوې عربي ناحيې واگي په لاس کې واخستلې او هغه وخت چې مروان الحکم په شام کې د اموي پاچهۍ پر تخت کښېنوست، عبدالعزیز د عبدالله عامر زوی ئې چې د پلار او نيکه څخه ئې د سيستان په چارو کې تجربه درلوده د سيستان حکمران کړ او ده تر ۶۴هـ وروسته په سيستان کې د طلحه لښکر راغونډ کړ او څنگه چې د افغانستان خلکو د عربي حکمرانانو له اطاعت

څخه غاړه غړولې وه نو د بست او کابل خوا ته ئې مخه کړه او د زابل د پاچا رتبیل سره
 بیا ونښت او هغه ئې مات کړ او د کابل او زابل تر نیولو وروسته د ډېرو ولجو او زیاتو
 مریانو سره سیستان ته راوگرځېد او دی تر ۷۲ هـ = ۶۹۲ ع کال او اموي عبدالملک تر
 وختو پوري په سیستان کې امیر پاته سو، څو چي عبدالملک په همدې کال حجاج د
 سیستان امیر وټاکه او حجاج له خپلې خوا امیه د عبدالله زوی سیستان ته واستاوه، ده
 په ۷۴ هـ کال پر بست یرغل وکړ او د زابل د پاچا رتبیل سره ئې جگړه وکړه او دی ئې په
 یو خروار زرو او دوه میلیونو درهمو مجبور کړ او هم ئې له هغه څخه د ځان له پاره درې
 سوه زره درهمه واخیستل، په ۷۵ هـ = ۶۹۴ م کال کې عبدالملک اموي عبدالله د
 سیستان له امیرۍ څخه معزول کړ او د ده پر ځای ئې موسی د طلحه زوی واستاوه، خو
 څنگه چي د سیستان چاري گډې وډي سوي، بیا هم هغه عبیدالله د ابی بکره زوی
 (عبیده بن بکره) چي د سیستان په چارو ښه خبر وو د نیمروز چارو ته وگومارل سو. ده
 په ۷۸ هـ کال یو لوی لښکر د حریش بن بسطام په سپه سالاری سیستان ته راوست او د
 زرنج ښار ئې ونيو او د بکواد دښت له لاري ئې پر بست او زابل او کابل یرغل وکړ، خو
 رتبیل دا لښکر له منځه یووې او د جیش الفنا په نامه یاد سو، او عبیدالله ئې د ۷۰۰ زرو
 درهمو په ورکولو مجبور کړ او روغه ئې ورسره وکړه (۷۹ هـ). څنگه چي عبیدالله د دې
 ماتې له ویره په بست کې مړ سو نو د ده زوی بو بردعه د رتبیل سره ونښت او له هغه څخه
 ئې ۷۰۰ زره درهمه واخیسته او سیستان ته ولاړ او له هغې خوا حجاج لس زره مجهز
 سپاره (جیش الطواويس) د عبدالرحمن بن اشعث په امیري په ۸۰ هـ = ۷۰۰ م کال
 سیستان ته راوړلېدل.

عبدالرحمن چي سیستان ته راوړسېد، د خوارجو ستر سالار همیان د عدی زوی د
 غښتلي لښکر سره په سیستان کې له ده سره جگړه وکړه، خو همیان مات سو او
 عبدالرحمن د خوارجو زیات مشران ووژل او بیا ئې پر بست حمله وکړه او تر هغه
 وروسته ئې د زابل د رتبیل سره سخت جنگ وکړ او د زیاتو ولجو سره سیستان ته ولاړ
 او څنگه چي عبدالرحمن ته په سیستان او زابل او کابل او سند کې لوی قوت په لاس
 ورغی نو یاغي سو او د حجاج سره د جنگ له پاره عراق ته ولاړ (۸۲ هـ). خو ماته ئې
 وکړه او بیرته د سیستان زرنج ته راغی، په دې وخت کې حجاج د شمالي خراسان امیر
 مهلب ته لیک واستاوه او هغه مفضل د لوی لښکر سره د عبدالرحمن د سرکوټلو له پاره

وگوماره، عبدالرحمن له سيستان څخه د بست خوا ته پر شا سو، او د مفضل لښکر ورپسې ولاړ او د بست او رخد تر منځ ئې سخته جگړه وکړه، عبدالرحمن مات سو او د زابلستان رتبيل ته ئې پناه يووړه، خو حجاج، عماره بن تميم رتبيل ته استازی واستاوه او ټول مالي تکليفونه ئې هغه ته وبخښل او د تل له پاره ئې د دوستۍ وعده ورکړه. رتبيل عبدالرحمن او د هغه ملگری ابوالعنبر ئې ونيول او غوښتل ئې چي د حجاج استازي ته ئې وسپاري، خو هغو دواړو ځانونه له بامه راواچول او مړه سول. دا پېښي د کندهار د ارغنداو د ناوې په رڅخ (رخد) کي تر (۸۴ - ۸۵هـ) کال پوري پېښي سوې.

تر دې وروسته په ۸۶ هـ = ۷۰۵ع کال مسمع د مالک زوی سيستان ته وگومارل سو، ده د ابو خلدۀ خارجي سره جگړې وکړې او هغه ئې ونيو، خو څنگه چي مسمع په همدې کال مړ سو د ده پر ځای قتيبه د مسلم زوی راغی او چي قتيبه شمالي خراسان ته مخه وکړه، اشعث د بشر زوی ئې په سيستان کي پرېښوو، ده په ۸۸ هـ = ۷۰۶ع کال په بست کي د رتبيل سره جگړه وکړه او تر ده وروسته عمرو د مسلم زوی (د قتيبه ورور) همدغه کار تکرار کي او په اته سوه زره درهمه ئې روغه وکړه، څو کاله وروسته په ۹۴هـ کي قتيبه د مسلم زوی له خراسانه سيستان ته مخه وکړه او رتبيل له ده څخه وېرېد او د کاله ئې يو ميليون درهمه خراج ومانه.

تر دې وروسته تر ۱۰۸ هـ = ۷۲۶ع کال پوري يو شمېر کسان د سيستان په اميرۍ وټاکل سوه خو تر سيستان پر مخ نه ولاړه، د هشام اموي په وخت کي اصفح د عبدالله زوی د محمد بن جحش په سپه سالاری د لته راغی، دی په ۱۰۹ هـ کال له سيستانه ووت او د زابلي رتبيل سره ئې سختي جگړې وکړې، چي په هغو کي پخپله اصفح او نور ډېر مسلمانان ووژل سوه او تر هغه وروسته په سيستان کي د عربي قبيلو تر منځ نزاع ولوېده او تر ۱۳۰ هـ = ۷۴۷ع پوري ئې دوام وکي او د اموي دولت له مرکز همدېر ځلک د دې ځای د اميرانو په صفت راغله او دا دوره په سيستان کي د اموي دولت تر سقوطه په کورنيو جنگو کي تېره سوه، مگر اسلامي لښکرو د درياب له لاري د سند پر محکه يرغل وکي او د اموي په عصر کي ئې تر ۹۶ هـ = ۷۱۴ع کال پوري د هغه ځای مشهور ښارونه لکه ارمابيل، ديبل، نيرون، سيوستان، اشبهار، برهمن آباد، ارور (روهري) بایيه، ملتان او نور د لوی فاتح محمد بن قاسم په مشرۍ ونيول او تر هغه وروسته هم د سند محکه د ملتان تر پايه او د پېښور تر شاوخوا پوري د اسلامي سالارانو تر اميري

لاندې پاته سوه او په دې توگه مسلمانانو د افغانستان د جبهې شاته هم خپلو فتوحاتو ته دوام ورکړی وو، خو لکه پورته چي مو وليدل د افغانستان خلکو له مرو او سيستان څخه نيولې تر کابل او پېښور پوري څه دپاسه يو سل کاله د عربو د برياليو لښکرو په مقابل کي مقاومت وکړی او دا غرونه تل د خونړيو جگړو ډگروو او هغه وخت چي رتابله او کابلشاهانو په زابل او کابل کي د عربي برياليو څخه ماته کوله، د جبهې شاته يعني گردیز او پېښور او ويهند ته پناه وړه او د خپل قوت تر نوي کولو وروسته ئې بيرته پر کابل او زابل يرغل کاوه او د عربو ساخلوگان ئې پوپنا کول، خو چي يوه پېړۍ په دې گيړودار کي تېره سوه او د افغانستان خلکو په دې مقاومتو کي په ډېره مړانه له خپلي خپلواکۍ څخه دفاع وکړه، خو د اسلام دين ئې هم ورو ورو ومانه، په دې وختو کي د گندهارا ولايت له کابله تر پېښور او ويهند، کندر، سند او تکسيلا پوري د گريکو بوديک د مدنيت او صنعت مرکز وو او په دې هيواد کي بودايي او برهمني لوی بودتونونه (معابد) موجود ول.

ماخذ: د البلاذري فتوح البلدان، طبري، چچ نامه، تاريخ سيستان، الاصابه، افغانستان به يک نظر، جغرافياي تاريخی ايران، دائرة المعارف اسلامي فتوحات عرب در آسيای ميانه، خلافت د ميورپه قلم، معجم الانساب زمباور، تاريخ يعقوبي، د ابن اثير الكامل، د يعقوبي البلدان، د گرديزي زين الاخبار، مجمل فصیحی، سی - یو - کي د هيون تسنگ، راجه ترنگيني د کلهنه، د ايليت د هند تاريخ، د افغانستان ۱-۲، کتاب الهند، مروج الذهب، مادر زبان دری، طبقات ناصری، د ندوی د سند تاريخ.

د عباسيانو زمانه

(۱۳۲-۲۰۵هـ)

په افغانستان کي د راشده خلافت او د اموي امارت يو سل او دېرش کاله اسلامي دوره په کشمکش او جگړو تېره سوه او د دې هيواد خلک لومړی د عربي دولت د سياسي او لښکري واک د خپرېدو سره مخالف ول او دوهم دا چي د بني هاشم او بني اميه تر منځ په اختلاف کي د آل هاشم پر خوا ول او وروسته تر هغو چي اسلام ئې ومانه او وسله ئې له لاسه کښېښووه تل ئې دا فرصت لټاوه چي خلافت دي بيرته بني هاشم ته ورکړه سي او د دې انقلاب په ترڅ کي ئې زيار ويوست چي خپله خپلواکي او واکمني بيا

تینگه کړي او د همدې مقصد له پاره د خراسان یو نامتو نوميالی عبدالرحمن مشهور په ابو مسلم مروزي (چي په ۱۰۰هـ کي زېږېدلی) د بنداد هرمز د زوی له مرو څخه درې فرسخه ليري د ماخان له خلکو څخه د دې بلني مخکښ (پېشوا) سو او په (۱۲۴هـ = ۷۴۱ع) کال په ۲۳ کلنۍ کي کوفې ته ولاړ او په مکه کي ئې د امام ابراهيم عباسي سره وکتل، او خلک ئې د آل عباس د بلني تاييدولو ته راوبلل چي له هغه سفره بيرته وطن ته راغی، په ۱۲۹هـ = ۷۴۹ع کال ئې د افغانستان په شمالي سيمو کي له مرو څخه نيولې تر تخارستان پوري خلک پر ځان راټول کړه او د آل عباس خلافت ئې اعلان کي او تور بيرغ ئې چي د دې بلني نخبه وه ورپاوه او پخپله لښکري چوڼۍ کي ئې د لوی اور لمبې پورته کړې، او خپل ځان ئې د (شهنشاه) په لقب ياد کي. د خراسان د اموي حکمران نصر د سيارد زوی او ابو مسلم تر منځ سخته دښمني پېښه سوه او مروان اموي په (۱۳۱هـ = ۷۴۸ع) کال د امام ابراهيم سر د آهکو په بنۍ کي وپېچه او هغه ئې وواژه او ورور ئې عبدالله سفاح کوفې ته وتښتېد، خو ابو مسلم تر خراسان پر مخ ولاړ او د خراساني لښکرو سره په کوفه ورننوت او په ۱۳۲هـ کال ئې د کوفې په مسجد جامع کي د عباسي عبدالله سفاح په نامه خطبه وويله او د امويانو د دولت له منځه تله ئې اعلان کړه او د دې مهم کار او د آل عباس د خلافت تر بنسټ ايښوولو وروسته بيرته مرو ته راغی. ده تر (۱۳۵هـ = ۷۵۲ع) پوري خراسان منظم کي او ماوراءالنهر ئې هم ونيو او په ۱۳۶هـ کال په ډېر شاهانه جبروت او برم مکې ته رهي سو، خو د سفاح ورور خليفه منصور دوانيقي د ابو مسلم له ستر شخصيت څخه وېرېد او دی ئې په (۱۳۷هـ = ۷۵۵م) کال په ۳۷ کلنۍ وواژه او خراسان ئې د عباسيانو په امپراتورۍ کي دننه وساته. خو په همدې کال د ابو مسلم د سکروټو له ډک نغري څخه بيا لمبې پورته سوې او د هرات د لمر لوېدو خوا ته د اهرواته له کلي څخه زردشتي فيروز سنباد د سلو زرو تنو لښکرو سره د ابو مسلم د خون او د خپلي خپلواکۍ د اخيستلو له پاره د عباسيانو پر ضد پورته سو او د تاري د غرب او تبرستان خوا ته پر مخ ولاړ، عباسي خليفه منصور، جهور د مرار عجلي زوی د ده جنگ ته د لوی لښکري قوت سره راواستاوه او سنباد په دې جگړه کي د خپلو شپېتو زرو پيروانو سره ووژل سو، د خراسانيانو بله هڅه په ۱۴۱هـ کال د برازبنده په مشرۍ تر سپين بيرغ لاندي وه، چي خليفه منصور خپل زوی المهدي د هغه دفع ته وگوماره، او د برازبنده قواوي ئې له منځه يووړې او پخپله ئې هغه د جگړې په ډگر کي

وواژه او دا ماته د ۱۴۲هـ کال د ربیع الاول په ۶ د دوشنبې په ورځ وه.

په (۱۴۴ هـ = ۷۶۱ع) کال د بست او کندهار خلک هم د منصور پر خلاف وښورېدل او د سیستان د حکمران زهیر د محمدازدي د زوی سره ئې سخته جگړه وکړه او بیا په ۱۵۰ هـ = ۷۶۷ع کال د استاد سیس هروي له بادغیسه د حریش سیستانی په ملاتړ پاڅېد، خلیفه ۲۴ زره تنه لښکر د خازم بن خزیمه سره د دوی مقابلې ته راواستول، و عمرو او ابی عون د قتیبه زامنو هم د خلیفه په امر له تخارستانه پر دوی یرغل وکړ او د (۷۰ زرو) په شاوخوا کې ئې د سیس پیروان ووژل او پخپله دی ئې بندي کې چي په بغداد کې ووژل سو، او د ده لور (مرجیله) هارون وکړه چي د مامون مور وه، په ۱۵۱ هـ کال د زرنج ښار هم بلوا وکړه او د سیستان خلک د خپلو محلي مشرانو محمد د شداد د زوی او آذرویه د مرزبان زردشتي د زوی په مشرۍ د خلیفه منصور پر ضد وځنگېدل او د سیستان والي یزید د منصور خلیفه زوی ئې مغلوب کې، تر هغه وروسته په ۱۶۱ هـ = ۷۷۷م کال یو بل سړی مشهور په مقنع د هاشم بن حکیم په نامه د مرو له دیه کازه څخه پورته سو او په هرات او بادغیس او مرو کې ئې د سپین کالیو (سپید جامگان) په نامه یوه ډله پر ځان راټوله کړه او تر آموها خوا ته پوري وتل او همهلته د خپلو (۳۰ زرو) تنو سره د عباسیانو د لښکرو له خوا پوپنا سول (۱۶۳ هـ) او هم د (۱۶۰ هـ = ۷۷۶م) په شاوخوا کې په خراسان کې یوسف البرم پورته سو او په میمنه او مرغاب او پوشنج کې ئې د بلوا بیرغ ورپاوه، خو په یوه جگړه کې د خراسان د حکمدار یزید بن مزید له خوا بندي او په بغداد کې ووژل سو.

د سیستان په جبهه کې د سفاح په وختو کې یوه بستي سړي چي بو عاصم نومېد د سیستان امیر سو، دا وخت د عباسي دربار له خوا سلیمان کندي له خراسانه راغی او بو عاصم ئې له منځه یووې او په بست کې ئې هم د رتبیل سره جگړه وکړه او هغه ئې مات کې (۱۳۸ هـ = ۷۷۵ع)، خو بیا د سیستان خلک د حنین بن رقاد په مشرۍ په (۱۴۱ هـ = ۷۵۸ع) کال کې بلوا وکړه، چي لومړی د عباسي منصور له خوا هنادي السری وو تر هغه وروسته په (۱۴۶ هـ = ۷۶۳ع) کې د المهدی ماما یزید د منصور زوی د سیستان د حکمران په حیث راغی، خو تر څو مودې وروسته بیرته ولاړ او د ده پر ځای په (۱۵۱ هـ = ۷۶۸ع) کال معن د زایده زوی سیستان ته راغی او تر رنج (د ارغنداو تر ناوې) پر مخ ولاړ او په هغه جگړه کې چي د رتبیل سره ئې وکړه د هغه زوم ئې چي (ماوند یا ماوید)

نومېد د دېرشو زرو تنو لښکرو سره بندي ونيو او بغداد ته ئې واستاوه، خو په ۱۵۲هـ کال د سيستان خلکو د معن نس خيري کي، په دې وخت کي په سيستان کي د خوارجو بنوربنت دېر شدت درلود او په ۱۵۹هـ = ۷۷۵ع کال د حمزه د مالک زوی د مهدي خليفه له خوا سيستان ته راغی او سيستاني خارجي نوح ئې له پښو وچاوه، د سيستان له نورو مهمو پښو څخه د تميم د سعيد د زوی اميري وه، چي د مهدي له درباره په (۱۶۹هـ = ۷۸۵ع) کال سيستان ته راغی او د بست او رنج خوا ته ئې لښکرويوست او د رتبيل سره ئې جگړه وکړه او د هغه ورور ئې بندي کي او عراق ته ئې واستاوه.

خو د هارون الرشيد په وختو کي له (۱۷۱هـ = ۷۸۷ع) کال څخه جعفر د محمد طوسي زوی او تر هغه وروسته عباس د جعفر زوی په (۱۷۳هـ) کال د خراسان حکمرانان ول او بيا په (۱۷۴هـ) کال خالد الغطريف او په ۱۷۶هـ کال حمزه د مالک زوی د خراسان په اميري وټاکل سوه او په (۱۷۷هـ) کال فضل د يحيي برمکي بلخي زوی د بغداد د دربار له خوا د خراسان حکمران سو او په دې ځای کي ئې يو غښتلی لښکر د خراسان د لښکر په نامه جوړ کي، چي شمېر ئې يو نيم ميليون تنو ته رسېده او دېر نفوذ ئې پيدا کي، او په (۱۷۹هـ = ۷۹۵ع) کال له خراسانه بغداد ته وگرزېد، دی د خراسان د خلکو په قوت د عباسي د دربار له سپين روبرو نومياليو څخه سو او همدا د بلخي برمکيانو نامتو کورنی د يحيي بن خالد برمکي له اولادې څخه وه، چي د هارون الرشيد په وختو کي ئې دوه زامن فضل او جعفر په عباسي دربار کي وزارت ته ورسېدل، خو په پای کي د خلافت دربار د دوی له دېر نفوذ څخه وېرېده او څنگه چي خراسانيانو تل د خپلي خپلواکۍ د اخيستلو له پاره هڅي کولې، ځکه هارون الرشيد دا ستره کورنی چي د عباسي دولت ټول واک ئې په لاس کي اخيستی وو د قتل عام په واسطه پوپنا کړه (۱۸۷هـ = ۸۰۳ع). د فضل برمکي تر امارت وروسته علي د عيسي زوی او ماهان نمسي په ۱۸۰هـ کال او بيا هرثمه د اعين زوی په ۱۹۱هـ کال او عباس د جعفر زوی په ۱۹۳هـ کال د خراسان اميران ول، خو په سيستان کي د هارون د جلوس په کال بلوا وسوه، او کثير د سالم زوی د هغه ځای عربي حکمران بغداد ته وتښتېد، تر هغه وروسته عثمان د عماره زوی سيستان د ځان تابع کي، او د رتبيل سره ئې په رنج کي جگړه وکړه، او د بشر د فرقد د زوی او د سيستاني حصين سره چي د خپلو سپرو سره په بست او سيستان کي ياغي سوي ول سختي جگړې وکړې او تر هغه وروسته په (۱۷۶هـ = ۷۹۲ع) کال

داود د بشر سيستانې زوی د سيستان امير سو او د خلافت دربار مجبور سو چي د سيستان د بنور بنتو د آرامولو له پاره پخپله له سيستانې لياقت څخه کار واخلي، داود لومړی حصين له منځه واخيست، او سيستان ئې آرام کی خو د دې له پاره چي داود په نيمروز کي نفوذ پيدانه کي ژر ئې موقوفه کی او د ده پر ځای په ۱۷۸هـ کال يزيد د جرير زوی د سيستان په حکمراني وگومارل سو، دې سړي پر زابل او کابل يرغل وکی او تر هغه وروسته په ۱۸۲هـ کال د سيستان حکمران عیسی نامي تر کابله پر مخ ولاړ.

د دې عصر له خورا مهمو پېښو څخه يوه هم داده چي په ۱۸۲هـ کال په سيستان کي يو نامتو پهلوان چي امير حمزه د عبدالله سيستانې زوی (د زو طهماسب له نسله) وو، ميدان ته راووت. دې نابغ او اتل شخصيت د خراسان د پخوانيو آزادی غوښتونکو او استقلال طلبو نومياليو په پيروي په سيمه کي د آزادی ولوله توده کړه او عیسی د علی زوی د هارون الرشيد حکمران ئې وشاره او پر زرنج ئې بری وموند او په عیسی پسي تر هرات او پوشنج پوري پر مخ ولاړ، خو عیسی بيرته دی د سيستان خوا ته پر شا کی، حمزه په نيمروز کي تازه قوت واخيست او بيا ئې پر نشاپور يرغل وکی او سختي جگړې ئې وکړې او په ۱۸۸هـ کال بيرته سيستان ته وگرځېد. څنگه چي د دې نيمروزي پهلوان ميدان ته راتله د عباسيانو د واکمنۍ بنسټ رېږدولی وو، او خراسانيانو او نيمروزيانو بيا د خپلواکۍ غوښتلو آسمان لړزوونکي نارې پورته کړي وې، ځکه په (۱۹۳هـ = ۸۰۸ع) کال خليفه هارون الرشيد پخپله خراسان ته راغی او حمزه د دېرش زره جرار لښکر سره د نشاپور خوا ته وخوځېد، خو څنگه چي د ۱۹۳هـ کال د دوهمي خور په مياشت خليفه د خراسان په طوس کي مړ سو، حمزه د عباسيانو د وير ژړلو پاته کسانو سره جگړه و نه کړه او بيرته سيستان ته ولاړ او د بلوچستان او سند خوا ته ئې مارش وکی او په ډېرو فتوحاتو بريالی سو او په (۱۹۹هـ = ۸۱۴ع) کال له دې سفره بيرته راغی او په ۲۱۳هـ کال ووژل سو. خو د ده د مړاني او پهلوانۍ نکلونه تر ډېرو پېړيو پوري د خلکو په خولو کي ول او د ملي پهلوان په حيث پېژاند کېده او د ده په پيروي حرب د عميده زوی له بسته پاڅېد، دی د سيستان د خاش له خلکو څخه وو او تر ۹۹هـ پوري ئې د عباسي حکمرانانو سره جگړې وکړې او د آزادی غوښتلو نغری ئې تود وساته او تر هغه وروسته عباسي حاکمان سيستان ته راتله، خو حقيقي واک د آل طاهر په لاس کي

مگر د افغانستان له هغو واکمنو کورنیو څخه چې د آل عباس د خلافت په جوړښت کې ئې د ابو مسلم خراساني سره ملګري وکړه د غورد سوريانو کورنۍ وه، چې د ماهوي د همغه کهول پايڅور وو چې دمخه ئې يادونه وسوه، له دې کاله څخه د امويانو د دورې په پای کې شنسب د خرنک زوی د غور په غرو کې امارت درلود، او زوی ئې امير پولاد د (۱۳۰ هـ = ۷۴۷ ع) په شاوخوا کې د خراسان په هڅو کې د ابو مسلم پر خوا وو، چې تفصيل به ئې د غوريانو د حالاتو په شرح کې راوړه سي.

ماخذ: طبري، البلاذري، تاريخ سيستان، طبقات ناصري، پته خزانة، يعقوبي، تاريخ برامکه، البرامکه، انسيکلوپيډي اسلامي، ابن اثير، مروج الذهب، معجم الانساب، زين الاخبار گردیزی، افغانستان بعد از اسلام - لومړی ټوک، الکامل ابن اثير، مجمل فصیحی، ابن خلدون.

په اموي او عباسي دوره کي

د افغانستان اجتماعي او مدني احوال

لکه په تېرو فصلو کي چي مو وويل د خلفای راشدينو او امويانو په وختو کي خو شو واره د خراسان خلکو له هرات او مرو او سيستان څخه نيولې تر زابل او کابل او تخارستان پوري د عربو د سياسي واک د خپرېدو پر خلاف وبنورېدل، برهمني کابلشاهانو او رتييلانو حتی تر هجرت وروسته د ۱۸۰ کالو په شاوخوا کي هم په کابل او زابل کي مقاومت کاوه او د بودايي او برهمني مدنيت اغېزه په کابل او زابل او تخارستان او بلخ کي پاته وه او د افغانستان د هيواد په لمرلوېديځو سيمو لکه سيستان او هرات او گوزگانان او مرو کي هم د زردشتي ثقافت نخښي ليدلي کېدلې.

خو د خلکو مقاومت که بودايي ول او که زردشتي ډېر کلک او سخت وو او د دې هيواد خلکو نه غوښته چي د نورو د اطاعت رسي په غاړه کي پرېږدي. د امويانو په وخت کي د خراسان مشرانو دې مقاومت ته اسلامي بڼه ورکړه. په دې معنا چي د امويانو د امپراتوري برخلاف ئې د آل هاشم په طرفدارۍ وسلې ته لاس واچاوه او خراسان د آل هاشم د پناه غوښتونکو ټاټوبي سو. خو دا نکته بايد هېره نه سي چي دې مقاومت که څه هم د هاشميانو د طرفدارۍ بڼه پيدا کړې وه مگر په حقيقت کي د دې خلکو د خپلواکۍ غوښتنو پر پټ حس ولاړ وو او دليل ئې دا دی چي همدې خلکو د امويانو د امپراتوري بنسټ له بېخه ويوست او د عباسيانو د امپراتوري بنسټ هم د خراسانيانو په لاس کښېښود سو او يو مسلم خراساني ابراهيم امام او سفاح د بغداد منبر او تخت ته ورسول، خو څنگه چي و مو ليدل په خراسان کي پرله پسې بنورښتونه او اضطرابونه آرام نه سوه او خراسانيان لکه چي د امويانو سره جنگېدلي ول د آل عباس سره ئې جگړه وکړه او د خپلواکۍ د گټلو له پاره په دې هيواد کي ملي پهلوانان پيدا سوي دي او که د امويانو سره د خراسانيانو جگړې يوازي د آل هاشم په طرفدارۍ پوري

ترلي وای نو په بغداد کي د آل هاشم او عباسيانو تر استقرار وروسته بايد په دې هيواد کي د خونړيو جگړو د اور لمبې مړې سوي وای.

خو خراسانيانو او د افغانستان خلکو يو وخت له پخوانيو اديانو څخه د دفاع په نامه او بل وخت د شعوبيه په نوم او کله د آل هاشم د دوستۍ په نامه او يو زمانه بيا د خوارجو او نورو په نامه يوازي يو مقصد پر مخ بېوه چي هغه د پردۍ سلطې له منځه وړل او د خپلواکۍ گټل وه، چي وروسته ئې د آل طاهر او آل سامان او نورو محلي واکمنانو په واسطه هغه ستر مقصد لاس ته راووست.

د افغانستان د خلکو له پاره دا دوه سوه کلنۍ جگړه گټوره وه، په دې معنا چي د اسلام دين ئې د هغه د نوي ترقي خوښوونکي روح سره ومانه، خو د پرله پسې جهاد په نتيجه کي د محلي حکومتو خاوندان هم سوه او خراساني ثقافت ئې د اسلامي او عربي رواياتو سره گډ کی او راتلونکي وخت ته د اسلام د خپرولو او دفاع له پاره قوي او غښتلي عناصر سول. حال دا چي پخواني دينونه ئې زاړه سوي او له خرافاتو او اوهامو ډک ول او په هغه عصر کي ورځني گټه اخيستل ممکن نه وو.

په لومړيو دوه سوه هجري کلو کي د اسلام ديانت د زردشتي او بودايي او برهمني اديانو ځای په افغانستان کي ونيو او عربي ژبه هم د خپل رسم الخط سره په ټول افغانستان کي خپره سوه او تر دوه نيم سوه کالو پوري هم د افغانستان په لمر ختيځو سيمو کي د سنسکریت ژبه او رسم الخط د عربي کوفي ليک سره يو ځای موجود ول، لکه چي هغه ډېره پخوانۍ کتيبه چي په توچي (لمر ختيځ افغانستان) کي (۲۴۳ هـ = ۸۵۷ع - جمادی الاولی) پريوه ډېره لاس ته راغلې په عربي او سنسکریت دواړو ژبو ده او اوس د پېښور په موزيم کي خوندي ده.

په خراسان او هرات او سيستان کي هم پهلوي ژبي خپل ځای په همدې وخت کي دري ژبي ته پرېښوو او اسلامي علومو تفسير، حديث، رجال او سير هم په افغانستان کي رواج وموند او په زرنج او بلخ او هرات او مرو او نورو کي لويي اسلامي مدرسې منځ ته راغلې او هم لوی اسلامي پوهان او نامتو زاهدان لکه امام اعظم ابو حنيفه د ثابت زوی او د زوطي نمسی (د کابل د شمال) او ابن المبارک مروزي او محمد د کرام سيستاني زوی (د کرامی مذهب مؤسس)، او ابراهيم بن طهمان باشاني (هراتي) محدث او ابو اسحق ابراهيم بن يعقوب جوزجاني محدث او ابراهيم ادهم بلخي صوفي

او ابو سليمان موسى جوزجاني حنفي فقيه او ابراهيم بن رستم مروی د بو حنیفه له ملگروڅخه او ابو داود سجستاني د مشهور سنن خاوند او ابو حاتم سهل بن محمد سيستاني محدث او ابو جعفر بلخي منجم او ابو قتيبه مروزي مؤرخ، او بشار بن برد تخارستاني عربي شاعر او علي بن الجهم خراساني عربي شاعر او نور له دې هیواده پاڅېدل او د عباسي خلافت دربار ته عجمي مدنیت، آداب او د ادارې اصول هم د خراسان خلکو لکه برمکیان او نورو یووړه او د عربي ژبي کلمات په دري ژبه گډ او دا اوسنۍ پارسي ځني جوړه سوه او په دې محکه کي عربي او خراساني گډ مدنیت منځته راغی او یو زیات شمېر بریالي عربان د دې محکي په لویو ښارو کي لکه هرات او زرنج او بلخ او مرو او نورو کي مېشته سول او په دې توگه د افغانستان د آریایي نژاد سره د عربي (سامي) نسل گډون او په دې هیواد کي د عربي آدابو او دود او دستور خپرېدل شروع سوه، د دې ځای پر او سپدونکو عربانو سربېره خورا ډېر عربي وسله وال عسکر هم په خراسان کي په جگړه اخته ول، چي د ابن اثیر په قول د اموي په وختو کي د قتيبه په مشرۍ نه زره د بصري خلک، لس زره د بکر له تېره او لس زره د تمیم له قبیلې څخه او څلور زره له عبد قیسه او لس زره له ازد څخه او اووه زره د کوفې له خلکو ول، چي ټوله اووه څلوېښت زره خالص عربي نژاده لښکر او اووه زره هم موالي د حیان بنطي تر مشرۍ لاندې ول، قتيبه له وطني خلکو څخه هم تل لښکر جوړاوه، لکه چي د خراسان له خلکو څخه ئې هم له لسو څخه نیولې تر شلو زرو تنو پوري لښکر راغونډ کړی وو چي د عربي لښکرو سره ئې خدمت کاوه، او له دې څخه څرگندېږي چي په خراسان کي د عربي دولت وسله وال عسکر تر سلو زرو زیات نه ول او همدې شمېر اسلامي فتوحات په ماوراءالنهر کي د چین تر حدودو پوري رسولې ول.

په اموي او عباسي عصر کي اسلامي فتوحات د سند او عربي هند زیاترو ښارو ته رسېدلي ول، ځکه نو د هند زیاتره پیداوار لکه دواوي او عقاقیر او اودلي شیان او هندي مصنوعات د ملتان او دیبل او منصوره او ویهند او ارور (رهري) او قنډاویل (گنداوي) او قزدار (اوسنی خضدار) او د توران او د سند د ناوې د نورو ودانو ښارو له تجارتي مرکزو څخه له کشمیره نیولې د (سند) د مهران د سیند تر مجری پوري د زابل او سیستان او هرات له لاري ایران او عراق او عربي متمدنو ښارو ته لکه بغداد او دمشق او نورو ته د تجارت په توگه وړل کېده او د اصطخري او ابن حوقل په وینا د

قزدار او مکران او توران (اوسني بلوچستان) د فانيذ (سپيني شکري) تجارت په ټول خراسان او عراق کي کېده او لکه البشاري مقدسي چي وايي په توران کي د دانه داري سپيني شکري د اعلی ډول لويي کارخانې وې، همدا راز د پنجاب تجارتي کاروانونه د اوسني پښتونستان له لاري کابل او غزنه او خراسان او بخارا او ماوراءالنهر ته هم تله او له هغې خوا ئې چيني مالونه هند ته وره. د خراسان او مرو ورېښمين ټوکړان د تجارت مشهور مالونه ول چي کاروانونه به ئې چين ته هم تله او د هيد په وينا دې تجارت په عباسي عصر کي بشپړه پراختيا موندلې وه، چي هندي لوبني او د خراسان وسپنه او د هند او سند عود او قرنفل او نارکيل او د سپنيسو کالي او پيلان د افغانستان له لاري د عربي هيواد لمر لوېديځو سيمو ته ورل کېده، څنگه چي په خراسان کي د اسلامي حکومت د ټينگښت په سبب امنيت ټينگ وو نو ځکه د سامانيانو په ښارو کي د چين تجارت هم زيات سو او هم له بلي خوا څنگه چي د سلطان محمود فتوحاتو د هند ارت هيواد د عربي هيوادو سره ونښلاوه نو د منځنۍ آسيا د هيوادو او ټول خراسان تجارتي اوضاع هم څرگند پرمختگ وکړ.

ابو زيد سیرافي وايي چي: له هندوستانه پرله پسې کاروانونه خراسان ته او له هغه ځايه هند ته ځي او راځي، د دې لويو کاروانو لار پر زابلستان ده چي له همدې ځايه قزدار او کيزکان (قلات) او مکران ته تله، او د شال (کويته) او بولان د درې او سيبۍ (سيوۍ) له لاري ئې د سند سره تجارت کاوه او د ابن اثير په قول د هرات او دلو شيانو ډېر شهرت درلود، چي په همدې سبب ئې په عربي ژبه د هراتي کالو سوداگرته (هراء) وايه او هغه وخت چي مقريزي د مصر د مشهورو منسوجاتو د ډولو نومونه اخلي يوه ټوټه د خراساني ټوټې په نامه هم د هغو ښکلو زربفتو او مخملو او نورو ټوټو په ردیف کي يادوي او له دې څخه څرگندېږي چي په مصر کي عربي صنعتگرانو هم په همغه خراساني نامه او جنسيت د خراساني منسوجاتو تقليد کاوه.

د جوزجاني په قول: بلهاري هم د هند له تجارتي مرکزو څخه وو، چي هلته د هند او خراسان سوداگر او سېدل او د مشکو سوداگري ئې مشهوره وه او همدا راز جلوت او بلوت او لمغان او دينور او ويهند د هند او خراسان تجارتي مرکزونو ول، چي د لومړي ياد سوي ښار تجارتي مالونه گني (نیشکر) او غوايي او پسونه او د وروستي ياد سوي ښار تجارتي مالونه مشک او مرغلي او گران قيمته کالي ول.

خو د حدود العالم د مؤلف جوزجاني په قول خراسان يو ودان او د نعمتو ډك ملك وو چي د سرو او سپينو زرو او جواهرو كانونه پكښې ول او د اسانو او جامو او پپروژو او داروگانو او ورېښمو او مالوچو د پيدا كېدو ځاى او تجارتي لوى مركز ئې نيشاپور وو، خو د خراسان د ښارو نامتو پيداوار دا ول: له هراته كرباس او شيرخشت او د وښا، له مالن څخه طايفي وڅكي (مويز)، له كروخه كشمش، له مرو څخه اعلى مالوچ (پښه) او قزوين جامونه او سرکه، له گوزگانان څخه ښه آسان او كراستي او د آس تانگونه او زيلو او پلاس، له تالقانه وڅكي او كراسته، له كندرمه كراسته، له بلخه ترنج او نارنج او گنى (نیشکر) او نيلوفر، له تخارستانه پسونه او غله او راز راز مېوې، له سمنگانه (اوسني ايبكه) وڅكي او مېوه، له بنجهيره (اوسني پنجشېره) سره زر او سپين زر، له غوره پرده او زغره او ډال او ښه وسله، له سيستانه فرشونه او زيلو او خرما او انكوزه، له بسته (د هند لوى تجارتي مركز) وچي مېوې او خمتا (كرباس) او صابون، له درغشه (زمينداور) زعفران، له بدخشانه سپين زر او سره زر او بيجاذه او لاجورد.

المانى فون كريمروايي چي: د شبرقان (اوسنى شبورغان) توري د عباسيانو په هيواد كي ډېري مشهوري وې او د هندي تورو (مهند) تجارت هم له دې لاري كېده، د تالقان كراستي او نور د اوارېدو وړين شيانو او قالينو شهرت درلود او د هغه ځاى تاوده او دلي شيان په تېره بيا چوخه او پتو ډېر مستعمل ول، هغه لوى ښارونه چي په خراسان او سيستان او زابل كي د تجارت مركزونه ول د دې هيواد د كرهني او تجارت او صنعت پر پرمختگ دلالت كوي.

تر كمه ځايه چي د تاريخ له پاڼو څرگندېږي د بغداد اموي او د آل عباس دولت له دې سيمو څخه دا لاندي عايدات د خراج، جزيې، زكاة، د غنايمو د خمس او د دولتي محكو د عايداتو او عشور په نامه درلودل:

د جهشياري او ابن خلدون په قول:

له خراسانه: (۲۸۰۰۰۰۰) درهمه، (۲۰۰۰) د زرو ټوټې، (۴۰۰۰) غاتري، (۱۰۰۰) مريان، (۲۰۰۰) كالي، (۳۰۰۰) رطله هريره.

له سيستانه: (۴۰۰۰۰۰) درهمه، (۳۰۰) كالي، (۲۰) زره رطله فانيذ (سپينه شكره).

له توران او مكران څخه: (۴۰۰۰۰۰) درهمه، خو د قدامه بن جعفر په قول د روغي

په وخت کي د عباسي دولت عايدات په دې توگه ول:

له خراسانه: (۳۷۰۰۰۰۰) درهمه.

له سيستانه: (۱۰۰۰۰۰۰) درهمه.

له توران او مکران څخه: (۱۰۰۰۰۰۰) درهمه. خو د سيستان د تاريخ مؤلف تر

اسلام وروسته د سيستان عمل د پخوانۍ روغي په اساس داسي ليکي:

د سيستان له کورتانو: بست، رخد، کابل، زابل، نوزاد، زمينداور، اسفزار،

خجستان، زرزر درهمه (يو مليون).

د خراسان عمل د اسلام د حد تر پايه د ۲۰۰هـ په شاوخوا کي: اته دېرش مليونه

درهمه.

بيا همدا مؤلف د سيستان د خراج په شرح کي وايي چي: د سيستان ټوله ماليه

(۵۳۹۷۰۰۰) درهمه دي، چي له هغې جملې څخه (۸۵۰۰۰) درهمه خالص عايدات او

جزيه، او پاته (۵۳۱۲۰۰۰) درهمه د خراج ډولونه دي.

خو ابن خرداذبه د (۲۳۲هـ) په شاوخوا کي له معتبرو رسمي اسنادو څخه مهم

معلومات راټول کړي دي چي د خلافت اداري او مالياتي نظام همغه وو، چي په

خراسان کي تر اسلام دمخه رواج درلود.

د طلا پيسې دينار وې، چي ۲۵، ۴ طلا ئې درلوده او د سپينو زرو پيسې درهم

وې چي ۹۷، ۲ سپين زر ئې درلوده. په جنسي مالياتو کي کيلي رواج وو، چي کر (د

لومړي توري په پېښ) ئې ورته ويل او د شپږ خروارو سره برابر وو.

ابن خرداذبه د خلافت د شرقي محکو حاصلات داسي ليکي:

سيستان: (۶۷۷۶۰۰۰) درهمه.

رخج او زابلستان او زمينداور تر تخارستان پوري (۱۴۷۰۰۰) درهمه.

سرخس: (۳۰۷۴۰۰) درهمه.

مرو شاهجان: (۱۱۴۷۰۰۰) درهمه.

مرو رود: (۴۲۰۴۰۰) درهمه.

بادغيس: (۴۴۰۰۰۰) درهمه.

هرات او اسفزار او کنج رستاق: (۱۱۵۹۰۰۰) درهمه.

پوشنگ: (۵۵۹۳۵۰) درهمه.

تالقان د مروالروډ او بلخ ترمنځ: (۲۱۳۰۰) درهمه.

غرجستان د هرات او مرو رود او غزنه ترمنځ:

(۱۰۰۰۰۰) درهمه او دوه زره پسونه.

د تخارستان سيمي د بلخ او جيحون ترمنځ:

زم: (۱۰۶۶۰۰) درهمه.

فارياب: (۵۵۰۰۰) درهمه.

قبرو غن (قته غن؟): (۴۰۰۰) درهمه.

کوزگانان: (۱۵۴۰۰۰) درهمه.

بونده: (۲۰۰۰) درهمه.

برمخان او بنجار: (۲۰۶۵۰۰) درهمه.

ختلان او بلخ او غرونه ئي: (۱۹۳۳۰۰) درهمه.

مندجان: (۲۰۰۰) درهمه.

خلم: (۱۲۳۰۰) درهمه.

روب او سمنگان: (۱۲۶۰۰) درهمه.

باميان: (۵۰۰۰) درهمه.

کابل: (۲۰۰۰۵۰۰) درهمه نغد او دوه زره مينځي د شپږ سوه زرو درهمو په

قيمت).

ريوشاران: (۱۰۰۰۰) درهمه.

مکران: (۱۰۰۰۰۰۰) درهمه.

شغنان: (۴۰۰۰۰) درهمه.

وخان: (۲۰۰۰۰) درهمه.

کست (خوست): (۱۰۰۰۰) درهمه.

اخرون: (۳۲۰۰۰) درهمه.

په دې عايداتو کي هغه پيسې چي له جزيې څخه لاس ته ورتلې له هندوانو او بې

له اسلامه د نورو آسماني اديانو له خاوندانو څخه اخيستلي کېږي، او د امام ابو يوسف

رحمه الله عليه په قول په خراسان کي د هريوه سړي پر سر درې ديناره ټاکل سوي ول، چي بېوزلي

او غريبان پکښې شامل نه ول او دا مبلغ د اموي عبدالملک په وختو کي ټاکل سوی

وو، خو د خراج په ډول کي د مقریزي په قول په اموي عصر کي له تاکستاني یو جریب
 خخه لس درهمه او له نخلستان خخه اته درهمه او د گنیو (نیشکر) له کبنت خخه شپږ
 درهمه او له مېوه لرونکي مخکي خخه پنځه درهمه او د غنمو د کبنت له مخکو خخه
 خلور درهمه او د اوربشو له مخکي خخه دوه درهمه اخیستل کېدل.

اوس موږ له پورتنیو تاریخي کتنو خخه یوه نتیجه راباسو، او هغه دا چې د
 خراسان له مخکو خخه له نیشاپوره نیولې د سند تر سینده او له جیحونه تر بحیره عرب
 پوري د عربي دولت ټوله مالي عواید د قدامه او د سیستان د تاریخ د نامعلوم مؤلف په
 قول د ۴۴ ملیونو درهمو په شاوخوا کي او د ابن خرداذبه په قول د ۴۵ ملیونو درهمو په
 شاوخوا کي ول او که د مقریزي د قول په اساس د هرو لسو درهمو وزن له ۶ خخه تر ۷
 مثقالو پوري سپین زر وگڼو او هر مثقال پنځه افغانۍ قیمت ولري نو ټوله به ۲۲۵
 ملیونو افغانیو په شاوخوا کي وگڼل سي.

د عربي دولتو د مالي درامد په باب کي راز راز معلومات سته، خو د مصارفو
 خخه ئې خبر نه یو، یوازي د سیستان د تاریخ نامعلومه مؤلف په سیستان کي د دولت د
 مصارفو یو دقیق فهرست لیکلی دی چې له هغه خخه په هغه وخت کي د حکومت د
 مصارفو ډولونه او اندازه معلومېدای سي، او موږ هغه راوړو خو چې د عربي حکومت
 د ولایاتو په یوه ولایت کي د دولتي عوایدو او مصارفو خخه نه خه یوه کوچنۍ موازنه د
 اوسني عصر د مروجو بودجو پر اساس لاس ته راسي:

نوموړی مؤلف د سیستان د خراج عمل د (۵۳۹۷۰۰۰) درهمو په شاوخوا کي
 لیکي او مصارف ئې داسي بیانوي:

خاص د سلطان له پاره: (۲۰۰۰۰۰۰) درهمه.

د تیموق؟ جوړول: (۲۰۰۰۰۰۰) درهمه (بنایي چې د هلمند د رود بند وي).

د بارې جوړول: (۱۲۰۰۰) درهمه (د بنار د کلا جوړول مقصد دي).

د نورو کلاوو جوړول: (۵۰۰۰۰) درهمه.

د بندیانو له پاره: (۳۰۰۰۰) درهمه.

په جامع جومات کي د روژې مصارف: (۳۰۰۰۰) درهمه (هر قاري او د مسجد

خادم ته د روژې په میاشت ۲۰ درهمه).

د مؤذنانو له پاره: (۲۰۰۰۰) درهمه.

په هر کال کي د سلو مريانو آزادول: (۵۰۰ درهمه).

د روغتون له پاره: (۱۰۰۰۰) درهمه.

د بندو تړل: (۲۵۰۰۰) درهمه.

د شرط (پوليس) له پاره: (۲۵۰۰۰) درهمه.

د خراج د بندار (د ماليې رئيس) او د هغه د منشيانو له پاره: (۵۰۰۰۰) درهمه.

د صاحب مظالم (عدليه) له پاره: (۲۰۰۰۰) درهمه.

د ريگو او شگو د تړلو له پاره: (۳۰۰۰۰) درهمه.

پرت (د رودو د خاورين بند له پاره): (۵۰۰۰۰) درهمه.

د هلمند د پلو، لارو او کښتو د ويالو له پاره (۳۰۰۰۰) درهمه.

پر پورتنيو ټاکل سوو مصارفو سربېره د سيستان د تاريخ مؤلف دا اشاره هم کوي

چي نور پاته عايدات ئي د ابناء سبيل او ضعيفانو او غريبانو د کالو او نفقي او نورو هغو مصارفو له پاره سپمول او ساتل چي د والي په اختيار ول.

سربېره پر هغو سکو چي په اموي او عباسي دولتو کي د خلفاوو په نامه په ټولو

اسلامي ولاياتو کي وهلي کېدلې په خراسان کي د سند تر سينده د پخوانيو غير

اسلامي دولتو ځيني سکې هم رايجي وې او کله هم د گندهارا او پنجاب او باختد

ساساني پاچهانو يا بودايي شاهانو پر پخوانيو سکو د خليفه نوم او کلمه طيبه هم وهل

کېده.

د خلافت واليان چي خراسان ته راتله دوی حق درلود چي په خپل نامه سکه

ووھي. لکه حميد د قحبه زوی (د ۱۵۱ هـ په شاوخوا کي) او عبدالملک د يزيد زوی (د

۱۵۹ هـ په شاوخوا کي) او جعفر د محمد زوی (د ۱۷۱ هـ په شاوخوا کي)، او علي د

عيسي زوی (د ۱۸۰ هـ په شاوخوا کي) او هرثمه د اعين زوی (د ۱۹۱ هـ په شاوخوا کي)

او غسان د عباد زوی (د ۲۰۲ هـ په شاوخوا کي).

د بغداد د عباسيانو د وخت هغه واليان ول چي په نيشاپور کي ئي په خپلو نومو

سکې وهلي دي، چي نومونه ئي سته او هم ابو مسلم خراساني د (۱۳۲ هـ په حدودو کي)

د ابو مسلم عبدالرحمن بن مسلم په نامه په مرو کي سکه وهلې ده چي تراوسه سته.

د اسلامي لښکرو د فتوحاتو سره سم طبعاً د عربي دولت سکې په ټولو مفتوحه

هيوادو کي رواج سوې او لکه مقرزي چي ليکي په اسلامي عصر کي حضرت عمر

فاورق ﷺ د لومړي ځل له پاره د (ساساني) کسروي درهمو په وزن او شکل او صورت سکې خپرې کړې او پر هغو باندي ئې لا اله الا الله وحده و محمد رسول الله وليکه، د دې درهمو وزن هر لس درهمه شپږ مثقاله سپين زر او حضرت عثمان ﷺ پر هغو باندي الله اکبر وليکه، د امير معاويه په وخت کي زياد د ابو سفیان زوی په بصره او کوفه کي داسي درهمونه رواج کړل چي هرو لسو درهمو ئې اووه مثقاله سپين زر وزن درلود او پر هغه سکه چي په دمشق کي د امير معاويه له خوا وهلې سوې د داسي انسان بڼه لیده کېږي چي توره ئې په غاړه ده، په اموي عصر کي مصعب د زبير زوی هم په عراق کي د اموي درهمو پر اساس سکه ووهله او عبدالملک اموي هم په عراق کي د حجاج په ذريعه مصورو درهمونو رواج درلود چي د هر درهم وزن شپږ دانگ (دوانيق) وو او پر هغو باندي ئې قل هو الله احد هم ليکلې وه.

تر (۲۰۰هـ) وروسته په خراسان کي د دې ځای د داخلي پاچهانو سلسله منع ته راغله، او د خراسان پاچهانو لکه طاهريانو او سامانيانو او صفاريانو او غزنويانو چي د عباسي خليفه گانو معاصران ول، يوه په نشاپور، طوس، هرات، زرنج، بست، غزنه، بخارا، سمرقند، مرو، بلخ، ري او د خپلو هيوادو په نورو ښارو کي دارالضرب درلود او د سپينو او سرو زرو سکې ئې په کوفي رسم الخط رواج کړي وې چي د پاچا او خليفه دواړه نومونه ورباندي وهل کېده، د سلطان محمود ځيني سکې د سنسکریت په رسم الخط وهي سوي دي او ښايي چي دا سکې د هند په هغو ښارو کي وهي سوي وي چي سلطان محمود فتح کړي ول.

د اصطخري او ابن حوقل په وينا د افغانستان په لمرختيځو سيمو کي تر سنده پوري يوه سکه د قنهري قنهریات (گندهاري) په نامه وه چي د کابل او راولپنډۍ تر منځ (گندهارا) ته منسوبه وه او اسماعيليه او لوديه حکمرانانو په ملتان کي وهي وه، دا سکه د عراقي پنځو درهمو سره برابره وه، او همدا شان د خالصو سرو زرو سکه د هندي درو درهمو سره مساوي وه.

لکه مقدسي چي اشاره کوي په منصوره او ملتان او کندهار او توران کي د (من) تول د مکي منه سره يو وو او بلي پيماني ته ئې (کيجي) ويل چي په کيج او توران کي ئې تول د څلوېښتو منو سره برابر وو.

خو د اموي هيواد سياسي وېش داسي وو چي: د خراسان او ماوراءالنهر ټولو

مفتوحه محکو تر کابل او پنجاب او سنده په عراق عجم پوري اړه درلوده، او د عراق د والي له خوا دوه تنه غلامان را استول کېده چې د یوه مرکز د خراسان له پاره مرو او بل مرکز د کابل او پنجاب او سند له پاره وو، خو دې وېش په عباسي دوره کې چې په افغانستان کې اسلامي فتوحات پراخ سوه تغیر وموند او پر څو نورو مهمو او اساسي ولایتو ووېشل سو: لومړی د خراسان ولایت چې له مرو او هرات څخه تر بلخ او تخارستان پوري پروت وو (۳۹ - د خراسان نقشه دي وکتله سي).

دوهم د سجستان ولایت چې تر کابل په پوري رسېده.

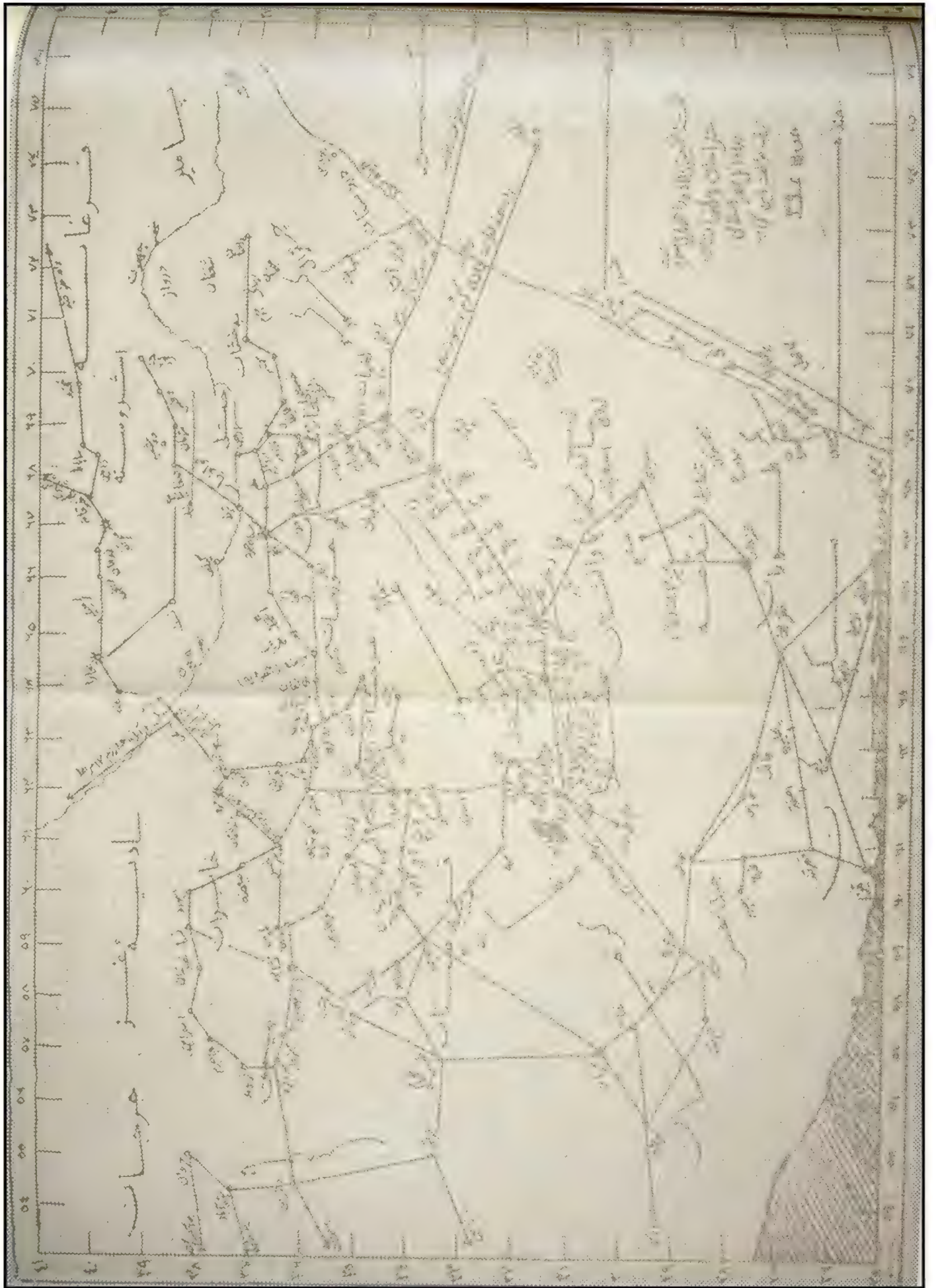
دریم د توران ولایت چې تر مکران او سند پوري رسېده او په دې ولایتو کې مالي نظام او د مالیو د اخیستلو دفترونه د هغه وخت د خاصو اداري اصطلاحاتو سره موجود ول او خوارزمي په دې باب کې یوه ګټوره شرح لیکلې ده او د محکو خراج ئې هم پر درې ډوله:

لومړۍ محاسبه (نغدي یا جنسي).

دوهم مقاسمه (پر پیداوار مالیه).

دریم مقاطعه (هغه مالیه چې د حکومت او جاگیردار تر منځ ټاکله کېده) حکومت ته ورکاوه او په ټولو ولایاتو کې د خراج (مالیاتو) او برید (پوښته) او جیوش (عسکر) او نفقاتو دېوانونه او رسایل (مکاتبات) او صدقات او مصادرات او اوقاف او روانب (تنخواه) شرط (پیولس)، قضا (عدل) او نور موجود ول او د ابن خلدون په قول کاتب مهمه عهده درلوده چې د عربي حکمدارانو خاص باوري سپری او صاحب السروو او څو تنه ئې په یوه وخت کې دې کار ته ګومارل، رسمي فرمانونه او اسناد ټول د کاتبانو له خوا لیکل کېده او استول کېده او هغه کار چې نن ئې وزیر او سکرترې کوي هغه وخت کاتبانو ته سپارل کېده، تر کاتب وروسته حاجب د وزیر دربار وظيفه درلودله، چې زیاتي چاري د حاجب په واسطه اجرا کېدلې، او عساکر چې د دیوان الجند یا دیوان الجیش له خوا اداره کېدل عموماً د الفرسان (سپاره) او الرجاله (پلي) پر ټولګیو وېشلي سوي او وسله ئې توري، زغره، خول، نېزه، غشی، لېندی، منجنیق، دبابه او ضبور (یو ډول ټانک) ول، د عسکرو کالي کمیس او لنډ پرتوګ او ټپلی (لکه د غرو د پښتنو کالي) ول او د لښکر ګټارونه پر پنځه ډوله ول:

لومړی قلب (منځ): چې په هغه کې لوی مشر او قاید وو.

دوهم میمنه (بنی خوا).

دریم میسره (کینه خوا).

خلرم کتیبه یا مقدمه (دمخه خوا) له بریالیو سپرو.

پنځم ساقه تر لښکرو وروسته او د لښکرو مشران هم زیاتره عربان ول.

خود قضا نظام:

په اموي عصر کي داسي وو، چي:

د صحابه وو او تابعينو، عالمان او صالحان د خليفه له حضوره او يا د ولايت د حکمرانانو له خوا په مهمو ښارو او مرکزو کي د قاضيانو په حيث مقررېدل او دې قاضيانو د قرآن او سنت او اجماع او قياس يعني د ثلورگونو ادله وو سره سم د خلکو تر منځ شخړي حلولې او په خپل اجتهاد کي آزاد او د شريعت د احکامو په نافذولو کي د اميرانو د سياست له اغېزې څخه خپلواک ول او د خليفه عمر بن عبدالعزیز رحمۃ اللہ علیہ په قول ئې دا پنځه صفات (پوهه، بې تمه والی، زغم [حلم]، په آئيمه پسي اقتدا او د پوهي او رايي د خاوند سره گډون) درلود او پر مدونو سجلو ئې د قضا فيصلې ليکلې او ځينو قاضيانو د حکومت تنخا نه اخيستله او هغه چا چي اخيستله د کاله تر زرو دینارو او د میاشتي تر لسو دینارو پوري رسېدل. همدا راز د امر معروف او نهی منکر او د تول او وزن او د بازار د معاملو د نگرانی او د دیني احکامو د تبلیغ له پاره محتسبان مقررول او په تېره بیا عربي پوهان او د امت صالحان د اسلام د دین د تبلیغ له پاره د خراسان مفتوحه هیوادو او په هغو پوري تړلو سیمو ته راتله، لکه چي د ۴۷ هـ په شاوخوا کي ربیع الحارثي عربي حکمران په سیستان او زابلستان کي د حسن بصري (د خپل وخت د لوی عالم) په مرسته اسلامي قوانین نافذ کړي ول.

مأخذونه:

حدودالعالم، د السیایي تاریخ الاسلام - عربي - درې ټوکه، البشاري
اصطخري، د البلاذري فتوح، کتاب الوزراء والکتاب، د ابن خلدون مقدمه، د سیرافي
سفرنامه، د اموي عصر د تجارت تاریخ، ابن حوقل، حضارة الاسلام کتاب الخراج ابن
قدامه، کتاب الهند والسند، د امیر علي مختصر تاریخ عرب، فتوحات عرب در آسیای
میانه، الکامل ابن اثیر، تاریخ ادبیات فارسی د صفا، د ابن ندیم الفهرست، د پېښور د

موزيم کتيبې، تاريخ سيستان، تاريخ تمدن ايران ساساني د نفيسي، د امام ابو يوسف کتاب الخراج، د خلفا و په عصر کي د مشرق تهذيب (اردو)، معجم الانساب زمباور، طبقات ناصري، مفاتيح العلوم، تاريخ التمدن الاسلامي د جرجي زيدان، تهذيب و تمدن اسلامي - درې ټوکه - اردو، نفوذ الاسلاميه د مقريزي، شرق در تحت اداره خلافت، تاريخ عرب د حتی، د گوستا و لوبون تاريخ تمدن عرب.

اسلامي خپلواکه دوره

طاهريان

(۲۰۵-۲۵۹هـ)

د دې کهول لومړۍ سړۍ طاهر د حسين زوی د مصعب نمسی د رزيق کړوسی او د ماهان کوسی دی چي د پوشنگ (د هرات لمر لوېدو خوا ته نننۍ زنده جان) له مقتدرو کورنيو څخه وو. مصعب د رزيق زوی د بلاغت او ادب له نامتو پوهانو څخه تېر سوی چي د عباسيانو په وخت کي د پوشنگ حاکم وو او تر هغه وروسته ئې زوی حسين ته د (۱۸۰هـ = ۷۹۶ع) په شاوخوا کي د پوشنج حکومت ورسېد، حسين چي په ۱۵۹هـ کال په پوشنج کي زېږېدلی وو او د آل عباس له درباره د شام او بغداد حکمراني هم ورسپارل سوې وه په ۱۹۹هـ کال مړ سو او د ده زوی طاهر د خراسان له آزادي غوښتونکو زېورانو څخه منځته راغی او په اسلامي خراسان کي ئې د لومړي ملي حکومت بنسټ کېښېنو او د خپلواکۍ د لاري د هغو تېرو فداکارانو ستر مقصد د همدې ننگيالي په مړانه سرته ورسېد چي دوه سوه کاله ئې د دې ستر مقصد له پاره زیار وويوست، په دې تفصيل:

د هارون الرشيد تر مړيني وروسته د ده د دوو زامنو امين او مامون تر منځ اختلاف پيدا سو او امين چي په بغداد کي خليفه سوی وو علي د ماهان زوی ئې د ۶۰ زرو تنو لښکرو سره د خپل ورور جنگ ته واستاوه (۱۹۸هـ)، مگر مامون چي په خراسان کي وو څلور خراساني لښکر د همدې طاهر پوشنجي په مشرۍ ولېږل او د بغداد د لښکر مشر علي د طاهر په لاس ووژل سو او د امين لښکر ماته وکړه، طاهر پر بغداد يرغل وکړ او د امين سر ئې پرې کړی او مامون ئې د بغداد پر تخت کېښناوه او ستر برم ئې وموند، چي د دې خدمتو په عوض کي لومړی د شام حکومت او د بغداد کوټوالي

وروسپار له سوه او بيا د خراسان حکمراني د ذواليمنين د لقب سره ورکړه سوه (۱۹۹ هـ = ۸۱۴ م).

طاهر چي خراسان ته راوړسېد لومړی ئې د خراسان د مرکزيت په ټينگښت او د ادارې په يووالي کي زيار وويوست او په دوو درو کالو کي ئې کرمان، سيستان، هرات، نشاپور، مرو، جوزجان، بلخ او تخارستان په خپل مرکز پوري وتړل او له دې مهمو فتوحاتو څخه تر (۲۰۵ هـ = ۸۲۰ ع) پوري فارغه سو او د خپلواکۍ نقشه ئې طرح کړه او خراسانيانو ته ئې د زاره برم نکلونه وکړه، وروسته تر هغه چي د ولاياتو له مرکز څخه ډاډه سو او د خراسان خلک ئې پر ځان راټول کړه د (۲۰۷ هـ = ۸۲۲ ع) کال د څلرمي خور پر ۲۴ د جمعې په ورځ ئې د خراسان د خپلواکۍ اعلان وکړ او د جمعې په خطبه کي ئې د مامون نوم ياد نه کړ.

دا تاريخي ورځ د خراسان په تاريخ کي لومړۍ ورځ ده چي د آزادۍ گټلو په لار کي د دې سيمي د خلکو د دوو پېړيو تر زيار وروسته د دوی آرزو تر سره سوه او په خراسان کي د ملي حکومت لومړی بنسټ د طاهر پوښنځي په لاس کښېښوو سو خو له بده مرغه دا زړور او آزادي غوښتونکی طاهر په همدې شپه وفات سو او د ده زوی طلحه چي يو فاضل سړی او د پلار له خوا د سيستان امارت ورسپارل سوی وو د پلار د خپلواکۍ پر مسند کښېښوست او شپږ کاله ئې په عدالت حکومت وکړ او خلک ئې وروزل او د بغداد د خلافت دربار هم د ده حکومت په رسميت وپېژاند او د خراسان د خپلواکۍ غوښتونکو خلکو له هيجان څخه وېرېد.

طلحه په (۲۱۳ هـ = ۸۲۸ ع) کال په سيستان کي د خارجي حمزه سره ونښت خو په همدې کال دا فاضل، متدين او عادل امير مړ سو او ورور ئې عبدالله د طاهر زوی (په ۱۸۲ هـ کي زېږېدلی) چي څه موده په شام او مصر کي حکمران وو او تر هغه وروسته ئې د بغداد د دربار له خوا په پارس کي د بابک خرمي پر خلاف جنگېده، امير سو او د بغداد دربار دی رسماً د خراسان امير وپېژاند، د عبدالله روابط د بغداد د دربار سره ډېر صميمانه ول او تل د خلافت د دښمنانو سره جنگېده او د عربي دولت خطرناک عناصر ئې له منځه يووړه. لکه په (۲۱۹ هـ = ۸۳۴ ع) کال چي ئې په تالقان کي امام زاده محمد د قاسم زوی بندي کړ او خليفه ته ئې واستاوه او په (۲۲۴ هـ = ۸۳۵ ع) کي ئې مازيار د قارن زوی د طبرستان حکمران ته د خلافت په طرفدارۍ ماته ورکړه او د ده حکمدارانو

په سیستان کې خو واره د هغه ولایت بنوربنونه آرام کړه. عبدالله اووه لس کاله پر ټول خراسان او د افغانستان پر لمر لوېدیځو سیمو حکومت وکړ او په ۲۳۰هـ = ۸۴۴ع کال مړ سو. دی هم ادیب او عالم او عمران خوښوونکی پاچا وو او د ده په وختو کې په (۲۲۴هـ = ۸۳۸ع) کال په خراسان کې خورا مدهشه زلزله وسوه او په (۲۲۰هـ = ۸۳۵ع) کال په سیستان کې سخته وچ کالي راغله او د هلمند اوبه وچي سوي وې.

تر عبدالله وروسته ئې زوی دوهم طاهر تر ۱۸ کالو پوري حکومت وکړ، د ده په وخت کې د سیستان خلک د صالح د نضر زوی او یعقوب لیث په مشرۍ پورته سول او د آل صفار د امارت بنسټ کېښوو سو، په دې معنا چې د طاهر له خوا ابراهیم د حنین زوی د سیستان حکمران وو، ابراهیم خپل نا امله زوی احمد نامی د بست والي وټاکه، احمد د عثمان بن نصر او احمد بستي او بشار بستي سره چې د هغه ولایت نامتو کسان ول وښت، د بست او سیستان خلکو له طاهریانو څخه مخ وگرزاه، او په ۲۳۸هـ کال ئې په بست کې د صالح سره بیعت وکړ او په دې بحران او فتور کې یعقوب لیث صفاري قوت وموند او په (۲۴۶هـ = ۸۶۰ع) کال ئې سیستان د طاهر له واکمنۍ څخه ویوست او پخپله طاهر په (۲۴۸هـ = ۸۶۲ع) کال مړ سو.

د طاهریانو کهول د بغداد د خلافت د مرکز سره دوستانه روابط ساتل او د دوی درباري او ادبي ژبه عربي وه او په افغانستان کې ئې د زردشتي دین د پایڅور پر خلاف زیار ویوست، لکه په (۲۱۳هـ = ۸۲۸ع) کال چې عبدالله زردشتي کتابونه وسوخل، دا دي د افغانستان د طاهریانو نومونه:

۱. طاهر د حسین پوشنجي زوی (۲۰۵-۲۰۷هـ)*
۲. طلحه د طاهر زوی (۲۰۷-۲۱۳هـ)*
۳. عبدالله د طاهر زوی (۲۱۳-۲۳۰هـ)*
۴. دوهم طاهر د عبدالله زوی (۲۳۰-۲۴۸هـ)*
۵. محمد د دوهم طاهر زوی (۲۴۸-۲۵۹هـ)
۶. دریم طاهر محمد (۲۹۵هـ)

نوت:

الف: د طاهریانو د ټول کهول شجره د دې مخ مخامخ ته ۴۰ لمبرده.

ب: * دا نڅېنه د هغو پاچهانو د نومو سره ایښوولې سوې ده چې سکې ئې سته.

مأخذونه:

طبري، زين الاخبار، تاريخ سيستان، روضة الصفا، ابن اثير، طبقات ناصري،
 تاريخ ايران دوره طاهريان، طبقات سلاطين اسلام، معجم الانساب زمباور، تاريخ
 ادبيات ايران د دوكتور صفا، تاريخ اجتماعي ايران، تاريخ ادبيات فارسي د سعيد
 نفيسي.

۴۰- لمبر

طاهریان پوشنگی (۲۰۵-۲۵۹هـ)

لومړۍ برخه

حسین (مړ ۹۹هـ) بن مصعب بن زریق بن ماهان پوشنگی (ابن خلکان ۱/۲۷۵) زریق اسعد بن بادان بن مای خسرو بن بهرام

ابراهیم (د پارس والي)
(۲۳۲-۲۳۶هـ)

۱- لومړی طاهر (متولد ۱۵۹هـ مړ ۲۰۷)
والی شام (۹۸هـ سلطنت ۲۰۵هـ)

حسن (مړ ۲۳۱هـ - طبرستان)
(۲۲۴-۲۳۱هـ)

علي (۲۱۳هـ)

۲- طلحه (۲۰۷-۲۱۳هـ)

۳- عبدالله (۲۱۳-۲۳۰هـ)

(متولد ۱۸۲/ والي شام ۲۰۶/ والی مصر ۲۱۰هـ)
دوهمه برخه وگورئ)

محمد (ری ۲۵۰هـ)

محمد (د بغداد والي)

اسحق (د بغداد والي - ۲۱۴هـ)
| (۲۱۰-۲۳۶هـ)

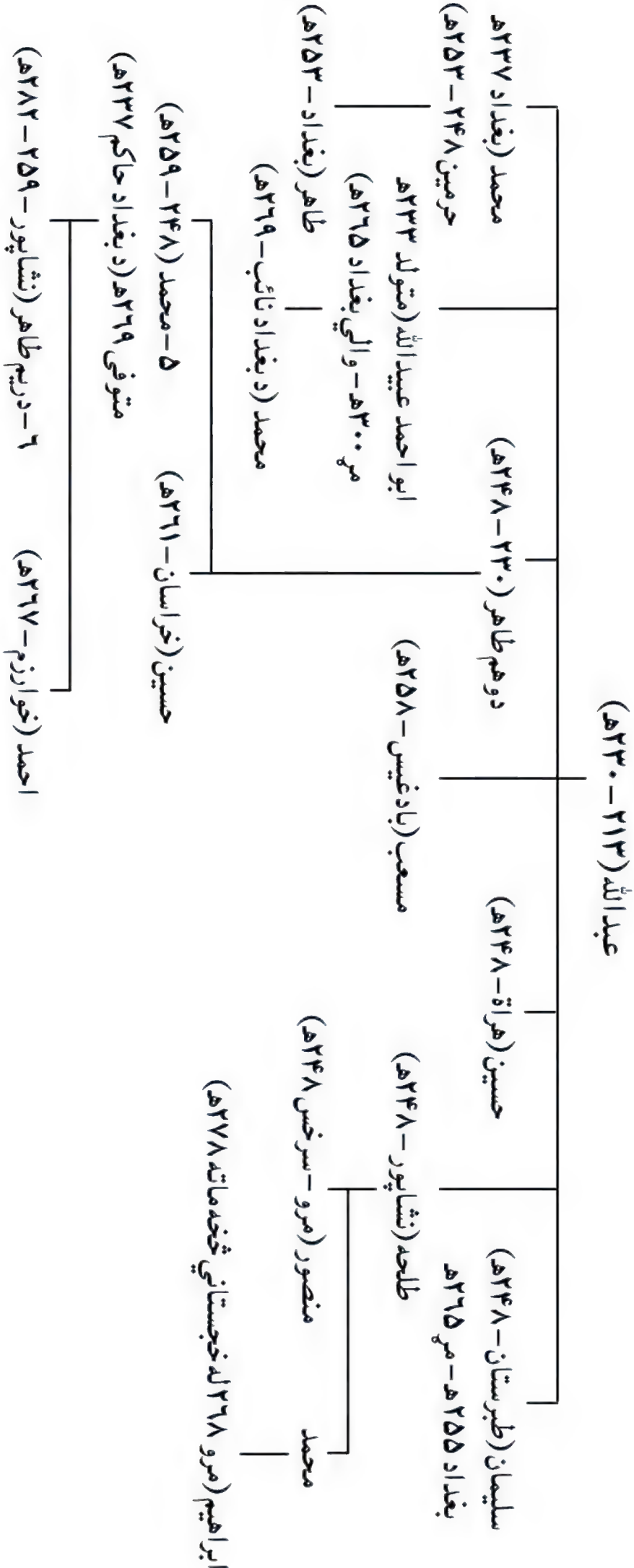
اسماعيل

محمد (د بغداد والي - ۲۳۵هـ)

حسین (۲۵۰هـ)

طاهريان پوشنگي (٢٠٥-٢٥٩هـ)

دوهمه برخه

مآخذونه: طبري، ابن اثير، د اسلام د ائرة المعارف، ابن خلکان، طبقات ناصري، دول اسلاميه: ١٧٢، معجم الانساب، زامباور: ٣٠٠/٢.

صفاريان

(۲۴۷-۳۹۳هـ)

د امويانو او عباسيانو په وختو کي سيستان تل د سياسي هيچانو مرکز وو او په تېره بيا د خوارجو فرقي په دې ولايت کي مرکز نيولی وو او د عيارانو (د فتوت د خاوندانو) ډلي چي د نننيو سياسي او اجتماعي پارتيو په شان يوه ډله وه، هم په سيستان کي قوت وموند، له دې ډلي څخه يو سيستاني مېړه چي د ليث زوی يعقوب وو او د سيستان د قرنين په کلي کي زېږېدلی منځته راووت او د خپل ورور عمرو ليث سره د سيستان د حکمران صالح د نصر د زوی په خدمت کي داخل سو او د درهم بن نصر سره (د ابن خلکان په قول درهم د حسين زوی د مطوعه زعيم) چي د صالح له خوا د سيستان حکمدار وو، سپه سالار وو، يعقوب زړور او داعيه طلبه سړی وو او غوښته ئې په خراسان او سيستان کي يو غښتلی حکومت جوړ کي، ځکه چي په دې وخت کي طاهريان کمزوري سوي ول او د بغداد د مقتدر خلافت سره ئې د مقاومت توان نه درلود. هغه وو چي يعقوب د (۲۴۷هـ = ۸۶۱ع) کال د محرمي په ۲۵ د دوشنبې په ورځ د خپلو وسله والو عيارانو په مرسته درهم بن نصر او خوارجو ته ماته ورکړه او د سيستان له خلکو ئې بيعت واخيست، صالح له زاول شاه رتبيل څخه مرسته وغوښته خو يعقوب رتبيل وواژه او بست ئې ونيو، په دې جگړه کي شپږ زره تنه ووژل سوه او دېرش زره بنديان او خورا ډېر پيلان او زيات غنيمت مالونه د يعقوب لاس ته ورغلل، صالح د نصر زوی د والشتان (د کندهار د شمال) خوا ته پر شا سو، او زابل ته ئې پناه يووړه، خو په پای کي د يعقوب لاس ته ورغی او په بنديخانه کي ووژل سو. په دې جگړه کي د رتبيل ورور او خپلوان د بنديانو په توگه سيستان ته بوتلل سوه (۲۵۱هـ = ۸۶۵ع) او په همدې کال کي ئې عمار خارجي د سيستان په نيشک کي قلع کی او په ۲۵۲هـ کي صالح بن حجر د رتبيل د کاکا زوی د رنج په کوهر (کوهک) کي ياغي سو، يعقوب هغه تر ۲۵۳هـ پوري وواژه او په همدې کال ئې والشتان او زمينداور او بست هم تصفيه کړه او

د تگین آباد (اوسني کندهار ته نژدې) امیر ئې وواهه او تر هغه وروسته په هرات کې د طاهریانو د حکمران سره ونښت او هرات ئې هم ونيو، او د (۲۵۴هـ) په شاوخوا کې ئې کرمان هم لاس ته راووست او په ۲۵۷هـ کال بیا ئې د رتبیل د زوی سره چې له زندانه تښتېدلی وو په رنج کې جگړه وکړه، خو د رتبیل زوی کابل ته وتښتېد، خو چې په ۲۵۸هـ کال یعقوب رنج او زابل او د (کندهار) پنجوايي ونيول او د گردېز پر کلا ئې چې د ابو منصور افلح د محمد د زوی او د لویکي خاقان د نمسي په لاس کې وه یرغل وکړ، افلح د کاله لس زره درمه خراج ومانه او یعقوب له هغه ځایه بامیان او تخارستان او بلخ ونيو، پر کابلشاه په قهر سو او پیروزوند (د کندهار په شاوخوا کې) او بست ئې ونيول، سیستان ته ولاړ او له هغې سکې څخه چې په (۲۶۰هـ = ۸۷۲ع) کې ئې په پنج هیر (د کابل په شمال کې اوسنی پنجشېر) کې وهلې وه څرگندېږي چې ټول کابلستان ئې نیولی وو.

په ۲۵۹هـ کال یعقوب د خارجي عبدالرحمن د سرکوبۍ له پاره د هرات کړوخ ته ولاړ او هغه ولایت ئې تصفیه کړ، په همدې کال عبدالله د محمد زوی او د صالح سگزي نمسی (اوس هم د سیستان په شاوخوا کې د پښتنو یوه طایفه ساگزي نومېږي) د یعقوب پر خلاف په سیستان کې پورته سو، خو یعقوب مات کړ او د نیشاپور خوا ته وتښتېد او آل طاهر ته ورغی، یعقوب ورپسې سو آل طاهر او سگزي ئې له منځه یووړه (۲۵۹هـ تر ۲۶۳هـ پوري) او څنگه چې ابن خلکان وايي: د شاوخوا ټول ملکان لکه د ملتان ملک، د رنج ملک، د طبسین ملک، د زابلستان ملک، د سند او مکران ملکان ئې د ځان تابع کړه.

تر هغه وروسته یعقوب په پارس کې جگړې وکړې او د (۲۶۵هـ = ۸۷۸ع) کال د شوال پر ۱۴ د دوشنبې په ورځ تر ۱۷ کالو پاچهۍ وروسته د قولنج په ناروغۍ مړ سو. په اسلامي دوره کې یعقوب لومړنی عادل، واکمن او بڅښونکی حکمران وو، چې د افغانستان ټول هیواد ئې د آمو له سینده تر سیستان او مکرانه او له بادغیسه او مرو او هراته تر کابل او گردېز او زابلستانه ونيو او د عسکرو او وسلو په تنظیم او د خزانو په ټکولو کې ئې زیار ویوست، ځکه نو مسعودي دی د جهان له سترو پاچهانو څخه گڼلی او یو لوی فصل ئې د ده د ښه سیاست او ښه تدبیر په ستاینه کې لیکلی دی او وايي چې: د ده په لښکر کې پنځه زره بختي او ښان او لس زره صفاري غاتري وې او د

ده تر مړيني وروسته د سيستان په خزانه كې پنځوس مليونه درهمه او اتيا مليونه ديناره ول، ده پخپل عجمي نژاد وياړل او په هغه منظوم ليك كې چې د بغداد خليفه المعتمد ته ئې ولېږه د عباسيانو كهول ته ئې اخطار ورکى چې له دې هيواده ووزي، او كه نه وي د توري او قلم په زور به وايستل سي.

لنډه ئې دا چې د يعقوب تر مړيني وروسته عمرو ليث د ده ورور ئې پر خاى كښېنوست او د خلافت دربار هم هغه د خراسان او سيستان او فارس او كرمان او هند او سند او ماوراء النهر په پاچهي ومانه او په اولو وختو كې د ده سياسي مناسبات د عباسيانو سره دوستانه ول، خو تر لږي مودې وروسته المعتمد خليفه د ده عزل اعلان او د ده قلع او لعن ئې د خراسان د يوې ډلي حاجيانو په مخ كې بيان كى.

د (۲۲۶هـ = ۸۷۹ع) كال په شاوخوا كې د طاهري پاچهانو د اميرانوله پايشوړ څخه يو سړي په خراسان كې شورش وكى او داسې احمد د خجستاني عبدالله زوى وو او د هرات او سيستان تر حدودو پورې پر مخ ولاړ. خو عمرو ليث هغه مات كى (۲۶۷هـ = ۸۸۰ع) او تر دې وروسته رافع د هرثمه زوى چې د ابن خلكان په قول د معتمد خليفه له خوا المسېده په خراسان كې د عمرو پر خلاف پورته سو او هرات او فراه ئې ونيول او د عمرو له ليري والي څخه ئې چې په فارس او عراق كې جنگېده استفاده وكړه، خو بيا هم عمرو پر هغه برى وموند او رافع ماوراء النهر ته ولاړ او له ساساني پاچا نصر بن احمد څخه ئې مرسته وغوښتله او د خراسانيانو زيات ياغيان د ده ملگري سول، خو عمرو دى له خراسانه تر خوارزم پورې پر شا وشاره او هلته په (۲۸۳هـ = ۸۹۶ع) كال د عمرو ليث د حكمران محمد بن عمرو خوارزمي په لاس ووژل سو. د خراسان تر تصفيې وروسته محمد بن حمدان د عمرو ليث له خوا د زابلستان والي سو او برد عالي د غزني عامل وو، په دې وخت كې د گندهارا دوو تنو پاچهانو ناسد او المان (كذا په تاريخ سيستان كې) پر غزني حمله وكړه، حال دا چې عمرو ليث په بلخ كې د (۷۰) زرو نيزه دارو سپرو په مرسته د ساماني اسماعيل بن احمد د لښكر سره په مقابلې بوخت وو او په (۲۷۸هـ = ۹۰۰ع) كال په يوه جگړه كې گرفتار او بغداد ته واستول سو، څو چې هلته د (۲۸۹هـ = ۹۰۱ع) په شاوخوا كې ووژل سو. عمرو هم عادل او عمران خوښوونكى پاچا وو، چې زر رباطونه او پنځه سوه جامع مسجدونه او يوزيات شمېر پلونه او لاري ئې جوړي كړي او د ابن خلكان په قول د هيواد د چارو په ښه تدبير او ښه سياست كې ئې سارى نه درلود او

لکه ابن اثیر چي ئې څرگندوي د خپل هیواد او د خپل لښکر او د لښکر د افسرانو په احوال ډېر ښه خبر و او هیچا نه سواي کولای چي د عمرو بې اجازې چاته سزا ورکي. تر عمرو لیث وروسته د صفاریانو دولت کمزوری سو او بلخي سامانیانو پر شمالي افغانستان او هرات باندي د سیستان تر حدودو بری وموند او د صفاریانو پاته کسان تر څه مودې پوري په سیستان کي حکمرانان ول، لکه په (۲۸۹هـ = ۹۰۳ع) کال چي د عمرو نسیانو طاهر د محمد زوی او د هغه ورور یعقوب د امارت خاوندان ول او یو څه موده په فارس کي په جنگ اخته ول، او په (۲۹۱هـ = ۹۰۳ع) کال تر بست او رنج پوري پر مخ ولاړه شو چي په (۲۹۶هـ = ۹۰۸ع) کال لیث د علي زوی د لیث نسی له دې کهوله میدان ته راووت او طاهر او یعقوب ئې د عمرو لیث د مریي سبکري په کومک ونيول او بغداد ته ئې واستول، او پخپله د (شیرلپاده) په نامه پر سیستان امیر سو، او تر بست او کش او فراه پوري خطبه د ده په نامه وویلله سوه، لیث خپل ورور معدل زابلستان ته واستاوه او په (۲۹۷هـ = ۹۰۹ع) کال ئې تر بست او رنج (رخد) او کابل پوري مال واخیست او په ۲۹۸هـ کال ئې په بست کي پخپل نامه سکه ووهله.

خو په آخر کي لیث په (۲۹۸هـ = ۹۱۰ع) کال په یوه جگړه کي د سبکري په لاس چي د المقتدر خلیفه له خوا ئې ملاتړ سوی وو ورغی او په بغداد کي بندي سو او د سیستان خلکو له دې کورنۍ څخه علي یا ابو علي محمد د محمد د زوی او د لومړي لیث د نسی سره په ۲۹۸هـ کال بیعت وکړی او تر بست او غزني او کابل پوري ئې هم د ده په نامه خطبه وویلله، خو محمد د سیستان ساماني حکمران مات کی او بست ته ولاړ شو چي د ساماني احمد د اسمعیل د زوی لښکریانو دی په ۲۹۸هـ کال په رنج کي ونيو او بست ته ئې راووست او دی ئې د نوموړي سبکري سره بغداد ته واستاوه، او د همدې کال په پای کي د سیستان خطبه پر آل سامان وویلله سوه او د صفاریانو کورنۍ پای ته ورسېده. خو په ۲۹۹هـ کال د سیستان خلکو د ساماني حکمران منصور اسحق په مقابل کي بلوا وکړه او ابو حفص عمرو د یعقوب زوی د محمد نسی او عمرو لیث کړوسي د صفاري کورنۍ لس کلن هلک ئې میدان ته راویوست او د مولی سندلي په مشرۍ ئې چي د صفاریانو له مواليو څخه وو ساماني حکمران ونيو او د سیستان د عیارانو په مرسته ئې د نوموړي ابو حفص په نامه خطبه وویلله. خو ساماني دربار حسین د علي مروزي زوی سیستان ته ولېږه او بو منصور جیهاني د سامانیانو وزیر یا سیستان تر

زمینداور او زابلستان پوري تصفيه کي (۳۰۳هـ = ۹۱۵ع). په دې توگه د ساماني دربار اميرانو تر رنج او ارغنداو تر ناوې سيمي ونيولې او د طرايل (بنايي چي د رتايل مصحف وي) د پخواني زمامدارانو پايشور ئې په زابلستان کي له پنبو وچاوه، په (۳۱۰هـ = ۹۲۲ع) کال احمد د قدام زوی او عزيز د عبدالله زوی د سيستان اميران ول، چي په ۳۱۱هـ کال بيا د سيستان خلک وپارېدل او امير ابو جعفر احمد د محمد زوی د خلف نمسی او د ليث کړوسی ئې د صفاريانو له کورنۍ څخه راويوست او د سيستان د اميرۍ واگي ئې وروسپارلې او په رخد کي هم خطبه د ده په نامه وويله سوه، د ده له خوا بيا حمک د رنج او محمد د بست حکمرانان وټاکل سوه او هيواد ئې تر رنج او د هرات تر شاوخوا پوري ونيو او تر (۳۵۲هـ = ۹۶۳ع) کال پوري ئې خپلواک حکومت کاوه او د بنو اخلاقو خاوند او مدبر سړی وو، د ده د حکومت ورځي تر څلوېښتو کالو پوري په سيستان کي ډېري بڼې تېري سوې څو په پای کي په ۲۵۲هـ کال په سيستان کي ووژل سو او تر ده وروسته ئې زوی امير خلف بانو پر ځای کښېنوست، خو د ده او د امير طاهر بو علي تر منځ چي د يعقوب ليث د نيکه د ورور له اولادې څخه وو د سيستان پر امارت اختلاف پيدا سو، او چي نوموړی طاهر په (۳۵۹هـ = ۹۶۹ع) کي مړ سو، زوی ئې امير حسين د امير خلف بانو سره جنگېده او په ۳۷۳هـ کال ئې له امير سبکتگين څخه چي غزنه ئې تر بست پوري نيولی وو کومک و غوښت، خو امير سبکتگين خلف ته مرسته ورکړه او په همدې کال ئې په منځ کي روغه وسوه، حسين چي مړ سو د سيستان امارت امير خلف ته پاته سو، ده تر (۳۹۰هـ = ۹۹۹ع) پوري بڼه خپلواک حکومت وکړ، څنگه چي په همدې وختو کي سلطان محمود له غزني څخه د سيستان امارت تهديد اوه، ځکه نو خلف د هغه اطاعت ومانه چي له کاله به د غزني خزانې ته سل زره ديناره ورکوي.

خو سلطان محمود سيستان له خپله هيواده جلا پرې نه بڼو او په (۳۹۳هـ = ۱۰۰۲ع) کال ئې پر هغه مځکه يرغل وکړ او خلف ئې د سپهد په طاق کي کلابند کړ، دی سلطان ته ورغی خو سلطان دی د خراسان گوزگانان ته تبعيد کړ او سيستان د آل سبکتگين د پاچهۍ برخه سوه او د همدې خلف بانو له نسله د (۸۸۵هـ = ۱۴۸۰ع) تر شاوخوا او حتی د صفويانو تر وختو پوري په سيستان کي محلي اميران د ملوکو په نامه موجود ول چي په سيستان کي ئې د غزنويانو او نورو تر اطاعت لاندې حکمداري کوله. په افغانستان کي صفاري ملوک د اسلامي دورې لومړنی علم دوسته، عمران

خوښوونکي او عادل پاچهان ول، چي په هيواد کي ئې سياسي او ديني يووالی راووست، د همدې صفاريانو په وختو کي دري ژبه درباري او ادبي ژبه سوه او محمد بن وصيف سگزي لومړۍ دري قصيده د صفاري پاچا په ستاينه کي وويله او هم په دې زمانه کي د افغانستان لمر ختيځي سيمي لکه کابل او گردېز د کابل شاهانو له لاسه ووتل او له افغانستانه د رتبيلانو او کابلشاهانو کمبله ټوله سوه.

د صفاريانو او د سيستان د ملوکو بشپړه شجره د دې مخ مخامخ ده - ۴۱ لمبر.

۱. يعقوب د ليش زوی (۲۴۷-۲۶۵هـ)*
۲. عمرو د ليش زوی (۲۶۵-۲۸۷هـ) وژل ئې په بغداد کي ۲۸۹هـ*
۳. طاهر د محمد زوی د عمرو ليش نمسی او ورور ئې يعقوب د (۲۸۹-۲۹۶هـ)*
۴. ليش د علي زوی د لومړي ليش نمسی (مشهور په شيرلبداه) (۲۹۶-۲۹۸هـ)*
۵. ابو علي معدل د علي زوی د لومړي ليش نمسی (۲۹۹هـ)
۶. ابو حفص عمرو د يعقوب زوی د محمد نمسی او د عمرو ليش کړوسی (۳۰۰هـ)
۷. امير ابو جعفر احمد د محمد زوی د خلف نمسي د ليش کړوسی (۳۱۱ - ۳۵۲هـ)*
۸. ابو احمد خلف بن احمد (د ۳۴۴هـ شاوخوا - مړ په ۳۹۹هـ) ابن بانو*
۹. امير طاهر بو علي د محمد زوی د طاهر نمسی (د مور له خوا صفاري) (۳۵۲-۳۵۹هـ)
۱۰. امير حسين د طاهر زوی (۳۵۹-۳۷۳هـ)
۱۱. بهاء الدين طاهر د نصر زوی د احمد نمسی (۴۸۰هـ)
۱۲. تاج الدين نصر د طاهر زوی د محمد نمسی (د ۴۸۲هـ په شاوخوا کي مړ په ۵۵۹هـ)*
۱۳. شمس الدين ابو الفتح احمد د نصر زوی (۵۵۹هـ)
۱۴. عز الملوک محمد د نصر زوی؟
۱۵. تاج الدين حرب د محمد زوی (۵۶۲-۶۱۲هـ)*
۱۶. شمس الدين يمين الدوله بهرامشاه د عثمان زوی (۶۱۲هـ)

۱۷. تاج الدين نصر د بهرامشاه زوى (۶۱۸هـ)*
۱۸. ركن الدين ابو منصور د بهرامشاه زوى (۶۱۸هـ)*
۱۹. شهاب الدين محمود د عثمان زوى (۶۱۹هـ)
۲۰. علي د عثمان زوى (۶۲۲هـ)
۲۱. شمس الدين علي د مسعود زوى د خلف نمسى د مهربان كپوسى د طاهر كوسى (۶۲۶هـ)
۲۲. نصرالدين د ابو الفتح زوى د مسعود نمسى (۶۵۲هـ)*
۲۳. شاه نصرت د نصرالدين زوى (۷۲۸هـ)
۲۴. قطب الدين محمود ركن الدين د محمود زوى (۷۳۱هـ)*
۲۵. تاج الدين د محمد زوى (۷۴۷هـ)
۲۶. سلطان محمود د شاه علي زوى (۷۴۷هـ)
۲۷. عزالدين د ركن الدين محمود زوى (۷۳۳هـ)*
۲۸. قطب الدين د عزالدين زوى (۷۸۴هـ)
۲۹. شاه شاهان تاج الدين د قطب الدين زوى (۷۸۸هـ)
۳۰. قطب الدين د تاج الدين زوى د قطب الدين نمسى (۷۸۸هـ)*
۳۱. شاه شاهان شمس الدين د قطب زوى (۸۲۲هـ)*
۳۲. نظام الدين يحيى د شمس الدين زوى (۸۴۲هـ)
۳۳. شمس الدين محمد د يحيى زوى (۸۸۵هـ)
۳۴. سلطان محمود؟
۳۵. امير محمد مبارزالدين (د ۸۴۵هـ شاوخوا)
۳۶. قطب الدين علي (۸۲۲-۸۴۲هـ)
۳۷. شاه حسين د ملك غياث الدين محمد زوى د احياء الملوك مؤلف په (۱۰۲۷هـ) كي.

مأخذونه:

گردیزی، تاریخ سیستان، تاریخ ادبیات د براون، طبقات سلاطین اسلام، ابن اثیر، طبری، طبقات ناصری، ابن خلکان، تاریخ الاسلام السياسي، مروج الذهب،

تاريخ عرب، روضة الصفا، لب التواريخ، گزیده، معجم البلدان، معجم الادباء، تاريخ
 تمدن اسلام جرجي زيدان، احياء الملوك د تهران چاپ، تاريخ ادبيات د دكتور صفا،
 تاريخ ادبيات فارسي د سعيد نفيسي، په سيستان كي د صفاريانو د مانيو د كنډوالو
 منظر (۴۲ لمبر عكس).

صفریان سیستانی (۲۵۴-۸۸۵هـ)

[۱] طاهر

[۳] فلان؟ (۴۸۱هـ)

[۴] تاج الدين ابو الفضل نصر x (۴۸۲-۵۵۹هـ)

[۶] عز الملوک محمد (حدود ۵۶۰هـ)

[۵] شمس الدين ابو الفتح محمد (احمد)

فلان (?)

۵۵۹هـ - د اتلسو ورونو لرونکی

[۷] محمد تاج حرب x (۵۶۲-۶۱۲هـ)

عمر نوحی

ناصر الدين عثمان (مر- ۶۰۴هـ)

ابو المظفر حرب (۶۱۹هـ)

[۱۲] امير علي (۶۲۰هـ)

علاء الدين احمد (مقتول ۶۲۰هـ)

[۱۱] شهاب الدين محمود

ملکشاه

[۸] شمس الدين يمين الدوله

(۶۱۹-۶۲۲هـ)

بهرامشاه (۶۱۲-۶۱۸هـ)

[۱۰] رکن الدين ابو منصور x (۶۱۸هـ)

[۹] نصره الدين يا تاج الدين نصر بهرامشاه x (۶۱۸هـ)

خلف

مسعود

شجاع الدین نصر سپه سالار

ابو الفتح مبارز الدین (۶۳۶هـ)

۱- شمس الدین علی (۶۲۶-۶۹۴؟)

۲- نصیر الدین محمد x (۶۵۲-۷۲۶؟)

شاه علی

رکن الدین محمود (۷۰۰هـ)

۳- نصره الدین (۷۲۸هـ)

۶- سلطان محمود (۷۵۱-۷۵۳هـ)

۷- عز الدین x (۷۵۳-۷۸۴هـ)

۴- قطب الدین محمد x (۷۳۱-۷۴۷هـ)

۸- دوهم قطب الدین (۷۸۴-۷۸۸هـ)

۵- تاج الدین (۷۴۷-۷۵۱هـ)

۱۱- شاه شاهان شمس الدین x (۸۲۲-۸۴۲هـ)

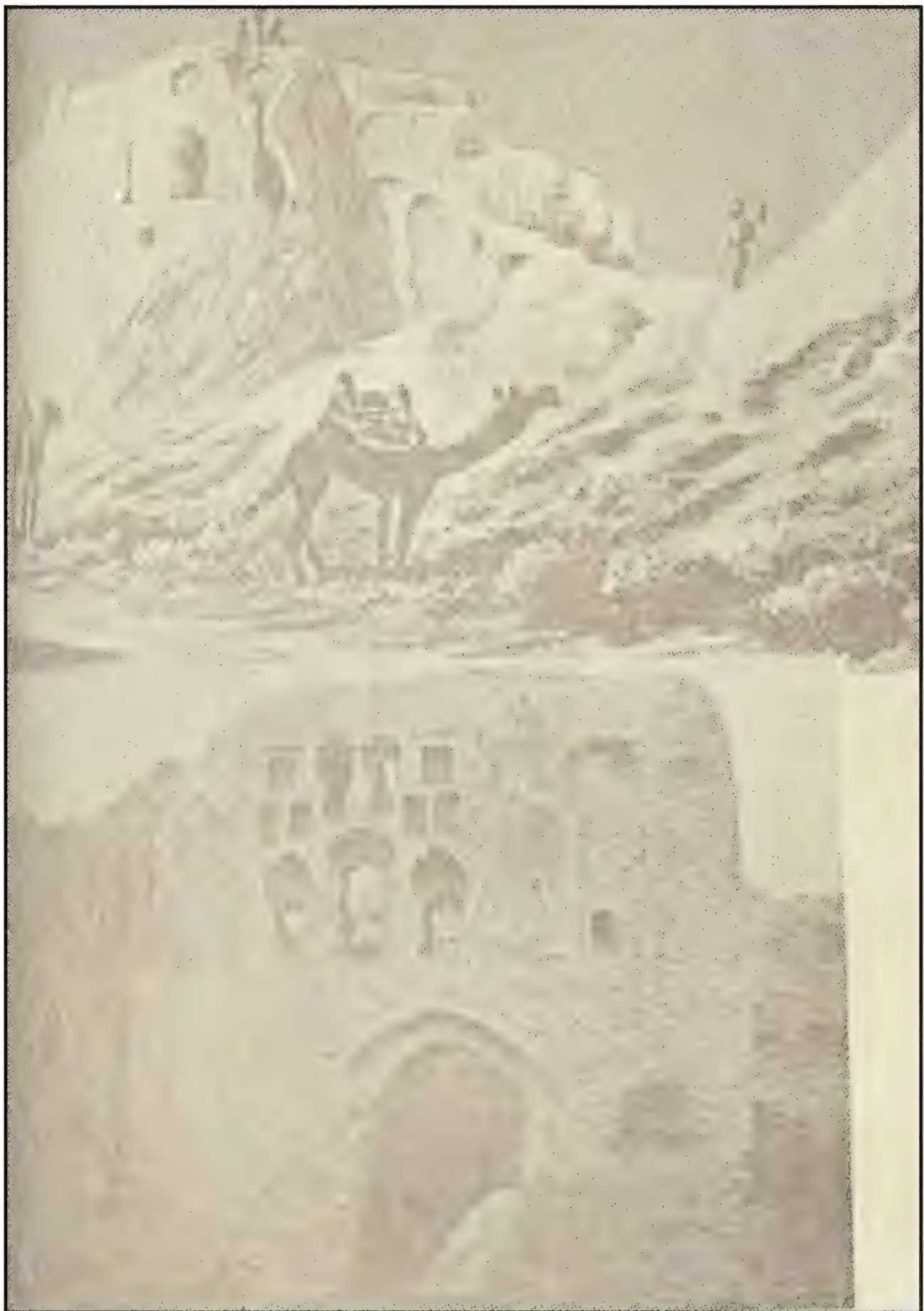
۹- شاه شاهان تاج الدین (۷۸۸-۸۰۵هـ)

۱۲- نظام الدین یحیی (۸۴۲-۸۸۵هـ)

۱۰- قطب الدین x (د ۸۱۰هـ حدود)

۱۳- شمس الدین محمود (۸۸۵؟)

د درو سرو برخو ماخذونه: ابن اثیر، طبقات ناصري، د اسلام دائرة المعارف، تاريخ خوند، مير خوند، تاريخ سلاجقه، خاندانهای اسلامي بارتولد، نولدكي، سخاو، جستي، دول اسلاميه ۱۷۵، معجم الانساب، ۲/۳۰۲، تاريخ سيستان، احياء الملوك.

د سيستان د صفاريانو د ودانيو دوي منظرې، ۴۲- لمبر عکس

سامانيان

(۲۷۹-۳۸۹هـ)

د سامانيانو کورنۍ د (سامان خداه) له اولادې څخه وه او سامان خداه يو نجيب سړی وو چي د بلخ په کليوالي سيمو کي حکمران او په دين زردشتي وو. دی د گرديزي په وينا د (۱۹۷هـ = ۸۱۲ع) په شاوخوا کي د مامون الرشيد پر لاس مسلمان سو او اسد د سامان زوی د مامون حضور ته لار پيدا کړه. دې اسد څلور زامن درلوده: نوح، احمد، يحيی، الياس، چي د خراسان د حکمران غسان د عباد د زوی له خوا سمرقند او سغد نوح ته او فرغانه احمد ته او چاچ او اسروشنه يحيی ته او هرات الياس ته وسپارل سو. د احمد بن سامان زوی چي امير نصر نومېد په (۲۶۱هـ = ۸۷۴ع) کال د معتمد خليفه له خوا د ماوراءالنهر په امارت وپېژاند سو، ده د بخارا حکومت خپل ورور اسماعيل د احمد زوی ته پرېښوو، خو چي په (۲۷۵هـ = ۸۸۸ع) کال په بخارا کي د دوو وروڼو تر منځ سخته جگړه پېښه سوه او نصر د اسماعيل د زوی په لاس ورغی او سمرقند ته واستول سو او په (۲۷۹هـ = ۸۹۲ع) کال مړ سو او ټول ماوراءالنهر او خراسان د اسمعيل په لاس کښېوت او د معتضد او مکتفی خليفه گانو دربار هم دی رسماً په پاچهي وپېژاند. دی د آل سامان د سلسلې مؤسس دی چي په (۲۸۷هـ = ۹۰۰ع) کال ئې قوت وموند او د بغداد د خلافت دربار هم دی د سيستان د آل صفار په مقابل کي چي د خپلواکۍ بڼه ئې تر خولې يوست تقويه کی او په همدې کال ئې په بلخ کي صفاري عمروليث بندي کی او شمالي او غربي افغانستان ئې له تخارستانه ترمرو او هرات او د ايران شمال او ماوراءالنهر هيوادونه ئې د ساماني هيواد ضميمه کړه او د مجمل فصیحي په قول د هند پر ځينو لمر لوېديځو سيمو هم د اسمعيل لاس برسوی وو، چي بنياني د فصیحي مقصد گندهارا وي. محمد د محمد زوی د عبدالله بلعمي نمسی په دري ژبه د تاريخ طبري مترجم د دې پاچا فاضل وزير وو، اسمعيل په (۲۹۵هـ = ۹۰۷ع) کال وفات سو (د اسمعيل ساماني د قبر عکس - ۴۳ لمبر). د اسماعيل تر مړيني

په بخارا کي د اسماعیل ساماني مقبره، ۴۳- لمبر عکس

وروسته ئې زوی احمد پر خای کښېنوست، دی په (۲۹۷هـ = ۹۰۹ع) کال هرات ته راغی او حسین د علي مروزي زوی ئې سیستان ته ولېږه، خو چي صفاري حکمرانان معدل او بو علي چي تربست او رځه پوري ئې لاسونه اوږده سوي ول له منځه یووړه او سیستان ئې منصور د ساماني اسحاق زوی ته ورکى، خو د سیستان خلکو لکه دمخه چي وویل سوه د سندلي په مشرۍ هغه ونيوی (۳۰۰هـ = ۹۱۲ع).

احمد په ۳۰۱هـ کال د خپلو مریانو په لاس ووژل سو او خلکو د هغه اته کلن زوی نصر بن احمد پر تخت کښېناوه، او د هیواد چاري د هغه پوه وزیر ابو عبدالله محمد د احمد الجیهاني زوی اداره کولې.

په (۳۰۲هـ = ۹۱۴ع) کال په خراسان کي منصور د ساماني اسحاق زوی یاغي سو او له سیستان او هراته حسین علي مروزي هم ورسره یو خای سو.

خو له ساماني درباره سپه سالار احمد د سهل زوی هرات ته راغی، څنگه چي منصور په نیشاپور کي مړ سو، حسین په (۳۰۶هـ = ۹۱۸ع) کال تر سختو جگړو وروسته تسلیم او عفو سو. د نصر په وخت کي لکه چي دمخه ولیکل سوه د سیستان ولایت د ساماني محلي حکمرانانو او امیرانو تر منځ لاس په لاس گرزېده، د دې عصر نوري پېښي د افغانستان په تاریخ اړه نه لري.

نصر په (۳۳۱هـ = ۹۴۲ع) کال تر دېرشو کالو پاچهۍ وروسته مړ سو، او لومړی نوح د ده زوی پر ساماني تخت کښېنوست.

د ده د وخت له مهمو پېښو څخه د افغانستان په شمالي سیمو او خراسان کي د بو علي چغاني د محتاج د زوی چي د هغو سیمو حکمران وو یاغي کېدل وه او د ختلان د امیر په مرسته ئې په بلخ او گوزگانان او سمنگان او تخارستان کي لښکر راغونډ کى خو د امیر نوح لښکر ماته ورکړه او په (۳۴۱هـ = ۹۵۲ع) کال بیا د ساماني دربار له خوا د خراسان په امارت وپېژاند سو. نوح په (۳۴۳هـ = ۹۵۴ع) کال مړ سو او زوی ئې لومړی عبدالملک پر تخت کښېنوست. د ده په وخت کي په (۳۴۵هـ = ۹۵۶ع) کال ابوالحسن سیمجور د خراسان په سپه سالاری وټاکل سو، خو له هغه څخه خلکو شکایت وکى او په عوض کي ئې ابو منصور عبدالرزاق خراسان ته راغی (۳۴۹هـ = ۹۶۰ع) او تر هغه وروسته هم الپتگین حاجب الحجاب د خراسان په سپه سالاری وگومارل سو او ابو علي محمد بلعمي د هغه خای حکمران وو او د ابن مسکویه په قول

د ابو علي محتاج له منځه وړلو له پاره بکر د مالک زوی وټاکل سو، چي هغه له خراسانه ورک کي، بکر هم هغه د خراسان تر پايه وځغلاوه، خو چي لومړی عبدالملک په (۳۵۰هـ = ۹۶۱ع) کال مړ سو، او ورور ئې منصور د لومړي نوح زوی د ده پر ځای کښېنوست. ده ابو منصور عبدالرزاق د خراسان په حکمداری او د الپتگین د مخنيوي له پاره وگوماره. دا سړی په (۳۵۰هـ = ۹۶۱ع) کال له نیشاپوره پر شا سو، بلخ او خلم او تخارستان او غزنه ته راغی او د غزنوي دولت بنسټ ئې کښېنوو.

په (۳۵۳هـ = ۹۶۴ع) کال سرهنگ ابو علي محمد د عباس زوی د هرات د تولک په حصار کي ياغي سو، د ابوالحسن سیمجور له خوا چي د خراسان حکمران ووو بوجعفر نامی د هغه د مخنيوي له پاره وگوماره سو، چي د تولک تر حصار نیولو وروسته ئې د غور ځيني کلاوي هم ونيولې. د منصور په عصر کي د سیستان حکمران خلف د احمد زوی هم د ساماني دولت له خوا تقویه سو، خو تر هغه وروسته نوموړي خلف په سیستان کي د سامانيانو له اطاعته سرور غړاوه او منصور د هغه سره اووه کاله جنگ وکی، چي په نتیجه کي ئې روغه ورسره وکړه (۳۷۳هـ). خو همدا پېښي د ابن اثیر په قول د ساماني دولت د کمزورتیا سبب سوې او د شاوخوا حکمرانانو ته د مرکز په باب کي توزنه هیله پیدا سوه.

منصور په (۳۶۶هـ = ۹۷۶ع) کال مړ سو او پر ځای ئې دوهم نوح د منصور زوی کښېنوست، د ده په عصر کي د ده تر مړیني (۳۷۸هـ = ۹۸۸ع) د خراسان حکمراني په ابوالحسن سیمجور اړه درلودله، دا وخت الپتگین له دنیا تللی او د هغه ځای ئې زوی سبکتگین د غزني د چارو واگي په لاس کي نیولي وې او ابو علي سیمجور چي د خپل پلار ابوالحسن تر مړیني وروسته ئې خراسان تر لاس لاندي ووو د بلخ د حکمران فایق خاصه سره ئې لاس یو کی او پر خپل سر سو، نو د دوی د سر ټکولو او د خراسان د چارو د سمولو له پاره د خپل دربار یو سړی چي ابوالعباس تاش نومېد خراسان ته واستاوه او له سبکتگینه ئې مرسته وغوښتله، سبکتگین د خپل زوی محمود سره د دوهم نوح ملاتړ ته ورغی او په (۳۸۴هـ = ۹۹۴ع) کال ئې د هرات ښار ته نژدې ابو علي مات کی او هغه د دیملیانو دربار ته پناه یووړه او دوهم امیر نوح سبکتگین ته د (ناصرالدین) لقب ورکی او د خراسان د حکمدار په حیث ئې تر غزنه او کابل او بلخ پوري وپېژاند او د هغه زوی محمود ئې د (سیف الدوله) په لقب د نساپور حکمدار وټاکه. دوهم امیر نوح او

سبکتگین دواړه په (۳۸۷هـ) کال مړه سول او دوهم منصور د دوهم نوح نابالغه زوی پر ساماني تخت کښېنول سو، خو د آل سامان د کهول د نظام رسی وشلېدله او ایلک خان بخارا ونيوله او بکتوزن دوهم منصور پوند کی (۳۸۹هـ = ۹۹۸ع) او ورور ئې دوهم عبدالملک د دوهم نوح زوی پر تخت کښېناوه. خو سلطان محمود د هغه پانده پاچا د کسات اخیستلو له پاره مروت ته ولاړ او په پای کې ئې د بکتوز او فایق سره داسې وکړه چي: هرات او بلخ (یعني افغانستان تر کابل) دي د محمود وي او نیشاپور او مرو دي د دوی. محمود په (۳۸۹هـ) کال له دې جنگه راوگرزېد او په همدې کال ایلک خان بخارا ونيوله، او دوهم ساماني عبدالملک ئې په اوزگند کې بندي کی او همهلته ئې وواژه. ابو نصر ابراهیم منتصر د دوهم نوح زوی د سامانیانو وروستني شهزاده په ډېر زړورتوب د محمود د ورور نصر او ایلک سره جنگ کاوه خو په پای کې د محمود په تحریک په (۳۹۵هـ = ۱۰۰۱ع) کال ووژل سو او د سامانیانو د سلسلې کمبله ټوله سوه.

د دې عصر له علمي او اداري نومیالیو څخه دوه نامتو وزیران یو محمد د احمد جیهاني زوی (د ورکي جغرافیا ټولونکی) او بل محمد د محمد بلعمي زوی (په دري ژبه د طبري د تاریخ مترجم) او د دري له پخوانیو شاعرانو څخه هم ابو شکور بلخي او رودکي او دقیقي بلخي او ابو محمد هاشم (په بست کې د پښتو شاعر چي په ۲۹۷هـ کې مړ دی) او نور ول.

د سامانیانو په عصر کې د اسلام دین او اسلامي مدنیت د عربي ژبي او ادب سره تر کابله راوړسېدلی وو، خو د هیواد په لمر ختیځو سرحدو کې لکه ننگرهار، لغمان، د کونړ درې، د خوست او منگل غرونه پر خپلو پخوانیو ادیانو او ژبو او مدنیت پاته ول او دري ادبیاتو ښه وده وکړه (د آل سامان شجره په ۴۴ لمبر کې).

۱. لومړی نصر د احمد ساماني زوی (۲۶۱-۲۷۹هـ)

۲. اسمعیل د احمد زوی (۲۷۹-۲۹۵هـ)*

۳. احمد د اسمعیل زوی (۲۹۵-۳۰۱هـ)*

۴. دوهم نصر د احمد زوی (۳۰۱-۳۳۱هـ)*

۵. لومړی نوح د نصر زوی (۳۳۱-۳۴۳هـ)*

۶. لومړی عبدالملک د نوح زوی (۳۴۳-۳۵۰هـ)*

۷. لومړی منصور د نوح زوی (۳۵۰-۳۶۶هـ)*

۸. دوهم نوح د منصور زوی (۳۸۷-۳۸۷هـ)*
۹. دوهم منصور د دوهم نوح زوی (۳۸۷-۳۸۹هـ)*
۱۰. دوهم عبدالملک د دوهم نوح زوی (۳۸۹هـ)*
۱۱. ابو ابراهیم منتصر د دوهم نوح زوی (۳۹۰هـ) د ده تر وژلو پوري په (۳۹۵هـ) کي.

مأخذونه:

گردیزی، ابن اثیر، طبقات ناصري، دائرة المعارف اسلامي، تاريخ سيستان،
تجارب الامم، تاريخ الاسلام السياسي، مختصر تاريخ ايران د پاول هورن، روضة
الصفاء، طبقات سلاطين اسلام، معجم الانساب د زمباور، تاريخ بخارا، لب التواريخ،
تاريخ يميني، تركستان د بارتولد، حبيب السير.

۲- احمد

خ يحيى (په خراسان كې ولاړ سو - ۳۱۸) ۴- دوهم نصر (۳۰۱- ۳۳۱هـ) ابراهيم (په ۳۲۷هـ وړند كړه سو) منصور (۳۱۷هـ)

احمد اسماعيل (بخارا) ۵- لومړى نوح (۳۳۱- ۳۴۳هـ) ابو جعفر محمد (وړند كړه سو ۳۲۰هـ)

محمد ۷- لومړى منصور x (۳۵۰- ۳۶۶هـ) ۶- لومړى عبدالملك x (۳۴۳- ۳۵۰هـ)

ابو سليمان (۳۸۹هـ) ۸- دوهم نوح x (۳۶۶- ۳۸۷هـ) نصر (ديوي ورځي پاچا) ابو زكريا يحيى (۳۸۹هـ) (۳۵۰هـ)

ابراهيم المنتصر ۱۰- عبدالملك ثاني ابو يعقوب ابو ابراهيم اسماعيل (۳۸۹هـ) (۳۸۹- ۳۸۱هـ) (۳۸۹هـ)

ماخذ: يميني، د اسلام دائره المعارف، طبقات ناصري، مير خوند، تركستان بارتولد،
نامه‌ای ایرانی، زين الاخبار، دول اسلاميه ۱۷۷، معجم زامباور ۲/ ۳۰۸هـ

پښتانه حکمرانان

(د ۳۰۰ هـ شاوخوا)

له هغه ډېر پخواني کهول څخه چې د کسي (سليمان) په غره او د غور په غرو او د هغو سيمو په شاوخوا کې ئې په پښتنو کې حکمراني او لارښوونه کوله د کيس عبدالرشيد پښتون (پټان) درې زامن مشهور دي چې: غرغښت او بېټني او سرېن نومېدل. د دې پښتانه کهول په باب کې ډېرې محلي افسانې سته، خو هغه څه چې د پښتنو پخواني مؤرخ سليمان ماکو د (۶۱۲ هـ = ۱۲۱۵) په شاوخوا کې پخپله تذکره کې ليکلي او تر هغه وروسته نورو مؤرخانو لکه ابوالفضل علامي په آئين اکبري کې (۱۰۰۶ هـ = ۱۵۹۷ ع) او اخون دروېزه (چې په ۱۰۴۸ هـ = ۱۶۲۸ ع کې مړ دی) په تذکره الابرار او مخزن اسلام کې او نعمت الله هروي په مخزن افغاني کې (۱۰۱۸ هـ = ۱۶۰۹ ع) او شيخ امام الدين خليل (چې په ۱۰۶۰ هـ کې مړ دی) په تاريخ افغاني کې تائيد کړي دي او تاريخي حقايق دي له هغو څخه څرگندېږي چې دې درو وروڼو د (۲۵۰ تر ۳۰۰ هـ پوري) په افغانستان کې د غور له غرو څخه د سليمان تر غره پوري واکمني (فرمانروايي) او روحاني او قبيلوي نفوذ درلود او د شيخ بېټني ځيني پښتو مناجاتونه په پښتو ادبياتو کې منقول او په لاس کې سته او تر هغه وروسته د سرېن زوی خرنسبون د سليمان له غره څخه د غلځو د کلات د غونډان تر غره پوري واک او اقتدار درلود او په (۴۱۱ هـ = ۱۰۲۰ ع) کال د سليمان د غره په جنوبي لمنه مرغه کې وفات سو، همدارنگه اسمعيل د بېټني زوی د سليمان په غره کې واکمني او روحاني نفوذ درلود او د ده د اقتدار لمنه د سليمان د غره لمر لوېديځ پلو ته له وازي خوا څخه تر غزني پوري رسېدله، او له دې دوو تنو څخه هم د پښتو پخواني اشعار رانقل سوي دي (د ۴۰۰ هـ = ۱۰۰۹ ع په شاوخوا کې). د خرنسبون درې زامن: کند، زمند او کاسي د پښتنو د تېرو نوميالي نيکه گان دي، چې د دوی د اولاد سلسله په افغاني نسب نامو کې شرح سوې ده.

دا هم بايد پټ پاته نه سي چې خرنسبوني پښتانه د افغانستان په لمر لوېديځو سيمو کې خپاره واره ول، لکه عبدالرزاق سمرقندي چې په غزني او برمل کې د (افغان

خرشواني) په نامه د هغو يادونه کوي او دا د (۸۲۰هـ) په شاوخوا کي وه (مطلع سعدين د دوهم ټوک لومړۍ برخه، ۳۵۹ مخ د لاهور چاپ).

د افغاني انسابو په کتابو کي دا درې وروڼه غرغښت، بېټني او سره بن د پښتنو د تېرو د سلسلې سرونه گڼل سوي دي چي په دې ځای کي د دوی د نسب د شجرې مهمي څانگي ليکل کېږي (۴۵ لمبر د نسب شجره دي وکتل سي).

په پښتني نسب نامه کي د کرلان = کرلاني يوه بله څانگه هم سته چي دوی له هغو درو نورو څانگو سره خپلوي لري او سوچه پښتانه دي.

د پښتنو روايات خو په دې څانگو کي تر اسلامي دورې دمخه نه دي، مگر تاسي وليدل چي د پښت = پخت = پښتون او افغان ذکر په قديمو کتابو او تاريخو کي له درو څلورو زرو کالو راهيسې دې خوا راغلی دی، نو ځکه موږ د هغو قديمو اسنادو څخه داسي ويلای سواي چي پښتانه قبایل د دې هيواد پخواني او سپدونکي دي چي په وروستيو زمانو کي له دوی سره نور آريايي قبایل هم گډ سوي دي، مگر هغه ټول د دوی په مدنيت او ملي جوړښت کي داسي ويلي سوي دي چي اوس ئې بېلونه نه سې کېدای او يو ملت ځني جوړ سوي دي.

ماخذونه:

د سليمان ماکو تذکره الاولياء، پښتانه شعراء لومړی ټوک، ائين اکبري، مخزن افغاني، تذکره الابرار د دروېزه، پټه خزانه، د پښتو د ادبياتو تاريخ ۲ ټوک، مطلع سعدين ۲ ټوک، حيات افغاني، شوکت افغاني، صولت افغاني، خورشيد جهان، د سراولف کيرو پټانان، د صوبه سرحد او بلوچستان گزټيئر، افغانستان گزټيئر، تاريخ سلطاني.

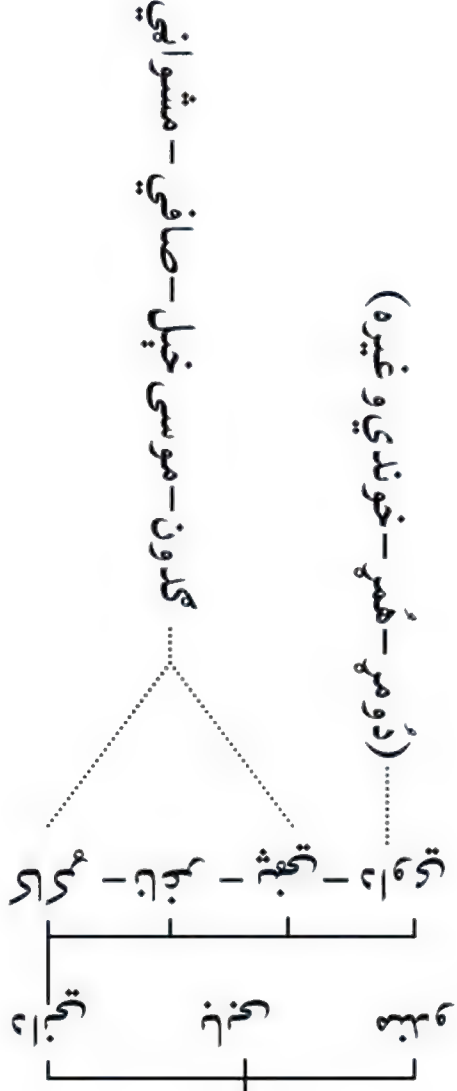

[ټول غلجې قومونه: سهاک - تره کي - سلیمانخېل - توخي -
هوټک - اکا خېل - ناسر - خروټي - بختيار - احمدزي - تري -
دوتاني - تارڼه - لودي - نيازي - سور - سرواني]

ټيټي

کيسی

عربنست

کي لانه

[ککي - دلازاک - منگل - توري - هني - وردگ - اورکزي -
ايريدي - خټک - يشټک - بولاق - حدراني - وزير - مسيد - دور -
سترياني - گاري - بنگين - بنوشي .]

ماخذ: مخزن افغاني - حيات افغاني - شوکت افغاني -
سوله اسلامي - تيزي - کبري - آئين - افغاني -
صوت افغاني

فريغونيان

(د ۲۵۰ تر ۴۱۰ هـ شاوخوا)

دې کهول د سامانيانو او غزنويانو په وختو کې په گوزگانان کې حکمراني درلوده او د دواړو سلطنتي کورنيو سره ئې دوستانه روابط ساتل او علم روزونکي او صلح خوښوونې پوهان پاچهان ول. د دوی د حکومت شمالي وېش د آمو سیند او جنوبي وېش ئې غرستان او غور او تالقان (د کروان رباط ته نژدې) د زمينداور او هلمند تر شاوخوا پوري رسېده، چې په غور کې هم د فريغونيانو تر لاس لاندې يو حکمران ناست وو او غورشاه نومېد، پخپله گوزگانان د سرپل شاوخوا ته ويل کېده، او دا کهول تر اسلام دمخه د (گوزگان خداة) د پاچهانو له نسله وو چې د فريغون په رباط ئې اړه درلودله او دا رباط د مقدسي په وينا د اندخود (اوسني اندخوی) او کرکي څخه د يوې ورځې د لاري واټن وو او د افريغ کلمه د دې هيواد په لرغونو نومو کې تر خوارزمه لیده کېږي، خو پخپله د فريغون د دې کهول د سلسلې د مشر په باب کې څه معلومات نه لرو. بې له دې چې د العتبي په قول د دريمي هجري پېړۍ په شاوخوا کې د افريغون رباط ته نژدې اوسېد، مگر د ده زوی احمد بن فريغون د اسلامي دورې په تاريخ کې د دې کهول لومړی سپړی دی چې موږ ئې پېژنو، نرشخي وايي:

په (۲۸۷ هـ = ۹۰۰ ع) کال چې امير اسمعيل ساماني د عمروليث صفاري سره جنگېده امير احمد فريغوني د عمروليث له خوا هم د بلخ حکمران وپېژانده سو. قابوسنامه دی د آسانو د ډېرو گلو خاوند گڼي چې د ورځي ئې زر ارزق بهانان راوړه او دا خبره مبالغه نه ده، ځکه چې د دې سيمو خلک تر اوسه د آسانو په گلو ساتلو او روزلو مشهور دي.

د دې کهول يو بل حکمدار ابو الحارث محمد د احمد زوی دی چې موږ هغه د دري ژبي د پخواني جغرافي کتاب حدود العالم له مخي پېژنو، دی علم دوسته حکمران وو او دا کتاب په (۳۷۲ هـ = ۹۸۲ ع) کال ده ته وړاندې سوی وو او د دې کورنۍ د ډېر

اقتدار په وخت کي حکمران وو او اصطخري د (۳۴۰هـ = ۹۵۱ع) په شاوخوا کي هغه ياد کړی دی او د بارتولد په وينا په (۳۶۵هـ = ۹۷۵ع) کال ئې خپله لور ساماني زلمي پاچا نوح د منصور زوی ته ورکړه او د العتبي په قول تر (۳۸۰هـ = ۹۹۰ع) کال وروسته نوح د منصور زوی دی د فايق جگړې ته راوغوښت خو ماته ئې وکړه. ابن اثير وايي چي په (۳۸۳هـ) کال نوح له خراسانه گوزگانان ته راغی او ابو الحارث ورسره يو ځای سو او په ۳۸۵هـ کال چي سبکتگين د فايق سره جنگېده ابو الحارث د سبکتگين د ملاتړ له پاره هرات ته راغی او د العتبي په قول ئې په همدې وختو کي خپله بله لور د سبکتگين زوی محمود ته ورکړه او د سبکتگين يوه لور ئې خپل زوی ابو النصر احمد د محمد زوی ته په نکاح کړه او په (۳۸۶هـ = ۹۹۶ع) کال چي سبکتگين مړ سو همدې ابو الحارث د محمود او د هغه د ورور اسمعيل تر منځ روغه وکړه او د محمود سره غزني ته ولاړ او په (۳۸۹هـ = ۹۹۸ع) کال محمود د اسمعيل نيول هم ابو الحارث ته وسپاره او دا د تاريخ په پاڼو کي د ابو الحارث وروستنی يادونه ده.

العتبي په (۳۹۴هـ = ۱۰۰۳ع) کال د فريغون بن محمد په نامه يو تن يادوي چي محمود هغه له بلخ څخه چي وروستنی ساماني شهزاده منتصر پسي د اندخود او مرورود خوا ته استولی وو خو د ده پوره احوال لاس ته راغی، مگر د دې کورنۍ يو بل سړی ابو نصر احمد د محمد ابو الحارث زوی دی چي د العتبي او گرديزي په وينا د گوزگانان وو، په (۳۹۸هـ = ۱۰۰۷ع) کال په هغه جگړه کي چي د قراخانيان او د محمود د ورور تر منځ په پل چرخيان کي وسوه د محمودي لښکر د منځ (قلب) مشر وو او په (۴۱۰هـ = ۱۰۱۰ع) کال مړ سو. بيهقي د (۴۱۰هـ = ۱۰۱۰ع) کال په پېښو کي ليکي چي په همدې کال محمود د غور جنگو ته ولاړ، خو د ده شهزاده گان مسعود او محمد په څورلس کلنۍ کي په زمينداور کي د امير فريغون گوزگانان د زوی حسن نامي سره اوسېدل، څنگه چي په همدې کال امير ابو الحارث مړ وو، ځکه نو د ده زلمي زوی حسن د سبکتگين د لور له نسه د گوزگانان د تاج و تخت نامزد وو، خو دا په يقين معلومه نه ده چي دا حسن د همغه فريغون بن محمد زوی وو يا د ابو نصر؟ مگر په دې خبر يو چي سلطان محمود د العتبي او عوفي په قول د ابو نصر فريغوني لور خپل زوی محمد ته وکړه او د گوزگانان ولايت ئې بيرته ابو نصر ته ورکړی او ابو محمد حسن د مهران زوی ئې د هغه ځای د چارو په کفالت د ده سره وگوماره، گواکي د گوزگان سيمه په (۴۰۸هـ =

۱۰۱۷ع) کال بشپړه د غزنویانو تر واکمني لاندې راغلې وه او ناصر خسرو علوي په دې بیت کې ورته اشاره کړې ده:

کجاست آنکه فریغونیان زهیبت او

زدست خویش بدادند گوزگانان را

په دې توګه نو د فریغونیانو کهول د افغانستان د لمر لوېدیځو شمالي سیمو محلي پاچهان ول، چي په عدالت او نېکنامي او د علومو په روزنه ئې شهرت درلود او د فریغون په دربار کې نامتو پوهان او لیکونکي روزل سوي دي چي له هغې جملې څخه دي: بدیع الزمان همداني، ابوالفتح بستي، د مفاتیح العلوم خاوند خوارزمي او د حدودالعالم نامعلوم مؤلف.

د دې کهول نومیالي:

۱. امیر فریغون (۲۵۰هـ)
۲. امیر احمد د فریغون زوی (۲۷۹- د ۳۳۷هـ حدود)
۳. ابو حارث محمد د احمد زوی (۳۳۷-۳۸۹هـ)
۴. فریغون د محمد زوی (د ۳۹۴هـ شاوخوا)
۵. ابو نصر احمد د محمد زوی (۳۹۰-۴۱۰هـ)*
۶. حسن د ابو نصر زوی؟ (۴۱۰هـ)

مأخذونه:

العتبي، گردیزی، اصطخري، نرشخي، مقدسي، بیهقي، قابوسنامه، عوفي، ابن اثیر، مینورسکي د حدودالعالم پر حواشي، د بارتولد جغرافیای تاریخی ایران، معجم الانساب، د مینورسکي مقالې د لندن چاپ.

د ملتان لودیان

(د ۳۷۰-۴۰۱ هـ شاوخوا)

د (۳۶۶ هـ = ۹۷۶ ع) په شاوخوا کې سبکتگین په غزني کې د واک خاوند سو او ساماني حکمداران بې واکه او کمزوري سوه ځکه نو د افغانستان بنارونه له تخارستان او بلخه تر گوزگانان او هرات او سيستان او بست او کابل تر گردېز پوري د غزني په پایتخت پوري وتړل سوه (۳۶۸ هـ = ۹۷۸ ع).

په دې وخت کې د افغانستان لمر ختیځو سیمو تر ماورای سند او ملتانه د ملتان د لودیانو په نامتو کهول پوري اړه درلوده او له لاهوره تر خیبره جیه پاله کابلشاه حکم کاوه. هغه وخت چې سبکتگین پر کابل او ننگرهار یرغل وکړ جیه پاله مخي ته ورغی او د غزنه په شاوخوا کې ئې ورسره جگړه وکړه او مات سو او د جگړې د تاوان تر ورکولو وروسته بیرته لاهور ته وگرزېد او د قنوج، ډهلي، اجمیر او کالنجر راجه گان ئې د ځان ملگري کړه د یو لک چمتو سپرو سره تر خیبر راتېر سو او د کابل د سیند پر غاړه لغمان ته راوړسېد. سبکتگین د هغه سره جنگ وکړ او په زرو خلک ئې ځني ووژل او نور ئې پر شا و شړل او د سند تر سینده پسي ولاړ او په پېښور کې ئې خپل یو امیر د دوو زرو سپرو سره پرېښوو او پخپله غزني ته راغی (۳۸۱ هـ = ۹۹۱ ع). په دې وخت کې ملتان د لودي شيخ حمید په لاس کې وو چې لودي د پښتنو یو نامتو ټبر دی او دې لودیانو چې د سبکتگین واک ورځ په ورځ پر زیاتېدو ولید د هغه سره ئې روغه وکړه او چې جیه پاله ماته وکړه شيخ حمید په ملتان کې پر خپل حال پاته سو او د سبکتگین سره ئې تړون وکړ (۳۸۲ هـ) او د ده وراره شيخ رضي په اخبار اللودي کې د احمد لودي په قول د پښتو ژبي له شاعرانو څخه وو، چې د حمید لودي په وختو کې ئې د پښتنو په غرو (سليمان غره) کې د اسلام تبليغ کاوه او له دې څخه څرگندېږي چې د سند او غزني تر منځ ځینو پښتنو لا تر دغه وخته د اسلام دین منلی نه وو، لکه چې په ۳۸۲ هـ کال د جغرافیای حدود العالم لیکونکي د قندهار ښار (د اندس پر غاړه) د برهمنانو او بتانو

او لغمان د بودتونو (بتکدو) او بنیهار (بنیر) د بت پرستو هندوانو او افغانانو ځایونه بولي، حال دا چې په همدې وخت کې بست او غور او رخد اسلامي ښارونه ول او کابل یو داسې ښار وو چې نیمې ئې مسلمانان او نیمې ئې هندوان ول.

د شیخ حمید د مړینې خبر په تاریخ کې نسته خو دوني ښکاري چې په ملتان کې د ده واکمني د سند تر غاړو د سلیمان تر غره پورې محصوره وه او لاهور تر تکسیلا او ویهند او تر قندهاره (د سند د سیند پر غاړه) په جیه پاله پورې اړه درلوده، خو په (۳۹۲هـ = ۱۰۰۱ع) کال محمود ویهند ونيو او په (۳۹۶هـ = ۱۰۰۵ع) کال چې ئې پر ملتان لومړی یرغل وکړ د ملتان حکمران ابو الفتح داود د نصرزوی وو، نو څرگنده سوه چې نصر د شیخ حمید زوی د لودیانو دوهم حکمران د (۳۹۰هـ = ۹۹۹ع) په شاوخوا کې حکومت کاوه او دی تر حمید وروسته د هغه پر ځای کښېنوست او د غزنویانو سره د لودیانو د کورنۍ په سیاسي رقابت کې د سلطان محمود له خوا په بده عقیده او د اسمعيلي ملاحده و دین ته په گروهېدلو متهم سوی وو. مگر د پښتو له وطني ماخذو لکه پټه خزانه او د ده له پښتو شعر څخه څرگندېږي چې دا اتهام غلط وو او دی ملحد او بې دینه نه وو.

ابو الفتح داود تر نصر وروسته د ملتان تخت ته ورسېد او په (۳۹۵هـ = ۱۰۰۴ع) کال سلطان محمود د بهاتیه پر حکمران (بجي راو) باندي یرغل وکړ، داود څه اعتنا ورته و نه کړه، ځکه نو په دا بل کال محمود د تازه دمه لښکر سره د ننگرهار له لاري ورغی، لومړی ئې راجه اننده پاله په پېښور کې مات کړ او بیا ملتان ته ورسېد او تر اوو ورځو کلابندی وروسته داود لودي د کاله دوه لکه او په بل روایت دوه کروړه درهمه خراج ومانه او شل زره درهمه ئې هم د جگړې تاوان ورکړ او د محمود سره ئې د روغې تړون وتاړه او تر (۴۰۱هـ = ۱۰۱۰ع) کال پوري ئې پر ملتان او د افغانستان پر لمر ختیځو سیمو حکومت وکړ، خو چې په همدې کال محمود پر ملتان حمله وکړه او هغه ئې ونيو او (د کندهار د شمال) د غورک په کلا کې ئې بندي کړ او همهلته مړ سو. د داود په مړینې که څه هم د پخوانیو لودیانو کهول له منځه ولاړ، د داود اولاده تر هغه وروسته هم په ملتان کې وه او د فخر مدبر په قول د داود زوی شیخ د سلطان مسعود تر مړینې وروسته په ملتان کې بلوا وکړه، چې د سلطان مودود له خوا یو لښکر د لوی حاجب احمد محمد او فقیه سلیطي په سپه سالاری د ده د سر کوټلو له پاره وگومارل سو، څنگه

چي لښکر د وایوه کلا ته ورسېد نو موږي شیخ د خپلو ملگرو سره منصوره ته ولاړ او د غزني لښکریانو ملتان ونيو او دا په ملتان کي د لودي کهاله د پایڅوړ وروستی یادونه ده.

دا کهول په هند کي د اسلامي او افغاني ثقافت لومړنی ممثل دی او د دې کهاله دوه تنه شیخ رضي او د حمید وراره او نصر د حمید زوی د پښتو ژبي شاعران ول او د دوی شعرونه او د ژوند پېښي د پښتنو شاعرانو تذکرې پټي خزاني د شیخ احمد ابن سعید اللودي د کتاب اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي (۶۸۶هـ = ۱۲۸۷ع) په حواله راوړي دي او فرشتې هم د هغو افغانیت لیکلی دی او موږ وینو چي لودیانو په (۸۵۵هـ) کال بیا د بهلول لودي په مشرۍ په هند کي د سلطنت دوهمه کورنۍ جوړه کړې ده او یو سل کاله ئې حکومت کړی دی (۹۳۲هـ). خو د لودیانو لومړی کهول د افغانستان په تاریخ اړه لري او د بهلول کورنۍ په هند کي پاچهي کړې ده.

د لومړي کهاله نومیالي:

۱. شیخ حمید لودي (د ۳۷۰هـ شاوخوا)
۲. شیخ رضي د حمید وراره (د ۳۸۰هـ شاوخوا)
۳. نصر د حمید زوی (د ۳۹۰هـ شاوخوا)
۴. ابو الفتح داود د نصر زوی (۳۹۵-۴۰۱هـ)
۵. شیخ... د داود زوی (د ۴۳۲هـ شاوخوا)

ماخذونه:

تعلقات هند و عرب، زین الاخبار، د پښتو ادبیاتو تاریخ ۲ ټوک، شوکت افغاني، تاریخ یمیني، فرشته، طبقات اکبري، حدود العالم، تاریخ سند، ابن اثیر، حیات افغاني، خورشید جهان، پټه خزانه، آداب الحرب.

د تخارستان آل باینجور

(۲۳۲-۳۷۲هـ)

دې سلسلې امیرانو په تخارستان او بلخ او خلم او ترمذ او اندراب او پنجهیر او بامیان او وختیځ کې حکمراني کوله او هغه باینجور ته منسوب دي چې د عباسي خلیفه گانو منصور او مهدي معاصر وو او غالباً به تر اسلام دمخه د تگین شاهانو پایڅوړ وي.

له هغې جملې څخه:

*۱/ داود د الیاس زوی چې د ۲۳۲ هـ په شاوخوا کې نې سکه وهلې ده او په ۲۵۸ هـ کال یعقوب لیث صفاري له ده څخه بلخ ونيو. دی له ۲۳۳ کال څخه تر ۲۵۸ هـ پوري د بلخ حکمران وو او په ۲۵۹ هـ کال مړ سو.

*۲/ ابو داود محمد د احمد زوی او د باینجور نمسی، چې د ۲۶۰ هـ په شاوخوا کې نې سکه وهلې ده. دی له ۲۶۰ کال څخه تر ۲۶۵ هـ پوري د بلخ او تر ۲۷۹ هـ پوري د تخار او جوزجان او ختلان او ترمذ حکمران وو.

*۳/ ابو جعفر احمد د محمد زوی او د احمد نمسی چې د ۲۷۹ هـ له شاوخوا څخه حکمران وو او په ۲۸۸ هـ کال نې په اندراب کې سکه وهلې ده.

*۴/ جعفر د احمد زوی او د محمد نمسی چې تر ۳۱۰ هـ وروسته نې حکومت کاوه او په ۳۱۰، ۳۱۲، ۳۱۳ هـ نې په ختل کې سکه وهلې ده چې اوس هم سته.

*۵/ احمد د جعفر زوی او د احمد نمسی چې د ۳۷۲ هـ په شاوخوا کې حکمران وو او د گردیزی په قول د چغانیانو د ابي علي احمد د محتاج د زوی له ملگرو څخه وو.

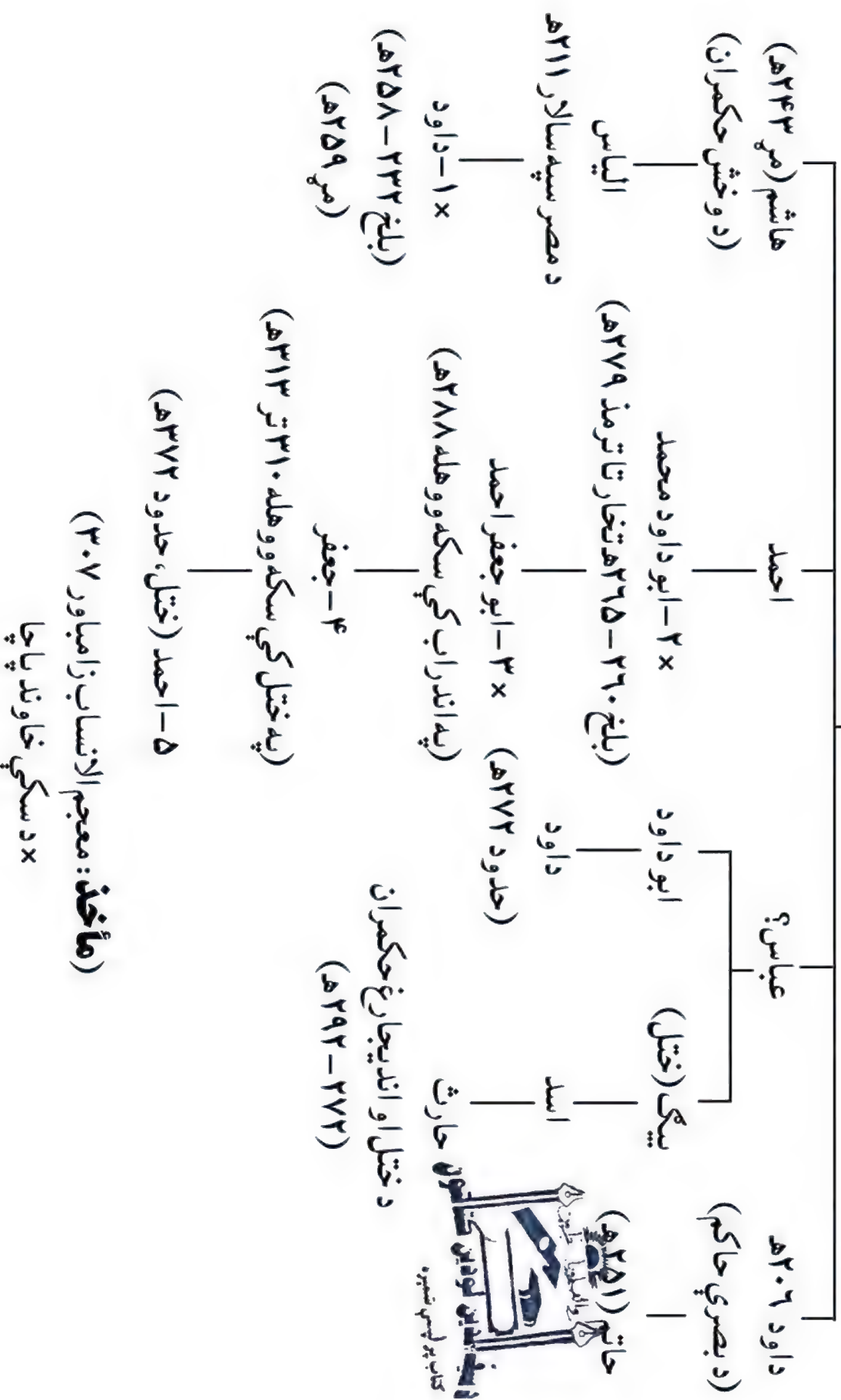
د دې کورنۍ ځیني نور کسان هم حکمرانان ول، لکه داود د باینجور زوی چې په ۳۰۶ هـ کال د بصرې عامل وو او هاشم د باینجور زوی چې د وختیځ او هلاورد حکمران وو او په ۲۴۳ هـ کې مړ دی او بېگ د عباس زوی او د باینجور نمسی د ختل خاوند او حارث چې له ۲۷۲ څخه تر ۲۹۳ هـ پوري د ختل حکمران وو او سکه نې هم وهلې ده او

داود د ابو داود زوی او د عباس نمسی چي د ۲۷۲هـ په شاوخوا کي ژوندی وو او حاتم د
 داود زوی او د باینجور نمسی چي د ۲۵۱هـ په شاوخوا کي د جوز کرمان حاکم وو، او
 الیاس د هاشم زوی چي په ۲۱۱هـ کال د مصر سرلښکروو.
 اوس د دې کورنۍ د نسب شجره وگورئ (۴۶ لمبر).

١٤٧

د بایبجور کورنۍ

باینبجور (۱۴۰۵ھ حدود)

د غرستان شاران

(۲۸۹-۵۵۰هـ)

لکه مارکوارت چي په ايران شهر کي څرگنده کړې ده د (شار) کلمه د (شير) او (شاه) سره شريکه ريښه لري او دا د مرکزي افغانستان د سيمي د يو شمېر حکمرانانو لقب وو چي د دوی د حکمرانۍ سيمي د لمړخو خوا ته د باميان د شيرانو د هيواد گاونډی وو او لکه د دې کتاب په لومړيو بحثو کي چي مو وويل دا شاهي کهولونه د دې هيواد د هپتالي کوشاني عناصرو پاڅوړ دي او د حکمرانۍ مرکز ئې په بشين کي وو چي شورمين او بغشور هم د هغه ځای بنارونه ول او د دې هيواد اصل نوم په اوستايي تلفظ (غرستانه) او په طبقات ناصري کي هم (غرستان) (په پښتو غر + ستان) دی. او فردوسي ئې په شاهنامه کي د (غرچگان) په نامه يادوي او معرب ئې غرجستان يا غرشتان دی. د دې سيمي شاران حکمرانان په نياو (عدل) او داد مشهور ول او ناصر خسرو قبادياني په دې بيت کي د دې کورنيو او د دوی د حکمرانۍ د مرکزو داسي يادونه کړې ده:

استاده بدبه باميان شيری

بنشسته بعز در بشين شاری^(۱۲)

داسي معلومېږي چي د غرستان شاران تر اسلام دمخه هم د دې سيمي حکمرانان ول او د دوی د نيکه گانو يو تصوير چي لاس ته راغلی دی کټ مټ د هپتالي (هياطله = هون) د پاچهانو بڼو او څهرو ته ورته دی.

په اسلامي عصر کي د غرستان د شارانو يادونه د سلطان محمود د فتوحاتو او د غزني د سلطنت تر ادارې لاندې د هيواد د اداري تمرکز سره منځته راځي، چي يو له دې غرستاني شارانو څخه (شار رشيد) په ۳۸۰هـ کال د سلطان محمود سياسي مشرتوب او

^(۱۲) د ناصر خسرو په ديوان ۴۶۸ مخ کي دا بيت غلط چاپ سوی، دلته سم سو.

د هیواد اداري توحید ته غاړه ایښې وه. بل شا ابو نصر محمد د اسد زوی دی چې په ۴۰۵هـ کال سلطان محمود بندي کی او په ۴۰۶ کال په هرات کې مړ سو.

۳/ شارشاه ابو محمد د محمد زوی وو چې د پلار په ژوند د پلار پر خای کښېنوست او د سلطان محمود او ابو علي سیمجور سره وجنگېد او تر ۴۰۶هـ کال پخوا مړ سو.

۴/ شارارد شیر.

۵/ شار ابراهیم د اردشیر زوی.

۶/ شارشاه د ابراهیم زوی چې لور ئې حور ملکه د سلطان حسین جهانسور غوري ماندینه وه.

هغو شارانو چې د سلطان محمود تر وخت وروسته تېر سوي دي د غزنه او غور تر مرکزي سلطې لاندې ژوند کاوه، خو پوهان او علم پالونکي خلک ول.

مأخذونه:

ابن اثیر، تاریخي یمیني عتبي، دایرة المعارف اسلامي، د غرجستان ماده، نامهای ایرانی یوستی، روضة الصفا، تاریخ گزیده، معجم الانساب زمباور، ابن خرداذبه ۳۹، معجم البلدان ۳/ ۷۸۵.

د اندراب اميران

دا اميران هم د هپتالي کوشانيانو د پخوانيو حکمرانانو له پايشور څخه بنکاري چي په اسلامي عصر کي ئې اسلام منلی او د اندراب په غرو کي پاته سوي دي او څنگه چي د دوی د حکمراني سيمه د دشوار گزارو غرو په منځ کي وه نو ځکه د جهانگيرانو له تسلطه خوندي پاته ول.

له دې اميرانو څخه يوازي د دوو تنو نومونه د دوی له سکو څخه لاس ته راغلي دي او دا سکې د ارميتاژ په موزه کي سته:

*۱/ مکتوم د حرب زوی (د ۳۵۹ هـ په شاوخوا کي)

*۲/ سهلان د مکتوم زوی (د ۳۶۵ له شاوخوا څخه تر ۳۷۴ هـ پوري)

ماخذونه:

معجم الانساب زمباور، د مارکوف د ارميتاژ فهرست.

چغانیان امیران - آل محتاج

چغان (مغرب ئې صغان) د آمو ها خوا ته يو خای دى چي اوس د شوروي تاجکستان د جمهوريت جنوبي برخه ده. په دې خای کي له پخوانيو زمانو څخه يوه سلطنتي کهول د (چغان خدات) په نامه حکومت کاوه چي له آريايي تاجیکو عناصرو څخه وو او د اسلامي دريمي پېړۍ په سر کي امير محتاج نامي هلته حکمران او چغان خدات ته منسوب وو، چي تر هغه وروسته ئې کورنۍ په تاريخ کي د (آل محتاج) په نامه مشهوره سوه او له دې کورنۍ څخه عادلان او پوهان اميران منځ ته راووتل او د سامانيانو او غزنويانو په وختو کي ئې د آمو د سيند پر دواړو غاړو او بلخ او تخار باندي د هندو کش تر شمالي لمنو پوري حکومت کړى دى. د محتاج پلار دا يادونه چي احمد نومېد د ياقوت په معجم الادباء کي راغلې ده او ژوند ئې په ۲۵۰هـ کي اټکل کېدای سي. د دې کورنۍ نور کسان دا دي:

۱/ له محتاجه يوزوى د ابو سعد مظفر په نامه پاته سو چي د ۳۰۰هـ په شاوخوا کي ئې ژوند او حکومت کاوه او زوى ئې ابوبکر محمد بن مظفر د ساماني نصر بن احمد د دربار امير او په ۳۲۱هـ کال د خراسان او د خراسان د ټولو عسکرو سپه سالار وو او تر هغه دمخه د ۲۹۸هـ په محرمه کي د اسمعيل ساماني د زوى احمد له درباره د سيستان د فتح له پاره استول سوى وو او بيا په گرگان کي حاکم سو، په خراسان کي د ده د حکمرانۍ ورځي له ۳۲۱هـ کاله د ده د مړيني تر کال ۳۲۹هـ پوري وې. دې سړي د خراسان په پېښو کي تل د يوه غښتلي او اغېزه ناک حکمران په حيث لاس درلود او په چغانيان کي ښخ دى.

۲/ ابو علي د محمد زوى او د مظفر نمسى چي په ۳۲۷هـ کال د پلار د ناروغۍ په وخت کي د خراسان سپه سالار او حکمران وو او په ۳۲۹هـ کال په جرجان او ري کي د ماکان بن کاکي سره و جنگېد او هغه ئې وواژه، خو په ۳۳۳هـ کال چي د امير نوح بن نصر ساماني د دربار له خوا د خراسان له حکمرانۍ څخه معزول سو نو سر ئې له اطاعته

وغړاوه او نوح ئې خلع کى او پخپله ئې د خراسان د چارو واگي په لاس کي ونيولې او د ژوند ترپايه ئې د سامانيانو له دربار سره اخ او ډب درلود، خو چي د ۳۴۴هـ کال د برات پر ۲۹مه مړ او په چغانيان کي ښخ سو.

۳/ ابو العباس فضل د محمد زوى او د مظفر نمسى په ۳۳۳هـ کال د خپل ورور ابو علي له خوا د بلاد جبل (عراق عجم) په حکومت مامور سو او تر هغه وروسته د ساماني عسکرو لوى سپه سالار وو، چي د خپل ورور سره ئې هم جنگونه وکړه او په ۳۳۶هـ کال په بخارا کي بندي سو.

۴/ ابوالمظفر عبدالله د احمد زوى د محمد بن مظفر نمسى چي تر ۳۳۷هـ وروسته د ساماني امير نوح په دربار کي د رهيڼ په توگه اوسېده، او په ۳۴۰هـ کال له آسه ولوېد مړ سو او په چغانيان کي ښخ دى.

۵/ ابو منصور د احمد زوى د محمد نمسى چي په ۳۴۰هـ کال د چغانيان د حکمرانۍ نايب وو.

۶/ ابوالمظفر طاهر د فضل زوى د محمد نمسى د مظفر کړوسى د چغانيان والي او ادب پالونکى سړى وو. منجیک تر مذي د ده له ستايونکو (مداحانو) څخه وو او په ۳۷۷هـ مړ دى.

*۷/ فخرالدوله ابوالمظفر احمد د محمد زوى ادب پالونکى والي او د دقيقى او فرخي ممدوح وو، چي د فرخي د داغگاه مشهوره قصيده "تا پرند نيلگون بر روى پوشد مرغزار" د ده په ستاينه کي ده او سکه ئې هم وهلې وه.

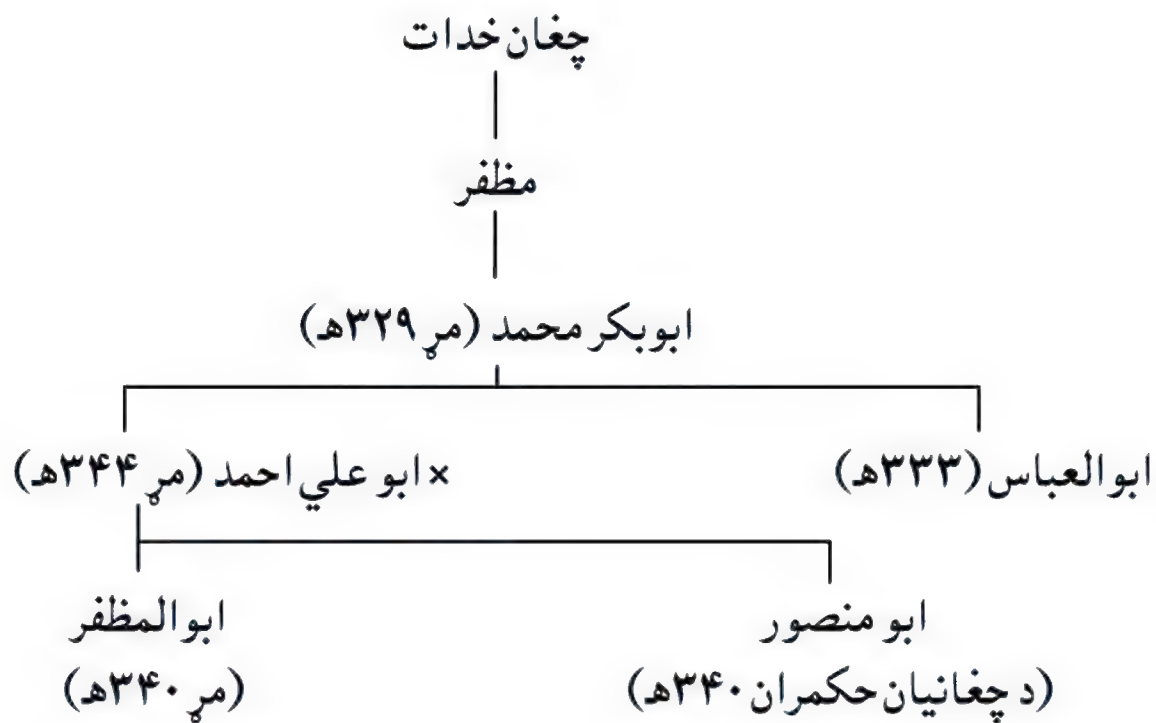
د آل محتاج اميرانو عموماً د ساسانيانو او غزنويانو د سلطنتي کورنيو سره خپل ښه روابط ساتل او د هغو د ساتني او حمايې په سيوري کي ئې د هندو کش د شمالي ولاياتو حکمراني له بدخشان او تخاره نيولې تر بلخ او جوزجان پوري کوله او دا کورنۍ د دري ادب له پالونکو څخه گڼله کېږي (د نسب شجره دي وکتل سي - ۴۷ لمبر).

ماخذونه:

تعليقات چهار مقاله د دوکتور معين، معجم الانساب زمباور، ابن اثير، تاريخ يميني، معجم الادباء، رودکي د سعيد نفيسي، ابن خلدون، روضة الصفا، دايرة المعارف اسلامي، ديوان فرخي، د عروضي سمرقندي چهارمقاله.

۴۷- لمبر

د چغانیان د محتاج کورنۍ

مأخذونه: د زمباور معجم ۳۱۰، د الکامل او د بارتولد د ترکستان

سیمجوریان

د سیمجور کلمه د یوستي په قول په (نامهای ایرانی) کي د زرین گورخر (سیم + خر) په معنا دی او دا د خراسان د یوه سردار ابو عمران سیمجور نوم دی چي د ساماني اسمعیل د احمد د زوی په دربار کي ئې د سرمنشي (دولت دار) وظیفه درلوده (۲۸۷هـ)، نو ځکه ئې دی (دواتي) باله چي د خراسان یوه لویه کورنۍ وه.

۱/ ابو عمران سیمجور دواتي په ۲۹۸هـ کال د ساماني اسمعیل د زوی احمد له درباره د سیستان په حکمراني وگومارل سو، خو یو کال وروسته (۳۰۱هـ) سیستانیانو د نصر بن احمد سره مخالفت وکړ او سیمجور له هغه ځایه ووت.

په ۳۱۴هـ کال چي امیر نصر د احمد زوی ري ونيو د هغه ځای حکومت ئې سیمجور ته ورکړی او دی د خپل وخت له زړه وړانو او لښکرکشانو څخه وو، چي په ۳۱۶هـ کال د خراسان په څنډو کي د ابوالحسن د ناصر اطروش د زوی سره هم جنگېدلی دی.

۲/ ابو علي ابراهيم د سیمجور زوی تر خپل پلار وروسته د مرو او هرات او نیشاپور او قهستان حاکم وو (۳۳۳ - ۳۳۵هـ) او نوح د نصر زوی د ابو علي احمد چغاني تر عزل وروسته د خراسان په حکمراني وټاکه او څه موده هم د گرگان والي وو او په ۳۳۶هـ کي مړ دی.

*۳/ ابوالحسن محمد د ابراهيم زوی او د سیمجور نمسی د پلار تر مړيني وروسته د خراسان سپه سالار او لقب ئې ناصرالدوله وو او په ۳۵۶هـ کال د یوه لښکر سره د ري نیولو ته وگومارل سو او د ۳۷۸هـ کال په ذیحجه کي مړ دی.

*۴/ ابو علي محمد مظفر د محمد زوی د ابراهيم نمسی د پلار تر مړيني وروسته د هغه پر ځای کښېنوست او حاجب الباب وو. څه موده هم د پلار په ژوند کي د هرات حاکم وو، خو تر هغه وروسته په نیشاپور کي د خراسان واکدار او سپه سالار وټاکل سو. سکه ئې هم وهلې ده او د خپلواکۍ د عوه ئې کوله، خو چي د بلخ د حکمران سره ئې لاس

یو کی او د ساماني امیر نوح په مقابل کي یاغيان سول، خو امیر سبکتگین او زوی ئې محمود د دوی سره وجنگېدل او د ۳۸۴هـ کال د روژې په ۱۵ ورځ ئې په طوس کي دوی مات کړه، ابو علي خوارزم ته وتښتېد او هلته د ۳۸۶هـ کال په روژه کي ونيول سو او په پای کي ئې سبکتگین ته په لاس ورکي او د گردېز په کلا کي بندي وو، خو چي په ۳۸۸هـ کال مړ سو.

۵/ ابوالقاسم د محمد زوی او د ابراهیم نمسی: د هرات والي وو او په ۳۸۶هـ کال نیشاپور ته ولاړ او د سبکتگین د دربار د خلکو سره یو ځای سو او د قهستان حکمراني ئې وموندله او د ټیټوالي او پاسوالي تر لیدو وروسته د ساماني منتصر سره یو ځای سو (۳۹۱هـ) او په سرخس کي ئې د سبکتگین د زوی نصر سره جگړه وکړه او ونيول سو او غزنه ته ئې واستاوه.

۶/ ابوالحسن د ابو علي سیمجوري زوی: په ۳۸۵هـ کال چي ئې پلار مغلوب سو دی ري ته ولاړ، خو په نیشاپور کي د امیر محمود لاس ته ورغی او غزني ته واستول سو او په گردېز کي بندي وو.

ابوسهل د ابوالقاسم علي زوی او د محمد نمسی: د ۳۸۸هـ په شاوخوا کي ئې ژوند کاوه.

د دې کورنۍ نومياليو په خراسان کي د ساماني د وخت او د غزنوي دورې د ابتدا په پېښو کي لویه برخه درلودله او ډېره موده ئې په بشپړ قوت او خپلواکي حکومت کړی دی او کله ئې هم د پاچا په عنوان سکه وهلې ده، چي د ابوالحسن محمد ناصرالدوله سکه سته چي له ۳۷۲هـ څخه ئې تر ۳۷۷هـ پوري حکومت کړی دی او یوه لور ئې د نوح بن منصور ساماني پاچا ماندینه وه. همدارنگه ابو علي محمد مظفر عمادالدوله (۳۷۷ - ۳۸۷هـ) هم سکه وهلې وه او خپلواکي ئې درلوده (۴۸ لمبر د نسب پاڼه دي وکتل سي).

ماخذونه:

الکامل، تاریخ یمني، طبقات ناصري، نامنامه یوستی، د بارتولد ترکستان، د زمباور معجم: ۳۱۰.

۴۸ - لمبر

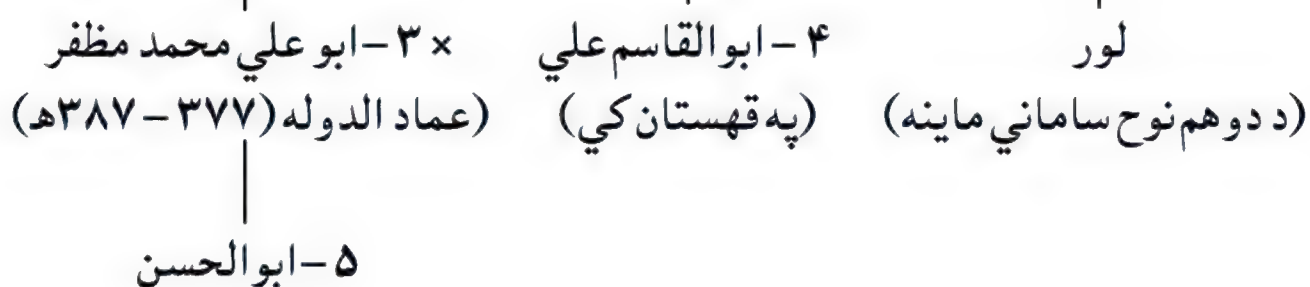
سيمجوريان

ابو عمر سيمجور دواتي حکمران سيستان

۱- ابو علي ابراهيم (۳۳۳-۳۳۶هـ)

۲x- ابو الحسن محمد ناصرالدوله

۳۷۲-۳۷۷هـ

مراجع: الكامل، تاريخ يميني، طبقات ناصري،

نامهاي ايراني، تركستان بارتولد، معجم زامباور ۳۱۰

غزنويان

(۳۵۱-۵۸۳)

د سامانيانو په يادونه کي مو ولوستل چي په (۳۴۹ هـ = ۹۶۰ م) کال د ساماني لومړي عبدالملک له درباره امير حاجب الپتگين د خراسان په سپه سالاري گومارل سوی وو، خو د عبدالملک تر مړيني وروسته الپتگين د ساماني نوح له زوی منصور څخه سر واخيست او غزنه او زابلستان ته ولاړ (۳۵۰ هـ). په دې وخت کي د غزنه د شاوخوا حکمران د لويک له کورنۍ څخه يو سړی وو چي د دې کورنۍ يادونه د کتاب په سر کي تېره سوه او بنايي چي د افغانستان د هپتالي کوشانو د اميرانو پايشور وي، ځکه چي پخپله الپتگين او د هغه پر ځای کښېنستلي کسان چي د نومو په پای کي ئې د (تگين) کلمه راغلې ده هم د تگين شاهي سلطنتي کهول ته منسوب دي چي يو ګډ افغاني او ترکي عنصر دی او د چيني گرزندوی وکونګ Wou-Kong په شهادت د ۷۶۰ع کال په شاوخوا کي ئې د افغانستان پر لمر ختيځو او د هندوکش پر جنوب حکمراني کوله او د تگين آباد ښار د دوی په نامه د محمود د اخلافو تر وخت پوري هم د اوسني کندهار لمر لوېديځ شمال ته ولاړ وو او سکې ئې چي د اسلامي عصر په اوایلو پوري اړه لري د هندوکش په شاوخوا کي پيدا کېږي.

په هر حال الپتگين غزنه له لويک (انوک) څخه لاس ته راووست (۳۵۱ هـ) او تر خپلي مړيني پوري ئې يو کال پر غزني او زابلستان حکومت وکړ او په ۳۵۲ هـ کال په غزني کي مړ سو او اسحاق زوی ئې پر ځای کښېنوست.

په دې وخت کي بيا امير لويک د غزني د نيولو په غرض راغی اسحاق بخارا ته منډه کړه او د منصور بن نوح څخه ئې مرسته وغوښتله او بيرته ئې غزني ونيو او تر درو کالو حکمرانۍ وروسته په (۳۵۵ هـ = ۹۶۵ع) کال مړ سو. تر الپتگين وروسته د ده يو ملګری چي ښه پرهېزګاره، مبارز او عادل سړی وو او بلکاتگين نومېد (په غالب اټکل به همهغو افغاني تگين شاهانو ته منسوب وي) د ده پر ځای کښېنوست، دی لس کاله په

غزني کي امير وو او د ۳۵۹ هـ په شاوخوا کي ئې په غزني کي سکه وهلې ده او د ۳۶۵ هـ په شاوخوا کي د گردېزه کلابندي کي مړ سو او امير پيري تگين چي يو مفسد سړی او د الپتگين ملگری وو پر غزني مستولي سو، خلک له هغه څخه خوا بدي او په عذاب سول، نو د غزني او گردېزه پخوانی امير لويک ئې راوباله، لويک د کابلشاه د زوی په مرسته (د کابل جنوبي خواته د لوگر) د څرخ پر شاوخوا يرغل وکړ. امير سبکتگين (د الپتگين زوم او ملگری) هغه مات کړه او لس پيلان ئې ځني ونيول او غزني ته راغی، څنگه چي د غزني خلک د پير تگين له ظلمه په عذاب سوي ول نو په اتفاق ئې امير سبکتگين د جوق قراچکم زوی او د قرارسلان نمسی (غالباً تگين شاهيانو ته منسوب) ئې د غزنه په امارت ومانه (د ۳۶۶ هـ = ۹۷۶ ع کال د شعبان ۲۷).

امير سبکتگين نوی مسلمان سوی او زړور سړی وو او د نظام الملک په قول په سياست نامه کي او د حمدالله په وينا په تاريخ گزیده کي ده د زاول د يوه مشر لور غوښتې وه او څنگه چي له دې لاري د پښتنو زوم سوی وو ځکه نو د ده په لښکر کي ټول پښتانه جنگېدل او بست او قصدار (بلوچستان د کلات جنوب ته اوسنی خضدار) او زمينداور او باميان او تخارستان او غور او زابلستان او کابل ئې چي د قراتگين نامي د گومارل سوو کسانو په لاس کي ول ونيول او د کابل شمالي خواته په پروان کي ئې سکه ووهله او لکه چي مو د لوديانو په حالاتو کي وويل په لغمان کي ئې د کابل د سيند پر غاړه د ويهند د جیپاله کابل شاه سره جگړه وکړه او د هغه سل زره لښکر ئې مات کړ او لغمان ئې تر پېښوره ونيو او د هغه سيمو خلکو ته ئې د اسلام د دين تبليغ وکاوه (۳۸۱ هـ = ۹۹۱ م). په دې جگړو کي سبکتگين ته ډېره ولجه په لاس ورغله او ډېر غښتلی سو او د عتبي او ابن اثير په قول افغانه او خلیج (ننني غلجيان) تر هغه وروسته د ده تابع سول.

د سبکتگين له نورو مهمو کارو څخه لکه د دوهم ساماني نوح په حالاتو کي چي مو وويل د هرات په جگړه کي (۳۸۴ هـ = ۹۹۴ م) د سبکتگين او د هغه د زوی محمود مرسته ده، چي په نتیجه کي د ساماني دربار مخالفان له پښو ولوېدل، دا نوميالی، عادل او زړور او رښتين پاچا تر ۲۱ کالو حکمرانی وروسته په ۵۶ کلنۍ په ۳۸۷ هـ کال د بلخ او باميان تر منځ د مدرموی په کلي کي مړ او په غزني کي ښخ سو. حال دا چي د آمو له سينده تر قصدار (بلوچستان) پوري او د سند له سينده تر نيشاپور او سيستان پوري ئې

د غزنه تر مرکزیت لاندې یو هیواد تشکیل کړی وو او د وطني کورنیو محلي حکمرانان لکه په سیستان کې د صفاریانو وروسته پاته کسانو او په گوزگان کې د آل فریغون امیرانو د هیواد په لمرخاته کې د ملتان لودي پاچهانو ئې مشرتوب منلی وو.

د امیر سبکتگین تر مړینې وروسته د ده د شپږو زامنو له جملې څخه اسمعیل غزني ته راغی او د ده پر خای کښېنوست. خو څنگه چې ئې کفایت نه درلود شورشیانو سر واخیست او د ده مشر ورور امیر محمود چې په نیشاپور کې د خراسان حکمران وو په همدې کال ۳۸۷هـ له خراسانه لښکر راووست او د غزنین په وره کې ئې د خپل ورور سره جگړه وکړه، څنگه چې د محمود مور زاوولی وه او فردوسي هم هغه زابلۍ بللې ده (خجسته درگه محمود زابلۍ دریاست) نو د زابل د خلکو په کومک ئې اسمعیل او د هغه لښکرمات کې او اسمعیل تر اوو میاشتو پاچهۍ وروسته په زندان کې مړ سو.

محمود چې غزنه ونيو د بلخ خوا ته ئې مخه کړه او په همدې کال ئې شمالي افغانستان هم ونيو او په بلخ کې د پاچهۍ پر تخت کښېنوست او د مرو خوا ته پر مخ ولاړ، چې د نوح د زوی عبدالملک سره جگړه وکړي، خو په پای کې ئې روغه ورسره وکړه او له ساماني درباره محمود د خراسان په پاچهي له تخارستانه تر بلخ او هراته وپېژاند سوه (۳۸۸هـ = ۹۹۸ع)، او هغه وخت چې ئې وغوښته له مرو څخه بلخ ته راوگرزي د بغداد د خلیفه القادر بالله له خوا د عهد او لوا خلعت ورته راوړسېد او د ده پاچهۍ پر خراسان باندې رسماً د (یمین الدوله او امین المله ولی امیر المؤمنین) د القابو سره تصدیق سوه (د ۳۸۹هـ = ۹۹۸م دیقعه). امیر محمود په سکو کې د نظام الدین او ملک الممالک او ملوک الملوک په القابو هم یاد سوی او فردوسي دی (شاه) او العتبي ئې احياناً (سلطان) لیکي او د غزنوي دورې نور مؤرخین لکه بیهقي او گردیزی ورته (امیر) وایي، خو نظام الملک په سیاست نامه او ابن اثیر په الکامل او منهاج سراج په طبقات ناصري کې ویلي دي چې: محمود لومړی وارد (سلطان) په لقب ملقب سو او د مجمل التواریخ والقصص (د تهران چاپ) د مؤلف په قول دا لقب محمود د امیر خلف صفاري له قوله واخیست او هغه وخت چې خلف وویل محمود سلطان دی تر هغه وروسته محمود په دې لقب مشهور سو (۴۰۶مخ).

که څه هم دا لقب د ده او د ده د اخلافو پر سکو نسته او لومړی وارد ابراهیم غزنوي پر سکه وهل سوی چې په (۴۵۱هـ = ۱۰۵۹م) کال پر تخت کښېنوست خو په

غزني کي د سلطان محمود د قبر پر شناخته په کوفي غوندي پخواني ليک د ده د مړيني ورځو ته نژدې ليکلي سوي دي: "الامير الاجل السيد نظام الدين ابي القاسم محمود بن سبکتگين" او د اټينگ سند ډېر پخوانی دی.

سلطان محمود په ۳۸۹هـ کال د ساماني منصور او عبدالملک خاصه اميران يکتوزون او فايق او وروستنی ساماني شهزاده المنتصر ئې لکه چي دمخه وليکل سوه مغلوب کړه او په نور پاته ژوند کي د (۳۹۲هـ او ۴۱۶هـ) تر منځ ئې اووه لس واره پر هند لوی او کوچني يرغلونه وکړه او له (۳۹۰هـ څخه تر ۳۹۲هـ) پوري ئې د ويهند په ولايت (د اټک پر غاړه اوسنی هونډ) او لغمان او پېښور کي د جیپاله سره وجنگېد او پېښور ئې ونيو او د (غازي) په لقب مشهور سو.

په ۳۹۳هـ ۱۰۰۲م کال ئې د احمد صفاري زوی خلف لکه د صفاريانو په احوال کي چي تېر سوه ونيو او سيستان ئې قبجي حاجب او کدخدای بو علي شاد ته وسپاره، خو بوبکر عبدالله چي د خلف د لور نبيړه وو او بوالحسن حاجب پر دوی بلوا وکړه خو سلطان په ۳۹۴هـ کال بيا سيستان ته راغی او هغه بلوا ئې سره کړه.

په ۳۹۶هـ = ۱۰۰۵م کال د سند تر سيند پوريووت او لکه د لوديانو په بحث کي چي وويل سوه ملتان ئې ونيو او په (۳۹۷هـ = ۱۰۰۶م) کال ئې د ترکستان ايلک خان چي پر بلخ او هرات ئې تر نيشاپوره قبضه کړې وه مات کي او په ۳۹۹هـ = ۱۰۰۸م کال ئې د هند راجگان په ويهند کي د اننده پاله سره مات کړه او د ۴۰۲ - ۴۰۳هـ تر منځ ئې په پنجاب او کشمير کي فتوحات وکړه او په ۴۰۳هـ = ۱۰۱۲م کي ئې غرجستان (د غور شمال ته) هم ونيو او د بيهقي په قول ئې په (۴۰۵هـ = ۱۰۱۴ع) کال د بست له لاري پر غور يرغل وکي او د غور حکمران امير محمد سوري د لسو زرو تنو لښکر سره د آهنگران په کلا کي کلابند او بندي سو او د (۴۰۷هـ = ۱۰۱۶ع) په شاوخوا کي ئې پر پنجاب او کشمير حملې وکړې او يو کال وروسته د خوارزم خلکو پر مامون خوارزمشاه (د سلطان محمود د خور پر مېړه) بلوا وکړه او هغه ئې وواژه خو محمود خوارزم ونيو او التوتاش ئې هلته ودراره (۴۰۸هـ). په (۴۰۹ - ۴۱۰هـ) کال ئې په هند کي قنوج او د گنگ کڅونه د ډېرو بنديانو او ولجو سره ونيو او د درو مليونو درهمو سره غزني ته راغی او د ابن اثير په قول په لاره کي د افغانانو سره ونښت ځکه چي دوی تل د هند او غزنه په لاره کي د محمود مخه نيوله. په (۴۱۱هـ = ۱۰۲۰م) کال د غور فتح او په ۴۱۲هـ د

کشمير د لوهرکوټ د حصار محاصره او په ۴۱۳هـ کي د گواليار او کالنجر او په ۴۱۴هـ د سليمان د غرو او پښتنو فتوحات بشپړ سول او په (۴۱۵ - ۴۱۶هـ) کال ماوراءالنهر ته ولاړ او د بلخ او د آمو د غاړي اميران ئې د ځان تابع کړه او د کاشغري قدرخان سره ئې تړون وټاړه او څلور زره سلجوقيان ئې خراسان ته راوستل. په ۴۱۶هـ کي محمود د جنوبي هند د کاتيا وار پر سومات حمل وکړه او د هغه ځای مشهور بودتون (معبد) ئې وران کي او ډېره ولجه ئې لاس ته ورغله او گجرات ئې هم ونيو.

د محمود وروستنی يرغل په (۴۱۸هـ = ۱۰۲۸م) کال د ملتان د جتانو د طايفي د تاديب له پاره وو او په خپل ژوند کي پر دې بريالی سو چي له اصفهانه نيولې تر عراق او همدان او طبرستانه او د لمرختو خواته د گنگا تر څنډو او شمالاً تر خوارزمه، او جنوباً د بلوچستان تر کڅو او کاتيا وار پوري ئې يوه لويه شهنشاهي جوړه کړه او خپل زوی مسعود ئې په اصفهان کي کښېناوه (۴۲۰هـ = ۱۰۲۹م) او د لوی هيواد ئې له گنگا څخه د دجلې او فرات تر کڅو (سواحلو) پوري د غزنه د مرکزيت تر ادای لاندي راووست او په آسيا کي ئې خورا لويه امپراتوري جوړه کړه. ده په غزنه، پروان، نساپور، هرات، جوزجان، بلخ، ولوالج (تخارستان)، لاهور (د محمود پور په نامه) او د هيواد په نورو ښارو کي سکه ووهله او دربار ئې تل د دري سترو شاعرانو لکه فردوسي، فرخي، منوچهري، عنصري او لويو پوهانو لکه البيروني او ابن سينا او ثعالي او خمار او العتبي او نورو د ټولېدو ځای وو. دی ستر، باکفايته، زړور، سخي او د جهاندارۍ په چارو پوه پاچا وو، چي د العتبي په قول ئې د ترکي او افغاني او تاجيکو او غلجو (غلجو چي د اصطخري او ياقوت په وينا په خراسان او سيستان او کابل کي اوسېدل) او هندو عناصرو څخه گډ لوی لښکر جوړ کړی او د افغانانو طايفي ئې د غور په غرو او د سليمان په غره او سپين غره او نورو کي د ځان تابع او په اسلام ئې مشرفي کړې او د ابن اثير په وينا د معتزله او باطنييه او جهمييه او مشبهه او روافضو فرقې ئې ويستلې او کتابونه ئې وروسوځل. د ابن خلکان په قول ده هر کال په هند کي غزا پر ځان فرض کړې وه او په مذهب شافعي وو او ابن خلکان د امام الحرمين عبدالملک جويني (د سلطان معاصر) له کتابه چي مغيث الخلق فی اختيار الاحق نومېږي نقل کوي چي: محمود د امام ابو حنيفه په مذهب وو او د حديثو سره ئې خورا زياته مينه درلودله، او تل به ئې هغه د لويو شيخانو څخه اروېده. خو د قفال مروزي نامتو شافعي په تلقين د امام

شافعي مذهب ته راواوښت.

لنډه دا چي سلطان محمود کروړ او زړور پاچا وو او د ابن اثير په قول ښه مخ او جذابه ښه ئې درلوده، سترگي ئې کوچنۍ او ورېښتان ئې سره ول او د ابن خلکان په وينا د ۳۶۱ هـ کال د عاشورا په شپه زېږېدلی وو او د آسيا په زړه کي د يو لوی دولت تر جوړولو وروسته د سل په ناروغۍ اخته سو او په ۶۱ کلنۍ کي تر ۳۳ کالو پاچهۍ وروسته د (۴۲۱ هـ - ۱۰۳۰ م) کال د دوهمي خور (ربيع الاخر) پر ۲۳ مه د پنجشنبې په ورځ مړ او د غزنه په فيروزه ماڼۍ کي ښخ سو. اوس که څه هم په غزني کي د فېروزه ماڼۍ څه اثر نسته خو يوازي د سلطان د مزار شناخته (دبرينه لوحه) پاته ده او پر هغې ئې په کوفي غوندي ليک داسي ليکلي دي:

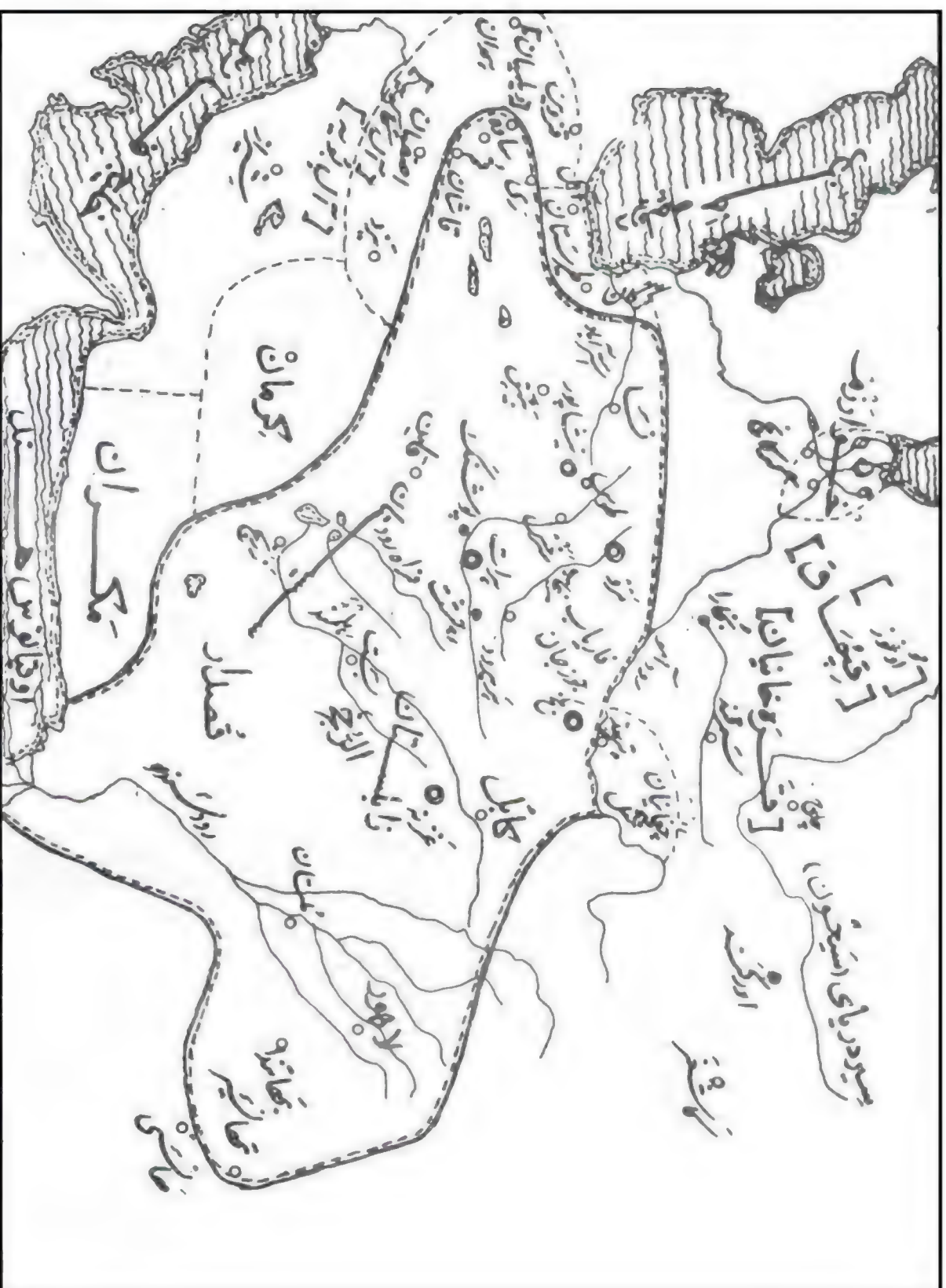
"غفراناً من الله الامير الاجل السيد نظام الدين ابي القاسم محمود بن سبکتگين غفرله، توفي رحمة الله عليه و نور حفرته و بيض وجهه عشية يوم الحمير لسبع يقين من شهر ربيع الاخر سنة احدى و عشرين و اربعمائة".

هغه کوچنۍ گنبد چي نن د سلطان پر مزار ودانه ده په ۱۳۲۴ هـ ق کال د امير حبيب الله خان په امر جوړه سوې ده (۴۹ - ۵۰ عکسونه).

تر محمود وروسته ئې زوی محمد له گوزگانان څخه راغی او په غزني کي د پلار پر ځای کښېنوست او خپل اکا امير يوسف د سبکتگين زوی ئې خپل سپه سالار او خواجه ابو سهل احمد حمدوي ئې وزير او علي قريب ئې لوی حاجب وټاکه، خو تر ۵۰ ورځو وروسته ابو النجم امير اياز ايماق او علي دايه له غزني څخه د دې له پاره راووتل چي د سلطان مشر زوی امير مسعود ته چي په ري او اصفهان کي حکمران وو ورسي او هغه د خلکو له خوا غزني ته راوبولي. محمد د هندوانو د لښکر سپه سالار سوند هراي په هغو پسي وگوماره، خو د سراي مريانو سوند هراي وواژه او په نشاپور کي امير مسعود ته ورغلل، په دې وخت کي د بغداد خليفه القادر بالله د امارت لوا او عهد د مرسل بن منصور بن افلح گرديزي په لاس امير مسعود ته ولېږل، او ده ته ئې د اسلامي دايرة المعارف په قول د ناصرالدين الله او حافظ عبادالله او ظهير خليفه الله لقب ورکړ، چي ابن اثير دا لقب سيد الملوك او السلاطين هم ليکلی دی او په دې صورت ئې مسعود رسماً د خراسان پاچا وپېژاند.

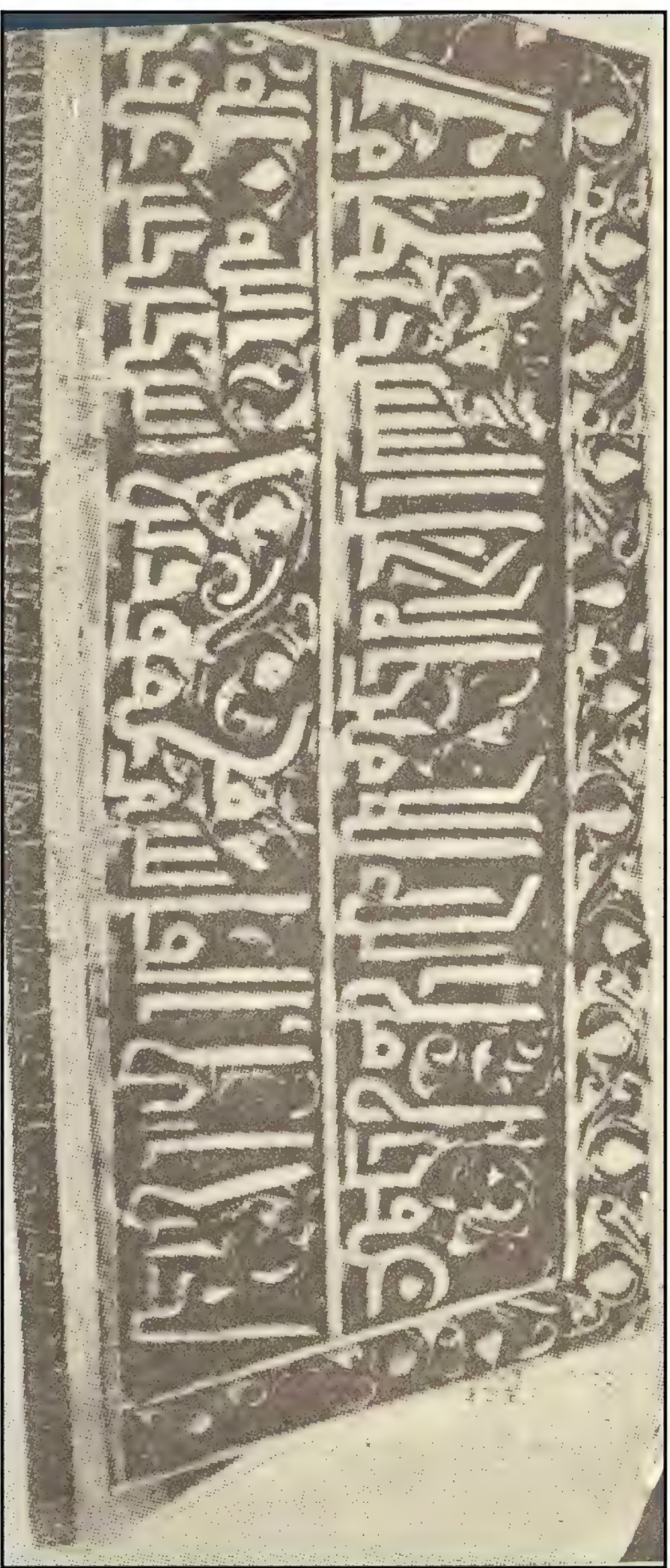
امير مسعود له هراته بست ته راغی او محمد له غزنه څخه تگين آباد (د هلمند او

د غزنیانو د سلطنت نقشه - ۱۰۳۰ م. د غزنیانو له کتاب څخه - د ۱۹۶۳ د ایدنبرگ چاپ - ۴۹ - لمبر نقشه

د سلطنت حدود
محدوده مشروطه معنکی
مشهور بنارونه

په غزني کي د سلطان محمود د قبر او د هغه کتيبه ۵۰- لمبر عکس

ارغنداو ترمنځ) لښکر راووست، خو تر اوو میاشتو پاچهۍ وروسته امیر یوسف او علي قریب هغه په تگین آباد کي ونيو او وړوند ئې کي او امیر مسعود ئې د هغه پر ځای کښېناوه (د ۴۲۱هـ د کوچني اختر میاشت).

سلطان مسعود خواجه احمد د حسن میمندي زوی (چي په ۴۲۴هـ کي مړ دی) د هند له زندانه راویوست او هغه ئې خپل وزیر کي او حسن میکالي (وزیر مشهور په امیر حسنک) ئې د قرمطي والي په تور په بلخ کي غږه کي او د محمود له خزانه داره چي احمدینا لتگین نومېد خورا ډېر مال واخیست او دی ئې هند ته واستاوه او په ۴۲۲هـ کال ئې کرمان او مکران ونيول او په ۴۲۳هـ = ۱۰۳۱م کال هرات ته ولاړ او سپه سالار عبدوس ئې د خراسان د ترکمانانو د فساد د مخنیوي له پاره وگوماره او په ۴۲۴هـ کال ئې د کشمیر پر سرستي لښکر ویوست او په ۴۲۵هـ = ۱۰۳۳م کال ئې پر آمل او ساري او طبرستان بری وموند، او امیر بکتغدی ئې د لوی لښکر سره د خراسان د شمالي ډاگو د ترکمانانو د مخنیوي له پاره واستاوه، خو ناکامه راوگرزېد، او په (۴۲۶هـ = ۱۰۳۴م) کال ئې یو لښکر د هندو سپهسالار تلک د جهلن د زوی په مشري د احمدینا لتگین د مقابلې له پاره چي په هند کي یاغي سوی وو ولېږه، احمد مات سو او منصوره ته وتښتېد او د سند په اوبو کي ډوب سو (۴۲۷هـ = ۱۰۵۳م) او په همدې کال ئې پر هانسي او د هند پر نورو کلاوو یرغل وکي، تر فتوحاتو وروسته ئې خپل زوی امیر مجدد په لاهور کي حکمران پرېښوو او تر (۴۲۸هـ = ۱۰۳۶م) پوري بیرته غزني ته راغی.

څنگه چي په خراسان کي سلجوقي ترکمانانو تل فتنې جوړولې ځکه نو په همدې کال ئې د بلخ له لاري ماوراء النهر ته مخه وکړه، خو پر بلخ باندي داود ترکمان یرغل وکي او چي امیر مسعود بلخ ته ورسېد داود مرو ته پر شا سو او په ۴۲۹هـ کال ئې په گوزگانانو کي مسعود علي کندزی له پښو وچاوه او ځيني سلجوقيان ئې د څرد ځایو په ورکولو راضي کړه او د ځینو سره ئې په ۴۳۰هـ کال په شمالي سیمو کي جگړه وکړه او تر (۴۳۱هـ = ۱۰۳۹م) کاله د هرات او غور له لاري غزني ته راغی او لوی حاجب سباشي او حاجب بکتغدی چي په دې جگړو کي ئې نافرماني کړې وه مصادره او په هند کي معزول کړه. په دې وخت کي د سلجوقي میکائیل زامنو طغرل او چغري بیگ خراسان له نښاپوره تر هرات او بلخ او سیستان پوري ونيو او مسعود ئې د مرو او سرخس ترمنځ د

دندانقان په جگره کي مات کی او په ۴۳۱هـ کال مسعود خپله وروستنی سکه ووهله چي تر هغه وروسته په ۴۳۳هـ کال سلجوقي طغرل په هغه ښار کي سکه وهلې ده.

امير مسعود چي د هیواد په اوضاع کي گډوډي ولیدله، خپل زوی مودود ئې په غزنه کي پرېښو او پخپله د محمودي خزانو او لښکر او د خپل پانده ورور محمد سره ئې هندوستان ته مخه کړه خو په ماریگله (د اوسني حسن ابدال په شرقي برخه) کي د ده لښکریانو پرده بلوا وکړه او وړوند امير محمد ئې خپل پاچا وټاکه، او امير مسعود ئې د گيري (گهري) په کلا کي بندي کی او بیا ئې د طاهر بن محمد په واسطه وواژه (د ۴۳۲هـ = ۱۰۴۰م کال د جمادی الاولی ۱۱).

په دې وخت کي امير مودود په غزنه کي پر تخت کښېنوست او د خپل لښکر سره ئې هندوستان ته مخه وکړه او د ننگرهار په دڼپور (اوسني جلال آباد ته نژدې = د بابر په آدینه پور) کي د خپل اکا محمد د لښکر سره ونښت او د خپل پلار وژونکي ئې که ترک ول که تاجیک ول ووژل او هم ئې محمد د هغه د زوی طاهر سره ونيو او وئې وژل (۴۳۲هـ) او هلته ئې یو ښار د (فتح آباد) په نامه ودان کی چي تر اوسه په همدې نامه پاته دی.

سلطان مودود د سلجوقي ترکانو سره چي نفوذ ئې ورځ په ورځ په مارواء النهر او خراسان کي زیاتېده د دوستانه روابطو په ټینګولو کي زیاریوست، او د جغري بیګ لور ئې وکړه، خو سره له هغه هم د هغه له شره خوندي پاته نه سو او له همدې سببه غزنویانو تر خراسان پر خپلو هندي مستملکاتو باور پیدا کی او دا کار لومړی د مودود په سکو کي لیده کېږي، چي پر خپله سکه ئې د سیوا Siva د غوايي صورت د سري سمته دیوه Sri Samanta Diva د لیکنې (کتیبي) سره نقش کړی وو چي دا رویه د ویهند د کابل شاهانو له سکو څخه اخیسته سوې وه. مودود تر ۹ کالو پاچهۍ وروسته په ۳۹ کلنۍ (۴۴۱هـ = ۱۰۴۹م) کال مړ سو، او د غزني پاچهي تردوو میاشتو پوري د امير مودود د زوی دوهم مسعود او اکا ئې علي د لومړي مسعود د زوی په نامه وه، خو چي د سلطان محمود زوی عبدالرشید پر دوی غالب سو او په همغه کال ۴۴۱هـ کي د غزني پر تخت کښېنوست.

خو سلجوقي داود چي د خراسان حکمدار وو د سیستان له لاري پر بست او زمیند اور یرغل وکی او زوی ئې الپ ارسلان له تخارستانه پر غزنه راغی، مگر د

عبدالرشید د لښکر سالار چي طغرل نومېد او د سلطان محمود له مریانو څخه وو، الپ ارسلان د خمار په دره کي (ښایي د اوسني میدان په کهنه خمار کي) مات کي، او هم ئې په بست کي داود ته ماته ورکړه او په سیستان کي ئې د داود اکا ییغو هم مات کي او وروسته بیا غزنه ته راغی، عبدالرشید ئې د آل محمود د ځینو شهزادگانو سره وواژه (د ۴۴۳هـ = ۱۰۵۰م شاوخوا). خو د غزنه خلکو پر طغرل بلوا وکړه او نوشتگین نامي دی وواژه او سلطان فرخزاد د مسعود زوی او د محمود نمسی ئې د غزنه پر تخت کښېناوه (۴۴۴هـ). ده د زابلستان د خلکو له اوږو څخه د درنو مالیو بار ایسته کي، ځکه نو په خلکو کي محبوب سو، فرخزاد د هیواد اداره لوی حاجب خرخیز ته وسپارله او دې حاجب د سلجوقیانو د مقابلې له پاره لوی لښکر خراسان ته ولېږه، او د ابن اثیر په قول په زیاتو جگړو کي بریالی سو. خو د فرخزاد ځینو مخالفینو دسیسه جوړه کړه او غوښته ئې دی په حمام کي ووژني، مگر په ۴۵۰هـ کال د خپلو ملگرو په مرسته له دې مهلکې څخه وژغورل سو، او تراوو کالو پاچهۍ وروسته د ۴۵۱هـ کال د صفر په میاشت کي مړ سو او ورور ئې ابراهیم د مسعود زوی پاچهۍ ته ورسېد. ده د سلجوقي داود او الپ ارسلان سره روغه وکړه او د افغانستان لمر ختیځي برخي تر لاهور پوري د ده په لاس کي پاته سوې او څو واره ئې هند ته لښکر ویوست، او د خیرآباد او ایمنآباد کلاوي او ډېر مسجدونه او مدرسې او ماڼۍ ئې ودانې کړې او ۴۲ کاله ئې په آرامي او هوسایي سره حکومت وکي او په ۴۹۲هـ = ۱۰۹۸م کال په شپېته کلنۍ مړ سو او زوی ئې علاءالدین دریم مسعود د ده پر ځای کښېنوست او امیر عضدالدوله ته ئې د هند امارت ورکي او څنگه چي د سلطان سنجر خور مهد عراق ئې ماندینه وه نو ځکه ئې د سلجوقیانو سره روغه او دوستي درلوده او په همدې سبب ئې د هند فتوحاتو ته توجه وکړه، څو چي د ده سپه سالار طغاتگین په هندوستان کي د گنگ تر اوږو پوریووت.

سلطان ابراهیم د (۵۰۹هـ = ۱۱۱۵م) کال په شاوخوا کي وفات سو، او زوی ئې ارسلان شاه په غزنه کي پر تخت کښېنوست، او خپل ورور شیرزاد ئې وواژه او خپله میره ئې چي د لوی سلطان سنجر خور وه توهین کړه، ځکه نو د ده بل ورور بهرامشاه له ده څخه د سنجر دربار ته وتښتېد، سنجر د بهرامشاه سره مرسته وکړه څو چي په غزني کي ئې ارسلانشاه مات کي او هندوستان ته ئې په تېښته مجبور کي او همهلته په ۵۱۱هـ = ۱۱۷م کال مړ سو او د ده پر ځای بهرامشاه د سلجوقي سنجر په ملاتړ پر تخت کښېنوست

او خپله سکه ئې د سلطان سنجر په نامه ووهله، ده هندوستان ته لښکر ویوست او په (۵۱۲ هـ = ۱۱۱۸ م) کال ئې په ملتان کې محمد باهیلیم د لسو زامنو سره له منځه یووی او په سوالک ئې د ناگور کلا جوړه کړه.

هغه وخت چې غزني ته راغی د سلطان علاء الدین جهانسوز غوري سره په جگړه اخته سو او په هغه جگړه کې د ده زوی دولتشاه ووژل سو او پخپله بهرامشاه هندوستان ته پر شا سو او غزنه د غوريانو لاس ته ورغی. خو چې غوريان بیرته وگرزېده دی غزنه ته راغی او په (۵۵۲ هـ = ۱۱۵۷ م) کال مړ سو او ترده وروسته خسرو شاه د بهرامشاه زوی (۵۵۲ - ۵۵۷ هـ) او خسرو ملک د خسرو شاه زوی (۵۵۷ - ۵۸۳ هـ) په غزنه او لاهور کې پر تخت کښېناستل، خو خسرو له غزانو څخه ماته وکړه او غزانو غزنه ونيو او دی لاهور ته ولاړ او بیا په ۵۸۳ هـ کال سلطان معزالدين محمد سام غوري په لاهور کې خسرو ونيو او د غرجستان د بلوران په کلا کې ئې بندي کی او په ۵۸۷ هـ کال ئې وواژه او د ده د مړینې سره د غزنویانو د آل سبکتگین د کهول کمبله ټوله سوه.

د غزنویان دولت په افغانستان او ایران او هندوستان او ماوراءالنهر کې د دجلې له کڅو (سواحلو) څخه تر گنگ پوري دوې پېړۍ دوام وکی او غزنه او بلخ او لاهور او بست ئې پایتختونه ول. په دې عصر کې اسلامي مدنیت او دري ژبي ډېره ترقي وکړه، په هیواد کې د اسلام دین بشپړ خپور سو او هند هم د هغه په تورو روښانه سو او د هیواد له لمرخاته څخه د کابل شاهۍ د حکومت او دیانت نخبني ورکي سوې او د غزنویانو نامتو وزیران ابوالعباس اسفرایني، احمد بن حسن میمندي، حسن بن محمد میکالي، خواجه عبدالصمد خواجه طاهر مستوفي او نور ول او د افغانستان او هندوستان او ماوراءالنهر او ایران ښارونه ودان ول او تجارت ئې ښه رونق درلود. نامتو پوهان او لیکونکي ئې البیروني، ابن سینا، ابوالفتح بستي، ثعالبي، عبدالجبار العتبي، بونصر مشکان، ابوالفضل بیهقي، د کلیه او دمنه خاوند نصرالله، ابو منصور موفق هروي (د کتاب الابنیه عن حقایق الادویه لیکونکی)، عبدالحی گردیزی، د آداب الحرب والشجاعه لیکونکی فخر مدبر مبارکشاه، د کشف المحجوب لیکونکی او نامتو صوفي ابوالحسن هجویری غزنوي دي.

له شاعرانو څخه: فردوسي، فرخي، عنصری، عسجدي، منوچهري، سنایي، مسعود سعد سلمان، ناصر خسرو بلخي، اسد طوسي، سید حسن غزنوي، ابوالفرج

روني، مختاري غزنوي د دې عصرنوميالي تېرسوي دي.

په آسيا کي د غزنويانو دربار د شاعرانو او عالمانو او د فن د خاوندانو د پالني
 حای وو، او پخپله سلطان محمود عالم او اديب پالونکی پاچا وو، ځيني پوهان په فقه
 کي يو کتاب ده ته نسبتوي او ده ځيني اشعار او قطعات رانقلوي د غزنويانو په عصر
 کي نفيسه صنايع او د عمران فن هم د ستايلو وړ ترقي کړې وه، که څه هم د تاتار يرغل د
 افغانستان په لويو ښارو کي د صنعت ټول پايڅوړ (بقايا) له منځه وړي دي خو د
 عمراني او د ډبرو توږلو او خطاطۍ له صنعت څخه د سبکتگين او سلطان محمود
 قبرونه او د غزني دوه څلي او د دريم مسعود د ماڼۍ کنډوالې په غزني کي د زمانې له
 لاس وهلو څخه خوندي پاته دي، او د بست د ښار د لښکرگاه د آثارو له بقاياوو څخه
 چي په ۱۹۵۰م کال په افغانستان کي د فرانسوي لرغون پېژندونکو له خوا کيندلي سوي
 د هغه حای پر دېوالو ئې د رنگينه نقاشيو هنري نخښي موندلي دي چي د غزنوي دورې
 د هنر او صنايعو طراوت ځني ښکارېږي.

په غزنوي دوره کي د هيواد اداره په ولاياتو کي د حکمرانانو په واسطه کېدله چي
 د غزني د پاچهانو د دربار له خوا د ملکي او لښکري چارو له پاره له سپه سالارانو او د
 دربار له لويو حاجبانو او يا شهزادگانو او د پاچا له خپلوانو څخه گومارل کېده او د
 غزني د پاچهۍ په مرکز کي به د بيهقي په قول يو د دېوان وزير او لوی خواجه (د ماليې د
 وزير او صدراعظم په حيث) او يو دېوان عرض (د سپه سالار تر امر لاندې د حرب د
 وزارت د چارو له پاره) او يو د رسالت ديوان (د لوی ديبر تر امر لاندې د پاچهۍ د ليکنو
 دفتر د چارو له پاره) او يو د وکالت دېوان (د لوی حاجب تر امر لاندې د دربار د وزارت
 د چارو له پاره) وو او هم د پاچهۍ په دربار کي ځيني مشران د (نديم، وزير، خازن او
 کوټوال) په نامه ول او څنگه چي هيواد په خپل مرکز پوري نښتی او امنيت هم ټينگ وو،
 نو ځکه د دولتي ماليو زياتوالی هم يقيني دی او څنگه چي مو د عباسي دورې د اوایلو
 د مؤرخانو په قول د خراسان ماليات په متوسط ډول د (۴۵) مليونو په شاوخوا کي
 واټکلول اوس هم کولای سو په همدې مېچ (مقياس) د ټول خراسان او د غزنه او زابل او
 تخارستان او پېښور او لاهور او ملتان او سند او ماوراءالنهر او خوارزم د ولاياتو
 عايدات د غزني دولت په خزانه کي تر سل مليونو درهمو زيات واټکلوو، البته هغه
 زياتي ولجې او ډېر جواهر او سره زر چي د هندوستان په جگړو کي لاس ته راتله له دې

حسابه مستثنی دي.

صاحب برید (د ډاگ چلوونکی) او د جاسوسی دېوان، او سالار (د لښکر مشر) او کوټوال (د پولیسو مشر او د ښار د کلا ساتندوی) په زیاتو لویو ښارو کې د حکومت چاري اجراء کولې او عدلي چاري قاضي ته سپارلي سوي وې، لکه چې د محمود په عصر کې قاضي ابوالحسن د قاضي ابو محمد الفزاري له پارس څخه د رسول په ډول غزنه ته راغی او سلطان چې د ده علمي مقام او د ده پرهېزگاري او ورع ولیده د غزنه قضائي ده ته ورکړه او د هغه اولاده تر ډېرو وختو پوري په هغه پایتخت کې قاضیان ول. خو د غزنویانو سیاسي روابط د بغداد د خلافت د دربار او د ماوراء النهر د خانانو سره تل دوستانه ول او تل د خلافت رسل (سفیران) او د ماوراء النهر امیران د غزنه د پاچهانو دربار ته راتله، او د رسولدار (د تشریفاتو د رئیس) له خوا په ډېر احترام ورته هرکلی وایه کېده. د غزنوي دولت په مامورینو کې د غزنوي تر پاچهۍ لاندې ټول خلک شامل ول، او حتی د غزنه د دربار په لویو لښکري خلکو او نظامي منصبدارانو کې هندوان هم ول او هم د غزنه په لښکر کې ډېر زیات پښتانه ول چې د هند په فتوحاتو کې لویه برخه درلوده.

د غزنه پاچهان:

۱. *امیر الپتگین (۳۵۱-۳۵۲هـ)
۲. امیر اسحاق د الپتگین زوی (۳۵۲-۳۵۵هـ)
۳. امیر بلکاتگین (۳۵۵-۳۶۵هـ)
۴. امیر پیري تگین (۳۶۵-۳۶۶هـ)
۵. *امیر سبکتگین (۳۶۶-۳۸۷هـ)
۶. *امیر اسماعیل د سبکتگین زوی (۳۸۷هـ)
۷. *سلطان محمود د سبکتگین زوی (۳۸۷-۴۲۱هـ)
۸. *امیر محمد د محمود زوی (۴۲۱هـ)
۹. *سلطان مسعود د محمود زوی (۴۲۱-۴۳۲هـ)
۱۰. محمد - دوهم وار (۴۳۲هـ)
۱۱. *سلطان مودود د مسعود زوی (۴۳۲-۴۴۱هـ)
۱۲. *دوهم مسعود د مودود زوی (۴۴۱هـ)

۱۳. علي د لومړي مسعود زوی (۴۴۱هـ)
۱۴. * عبدالرشید د محمود زوی (۴۴۱-۴۴۴هـ)
۱۵. طغرل (د محمود مری) (۴۴۴هـ)
۱۶. * فرخزاد د لومړي مسعود زوی (۴۴۴-۴۵۱هـ)
۱۷. * سلطان ابراهیم د لومړي مسعود زوی (۴۵۱-۴۹۲هـ)
۱۸. * علاءالدین دریم مسعود (۴۹۲-۵۰۹هـ)
۱۹. شیرزاد د دریم مسعود زوی (۵۰۹هـ)
۲۰. * ارسلان شاه د دریم مسعود زوی (۵۰۹-۵۱۱هـ)
۲۱. * بهرامشاه د دریم مسعود زوی (۵۱۱-۵۵۲هـ)
۲۲. * خسرو شاه د بهرامشاه زوی (۵۵۲-۵۵۷هـ)
۲۳. * خسرو ملک د خسرو شاه زوی (۵۵۷-۵۵۸هـ)، (۵۱ لمبر شجرې او ۵۸ نقشې ته دي رجوع وسي).

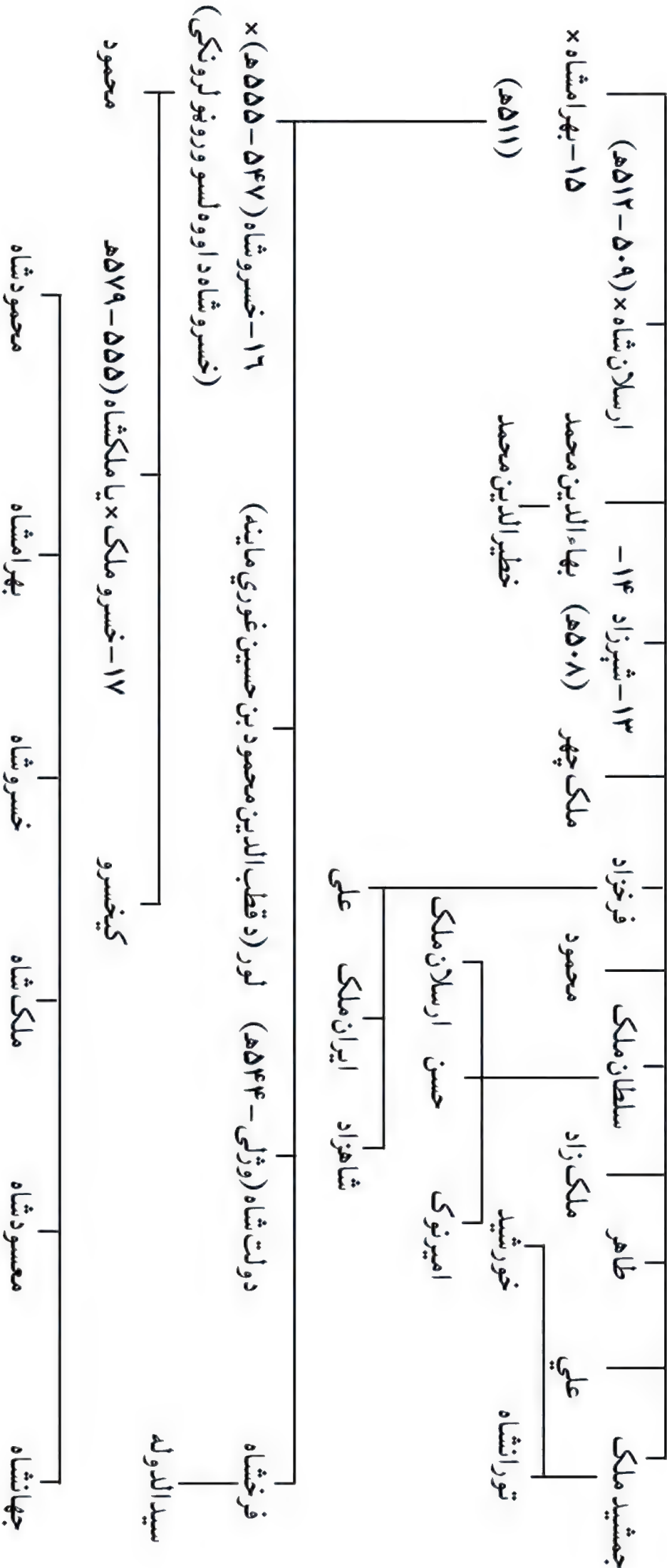
مأخذونه:

تاریخ سیستان، بیهقي، طبقات ناصري، ابن اثیر، طبقات سلاطین اسلام، گردیزی، العتبی، پاول هورن مختصر تاریخ ایران، آداب الحرب، دائرة المعارف اسلامي، تاریخ ایران رازی، راهنمای افغانستان، سیاست نامه، ابن خلکان، ابن خلدون، تجارب الامم، فرشته، روضة الصفا، حبیب السیر، تاریخ گزیده، مجمل التواریخ والقصص، تاریخ الاسلام السياسي، تاریخ الاسلام ذهبي، مجلة آريانا، لباب الالباب، معجم الانساب، زمباور، د سراولف کيرو پتهانز، اخبارالدولة السلجوقيه، راحة الصدور، افغانستان بعد از اسلام - لومړی ټوک، مادر زبان دری، فتوح السلاطین، غزنویان بوسورت.

دریم مسعود (د ۳۹ ورونو لرونکی)

ماخذونه: معجم زامباور ۲/ ۱۷۴، دول اسلامیه: ۴۵۴، طبقات ناصري

د سلجوقيانو او خوارزم شاهيانو نفوذ

او د سيستان د ملکانو لنډه يادونه

(۴۲۹-۶۳۲هـ)

سلجوقيان د سيحون او د ارال د رود د شمال د ترکمنانو يو ټبر وو، چي د سامانيانو په وختو کي د بخارا شمالي نور (اوسني نوراتا) او ماوراءالنهر ته راغلي او اسلام ئې منلی وو، د دوی شغل د گلو روزنه وه ځکه نو د څړ د څايو د موندلو له پاره گرزانده ول. په جند کي د دې ټبر مشر سلجوق د توقاق باديقان تېمور زوی څلور زامن درلوده: يېغور ارسلان مشهور په اسرائيل، او ميکائيل او يونس او موسی.

سلطان محمود سهواً د سلجوق د ټبر څلور زره کورنۍ له جيحون څخه راپوري يستل او په خراسان کي ئې تر نيشاپوره د څړ ځايونه ورکړه او د سلجوق زوی اسرائيل ئې چي د منهاج سراج په قول (برق جهند او شيرد منده) ته ورته وو کالنجري بندي کی (د ۴۱۶هـ = ۱۰۲۵م شاوخوا) خو د ميکائيل زامنو طغرل بېگ او داود او چغري بېگ ډېر ژر خپل ټبر راغونډ کي او خراسان ئې تر غزني او سيستان او بلخ او نساپور او کرمان پوري ونيو، طغرل (۴۲۹-۴۵۵هـ) لکه چي د مسعود غزنوي په حالاتو کي تېر سوه د دندانتان په جگړه کي ئې سلطان محمود مات کي او په (۴۲۹هـ = ۱۰۳۷م) کال ئې په نيشاپور کي د پاچهۍ خول پر سر کښېښود او خپل ورور يېغور ئې د غربي افغانستان او پوښنج او هرات او سيستان په حکمداري وگوماره او په ۴۳۲ کال تر بسته پر مخ ولاړ او وروڼو ئې داود او چغري بېگ د افغانستان په شمالي سيمو کي له مرو او سرخس څخه نيولې تر بلخ او شبورقان پوري ونيول او د بلخ په علياباد کي ئې د سلطان مسعود له لښکر څخه ماته وکړه، مگر تر هغه وروسته د دندانتان په جگړه کي ۴۳۱هـ د سلجوقيانو ټولو قواوو مسعود ته وروستۍ ماته ورکړه او داود خپل نفوذ تر سيستانه او شمالاً تر بلخ او تخارستانه وغورځاوه. که څه هم سلطان مودود له غزنه څخه

خپل وزير عبدالرزاق د احمد ميمندي زوی په سيستان کي د سلجوقيانو جگړې ته واستاوه (د ۴۴۰هـ = ۱۰۴۸ شاوخوا). خوڅه کارئې پر مخ نه بوت او تخارستان او بلخ او ترمذ او قباديان او وخت او ولوالج د چغري بيگ زوی الپ ارسلان (۴۵۵ - ۴۶۵هـ = ۱۰۶۳ - ۱۰۷۲م) په لاس کي وو او پخپله ده او د ده زوی ملکشا (۴۶۵ - ۴۸۵هـ = ۱۰۷۲ - ۱۰۹۲م) د سلطان ابراهيم غزنوي سره دوستانه روابط و ساتل او زابلستان او کابل ئې تر لاهوره پوري غزنوي دولت ته پرېښوو، په دې وخت کي د ملکشا ورور تکش په بلخ کي ياغي سو او ملکشا په ۴۷۷هـ کال هغه په ترمذ کي ونيو او وړوند ئې کي، د ملکشا زوی سلطان سنجر (۵۱۱هـ - ۵۵۲هـ = ۱۱۱۷ - ۱۱۵۷م) چي د سلجوقيانو د کهول له نامتو پاچهانو څخه وو، لکه چي د غزنويانو په احوال کي تېرسو، د بهرامشا غزنوي سره ئې د ارسلان شاه په مقابل کي مرسته وکړه او هغه ئې تر خپل سيوري لاندي تر لاهوره د غزني پاچا کي (۵۱۱هـ) او گواکي د سنجري هيواد وېش بالواسطه تر لاهوره ورسېد. همدا رنگه سلطان سنجر (لکه چي د غوريانو په احوال کي به ئې راوړو) د هرات د غرو د ناب نومي ځای په درې کنجۍ کي د علاء الدين حسين جهانسوز غوري سره جگړه وکړه او علاء الدين ئې ونيو او بيرته ئې غور ته واستاوه (د ۵۵۰هـ = ۱۱۵۵م شاوخوا) تر هغه وروسته د قراخانيانو او غزانو نيمې وحشي قبيلې د ايشيا د منځ له غرو څخه راووتلې او سنجري دولت ئې له منځه يووې (۵۵۲هـ = ۱۱۵۸م شاوخوا) او د افغانستان پر سيمو ئې له غزني څخه تر زابل او سيستان پوري يرغل وکړ او خسرو شاه غزنوي ئې د لاهور خواته پر شا وشاره، خو د غزفساد ډېر ژر د غوريانو او خوارزم شاهيانو له خوا له منځه يووړه سو او د سلجوقيانو په وختو کي د خوارزم شاهيانو د کورنۍ لاس هم پر خراسان او د افغانستان په شمالي او غربي سيمو برسوه چي شرح به ئې وروسته راسي.

د خوارزميانو په وختو کي چي يوه لويه پېښه پېښه سوه هغه د خوارزمشاهيانو او د غوري کهول چي له ډېرو وختو ئې په غور او باميان کي په خپلواکي حکم کاوه سره نښتل وه، او څنگه چي به د غوريانو او خوارزميانو په احوال کي راسي علاء الدين محمد (د ۶۱۱هـ = ۱۲۱۴م) په شاوخوا کي غور او فيروزکوه او هرات تر غزني پوري ونيول، او غوري کهول ئې په غور کي له پښو وچاوه او تر هغه وروسته سلطان جلال الدين د خوارزميانو وروستي پاچا په افغانستان کي د چنگېز د لښکر سره جگړې

و کړې چې په وروستی برخه کې به ئې تفصیل راسي.

په دې وخت کې د افغانستان هیواد پر څلورو برخو وېشل سوی وو، شمالي ولایتونه د تخارستان تر مرو پوري مستقیماً په سنجری او سلجوقي دربار اړه درلوده، د غور او بامیان او گوزگانان سیمې د هرات تر شاوخوا پوري د غوریانو د کهول تر لاس لاندې وې، د زابل ولایت له هلمند تر غزنه او کابل او ننگرهار او پېښور او لاهور پوري د غزني د آل محمود په واکمني کې ول او د سیستان ولایت له بست او زمیند او ره تر زرنج او فراه او نیه پوري د سیستان په ملکانو اړه درلوده چې دې ملکانو د سلجوقيانو، غوریانو او غزنویانو او حتی د چنګیزیانو سره هم ښه روابط ساتل او د صفاریانو او د نیمروز د وطني امیرانو له پایڅور (بقایا) څخه ول چې د دوی د نومو تفصیل د صفاریانو په مبحث کې تېر سو او هم د آل کرت ملکانو چې شرح به ئې وروسته راسي د تاتاري یرغلگرانو سره لاس یو کړی او هرات او سیستان ئې تر لاس لاندې کړي ول. د سیستان د ملکانو او صفاریانو له پایڅور څخه لکه چې د صفاریانو په برخه کې چې مو وویل یو هم ملک تاج الدین وو (د ۴۸۲هـ شاوخوا)، د دې سړي له نسله په سیستان کې تر زرو کالو پوري امیران پاته ول، چې د ریو په قول په (۱۰۲۸هـ) کال ملک جلال الدین محمود خان د سیستان امیر په (۱۶) پښته عمر ولید صفاري ته رسېږي او هم شاه حسین د ملک غیاث الدین محمد زوی چې د صفاریانو تاریخ ئې له پخوانۍ زمانې څخه تر خپل عصره پوري د کتاب احیاء الملوک په نامه لیکلی دی صفاریانو ته منسوب دی.

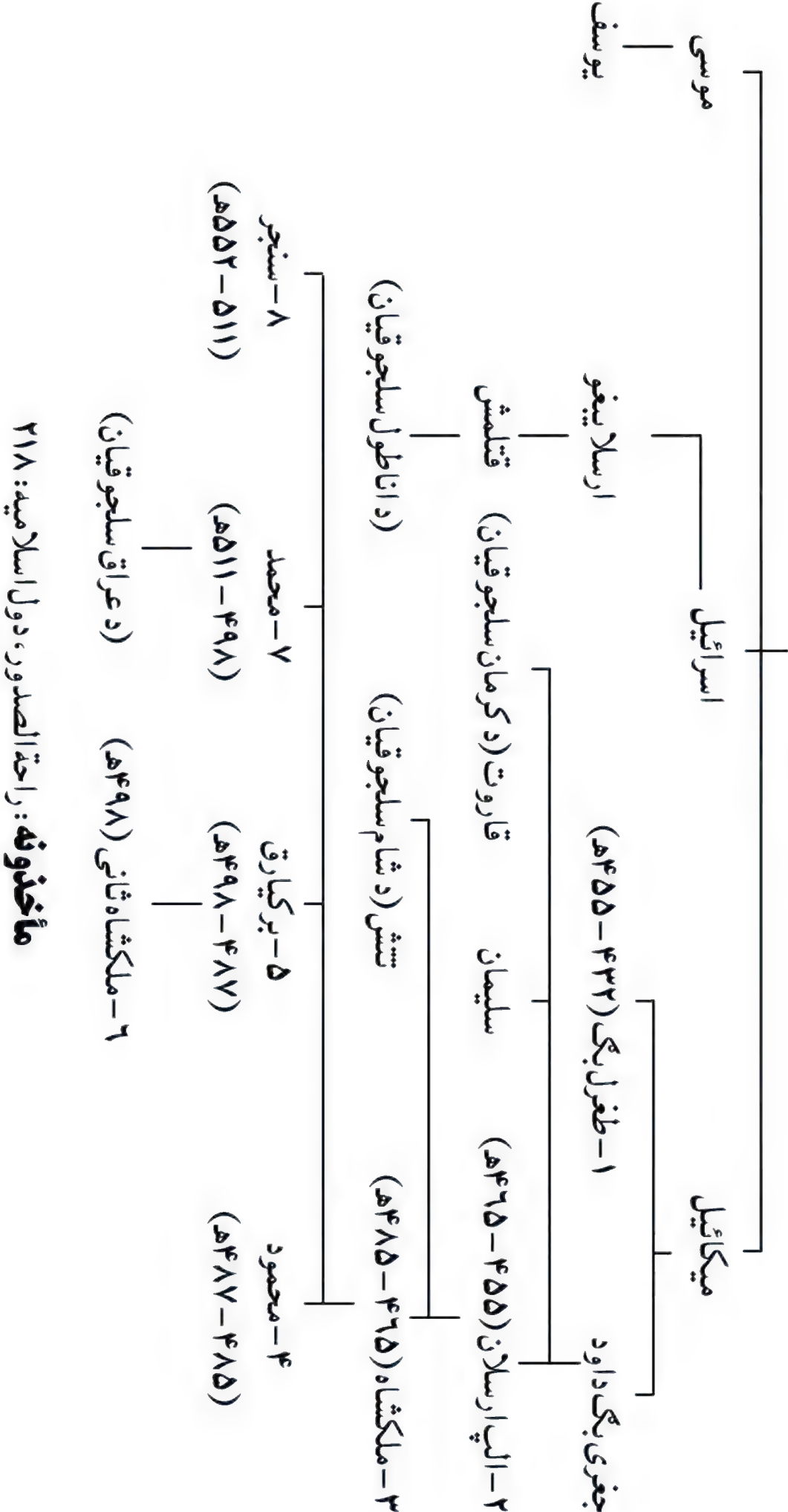
ماخذونه:

طبقات ناصري، اخبار الدوله السلجوقيه، لب التواريخ، تاريخ سيستان، ابن اثير، د پاول هورن تاريخ مختصر ايران، د خليل ادهم دول اسلاميه، د زمباور معجم الانساب، راحة الصدور (۵۲ لمبر شجرې ته دي رجوع وسي).

سلجوقیان خراسان

۵۲- لمبر

سلجوق (حدود ۴۰۰هـ)

مأخذونه: راحة الصدور، دول اسلامیه: ۲۱۸

غوريان

(۴۰-۶۱۲هـ)

سوريان د خراسان او غور د افغانانو يو ټبر وو چي تر اوسه هم د هرات د لمر لوېديځ شمال د بادغيس د زورآباد (زورابد - ياقوت) په شاوخوا کي د (زوري) په نامه سته. تر اسلام دمخه هم دې کهول د تخارستان او غور او هرات او خراسان په غرو کي حکمراني کوله او د (غرشاه) په لقب يادېدل (په دې لقب کي د [غر] کلمه پښتو ده) او دا کهول لرغوني افسانوي شخصيت ضحاک ته منسوب دئ (دا نوم فردوسي [ضحاک] بللی او په پښتو منابعو کي د تاريخ سوري په حواله [سهاک] دئ او طبري او البيروني او ابن بلخي ئې [بيوراسپ ازدهاق] يادوي او په مسعودي کي [ده اک] راغلی چي د طبري په قول معرب شکل ئې [ازدهاق] دئ، په اوستا کي [دهاک = اژي دها] ياد سوی چي په دري کي [اژدها] او په پښتو کي [اژدهار] دئ او همدارنگه په خراساني نومو کي دا نوم ډېر مستعمل دئ لکه د زين الاخبار د ليکونکي عبدالحی گرديزي د پلار نوم ضحاک [د ۴۰۰هـ په شاوخوا کي] او ضحاک شيباني [د ۲۸۷هـ شاوخوا] ظاهري فقيه او باميان ته نژدې [ضحاک] نومی ښار او د [سهاکا] مشهوره پخوانۍ آريايي قبيله چي سکستان د دوی په نامه دئ او مفعن صورت ئې [سهاک] او [سهاکزي] د افغاني قبيلو نومونه دي). دا ټوله دا ښيي چي دا نوم د لرغوني افغانستان په نومو کي پخوانۍ ريښه لري.

د دې کهول په نورو نومو کي يو نوم هم [بسظام] دئ (چي د گستهتم = وستهم د پهلوان په معنا معرب صورت دئ) او فردوسي هم هغه يادوي، دې سړي په شغنان او باميان او تخارستان او غور کي حکمراني کړې ده او تر هغه وروسته په غور کي د دې ټبر څخه دوو وروڼو لاس درلود چي يو امير سور او بل سپه سالار سام وو او د سوري ټبر اميران دې نامه ته منسوب دي چي فردوسي او نورو مؤرخينو د (ماهوۍ سوري نژاد) په نامه ياد کړي او بلاذري د (جبل زور) او د هغه ځای د مشهور بت چي هيون تسنگ په

(۶۰۳ع) کال د (شونا) په نامه لیدلی یادونه کوي او ابن فندق هم په تاریخ بیهق کي د سلطان مسعود د وختو د خراسان عمید سوري یادوي او په را وروسته وختو کي نامتو شېرشاه سوري هم په هند کي له دې افغاني تېر څخه راوتلی او پاڅېدلی دی.

د سوري کهول له نومياليو څخه یو هم شنسب د خرنک زوی دی چي د فخرالدین مبارکشاه د نسب نامې څخه د منهاج سراج په روایت د حضرت علي عليه السلام معاصر او د هغه په حضور ئې ایمان راوړی وو او عهد او لوائې ځني اخیستې وه او له هغه کهول څخه چي به هر څوک پر تخت کښېنوست د حضرت علي عليه السلام هغه عهد او لوابه هغه ته ورکول کېدله او دا چي په اسلامي دوره کي د غور لومړی حکمران دی چي موږ په خبر یو او امیر پولاد غوري د ده له زامنو څخه وو چي د غور د غرو شاوخوا ئې تر تصرف لاندې وه او د خپلو پلرو نوم ئې ژوندی کی او چي صاحب الدعوت العباسیه ابو مسلم مروزي منځ ته راووت نو امیر پولاد د غور لښکر د ابو مسلم ملاتړ ته ورووست او د آل عباس د تقويې له پاره ئې ډېر کارونه وکړه او د امیر پولاد د حکمرانۍ مرکز د غور مندېش وو او د غور پر ټولو غرو او پر شاوخوا ئې حکمراني کوله (د ۱۳۰هـ = ۷۴۷م شاوخوا). د امیر پولاد یو زوی چي امیر کروړ نومېد د کندهار د خلکو د عنعنې او د احمد بن علي بستي د کتاب تاریخ سوري په حواله ئې د پټي خزاني د کتاب د متن له مخي پېژنو چي په (۱۳۹هـ = ۸۵۶م) کال د غور په مندېش کي امیر وو او د (جهان پهلوان) په نامه ئې چي د فردوسي د پهلوانانو له القابو څخه دی شهرت درلود.

بالمشجان (د کندهار د شمال ولسشان) او خیصار او تمران او برکوشک (د غور مشهورې کلاوي) د ده په لاس کي وې او دی داسي غښتلی پهلوان وو چي یوازي د لسو تنو سره جنگېده او په همدې سبب ئې کروړ باله (چي په پښتو کي د کلک او سخت په معنا دی)، د دې کهول واکمني تر زمينداور او بست او ولسشان پوري رسېدله، له اموي کهول څخه عباسي کهول ته د خلافت د انقلاب په جگړو کي دی هم د ابو مسلم ملگری وو او پټه خزانه د تاریخ سوري په حواله د ده یوه پښتو حماسه رانقلوي او دی د ښې وينا خاوند بولي، په خپلي دې پخوانۍ حماسه کي امیر کروړ جهان پهلوان د خپل حکومت سیمه له مرو او هرات څخه تر جروم (گرمسیر) او غرج او تخار پوري گڼي او وایي چي زرنج (سیستان) مي په تېره توره ونيو.

د ده دا حماسي شعر د خراسان او پښتو له لرغونیو حماسي آثارو څخه دی او د ده

د غښتلي روح او ملي غرور او جهانگیری او جهانکشایی، څخه حکایه کوي او د پښتو هغه زاړه لغات او کلمات پکښې دي چي اوس په پښتو ژبه کي مستعمل او ژوندي نه دي.

امیر کروړ په (۱۵۴هـ = ۷۷۰م) کال (د هرات لمر لوېدو خوا ته) د پوشنگ په جگړو کي ووژل سو او ترده وروسته ئې زوی امیر ناصر پر غور او بست او زمينداور حکومت کاوه (د ۱۶۰هـ = ۷۷۶م شاوخوا).

(د دې تاريخي، لساني او ادبي په زړه پوري موضوع د تفصيل له پاره دي د پتي خزانې کتاب د کابل چاپ او د پښتو د ادبياتو د تاريخ دوهم ټوک وکتل سي).

منهاج سراج تر امیر پولاد وروسته د هارون الرشید تر وختو (د ۱۷۰هـ = ۷۸۶م) تر شاوخوا پوري د دې کهول د حکمرانانو څخه یادونه نه کوي او له ښه مرغه دا خلا پتي خزانې د محمد بستي د تاريخ سوري په حواله ډکه کړې ده او په لږ تفصيل سره د امیر کروړ او امیر ناصر یادونه کوي او بیا منهاج سراج د دې کهول يو بل امیر بنجي د نهاران شنسبي زوی د غور له لویو امیرانو څخه گڼي او ليکي چي د خپل يوه معاصر غوري امیر سره چي شیش د بهرام زوی نومېده د هارون الرشید دربار ته ورغلل او امیر بنجي د (قسیم امیر المؤمنین) د لقب سره د غور امیر او امیر شیش د غور د لښکر پهلوان وټاکل سو (د ۱۷۰هـ = ۷۸۶م شاوخوا).

د غور امیران د همدې بنجي له نسله او د غور سپه سالار د شیش له تکم څخه دي، چي د صفاريانو په وختو کي له آل شنسب څخه د غور امارت په منډېش کي امیر سوري ته رسېدلی وو، لکه د صفاريانو په احوال کي چي مو ولوستل، د (۲۵۳هـ = ۹۶۷م) په شاوخوا کي یعقوب صفاري د نیمروز او بست او داور ښارونه تر تگین آباد او رنج پوري ونيول، د هغه ځای امیر ئې له پښو واچاوه، په دې وخت کي امیر سوري د غور د غرو امیر وو او تر هغه وخته لا د غور نیمي خلک مسلمانان نه ول او تر دې وروسته امیر سبکتگین هم پر غور حملې وکړې، چي د سوري کهول خپلواکۍ ته ئې څه صدمه و نه رسولای سوه او لکه چي د غزنویانو په احوال کي چي مو ولوستل سلطان محمود هم پر غور یرغل وکی خو د غور امیر چي په دې وخت کي محمد سوري وو کله به ئې اطاعت کاوه او کله به ئې د تمرد لاره اخیسته خو چي سلطان محمود د بیهقي په قول (په ۴۰۵هـ = ۱۰۱۴م) کال او د ابن اثیر په قول په (۴۰۱هـ) کال د غور د جنوب له خوا د بست او

خوایین له لاري د لوی لښکر سره غورته ورغی چي د لښکر په مخ کي د هرات حکمران التوتاش او د طوس حکمران ارسلان جاذب وو او امیر محمد ئې په یوه جگړه کي د لسو زرو تنو لښکر په مرسته د آهنگران په کلا کي کلابند کي، محمد تر ډېري مودې وروسته له کلا راووت او سلطان ته تسلیم سو، سلطان دی، د ده د کشر زوی شیش سره غزني ته بوت، خو (غزني ته نژدې) د گیلان په شاوخوا کي پر لاره هغه زهر وخورل چي په خپله گوتمی کي ئې تعبیه کړي وه، ځان ئې وواژه مگر د اسارت ذلت ئې ونه مانه.

د پښتو ژبي وطني روایاتو چي د لرغوني پښتانه او تاریخ سوري د کتابو په حواله په پټه خزانه کي راغلي پورتنی تاریخي اجمال تائیدوي او د محمد د مرثيې د پښتو قصیده هم راوړي چي شیخ اسعد د محمد سوري زوی (چي په ۴۲۵هـ د زمينداور په بغني کي مړ دی) ویلي ده، او همدا شاعر په آهنگران کي د ده په دربار کي وو. دا قصیده چي د ژبي د بلاغت او فصاحت له مخي ډېره پخه ده د محمد د مقام لوړوالی او زړورتوب ښيي او د آهنگرانو د جگړې او د محمود له خولې د محمد د بنديگرت شرح بیانوي او دی د سورد کھول ویاړ او افتخار بولي، چي د خپل کھول د پټ ساتلو په لاره کي ئې ځان قربان کي او د شیخ اسعد دا قصیده د پښتو د لرغوني ادب له خورا مهمو آثارو څخه ده.

د محمد تر مړیني وروسته د سلطان محمود له خوا امیر بوعلی د محمد سوري زوی د غورد مندېش په غرو کي د پلار پر ځای کښېنوست او د سلطان تابع وو او په غور کي ئې په مدرسو او مسجدو او ماڼیو جوړولو لاس پوري کي او علم دوسته سړی وو، ده د محمودي عهد تر پایه حکمراني وکړه، خو د مسعود په وختو کي د (۴۲۵هـ = ۱۰۳۳م) په شاوخوا کي (د بوعلی وراره) عباس د شیش زوی پورته سو، او خپل اکائي بندي کي او د غور پاچهۍ پر تخت کښېنوست. عباس ظالم او بیباکه سړی وو او د نجوم د علم سره ئې ذوق درلود، د مندېش د ولایت په سنگه کلا کي ئې یوه رصدخانه ودانه کړه، خو خلکو د ده له جوړه د سلطان ابراهیم غزنوي دربار ته شکایت وکي، ابراهیم هم غور ته لښکر ویوست او امیر عباس ئې غزني ته بندي بوت او د غور امارت ئې د ده زوی امیر محمد ته چي د غزنه دربار ته مطیع او عالم پالونکی، عادل او د ښو اخلاقو خاوند سړی وو وسپاره (د ۴۵۰هـ = ۱۰۵۸م شاوخوا) او تر محمد وروسته ئې زوی قطب الدین حسن د محمد زوی او د عباس نمسی چي ستر پاچا او د غورد پاچهانو

نيکه وو پر تخت کښېنوست (د ۴۶۰هـ = ۱۰۵۸م شاوخوا) او ده د غورياغيان په جگړه کي د ځان تابع کړه او په هغه جگړه کي چي (د غزنه لمر لوېديځ جنوب ته) د وجيرستان او کوشک په پای کي ئې د ياغيانو سره وکړه ووژل سو (د ۴۹۳هـ شاوخوا) او د ده زوی ملک عزالدین حسین د غور پر تخت کښېنوست، ده د سنجري دولت سره دوستانه روابط درلوده او د بنو اخلاقو څښتن پر عهد ولاړ او عالم پالونکی ښه پاچا وو، چي اوو زامنو ئې خراسان او غور او زابل او غزنه او باميان او تخارستان پخپلي پاچهۍ کي شامل کړه او هريوه پريوې برخي حکومت کاوه په دې تفصيل:

۱/ قطب الدين محمد چي خپل لرغونی وطني لقب (غرشاه) ئې رسماً په عربي (ملک الجبال) واپاوه او ځان ته ئې غوره کی او فيروزکوه د ښار کلا ئې ودانه کړه او د ورشاد (ورساد) په ولايت کي ئې چي د ده سيمه وه د خپلو وروڼو سره شخړي جوړي کړې او غزني ته ولاړ، او هلته د بهرامشاه غزنوي له خوا ووژل سو (۵۴۱هـ = ۱۱۴۶م) او همدا وژل د غوري او غزنوي د کهولو ترمنځ د اختلاف سبب سو.

۲/ بهاء الدين سام د غور د مندېش په سنگه کي وو، څنگه چي سلطان سوري غزني ته ولاړ فيروزکوه ئې هم ده ته پرېښوو او په (۵۲۴هـ = ۱۱۴۹م) کال په فيروزکوه کي پر تخت کښېنوست او د غرجستان د شارانو سره ئې دوستي وکړه او په گرمسير کي ئې د کجوران کلا (د کندهار او غور ترمنځ اوسنی کجران) او د هرات په غرو کي ئې د شيرسنگ کلا او په غرجستان کي ئې د بندراو کلا او د غرجستان او مادين ترمنځ ئې د فيوار کلا جوړه کړه او د گيلان د ملک بدرالدین لور (د گيلان ملکه) ئې چي د شسبانيانو له نښه وه په نکاح کړه، چي د دوو نامتو زامنو سلطان معزالدین محمد سام او سلطان غياث الدين محمد سام مور ده. سلطان بهاء الدين د خپل ورور سلطان سوري د خون اخیستلو په غرض په جروم او غرجستان کي لښکري راغونډي کړې او پر غزني ئې يرغل وکی، خو (د غزني) په گيلان کي مړ سو، ده د غزني د سفر په وخت کي لښکري راغونډي کړې او پر غزني ئې يرغل وکی، خو (د غزني) په گيلان کي مړ سو، ده د غزني د سفر په وخت کي د غور او جبال تخت سلطان علاء الدين حسين خپل ورور ته پرېښی وو.

۳/ ملک شهاب الدين محمد خرنک د حسين زوی چي د مادين سيمي په ده اړه درلوده او د سيمه د غوريو ولايت وو او د ده زوی ملک ناصرالدین ابوبکر د (۶۱۸هـ =

(۱۲۲۱م) په شاوخوا کي د گزيو او تمران د ولايت (د کندهار شمالي خواته) حکمران وو او د چنگيز تر يرغل وروسته ډهلي ته په هند کي د التتمش دربار ته ولاړ او هلته د ۶۲۰هـ په شاوخوا کي مړ سو.

۴/ ملک شجاع الدين علي د حسين زوی چي د غور د جرماس د ولايت حکمران وو او تر هغه وروسته ئې زوی علاء الدين ابو علي په غور کي د ده پر خای کښېنوست او د سلطان غياث الدين په وختو کي د غور او بست او وجير او گرمسير او درمشان او روزگان او غزني سيمي ته ده ته وسپارلي سوې او د خراسان تر نيولو وروسته په نيشاپور کي حکمران وو او سلطان معزالدين دی بوت او د غرجستان او زمينداور حکمران ئې وټاکه او په ۶۰۱هـ کال ئې د قهستان د ملاحده و، د جناياد ماڼۍ ونيوله، خو د سلطان معزالدين تر شهادت وروسته د غرجستان د اشيار په کلا کي بندي سو.

۵/ علاء الدين حسين د حسين زوی د غور په وجيرستان کي حکمران وو او د خپل ورور سلطان بهاء الدين تر مړيني وروسته په فيروزکوه کي د غور پر تخت کښېنوست او د غور او غرجستان لښکري ئې راغونډي کړې او غزنه ته ئې مخه کړه، سلطان بهرام شاه له غزنه څخه د غزنه او هندوستان د لښکر سره راووت او د گرمسير او تگين آباد له لاري زمينداور ته ولاړ. علاء الدين چي دا جگړه د خپلو دوو وروڼو د خون اخیستلو له پاره کوله تگين آباد ته نژدې ئې د بهرامشاه د لښکر سره لاس واپاوه، او تر هغه وروسته ئې د غزني په شاوخوا کي دوه واره د غزنويانو مقاومت مات کي او د غزني دولت پایتخت ئې ونيو (۵۴۵هـ - ۵۴۶هـ). ده هغه لوی ښار د خاورو سره برابر کي او اوسېدونکي ئې اته ورځي قتل عام کړه او له هغه خايه ئې بست او زمينداور ته مخه وکړه او د بست ښار ئې د محمودي ماڼيو او ښکلو ودانيو سره چي په خپل وخت کي ئې ساری نه وو هم وران کي نو ځکه په جهانسوز مشهور سو.

ده تر دې فتحي وروسته تخارستان د غور په مرکزي دولت پوري وتاړه او خپل ورور فخرالدين ته ئې وسپاره، علاء الدين تر دې وروسته د سلجوقي سنجري دولت سره ونښت، سلطان سنجر د هريوارود د ناب په سيمه کي د ده سره جگړه وکړه او څنگه چي خلک له علاء الدين څخه خواشيني ول د ده شپږ زره خلجي او ترکي سپاره لښکريان سنجر ته تسليم سوه او په خپله علاء الدين د سنجر لاس ته ورغی بندي سو. خو څنگه چي سنجر د غزانو له لاسه د پښو لوېدلی وو، علاء الدين ئې ونازاوه، مرسته ئې ورسره

وکړه او بیرته ئې غور ته واستاوه او څنگه چي خلکو د ده په غیاب کي ملک ناصرالدین حسین د محمد زوی له مادیین څخه راوستلی او د فیروزکوه پر تخت ئې کښېنولی وو هغه وخت چي ئې د علاء الدین د راگرېدو خبر وروېد ناصرالدین ئې وواژه او علاء الدین ته تسلیم سول.

ده بامیان او تخارستان او د جروم (گرمسیر) او داور او بست او د هرات د جبال د تولک او غرجستان او مرغاب ښارونه هم د غور د پاچهۍ تر اطاعت لاندې راوستل او د ملاحده الموت رسل ته ئې هم د غور په غرو کي لار ورکړه او د (۵۵۱ = ۱۱۵۶م) په شاوخوا کي د غور په سنگه کي مړ سو.

څنگه چي تر ده وروسته ئې زوی سیف الدین محمد د فیروزکوه پر تخت کښېنوست او د ملاحده و رسل ئې وواژه او د غزانو د فتنې د مخنیوي له پاره ئې ملا وتر له چي د هرات او قادس شاخوا ته رسېدلې وه خو تر یو کال زیات ژوندی پاته نه سو او د غزانو په جگړه کي د غوري سپه سالار شیش په لاس ووژل سو (د ۵۵۸ = ۱۱۶۳م شاوخوا).

علاء الدین جهانسوز د غور لومړی ستر سلطان دی چي د افغانستان هیواد ئې تر یوې ادارې لاندې راووست او د فیروزکوه په مرکز پور ئې وتاړه.

۶/ سلطان سیف الدین سوري (۵۴۳ - ۵۵۴ = ۱۱۴۸ - ۱۱۴۹م) د غوریانو لومړی پاچا دی چي د سلطان لقب ئې واخیست. د ده د پاچهۍ مرکز د غور د استیه حصار وو. هغه وخت چي ئې ورور قطب الدین ملک الجبال په غزني کي ووژل سو نو سلطان سوري د بهرامشاه غزنوي سره جگړه وکړه او هغه ئې د کورم ناوې ته وځغلاوه او پخپله دی پر تخت کښېنوست او غور ئې خپل ورور سلطان بهاء الدین ته پرېښوو، خو د ژمي په وخت کي چي ئې ورور علاء الدین حسین له غزني څخه غور ته ولاړ بهرامشاه د خلجي (غلجي) پښتنو د لښکرو سره د لمر ختو له خوا پر غزني یرغل وکی او سلطان سوري ئې د هغه د وزیر سید مجد الدین موسوي سره ونيو او د غزني د طاق د پله پر سر ئې غرغړه کي، څو چي ورور ئې جهانسوز د هغه په کسات کي غزني وران کي.

۷/ ملک فخرالدین مسعود تر ټولو وروڼو مشر وو او د غور په کاسي کي امیر سو. څنگه چي سلطان علاء الدین جهانسوز د غزنه تر فتح وروسته تخارستان هم د ځان تابع کي، نو خپل مشر ورور ملک فخرالدین مسعود ئې د بامیان حکمران وټاکه، ده د

شغنان او تخارستان غرو ته تر دروازو او بلور او وڅش او بدخشان پوري ونيول او لکه چي د غياث الدين محمد په احوال کي ئې لولی د راغ زړ په جگره کي د خپلو ورېرونو په لاس کي بندي سو او بيرته باميان ته واستول سو او هلته مړ سو (د ۵۵۰ هـ = ۱۱۵۵ م شاوخوا). تر ده وروسته ئې مشر زوی شمس الدين محمد په باميان کي امير او د فيروزکوه له دربار او سلطان غياث الدين له حضوره هم په رسميت وپېژانده سو. ده بلخ او چغانيان او وڅش او جروم (گرمسير) او بدخشان او د شغنان غرونه لاس ته راوستل او د سلطان شاه خوارزمشاهي د مخنيوي له پاره ئې د غور د لښکر سره يو ځای د مرو رود بار په جگره کي گډون کړی وو او د سلطان لقب ئې وموند او د ده تر مړيني وروسته ئې زوی بهاء الدين سام چي لوی او علمدوسته پاچا وو د باميان پر تخت کښېنوست (۵۸۷ هـ = ۱۱۸۹ م). د ده دربار د پوهانو د غونډي ځای وو، امام فخرالدين رازي او شيخ الاسلام جلال الدين او رساد او افصح العجم مولانا سراج الدين د ده په دربار کي ول. د ده پاچهي له کشميره تر کاشغره او ترمذه او بلخه پوري او جنوباً د غور او غرجستان تر پايه پوري رسېدله او غور او غزنه او باميان د ده تر فرمان لاندې ول. هغه وخت چي سلطان معزالدين شهيد سو (۶۰۲ هـ = ۱۲۰۵ م) نو د هيواد اميرانو دی غزنه ته وروغوښت خو تر ۱۴ کالو پاچهۍ وروسته مړ سو او زوی ئې جلال الدين علي پر ځای کښېنوست (۶۰۲ هـ = ۱۲۰۵ م) او خپل ورور علاء الدين ئې د غزنه پر تخت کښېناوه، څنگه چي د غور او غز او تاج الدين يلدوز لښکرو د کرمان د درې د کورم د شاوخوا څخه پر علاء الدين يرغل وکی نو دی له باميانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره راغی او د ده په غياب کي ئې اکا علاء الدين مسعود د شمس الدين محمد زوی د باميان تخت ونيو او وزارت ئې صاحب وزير ته ورکی. خو جلال الدين د غزنه تر تصفيې وروسته ژر باميان ته ورغی او خپل اکا ئې د هغه د وزير سره وواژه. بيا چي تاج الدين يلدوز دوهم وار پر غزني يرغل وکی او د علاء الدين لښکر ئې د سنقران (شنقران) په رباط کي مات کي او دی ئې په غزني کي کلابند کي نو جلال الدين له باميانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره ورغی خو دواړه وروڼه د يلدوز لاس ته ورغله او بيرته باميان ته واستول سوه او هلته مړه سوه (د ۶۱۲ هـ = ۱۲۱۵ م). دا وو د هغو غوري وروڼو لنډه يادونه چي د غور شهنشاهي ئې جوړه کړه او تر هغو وروسته سلطان غياث الدين بن محمد سام بهاء الدين قسيم امير المؤمنين چي د غور له لويو پاچهانو څخه دی پاچا سو، دی د خپل

ورور معزالدين سره د خپل اکا علاء الدين په امر د وجيرستان په کلا کې بندي وو، خو سلطان سيف الدين د علاء الدين زوی دوی ايله کړه او غياث الدين د غزان په جگړه کې ورسره وو. بيا چې سيف الدين د خپل سپه سالار له لاسه ووژل سو، همدې شيش سپه سالار د غور او غرجستان لښکر راوستل او د غياث الدين سره ئې بيعت وکړ او دی ئې د فيروزکوه پر تخت کښېناوه (۵۵۸هـ = ۱۱۶۲م). ده خپل ورور معزالدين د سرجاندار په رتبه د استيه او کجوران حکمران وټاکه او ابوالعباس شيش ئې چې د سلطان سيف الدين تر وژلو وروسته ئې ښه قوت موندلی وو وواژه. په دې وخت کې د غياث الدين اکا يعني ملک فخرالدين مسعود د باميان حکمران له ملک علاء الدين قماج سنجري د بلخ له حکمران او له تاج الدين يلدوز د هرات له حکمران څخه مرسته وغوښتله او د باميان او بلخ او د هرات د لښکرو سره ئې پر فيروزکوه يرغل وکړ او په راغ زر نومي ځای کې يو د بل سره جگړې ته چمتو سول، خو په لومړي سر کې د غور پهلوانان ملک يلدوز د هرات حکمران د هغه د لښکر په منځ کې وواژه او هراتيان ئې سره تيت کړه. بيا ئې د بلخ لښکر هم مات او د قماج سر ئې پرې کړ او د باميان ملک فخرالدين ته ئې ورواستاوه او په خپله ئې هغه کلابند کړ، او خپل اکا معزالدين او غياث الدين ئې محترمانه ونيول او بيرته ئې باميان ته واستول. سلطان غياث الدين تر هغه وروسته گرمسير او زمينداور ونيو او قادس او کاليون او قيوار او سيفرود او غرجستان او تالقان او گرزوان ئې هم د غور په سلطنت پورې وتړل او خپل ورور معزالدين ئې له جروم (گرمسير) او تگين آباد او سيستان څخه د غزنه او زاول او کابل خوا ته واستاوه، دی د غزانو لښکر چې په دغه وخت کې ئې غزنه نيولی وو په (۵۶۹هـ = ۱۱۷۳م) کال له غزنه څخه بيرته وشرل او د غزنويانو پايتخت ئې هم په غور پورې وتاړه او هم ئې د هرات نيولو ته ملا وتړله او بهاء الدين طغرل د سنجريو مړیې چې پر هرات ئې لاس برسوی وو د سلطان تر لښکر دمخه خوارزم ته ولاړ او په ۵۷۱هـ کال کې هرات او تر هغه وروسته په (۵۷۳هـ = ۱۱۷۷م) کال کې فوشنج هم د غور د مرکز ضميمه سول.

په دې وخت کې د سيستان ملکانو (چې شرح ئې تېره سوه) هم د اطاعت غاړه کښېښووه او شمالي ښارونه لکه تالقان، اندخود، ميمنه، فارياب، پنجده، مرو، دزق او خلم هم فتح سول. څنگه چې جلال الدين محمود د ايل ارسلان خوارزمشاه زوی د خطائيانو په مرسته د هيواد شمالي شاوخوا ته ئې زحمت پېښاوه، ځکه نو غياث الدين

په ۵۸۸هـ = ۱۱۹۲م کال د غزنه لښکر د معزالدين په مشرۍ او د باميان لښکر د ملک شمس الدين په مشرۍ او د سيستان لښکر د تاج الدين حرب په لارښوونه د مرو په رود بار کي راغونډ کړه او د مرغاب په کڅو (سواحلو) کي ئې خوارزمشاهيان مات کړه او په (۵۹۶هـ = ۱۱۹۹م) کال ئې خراسان صفا کي او تر نشاپوره پر مخ ولاړ او هغه ئې ملک ضياء الدين ابو علي شنسباني ته وسپاره او مرو شاه جهان ئې هم ونيوه او ملک نصرالدين محمد خرنک ئې د هغه ځای په حکمراني وگوماره، او د سرخس ايالت ئې تاج الدين زنگي د فخرالدين مسعود بامياني زوی ته وسپاره. څنگه چي غياث الدين بيا هيواد ته مرکزيت ورکي او د منځنۍ آسيا ټولي سيمي ئې له هندوستانه تر عراقه او له چينه او جيحونه د هرمز تر سينده پوري د غور د فيروزکوه تر بيرغ لاندي راوستلې او د خراسان ستر او يوازينی شهنشاه گنل کېده نو د بغداد خليفه الناصر الدين الله هم خپل سفيران ابن ربیع او قاضي مجدالدين قدوه او ابن الخطيب د فيروزکوه دربار ته واستول او غوري سلطنت ئې په رسميت وپېژاند او د غور له درباره هم سراج الدين محمد جوزجاني د سفير په توگه بغداد ته ولاړ او په دې ډول د فيروزکوه او بغداد د دوو شهنشاهيو تر منځ سياسي نېک روابط ټينگ سوه.

سلطان غياث الدين غوري د شرق او غور له خورا سترو پاچهانو څخه دئ چي هم علم دوست او مهربان او هم عادل وو. د ده په دربار کي پوهان او عالمان راغونډ ول. دی په ۶۳ کلنۍ د (۵۹۹هـ = ۱۲۰۲م) کال د دريمي خور (جمادی الاولی) په ۲۷ ورځ د هرات په ښار کي وفات سو او په هغه لوی مسجد جامع کي چي ده پخپله جوړه کړې وه ښخ دئ او دا مسجد جامع تر اوسه په هرات کي ودان دئ. دی په لومړي سر کي د خپلو اسلافو په شان د محمد کرام سيستاني په مذهب وو، خو وروسته ئې شافعي مذهب ومانه. د ده د دربار له نومياليو پوهانو څخه قاضي وحيدالدين شافعي مرورودي او صدرالدين کرامي نيشاپوري او د ده د هيواد قاضيان قاضي القضاات معزالدين هروي او قاضي شهاب الدين هرما بادي او وزيران ئې شمس الملک او عبدالجبار گيلاني او فخرالملک شرف الدين قزداري او مجدالملک ريوشاري او عين الملک سورياني او ظهيرالملک سجزي او جلال الدين ريوشاري ول. په دوبي کي ئې دارالملک فيروزکوه او په ژمي کي ئې زمينداوروو، د خپل لاس ليک سره ئې (حسبی الله وحده) ليکل (۵۳ لمبر تصوير دي وکتل سي).

د سلطان غياث الدين محمد سام تر مړيني وروسته ئې زوی غياث الدين محمود چي يو عياش سړی وو د معزالدين اکا له خوا ئې د بست او فراه او اسفزار په حکمراني وگومارل سو، ده لښکر راټول کړ او تر مرو شاهجان پوري پر مخ ولاړ او د معزالدين تر شهادت وروسته په ۶۰۲ هـ کال ئې له بست څخه د زميند اوړ له لاري پر غور يرغل وکړ او فيروزکوه ئې له ملک علاء الدين ابو علي څخه واخيست او غور ئې د غرجستان او تالقان او گرزوان او قادس او گرمسير سره لاس ته راوستل او د خپل پلار او اکا د ملک وارث سو.

ده تاج الدين يلدوز ته چي د معزالدين محمد له خادمانو څخه وو د غزني د حکمراني چتر او مثال د سند تر سينده پوري ورواستاوه او په (۶۰۵ هـ = ۱۲۰۸ م) کال ئې د هندوستان د هيوادو مثال سلطان قطب الدين ايبک ته ورکړ او په دې توگه ئې د غور پاچهي د هند تر پايه بالواسطه ټينگه کړه.

په (۶۰۷ هـ = ۱۲۱۰ ع) کال ملک رکن الدين ايرانشاه محمود د ملک علاء الدين ابو علي زوی د پنځوسو زرو غزنوي او کاسي لښکر سره پر غور او فيروزکوه يرغل وکړ، خو غياث الدين محمود د ده سر پرې کړ او د ميمني او فارياب تر منځ په سالوره کي ئې د علاء الدين اتسز حسين شنسبي سره چي د سلطان محمود خوارزمشاه په مرسته د بلخ او مرو او سرخس او رودبار د لښکرو سره ئې د تالقان له لاري پر غور يرغل کړی وو جگړه وکړه او د خوارزمشاه او اتسز لښکر ئې مات کړ، او تر هغه وروسته څنگه چي عليشاه د تکش خوارزمشاه زوی د خپل ورور له درباره غور ته وتښتېد او غياث الدين محمود دی د برکوشک په ماڼۍ کي بندي کړ، د عليشاه نوکرانو دی په (۶۰۷ هـ = ۱۲۱۰ م) کال وواژه، دی سخي، بڅبونکی، عادل او حلیم پاچا وو چي د پلار (۸۰۰) زر عين سندو څه خزاني چي د څلورو سوو او بنانو بار کېده خلکو ته وبڅښلې.

د غياث الدين محمود تر مړيني وروسته د ده څورلس کلن زوی بهاء الدين سام د غور د اميرانو له خوا د فيروزکوه پر تخت کښېنول سو، درې مياشتي وروسته سلطان علاء الدين اتسز شنسبي د سلطان محمود خوارزمشاه او د هرات امين حاجب ملک خان په مرسته پر فيروزکوه يرغل وکړ او د ۶۰۷ هـ کال په دريمه خور (جمادی الاولى) هغه بنار ونيو او بهاء الدين ئې د شاهي کورنۍ د بنځمنو سره خوارزم ته فرار کړ او تر هغه وروسته علاء الدين اتسز د علاء الدين حسين جهانسوز زوی د فيروزکوه پر تخت

کښېنوست او تر څلورو کالو پوري ئې حکومت وکړ او په گیلان کې د ملک تاج الدین یلدوز او موید الملک محمد د عبدالله سیستانی زوی د غزنه د وزیر سره په جگړه کې مات سو او تر هغه وروسته ملک نصیرالدین حسین امیر شکار له غزني څخه پر غور یرغل وکړ او په جرماس کې ئې علاء الدین اتسزو واژه او غور ئې د غزني د پاچهۍ تر اثر لاندې راووست او د (۶۱۱ هـ = ۱۲۱۴ ع) په شاوخوا کې تاج الدین یلدوز له غزني څخه علاء الدین درغور بیرته د فیروز کوه تخت ته واستاوه، خو علاء الدین په ۶۱۲ هـ کال د سلطان محمود خوارزمشاه لاس ته ورغی او په خوارزم کې مړ سو، او ټول غور د خوارزمشاهۍ تر لاس لاندې سو.

خو د سلطان غیاث الدین محمد بل ورور ابوالمظفر معزالدین محمد بن سام قسیم امیر المؤمنین هم د شرق او آل شنسب له سترو پاچهانو څخه وو چې د خپل ورور سره سرجاندار (د شاهي گارډ قوماندان) وو او تر هغه وروسته د غور د کجوران او استیه د ولایت حکمران سو (۸۵۵ هـ = ۱۱۶۲ م) او د گرمسیر ښارونه ئې تر تگین آباد پوري لاس ته وروستل او ده په غزني کې د غزانو دوولس کلنۍ واکمني او سلطه ختمه کړه او د سلطان غیاث الدین محمد په امر د غزني پر تخت کښېنوست (۵۶۹ هـ = ۱۱۷۷ م). په ۵۷۰ هـ کال ئې گردیز فتح کړ او ملتان ئې له قرامطه څخه ونيو او په (۵۷۳ هـ - ۱۱۷۷ ع) کال ئې د سنقران د یاغیانو غوږونه تاو کړل. په ۵۷۴ کال د بهیم دیو نهرواله له جگړې څخه ناکامه راوگرزېد او په ۵۷۵ هـ کال ئې فرشور (پېښور) او په (۵۷۷ هـ = ۱۱۸۱) کال ئې لاهور ونيو او تر هغه وروسته د خپل ژوند تر پایه ئې ټول هندوستان ونيو او د اسلام په نور ئې روښانه کړ.

په افغانستان کې د ده د وختو له مهمو پېښو څخه په اند خود کې د خطا د کفارو او ترکستان د ملوکو سره سلطان معزالدین محمد جگړه وکړه، چې سالار حسین خرمل د گریزان ملک د ده د لښکر په مخ کې وو، خو څنگه چې د غوریانو لښکر څه کار پر مخه بوتلای نه سو، نو ملک عثمان سمرقندي چې د ترکستان د آل افراسیاب له ملکانو څخه وو منځگړی سو او روغه ئې وکړه او سلطان غزنین ته وگرزېد او څنگه چې په پنجاب کې د کوکهران ډله او د جود د غره قبایل یاغیان سوه، ځکه نو سلطان محمد هغو غزاتو ته وووت او د هغو تر سر کوټلو وروسته د غزنه په لار د ملا حده د یوه فدایي له لاسه په دمیک نومي ځای کې (چې د اوسني پنجاب د جهلم په سیمه کې دی) د (۶۰۲ هـ =

۱۲۰۵م) کال د برات پر ۳ شهید سو.

سلطان محمد معزالدين غوري هم د خپل ورور په شان د آسيا په زړه کي يو لوی هیواد وساته او د غور د شهنشاهی حدود ئې په هندوستان کي د گنگا تر سواحلو ورسول او هم ئې هند د اسلام په نور روښانه کی. د ده هیواد لمرخاته خواته د گنگا تر کڅو (سواحلو) پوري او لمر لوېدو پلوته د خراسان او خوارزم او نسا او باورد تر پایه پوري غځېدلې وو او جنوب ته د بحیره عرب سره نښت، د ده حکمداران په لاندي ځایو کي دا کسان ول: په غور کي ملک ضياء الدين او په باميان کي ملک تاج الدين زنگي او په ملتان کي ملک حسام الدين علي کرماج او په لاهور کي ملک قطب الدين ايبک او په غزنه او کرمان کي ملک تاج الدين يلدوز او په سند هواچه کي ملک ناصر الدين قباچه، او په باميان کي سلطان بهاء الدين سام، او په فیروز کوه کي سلطان غياث الدين محمود او په سيستان کي ملک تاج الدين حرب او په مکران کي ملک تاج الدين او په وخت کي ملک شاه.

د ده نوميالي وزيران ضياء الملك درمشی او مؤيد الملك محمد عبد الله سجزی او شمس الملك عبد الجبار گیلاني دي. د ده قاضيان صدر شهيد نظام الدين ابوبکر او سيد شرف الدين ابوبکر او د صدر شهيد زوی او د لښکر قاضي ئې شمس الدين بلخي وو. د پاچهۍ بیرغونه ئې پر راسته لاس سور او پر چپه لاس تور وو. منهاج سراج د سلطان په شاهي خزانه کي د ډېر ثروت یادونه کوي چي د خواجه اسماعيل خزانه دار په قول د غزني په خزانه کي يوازي د الماس له جنسه یو زر او پنځه سوه منه موجود ول.

د پتي خزاني په کتاب کي د پښتو ژبي محلي روايتونه د پخوانيو کتابو په حواله دا څرگندوي چي د محمد غوري په دربار کي د پښتو ژبي شاعران ول، چي يو له هغو څخه ښکارندوی د فیروزکوه د کوټوال احمد زوی دی چي په هند کي د محمد د فتوحاتو په ستاينه کي ئې يوه ډېره ښه او خوندوره قصيده ويلې او په پټه خزانه کي رانقل سوې ده او د پښتو ژبي له خورا مهمو ادبي، تاريخي آثارو څخه گڼل کېږي (۵۴ لمبر تصوير دي وکتل سي).

د معزالدين محمد غوري تر شهادت وروسته هغه لوی هیواد ټوټې ټوټې سو، د افغانستان شرقي برخه له غزني څخه تر سنده پوري د تاج الدين يلدوز لاس ته ورغله چي د غور د دربار له خدمتگارانو څخه وو او د محمد خدمت ئې کاوه.

افغان شهنشاه سلطان غياث الدين غوري (۵۵۸ھق)

۵۳- لمبر عكس

سلطان معزالدين محمد غوري

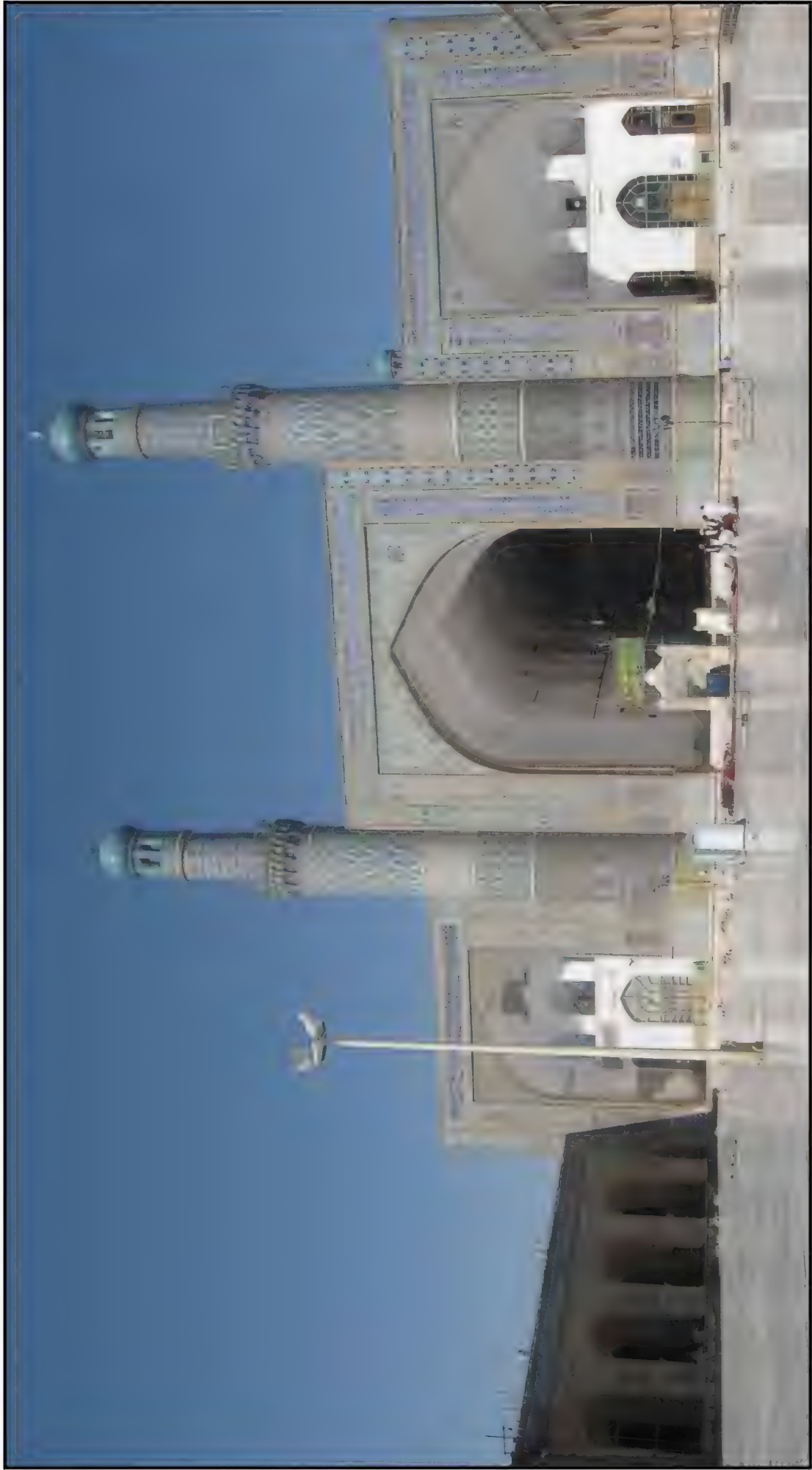
۵۴- لمبر عكس

دې تاج الدين خپله يوه لور ملک قطب الدين ايبيک (د هند حکمران) ته او بله لور ئې هم ناصر الدين قباچه (د سند حکمران) ته ورکړې وه او غزنه ئې د سند تر سينده ونيوه، خو هغه وخت چي قطب الدين ايبيک له لاهور څخه پر غزني يرغل وکړي يلدوز د سند په پنج آب کي ورسره جگړه وکړه او مات سو او د کرمان د (کورم) ناوې ته ولاړ او له هغه ځايه ئې په غزني کي پر قطب الدين حمله وکړه، او قطب الدين په غزني کي تر څلوېښتو ورځو پاچهۍ وروسته بيرته هند ته ولاړ او غزني د يلدوز په لاس کي پاته سو او لکه چي وويل سوه د سلطان غياث الدين محمود په ملاتړ د هرات په جگړه کي د سلطان محمد خوارزمشاه په مقابل کي ودرېد او پر سيستان ئې هم لښکرويوست او د تاج الدين حرب سره چي د سيستان ملک و وروغه وکړه (۶۰۲هـ). ده نه کاله د معزالدين محمد په نامه سکه ووهله او پر هغې باندي ئې (عبد) وليکل. څنگه چي د سلطان محمد خوارزمشاه لښکريان له تخارستانه پر غزني راغلل او تر گردېزه ئې ونيول نو تاج الدين يلدوز هندوستان او لاهور ته ولاړ او په هغه جگړه کي چي په ترين کي ئې د سلطان التتمش سره وکړه ونيول سو او په بدوان کي ووژل سو (د ۶۱۱هـ = ۱۲۱۴م شاوخوا). د غوريانو د سلسلې د شلېدلو په وخت کي (۶۱۲هـ شاوخوا) خوارزمشاهيانو شمالي ولايت او غور او هرات ونيول او سيستان تر بست او تگين آباد او زابلستان پوري د سيستان د محلي ملکانو لاس ته ورغی او د غزني ولايت او کابل او شرقي سيمي تر سنده پوري په تاج الدين يلدوز پوري اړه وموندله او ترده وروسته د خوارزمشاهي له درباره ملک کربر په غزنه کي او امين ملک په هرات کي او اختيار الدين محمد خريوست په پېښور کي حکم کاوه (د آل شنسب وروستنی پېښي د چنگيز د راوتلو په شرح کي راوړه کېږي).

د غوريانو په وخت کي د غزنويانو د دورې مدنيت د کمال درجې ته ورسېد، د دري ژبي ادبيات د غوري فاتحينو په واسطه تر ډهلي پوري خپاره سوه او پښتو ژبه هم د سوريانو په کهاله کي پاللي سوې او د شعر او ادب ژبه سوه. د اسلام دين ئې په ټول افغانستان او د هند په زياته برخه کي خپور کړی او صنعت او عمران چي نمونې ئې د هرات جامع مسجد او د غور د جام څلي (منار) (۵۵ - ۵۶ لمبر عکسونه دي وکتل سي) او د ډهلي قطب منار دي ډېره ترقي وکړه او علوم او فنون د غوريانو په لوی هيواد کي د نامتو پوهانو او شاعرانو سره وپالل سوه او د (افغان او هند) اسلامي مدنيت چي لوديانو او غزنويانو ئې بنسټ ايښی وو د پخواني مرتبوته ورسېد.

د هرات تاريخي مسجد جامع، ۵۵- لمبر عكس

په غورکي د جام منار
د سلطان غياث الدين غوري يادگار
۵۶- لمبر عکس

د غوريانو د دورې نوميالي پوهان او شاعران دا ول: امام فخرالدين رازي، نظامي سمرقندي، احمد ميداني نيشاپوري (د مجمع الامثال خاوند)، علي باخرزي (د دمية القصر خاوند)، قاضي منهاج سراج جوزجاني (د طبقات ناصري خاوند)، قاضي وحيدالدين شافعي مرورودي، صدرالدين کرامي نيشاپوري، معزالدين هروي، شيخ الاسلام جلال الدين ورساد، مولانا سراج الدين جوزجاني، ابو نصر فراهي، محمد عوفي (د لباب الالباب خاوند)، اسعد سعوري، شيخ تيمن، تايمني، ملكيار غرشين، قطب الدين بختيار، بنکارندوی (پښتو شاعران) ملک الکلام فخرالدين مبارکشاه (د غوريانو د منظومي نسب نامې خاوند) او نور.

د غوريانو درباري ژبه پښتو او دري وه، څنگه چي غوريان د پښتنو له سوري تېر څخه ول نو ځکه د دوی په وختو کي پښتانه د غور او سليمان له غرو څخه د ترنگ او ارغنداو او هلمند او کابل او هريرود ناووته راشوه سول او د هند په فتوحاتو کي ئې د پاچهانو په لښکرو کي هم گډون وکی او د پښتنو د قبيلو زيات خلک او مشران په هند کي د شهنشاهانو او د هغو پر ځای ناستو کسانو سره پاته سول، چي د هغو پايشور تر اوسه هم په ټول هند کي ډېر سته، لکه: لوديان، سوريان، نيازبان، مومندان، شيرانيان، بهريچان (برېڅان) چي زياتره ئې په هند کي د روهيله يا پټان په نومو يادېږي او دا خلک حتی تر اوسه هم د هند په مختلفو سيمو کي خاص حکومتونه او رياست او نفوذ سيمي لري.

د غورد شاهي کهول نوميالي:

۱. شنسب د خرنک زوی (د ۴۰-۸۰ هـ شاوخوا)
۲. امير پولاد د شنسب زوی (د ۱۳۰ هـ شاوخوا)
۳. امير کروړ د پولاد زوی (۱۳۹-۱۵۴ هـ)
۴. امير ناصر د کروړ زوی (د ۱۶۰ هـ شاوخوا)
۵. امير بنجي د نهاران زوی (د ۱۷۰ هـ شاوخوا)
۶. امير سوري د ؟ زوی (د ۲۵۳ هـ شاوخوا)
۷. امير محمد سوري (د ۴۰۵ هـ شاوخوا)
۸. امير بو علي د محمد سوري زوی (د ۴۲۵ هـ شاوخوا)
۹. عباس دشيش زوی او د بو علي وراره (د ۴۵۰ هـ شاوخوا)

۱۰. امیر محمد د عباس زوی (د ۴۰۵ هـ شاوخوا)
۱۱. قطب الدین حسن د محمد زوی (د ۴۶۰ هـ شاوخوا)
۱۲. ملک الجبال عزالدین حسین د قطب الدین حسن زوی (د ۵۱۰ هـ شاوخوا)
۱۳. قطب الدین محمد د عزالدین زوی (په ۵۴۱ هـ کي وژل سوی)
۱۴. بهاء الدین سام د عزالدین زوی (۵۴۴-۵۵۴ هـ)
۱۵. ملک شهاب الدین خرنک د عزالدین زوی (د ۵۵۰ هـ شاوخوا)
۱۶. ملک شجاع الدین د عزالدین زوی (د ۵۵۰ هـ شاوخوا)
۱۷. سلطان علاء الدین حسین جهانسوز د عزالدین زوی (۵۵۴-۵۵۱ هـ)
۱۸. سلطان سیف الدین د عزالدین زوی (۵۴۳-۵۴۴ هـ)
۱۹. ملک فخرالدین مسعود د عزالدین زوی (د ۵۴۰ هـ شاوخوا)
۲۰. سیف الدین محمد د جهانسوز زوی (۵۵۱ هـ)
۲۱. سلطان غیاث الدین محمد سام (۵۵۸-۵۵۹ هـ)
۲۲. سلطان معزالدین محمد سام (۵۶۹-۶۰۲ هـ)
۲۳. سلطان غیاث الدین محمود د غیاث الدین محمد زوی (۵۹۹-۶۰۷ هـ)
۲۴. سلطان بهاء الدین سام د محمود زوی (۶۰۷ هـ)
۲۵. علاء الدین اتسوز د جهانسوز زوی (۶۰۷-۶۱۱ هـ)
۲۶. علاء الدین درغور (۵۹۹-۶۱۲ هـ)
۲۷. ملک ناصرالدین گزیو د شهاب الدین خرنک زوی (د ۶۱۸ هـ شاوخوا)
۲۸. سلطان شمس الدین محمد د فخرالدین مسعود زوی (د ۶۵۰ هـ شاوخوا)
۲۹. سلطان بهاء الدین سام د شمس الدین محمد زوی (۵۸۷-۶۰۲ هـ)
۳۰. جلال الدین ابو علي د بهاء الدین سام زوی (۶۰۲-۶۱۲ هـ)
۳۱. علاء الدین مسعود د بهاء الدین سام زوی (۶۰۲-۶۱۲ هـ)
۳۲. علاء الدین مسعود د شمس الدین محمد زوی (د ۶۱۰ هـ حدود)

ماخذونه:

طبقات ناصري، ابن اثير، دول اسلاميه، پته خزانه، آداب الحرب، دايرة المعارف اسلامي، فرشته، شوکت افغاني، معجم الانساب، گزیده، لب التواريخ، فتوح السلاطين عصامي (۵۷-۵۸ لمبر شجري دي وکتله سي).

امير محمد (حدود ۴۰۰هـ) ... امير سوري (حدود ۲۶۰هـ) ... بنجي نهاران (حدود ۱۷۰هـ)

ابو علي (حدود ۴۱۰هـ) شېش بن -> عباس -> بن محمد (حدود ۵۰هـ) -> بن قطب الدين حسن -> بن عز الدين حسين (۴۹۳هـ)

دوهمه برخه وگوري

بهاء الدين سام ۵۴۴هـ غور

۳- علاء الدين حسين x

۲- سيف الدين سوري

قطب الدين محمد

جهانسوز (۵۴۴-۵۵۱هـ)

(مقتول در غزنه)

ملک الجبار

(۵۴۴هـ)

(مقتول ۵۴۱هـ)

۶- معز الدين محمد x

ملکه خراسان

۵- غياث الدين محمد

(۵۶۹-۶۰۲هـ)

(۵۵۸-۵۹۹هـ)

۷- غياث الدين محمود x

ماه ملک

جوهر ملک

۹- علاء الدين اتسر

x سيف الدين محمد

(۵۹۹-۶۰۹هـ)

(د علاء الدين محمد ماينه)

(۶۰۷-۶۱۰هـ)

(۵۵۱-۵۵۸هـ)

فخر الدين

ناصر الدين محمد

جمشيد

(لور)

مسعود غرستان

بندار

د علاء الدين محمد ماينه

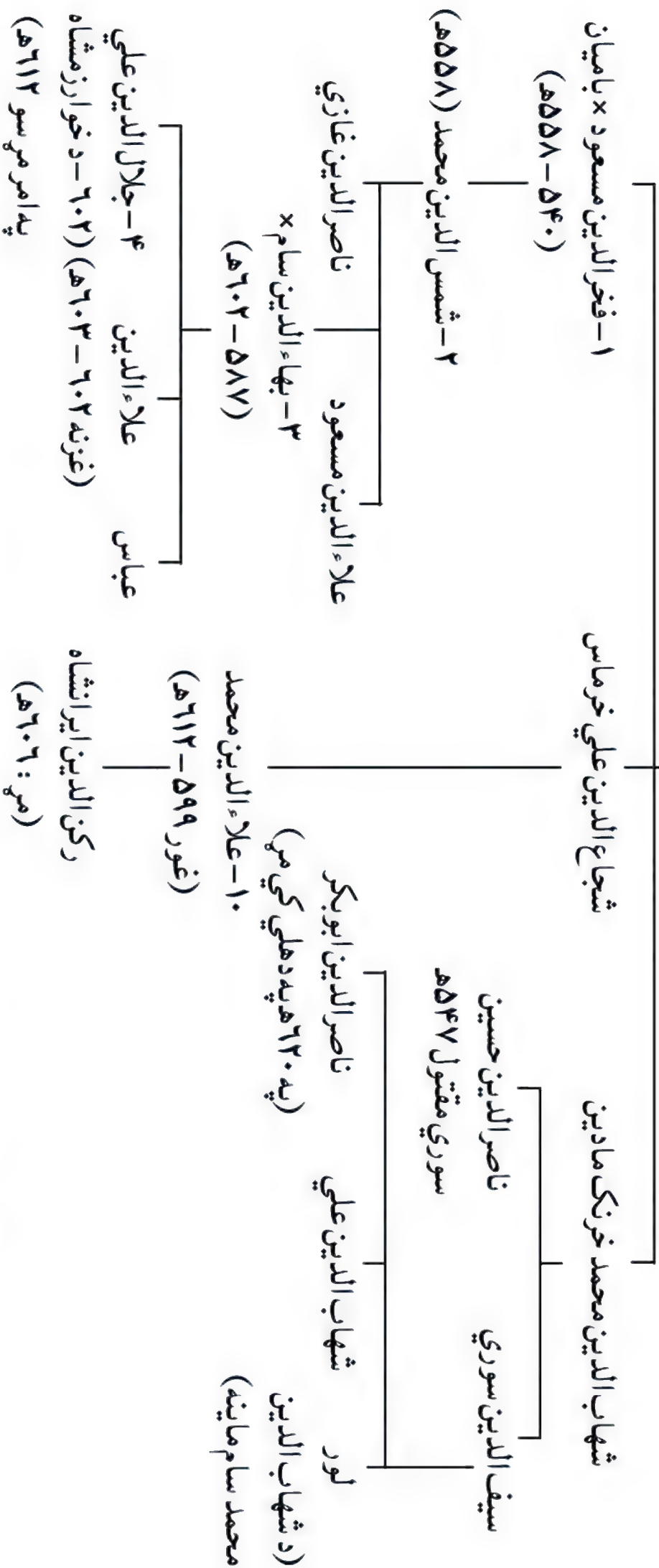
شمس الدين محمد (متولد ۵۹۹هـ)

لور

۸- بهاء الدين سام (۶۰۷-۶۰۹هـ)

عزالدين حسين

ماخذونه: د دهلي افغان شاهان، د توماس تاليف: لندن ۱۸۷۱م، طبقات ناصري،

دائرة المعارف اسلام، ايراني نومونه: ۱۵۵، دول اسلاميه: ۴۵۸. معجم زمباور: ۲/ ۴۶۰.

خوارزمشاهيان

خوارزم يو سرسبز او ودان مشهور ولايت وو چي د امو له سينده او بېده او د اتيا فرسخو په شاوخوا کي ئې اوږدوالی درلود، بنارونه ئې له بازارو ډک او کلي ئې يو بل ته سره نژدې ول، هم ئې مانهۍ درلودلې او هم د کرهڼي مخکي، پايتخت ئې گرگانج (جرجانيه) نومېده او له ډېرو پخوانيو زمانو څخه ئې د افغانستان د شمالي او مادون النهر د بنارو سره اقتصادي او سياسي او فرهنگي روابط درلوده او د مارکوارت په قول ايريام ويجو (باختر ته تر هجرت دمخه د آريائيانو اصلي ټاټوبي) همدا ځای وو او دا نوم په اوستا کي XVARIZEM او په پخواني فرس کي (خوارزميش) وو او خوارزمي ژبه نورو آريايي ژبو ته نژدې يوه ژبه وه چي په وروستنيو کيندو کي ئې آثار راوتلي دي او البيروني هم دا ژبه په آثار الباقيه کي يوه مستقلة ژبه گڼلې ده او د هغې د مياشتو نومونه ئې ليکلي دي او وايي چي د خوارزم ملکانو ته (خوارزم شاه) وايي. د ۳۲هـ په شاوخوا کي احنف د قيس زوی عربي فاتح مادون النهر سيمي له تخارستانه تر تالقان او فارياب او جوزجان پوري ونيولې او د آمو له غاړو خوارزم ته پرېوت خو هغه ئې ونه نيولای سو او د معاويه د زوی يزيد په وختو کي هم سلم د زياد زوی د خوارزم د خلکو سره په څلور سوه زره درهمه روغه وکړه او څنگه چي يزيد د مهلب زوی د حجاج له خوا خراسان ته راغی دی هم د خوارزميانو سره و جنگېد (د ۸۲هـ په شاوخوا کي) او د (۸۶هـ په شاوخوا کي) قتيبه د مسلم باهلي زوی هغه فتح کي.

د البيروني په قول د خوارزمشاهيانو د کهول لومړی مؤسس کي خسرو وو او د اسلام له او ايلو څخه خوارزم د حکومت له حيثه پر دوو برخو ووېشل سو:

شمالي برخه ئې چي پايتخت ئې (گرگانج) وو معمولاً د عربي اميرانو له خوا اداره کېده او جنوبي برخه چي مرکز ئې (کات) وو د خوارزمشاهيانو سيمه وه او د خوارزمشاهانو مشهوره کورنۍ تر اسلام دمخه او وروسته مامونيان ول چي په اسلامي دوره کي ئې مؤسس ابو سعيد احمد د محمد زوی وو چي د (۳۴۰هـ په شاوخوا کي) ئې

ژوند کاوه او د ده د ۳۶۶هـ کال سکې سته او له دې کورنۍ څخه ارثموخ خوارزمشاه وو چې د هجري سنې د سر په شاوخوا کې اوسېد او نسب ئې د البيروني په قول افریغ ته رسېده او چې قتيبه دوهم وار پر خوارزم بری وموند، خوارزمشاه اسکجموک د ازکاجوار زوی د سبري نمسی د سخر کړوسی او د نوموړي ارثموخ کوسی ئې په خوارزمشاهي وپېژند (۸۶هـ شاوخوا) چې د احمد د نسب سلسله ده ته په دې ترتیب رسېدله: احمد د محمد زوی د عراق نمسی د منصور کړوسی د عبدالله کوسی چې هغه بیا د ترکسبانه زوی او د شاوشفر نمسی او د اسکجموک کړوسی وو.

دوهم: ابو عبدالله محمد د احمد زوی چې د ابن اثیر په قول په ۳۸۵هـ کال مړ دی. دریم: مامون د محمد زوی چې کورنۍ ئې د ده په نامه (ماموني) یادېږي د سامانیانو له خوا د خوارزم والي وو په گرگانج کې او د ابو عبدالله خوارزمشاه سره وجنگېد او بريالی سو او د خوارزمشاهي لقب ئې په ۳۸۵هـ کې خپلي کورنۍ ته واړاوه، په ۳۸۷هـ وفات سوې او یوه لور ئې د سلطان محمود ماندینه وه.

څلرم: ابوالحسن علي د مامون زوی په ۳۸۷هـ کې پر تخت کښېنوست او د سبکتگین لور حره ئې وکړه او په خوارزم کې ئې ابن سینا ته ښه راغلی وویل او سکه ئې سته.

پنځم: ابوالعباس مامون د مامون زوی په ۳۹۰هـ کې.

شپږم: ابوالحارث محمد د علي زوی او د مامون نمسی چې په ۴۰۷هـ کال ئې سکه ووهله او په ۴۰۸هـ کال سلطان محمود له منځه یووی او د غزنه له درباره ئې لوی حاجب لتوتتاش د خوارزم په حکومت وگوماره او د خوارزمشاه لقب ئې ورکې او د مامونیانو د کورنۍ کمبله ټوله سوه او تر التوتتاش وروسته ئې زوی هارون ۴۲۳هـ او اسماعیل خندان د التوتتاش زوی (۴۲۵هـ) او شاه ملک (۴۲۹هـ) په خوارزم کې حکومت کاوه چې په (۴۳۴هـ) کال طغرل بېگ سلجوقي له منځه یووړل.

د خوارزمشاهیانو د دوهمي کورنۍ بنسټ د انوشتگین په لاس کښېنود سو چې د بلگاتگین له مریانو څخه وو او د ۴۷۰هـ په شاوخوا کې ئې د سلجوقي دولت په وختو کې شهرت وموند او د (غرشاه) لقب ئې واخیست، څنگه چې په ۴۹۰هـ کې اکنجي قجقار د برکیاروق گومارل سوې حکمران ووژل سو، نو د خراسان والي امیر داد حبشي د برکیاروق په تصویب قطب الدین محمد د انوشتگین زوی په خوارزمشاهي وټاکه او تر

هغه وروسته دا لقب د چنگېز تر راتلو پوري په دې کورنۍ کې پاته سو، چې يو وخت ئې د واکمنۍ سيمه تر زمينداوړه هم رسېدله او په ۶۱۷هـ کې وروستنی خوارزمشاه جلال الدين منکبرني د افغانستان په خاوره کې د چنگېز د لښکريانو سره زيات مقاومتونه وکړه.

د دې کهول نور کسان چې خوارزمشاهۍ ته رسېدلي دي:

۳/ اتسز د محمد زوی چې په ۵۲۱هـ کال پاچا سو او سکه ئې ووهله، په ۵۳۳هـ کې ئې له سلطان سنجره ماته وکړه خو په ۵۳۵هـ کې ئې بيا د خوارزم تخت ده ته ورکې. د ده په وختو کې علي چتري په هرات کې پورته سو، خو اتسز د سنجر ټول ملکونه ونيول، او دربار ئې د فاضلانو د راغونډېدو ځای سو او رشيدالدين و طواط خپل کتاب حديق السحر ئې د ده په نامه وليکه، د ۵۵۱هـ کال په دريمه خور (جمادی الاخر) کې مړ دی.

۴/ ايل ارسلان د اتسز زوی: د پلار تر مړينې وروسته پر خوارزمشاهي تخت کښېنوست او د قراخا او قفچاق د قبيلو سره ئې روغه وکړه او د سنجرې ملکانو پايشوړ ئې له خراسانه وشاره او يا ئې روغه ورسره وکړه او په ۶۵۸هـ مړ سو.

۵/ سلطان شاه ابوالقاسم محمود د ايل ارسلان زوی (۵۶۸ - ۵۸۹هـ) چې د ورور سره د دښمنۍ په سبب ئې د غور د سلطان غياث الدين دربار ته پناه يووړه، خو څنگه چې د غور دربار د سلطان تکش سره تړون درلود څه مرسته ئې ورسره و نه کړه او محمود ماوراءالنهر ته ولاړ او د خطا له خانه ئې کومک واخيست او خراسان ئې د غز د اميرانو له جوړه او لاسه وژغوره او په مرو کې ئې دارالملک جوړ کړ او د هرات ملک بهاء الدين طغرل هم ورسره يو ځای سو او د غور سرحدو ته ئې زحمت پېښاوه، خو سلطان غياث الدين غوري په مرو رود کې د غور او باميان او سيستان لښکري راغونډي کړې او تر شپږو مياشتو ئې جگړه وکړه، څو په پای کې د غور د سلطان لښکري له مرغابه پورېوتلې او بهاء الدين ئې وواژه او محمود د ماتې په حال کې په ۵۸۸هـ کال مړو ته وگرزېد او زهر ئې وخوړل او مړ سو (۵۸۹هـ).

۶/ ابوالمظفر سلطان تکش د ايل ارسلان زوی: د ۵۸۹هـ کال د لومړۍ خور (ربيع الاول) پر ۱۲مه پر تخت کښېنوست. دی لوی عالم او هنرور پاچا وو، چې نيم خراسان ئې په خپل قوت تر لاس لاندې کړ او د ده د هيواد وېش د هلمند تر غاړو

رسېده. لکه چي د ده زیاتي سکې په داور (زمینداور) کي وهلي سوي او له هغه ځایه لاس ته راځي. تکش د قفچاق او خطا د قبیلو سره روغه کړې وه او مازندران او د عراق یوه برخه ئې ونيوله او د سنجر وراره سلطان طغرل ئې بندي کی او د بغداد د خلافت دربار ئې تهدید او وه او د بغداد وزیر ابن القصاب ئې مات کی، د خلافت دربار خپل دوه تنه سفیران ابن الریبع او ابن الخطیب د غور د فیروز کوه دربار ته واستول چي د سلطان غیاث الدین غوري حضور ته د تکش له تېري استغاثه وکي، خو سلطان تکش د ۵۹۶ هـ کال د روژې پر نهمه مړ سو.

۷/ علاء الدین محمد د تکش زوی د پلار تر مړیني وروسته خوارزمشاهي ته ورسېد او نشاپور ئې خپل ورور علিশاه ته (چي په ۶۰۹ هـ وژل سوی) ورکی او د غور او غزنه دربارو ته ئې سفیران واستول او روغه ئې وغوښته او د غور تر پاچهانو وروسته ئې خراسان ونيو او ملک عزالدین خرمیل غوري د ده سره یو ځای سو او تريوولسو میاشتو کلابندی وروسته ئې هرات ونيو او بلخ ئې هم فتح کی او د ده د هیواد سرحدونه تر بلاساغون او کاشغر او خطا پوري ورسېدل او تاینکو طراز او گورخان خانان په ترکستان کي د ده اطاعت ته غاړه کښېښوده او تاج الدین یلدوز ئې د هند خوا ته وشاره او د ده د هیواد وېش د سند تر سینده ورسېد او خپل زوی جلال الدین بن منکبرني ئې د افغانستان په حکمرانی وگوماره، خو په ۶۱۷ هـ کال د چنگیز لښکر د لمر خاته له خوا د ده پر هیواد یرغل وکی او دی د مغلوبی په حال کي د آبسکون جزیرې ته فراري سو، او په همغه کال مړ سو.

د علاء الدین له وروڼو څخه یو یونس خان د تکش زوی د عراق حکمران او بل ملک خان د نشاپور او خراسان حکمدار او دریم علي شاه د عراق او اصفهان حکمران وو او څه موده هم د علاء الدین محمد له زامنو څخه ارزلو شاه په ۶۱۷ هـ کال د پلار تر فرار وروسته پر تخت کښېښوست، خو د چنگیز لښکریانو خوارزم ونيو.

همدارنگه رکن الدین غوری شانستي د علاء الدین محمد زوی څه موده د عراق حکمراني وکړه، خو چي په ۶۱۷ هـ کال د چنگیز لښکر دی همهلته وواژه او آق سلطان د علاء الدین محمد بل زوی هم څه موده په کرمان کي پاچا وو خو چي د خطائي براق حاجب په لاس ووژل سو.

۸/ د سلطان محمد خوارزمشاه مشر زوی او وروستنی زړور پاچا جلال الدین

منکبرني دئ چي په ۶۱۷هـ کال د خپل فراري پلار پر خای کښېنوست او د چنگېز د لښکریانو سره ئې په مړانه مقاومتونه وکړه.

دی د پلار په ژوند د خراسان او غور او غزنه نایب السلطنه او وزیر ئې شهاب الدین الپ سرخسي وو، چي له خپلي خوا ئې غزنه ملک کربر او فیروزکوه ئې مبارزالدین سبزواري ته او کرمان ئې ملک الامراء او برشور (پېښور) او بوبکرپور ئې ملک اختیارالدین محمد علي خړپوست ته وسپارل.

هغه وخت چي ئې پلار په ۶۱۷هـ کال د چنگیز له حملې وتښتېد، په نشاپور او د خراسان او کرمان په بیابانو او د نیمروز او بست او داور په ښارو کې مقاومتونه وکړه خو چي په غزني کې ملک خان امین حاجب د هرات مات سوی حکمران هم د ده سره یو خای سو، چنگیز خپل زوم قوتو قانونین ئې په دوی پسي وگوماره او د کابل د پروان په شاوخوا کې ئې درې واره جگړه وکړه او قوتو قو ئې مات کي، خو چي چنگیز د خراسان له تالقانه د ده جگړې ته راغی او جلال الدین د پرشور (پېښور) خوا ته پر شا سو او چنگېز د سند د سیند تر غاړو پسي ولاړ او په هغه جگړه کې چي د سند د اوبو پر غاړه ئې وکړه مات سو او خان ئې اوبو ته واچاوه او د اوچه او ملتان او کرمان له لاري پارس ته ولاړ (۶۲۱هـ)، خو چي د ۶۲۸هـ کال د شوال پر ۱۵مه د کردانو د لاسه ووژل سو او د ده د مړیني سره د دې کهول کمبله هم ټوله سوه او د دې پېښو تفصیل به د چنگېز خان د حالاتو په شرح کې راسي (د دې مخ مخامخ ۵۹ لمبر شجرې ته دي رجوع وسي).

ماخذونه:

طبقات ناصري، ابن اثیر، معجم الانساب، د پاول هورن د ایران مختصر تاریخ، تاریخ گزیده، جهان کشای جوینی، سیره جلال الدین منکبرني، نفثة المصدور، د بارتولد ترکستان، د عباس اقبال تاریخ مغول.

۵۹- لمبر

خوارزمشاهیان (۳۰۰-۶۲۸هـ)

لومړۍ برخه

دوهمه کورنۍ

لومړۍ کورنۍ

۱- التوتاش د سلطان محمود لوی حاجب - ۴۰۸هـ

محمد (۳۰۰هـ حدود)

۲- هارون ۴۲۳هـ (دده استقلال ۴۲۵هـ)

۳- اسمعیل خندان (۴۲۵هـ)

۱- ابو سعید احمد x (۳۴۰هـ حدود)

(سکه لري - ۳۶۶هـ)

۴- شاه ملک (د سلطان مسعود له خواد

جند والي ۴۲۹هـ د سلجوقيانو په جنگ

کي ومړ - ۴۳۴هـ)

۲- ابو عبد الله محمد (مړ ۳۸۵هـ)

۳- مامون ۳۸۵هـ (پخواد سامانیانو عامل وو)

ماخذ: د ابن اثیر په حواله د زمباور معجم ۲/ ۳۱۶،

طبقات ناصری، جستي، سخاو.

لور

۵- ابو العباس

۴- ابو الحسن علي x (۳۸۷هـ)

(د سلطان محمود ماینه)

مامون (۳۹۰هـ)

(خړه د سبکتگین لور ئې ماینه وه)

(معجم الانساب زامباور: ۲/ ۳۱۶)

→ (معجم الانساب زامباور: ۲/ ۳۱۶) ۶- ابو الحارث محمد (سلطان محمود دی عزل کی او په ۴۰۸هـ ئې التوتاش وگوماره)

۵۹- لمبر

دويمه خوارز مشاهي کورنۍ (۴۷۰-۶۲۸ هـ) دوهمه برخه

۱- انو شتگين غرچه يا غرشاه (۴۷۰-۴۹۱ هـ) په خپوه کي د ملکشاہ سلجوقي والي وو

۲- قطب الدين محمد (۴۹۱-۵۲۲ هـ)

۳- آتسز (۵۲۲-۵۵۱ هـ)

فلان ؟

۴- ايل ارسلان (۵۵۱-۵۶۸ هـ)

سليمان

لور (د سليمان بن محمد سلجوقي ۵۴۹ هـ ماينه)

۶- علاء الدين تکش x (۵۶۸-۵۹۶ هـ)

۵- سلطان شاه محمود (۵۶۸ هـ- مړ ۵۸۹ هـ)

ناصر الدين ملکشاہ (خراسان)

تاج الدين عليشاہ

۷- علاء الدين محمد

يونس خان

علي شير

(مړ-۵۹۳ هـ)

(کردستان)

(۵۹۶-۶۱۷ هـ)

(ری)

(په اوزگند کې سکه

(راتلونکې مخ وگورئ)

ووهله-۶۱۰ هـ)

هندو خان

ارسلان شاه

دریمه خوارز مشاهي کورنۍ (۴۷۰-۶۲۸ هـ)

علاء الدین محمد (۵۹۶-۶۱۷ هـ)

_____	خان ملک (د عثمان ایلک ماینه)
_____	اغول ملک (لور)
_____	۸- جلال الدین منکبرنی (۶۱۷-۶۲۸ هـ)
_____	آق سلطان
_____	غیاث الدین (شېرشاه) مقتول: ۶۲۷ هـ په کرمان کي
_____	کوجاتگین
_____	یحیی خورشاه
_____	رکن الدین (غورشانستی) غورسانجی (مړ: ۶۱۹ هـ)
_____	قطب الدین (ازلاغ-ارزلو؟)

ماخذونه: ابن اثیر، طبقات ناصري، دول اسلامیه: ۲۵۹، زمباور: ۳۱۸/۲

د خوارز مشاهانو وروستی ماته او د چنگېز راوتل

(۶۱۶-۶۴۰هـ)

د چنگېز د روا تلو په وخت کې د غزنوي او غوري کورنیو مرکزي واکمني له منځه تللې وه او د هیواد د شمالي سیمو واک د خوارز مشاهي دربار په لاس کې وو. په سیستان کې د نیمروز محلي ملکانو کمزوری حکومت چلاوه. د افغانستان د لمر خاته برخي هم د هغو امیرانو په لاس کې وې، چې د غور سلاطینو کښېنولي ول او په هرات کې د کړت حکمرانانو حکومت کاوه (ال کورت).

په داسې حال کې چې د هیواد قوتونه سره تیت او پاشلي سوي ول، پر ودان افغانستان او د هغه پر مټرقي او مدني ښارو باندي د آمو له ها خوا څخه د چنگېز دهشتناک یرغلونه شروع سول او د (۶۰۰هـ = ۱۲۰۳م) په شاوخوا کې د چنگېز خان (تموچن د یسوکای بهادر زوی چې د قیات په تېر کې په ۵۴۹هـ = ۱۱۵۴م زېږېدلی وو) تر فرمان لاندي د منګولیا په قراقروم کې یوه لویه امپراطوري جوړه سوه، چې حدود ئې د چین له سینده تر پامیره رسېده او د سلو ملیونو په شاوخوا کې د منګولیا د ټولو طایفو وږي او وحشي خلک د چنگېز تر کلکي ادارې او خونړي تبغ لاندي د ده فرمان ته منتظر ول.

دا وخت سلطان علاؤالدین محمد خوارز مشاه له اورگنجه پر ماوراءالنهر او د افغانستان او ایران پریوې برخي حکومت کاوه. ده د سمرقند د ترکانو او قراخانیانو دولت چې د خوارزمي دولت او چنگېزي قواوو تر منځ حائل وو، له منځه یووې او هم ئې د افغانستان غوریان چې د ده ملاتړ ول او له غزنه او د افغانستان له نورو سیمو ئې د وحشي غزانو په پوپنا کولو کې امتحان ورکړی وو، له پښو واچول او د بغداد د خلیفه الناصرالدین الله (۵۷۵-۶۲۲هـ) سره ئې هم اختلاف درلود او د هغه نوم ئې له خطبې او سکې څخه ایسته کړی وو او نوموړي خلیفه د خپلو لیکنو له لاري چنگېز خان د

خوارزم پر دولت يرغل ته پاڅاوه او پخپله د سلطان درباريانو هم د چنگېز سره مكاتبه درلوده او د هيواد په چارو كې هم د سلطان د مور تر كان خاتون له لاسه گډوډى او وړانې راغلى وو. تر دې حده چي د دې ستمگاري ملكې له لاسه د هيواد ټول مشران پزي ته راغلي ول او گواكي له دننه او دباندې د خوارزمشاهي دولت د نړېدو سببونه راغونډ سوي ول.

د چنگېز امپراطوري د خوارزمشاهي دولت سره په (۶۱۶ هـ - ۱۲۱۹ م) كال ونېسته او په همدغه كال كې وو چي سلطان خوارزمشاه د تاتار تجارتي كاروان تالا كې او د چنگېز سفير ئې وواژه. چنگېز له ډېره قهره د دوو سوو زرو تنو لښكر سره د طوفاني سېلاب په څېر د خوارزمشاه پر هيواد راوخوت او تر شا ئې يو مليون نور ملاتړ هم درلود. د ده لښكر تر سيحون راپوري ووت او سلطان محمد خوارزمشاه ئې مات كې او په يو داسي زور او وحشت چي په تاريخ كې ئې سارى نه وو ليدل سوي پر اسلامي ودانو ښارونو لكه بخارا او سمرقند او بناكت او خجند او د ماوراءالنهر پر نورو ښارونو يرغل وكې او دا ښارونه ئې په خورا دهشت وړان او خلك ئې ووژل (۶۱۷ هـ = ۱۲۲۰ م).

خوارزمشاه چي د چنگېز له زورورو حملو څخه تر جيحون راپوريوتلى او په بلخ كې ناست وو د ماوراءالنهر د وړانې د خبر تر اړوېدلو وروسته مخامخ طوس ته وتښتېد او دا ښارونه ئې دې لاندي اميرانو ته وسپارل چي د چنگېز مخه ونيسي:

ترمذ ئې د سيستان د لښكر مشر امير زنگي ابي حفص ته او د تخارستان ولخ ئې امير سرهنگ سام ته، د باميان كلا ئې امير عمر باوردي، پېښور او غزني ئې ملك اختيارالدين خړپوست ته، د غور سنگه ئې ملك حسام الدين سرزاد د غور نوري كلاوي ئې ملك قطب الدين حسن، د هرات كالئون ئې اختيارالملك دولت يار، هرات ئې شمس الدين جوزجاني، د غرجستان فيوار ئې پهلوان اصيل الدين نشاپوري، د تالقان نصرت كوه ئې د الغ خان خدمتگارانو ته، د غرجستان كلاوي ئې عميد پهلوان شروان، د فېروز كوه ښار ئې مبارزالدين سبزواري ته او د تولك كلا ئې امير حبشي نېزه ورته وسپارل.

خو د چنگېز لښكري د جبه او سبتاي او تغاجار په مشرۍ د (۶۱۷ هـ = ۱۲۲۰ م) كال په لومړۍ خور (ربيع الاول) كې له جيحونه راپوريوتلې او د بلخ تر نيولو وروسته

ئې په خوارزمشاه پسې د هرات لاره واخيسته او د هرات حکمران امين ملک ئې کلابند کى او تر پوشنجه پوري ئې خلک قتل عام کړل او په ډېري چټکۍ ئې ځانونه طوس ته ورسول، خو محمد خوارزمشاه په ډېره نامرادی د آبسکون جزيرې ته وتبتهېد او د (۶۱۷هـ) کال د کوچني اختر (شوال) په مياشت په داسي حال کي چي کفن ئې نه درلود مړ سو او چنگېز خان د هغه هډوکي وسوځل. تر هغه وروسته د چنگېز لښکر د خوارزمشاهيانو مرکز يعني د (جرجائيه) د اورگنج ښار چي د اسيا خورا ودان ښار وو او د علم او پوهي او ادب زانگو وه وران کى او خلک ئې له يوه سره ووژل (۶۱۸هـ = ۱۲۲۱م کال صفري مياشت) او د محمد خوارزمشاه مور د هغه کهاله د نورو غړو سره د چنگېز د لښکر په لاس کي بنديان سول او د محمد خوارزمشاه زړور زوى جلال الدين د نسا پور او زوزن له لاري بست ته راغى او ځان ئې هرات ته ورساوه له هغې خوا پخپله چنگېز د آمو غاړي ترمذ ته راغى او تر يوولسو ورځو جگړې وروسته ئې د هغه ښار خلک قتل عام کړل او د بلخ خلک ئې هم تر تېره تبغ تېر کړل او زوى ئې (تولى) د خراسان ښارونه له مرو او نسا څخه نيولې تر هرات او فېروز کوه او استيه او تولک پوري ونيول او وران ئې کړل او يوازي د مرو په لوى ښار کي ئې تر دوه مليونه زيات خلک ووژل (۶۱۸هـ = ۱۲۲۱م). د هرات خلکو چي د شمس الدين جوزجاني په مشرۍ د تولى سره جگړه کوله تر اوو ورځو کلابندۍ وروسته تسليم او په سوو زره تنه ئې ووژل سول او يوازي سل زره نجوني او پېغلي ئې بنديانې سوې. تر هغه وروسته چنگېزيانو د جوزجان ولايت او اندخوى او ميمنه او فارياب تر تالقانه پوري ونيول او د تالقان د نصرت کوه کلا لس مياشتي کلابنده وه او ټولو اوسېدونکو ئې تر وروستۍ سوگلى پوري مقاومت وکى او گرده ووژل سول. تر هغه وروسته ئې بيا پر باميان يرغل وکى خو د باميان په جگړه کي چي د چغناى زوى موتوچن ووژل سو، چنگېز له ډېره درده پر انسانانو سربېره د باميان څاروي هم ووژل او هغه ښار ئې ماوبالغ (بدمرغه ودانۍ) وباله او داسي ئې له بېخه گډوډ کى چي بيا څوک پکښي ونه اوسېدل. تر هغه وروسته ئې د تخارستان ښارونه ونيول (۶۱۸هـ = ۱۲۲۱م). په دې وخت کي جلال الدين منکبرني خوارزمشاه له هراته غزني ته راغى او د افغانستان وطني مشران لکه امين ملک له خپل ډېرشو زرو تنو لښکر سره او سيف الدين اغراق او اعظم ملک او مظفر ملک افغاني مشران هم د ده سره يو ځاى سول او پر پروان (د کابل شمالي ته په اوسني جبل السراج

کي) ئې د چنگېز ۴۵ زرو لښکريانو سره، چي د قوتون په مشرۍ جنگېدل جگړه وکړه او تر دوو ورځو جگړې وروسته ئې چنگېزي لښکرو ته سخته ماته ورکړه او چنگېزيانو د تخارستان د ولخ کلا پرېښوو او و تنبېدل خود جلال الدين د بريالي لښکرملکان د يو بل په غاړه کي سره ولوېدل او پېښور ته وگرزېدل او هلته ئې تر درو مياشتو پوري يو بل وژل، خو چي چنگېز خان د پروان د ماتي د کسات اخيستلو له پاره د تالقان نصرت کوه تر نيولو وروسته د باميان له لاري پر غزني يرغل وکړ او جلال الدين له غزني څخه ووت د گردېز خوا ته پر شا سو. چنگېز غزني ته راغی او وروسته تر هغه چي هلته ئې خپل حاکم کښېناوه د سند خوا ته پر مخ ولاړ او (د اټک جنوبي خوا ته) د نېلاب پر گودر ئې جلال الدين چي تر سينده پوري ووت گير کړ. اته کلن زوی ئې ور وواژه. جلال الدين خپله مور او ماندينه او د حرم نور غړي په سيند کي ډوب کړل او پخپله د اوو سوو تنو سره د چنگېز د لښکر په مقابل کي جنگېده، خو په پای کي ئې خپل ځان پر يوه آس باندي سپور د سيند تر او بو پوري يو ست. چنگېز د سلطان پاته کسان او خپلوان ووژل او درې مياشتي ئې په پېښور او د پنجاب پر وېش خلک وژل او د سيند پر راسته غاړه ئې تر چتراله يرغل وکړ او تر هغه وروسته ئې دوه زامن او گدای او چغتای په هغو سيمو کي پرېښوول او پخپله د کابل او باميان له لاري د جيحون غاړي ته ستون سو (۶۱۸ په شوال) او درې کاله وروسته په (۶۲۱ هـ) کال تر لي نوين د چنگېز د لښکر سردار ناصر الدين قباچه ئې په ملتان کي څلوېښت ورځي محاصره کړ او بېرته ناکامه راوگرزېد.

د جلال الدين راوتل په ټول خراسان کي د چنگېز پر خلاف خلکو ته جرئت ورکړ. په مرو او هرات کي او نشاپور کي د ده کوټوالانو او حکمرانانو ته پورته سول، خود چنگېز لښکر د مرو څخه تش ډاگ جوړ کړ او هراتيان ئې چي د ملک مبارزالدين سبزواري په سالاري جنگېدل ټول د (۶۱۹ هـ) کال په وروستۍ خور (جمادي الاخری) ووژل او ښار ئې د چنگېز د لښکرو د افسر (ايلچيگدای نويان) په امر وړان کړ او په (۶۲۰ هـ) کي ئې د غرجستاني امير محمد چي د مور له خوا د غور ملکانو ته منسوب وو او د اشيار په کلا کي ئې مقاومت کاوه وواژه.

او په غزني کي هم او گدای بې له کسبگرانو نور ټول خلک بيابان ته وکوچول او هلته ئې تر تبغ تېر کړل او حتی فېروز کوه ئې په (۶۱۹ هـ) کال داسي وړان کړ چي اوس ئې د ځای ټاکل هم مشکل دي. همدا شان چغتای د سند او مکران او کرمان (په فتحينو

د کورم په ناوه کي) ولایتونه چور او چپاو او ویران کړل. څنگه چي چنگېز د سند د سیند پر غاړه د اوبو او هوا د خرابۍ په وجه ناروغه سو، ځکه نو دی او زامن یې په (۶۱۹هـ = ۱۲۲۲م) کال ماوراءالنهر ته ستانه سول او په (۶۲۱هـ = ۱۲۲۴م) کال د خپلي کورنۍ اصلي چوڼۍ (اردوگاه) ته ورسېد او چنگېز هغه مدهشه بلاد (۶۲۴هـ = ۱۲۲۶م) کال په روژه کي د (۷۲) کالو په عمر د تنگت په صحرا کي مړ سو او یو عالم خلک یې له خپل وحشت او عذاب څخه ارام کړل. (د چنگېز د فتوحاتو شرح او په نوره دنیا کي د ده ورانی د افغانستان په تاریخ اړه نه لري).

خو جلال الدین خوارزمشاه هغه ننگیالی مېړه چي په ډېري بې وسۍ کي یې هم خپل همت له لاسه ورنه کي څه موده یې د سیند چپه خوا ته په ځنگلو کي تېره کړه او ډېر ژر یې یوه ډله پر ځان راټوله کړه او د سند د حکمران ناصرالدین قباچه سره یې په رقابت لاس پوري کي او د ډهلي له لوی پاچا سلطان شمس الدین ایلتمش (۶۰۷هـ - ۶۳۳هـ) څخه یې مرسته وغوښتله خو سلطان په دې پلمه چي د ډهلي هوا خراپه ده دی و نه مانه او جلال الدین په لاهور کي د هند د یوه راجا لور وکړه او د هغه په ملاتړ یې ناصرالدین قباچه ته سخته ماته ورکړه او ډېره ولجه یې په لاس ورغله او د تهته او د بېل تر بناره پر مخ ولاړ، مگر سلطان شمس الدین ایلتمش د جلال الدین د ورځ په ورځ زیاتېدونکي اتلتوب (نبوغ) څخه وپېرېد او دېرش زره تنه لښکر یې د ده د مخنیوي له پاره واستول.

که څه هم د جلال الدین د لښکریو مشر د ډهلي لښکر مات کي خو جلال الدین د څلورو زرو ملگرو سره په (۶۲۱هـ = ۱۲۲۶م) کال د مکران له لاري د اېران کرمان ته ولاړ او تر تفلیس او اخلاط او گرجستان او ارمنستان پوري یې ونيول او په (۶۲۸هـ) کال په میافارقین کي د کردانو له لاسه ووژل سو او د ده د مړیني سره د خوارزمشاهي د کهول وروستنۍ ډېوه مړه سوه (د جلال الدین منکبرني د فتوحاتو او احوال نوره شرح د افغانستان په تاریخ اړه نه لري).

د چنگېز لښکریانو په جلال الدین پسي د اېران تر پایه وځغستل او په خراسان کي د بقیة السیف بنارو او ستمدیده خلک د ساتني له پاره لږ عسکرو ته اړ ول او په غزني او بامیان او غور کي د چنگېز له خوا د (۶۲۲هـ له شاوخوا څخه بیا تر ۶۳۳هـ = ۱۲۳۶م) پوري سیف الدین حسن قرغ حکمران وو او همدې سړي په (۶۲۲هـ) کال د بغداد د خلیفه الظاهر په نامه سکه وهلې ده. په (۶۲۶هـ = ۱۲۳۱م) کال چي اوگتای قاآن پر

تخت کښېنوست، د خراسان خلک د قراچه ويغان سنقور په مشرۍ د دوی کوټوالانو او حاکمانو ته پورته سول. اوگتای په بادغیس کې له اوسېدونکو لښکریانو څخه یوه برخه د طایر بهادر په مشرۍ ور واستول او قراچه ئې تر دوو کالو پورې د سیستان د ارگ په کلا کې کلابند وساته او داسې شورشونه په ټول افغانستان کې پیدا سول ځکه نو تاتاریانو دوهم وار د غور او هرات او غرجستان او سیستان او کالیون او فوار او تولک او سیفروډ او خیساړ او غزنه په ښارو او جنگي کلاوو کې د هغو خلکو په وژلو لاس پورې کې چې د دوی له تېغه ژوندي پاته سوي ول او هم ئې بیا هغه ودانۍ چې د دوی له وړانۍ څخه خوندي پاته وې وړانې کړې او تر هغه وروسته جنتمورد خراسان په حکمداری وگمارل سو (۶۳۵هـ = ۱۲۳۷م) او ده بیا ملک بهاوالدین د خراسان امیر وټاکه او تر هغه وروسته د (۶۳۵هـ = ۱۲۳۷م) په شاوخوا کې نو سال او د (۶۳۸هـ = ۱۲۴۰م) په شاوخوا کې گرگوزو او له (۶۴۱هـ تر ۶۵۴هـ = ۱۲۴۲ - ۱۲۵۶م) پورې امیر ارغون د چنگېزیانو له درباره د خراسان حکمرانان ول او د کړت ملکانو د دوی تر اطاعت لاندې پر هرات او فېروزکوه او غرجستان (د افغانستان پر غربي مهمو برخو) باندي حکومت کاوه او دا بلا وهلي ښارونه ئې د تاتار له بلا څخه ساتل. لکه د (۶۴۳هـ = ۱۲۴۵م) په شاوخوا کې چې هولاکو (۶۳۹هـ - ۶۴۹هـ) د چنگېز نمسی خراسان ته راغی. امیر ارغون د هرات د پاچا ملک شمس الدین کړت په ملگری د هغه حضور ته د اطاعت منلو په توگه ورغلل.

چغتایانو چې په ماوراءالنهر کې اوسېدل د افغانستان ولایتونه: تخارستان، بلخ، میمنه، جوزجان، غرجستان، غور، هرات، بادغیس، سیستان، زابل تر غزنه او کابل پورې مستقیماً د تبغ په زور او یا بالواسطه اداره کوله. دوی په دېرش کاله کې هغه لوی ښارونه چې په اسیا کې د مدنیت او ثقافت او اسلامي علومو مهم مرکزونه ول وران کړل. خلک ئې بېرحمانه له یوه سره ووژل او په زرو لویې کتابخانې ئې وسوځولې، ځکه نو د ثقافت او مدنیت او صنایعو او علومو او تجارت او ادب بازار سوړ سو. خراسان په جغرافي مفهوم د سند تر غاړو پورې یوه هولناکه کنډواله سوه او د مؤرخینو په اتفاق د چنگېز فاجعه د تاریخ له خورا مدهشو او خورا سوزناکو فاجعو څخه وه چې د ابن اثیر په قول ټولو خلکو ته ئې زیان ورسېد او څنگه چې د چنگېزیانو اردو هر ځای ته رسېدلی او د لښکر مشران ئې د خلکو باداران ول، ځکه نو د افغانستان د خلکو په

مدنیت کي چي تر هغه وخته ئې د لرغوني آریایي او اسلامي عربي مدنیتو یوه ګډه بڼه درلوده او ساماني او غزنوي او غوري لوی پاچهانو پاللی وویو بل نوی عنصر هم زیات سو چي هغه ته (مغولي عنصر) وایو. مغولي آدابو د هغو د ژبي او لغاتو سره په دري ژبه کي چي رسمي او درباري ژبه وه اغېزه وکړه. د ژوندون ډول خویونه، اخلاق او کالي هم د دوی په تقلید واپړول سول.

(د هغو محلي ملکانو یادونه به په راتلونکي مبحث کي وسي چي د چنگېزيانو په دربار کي په آزاده توګه او یا اطاعت له لاري اوسېدل).

سره له دې چي په خراسان کي د چنگېزيانو ګډوډیو او وینو تویولو عالمان او مدرسې او کتب خانې له منځه یووړې خو بیا هم وینو چي په دغه دوره کي داسي شاعران او عالمان ول چي اسلامي ثقافت ئې د خراساني اجتماعي ممېزاتو سره ساته او ځیني هم د وحشت او سفاکۍ له دې ډګره د هند هیواد او دروم ښارو ته وتښتېدل.

په خراسان کي د مغولي دورې عالمان او شاعران دا دي: حضرت مولوي بلخي (د مثنوي خاوند)، شیخ نجم الدین دایه (د مرصادالعباد څښتن)، خواجه نصیر الدین طوسي (نامتو حاکم)، معین الدین جويني (د نگارستان خاوند)، شیخ عطار نیشاپوري (نامتو صوفي او د تذکرة الاولیا څښتن)، پوربهاء جامي (شاعر)، امامي هروي (شاعر)، امیر حسيني غوري (د نزهة الارواح خاوند)، ابن یمین فريومدي جويني (شاعر)، سلیمان ماکو (د پښتو تذکرة اولیا - ۶۱۶ هـ په شاوخوا کي).

د چنگېزيانو په وخت کي اداري او سیاسي تشکيلات او اصطلاحات له هغه شکله چي د خلفاوو او غزنویانو او غوریانو په وخت کي ول په بل ترتیب واپړول سول. په دې معنا چي په ټولو مفتوحه هیوادو کي د چنگېز لښکري سپه سالارانو د یاسا په توګه يعني د چنگېزي احکامو او قوانینو پر اساس په ډېر شدت حکم کاوه. په دې یاسا کي د لښکر کښیو او د ښارو د ورانولو او ملک د مصالحو او د شوری د ترتیب او د جزاګانو د ډول او د تاتاریانو د ژوند د دود او دستور قواعد درج ول، چي هغه ته بې د آسماني کتاب په څېر په درنه سترګه کتل او توره (د قومي آدابو او د نیکه ګانو دساتیرو مجموعه) ئې هم ورته ویل. همدا راز د فرانسوي مستشرق کانرمر په قول (د جامع التواریخ رشیدی په مقدمه کي) چنگېزي پاچهانو هریوه اسلامي مشاوران د حاجب په عنوان هم درلودل، چي د هغو په واسطه او د قاضي القضات په حکم ئې د مسلمانانو په

منځ کي اسلامي احکام او آداب ساتل او د دوی په منځ کي د (بخشي و توین) په نامه کشیشان هم ول، چي د کوډو او سحر مخنیوی به کاوه او هم د دوی تر منځ اویغوري لیک دود رسم الخط رواج درلود. د مغولي دورې په کاردارانو کي دا رتبې وې: قورچي (وسله وال)، چربي (د وره ساتندوی دربان)، داروغه (د خاصه قراول آمر)، کشیکچي (گارډ)، بهادر (مبارز).

په دربار کي دا لویان ول: نوین یا نویان (شهزاده) او الغ نویان (لوی شهزاده) ترخان (عسکر افسر) پخپله ئې پاچا ته خان او قآن ویل او د دوی لښکر په لس زري (نومان) وېشل سوي ول، چي هرو زرو تنو ته ئې (هزاره) او سلو تنو ته ئې (صده) ویل او د جگړې په ډگر کي په جرنغار (میسره) او برنغار (میمنه) او قول (قلب چي خان دریځ وو) او چنداول (ساقه) او هراول (مقدمه) او قراول (کشاف) باندي وېشل کېده. عسکري بڼه، ارزاق او ښځي ئې (اغروق) بللې. پر لویو لارو ئې د مسافرانو له پاره سرايونه (یام) ودان کړي ول، چي په هریام کي دولتي چاپار آسان د (الغ) په نامه موجود ول او د هغو په واسطه ئې شاهي مخابرات او مواصلات اجرا کول.

قضایي محکمې ئې (یرغو) او قاضي ئې (یرغوچي) او د محکمې د حکم سند ئې (موچلکا) بلل، حشر (اشر) یعنی عسکري او اجباري کار او خدمت ئې هم په خلکو کاوه. د باچا مهر ساتونکي ته ئې (تمغاچي) او مهر ته ئې (تمغا) ویل، هر یرلیغ (فرمان) چي به دا مهر پر باندي وو، واجب الاطاعه گڼل کېده. دا فرمانونه د ایلچي په لاس استول کېده. زیات وختونه به د سردارانو شوری چي (توریلتنای) نومېده جوړېده. د لښکر چوڼۍ (یورت یا اردو) به په بیلاق (صیفیه) او قشلاق (شتائیه) کي ول او افسرانو ته ئې (یورتچي) ویل. په دې عصر کي د چین د نقاشۍ فن په منځنۍ آسیا کي ښه اغېزه وکړه او دا صنعت ډېر پرمخ ولاړ. همدا رنگه کاشي کاری او معماری او ورېښمني نساجۍ او زرینو جامو او مرصع او زربفت او د غالیو او الیچي اودلو هم پرمختگ وکړ او چین او مغول او د هند تجارتي روابط د خراسان له لاري د اېران او عراق او روم سره زیات سول او مشهوره ورېښمینه لار چي د ورېښمو د تجارت په مناسبت په دې نامه یاده سوې ده، له چین څخه خراسان ته او له هغه ځایه لیرو غربي هیوادو ته تلله او د پېښور او کابل او بلخ یا کندهار او هرات او سیستان له لاري د هند او سند له لاري د چنگېز د امپراطورۍ تجارتي روابط پراخ کړي ول. دا ځکه چي مغولي

خانان هم د خراسان له لاري اروپا ته تلل، خو دا تجارتي پراختيا هغه وخت منع ته راغله چي چنگېز مړ سو او خه نه خه ده د اولادو او نمسو شدت او وحشت لږ سو. چنگېزي پاچهانو په دې کلو کي پر افغانستان حکومت کړی دی:

۱. *چنگېز (په افغانستان کي) (۶۱۶-۶۱۸ هـ)
۲. *اوگدای د چنگېز زوی (۶۱۸ هـ)
۳. *چغتای د چنگېز زوی (۶۱۸-۶۳۹ هـ)
۴. *تولی د چنگېز زوی (۶۲۰ هـ په شاوخوا کي)
۵. *قراهورلاگو د تولوی زوی او د چنگېز نمسی (۶۳۹-۶۴۹ هـ)
۶. *ارغون د ابا قازوی او د هولاکو نمسی (۶۴۳ هـ)

مأخذونه:

طبقات ناصري - جامع التواريخ رشیدی - جهانکشی جويني - تاريخ وصاف - ابن ثمر - دول اسلامیه - د پاول هورن تاريخ اېران - د عباس اقبال از چنگېز تا تېمور - حبيب السیر - تاريخ گزیده - د محمد نسوي سيرة جلال الدين - تاريخ سند - د براون تاريخ ادبيات اېران - د پښتو ادبياتو تاريخ: ۲ - روضة الصفا - د ابن عبري مختصر الدول.

د چنگېزيانو په وخت کي

د کړت اولاده او افغاني اميران

(۶۰۰-۷۸۳هـ)

د سلطان غياث الدين محمد سام غوري په وخت کي (۵۵۸-۵۹۹هـ) دوه وروڼه يو تاج الدين عثماني مرغني او بل عزالدين عمر مرغني د غور د سلطان د اکا زامن د دربار مخور کسان ول او په اسلامي دايرة المعارف کي د لانکورث ديمز په قول دوی د هغه امير محمد غرجستاني له اولادې څخه دي، چي په (۶۲۰هـ = ۱۲۲۳م) کال د اشيار په کلا کي د مغلو په لاس وژل سوي ول. (خو دا قول غور غواړي) عزالدين د سلطان وزير وو او د هرات سيمه ده ته سپارل سوې وه. ده غرجستان حسام الدين علي عمر مرغني او خيسار ئي تاج الدين عثمان ته سپارلي ول چي دې وروستي د سر جاندار منصب درلود او د عزالدين لور عايشه خاتون د سيستان د ملک ناصرالدين عثمان حرب ماندينه وه (د ۶۱۲هـ = ۱۲۱۵م). دا دوه وروڼه د ملک ابوبکر کړت کړوسيان ول، چي د غور د ملکانو په وخت کي ئي شهرت درلود او ملک رکن الدين محمد د تاج الدين عثمان زوی او د خيسار کوټوال د سلطان غياث الدين محمود (۵۹۹-۶۰۷هـ) لور ئي کړې وه او نامتو مؤرخ منهاج سراج د ده له درباريانو څخه وو. دی د چنگېز د ايلچيانو سره په نرمۍ چلېده او چي د چنگېز له خوا د خيسار او غور او د هغې سيمي نور تابعه ښارونه ده ته وسپارل سول نو خپل خوري ملک شمس الدين محمد مهين ئي خپل وليعهد او د چنگېز خان مصاحب وټاکه او په دې سبب د چنگېزيانو په دربار کي مقرب او د اعتبار خاوند سو او چي په (۶۴۳هـ = ۱۲۴۵م) کال رکن الدين مړ سو نو شمس الدين محمد مهين ئي پر ئي کښېنوست. ده په (۶۴۴هـ) کال د سالين نوين سره چي د چنگېزيانو سپه سالار وو پر ملتان حمله وکړه او د لاهور او ملتان ملکان ئي د ئان تابع کړل او د لاهور په حکمراني وگمارل سو خو چنگېزيان د مسلمانانو د طرفدارۍ په سبب

ورباندې په خېنم سول. ده تاتاري حکمران طایر بهادر ته پناه یووړه او (د کندهار په شاوخواکي) د تگین آباد حکمران سو او څنگه چي د افغانستان (دا نوم په تاریخ کي لومړی وار له همدې وخته یاد سوی - د سیفي تاریخ هرات ۱۶۳ مخ) د خلکو په حمایت تورن وو، ځکه نو له هغه ځایه د منگو خان حضور ته ورغی (۶۴۵ هـ = ۱۲۴۷ م) او منگو خان د ده د تېر کهول د قدردانۍ له مخي د ټول هرات او جام او باخرز او کوسویه او فوشنج او تولک او غور او فېروز کوه غرجستان او مرغاب او فاریاب او مرجق د آمو تر سینده او فراه او سبجستان او تگین آباد او کابل او تېراه او بست او افغانستان د سند تر سینده ده ته پرېښوول او د اوسني ټول افغانستان د سند تر غاړو او خراسان پوري خپلواک حکمران وگاڼه سو او د (۶۴۶ هـ = ۱۲۴۸ م) په شاوخوا کي ئې د خپل دربار خپلواک سرداران مامور کړل، چي د غور او هرات حکمران اشرف الدین بیتکچی ئې چي پر خلکو ئې ظلم کاوه ونيو او د هغه د تابعینو سره ئې وواژه. تر هغه وروسته په (۶۴۷ هـ) کال ملک فخرالدین د تالقان حکمران او ملک شمس الدین د اسفزار حکمران او محمد عوض د خواف حکمران او ملک شمس الدین (په میمنه کي) د گزویان حکمران او ملک عزالدین او حسام الدین او شمس الدین د تولک حکمرانان او ملک علي مسعود ازابی او ملک تاج الدین د فراه حکمرانان او هم له سیستانه ملک علي مومن او نصرالدین نیهي د شمس الدین مهین حضور ته راغلل او د اطاعت غاړه ئې کښېښووه خو د غرجستان ملک سیف الدین غاړه کښې نه ښووه او رانغی، ځکه نو ملک مهین د خپل لښکر سرداران غرجستان ته واستول او سیف الدین ئې ونيو او د هراته فراه ته راغی او د سیستان لښکر ئې هم له ځانه سره واخیست. د خیصار کلا ته ولاړ او له هغه ځایه د غور د لښکر سره تگین آباد ته رهي سو او غوښته ئې چي افغانستان ونیسي (په هغه وخت کي د افغانستان کلمه د کندهار او غزني تر منځ بیا د سند تر سینده اطلاقېده) د دې سیمو لوی امیران دا ول:

- ۱- فخرالدوله والدین ملک شاهنشاه لوی افغاني حکمران چي له خپل پایتخت مستنگ څخه ئې (چي په اوسني بلوچستان کي وو) (د هغه وخت) پر ټول افغانستان حکومت کاوه او د مغولو مالیه ئې منلې نه وه.
- ۲- ملک میرانشاه د شاهنشاه زوی.
- ۳- ملک بهرام شاه د شاهنشاه زوی.

۴- ملک تاج الدین هرموز (د کندهار شمال ته) په تیري کي.

۵- حسام الدین جاول په زاول کي

۶- پهلوان جلم

۷- سندان افغان

۸- احمد توری

۹- مهتر کیورا

۱۰- مهتر سیورا

۱۱- رانا کنجر

۱۲- جمال الدین بهروز کهیرائي.

افغاني امير شهنشاه چي تر اوسه په مستنگ کي خپلواک حکومت درلود، ملک ته پېشنهاد وکړ، چي کالني ماليات دي وټاکي، چي وروائي ستوي او د ده وطن ته دي لښکر نه راوړي خو شمس الدین د مستنگ تر وېشه پر مخ ولاړ (۶۵۱ هـ - ۱۲۵۳ م) ملک تاج الدین د مېرانشاه (د افغانستان له خاوري څخه د ۵۰ پرسخه مخکي د حکمران) ورور او نور افغاني ملکان هم ده ته تسليم سول او شمس الدین په (۶۵۲ هـ) کال مستنگ محاصره کړ مگر امير شهنشاه او بهرام شاه او ميراشاه د پنځو زرو جگړونو سره د خاسک کلا ته پناه يووړه او تراوو جگړو او څلورو کلا بنديو وروسته شهنشاه او بهرام شاه د نوي تنو خپلوانو سره ووژل سو خو ميرانشاه په ډېره مېړانه د شمس الدین د لښکر پر زړه (قلب) حمله وکړه، تر ووت او سيستان ته ئې پناه يووړه. څو چي په (۶۵۸ هـ = ۱۲۵۹ م) کال بيا مستنگ ته راغی او د شمس الدین مهين د لښکريانو سره په يوه جگړه کي ووژل سو.

د افغانانو بل مرکز د تېري حصار وو، چي اوس هم د کندهار شمال ته څلوېښت ميله ليري په همدې نامه سته. د دې حصار امير المار افغان وو چي د طاير بهادر او قرانوين او سالي نوين لښکري ئې څو واره مکرري ماتي کړي وې او د چنگېزيانو اطاعت ته ئې غاړه نه وه ايښې. په دې وخت کي چي شمس الدین مستنگ ونيو د تېري پر حصار ئې هم يرغل وکړ او المار ئې تر سختي جگړې وروسته وواژه او حصار ئې امير حسام الدین جاول (د زاول مرادف) ته وسپاره (د ۱۲۵۵ م صفره). همدا رنگه شعيب نامي پښتون له نومياليو افغانانو څخه وو. د (۶۵۳ هـ) کال د برات د مياشتي په

لومړيو ورځو کي له کشميره راوگرځېد. د تگين آباد په شاوخوا کي ئې د آل کرت پر حکمران حمله وکړه خو شمس الدين مهين له خيساره ژر راوړسېد او دی ئې د کهيرا په حصار کي وواژه او تر هغه وروسته د شعیب د اکا زوی سندان افغان ته چي په خټه سورانی وو، متوجه سو او هغه ئې (د اوسني بلوچستان) د دوکی په حصار کي تر سختو جگړو وروسته د جگړې په ډگر کي وواژه. په دې جگړو کي خورا لوی جنگيالي کسان لکه د تولک ملک عزالدین او د بغني ملک تاج الدين او ملک تاج الدين کرت د آل کرت د لښکر په مشرتوب جنگېدل (۶۵۳هـ = ۱۲۵۶م کال منځ). په دې جگړې پسې لښکري مشرانو د سليمان د غره تر لمنو پوري په خپلو مخالفينو پسې ولاړل او چي په لاس ورتلل وژل ئې او د ساجي حصار ئې چي د سرحد د نورو پښتنو اميرانو مرکز وو، هم تر سختو جگړو وروسته ونيو (۵۵۵هـ) او شمس الدين په تگين آباد کي پهلوان مبارز الدين محمد نهی حکمران وټاکه او پخپله هرات ته ولاړ خو يو کال وروسته ئې چي د سيستان ملکانو د خپلواکۍ د پورته کاوه د مسعود زوی ملک علي ئې وواژه او د هغه وراره ئې ملک نصرالدین او ملک علاء الدين ئې مستنگ ته فرار کړل او سيستان ئې ټول ونيو او سيستانيان ئې بې وسلې کړل (۶۵۷هـ = ۱۲۵۸م) او چي سرکښان ئې له پښو واچول نو په (۶۵۷هـ = ۱۲۵۸م) کال ئې د سند د رود پر غاړه د بهکر حصار محاصره کي او د لسو زرو دينارو او ډېرو ولجو تر اخيستو وروسته بېرته راوگرځېد او په دې توگه شمس الدين مهين ټول افغانستان د هرات تر مرکزيت لاندي راووست او تر غوريانو وروسته ئې د هيواد يووالي ته ښکاره بڼه ورکړه او سره له دې چي د دې ویر ليدلي هيواد بدن د چنگېزيانو له لاسه ډېر مادي او معنوي ټپونه ليدلي ول خو بيا هم دې ننگيالي پاچا پر هغو تېو د سياسي يووالي د ملهم پټۍ کښېښوو.

په (۶۵۹هـ = ۱۲۶۰م) کال چي ملک تاج الدين کرت ياغي سو او د امير هرموز تېري او امېر هوبو پښتنو سردارانو په ملاتړ د مستنگ کلا ته راغی نو د دوی سره د کرت د لښکر افسرانو ملک اختيارالدین د تولک او د محمد نهی او د بغني تاج الدين جگړې وکړې او شمس الدين تر (۶۶۵هـ = ۱۲۶۶م) کال پوري اېران او نورو ځايو ته د چنگېزي پاچهانو په سفرو کي اخته پاته سو او په (۶۶۶هـ) کال ئې د افغانستان په خاوره کي تر تېرا پوري جنگونه وکړل او هغه خلک ئې د ځان تابع کړل او باج ئې پر کښېښوو. څنگه چي هرات په همدې وختو کي د چنگېزي شهزادگانو د جگړې ډگرو و

نو ځکه شمس الدين مهين انزوا غوره کړه او د خيسار په کلا کې ئې ځان گوښه وساته. هغه وو چې شهزاده براق د آباقاله لښکر څخه ماته وکړه او بيا د پخوانيو ولايتو فرمان د شمس الدين مهين په نامه صادر سو او دی ئې هرات ته راووست (۶۷۴هـ = ۱۲۷۵م) خو څنگه چې چنگېزي شهزادگانو و نه غوښته چې پر خراسان باندې دي د خپل خراسان يو غښتلی او مقتدر سړی حکومت وکړي، په تېره بيا چې شمس الدين مهين خراسان او افغانستان ته سياسي وحدت هم ورکړی وو، ځکه نو له ده څخه وېرېدل او اصفهان ته ئې وغوښت او په تبرېز کې ئې په (۶۷۶هـ = ۱۲۷۸م) مسموم کړی او وې واژه.

تر شمس الدين مهين وروسته ئې زوی ملک رکن الدين (د شمس الدين کهين په لقب) په (۶۷۷هـ) کال په هرات کې د پلار پر ځای کښېنوست او د هرات او خراسان په ودانې کې ئې زيار وويوست او د عدل او نياو کمبله ئې وغوړوله او تر (۶۷۸هـ) پوري ئې د غور او خيسار نوري ټولي کلاوي ونيولې او په (۶۸۰هـ = ۱۲۸۱م) کال ئې د کندهار کلا هم ونيوله خپل زوی ملک علاء الدين ئې په هرات کې خپل نايب پرېښوو او پخپله د غور د خيسار په کلا کې کښېنوست (۶۸۲هـ = ۱۲۸۳م) او د پلار غوندي ئې د چنگېزي شهزادگانو سره دوستانه روابط ټينگ کړل او تاتاري هندو نوين ئې چې د هرات په سيمو کې ئې خلک ازارول ونيو او هرات بيا د شهزادگانو يرغلو او کورنيو جگړو وران کړی او ملک شمس الدين مهين په همدې حالاتو کې په (۷۰۵هـ) کال مړ سو خو يو کال دمخه په ((۶۸۳هـ = ۱۲۸۴م) کال د ده مشر زوی ملک فخرالدين چې پلار بندي کړی وو له بنديخانې څخه ووت او له خيساره هرات ته ولاړ او له هغه ځايه ئې خواف او فراه او د خراسان نور ښارونه ونيول (۶۸۵هـ = ۱۲۸۶م) او په (۶۹۷هـ = ۱۲۹۷م) کال په هرات کې پر تخت کښېنوست او غازان خان د ده حکومت له هراته د سند تر اوبو او آمو په رسميت وپېژاند.

فخرالدين علم پالونکی عمران دوسته او اديب پاچا وو او خطيب پوښنجنې چې رباعي ئې تخلص وو، د کړت نامه کتاب د ده په نامه منظم کړی دی ده په (۷۰۱هـ = ۱۳۰۱م) کال څو واره پر اسفزار يرغل وکړی خو چې چنگېزي اولجايتو پاچا سو، دی ئې له هراته مبارکۍ ته ورنغی، ځکه نو اولجايتو دانشمند بهادر د لسو زرو سپرو سره د ده د سرتېکولو له پاره هرات ته واستاوه فخرالدين د غوريو زړور جمال الدين سام ئې د هرات د کلا ساتلو ته وگوماره او پخپله د امانکوه کلا ته ولاړ او نوموړی سام دانشمند

بهادر و واژه او د هغه لښکر ئې مات کي او لجايتو له ډېره غصبه اميريساول او بوجای د دانشمند بهادر زوی ئې د دېرشو زرو سپايانو سره په منډه ورواستول. په دې وخت کي فخرالدين (۷۰۶هـ = ۱۳۰۷م) او د سردارانو اختلاف او کاختی. سام غوري هم مجبور کي چي کلا تسليم کي او پخپله دی او ملگري ئې ديساول په حکم ووژل سول.

اولجايتو د هرات او اسفزار او فراه او سيستان او غور او غرجستان حکومت د فخرالدين ورور ملک غياث الدين محمد ته وسپاره (۷۰۷هـ) او چي د اولجايتو له حضوره هرات ته ورسېد نو غور او خيسار او اسفزار ئې هم ونيول خو ځينو اميرانو اولجايتو د ده په باب کي بدينه کي ځکه ئې نو په (۷۱۱هـ = ۱۳۱۱م) کال دی خپل اردو ته وغوښت او تر (۷۱۵هـ = ۱۳۱۵م) پوري ئې د بېرته تلو اجازه ورنه کړه او د ده تر شا اوډلډای او بوجای د بلوا له بېري د هرات پر خلکو ظلم او ستم را اخیستی وو او له تاتاري شهزاده گانو څخه يوه عادل شهزاده چي داود خواجه نومېد غزنه او بست او زابل او تگين آباد لاس ته وروستلي ول خو غياث الدين محمد په (۷۱۵هـ = ۱۳۱۵م) کال بيا د اولجايتو له درباره د افغانستان تر پايه او د آمو تر وېش پوري د هرات په حکمراني وگومارل سو. په دې وخت کي چنگېزي شهزادگانو او د بدخشان ملک غياث الدين عlishاه د آمو پر غاړه سره ونښتل او له شبرغان څخه تر بلخ او مرغاب پوري د جگړې ډگر سو. په دې جگړه کي د دانشمند بهادر زوی بوجای ووژل سو او په (۷۱۶هـ) کال د نکودريان امير آوجي بلا د غياث الدين له لاسه ووژل سو او خپل نوي مخالفين ئې هم پر سر وټکول او د خراسان او سيستان کلاوي ئې ونيولې او په اسفزار کي ئې ملک قطب الدين او په فراه کي ئې ملک ينالتگين او د زره باخرز په حصار کي ئې ملک عبدالعزيز او په تولک کي ئې ملک فرخ زاد وترتل او په (۷۲۱هـ = ۱۳۲۶م) کال ئې خپل زوی شمس الدين محمد په هرات کي پر خپل ځای کښېناوه او پخپله حج ته ولاړ او همدا غياث الدين وو چي په (۷۲۷هـ = ۱۳۲۶م) کال ئې امير چوپان وواژه او په (۷۲۸هـ) کي د ابو سعيد دربار ته ولاړ او په (۷۲۹هـ = ۱۳۲۸م) کال چي له حج څخه راغی په هرات کي مړ سو.

د ملک غياث الدين تر مړيني وروسته ئې زامن ملک شمس الدين محمد (۷۲۹-۷۳۰هـ) او ملک حافظ (۷۳۰-۷۳۲هـ) او ملک معز الدين حسين (۷۳۲-۷۷۱هـ) پاچهی ته ورسېدل او دا ملک معز الدين د آل کرت له نومياليو او د علم او ادب له

روزنکو څخه وو، چي مولانا سعدالدين تفتازاني خپل مطول د ده په نامه وليکه او امير مسعود (د خراسان د سربدارانو د سلسلې د مؤسس) خواجه عبدالرزاق باشتيني ورور په زاوه کي د ده سره جگړه وکړه او مات سو (۷۴۳هـ = ۱۳۴۲م کال د صفر په ۱۳). حسين بری وموند او خپل دښمن ته ئې کاري ضربه ورسوله او تر هغه وروسته ئې په بادغيس کي د اندخود او شبرغان اميرانو ته ماته ورکړه او څنگه چي امير قزغن د آمو له ها خوا څخه راغی هرات ئې کلابند کي نو په (۷۵۲هـ = ۱۳۵۱م) کال ئې د هغه سره روغه وکړه او بل کال چي ماوراءالنهر ته ولاړ د ده په غياب کي ئې ورور امير باقر د پاچهۍ دعوه وکړه خو حسين ژر راوگرځېد او باقر ئې بندي کي. معزالدين حسين تر ۳۹ کالو پاچهۍ وروسته په (۷۷۱هـ = ۱۳۶۹م) کال کي مړ سو او د ملک غياث الدين زوی ئې په (۷۷۱ - ۷۸۳هـ) کال د ده پر ځای کښېنوست. دی د سبزوار د سربدارانو په جگړه کي بريالی سو او خپل زوی پير محمد ته ئې د امير خورزه وکړه خو په (۸۳۴هـ = ۱۳۸۱م) کال چي امير تېمور هرات ونيو نو غياث الدين د هغه د زوی پير محمد او ورور محمد سره ماوراءالنهر ته تبعيد کي او په (۸۳۴هـ = ۱۳۸۵م) کال ئې وواژه او د آل کرت د سلسلې کمبله ټوله سوه.

په سيستان کي د نيمروز ملکان د آل کرت معاصرین ول، چي د هغو حالات مو د صفاريانو د مبحث په پای کي راوړي دي او بل کهول چي د آل کرت معاصرو و د ترنک د رود د غاړي د اميرانو کورنۍ هوتکيان او د راتلونکي افغاني هوتکي دولت اسلاف ول، چي د غلجيو د کلات د ترنک د رود د غاړي په غرو کي ئې حکمراني کوله او د چنگېزيانو د يرغلو مخه ئې نيوله، چي يو له هغو څخه بابا هوتک د تولر زوی (چي په ۶۶۱ هـ کي زېږېدلی او په ۷۴۰هـ کي مړ دی) د پښتنو نوميالی عارف او شاعر د چنگېزيانو په مقابل کي له لويو مدافعينو څخه وو. تر هغه وروسته ئې زوی شيخ ملکيار د (۷۴۹هـ = ۱۳۴۸م) په شاوخوا کي د نومياليو جگړنو اميرانو څخه او د پښتو ژبي شاعرو و، چي د ترنک د رود پر غاړه ئې د دښمنانو په مقابل کي جگړې کولې او همدې کهول په دوولسمه هجري پېړۍ کي د کندهار هوتکي دولت جوړ کي (په دې کتاب کي دي د هوتکيانو شرح حال وکتل سي). شيخ متي خليل (۶۲۳ - ۶۸۸م) د پښتو صوفي شاعر وو. محمد د علي بستي زوی د تاريخ سوري مؤلف، احمد د سعيد لودي زوی د اعلام اللودعي في اخبار اللودي مؤلف (۶۸۶هـ)، شيخ کټه متي زی خليل

(د ۷۵۰ هـ په شاوخوا کي) د لرغوني پښتانه مؤلف هم د افغانستان د دې دورې له علمي کسانو څخه ول.

آل کړت علم دوسته فاضل پروره او عمران خوبونکي پاچهان ول. د دوی په وخت کي د چنگېزيانو د چور او چپاو سره سره علم او ادب او صنعت في الجمله زلميتوب وموند. د دوی دربار د پوهانو او شاعرانو د غونډېدو ځای وو. د رييعي پوشنډي کړت نامه، د تفتازاني مطول، د هرات تاريخ د سيفي هروي مجموعه غياثي او سامنامه او د امير حسيني غوري نزهة الارواح او زادالمسافرين د آل کړت د دربار له مشهورو مؤلفاتو څخه ول.

د هرات د کړت اولاده:

۱. ملک کړت د (۵۰۰ هـ) په شاوخوا کي
  ۲. تاج الدين عثمان مرغني د (۶۰۰ هـ) په شاوخوا کي
  ۳. عز الدين عمر مرغني د (۶۰۰ هـ) په شاوخوا کي
  ۴. ابوبکر کړت د (۶۰۰ هـ) په شاوخوا کي
  ۵. رکن الدين خيسار د (۶۴۳ هـ) په شاوخوا کي
  ۶. ملک شمس الدين محمد د ابي بکر کړت زوی (۶۴۳-۶۷۶ هـ)
  ۷. ملک رکن الدين ملقب په شمس الدين کهين د ابي بکر کړت زوی (۶۷۷-۷۰۵ هـ)
  ۸. ملک فخر الدين د کهين زوی (۷۰۵-۷۰۶ هـ)
  ۹. *ملک غياث الدين محمد د کهين زوی (۷۰۶-۷۲۹ هـ)
  ۱۰. ملک شمس الدين د غياث الدين محمد زوی (۷۲۹-۷۳۰ هـ)
  ۱۱. ملک حافظ د غياث الدين محمد زوی (۷۳۰-۷۳۲ هـ)
  ۱۲. *ملک معز الدين د غياث الدين محمد زوی (۷۳۲-۷۷۱ هـ)
  ۱۳. باقر د غياث الدين محمد زوی (۷۵۳ هـ)
  ۱۴. *ملک غياث الدين پير علي د معز الدين زوی (۷۷۱-۷۸۳ هـ)
- (۶۱ شجرې ته دي رجوع وسي).

ماخذونه:

تاريخ هرات د سيفي - د (تعدیل در نسب نامه آل کړت) مقاله د آريانا په مجله

کي د حبيبي په قلم- تاريخ اېران در عصر مغول د عباس اقبال - پته خزانه - لب
 التواريخ - تاريخ سيستان- تاريخ ادبيات اېران ۴ ټوک د براون - تاريخ ادبيات پښتو
 ۲ ټوک - تزک تيموري - حبيب السير - روضة الصفا - طبقات ناصري.

دھرات کرتیان

چنگیز خان

د هرات تیموریان

(۷۷۱ - د ۹۲۰ تر شاوخوا پوري)

تیمور (په پخوانۍ املا تمر د اوسپني په معنا) مشهور په کورگان يعني زوم او تیمور لنگ د تراغای برلاس زوی د چنگېز کهول ته منسوب د قرجارنویین له تکومه د ماوراءالنهر د کش په ښار کي د ۷۳۶ هـ کال د برات پر ۲۷ د (۱۳۳۶م د اپرېل پر ۱۱) زېږېدلی او د دنیا له لویو فاتحینو او خونخوارو پاچهانو څخه وو. تیمور په (۷۶۱ هـ = ۱۳۵۹م کال) شهرت وموند او د (۷۷۱ هـ = ۱۳۶۹م) کال په برات کي ئې د ماوراءالنهر حکمران امیر حسین مغلوب کي او په (صاحبقران) ملقب سو او د ماوراءالنهر د سیمو تر تصفیې وروسته په (۷۸۲ هـ = ۱۳۸۰م) کال د آمو تر سیند راپوریووت اندخود او سرخس او پوشنج ئې ونيول او د هرات نیولو ته ئې ملا وتړله او د آل کرت وروستنی حکمدار غیاث الدین پیر علي ئې له منځه یووی. د تیمور بل یرغل د (۷۸۵ هـ = ۱۳۸۳م) په شاوخوا کي د افغانستان پر سبزوار او فراه شروع سو. زره او سیستان ئې چور او چپاو او اوسېدونکي ئې قتل عام کړل او ودانۍ ئې داسي وراني کړې چي کنډوالې ئې تر اوسه لیدلي کېږي او ډېر کله منارونه ئې جوړ کړل. په دې سفر کي ئې بست او کندهار هم وران کړل. تیمور د خپل ژوند تر پایه ۳۵ واره له چینه تر مصره او له ډهلي څخه تر استانبول او مسکو پوري لښکرکښۍ او خونړۍ وکړې چي د ده نور فتوحات د افغانستان په تاریخ پوري اړه نه لري، خو په (۸۰۰ هـ = ۱۳۹۷م) کال چي د هند د نیولو په نیت راووت د افغانستان پر ستم لیدلي هیواد ئې بیا یرغل وکي او هغه ښارونه چي تر چنگېزي چور او چپاو وروسته د آل کرت په وختو کي بیرته ودان سوي ول، بیا وران کړه سول.

په همدې کال تیمور خراسان له فېروز کوه څخه تر ري پوري خپل زوی شاهرخ ته

وسپارل او کابل او غزنه او کندهار ئې خپل نمسي پير محمد ته ورکړه. پير محمد د سلېمان په غره کي د سند تر سينده پوري د اوغانانو (افغانانو) سره جگړې وکړې. واپه ئې کلابند کي او د سارنگ خان د گومارل سوو کسانو سره ئې لاس واپاوه او ملتان ئې هم تر شپږو مياشتو کلابندی وروسته ونيو. تيمور هم د اندراب پر لار له هندو کښه راواوښت او د کابل تر نيولو وروسته د لغمان سهول ته ووت او له هغه ځايه د شمال خوا ته د (کيتر)^(۱) د تور کاليو (سياه پوشو) کافرانو سره جگړې وکړې او د چغان سراي په شاوخوا کي ئې د خپلو فتوحاتو يوه کتيبه په غره کي وکيندله، چي تر اوسه سته. تر هغه وروسته ئې هند ته مخه کړه او د (۸۰۱ هـ کال د محرم پر ۱۲ او د ۱۳۹۸ م کال د سپتمبر پر ۲۴) د سند د نيلا ب له گودره پوري ووت او هندوستان ئې تر دهلي پوري چور او يو لک تنه ئې ووژل. په دې سفر کي دولس زره پښتانه د ملک بهاء الدين جلواني او ملک يوسف سرواني او ملک حبيب نيازي په مشرۍ د ده سره ول. تيمور تر ورانيو او د لويي امپراطورۍ تر تاسيس وروسته د (۸۰۷ هـ = ۱۴۰۴ م) کال د برات پر ۱۷ د ۷۱ کلنۍ په عمر مړ او په سمرقند کي ښخ سو.

د تيمور د مړيني پر وخت د تيمور نمسي پير محمد د غياث الدين جهانگير زوی د کابل او د افغانستان له آمو او بلخ څخه د سند تر سينده حکمران وو. ده په لهو او فسق ژوند تېراوه، ځکه نو په سمرقند کي د تيمور نمسي د ميرانشاه زوی خليل د چارو واگي په لاس کي ونيولې او تر (۸۱۲ هـ = ۱۴۰۹ م) پوري ئې د ماوراءالنهر پر ځينو برخو حکم چلاوه، خو شاهرخ د تيمور زوی د (۸۰۷ هـ) کال په روژه کي په هرات کي پر تخت کښېنوست. دی د شرق له لويو علم دوستو او عمران خوښوونکو پاچهانو څخه وو، چي تر شل کاله ئې زيات په هرات کي پاچهي وکړه او په افغانستان کي ئې د چنگېزي او تېموري فتوحاتو پر ټولو هغو ټپو ملهم کښېښوو، چي د چنگېز او تيمور د يرغلو په اثر پيدا سوي ول. مجللي ودانۍ او مدرسې او خانقاوي ئې جوړې کړې چي تر اوسه ئې هم په هرات او ټول خراسان کي لکه د مشهد د بقعه رضوي ماجت او نوري نخښي سته. د ده او د ده د ملکې (گوهرشاد) نومونه په علم دوستۍ او ادب پرورۍ او عمران او عدالت مشهور دي. ده د خپل سلطنت په لومړي کال د سلطان علي سبزواري ښورښت آرام کي

(۱) د کوچنيو کوشانيانو د لقب (کداره) قیدار، يو شکل دی چي اوس هم په دې نامه يادېږي.

او په ۸۰۸ هـ کال ئې د تیمور نمسی سلطان حسین او امیر سلېمانشاه له پښو واچول او د ده زوی میرزا الغ بېگ اندخود او شبرغان ونيول او د ټول خراسان حکمراني تر طوس او نشاپور پوري ده ته وسپارله سوه. کله چي ملک صالح د ملک اسماعیل زوی له هنده غور ته راغی او د محمد سپېهد غوري په ملگری ئې هلته بنورښت پیدا کی نو امیر لقمان برلاس او امیر حسین جاندار د هغي پېښي مخه ونيوله (۸۰۹ هـ = ۱۴۰۶ م) او یو کال وروسته شاهرخ د پیرعلي تازد مخنيوي له پاره بلخ ته مخه وکړه. پیرعلي هندو کش ته وتښتېد او شاهرخ تر تخارستان او ختلان پوري د افغانستان ټولي شمالي سيمي ونيولې (۸۱۰ هـ). په (۸۱۱ هـ) کال ئې په فراه کي ینالتگین، شاه اسکندر او پهلوان شمس الدین دراز تر کلا بندۍ وروسته د حان تابع کړل او د اوک او جوين کلا ئې ونيوله او شاه قطب الدین د ملک محمود زوی ئې بېرته د سیستان په زره کي کښېناوه او هغه ولایت ئې پهلوان جمال ته وسپاره او د کندهار او غزنه او کابل ولایتونه ئې تر سند پوري خپل زوی میرزا قیدو او د بلخ او تخارستان او بدخشان ولایتونه ئې میرزا ابراهیم نامي ته وسپارل او شیخ زین الدین خوافي ئې د سیستان امارت ته واستاوه (۸۱۲ هـ) او څنگه چي په کندهار کي د دوو وروڼو امیر تومان کندهاري پیرمحمد د امیر کتلو زوی مشهور په پیرک او د مودود گرمسېري تر منځ مخالفت پېښ سو. دواړه هرات ته ولاړل او په نتیجه کي د هغه حای حکومت پیرک ته وسپارل سو او مودود د هرات په دربار کي مقرر سو (۸۱۳ هـ = ۱۴۱۰ م).

د (۸۱۴ هـ = ۱۴۱۱ م) په سر کي د هند د پاچا له خوا د ملتان قاضي خضر خان د سفیر په حیث د شاهرخ دربار ته راغی او په بادغیس کي ئې ورسره وکتل. د عبدالرزاق سمرقندي په قول په هند کي د شاهرخ په نامه خطبه ویلي سوي او سکه وهل سوي وه. په (۸۱۵ هـ = ۱۴۱۲ م) کال د بدخشان حکمران شاه بهاء الدین یاغي سو او د شاهرخ لښکریانو له بغلان او اشکمش څخه پر بدخشان یرغل وکی او په بهاء الدین پسي تر پامیره ولاړل او د هغه ولایت حکومت ئې د بهاء الدین ورور شاه محمود ته ورکی، خو څلور کاله وروسته میرزا غتمش د بدخشان حکمران سو او په (۸۱۶ هـ = ۱۴۱۳ م) کال د هرات د ښار د اختیار الدین حصار چي فخرالدین کرت جوړ کړی او د تیمور په یرغلو کي وران سوی وو، د شاه رخ په امر بېرته ودان سو او په (۸۲۰ هـ = ۱۴۱۷ م) کال چي د دوو محلي حاکمانو د سیفل کندهاري د زوی او ملک محمد تر منځ

شخړه پېښه سوه او د کندهار پښتنو د سند تر سينده او گرمسېره پوري بلوا وکړه. شاهرخ صدرالدين ابراهيم صدر عالي د هزاره سيمي ته ولېږه او د هغه ځای مشران ئې د پاچا خدمت ته راوستل او د بدخشان لښکريان د ميرزا سيور غتمش سره او د سيستان سپايان د ملک قطب الدين سره يو ځای سول او د شاهرخ تر رکاب لاندي ئې پر کندهار يرغل وکړ او د هزاره گانو اميران د برمّل افغان د مشرانو سره د خواجه لقمان (نعمان) تر مشرۍ لاندي د غزني له شاوخوا خخه راغلل او اطاعت ئې ومانه او کابل ميرزا قيدو ته وسپاره سو او شاهرخ د هلمند د غاړې خخه د اغرق له لاري بېرته هرات ته ولاړ او امير عبدالصمد ئې د گرمسېره حکومت او امير حسام ئې د کندهار په کوټوالي وټاکل، خو خنګه چي ميرزا قيدو ياغي سو او د اوبې د ناب تر جگړې وروسته گرفتار او په هرات کي بندي سو نو شاهرخ د کابل او غزنه او کندهار ولايت او افغانستان د هند او سند تر حدودو پوري خپل زوی ميرزا سيور غتمش ته ورکړ (۸۲۱هـ) او نهه کاله د ټول افغانستان حکمران وو، خو چي د (۸۳۰هـ = ۱۴۲۶م) کال د محرمي په مياشت د کابل په ښار کي مړ سو او شاهرخ هغه ټول ولايت د هغه زوی ميرزا سلطان مسعود ته وسپاره. شاهرخ پريو ارت هيواد له سيحونه د عرب تر بحيرې او د فارس له لوديځو څنډو خخه د سند د سيند تر غاړو پوري پنځوس کاله په بري سره حکم چلاوه او يو اويا کلن د (۸۵۰هـ = ۱۴۴۶م) کال د ذیحجې د مياشتي پر ۲۵ په ري کي مړ سو. د شاهرخ تر مړيني وروسته د ده په ارت هيواد کي د تيموري شاهزادگانو تر منځ نفاق او شخړي پيدا سوې او په سمرقند کي د ده عالم او منجم زوی الغ بېگ (د زيچ الغ بېگ او اولوس اربعه مؤلف او د سمرقند د رصدگاه ۸۴۱هـ مؤسس) د ده پر ځای کښېنوست او د خپل لښکر سره بلخ ته راغی او د افغانستان شمالي ولايتونه ئې ونيول او خپل زوی ميرزا عبداللطيف ئې د هغو ولايتو حکمران وټاکه او پخپله سمرقند ته ولاړ (۸۵۱هـ)، خو په همدې وخت کي د ميرزا علاء الدوله د بایسنقر زوی او د شاهرخ نمسي پر هرات قبضه وکړه او د عبداللطيف د مقابلي له پاره ئې پر بلخ او شبرغان يرغل وکړ، خو بې له دې چي خپل مقصد ته ورسېږي تر چور او چپاو او ورانولو وروسته هرات ته ستون سو (۸۵۱هـ = ۱۴۴۷م). الغ بېگ د ماوراءالنهر او ختلان او کندوز او بغلان او بدخشان او ميمني او فارياب پوري لښکر راغونډ کړ او د هرات خوا ته پر مخ ولاړ، خو ميرزا علاء الدوله د خپل لښکر سره د سنجاب د کوتل له لاري مقابلي ته وروووت او د هرات په ۱۴

فرسخي په ترناب کي سره ونښتل. د ميرزا علاء الدوله لښکر ماته وکړه او پخپله مشهد ته وتښتېد او خپل ورور ميرزا ابو القاسم بابر ته ورغی او الغ بېگ سيد عماد الدين ته وزارت او مولانا قطب الدين احمد امامي ته د قضای اعلى منصب ورکى او پخپله ئې د مشهد خوا ته مخه وکړه (۸۵۲هـ) د ده تر شا اميرزاده يار علي او امير سلطان ابو سعيد چي د هرات د نره توپه حصار کي بنديان ول، له زندانه ووتل او په هرات کي ئې اړودور جوړ کى. الغ بېگ له مشهده بېرته د هرات خوا ته مخه کړه او د ښار د باندې ئې چورکى او د هغه ځاى حکمراني ئې ميرزا عبداللطيف ته پرېښووله او پخپله تر آمو پوري ووت (۸۵۲هـ). ميرزا عبدالطيف پنځلس ورځي وروسته هرات ميرزا ابو القاسم بابر ته چي له سرخسن څخه پر مخ راتى پرېښوو او پخپله بلخ ته وتښتېد. بابر ميرزا هرات ونيو او اميرزاده يار علي ئې وواژه (۸۵۲هـ پای).

تر هغه وروسته بابر ميرزا سيستان او نيمروز هم پخپل هيواد پوري وټول، خو څنگه چي د ده ورور علاء الدوله په بلخ او بدخشان کي ورته پورته سو، نو بابر د هرات د لښکر سره د بدخشان د غرو خوا ته وخوځېد او شمالي ولايتونه ئې له بدخشانه څخه تر مرغاب پوري امير ناصر الدين او امير مبارز الدين هزارسپي ته وسپارل (۵۴هـ). بابر ميرزا تر (۸۶۱هـ = ۱۴۵۸م) پوري پر هرات او سيستان او د افغانستان پر شمالي ولايتو باندي تر بدخشان او خراسان پوري سلطنت وکى او په همدې کال مړ سو، خو عبداللطيف په بلخ کي د خپل پلار پر خلاف بيرغ پورته کى او په (۸۵۳هـ = ۱۴۴۹م) ئې خپل پلار الغ بېگ او خپل ورور عبدالعزيز ووژل او يو کال وروسته دى پخپله هم ووژل سو (۸۵۴هـ = ۱۴۵۰م).

د هرات د تيموريانو نوميالي سلطان ابو سعيد گورگان د سلطان محمد زوى د ميرانشا نمدى او د تيمور کړوسى دى چي په (۸۶۱هـ = ۱۴۵۶م) کال د هرات د سلطنت پر تخت کښېنوست. ده هم پر زابلستان د خراسان او توران تر پايه حکم چلاوه او د شاهرخ نوميالى ملکه گوهر شاد ئې په (۸۶۲هـ) کال ووژله او تر لسو کالو پوري ئې په کامراني سره حکومت وکى او د کابل او غزنه او د افغانستان ولايتونه ئې د هندوستان تروېش پوري زوى ميرزا الغ بېگ ته ورکړي ول او د دې شهزاده ځيني سپاهيان د ملتان تر دروازي هم ورسېدل (۸۷۳هـ).

خو د بدخشان په ولايت کي د ابو سعيد بل زوى ميرزا سلطان ابوبکر (۸۶۵هـ -

۸۸۴هـ) حکومت کاوہ چي د بدخشان یوه محلي شهزاده ورباندي حمله وکړه خو نوموړی شهزاده هم ووژل سو. همدا شان د کندهار او گرمسېر ولایت ئې خپل بل زوی میرزا سلطان مراد ته ورکړی وو. خو چي په (۸۷۳هـ = ۱۴۶۸م) کال په یوه جگړه کي د اوزون حسن په لاس کښېوت او ووژل سو.

د ابو سعید له لویو رقیبانو څخه یو هم سلطان حسین د منصور زوی د بایقرا نمسی، د عمر شېخ کړوسی او د تیمور کوسی دی، چي علمدوسته فاضل پاچا وو. ده په اېران او ماوراءالنهر کي تر اوږدې حکمرانۍ وروسته ډېري لوړي ځوري ولیدلې. څنگه چي سلطان ابو سعید د اېران د شمال داران د قراباغ په اووه فرسخي کي د امیر حسین بېگ د لښکر په مقابل کي ماته وکړه، بندي او ووژل سو (۸۷۳هـ د رجب ۱۴) نو سلطان حسین د (۸۷۳هـ = ۱۴۶۸م) کال دروژې په لسمه د جمعې په ورځ په هرات کي د پاچهۍ پر تخت کښېنوست. د ده پاچهي هم د شاهرخ د دورې په شان د علم او ادب او صنعت د روزني دوره وه. د ده نامتو وزیر امیر علي شېرنوائي د علم او ادب او جهاندارۍ په کارو کي بې ساری وو. (۹۰۶هـ = ۱۵۰۰م د جمادي الثاني - څلورمي خور پر ۱۲) مړ دی. واعظ کاشفي، علامه جلال الدین دواني، مولانا جامي نامتو عالم او صوفي، میر خواند، خواند میر او عبدالرزاق سمرقندي د دې دورې نوميالي تاریخ پوهان دي.

د هرات زبردست نقاش بهزاد د ده په عصر کي اوسېد او د سلطان حسین بایقرا د عمراني آثارو څخه د بلخ په خواجه خیران کي د هغه مزار ودانول دي چي حضرت علي ته منسوب دی (د افغانستان په شمالي سیمه کي اوسنی مزار شریف) د ده په وخت کي امیر ابو اسحاق ترخان د بلخ حکمران او میرزا سلطان حسین د شبورغان حاکم وو، هغه وخت چي هغه دواړه مړه سول. میر مغول په بلخ کي او ملک یحیی په سیستان کي والیان سول او د (۸۷۴هـ = ۱۴۶۹م) په شاوخوا کي میرزا محمد عمر چي له تیموري شاهزادگانو څخه وو له هراته د گرمسېر د نیولو له پاره واستول سو او نظام الدین احمد برلاس چي د کندهار حاکم وو تسلیم سو او میرزا محمد عمر د هغې سیمي حکمران سو. همدا رنگه پخپله سلطان حسین د نره تو کلا ونيوله او د مرغاب غاړي ئې له مخالفینو څخه پاکي کړې. د ترکمنو قبیلو سره په اخ و ډب اخته وو. د ده ورور یادگار میرزا هرات ونيوه. هغه وو چي سلطان حسین د زرو سپرو سره له میمنې او فاریاب څخه تېر سو او

يادگار ئې په هرات کي د خوب په حال کي ونيو او وئې واژه او پخپله سلطان حسين تر ۳۹ کالو پاچهۍ وروسته د (۹۱۱هـ = ۱۵۰۵م) کال د ذیحجې د مياشتي پر ۱۱ په اویا کلنۍ کي مړ سو. (۶۲-۶۳ عکس).

دا هغه وخت وو، چي د هرات د دولت سياسي او علمي اغېزه تر استانبول او جنوبي هندوستان پوري رسېدلې وه او له استانبوله د آل عثمان سلاطینو او له جنوبي هنده د اسلامي دولت نامتو اديب وزير محمود گاو ان د هرات د دربار او مولانا جامي سره سياسي او علمي ليکنې درلودلې.

د سلطان حسين ميرزا تر مړیني وروسته د هرات غښتلي مرکزي دولت د بديع الزمان ميرزا او مظفر حسين ميرزا شاهزادگانو په لاس کي وو خو له بده مرغه هغه مدنيت دوسته او عمران پسنده دولت چي هرات ئې د آسيا د علم او ادب او صنعت مرکز گرزولی وو او د سند له غاړو د اېران تر پايه او د سيحون له سينده تر عربي بحيرې پوري ئې سياسي نفوذ غوړېدلی وو، بيا د چنگېز نژاد ته منسوب د يوه سړي شيبک خان په لاس وران او برباد سو او هم د اوزبکانو او صفويانو په جگړو کي د سني او شيعه مذهبي اختلافاتو د هرات بڼايسته ښار وران کي.

د هرات تيموري پاچهان:

۱. * تيمور د تراغای زوی (۷۷۱-۸۰۷هـ)
۲. * شاهرخ د تيمور زوی (۸۰۷-۸۵۰هـ)
۳. * الغ بېگ د شاهرخ زوی (۸۵۰-۸۵۳هـ)
۴. * عبداللطيف د الغ بېگ زوی (۸۵۳-۸۶۱هـ)
۵. * ابو القاسم بابر د بایسنقر زوی او د شاهرخ نمسی (۸۵۴-۸۶۱هـ)
۶. * ابو سعيد گورگان د محمد میرانشا زوی او د تيمور نمسی (۸۶۱-۸۷۳هـ)
۷. * سلطان حسين د غياث الدين منصور زوی، د بايقرا نمسی، د عمر شېخ کړوسی او د تيمور کوسی (د تيموريانو د نسب شجره دي وکتله سي).

ماخذونه:

رياض الانشاء د محمود گاو ان - مطلع السعدين د عبدالرزاق سمرقندي - تاريخ اېران در دوره مغول د عباس اقبال - تاريخ ادبيات اېران بعهد مغل د براون - رهنمای افغانستان - دايرة المعارف اسلامي - حبيب السير - روضة الصفا.

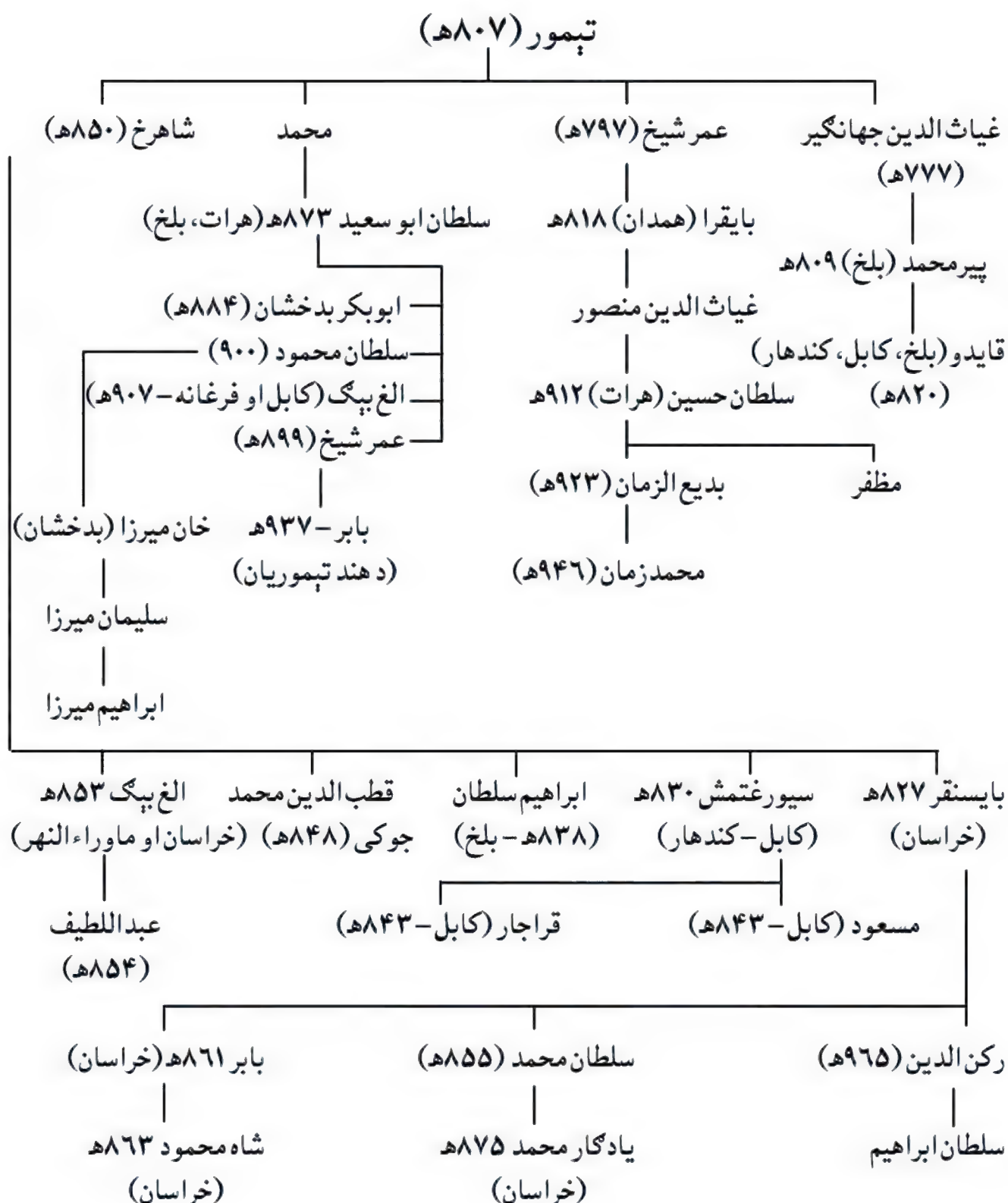
سلطان حسین بایقرا
۶۲- لمبر عکس

امیر علی شہر نوائی
۶۳- لمبر عکس

د هرات ټېموريان

(تر نومو وروسته د وفات کلونه دي)

د کونړ حکمرانان او یوسفزیان

(د ۸۰۰-۹۰۰ هـ شاوخوا)

د (۸۰۰ هـ = ۱۳۹۷ م) په شاوخوا کي چي د افغانستان په سیمو کي د تیمور یرغلونه جاري ول، د کونړ په درو کي یوې محلي کورنۍ حکمراني کوله، چي د دې کورنۍ حکمران ئې (سلطان) باله. دې کهول د کونړ د پیچ په دره کي مرکز درلود او محلي افسانو دوی د ذوالقرنین اولادې ته منسوب بلل. د دې کهول له نومیالیو څخه یو سلطان پکهل او بل د هغه ورور سلطان بهرام ول، چي دوی بیا د سلطان کهجامن زامن او د هندو نمسیان ول. سلطان پکهل له لغمانه تر کونړه او باجوړ او سوات او کشمیر پوري حکومت کاوه او (د پېښور د هزاره ضلع) پکهلي نومي خای همده ته منسوب دی او د کونړ په درو کي د ده لیکنې (کتیبې) پاته دي او ترده وروسته د ده زامن په سوات کي سره ونښتل او لوی جنگ ئې وکی.

خو سلطان بهرام لغمان او ننگرهار ونيول او خپل یوه برخه مخالفان ئې پېښور ته فرار کړل او د ده د حکمرانۍ مرکز د سپین غره په لمنه کي پاپین وو او تر ورور وروسته ئې د هغه د حکمرانۍ مخکي تر کشمیر پوري هم ونيولې او له کابله تر کشمیره ئې پر یوه هیواد باندي حکم کاوه او ترده وروسته سلطان تومنا د حکمرانۍ واگي په لاس کي ونيولې. خو د دې کورنۍ حکمراني د شینوارو او کونړ او سوات باجوړ په غرو کي د هزاره تر ضلع او کشمیر پوري محدوده پاته وه. د کابل او ننگرهار او پېښور په غرو او رغو او د غرو په لمنو کي د کندهار د سیمو او د ارغسان د رود د غاړو د پښتنو مهاجرتونو د تیمور د اولادې په وختو کي شروع سول. د کند او زمند تېرونه د گاونډیانو د اختلاف او د څړ د ځایو د لېوالي په سبب د کندهار له سیمو څخه د کابل خواته راو کوچېدل او د گومل او نورو ځایو خلک د دوی سره یو خای سول او د کابل په درو کي اوسېدل او د دوی حکمرانان مداد او مدو او شیخ عثمان ول او د (۸۷۰ هـ = ۱۴۶۵ م) په شاوخوا کي چي میرزا الغ بیگ د سلطان ابو سعید کورگان زوی د کابل حکمدار وو. د دې تېرو ټول مشران ئې د ملک سلطان شاه سره یو خای راغونډه او وئې

وژل، خو د سلطان شاه يوسفزي وراره (احمد) له دې کشتاره خلاص سو او ترکلاښي خلک ئې په لغمان کي مېشته کړل، خو په حصارک کي ئې مهمندزو د ننگرهار سيمي ونيولې او يوسفزيانو د باجوړ او بونير او سوات خوا ته مخه کړه. د هغه ځای بومي خلک چي دلازاک ول وتښتېدل او پرشور (پېښور) ته ئې پناه يووړه او يوسفزو د شلمانيو مشر چي جلو نومېد وواژه او د پېښور د شمال د اشغراو دوايه پر ټولو محکو ئې قبضه وکړه. له ناوگي څخه ئې د (باجوړ) تر اړهنده ونيول. په دې وخت کي د يوسفزو حکمرانان ملک احمد او ملک ملي ول او دا شيخ آدم مشهور په (ملي) د يوسف زوی د پښتنو له سړبني ټبر څخه دی چي د يوسفزو د قوم سر مشر، لارښوونکی، واکمن او نامتو مقنن (Law- Giver) او په تقوی او فضليت مشهور سړی وو. ده د (۸۲۰هـ = ۱۴۱۸م) په شاوخوا کي يو کتاب د شېخ ملي د دفتر په نامه د اجتماعي قوانينو، قومي دودونو او د محکو د وېش په باب کي وليکه، چي يوسفزيانو له هغه وخته تر وروسته څلورو پېړيو پوري هم خپلي ميراثي محکي د هغه دفتر د قوانينو په اساس وېشلې. په دې قوانينو کي د کرهڼي، خر او اوسېدو محکي د عدالت او مساوات له مخي وېشلي سوي او تر لسو کالو وروسته د کورنيو د غړو د زياتوالي يا لږوالي پر اساس نوی وېش کېده او دا کتاب د پښتو د نثر له پخوانيو آثارو څخه وو او په هغه کي د دې قبيلې د مهاجرت تاريخ د پښتنو د ټبرو د نسبو د شرحي سره ليکل سوی وو.

تر شيخ ملي وروسته د يوسفزيانو واکمني کجو خان راڼي زوی ته ورسېدله (د ۹۰۰هـ = ۱۴۹۴م شاوخوا) کجو خان هم يو کتاب وليکه چي د شيخ ملي د دفتر پايڅوړيا تکمله وه او په هغه کي ئې د يوسفزو د تاريخ شرح او د شيخ ملي د وضع کړو قوانينو سمون او تکميل راوړی وو او ډېره موده د دې قوم مشر او واکمن وو او د (۱۲) زرو سپرو په مرسته ئې په شيخ پتور کي د غوريه خيلو سره جگړه وکړه او مات ئې کړه او د يوسفزو بله مهمه جگړه په لنگر کوټ کي د دلازاک سره وه چي دلازاک ته ئې وروستنی ماته ورکړه. تر کجو خان وروسته د يوسفزو دوه تنه شاه منصور د ملک سليمان زوی او سلطان ويس سواتي د هغو سيمو حکمرانان ول چي د (۹۱۰ - ۹۲۵هـ) په شاوخوا کي محلي واکمنان گڼل کېدل او د شاه منصور يوه لور بي بي مبارکه د بابر ماندينه وه او همدا رنگه سلطان علاء الدين سواتی او طاووس خان د بابر له معاصرو نومياليو څخه

ول، چي ده پخپله دا نوميالي ياد کړي دي.

د دې حکمرانانو نوميالي:

۱. سلطان پکهل د کونړ د کهجامن زوی او د هندو نمسی (د ۸۰۰ هـ شاوخوا)
۲. سلطان بهرام د کهجامن زوی (د ۸۱۰ هـ شاوخوا)
۳. سلطان تومنا (د ۸۱۵ هـ شاوخوا)
۴. ملک احمد یوسفزی (د ۸۱۵ هـ شاوخوا)
۵. شیخ آدم ملي د یوسف زوی (د ۸۲۰ هـ شاوخوا)
۶. کجو خان رانی زی (د ۹۰۰ هـ شاوخوا)
۷. شاه منصور د ملک سلیمان زوی (د ۹۱۰ هـ شاوخوا)
۸. سلطان ویس سواتی (د ۹۱۰ هـ شاوخوا)
۹. سلطان علاء الدین سواتی (د ۹۱۰ هـ شاوخوا)
۱۰. طاووس خان (د ۹۱۰ هـ شاوخوا)

مدارک:

تاریخ مرصع - تذکرة الابرار والاشرار - تاریخ پشاور - حیات افغاني - نسب
 نامه افغانه مجله آثار عتیقه هند - سالنامه های کابل - پته خزانه - تاریخ ادب پښتو ۲
 ټوک - خورشید جهان - صولت افغاني - بابرنامه.

د هند تیموریان

د ارغونیانو او اوزبکو او صفویانو اغېزه

(۹۱۰-۱۱۵۱)

د هرات د تیموریانو د دورې په پای کې ظهیرالدین بن محمد بابر د عمر شېخ میرزا زوی او د هرات د پخواني سلطان ابوسعید کوگان نمسی د (۸۹۹ھ = ۱۴۹۳م) کال د روژې د میاشتي پر پنځمه د فرغانه په اند جان کې په یوولس کلنۍ پر تخت کښېنوست. دا وخت د هرات شهزادگان پخپلو منځو کې سره نښتي او اخته ول او د هرات سلطنت کمزوری سوی وو. څنگه چې بابر د پلار او مور له خوا چنگېز او تیمور ته منسوب وو، ځکه نو که څه هم د سن له مخې کوچنی وو خو بیا ئې هم وکولای سوه چې پاچهي وساتي. په دې وخت کې د ده اکا سلطان احمد میرزا په سمرقند کې او سلطان محمود میرزا د بدخشان په کندوز کې حکومت کاوه او د بابر سره ئې مخالفت درلود او د بابر ورور جهانگیر میرزا هم د ده رقیب وو چې دې مخالفینو او د ده نورو رقیبانو د ده ورور له اندجانه ویوست او شیباني خان (۹۰۵-۹۱۶هـ) د ابراهیم زوی چې د چنگېز د زوی جوجي له تکومه وه سمرقند ونيو او د بابر سره ونښت چې هغه د افغانستان په تاریخ پوري اړه نه لري.

بابر تر (۹۰۹هـ = ۱۵۰۳م) پوري د شیباني په مقابل کې جگړه وکړه او څنگه چې ئې خپل بد (حریف) غښتلی ولید، نو د افغانستان خوا ته ئې مخه کړه او په همدې کال له جیحونه راپوریووت او د بدخشان حکمران خسرو شاه ته چې په کندوز کې وو، ورغی او تر لږې مودې وروسته ئې د خسرو د لښکر اته زره سپاره او پلي پر ځان راټول کړل او خسرو ئې د میمنې خوا ته وشاره چې د تېموري شهزادگانو بدیع الزمان میرزا ته ئې پناه یووړه. پخپله بابر د خسرو مالونه د ځان کړه او د خسرو د لښکریانو او درې څلور زرو مغولي کورنیو سره ئې له کندوزه کابل ته مخه کړه، خو په دې وخت کې د کابل حکمران

عبدالرزاق میرزا د الغ بېگ میرزا کوچنی زوی وو، چي د حکومت چاري ئې د شیرم زکه (زکي) نامي په لاس کي وې او د کابل مشرانو لکه امیر محمد یوسف او محمد قاسم بېگ او امیر یونس علي دی په سلطاني دېوانخانه کي وواژه. په همدې وختو کي د افغانستان د جنوبي سیمو د کندهار او گرمسیر حکمراني د میر حسن د زوی امیر ذوالنون ارغون په کهایله اړه درلودله. دا امیر ارغون (چي په بلوخي روایاتو کي په زنو مشهور دی) د ابو سعید کورگان له نوکرانو څخه وو، چي سلطان حسین بایقرا د غور او غرجستان او زمیندور په حکمراني ټاکلی وو. ده په (۹۰۴هـ) کال د هزاره او نکدري قبیلې رعیت کړې او د دې خدمت په پاداش کي ئې د فراه او غور او کندوهار حکومت وموند او په (۹۰۲هـ = ۱۴۹۶م) کال ئې شاهزاده بدیع الزمان ته خپله لور ورکړه او د هغه سره ئې په هغه یاغیتوب کي چي خپل پلار سلطان حسین بایقرا ته باغي سوی وو مرسته وکړه او په (۹۰۴هـ = ۱۴۹۸م) کال ئې هرات ونيو او چي بدیع الزمان پر بلخ بری وموند، ارغون سیستان ونيو او هغه وخت چي سلطان حسین بایقرا په (۹۱۱هـ) کال مړ سو، نو د ارغون نفوذ لا زیات سو او له کندهاره ئې د شال او بولان او مستنگ (اوسنی بلوچستان) پر ولایت د سند تر غاړو پوري قبضه وکړه او پخپله د هرات په کلابندی او د شیباني په جگره کي ووژل سو (د ۹۱۳هـ = ۱۵۰۷م شاوخوا) خو ترده وروسته ئې دوو زامنو شاه بېگ او محمد مقیم ارغون له کندهاره د سند تر سینده حکم کاوه او د هرات تر نیولو وروسته ئې د شیباني خان سره روغه وکړه. بیا چي زکي ووژل سو او د کابل چاري ویجاړي پاته سوې، نو محمد مقیم ارغون د کندهار له گرمسېره پر کابل یرغل وکی او په (۹۰۸هـ) کال ئې میرزا عبدالرزاق د لغمان خوا ته پر شا وشاره او کابل ئې ونيو د الغ بېگ لور ئې وکړه. هغه وخت چي بابر د شمال له خوا تر هندو کش راتېر سو او محمد مقیم له کابله کندهار ته ولاړ نو بابر کابل ونيو (۹۰۹هـ = ۱۵۰۳م).

محمد مقیم په کندهار کي د لښکر په تجهیز لاس پوري کی او بابر د غزني خوا ته ووت او د غلجیو تر کلات پوري پر مخ ولاړ او خپل ورور جهانگیر میرزا ته ئې د غزني حکومت ورکی (۹۱۱هـ = ۱۵۰۵م) یو کال وروسته د افغانستان ټول تیموري شاهزادگان د شیباني د ورځ په ورځ زیاتېدونکي قوت په مقابل کي د مرغاب پر غاړه سره غونډ سول او بابر ئې هم وروغوښت. بابر چي د سلطان حسین د مړیني خبر اړوېدلی وو او پخپله د ده په قول په زړه کي ئې د هرات خرڅښه وه نو د هزاره او یماق له لاري مروچاق

ته ولاړ او د کل باغان په پړاو کي د نوموړو شهزادگانو سره یو ځای سو. د (۹۱۲ هـ) خلورمه خور جمادي الاخر (۱۵۰۶ م). څنگه چي شیباني جنگ ته را وړاندي نه سو او د بلي خواله کابل څخه هم د خرپرتیا خبر بابر ته را ورسېد نو بابر بېرته په سره ژمي کابل ته راغی او په لاره کي درانه تلفات ورپېښ سول. دا ځکه چي د ده تر شا د کابل ځينو مشرانو د بابر اکا جان میرزا په پاچهۍ منلی وو، خو چي بابر کابل ته را ورسېد، اکائي کندهار او سیستان ته وتښتېد. په همدې وختو کي شیباني پر بدخشان یرغل وکی او د بابر کشر ورور ناصر میرزائي د کابل وخوا ته پر شا وشاره.

بابر په افغانستان کي تر چنگېز او تېمور وروسته غښتلی پاچا وو، چي د هغو پښتني قبایلو سره ونښت، چي په غرو او رغو کي د کوچیتوب په حال کي درمو او گلو په روزنه بوخت ول او هغه درانه تلفات ئې چي د هرات په سفر کي ورپېښ سوي ول، د غزني د لمر ختیځ، جنوب د غلجیو قبایلو په چور او چپاو تلافی کړه (۹۱۳ هـ). په همدې کال چي شیباني خان د هرات او فراه تر یرغل وروسته گرمسېر ته ورسېد، نو بابر له کابله ورووت او د کندهار په خالیشک نومي ځای کي ئې د شاه بېگ او محمد مقیم ارغون سره جگړه وکړه او د خپلو دوو زرو تنو لښکرو په مرسته ئې کندهار ونيو او شاه بېگ مستنگ ته او مقیم زمیند او رته وتښتېده. بابر د کندهار ایالت خپل ورور ناصر میرزا ته وسپاره او پخپله کابل ته را رهي سو، خو د ارغون زامن چي شیباني ته ئې پناه وړې وه، د شیباني په ملاتړ ئې بېرته پر کندهار یرغل وکی او ناصر میرزا ئې کابل ته وشاره. شیباني کندهار شاه بېگ ته وسپاره او پخپله بېرته خراسان ته ولاړ (۹۱۳ هـ).

دمخه مو وویل چي میرزا عبدالرزاق د محمد مقیم له لاسه ماته وکړه او له کابله د افغانستان لمر ختیځي خوا ته وتښتېد او په ننگرهار کي ئې د علي شېکور سیستاني او محمد علي شیباني او عبدالله صف شکن او نظر او یعقوب او نورو په مرسته ئې د پاچاهۍ بیرغ پورته کی. بابر په (۹۱۴ هـ = ۱۵۰۸ م) کال پر هغه حمله وکړه او د خپلو درې، خلور زرو تنو لښکرو سره په ننگرهار کي وجنگېد او عبدالرزاق ئې وواژه او هم ئې زییر راعي چي په بدخشان کي ئې د بابر سره مقابله کوله د خپل اکا جان میرزا په واسطه له منځه یووړ. په همدې وختو کي چي بابر په کابل او بدخشان کي اخته وو، په هرات کي د تیموري شهزادگانو د حکومت کمبله د شیباني له خوا ټوله کړه سوه او شیباني ته ټول خراسان تر کندهاره پوري لاس ته ورغی، ځکه په (۹۱۶ هـ = ۱۵۱۰ م) کال

صفوي پاچا شاه اسمعيل مرو ته ولاړ او شيباني ئې هلته كلا بند كې او شيباني د برات د مياشتي پر ۲۶ د پنځلسو زرو تنو سره پر صفويانو يرغل وكې او په دې جنگ كې لس زره اوزبك پخپله د شيباني سره ووژل سول او شاه اسمعيل د (۹۱۷هـ = ۱۵۱۱م) كال په پسرلي كې تر امو پوري پر مخ ولاړ او بيرته هرات ته راغلی او څنگه چي د صفويانو په جگړه كې د بابر لوی رقيب شيباني خان ووژل سو نو ځكه بابر د شپېتو زرو تنو سره له كابل او بلخ څخه پر ماوراء النهر يرغل وكې او تر ډېرو فتوحاتو وروسته تر (۹۲۰هـ = ۱۵۱۴م) پوري ئې هغه نيولي بنارونه بېرته له لاسه ووتل او ناكامه كابل ته راوگرځېد.

څنگه چي بابر په ماوراء النهر كې د ډېرو غښتليو او كلكو رقيبانو سره مخامخ كېده نو ځكه ئې تر هغه وروسته هغې سيمي ته توجه و نه كړه او وې غوښتل چي د هند ارتو ملكو په نيولو لاس پوري كړي. د دې كار لومړني مراتب ئې په كابل كې تهيه كړي او له (۹۲۵هـ = ۱۵۱۹م) څخه ئې پر هند باندي خپل لومړی يرغل شروع كې او د سند د نيلاب له گوډره د پنجاب تر بهره پوري ورسېد او هغه سيمي ئې حسين بېگ اټكه ته وسپارلې او د كهكران پر ولايت او د پرهاله پر كلا ئې حمله وكړه او د بهر او سند تر منځ ولايت ئې محمد علي ته وسپاره. بېرته كابل ته راغلی او په لاره كې ئې د پېښور د شمال د يوسفزو ډېري قبيلې د ځان پر خوا كړې او د يوسفزيو د يوه مشر شاه منصور لور ئې وكړه او په دې وسيله ئې وكولاى سوه، چي د سبكتگين په څېر (چي د محمد مور ئې د زابلي پښتنو څخه كړې وه) د پښتنو زړه ور او ننگيالي قبايل ځان ته متمايل كړي او د هغو په قوت او ملاتړ د هند راتلونكې امپراتور سي، ځكه چي يوسفزيان د خيبر او سند تر منځ په ارته سيمه كې پراته ول او امكان ئې نه درلود چي د دوی بې مرستي څوك له كابله د هند او ماورای سند خوا ته تېرسي.

څنگه چي په دې وسيله د بابر كار اسانه سو، نو په دوهم يرغل كې چي د (۹۲۵هـ) كال په پای كې ئې وكې تر اټك پوري ووت او چي بېرته راوگرزېد نو په لاره كې ئې د حضر خېل قبيلې چور كړې. په دريم يرغل كې (۹۲۶هـ = ۱۵۱۹م) كې د پنجاب تر سيالكوټه پر مخ ولاړ. سيد پور ئې وران او خلك ئې قتل عام كړل، كابل ته راغلی. څنگه چي شاه بېگ ارغون له سنده پر كندهار يرغل كاوه نو ځكه بابر كندهار كلا بند كې او د شاه بېگ سره ئې روغه وكړه، بېرته كابل ته ستون سو (۹۲۶هـ = ۱۵۱۹م رجب) او بل كال ئې بيا كندهار كلا بند كې او شاه بېگ ئې د شمال خوا ته پر شا وشاره او د (۹۲۸هـ

(۱۵۲۱م) کال د کوچني اختر د مياشتي پر ۱۳ ئې د کندهار ښار په روغه ونيو او شاهزاده کامران ئې د هغه ځای حکمران کي.

د بابر څلورم سفر په (۹۳۰هـ = ۱۵۲۳م) کال تر لاهور او سيالکوټه پوري وو او په پنځم سفر کي ئې (د ۹۳۲هـ د رجب پر ۸) د پاني پت په جگره کي سلطان ابراهيم لودي وواژه او (د ۹۳۲هـ = ۱۵۲۵م د رجب پر ۱۲) د ډهلي پر تخت کښېنوست. په دې وخت کي وو، چي د پېښور او کوهاټ او بنو خوا د يوسفزو د لويو قبيلو مهاجرتونه بشپړ سول او د بلوڅو لويو قبيلو د سند سيمه د غازي خان تر دېرې او د پنجاب تر جنوبه ونيوله.

تر هغه وروسته افغانستان له کابل او بدخشان او کندهار له ډهلي څخه د بابر له خوا اداره کېده او خواجه کلان د غزني او گردېز حکمران (۹۳۲هـ) او شهزاده همايون د کابل او بدخشان حکمران (۹۳۳هـ = ۱۵۲۶م) او شهزاده کامران د کندهار حکمران وو. همدارنگه همايون په (۹۳۵هـ) کال هند ته ولاړ. سلطان سعيد خان کاشغري پر بدخشان حمله وکړه، خو د بابر زوی هندال ميرزا هغه ته ماته ورکړه او د بدخشان حکمراني د بابر له خوا سليمان ميرزا ته وسپارل سوه.

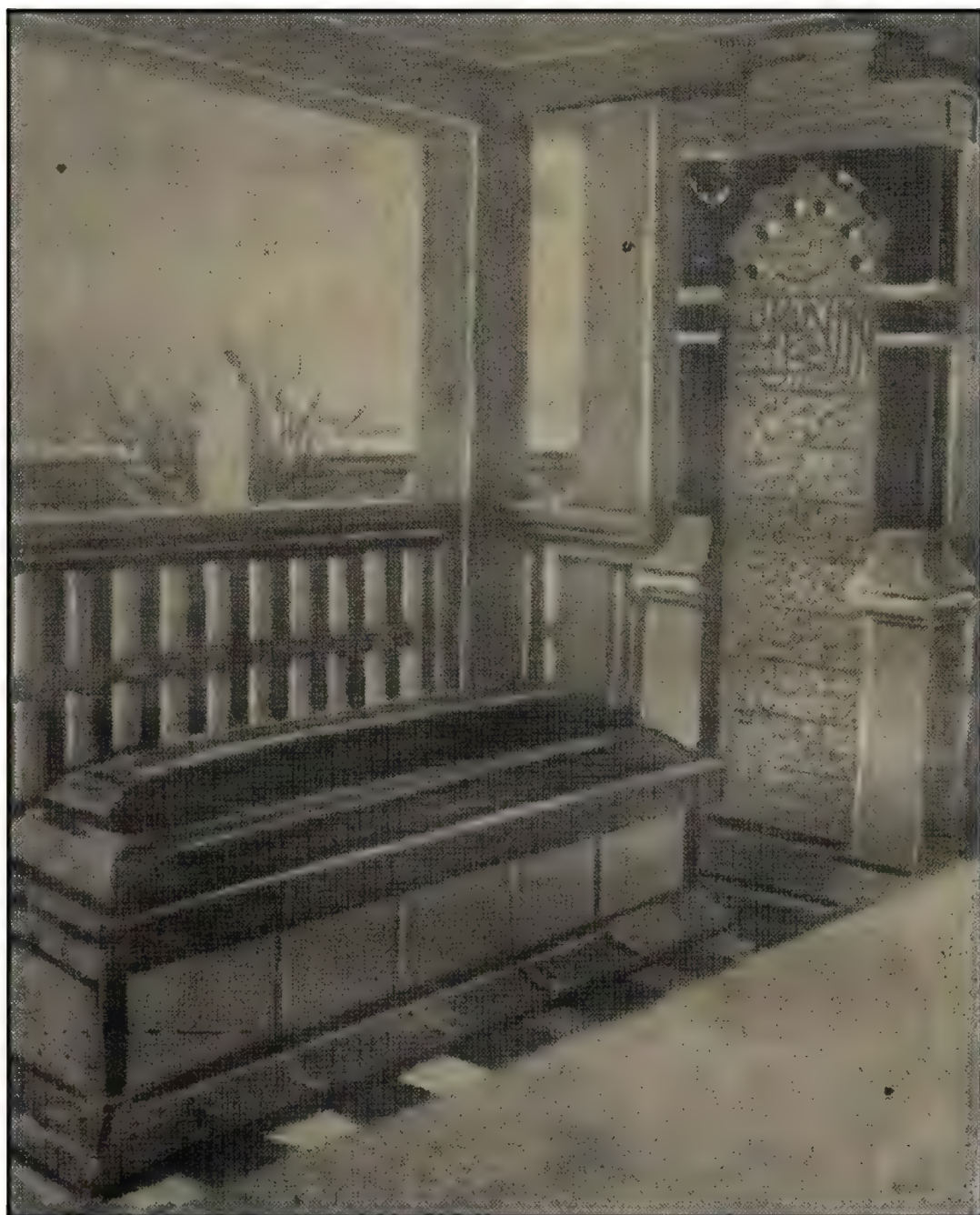
کندهار تر کامران وروسته شهزاده عسکري ته وسپارل سو او ده په (۹۳۰هـ = ۱۵۲۳م) د کندهار د چهل زینې په دالان جوړولو او کتيبه ليکلو لاس پوري کي او تر (۹۵۳هـ = ۱۵۴۶م) پوري ئې پای ته ورساوه.

بابر د افغانستان يو نوميالی زړور خونړيزه پوه او مؤلف پاچا وو، چي له بلخ او بدخشان او کابل او کندهاره ئې تر ډهلي پوري پريو لوی هیواد حکومت کاوه. ده په فارسي او ترکي شعر وايه او څو مهم تالیفونه لري او د (۹۳۷هـ = ۱۵۳۰م) کال په څلورمه خور - جمادي الثاني په آگره کي مړ او د ده د وصيت له مخي د کابل د بابر په باغ کي ښخ سو او د ده هديره په (۱۰۵۶هـ = ۱۶۴۶م) کي شاه جهان جوړه کړه، چي تر اوسه په کابل کي مشهوره ده. تر ده وروسته د ده زوی نصرالدين همايون د ډهلي پر تخت کښېنوست او پنجاب، پېښور، لغمان، کابل، کندهار او باميان ئې د خپل ورور شهزاده کامران د حکمراني سيمه وبلله او بدخشان ئې د بابر د اکا جان ميرزا زوی ميرزا سليمان ته وسپاره. د (۹۴۲هـ = ۱۵۳۵م) کال په شاوخوا کي صفوي سام ميرزا له هراته پر کندهار يرغل وکي او د کندهار ښار ئې د ميرزا کامران د حکمران له لاسه وويوست. هغه وو چي کامران له لاهوره کندهار ته راغی. سام ميرزا ئې مات کي او کندهار ئې خواجه

ظهیرالدین محمد بابر شاه
۶۵- لمبر عکس

په کابل کې د بابر مقبره
۶۶- لمبر عکس

شېرشاه سوري
٦٧- لمبر عكس

کلان بېگ ته وسپاره پخپله لاهور ته ولاړ او د بل کال په سر کې پخپله صفوي شاه طهماسب کندهار بیا له خواجه کلان څخه واخیست او میرزا بداغ خان قاجار ته یې وسپاره او هغه وخت چې شاه طهماسب ایران ته ولاړ، بیا کامران له لاهوره راغی او کندهار ته ونيو (۹۴۳هـ = ۱۵۳۶م).

خو همایون په هندوستان کې و نه سو کولای چې د خپل پلار د پاچهۍ مقام وساتي. دا ځکه چې بابر د لودیانو شهنشاهی برباد کړې او په هند کې یې افغاني تاریخي عظمت ته صدمه رسولې وه، نو له همدې سببه پښتانه د خپل تاریخي عظمت د راگرځولو په تکل کې ول او د هند شهنشاهی یې خپل موروثي ملک گانه او څنگه چې سلطان ابراهیم لودي د بدې ادارې او د سالم عقل د نه درلودلو په اثر افغاني قوت تیت کړی وو او نتیجه یې د پاني پت په جگړه کې د بابر په مقابل کې ولیدله. نو ځکه په همدې وخت کې یو نابغه هوښیار پښتون لکه فرید خان مشهور په شېر شاه په هند کې د سوري له تېره منځ ته راووت. په هند کې افغاني تیت قوتونه یې سره راټول کړل او د افغاني عظمت نغری یې بیا تود کړ او د پښتنو د چارو تر تنظیم او د دوی تر اتحاد وروسته یې پر همایون او مغولي قوتو حمله وکړه. همایون مات سو او د هند د شهنشاهی مقام بېرته د هغه د تاریخي خاوندانو په برخه سو. د ماتي په همدې کال د (۹۴۷هـ = ۱۵۴۰م په رجب کې) همایون د سند عمرکوټ ته ورسېد او د شال او مستنگ او د افغانستان د جنوب گرمسېر او سیستان له لاري هرات او مشهد ته ولاړ او صفوي دربار ته یې پناه یووړه، خو میرزا کامران په کابل او میرزا عسکري او میرزا هندال په کندهار کې پناه سول او تر څه مودې وروسته میرزا کامران له کابله هڅه وکړه او په نارین کې یې د هغه د حکمران سلیمان میرزا سره جگړه وکړه او هغه یې په جبر د ځان تابع کړی او تر هغه وروسته یې پر کندهار یرغل وکړی او هغه یې د هندال میرزا له لاسه وويوست. میرزا عسکري ته یې وسپاره او هندال د (جلال آباد) جوی شاهي ته مقرر سو او په افغانستان کې خطبه او سکه د کامران په نامه جاري سوه. ده تر هغې جگړې وروسته چې په (۹۴۸هـ = ۱۵۴۱م) کال یې په اندراب کې د سلیمان میرزا سره وکړه، ټول بدخشان یې د خپل هیواد سره یو ځای کړی او له بدخشانه تر کندهار او له کابله د سند تر سینده یې حکم کاوه او د حکومت مرکز یې کابل وو.

خو همایون د صفوي له درباره مرسته واخیستله او په (۹۵۱هـ = ۱۵۴۴م) کال د

دېرشو زرو تنو سره د هرات له لاري د هلمند غاړې ته راوړسېد او په بست کي ئې د کامران حکمرانان شاهم علي او مير خلیج کلابند کړل او دېر ژر ئې کندهار تر شپږو میاشتو کلابندی وروسته په (۹۵۲هـ) کال له میرزا عسکري خخه ونيو او د هغه تړون سره سم چي د صفوي پاچا سره ئې کړی وو، هغه بنار ئې شهزاده مراد صفوي ته وسپاره. خنګه چي هغه کوچنی شاهزاده په کندهار کي مړ سو نو همایون هغه بنار بېرم خان ته وسپاره او صفوي لښکریان ئې بېرته رخصت کړل او پخپله ئې کابل ته مخه کړه او د شاه کامران حکمرانان ورته تسلیم سول او د (۹۵۳هـ = ۱۵۴۶م) کال په روژه کي کابل هم د همایون لاس ته ورغی او کامران غزني ته وتښتېد او له هغه ځایه ئې د سند ارغونیه حکمرانانو ته پناه یووړه.

همایون په همدې کال سلیمان میرزا د هندو کش له شمالي ولایاتو خخه ماوراء النهر ته وشاره او هغه ولایتونه ئې هم د ځان کړل. بیا همایون په دېر تلوار له شمالي سیمو خخه راغی او د (۹۵۴هـ = ۱۵۴۷م) کال په لومړۍ خور (ربیع الاول) ئې کامران مات کي او هغه بدخشان ته وتښتېد او کابل د همایون لاس ته ورغی.

خو خنګه چي کامران په بدخشان او تالقان او بغلان کي څه نفوذ وموند، نو همایون ئې بې له ځنډه په تالقان کي تسلیمېدو ته مجبور کي او د کولاب ولایت ته ئې واستاوه او میرزا ابراهیم ئې په هغه ولایت کي پرېښود، خپله کابل ته راغی (۹۵۴هـ = ۱۵۴۷م)، خو کامران په کولاب کي یوه ډله راټوله کړه او د پیرمحمد خان په کومک ئې بدخشان ونيو، ځکه نو همایون دریم وار د هندو کش شمالي سیمو ته ولاړ او د هغو سیمو تر تصفیې وروسته ئې د ختلان او کولاب سیمي میرزا کامران ته او د ظفر او تالقان کلا ئې میرزا سلیمان او ابراهیم ته او کندز او اشکمش او نارین ئې میرزا هندال ته ورکړه او پخپله کابل ته راغی (۹۵۵هـ = ۱۵۴۸م) د روژې دوهمه ورځ.

د همایون څلورم سفر بلخ ته د پیرمحمد خان په مقابل کي وو خو ناکامه راوگرزېد (۹۵۶هـ = ۱۵۴۹م) او په (۹۷۵هـ) کال چي کامران بیا په شمالي ولایتو کي څه قوت وموند نو همایون پنځم وار هغې خوا ته ولاړ، خو د غوربند په جگړه کي ئې ماته وکړه او کامران بیا کابل ونيو، خو همایون دېر ژر لښکر راټول کي او په اشترگرام کي ئې د کامران سره جگړه وکړه. کامران لغمان ته وتښتېد او همایون کابل ونيو او میرزا عسکري ئې چي په دې جنگ کي نیول سوی وو، بدخشان او بلخ ته واستاوه، چي له هغه

خايه عربستان ته ولاړ او هلته مړ سو (۹۶۵هـ)، خو کامران بيا د پښتنو د مهمندو او خليل قبيلو څخه لښکر جوړ کړ او د جلال آباد د چهار باغ کلا ئې محاصره کړه، خو همایون هغه په جگره کي له خيبره پېښور ته وشاره او بيا په (۹۵۸هـ = ۱۵۵۱م) کال په چپرهار کي د دې دوو وروڼو تر منځ جگره وسوه. ميرزا هندال ووژل سو او کامران هند ته وتښتېد، مگر سلطان آدم کهکړ هغه ونيو او په (۹۶۰هـ ۱۵۵۲م) کال ئې همایون ته وسپاره او همایون په بېرحمۍ پروند کړ.

په دې وخت کي چي د بابر اولاده په افغانستان کي پخپلو منځو کي سره اخته ول او همایون خپل وروڼه له منځه ايستل او د افغانستان خاوره په وینو لړلې وه، په هند کي شېرشا سوري د مدنيت او نظم او ودانۍ او جهاندارۍ گټور بنسټونه کښېښوول، خو دا مدنيت پالونکی شهنشاه د (۹۵۲هـ = ۱۵۴۵م) کال د لومړۍ خور (ربيع الاول) پر لسمه ورځ د کالنجر د کلا د اور لگېدلو په يوه ناوړه پېښه کي مړ سو او د ده اولادې و نه سوه کولای د ده په شان د افغاني عظمت نغری تود وساتي او افغاني مشرانو چي پوه لارښوونکي ئې نه درلود نو سره خپاره واره سول، خو له دې خوا همایون ځان د وروڼو له جنجاله وزگار کړ. خپل ورور شهزاده محمد حکيم ئې په کابل کي حکمران پرېښوو او پخپله د (۹۶۲هـ) کال د صفري په مياشت د پېښور له لاري د هند د نيولو په نيت و خوځېد او د (۹۶۲هـ) کال د روژې په سر کي د ډهلي پر تخت کښېښوست او د (۹۶۳هـ = ۱۵۵۵م) د لومړۍ خور (ربيع الاول) پر پنځمه په ډهلي کي مړ سو.

او د ده پر ځای د ده ديارلس کلن زوی جلال الدين محمد اکبر (۹۶۳هـ = ۱۵۵۵م) کال د دوهمي خور (ربيع الثاني) پر ۱۲ د جمعې په ورځ په لاهور کي پاچا سو. څنگه چي د همایون د مړيني خبر کابل ته ورسېد، نو ميرزا سليمان او زوی ئې محمد اکبر کابل ته راغلل او محمد حکيم ئې د کابل په ښار کي څلور مياشتي کلا بند کړ خو څنگه چي د اکبر لښکر کابل ته راوړسېد، نو سليمان بې له دې چي د کابل ښار ونيسي بېرته بدخشان ته ولاړ (۹۶۳هـ) او د کابل د چارو واگي د شهزاده محمد حکيم مور (ماه چوچک خانم) په لاس کي ونيولې او مختلف اميران سره په شخړه اخته ول، خو چي په (۹۷۰هـ = ۱۵۶۲م) کال د اکبر له درباره منع خان خانان کابل ته وگومارل سو. دی د جلال آباد په چهار باغ کي د کابل د لښکر سره مخامخ، ماته ئې وکړه او هند ته وتښتېد. څنگه چي همایون کندهار د کلات غلجي شاه محمد ته سپارلی وو نو ځکه صفوي شاه

همایون شاه
۶۸- لمبر عکس

طهماسب یو لښکر د شاه اسمعیل صفوي د نمسي سلطان حسین میرزا په مشرۍ کندهار ته راوړ خو ځاوه او په (۹۴۶هـ) کال ئې د کندهار ښار له شاه محمد څخه ونيو.

همدارنگه په (۹۶۷هـ = ۱۵۵۹م) کال میرزا سلیمان له بدخشانه د بلخ د نیولو په نیت لښکر راویوست او د گازران پر چینه باندي ئې د پیر محمد خان د لښکر سره جگړه وکړه، خو مات سو او زوی ئې محمد ابراهیم د دښمن په لاس ووژل سو.

تر هغه وروسته ابو المعالي ترمذي د (۹۷۱هـ = ۱۵۶۳م) کال په شاوخوا کي د اکبر له درباره کابل ته راوتښتېد او د محمد حکیم خور ئې وکړه او د شهزاده مور ئې د ځینو نورو امیرانو سره ووژله. شهزاده او د کابل مظلومینو د بدخشان له حکمران میرزا سلیمان څخه مرسته وغوښتله. میرزا د غوربند د پله سره د ابو المعالي او کابل د لښکر سره مخامخ سو. ابو المعالي ئې وواژه او د (۹۷۱هـ = ۱۵۶۳م) کال د روژې پر (۱۷) ئې کابل ونيو. سلیمان کابل خپل زوم شهزاده محمد حکیم او میرزا سلطان امید علي ته پرېښوو پخپله بدخشان ته ولاړ او محمد حکیم د اکبري دربار په ملاتړ له کابله د سند تر سینده او له کندهاره د هندو کش تر سلسلې پوري خپلواک حکمران سو او د میرزا سلیمان نفوذ له منځه ولاړ (۹۷۲هـ = ۱۵۶۶م). څنگه چي محمد حکیم په کابل کي غښتلی سو نو د خپل ماما فریدون په لمسه ئې له پېښوره پر لاهور یرغل وکی خو په (۹۷۴هـ = ۱۵۶۶م) کال اکبر شاه له اگری څخه لاهور ته راغی او محمد حکیم ئې بېرته پېښور ته پر شا وشاره.

خو د محمد حکیم په غیاب کي میرزا سلیمان له بدخشانه راغلی او کابل ئې کلابند کړی وو او چي د محمد حکیم د بېرته راتلو خبر ئې واورېد کابل ئې پرېښوو، بدخشان ته ولاړ او له هغه ځایه د خپل نمسي شاهرخ د ابراهیم د زوی له لاسه چي په بدخشان او اندراب او تالقان او کندوز کي غښتلی سوی وو، د کابل له لاري هند ته وتښتېد او د بدخشان حکمراني د شارخ میرزا سوه (۹۸۳هـ = ۱۵۷۵م). خو سلیمان له هنده د بیت الله د زیارت په پلمه اېران ته ولاړ او له هغه ځایه کندهار او کابل ته راغی او په (۹۸۷هـ = ۱۵۷۹م) کال ئې د محمد حکیم په مرسته پر بدخشان او خپل نمسي یرغل وکی او شاهرخ ورسره روغه وکړه. له تالقانه تر هندو کشه سلیمان ته پرېښوو او پخپله ئې د بدخشان اکتفا وکړه (۹۸۸هـ).

شهزاده محمد حکیم تر دې روغي وروسته له کابله د پېښور او لاهور خوا ته

لښکر ویوست او دا ښار ئې کلابند کى، خو د (۹۸۹هـ = ۱۵۸۱م) کال په محرمه اکبر دى د لاهور له شاوخوا خڅه تر شاوشاره او پخپل ورور پسي تر کابله ولاړ دا د ده لومړى سفر وو، مگر کابل او زابلستان ئې بېرته محمد حکيم ته وسپارل او د (۹۸۹هـ کال د صفر پر ۱۴) له هغه ځايه هندوستان ته وگرځېد، خو په بدخشان کي د ميرزا سلیمان او شاهرخ اختلاف ورک نه سواو له دې اختلافه د بلخ حکمران عبدالله اوزبک گټه واخيسته. دواړه ئې کابل ته پر شاوشرل او بدخشان ئې د هندو کش تر سلسلې پوري د بلخ سره يو ځای کى.

شهزاده محمد حکيم د (۹۹۳هـ = ۱۵۸۵م) کال د برات پر ۱۲ په کابل کي مړ سو او اکبر پاچا د کابل د ساتني د پاره کنورمان سنگه د نوي قوت سره راواستاوه او زين خان کوکه ئې د دې ځای حکمران وټاکه او کابل مستقيماً د اکبري هيواد برخه سو (۹۹۵هـ = ۱۵۸۶م). د اکبر لښکري د سوات او باجوړ په سيمو کي د پښتنو د تورياليو قبيلو سره ونښتلې او پخپله اکبر هم په (۹۹۷هـ = ۱۵۸۸م) کال پېښور ته راغى او دا کابل ته د ده دوهم سفر وو او په کابل کي تريوې مياشتي تېرېدو وروسته ئې د کابل حکمراني کابلي قاسم خان ته ورکړه او پخپله پېښور ته وگرځېد، خو د روښاني حکمدارانو او د بايزيد د زوى جلال الدين سره ئې د افغانستان په جگړه کي څلوېښت پنځوس زره شاهي سپاره او د اکبري دربار مهم غړي راجه بيربل د پښتنو له لاسه ووژل سول او غزني د روښانيانو لاس ته ورغى، چي تفصيل به ئې د روښانيانو تر عنوان لاندې راسي.

لکه چي د مخه مو وليکل د کندهار ښار د صفوي شهزادگانو په لاس کي وو او له اکبري هيواده بېل سوى وو، ځکه نو په (۹۹۹هـ = ۱۵۹۰م) کال خان خانان د بلوچستان له لاري پر کندهار حمله وکړه او کابلي شاه بېگ خان دا ښار بيا د اکبري هيواد برخه کړه (۱۰۰۳هـ = ۱۵۹۴م) او د اکبر د دورې تر پايه د کندهار حکمران وو او په (۱۰۱۱هـ = ۱۶۰۲م) کال ئې د بدخشاني شاهرخ زوى ميرزا حسين چي پر کندهار ئې حمله کړې وه، غورته پر شاوشاره او په (۱۰۱۴هـ = ۱۶۰۵م) کال چي د هند شهنشاه جلال الدين محمد اکبر له دنيا ولاړ، د هغه زوى نورالدين جهانگير ئې پر ځای کښېنوست. دا وخت د هرات صفوي حکمران حسين شاملو د سيستان د حاکم په مرسته پر کندهار حمله وکړه، خو شاه بېگ خان په کلا کي بندي کى پښې ئې ټينگي کړې او جهانگير هم له هنده ملاتړ لښکر کندهار ته راواستاوه او صفوي لښکر ناکامه وتښتېدل او د کندهار او سند او

اکبر شاہ
۶۹- لمبر عکس

دینا دین لودھین کتابتون
کتاب پو لیس شمیرہ

ملتان حکمراني د جهانگیر له دربارہ غازي خان ته ورکړه سوه (۱۰۱۴ھ = ۱۶۰۵م). جهانگیر په (۱۰۲۰ھ = ۱۶۱۱م) کال چي روښاني پښتون احداث پر کابل یرغل وکی نو جهانگیر د شاه بیگ خان پر خای قلیچ خان د کابل په حکمرانی وگوماره (د اکبر او جهانگیر سره د روښانیانو د جگړو تفصیل دي د روښانیانو په فصل کي ولوستل سي).
 څنگه چي کندهار تل د صفوي او بابري پاچهانو د جگړې خای وو، اوس هغه د جهانگیر لاس ته ورغلی وو، خو په (۱۰۳۱ھ = ۱۶۲۱م) کال هغه شاه عباس صفوي ونيو او جهانگیر که څه هم په (۱۰۳۵ھ = ۱۶۲۵م) کال کابل ته خپل دوهم سفر وکی، مگر پر دې ئې بری ونه موند چي کندهار ته لښکر وباسي، ځکه ئې نو خواجه ابوالحسن د کابل او بنگښ د سیمو د سند تر سینده حکمران وټاکه او په خپله هند ته ولاړ او د (۱۰۳۷ھ = ۱۶۲۷م) کال د صفر په ۲۸ د یکشنبې په ورځ په لاهور کي مړ سو (۷۰ عکس) او د ده پر خای شاهزاده خرم د ده زوی د هند پر تخت کښېنوست او په شهاب الدین محمد شاه جهان مشهور سو. د بایزید روښان د کهاله جنگونه چي په تېرا او پېښور او کابل او غزني او بنگښ کي د همایون او اکبر له عصره شروع سوي ول. د شاهجهان د جلوس تر وخته ئې دوام وکی، ځکه نو د ډهلي د دربار حکمرانان د افغانستان په سیمو کي د سختو مقابلو سره مخامخ ول (شرح به ئې د روښانیانو تر عنوان لاندي راسي).
 جهانگیر چي له دنیا ولاړ د افغانستان حکمران ظفر خان د روښاني احداث سره په جگړه اخته وو. په دې وخت کي د بلخ حکمدار نذر محمد خان فرصت غنیمت وگاڼه او د بامیان د ضحاک پر کلا ئې یرغل وکی او د افغانستان د شمالي ولایاتو د ټولو سیمو تر نیولو وروسته تر هند وکش راتېر سو او کابل ئې په خونړیو جگړو کي درې میاشتي کلابند کی. شاهجهان خواجه ابوالحسن او مومند لښکر خان د ۱۵ زرو سپرو سره او سپه سالار مهابت خان د شلو زرو سپرو سره افغانستان ته راواستاوه (د ۱۰۳۷ھ = ۱۶۲۸م کال د ذیقعدې میاشت) او نذر محمد د غور له لاري بلخ ته پر شا سو او کابل د لښکر خان لاس ته ورغی (د ۱۰۳۸ھ = ۱۶۲۸م کال د محرمي میاشت). د دې کال په پای کي د شیخ رکن الدین افغان زوی کمال الدین د اټک له غاړو بیا تر کابل پوري پښتانه قبایل د ځان سره یو لاس کړه او د ډهلي د حکومت پر خلاف پورته سو او پېښور ئې کلابند کی، خو د کابل حکمران اسماعیل خان پورته سوي خلک سره تیت کړه او پېښور ئې وساته (د ۱۰۳۸ھ = ۱۶۲۸م کال د ذیحجې میاشت).

جہانگیر
۷۰- لمبر عکس

په اکبري عصر کي حسن خان ترين د اوسني بلوچستان د پښين د سيمو له غټو مشرانو څخه وو، چي زوی ئې شېر خان ترين د صفوي او د ډهلي د تيموري حکومتو تر منځ خپلواک اوسېد او په (۱۰۴۱هـ = ۱۶۳۱م) کال ئې د سيستان د نيولو هڅه هم وکړه. په دې وخت کي د کندهار صفوي حکمران علي مردان پر پښين حمله وکړه او شېر خان د دوکۍ او چيتالي کلاوو ته پناه يووړه خو شاهجهان د (۱۰۴۷هـ = ۱۶۳۷م) کال په منځ کي د کندهار خوا ته لښکر راواستاوه. صفوي حکمران علي مردان خان تسليم سو او کندهار ئې د شاهجهان لښکر ته وسپاره او د کندهار محلي مشران ملک مغدود او کامران (په دې کتاب کي دي د ابداليانو شرح ته رجوع وسي) د شاهجهان له درباره رسماً د کندهار حکمداران وپېژندل سول او د شاهجهان لښکر د هلمند تر غاړو او زمينداور او بست او گرشک پوري سيمي ونيولې (د ۱۰۴۸هـ = ۱۶۳۸م کال دريمه خور = جمادي الاولی) او د (۱۰۴۹هـ) په محرمه کي شاهجهان کابل ته خپل لومړی سفر وکړ او د يوسفزو د جنبش د مخنيوي له پاره ئې چي په نوبار او پېښور کي ئې د شاهجهان غټ حکمرانان وژلي ول، علي مردان خان وگوماره (۱۰۵۰هـ) او سعيد خان ئې په کابل او قليچ خان ئې په کندهار کي مقرر کړ او نيم افغانستان ئې د هندوکش له حدودو څخه تر کندهاره پوري د ډهلي د تيموري دولت برخه کړه، خو پښتانه ملک او دل او ملک حمزه چي په هلمند او سيستان کي ئې خپله خپلواکي ساتله د (۱۰۴۹هـ) کال په برات کي ئې د هلمند پر غاړه د شاهجهان د لښکر سره جگړه وکړه خو ناکامه له منځه ولاړه او شاهجهان پر کندهار باندي د صفوي حملو د مخنيوي له پاره شهزاده داراشکوه د پنځوسو زرو سپرو سره وگوماره او بيا څنگه چي د کندهار صفوي قواوو او د هندوکش د شمالي ولاياتو حکمران نذر محمد خان کابل تهديد او نو ځکه شاهجهان د (۱۰۵۵هـ = ۱۶۴۵م) کال په ذیحجه مياشت کي شهزاده مراد بخش د پنځوسو زرو سپرو او لسو زرو پليو او درنې توپخانې سره راوخوځېدل او دی پخپله هم د (۱۰۵۶هـ) کال په دوهمه خور کابل ته راوړسېد او بې له ځنډه ئې د پروان او د هندوکش د درو له لاري پر شمالي ولاياتو يرغل وکړ او د بدخشان ټولي سيمي ئې تر بلخه پوري ونيولې او د ډهلي د تيموري هيواد وېش ئې د آمو تر سينده ورساوه او خواص خان ئې د کندهار په صوبه دارۍ وټاکه او خواجه عبدالرحمن ئې په بدخشان او سعادت خان ئې په ترمذ او اسدالله ئې په زمينداور او ذوالفقار خان ئې په کابل کي وگومارل او پخپله د پېښور پر

لار لاهور ته ولاړ، خو د نذر محمد خان زوی عبدالعزیز خان د توران والي په (۱۰۵۷هـ = ۱۶۴۷م) کال پر بلخ بیا یرغل وکړ او د ده حملې د هندو کش تر کلاوو پوري ورسېدلې، ځکه نو شاهجهان کابل ته دریم سفر وکړ او شهزاده اورنگ زېب د خپلو لښکرو سره د هندو کش په شمالي سیمو کې د اوزبکو د حملو د مخنیوي له پاره تر بلخ او اندخود او میمنې پوري پر مخ ولاړل، څنگه چې د هندو کش د شمال ساتنه سخته وه، ځکه نو شاهجهان بلخ نذر محمد خان ته وسپاره او پخپله هند ته ولاړ (۱۰۵۷هـ = ۱۶۴۷م کال د رجب میاشت).

صفویانو کندهار هېر نه کړی او په (۱۰۵۸هـ) کال ئې لومړی د کندهار د ښار د غوښتلو په باب کې د دوستۍ له لاري یو لیک شاهجهان ته واستاوه او تر هغه وروسته پخپله شاه عباس ثاني د لوی لښکر او پنځو بالیمز توپو سره له اصفهانه راووت پر کندهار ئې یرغل وکړ او دا ښار ئې په ژمي کې د پنځوسو زرو سپرو په مرسته کلابند کړ. د ډهلي له درباره شهزاده اورنگ زېب د اویا زره تنو لښکرو د لاهور او کابل څخه کندهار ته متوجه سو، خو صفوي پاچا تر خونړیو جگړو وروسته کندهار ونيو او محراب خان ئې د لسو زرو سپرو سره هلته پرېښود. پخپله دی هرات ته ولاړ. شهزاده اورنگ زېب د (۱۰۵۹هـ = ۱۶۴۹م) کال په دریمه خور (جمادي الاولی) محراب په کندهار کې کلابند کړ او پخپله شاهجهان هم کابل ته څلورم سفر وکړ خو څنگه چې ئې کار پر مخ نه بوتی، نو امر ئې وکړ چې اورنگ زېب دي د کندهار څلور میاشتنۍ کلابندي پرېږدي او لاهور ته دي ولاړ سي. دوه کاله وروسته شاهجهان کابل ته پنځم سفر وکړ او شهزاده اورنگ زېب ئې د پنځوسو زرو سپرو او پليو او شلو کلانړوونکو توپو او شلو میانه توپو او لسو مستو جنگي پیلانو سره کندهار ته واستاوه او سعدالله خان ئې د نور لښکر سره د شهزاده د ملاتړ په توګه وګوماره. دې درنو قواوو چې کندهار بیا کلابند کړی وو، تر دوو میاشتو پوري ئې څه کار ونه سو کولای، هغه وو چې بېرته بې نتیجې کابل او لاهور ته ولاړل (د ۱۰۶۱هـ = ۱۶۵۰م د روژې میاشت). بل کال بیا شاهجهان یو لوی لښکر د شهزاده داراشکوه په مشرۍ د کندهار د دریم وار کلابندی له پاره راواستاوه چې په دې لښکر کې یو سل اویا جنگي پیلان او دېرش زره د توپ ګولۍ وې. د کندهار کروړ حکمران محراب خان بیا ځان ټینګ کړ او د کندهار کلا ئې پنځه میاشتي وساتله او شاهجهان بې له دې چې کندهار ونیسي دریم وار هم

ناکامه هند ته ولاړ او په دې توگه یوازي کابل او غزنی د شاهجهان په لاس کې پاته سول او د هغو د ساتنې له پاره ئې بهادر خان افغان وگوماره. کندهار او سیستان او هرات د صفویانو په لاس کې ول او شمالي ولایات له میمنې او اندخود څخه نیولې تر بلخ او تخارستان او هندو کش پورې د توران په حکمدارانو چي د نذر محمد خان اولاده وه، اړه درلوده. کله چي شاهجهان په (۱۰۶۸هـ = ۱۶۵۷م) کال د خپل زوی اورنگزېب له خوا بندي سو او پر ځای ئې اورنگزېب د ډهلي پر تخت کښېنوست، نو اورنگزېب مهابت خان د کابل حکمران او شمشېر خان د غزني حاکم او سعید خان د افغاني کوهستان او پېښور فوج دار وټاکه.

د عالمگیر عصر د افغانستان ډېره له شوره ډکه دوره وه چي تل د هیواد سیمي له اټک څخه تر کابل د دربار د لښکرو او پښتنو تر منځ د جگړو ډگرو و. لومړی د پېښور د شمال یوسفزیانو د باکو او ملا چالاک او سلطان محمود گدون په مشرۍ پر پکلهي یرغل وکړ. عالمگیر په (۱۰۷۷هـ = ۱۶۶۶م) د هغو د مخنیوي له پاره د اټک فوجدار کامل خان وگوماره خو د (۱۰۷۹هـ = ۱۶۶۸م) کال په شاوخوا کې ایمل خان مومند (چي د ایمل شاه په نامه ئې سکه وهله) په خیبر کې د خوشحال خان خټک (نومیالی او جنگیالی پښتون او د پښتو نامتو شاعر) په ملگری د عالمگیر د قواوو پر خلاف ډېر جنگونه وکړل او درې کاله عالمگیر پخپله د دوی د مخنیوي له پاره په حسن ابدال کې پروت وو او شهزاده محمد اعظم په کابل کې وو او آغر خان د پښتنو سره خونړۍ جگړې وکړې، خو چي عالمگیر د تهنرو او دوا به او نوبار او کنډاب او خاپس تر پنځو جنگو او تقریباً د دواړو خواوو د یو لک تنو تر وژلو وروسته و نه سوه کولای چي د پښتنو نهضت له منځه یوسي، نو له دې اوږدې جگړې څخه ئې زړه تنگ سو. پخپله ډهلي ته ولاړ (۱۰۸۱هـ) او ایمل خان په لغمان کې د آغر خان سره خورا لوی خونړی جنگ وکړ، خو چي په (۱۱۰۲هـ = ۱۶۹۰م) کال آغر د پښتنو له خوا ووژل سو او د عالمگیر د دورې په پای کې شهزاده محمد اعظم بهادر شاه په کابل او پېښور کې حکمران وو چي په (۱۱۱۴هـ = ۱۷۰۲م) کال ئې د پښتنو قبایلو یو غټ مشر پر دل خان چي د خپل لښکر سره له خوسته کابل ته راتی د کابل او پېښور د لاري د بندېدو او بلوا له بېرې وواژه.

عالمگیر چي په (۱۱۱۸هـ = ۱۷۰۶م) کال مړ سو معظم له کابل لاهور ته ولاړ او د

شاه جهان
۷۱- لمبر عکس

اورنگزیب عالمگیر
۷۲- لمبر عکس

پاچهۍ بیرغ ئې پورته کی او د ډهلي د تیموري دورې په پای کې ناصر د کابل او پېښور او باقر خان د غزني حکمرانان ول او کندهار تر پښین او مستنگ او دېره جاتو پوري د هوتکي پاچهانو په لاس کې وو. خو چې په (۱۱۵۱هـ = ۱۷۳۸م) کال نادر افشار د بابر د اولادې د پاچهۍ کمبله تر (۲۴۰) کالو وروسته له افغانستانه ټوله کړه. په افغانستان کې د هند د تیموري دورې دوه نیمې پېړۍ موده په خونړیو جگړو تېره سوه او افغانستان د ډهلي د امپراطورۍ او د اېران د صفویانو او د ماوراءالنهر د توراني پاچهانو د درو لویو قوتونو د مخامخېدو او یو ځای کېدو نقطه وه، ځکه ئې نو د پاچهانو له مدنیت روزلو او صنعت او ادب پاللو څخه برخه وانه خيسته او دوه نیمې پېړۍ د خارجي تېري کوونکو سر د داخلي آزادۍ غوښتونکو په سختو جگړو کې وران سو او په افغانستان کې د هند د تیموري مدنیت له ودانیو او عمران څخه کمه نخبه ونه لیده سوه. بې له قهره او وینو او جاسوسۍ.

په افغانستان کې د خارجیانو د دې دوه نیمو پېړیو د ورانیو منظر ډېر زړه دردوونکی دی او هغه څه چې د چنگېز او تیمور تر چور او چپاو وروسته د هرات د تیموریانو دولت جبیړه کړي او مدنیت او صنعت او ادبي آثار ئې منځ ته راوړي ول، هغه په دې موده کې وران سول. خو همدا دوره د افغان ملت د خپلواکۍ غوښتلو او وطن سره د مینې درلودلو د حس خورا ښه ښکارندوی او مظهر دی چې دوه نیمې پېړۍ د درو مدهشو قوتو سره و جنگېد او پردي قوتونه ئې پرې نه ښوول چې د دوی پر هیواد په خوښۍ او آرامۍ حکمراني وکړي.

په دې وخت کې د ډهلي تیموري پاچهانو په کابل او کندهار کې او صفوي پاچهانو په هرات او سیستان کې او توراني پاچهانو په بلخ او بدخشان کې سکه وهله او څنگه چې افغاني قومونه له درو خواوو څخه تهدیدېدل ځکه نو په دوی کې د مقاومت روح او د اتونومي ساتل تقویه کېده او پښتو ادبیات په همدې عصر کې نضج او پوخوالي ته ورسېدل او د آزادۍ او خپلواکۍ غوښتلو لارښوونکو لکه پیرروښان او خوشحال خان او نورو په پښتو ژبه ډېر قیمتي آثار ولیکل او د همدې دورې له ممیزاتو څخه دا هم دي چې د پښتو په ادبیاتو کې د هند د بابري پاچهانو د پردۍ سلطې په مقابل کې یو راز سخته کرکه او تنفر پیدا سو.

په افغانستان کې د ډهلي د تیموریانو ملکي او لښکري تشکیلات د هند د

لوديانو او سوريانو پر اساس ول او مستر سمت او دولافوز په قول شېرشاهي مدني اساسو ته ئې توسعه ورکړې ده او افغانستان ئې پر خلورو صوبو وېشلی وو، چي له هغې جملې څخه د کابل صوبې د بابر د شهنشاهۍ له ابتدا څخه بيا د نادر افشار تر فتح پوري په ډهلي اړه درلوده، خو دوهمه صوبه کندهار کله په ډهلي او کله د اېران په صفويه اړه درلودلې وه. دريمه صوبه بدخشان د ډهلي د تيموريانو او د هغو د پلرني خپلوانو تر منځ د شخړيو ځای وو. خلورمه صوبه بلخ هم کله د ډهلي په بابري کهول اړه درلوده او کله ئې د توران په پاچهانو پوري. د کابل صوبې د بابر په وخت کي د ده په قول شل محله درلودل او عايدات ئې شل لکه شاهرخۍ وې چي د يو کروړ او اته ويشت لکه دام سره برابري وې او همدا صوبه د ابو الفضل په قول له پامير او گلگت او سوات او بنير او باجوړ څخه تر کندهار او زابلستان پوري غځېدلې وه او په اکبري عصر کي پر دوه سرکاره کابل او کندهار وېشله کېدله او د کابل سرکار (۲۲) محله وه او (۴۶۵، ۸۰۵۰۷) دام نغدي او (۱۳۷، ۱۷۸) دام ماليه او (۱۸۷، ۲۸) سپاره او (۷۰۰، ۲۱۲) پلي او پخپله د کابل ښار (۴۱۰، ۷۵۸، ۱۲) دام نغد عايدات درلودل.

خو د کندهار سرکار (۲۴) محله او (۸۱۱۴) تومان (د کليو مجموعه) او (۶۰۰، ۲۹) نغد ديناره او (۷۷۵، ۴۵) پسونه او (۴۵) بلوخي آسان او (۹۷۷، ۷۵۱، ۳) خرواره غله او (۴۲۰) منه وريجي او دوه خرواره اوږه او (۲۰) منه غوړي او (۸۷۵، ۱۳) سپاره او (۲۶۰، ۲۷) پلي دولتي عايدات ول.

لاهوري عبدالحميد د شاهجهان په وخت کي د بابر د اولادې د هيواد له ۲۲ صوبو څخه د افغانستان خلور صوبې او د هغو دولتي عايدات داسي شمېرلي دي:

کابل شپاړس کروړه دام، کندهار شپږ کروړه دام، بلخ اته کروړه دام او بدخشان خلور کروړه دام (هر پنځه دامه د (۲) آنو سره برابر دي).

د ابو الفضل په قول هره صوبه پر څو سرکارو، ښارو، کلاوو او تانو وېشله کېده او صوبه دار ملکي او نظامي آمر وو، چي تر دوولسو کروړو دامه پوري ئې تنخوا رسېدله. د صوبه دار تر امر لاندې يو کومکي (موقتي نظامي آمر) او تعينات (دايمي نظامي آمر) او فوجدار (د لوی نظامي افسر مرستيال) تانه دار او کوټوال يعني کلاوال په مهمو مرکزو کي د هيواد د ښارو، لارو او نظامي کلاوو عامه امنيت اداره کاوه او کله هم يوه صوبه د تيول (اقطاع) په توگه يوه ته د اميرانو او شهزادگانو ورکوله کېدله.

او هغه ته ئې تيولدار وایه. په هره صوبه او ښار کې د مامور محاسبه او ملي چارو دېوان وو او د شرعي محکمو او عدليه چارې هم قاضي اداره کولې، چې د لښکر له پاره (د اردو عدالت) يو تن ځانته بېل عسکر قاضي موجود وو، بخشي يو مامور وو، چې د لښکر تنخوا او لوازم ئې تهيه کوله او واقعه نويس د استخبار او جاسوسۍ چارې اداره کولې چې په هر ځای کې ئې د (هرکاره) په نامه جاسوسان درلوده او کله د ډهلي د بابر د اولادې په دربار کې د ناظم او نظامت په نامه هم فوق العاده تنظيمه رئيسان په موقتي توگه د ځينو مهمو چارو له پاره ټاکل کېدل او د دې ټولو دولتي کارکوونکو رتبې او تنخواوي دا ډول وې: لومړی لس زری (ده هزارى) چې (۷۰۰) اسان او دوه سوه پيلان او دوه سوه بار وړونکي څاروي او (۳۲۰) گادۍ (عرادې) ئې تر امر لاندي وې او د مياشتې ئې له (۶۰) زرو روپو تنخوا اخيستله.

دا رتبې له لس زري (ده هزارى) څخه تر لس باشي (ده باشي) پوري (۶۶) رتبو ته رسېدلې او هر منصب له کښتي خوا له پنځه زري څخه د تنخوا له حيشه درې مرتبې درلودلې مثلاً لومړی پنځه زری، دوهم او دريم پنځه زری.

د ډهلي د تيموري دورې له پاتو ودانيو څخه په افغانستان کې: يو د کندهار د اوسني ښار لمر لوېدو خوا ته د سرپوزې په غره کې د چهل زینې دالان دی چې د هغه دالان د ليکني له مخي د هغه ځای ودانۍ په (۹۳۰هـ) کال کې ميرزا کامران او ميرزا عسکري او ميرزا هندال شروع کړې او په (۹۵۳هـ) کال ئې پای ته رسولې ده او تر هغو وروسته يو اکبري منصبدار مير معصوم نامي په (۱۰۰۴هـ) کال هلته د ماهرو ډبر توپونکو په واسطه په څلور کاله کې يوه ليکنه (کتیبه) د همایون او اکبر په نامه کيندلې ده. بله ليکنه د کندهاري بابا حسن ابدال د خوريي سيد حسن زنجيرپا د مزار کتيبه ده چې همدې مير معصوم په (۱۰۰۱هـ) کال کيندلې ده او همدا راز د کندهار د شمال خوا ته څلوېښت ميله ليري په خاکرېز کې د سيد عبدالجليل (مشهور په شاه مقصود) د مزار ودانۍ او کتيبه ده چې په (۱۰۵۵هـ) کال د سيد معصوم د زوی مير بزرگ له خوا ودانه سوې او کيندلې سوې ده. سيد عبدالجليل د سلطان خليل زوی او د سلطان محمد نمسی په (۸۵۴هـ) کې مړ دی.

د هغه وخت بله کتيبه د سيد محمد مشهور په سيد شېر قلندر د انصاري د زوی د مزار کتيبه ده، چې د تاريخ معصومي په قول د ۹۳۳هـ کال په محرمه کې وفات سوی او

په (۱۰۰۵هـ) کال نوموړي مير معصوم د کندهار د پنجواڼي د سپېروان په غره کي کيندلې ده او ودانۍ ئې باندي جوړه کړې ده. بل د کندهار چارباغ دئ چي د ابو الفضل په قول د بابر له ودانيو څخه وو.

خو په کابل کي د شهر آراء باغ او چارباغ او د آهو باغ د عبدالحميد په قول د بابر د ودانيو له بقاياو څخه ول، چي جهانگير ئې پخپل تزک کي هم ستاينه کړې ده. همدا شان د پغمان باغ (ميرزا الغ بېگ او بابر جوړ کړی) او د بابر تخت چي پخپله د ده په امر په ۹۱۴هـ کال جوړ سوی او په (۱۰۱۶هـ) کال جهانگير د کابل جنوبي خوا ته بشپړ کي او همدا راز د کابل چارچته (مشهور بازار چي عليمردان خان جوړ کړی وو)، د شور بازار مسجد (چي اورنگزېب ودان کړی وو)، د وفا باغ چي په (۹۱۴هـ بابر ودان کي)، د شهباز کلا (چي د ابو الفضل په قول په ۹۹۸هـ کال اکبر جوړه کړې وه) او د استالف باغ او د بابر د مزار مرمرين مسجد او د نملې باغ (د کابل لمر ختيځي خوا ته په ۱۰۵۶هـ کال ودان سوی) د شاهجهان له ودانيو څخه دي.

د کابل حصار چي له پخوا موجود وو. د جهانگيري تزک په قول ميرزا کامران ترميم کي او د بالا حصار ودانۍ د (۱۰۱۵هـ) کال په صفره کي د جهانگير په امر وداني سوې، خو د کندهار د بنار حصار چي په (۱۱۵۱هـ) کال نادر شاه وران کي او له پخوانۍ زمانې موجود وو، د عبدالحميد په قول شاهجهان هغه د اته لکوروپو په مصرف ترميم کي. د کابل شمالي خوا ته د پروان کلا (اوسنی جبل السراج) هم په (۹۵۵هـ) کال همایون ودانه کړه چي د ده د لښکر مرکز وو.

د ډهلي د تیموري پاچهانو په وختو کي کابل او کندهار او بلخ او بدخشان دارالضرب هم ول او د ابو الفضل په قول د اکبر په عصر کي کابل یو له هغو څلورو صوبو څخه وو، چي د اکبر طلايي سکه پکښې وهله کېدله، په څلورو واړو صوبو کي د ډهلي د تیموري يا د صفوي پاچهانو له خوا د سپنو زرو او مسو سکې وهلي کېدلې او د جهانگير په وخت کي په کندهار کي مسي سکې وهلي سوي دي، چي د تقويمي شمسي برجو شکل لري. همدا شان جهانگير د خپل جلوس پر ۱۴ کال په کندهار کي د سپينو زرو روپۍ سکه ووهله چي دا بيت لري: (از جهانگير بن اکبر شاه سکه قندهار شد د لخواه).

په افغانستان کي د ډهلي د تیموريانو د وختو علمي او ادبي نوميالي دا دي:

ابترې بدخشي (شاعر) ابراهيم بېټنى (د مخزن افغاني بشپړونكى)، ملك ابو الفتح سيستاني (سردار شاعر)، آتشي قندهارى (شاعر - په ۹۷۳ هـ كې مړ دى)، شيخ احمد مجدد كابلې (سر هند عارف - ۹۷۱ - ۱۰۳۴ هـ)، ارزاني (پښتو شاعر د ۹۵۰ هـ په شاوخوا كې)، اشرف خان هجري (د خوشحال خټك زوى، پښتو شاعر)، مير اعجاز هروي (شاعر او تړليكونكى)، سليم لودي افغان (شاعر)، افضل خان خټك (په ۱۱۸۳ هـ كې مړ او د پښتو د تاريخ مرصع مؤلف وو)، ملا الف هوتك (د پښتو بحر الايمان ناظم - ۱۰۱۹ هـ)، امام الدين متي زى (۱۰۲۰ - ۱۰۶۸ هـ) د تاريخ افغان مؤلف، امانى كابلې (شاعر)، امانى افغان (شاعر - د ۱۰۷۷ هـ په شاوخوا كې)، امير (د پښتو شاعر - ۱۰۳۳ هـ)، انوري هروي (شاعر)، بابا بلخي (شاعر - د ۹۵۰ هـ شاخوا)، بابو جان (د پښتو شاعر - د ۱۰۵۰ هـ شاوخوا)، خواجه باقى بالله كابلې (عارف او د سلسله الاحرار مؤلف ۹۷۱ - ۱۰۱۲ هـ)، شيخ بايزيد افغان (د عالمگير د وختو نامتو زاهد)، بايزيد روښان (پښتون مشر او ليكونكى)، باى خان (پښتو شاعر - د ۱۱۰۰ هـ په شاوخوا كې)، شيخ بستان بربخ (پښتون شاعر او عارف چې په ۱۰۰۲ هـ كې مړ دى)، بنايي كابلې (د همايون د وختو شاعر)، بوالعجب كابلې (د اكبري د دورې شاعر)، جهانگير هروي (د مظهر الاثر ناظم چې په ۹۴۶ هـ مړ دى)، غزنوي (شاعر ۹۷۳ هـ كال په پېښور كې مړ دى)، تاديب هروي (شاعر ۱۰۸۰ هـ)، تاش محمد كندزى (د حجة الاورنگ شاهيه مؤلف - ۱۱۰۰ هـ)، ترابي بلخي (شاعر)، خوشحال خان خټك (د پښتنو نوميالى شاعر او جنگيالى مشر)، سلطان كندهارى (د اكبر د وختو شاعر)، ثابت بدخشي (شاعر)، ثابت بربخ (پښتون عارف)، ثاني خان هروي (د اكبري د دورې شاعر)، حبيبي كابلې (د يوسف او زليخا ناظم - ۱۰۹۰ هـ)، قاضي نظام بدخشي (د بابر د دورې قاضي خان)، حسام الدين بدخشي (د بابر او همايون د دورې قاضي)، حليمه (پښتنه شاعره - د خوشحال خان خټك لور)، ملك حمزه سيستاني (شاعر - ۱۰۸۳ هـ)، حميد ماشوځېل مومند (پښتو شاعر - ۱۱۰۰ هـ)، حميد گل (پښتو شاعر)، خان گل خليل (پښتو شاعر)، خاني كابلې (شاعر - ۹۸۵ هـ)، خرد بېگي كابلې (شاعر - چې په ۹۷۵ هـ كې مړ دى)، خواندمير (د حبيب السير او خلاصة الاخبار او دستور الوزراء او نورو ليكونكى - په ۹۴۱ هـ كې مړ دى)، خواجه زاده كابلې (د اكبر د عصر شاعر)، خواجه حسن هروي (شاعر - چې په ۹۷۹ هـ كې مړ دى)، خواجه محمد بنگښ (د

عالمگیري عصر پښتو شاعر)، داعي کشمي (شاعر - په ۹۹۴ هـ کال مړ دئ)، دروېزه ننگرهارۍ (د پښتو لیکونکي او نامتو مبلغ)، دولت لوانی (د پښتو شاعر - د ۱۰۵۸ هـ په شاوخوا کي)، رابعه کندهارۍ (د برابر د عصر شاعره)، دوست محمد کاکړ (شاعر او د پښتو غرغښت نامې مؤلف - ۹۲۹ هـ)، دبيري کابلی (د شاهجهان د وختو شاعر)، ربیع بلخي (شاعر - ۱۰۸۰ هـ)، رحمان بابا (د پېښور د پښتو نوميالی شاعر او نامتو عارف)، رونقي بدخشي (شاعر - په ۹۶۴ هـ کي مړ دئ)، زایر بدخشي (شاعر په ۱۰۶۷ هـ کي مړ دئ)، ساغري هروي (شاعر - د ۹۵۰ هـ په شاوخوا کي)، سروري کابلی (د عالمگیر د عصر شاعر)، زرغونه کندهارۍ (د پښتو شاعره چي په ۹۰۳ هـ کال ئې د سعدي بوستان په پښتو نظم کي)، سکندر خان (د پښتو شاعر او د خوشحال خټک زوی)، سلطان کندهارۍ (د اکبر د عصر شاعر)، سلطان علي اوبهي هروي (شاعر د ۹۵۰ هـ په شاوخوا کي)، سلطان محمد خندان (د کابل خطاط او شاعر - د ۱۱۰۰ هـ کال په شاوخوا کي)، سوسني کابلی (شاعر او د جهانگیر د عصر آمر)، سيد احمد خټک (د اکبري عصر له مؤلفانو څخه)، سيف خان خوستی قطغني (په موسيقي کي د راگ پن مؤلف او د شاهجهان د وختو افسر - چي په ۱۰۹۵ هـ کي مړ دئ)، ملا شاه بدخشي (شاعر او د تفسیر لیکونکي په ۱۰۷۰ هـ کي مړ دئ)، شجاع سيستانی (شاعر)، شوخي هروي (شاعر)، شيدای بلخي (د بابر د حضور له پوهانو څخه وو)، امير شېرعلي خان لودي (د مراة الخيال د تذکري مؤلف - ۱۱۰۲ هـ)، شېر محمد هوتک کندهارۍ (۱۰۹۲ - ۱۱۷۵ هـ د اسرار العارفين ناظم په پښتو کي)، شيرمحمد ننگرهارۍ (د پښتو شاعر - ۱۱۰۰ هـ)، صادق کندهارۍ (د همايون د عصر شاعر)، صبوحی بدخشي (شاعر - چي په ۹۷۳ هـ کي مړ دئ)، صبوحی کابلی (د اکبر د دربار شاعر)، صدر خان خټک (د پښتو شاعر او د خوشحال خان خټک زوی)، حاجي عارف کندهارۍ (د پېرم خان د دربار شاعر او مؤرخ او په تاريخ کي د مطلع او مقطع لیکونکي - ۹۸۶ هـ)، عارف کابلی (شاعر ۱۰۰۰ هـ)، ملا عالم گلبهارۍ (د اکبر د وختو شاعر او د صلصلة الجرس ناظم او دلالة العقل او بحر الوجود او عوالم الاثار او فواتح الولاية لیکونکي چي په ۹۹۲ هـ کي مړ دئ)، عباس سرواني (د تاريخ شېرشاهي مؤلف)، عبدالسلام پشاوری (د پښتو لیکونکي او د دروېزه نمسی)، عبدالرحمن بختيار (۹۰۰ هـ د شاوخوا عارف)، عبدالعزيز هروي (د بابر د وختو عالم)، عبدالرحمن رمزي بدخشي (د ردالشيعة او

اثبات نبوت مؤلف)، میر عبدالله د میر نعمان زوی (شاعر او د نقشبندیه له مشایخو څخه وو)، عبدالعلي تالقاني (د انشاه لیکونکی - ۱۰۶۰هـ)، عبدالله نیازی (د اکبري دورې عارف چې په ۱۰۰۰هـ کي مړ دئ او د شیخ سلیم چشتي او سید محمد جونپوري شاگرد)، عبدالله (د پښتو شاعر د ۱۰۰۰هـ په شاوخوا کي)، د هزاره د ضلع عبدالرحمن مانکراوي (په اکبري عصر کي د حسینه مؤلف)، عبدالرحیم منکراوي (د اکبر په عصر کي د رد البدع مؤلف)، عبد الوهاب منکراوي (د اکبر په عصر کي د کنز الدقایق ناظم)، عبدالرسول د سید علي زوی (په ۱۱۱۸هـ کال کي د مجمع اللغات والاسماء مؤلف)، عبدالقادر خټک (د پښتو شاعر او د خوشحال خان زوی)، عبدالصمد بدخشي (د ۹۵۰هـ د شاوخوا شاعر)، عبدالرحیم هوتک کندهاری (د پښتو شاعر)، عبدالرشید د سلطان حسین زوی (د ۱۱۰۰هـ په شاوخوا کي د رشید البیان ناظم)، عبدالرزاق کابلی (د شاهجهان د عصر عالم پر شرح تجرید محاکمات ئې حواشي لیکلي)، عزت هروي (شاعر او د عالمگیر د دربار لښکري افسر چې په ۱۰۸۰هـ کي مړ دئ)، عشقي کابلی (میر بدخشي او د اکبري عصر شاعر چې په ۹۹۰هـ کي مړ دئ)، علي خان (د پښتو شاعر)، سید علي کندوزی د سید قنبر زوی مشهور په پیر بابا (نامتو عرف)، عمر خویشکي (د اکبري عصر له پوهانو او د پیر روښان له پیروانو څخه وو)، عیسی پشاورۍ د اخوند پنجو شاگرد (د اهل بیت د فضیلت د کتاب لیکونکی)، عیسی مشوانی (د پښتو شاعر - ۹۰۰هـ)، عیسی اخوندزاده کاکړ (د پښتو شاعر - د ۱۰۵۰هـ په شاوخوا کي)، میر کلان غزنوي (د اکبري عصر شاعر او آمر)، غلام محمد د شېر خان گي گیاني زوی (په پښتو د معراج نامې او سیف الملوک ناظم ۱۱۱۵هـ)، غیوري کابلی (شاعر او د شهزاده محمد حکیم نوکر)، فخری هروي (شاعر او د همایون د عصر مؤلف)، فصیح هروي (شاعر)، فصیح هروي (شاعره)، فیاض پېښوری (پښتو د بهرام او گل اندامي د کیسې ناظم)، فیاض هروي (شاعر - ۱۱۰۰هـ)، فېروزه کابلی (شاعره او د همایون د درباریانو څخه)، قاسم کندهاری (د اکبر د عصر له پوهانو څخه)، شیخ قاسم سلیماني پېښوری (د اکبر د عصر عارف او د تذکرة اولیاء افغان لیکونکی)، قاسم کاهي کابلی (د اکبر د دربار شاعر)، قاسم شینواری (په پښتو کي د فواید شریعت لیکونکی په ۹۶۷هـ کي)، قلندر (د پښتو شاعر)، کاظم خان شیدا (د خوشحال خان خټک د کورنۍ د پښتو شاعر)، کاشفي بدخشي (شاعر - ۱۰۴۲هـ)،

میرزا کامل د احمد بخشي زوی (د بحرالزمان لیکونکی چي په ۱۱۳۱هـ کال مړ دئ)،
 گدایي کابلی (د همایون د عصر شاعر)، لایق بلخي (د توران د باچا امام قلي خان د
 دربار شاعر)، شیخ متي کاسی (د اکبر د وختو عارف چي په ۱۰۱۰هـ کي مړ دئ)، میرزا
 محمد زاهد هروي د قاضي اسلم زوی (د شاهجهان وقایع نویس ۱۰۶۴هـ او د خپل وخت
 عالم د شرح مواقف د حاشیې او د علامه دوانی د شرح تهذیب د حاشیې او د قطب
 الدین رازی د تصور او تصدیق د حاشیې او د شرح الهیاکل و زاید ثلاثه د حاشیې
 لیکونکی)، قاضي محمد اسلم هروي (د جهانگیر په عصر کي د کابل او هند قاضي او
 د شاهجهان امام وو، چي په ۱۰۶۱هـ کال په لاهور کي مړ دئ)، شیخ محمد امین بدخشي
 (عارف او د قطرات در او د ضروریه د رسالې لیکونکی چي په ۱۰۹۸هـ کال په کشمیر
 کي مړ دئ)، محمد یوسف کابلی د شاه بیگخان زوی (وژلی سوی شاعر - ۹۸۰هـ)،
 شیخ محمد صالح الکوزی کندهاری (د پښتو شاعر - او د ۱۰۱۴هـ د شاوخوا عالم)،
 محمد صالح فارغي (د همایون د عصر شاعر)، محمد تالقاني غافل (شاعر چي په
 ۱۰۵۰هـ کي مړ دئ)، ملا محمد هروي (د اکبري عصر عالم - ۹۸۲هـ)، محمد هاشم
 کندهاری (بېرم خان د دربار شاعر)، محمد طاهر انصاري هروي (د ۱۰۰۰هـ د شاوخوا
 شاعر)، محمد د ابراهیم زوی (د سلطان ابراهیم لودي د عصر مؤرخ او د تاریخ ابراهیم
 شاهي لیکونکی)، علي محمد مخلص روښاني (۹۵۰هـ د پښتو شاعر)، ملا مست زمند
 (۱۰۵۰هـ کال په شاوخوا کي په پښتو د سلوک الغزات لیکونکی)، مستفید جگدلکي (د
 ۱۰۰۰هـ په شاوخوا کي د بخارا د پاچا عبدالعزیز خان د دربار شاعر)، مسعود د عبدالله
 پېښوري زوی (د پښتو شاعر او د ۱۰۰۰هـ په شاوخوا کي د آدم او درخانی د نکل ناظم)،
 مصطفی خان بدخشي (د عالمگیر د دربار امیر او عالم او د قرآن د آیتو د استخراج په
 باب کي د امارات الکلم د کتاب لیکونکی)، مصطفی د نور محمد زوی د عبدالکریم
 نمسی او د دروېزه کړوسی د ۱۱۱۲هـ کال د شاوخوا د پښتو لیکونکی)، مظفر الدین
 بدخشي (د ۹۸۷هـ د شاوخوا شاعر)، میر معصوم نامي د سید صفایي زوی د هغه بابا
 حسن ابدال له نسله چي په کندهار کي (د اکبر د دورې شاعر او نظامي افسر او د تاریخ
 معصومي او طب نامې مؤلف او د معدن الافکار او حسن ناز او اکبر نامې او پري
 صورت ناظم)، مغزي هروي (د میرزا کامران د عصر شاعر چي په ۹۸۲هـ کي مړ دئ)،
 معجز کابلی (د عالمگیر د عصر شاعر)، مفید بلخي (د ۱۰۵۰هـ کال په شاوخوا کي د

بخارا د عبدالعزيز خان د دربار شاعر)، مقصود هروي (د همايون د دربار خطاط)، تاج محمد ممنون (شاعر په ۱۱۵۰هـ کي مړ دئ)، قاسم موجي بدخشي (امير او د همايون د دربار شاعر او د يوسف او زليخا او ليلى او مجنون ناظم چي په ۹۷۹هـ کي مړ دئ)، مهري هروي (د ملکه نورجهان د دربار شاعره)، مير کلان هروي (د جهانگير بنوونکى او نامتو عالم چي په ۹۸۳هـ کي مړ دئ)، ميرک بلخي چي فکري ئې تخلص وو (عالم او شاعر وو او په ۱۰۶۱هـ کال په اصفهان کي مړ دئ)، ميرک هروي (د داراشکوه بنوونکى او د خپل وخت عالم او د عالمگير د وخت صدرکل چي په ۱۰۷۱هـ کي مړ دئ)، مير دوست کابلى (د اکبري عصر خطاط)، ميرزا خان انصاري رويناني (د پښتو شاعر)، مير الهي بدخشي (د کولاب شاعر او قاضي د ۹۵۰هـ په شاوخوا کي)، مير علي هروي (نامتو خطاط چي په ۹۶۶هـ کي مړ دئ)، ميرزا قلي ميلي هروي (شاعر چي په ۹۸۳هـ کي مړ دئ)، ناظم هروي (شاعر - د ۱۰۷۰هـ په شاوخوا کي)، مير نصرالدين هروي (د عالمگير د دربار له پوهانو څخه)، قاضي نظام غازي خان بدخشي (د شهزاده محمد حکيم او اکبر د دربار امير او عالم او د اثبات کلام او بيان ايمان تحقيق او تصديق د رسالې مؤلف او د رسايل تصوف او پر شرح عقايد د حاشيې ليکونکى چي په ۹۹۲هـ کي مړ دئ)، خواجه نظام الدين احمد هروي د محمد مقيم زوى د اکبر د دربار مؤرخ او د طبقات اکبري مؤلف (چي په ۱۰۰۳هـ کي مړ دئ)، نظمي بلخي (د ۱۱۰۰هـ د شاوخوا شاعر)، نعمت الله هروي د خواجه حبيب الله زوى (په ۱۰۱۸هـ کي د مخزن افغاني مؤلف)، نعمت الله د رکن الدين تېراهي زوى (د ذکر و فکر د رسالې او رسايل تصوف مؤلف د ۱۰۰۰هـ په شاوخوا کي)، ښکېخته د پېښور د شمالي د شيخ الله داد مموزي لور (د شيخ قاسم سليمانى مور او په ۹۶۹هـ کال د ارشاد الفقرا مؤلفه)، واصب کندهارى (شاعر په ۱۰۵۰هـ کال په اصفهان کي مړ دئ)، واصل (۹۰۰هـ په شاوخوا کي د پښتو شاعر)، واصل کابلى (شاعر چي په ۹۶۸هـ کي مړ دئ)، واقعي هروي (د اکبر ملازم - شاعر)، والى قطغني وداعي هروي (شاعر او د شاهجهان په وخت کي د کشمېر صوبدار، چي په ۱۰۷۴هـ کي مړ دئ)، وداعي هروي (د اکبر د وخت شاعر)، وفای هروي (شاعر - چي په ۱۰۵۰هـ کال په اصفهان کي مړ دئ)، وقوفي هروي (د اکبر د عصر شاعر او عالم)، ويسى هروي (۹۸۳هـ په شاوخوا کي شاعر او خطاط)، هدايت بدخشي (د خسرو او شيرين ناظم چي په ۱۰۵۰هـ کال مړ دئ)، همت خان (د شاهجهان د

دربار له امیرانو او شاعرانو څخه وو چي په ۱۰۹۲هـ کي مړ دئ)، همت سیستانی د ملک همزه زوی (د شاهجهان د عصر شاعر)، یاري هروي (د ۹۵۰هـ په شاوخوا کي شاعر)، یحیایي سبزواري (شاعر چي په ۱۰۳۵هـ کي مړ دئ)، یکتای بلخي (د بخارا اسام قلبي خان د دربار شاعر)، یگانه بلخي (د بخارا د امام قلبي خان د دربار شاعر)، یونس خیبري (د پښتو شاعر).

د بابریانو په عصر کي هندوستان تر یوې سیاسي اداري لاندې راغلی وو. په همدې وختو کي د اېران صفوي شهنشاهي د کمال لوړې مرتبې ته رسېدلې وه او هم په ترکیه او عربي هیوادو کي د عثمان د اولادې خلافت د افریقا تر پایه غځېدلی وو او په ماوراءالنهر کي هم شیباني کهول (۹۰۶-۱۰۰۷هـ) اقتدار موندلی وو چي دې څلورو اسلامي شهنشاهيو او د گنگا له غاړو په اروپا کي د ایتالیا تر سواحلو او تر جبل الطارق او طنجه پوري ئې د آسیا او افریقا او اروپا پر لویو هیوادو حکم کاوه او د انگلستان او روسیې او هالنډ او پرتگال او هسپانیا د هیوادو سیاسي او تجارتي روابط هم د هند او اېران او عثمانیه سره ټینګ سوي ول، ځکه نو د هند تجارت د پېښور او کابل او بخارا یا کندهار او هرات او بخارا او مشهد له لارو د ماوراءالنهر او اېران سره پر مخ ولاړ او د شاهجهان په وختو کي د کابل او کندهار او بلخ او بدخشان له صوبو څخه په دولتي خزانې کي د دولت د عایداتو له زیاتوالي څخه هم ثابتیږي چي تجارت او کرهڼي او صنعت پراختیا موندلې وه، ځکه د هند او اېران او عثمانی امپراطوریو د صنایعو او تجارت او علومو د انکشاف په لاره کي ښه خدمتونه کړي دي. له ماوراءالنهر او اېران او خراسان څخه به تل صنعت کاران هند ته او له هغه ځایه به نورو هیوادو ته تلې او راتلې. پوهانو او عالمانو به هم له یوه هیواده بل هیواد ته تګ راتګ کاوه. تاجرانو به هم د عثمانیه او اېران او ماوراءالنهر نفیس کالي او مالونه د خراسان له لاري هند ته او هندي مالونه او عقاقیر او دواګانې به ئې خراسان او ماوراءالنهر او اېران او عثمانیه ته وړل راوړل. له دې جهت به نو تل تجارتي بډایي قافلې د کابل او د کندهار او هرات له لارو تېرېدلې او امرتسر او پېښور او ملتان او ښکاپور او کابل او کندهار او هرات او بخارا او خجند او مشهد د تجارتي لاري مهم مرکزونه ول:

په افغانستان کي د بابر اولاده:

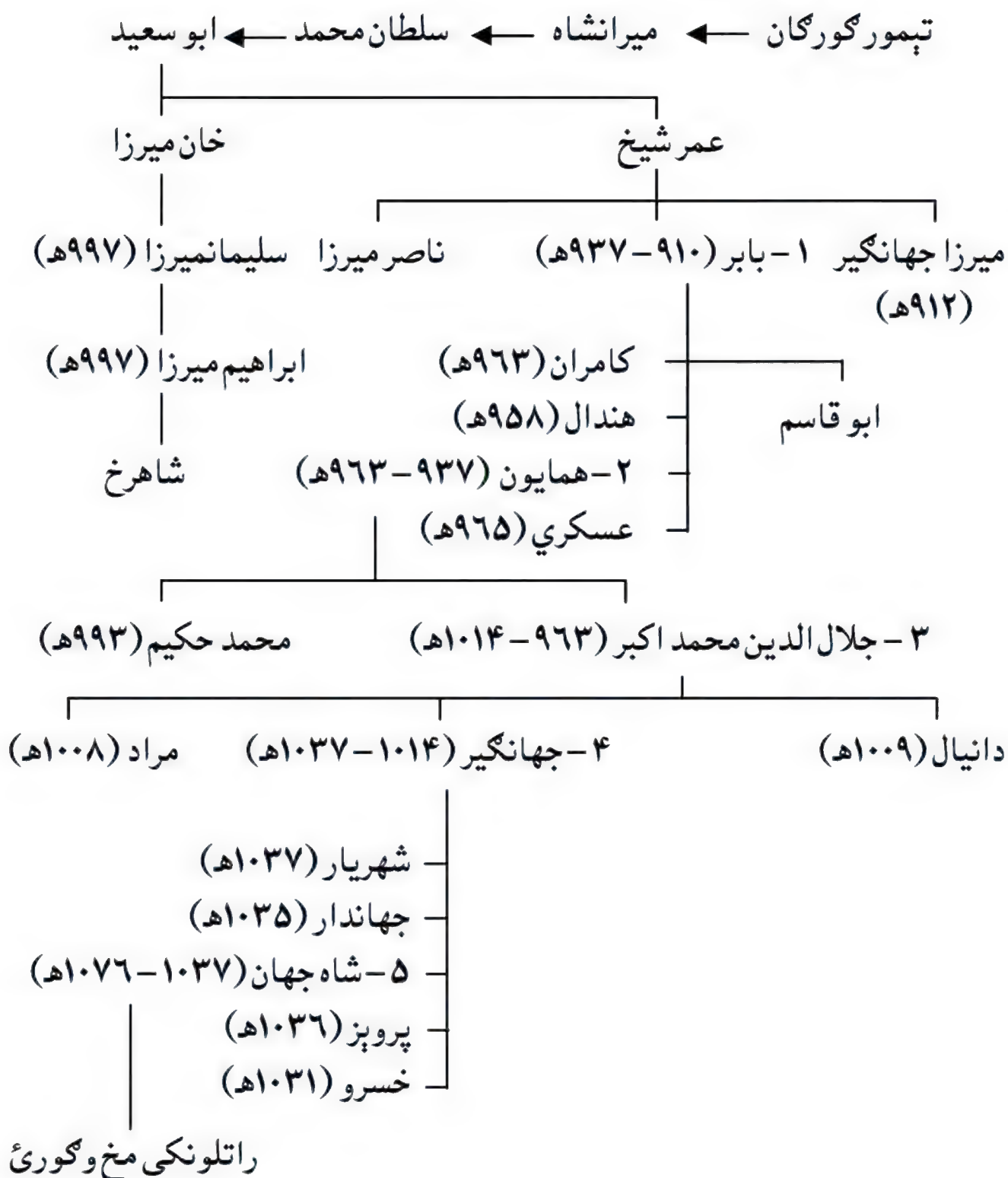
۱. * بابر (۹۱۰-۹۳۷هـ)

۲. *همایون د بابر زوی (۹۳۷-۹۶۳هـ)
۳. *کامران د بابر زوی (د ۹۶۰هـ شاوخوا)
۴. *جلال الدین محمد اکبر د همایون زوی (۹۶۳-۱۰۱۴هـ)
۵. *محمد حکیم د همایون زوی (د ۹۹۰هـ شاوخوا)
۶. *جهانگیر د اکبر زوی (۱۰۱۴-۱۰۳۷هـ)
۷. *شاهجهان د جهانگیر زوی (۱۰۳۷-۱۰۷۶هـ)
۸. *اورنگزب عالمگیر د شاهجهان زوی (۱۰۶۸-۱۱۱۸هـ)
۹. *معظم شاه د عالمگیر زوی (د ۱۱۱۸-۱۱۲۴هـ شاوخوا)

مأخذونه:

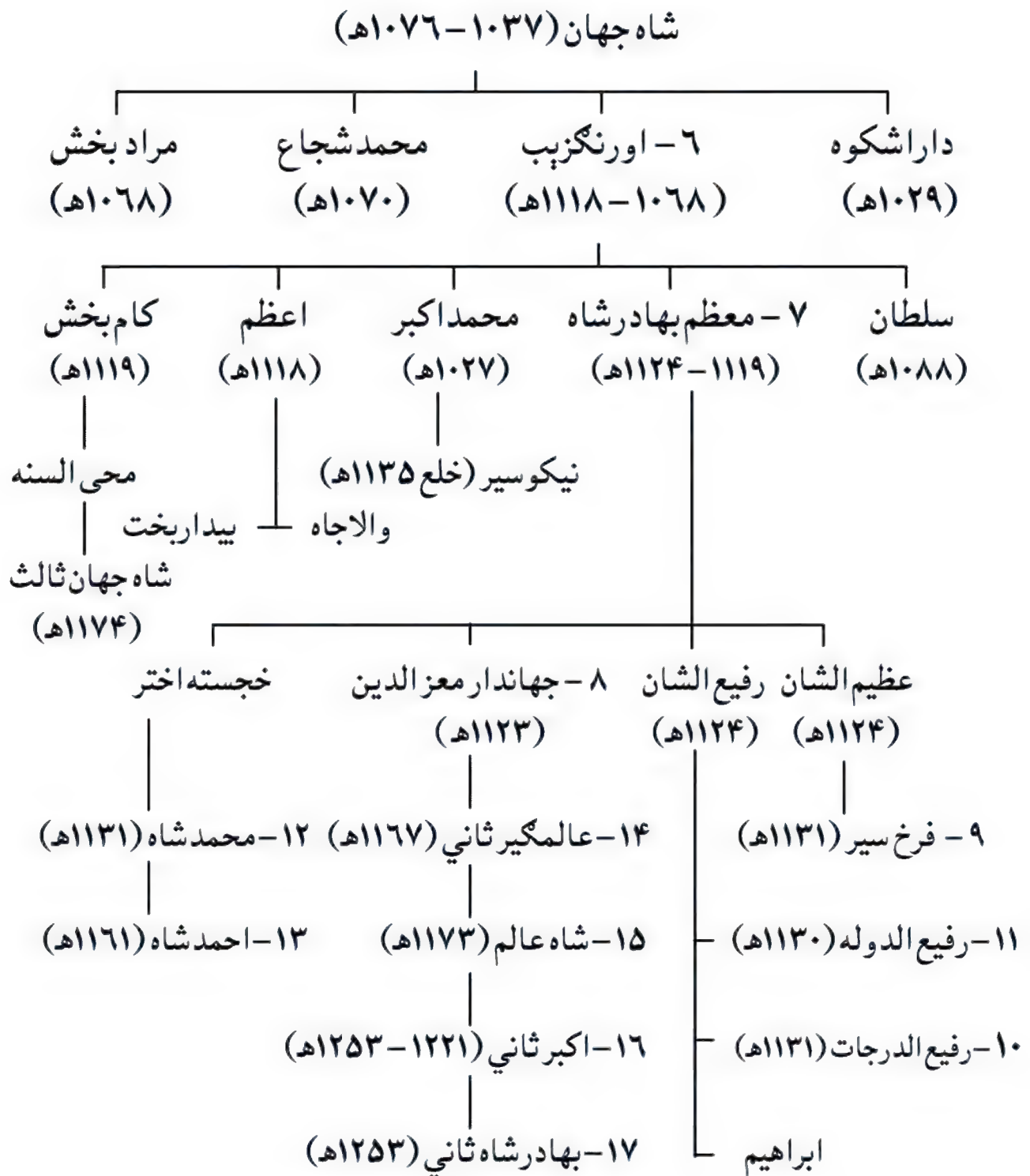
تاریخ هند د دولافوز - بابر د فرانسوي فرنارد گرو نارد - اقبالنامه جهانگیر - اکبرنامه - تزک جهانگیر - منتخب اللباب - عالمگیر نامه - طبقات اکبري - ریاض السلاطین - دول اسلامیه - آئین اکبري - رقعات عالمگیری - منتخب التواریخ - تزک بابر - فرشته - مجمع السلاطین - کیمبرج هستري آف انډیا ۴ ج - دائرة المعارف اسلامي - سیر المتأخرین - تاریخ معصومي - مفتاح التواریخ - مخزن افغاني - خورشید جهان - تاریخ نظامي ایران - تذکرة الابرار والاشرار - سلوک الغزات قلمي پښتو - تاریخ مرصع پښتو - دېوان خوشحال خان پښتو - پټه خزانه پښتو - پادشاهنامه - عمل صالح - افغانستان در عصر تیموریان هند د حبیبی - تاریخ هند د سمیت - ماثرالامرا - سبحة المرجان في آثار هندوستان - د کندهار د چهل زینې لیکنه - تذکرة نصر ابادي - ذکر مجدد - تذکرة علمای هند - د پښتونخوا هار او بهار - پښتانه شعرا ۲ ټوک - روز روشن - تاریخ افغاني د امام الدین هفت اقلیم - شمع انجمن - د راورتي د گرامر دیباچه - شکرستان افغاني - بهارستان افغاني - سکینه الفضلا - قاموس الاعلام ترکی - مذكر احباب قلمي - حجتہ الاورنگ شاهیه قلمي - آشکده آذر - گلشن روه - چراغ انجمن - د خوشحال خان د کلیات مقدمه - تذکرة حسینی - کلید افغاني - سرو آزاد - تاریخچه شعر پښتو - تاریخ ادبیات پښتو ۲ ټوک - ریاض الشعرا خطي - مرآة الخيال - ماثر رحيمي - مخزن اسلام پښتو قلمي - خزینه الصفيا - د عبدالقادر خان د دېوان مقدمه - تذکرة الخواتین - نفایس الماثر - فواید الشریعه پښتو خطي.

د هند بابري پاچهان او شهزادگان

د هند بابري پاچهان او شهزادگان

روښانيان

(۹۶۰هـ - ۱۰۴۷هـ)

لکه په تېرو بحثو کې چې مو لوستي دي، د غور د سوريانو دوره چې په خټه پښتانه او د افغاني مفاخرو ساتندوی ول په بې ساري برم او جلال تېره سوه او هغه شاهنشاهي د خراسان د لمر لوېديځو سيمو له پايه د گنگا تر غاړو خپره سوې وه. که څه هم د چنگېز وحشيانه يرغلو د عظمت هغه کمبله ټوله کړه خو پښتنو هغه برم او جلال هېر نه کړ او په هند کې ئې بيا د لوديانو او سوريانو او خلجيانو او نورو د پاچهۍ په جوړولو لاس پورې کړ، مگر د چنگېز او تيمور د اولادې پر له پسې يرغلو پرې نه ښوول، چې د افغانستان او خراسان خاوره بيا يو سياسي يووالی ومومي او بابر چې د همهغه تکم (نژاد) سړی وو، هغه کار ئې بيا تکرار کړ چې د ده نيکه گانو کړی وو.

په دې پرله پسې څو پېړيو کې پښتانه تل د خپل تېر برم او عظمت د راگرزولو په فکر کې ول او په دې څلور سوه کاله کې د پښتنو په غرو کې داسې مړونه پيدا سول، چې د افغاني تاريخي برم د راگرزولو له پاره ئې د قهارو پاچهانو درنو قواو ته ټټرونه ونيول او پنجه ئې ورسره نرمه کړه او د پرديو فرمانروايانو د ناروا سلطې او سطوت پر خلاف وجنگېدل. لکه په همدې تاريخچه کې چې مو څو واره لوستي دي د تاريخي مجاهدت سره د خپلواکۍ غوښتنې بيرغ پورته او رپولی دی.

يو له هغو مړونو څخه چې غوښته ئې بيا افغان خپل تاريخي برم ته ورسېږي بايزيد مشهور په پير روښان وو، چې استعمار غوښتونکو ورته (پير تاريخک) وايي. دا تاريخي او زړور او د استعمار او تسلط د ښمن شخصيت بايزيد د قاضي عبدالله زوی او د محمد نسي، چې ده ته ئې سراج الدين او ميا مسکين روښان هم ويل. د انصاري له کورنۍ په خټه اورمې پښتون په (۹۳۲هـ) کال د پنجاب په جالندر کې د يېښ (صورت

مهند بي بي) له نسه چي د محمد لور وه وزېږېد. د انصاري كهول لومړی په كندهار كي او تر هغه وروسته د وزيرستان په كاني گرم كي اوسېد او محمد امين د يېښ پلار د عبدالله د نيكه ورور وو او دې كهول په علم او فضيلت شهرت درلود.

د روښان د كهول لومړی نيكه محمد انصاري دوولس زامن درلودل چي له هغې جملې څخه عبدالله فضيلت درلود او د قضا په شغل بوخت وو او لكه چي اخوند دروېزه وايي اورمړ انصاري د وزيرستان له قبيلو څخه دى او ميا روښان له انصاري قبيلې څخه وو.

خو د پنجاب د جالندري په ښار كي د انصاري په نامه يو كهول وو چي ځانونه ئې د ميا روښان اولاده بلله او د دوى سره د (تذكرة الانصار) په نامه يو كتاب وو، چي په هغه كي ئې د بايزيد نسب په اوولسمه سلسله ابو ايوب الانصاري د حضرت محمد ﷺ يوه صحابي ته رسولی دى.

او وايي چي د بايزيد د زېږېدو ځاى جالندهر دى او د ده حجره تر اوسه د شيخ احمد غوث ولي مزار ته نژدې سته.

او په دې ترتيب به ئې د انصاري نوم له دې تاريخي نسب څخه موندلى وي، خو څنگه چي د وزيرستان په اورمړ قبيلو كي په دې نامه كمه قبيله نسته، ځكه نو بايد وويل سي چي انصاريان د پښتنو سره له پلار او نيكه څخه اوسېدل. په دې سبب نو دوى پښتانه ول او ټولو خلكو د احترام په سترگه ورته كتل.

بايزيد په كوچنيوالي كي له خپله پلاره او ملا پاينده او ملا سليمان كالنجري څخه درس ولوست او چي زلمى سو، نو پلار ئې وغوښته چي دى په ملتان كي د شيخ بهاء الدين زكريا په كورنى وگروهوي او د هغو مريد ئې كي، خو څنگه چي ده وده او لارښوونه ارثي مسایل نه گڼل نو د خپل پلاريو وراره خواجه اسمعيل د خداداد زوى او د محمد نمسي ته د ارادت لاس وغځاوه او تل ئې په زهد او اطاعت او تقوى ژوند كاوه او د خپل پلار سره چي ظاهراً قاضي او په دنياوي چارو ككړ وو، نه اوسېد.

په دې وخت كي بايزيد ځانگړي زيار، زهد او مراقبې او تفكر ته ملا وتړله او لكه چي پخپله وايي يوه شپه ئې حضرت خضر په خوب وليد او تر هغه وروسته د قرب او وصلت مرتبې ته ورسېد او تل ئې خپل پلار او مېرېزي ورور شيخ يعقوب د قاضي توب او رشوت اخيستلو څخه منع كول ځكه نو له هغه وخته د ده او د ده د كورنى تر منځ

اختلاف پیدا سوی وو.

بایزید له زلمیتوبه په گرزېدو او سیاحت او د نفس په تزکیه لاس پوري کړی وو او تر کندهار او هند او ماوراءالنهر او سمرقند پوري ولاړ او د پوهانو او د نظر د خاوندانو سره ئې وکتل او مروجہ عربي او دیني علوم ئې زده کړل. په ادب او فلسفه او تصوف کي ئې مطالعات وکړل او د آفاق او انس په سیر بوخت سو او د دې سفر په ترڅ کي ئې د آسانو تجارت هم کاوه، لکه یو وار چي ئې د سمرقند څخه بڼه آسان رانیول او هند ته ئې بوتلل او د ده د سفر و نه له پنځلس کلنۍ څخه د (۹۴۷هـ) کال په شاوخوا کي شروع او د (۹۶۰هـ) کال تر حدو دو پوري جاري ول.

دا وخت نو د بایزید علمي او فکري شخصیت بڼه پوخ او د مؤرخانو په قول یو فکور او عالم او فصیح فاضل سړی ځني جوړ سو. آخوند دروېزه د ده مخالف هم وایي چي هوښیار، پوه او فیلسوف سړی وو. د دبستان مذاهب مؤلف لیکي چي په کابل کي ئې د میرزا محمد حکیم په دربار کي زیات پوهان او علماء په مناظره کي پره کړل او پر هغو ئې بری وموند، ځکه نو میرزا دی په احترام بېرته واستاوه او حتی وایي چي پخپله میرزا او د کابل قاضي قاضي خان او حکیم خان او میرزا اتالیق ټوله پرده معتقد سول. بایزید د خپلو سفرو او گرجېدو په وخت کي په ټوله پښتونخوا کي د پښتنو د مظلومیت حال ته ځیر سو او څنگه چي ئې د لودیانو او سوریانو تېر برم او عظمت هم په یاد وو، نو دا فکر ورته پیدا سو چي دا بې وزلي او تیت و پرک خلک پر خپل ملي مرکز راغونډ کړي او په دوی کي داسي حکومت منځ ته راولي، چي پخپله د دوی حکومت وي او د پښتنو د آزادۍ نغری بیا تود کړي.

په دې کي شک نسته چي د بایزید دا سیاسي نظریه د هند د تیموریانو د هغو ظلمو او ستمو رد عمل وو، چي دوی پر پښتنو کول او په لیدو ئې هر حساس پښتون د مخنیوي له پاره پارېدی.

په دې باب کي موږ دوه تاریخي سندونه په لاس کي لرو: لومړی دا چي بایزید د مشهور بېرم خان د حکمرانۍ په وخت کي د (۹۶۰هـ) کال په شاوخوا کي کندهار ته راغلی وو او تجارتي مالونه ئې راوړي ول، لکه پخپله چي ده لیکلي دي: "د هغي سيمي حکمران پر کاروانيانو ستم وکی او د داد خواهي پر وخت ئې دی هم دربار ته بوت". دی داسي لیکي: "په هغه وخت کي په کندهار کي یو میر وو چي بېرم خان

نومېد، پر هغه کاروان ئې ظلم وکړی... نو د ځينو وارشان ټول سول، د فرياد کولو دپاره او زه ئې هم د ځان سره رهي کړم"...

ما وويل حق تعالیٰ به اميران او پاچهان له عدله وپوښتي او د چا يوه ذره عمل نه ضايع کوي، وربښي ئې چي: (فمن يعمل مثقال ذرة خيراً يره) نو بېرم خان ومنل او وې ويل چي د حال پوښتنه کوم خو پوښتنه ئې و نه کړه د وعدې مخالفت وسو...

له دې بيانه چي پخپله د بايزيد په قلم نقل سوی دی داسي څرگندېږي چي دا ستر پښتني شخصيت پر خپل قوم باندي د پرديو حاکمانو د مظلومو له ليدو څخه متاثره او ظالمان ئې د عدالت او نياو خواته رابلل.

دا شريف احساس چي د پرديو د زړه ځورونکو ستمو له ليدو څخه هر غيرتمن سړي ته بې شکه پيدا کېږي، د روښاني نهضت اساسي سبب سو او تذکره الانصار ئې داسي بيانوي: "حکام مغل ظلم و ستم خود را بر افغانان بغايت رساندند تا جاييکه روزی يکي ازین ستم کاران يکنفر زن افغان را ماخوذ داشت وموی سر او را باسنگ آسیا فرو بست، چون پله سنگ بدوران آمدی، آنزن نیز با آن گشتی و فرياد برآوردی..."

بايزيد چي سپېڅلی پښتون وو، د دې ويرجن حالت په ليدو به سره پېچل کېده او له کوگله بې دود خوت. ځکه ئې نو د هغه ظلم او ستم مخنيوی خپله ملي وجيبه وگڼله او د روحي سير او مراقبت په عالم کي ئې د سرور کاینات ﷻ حضور ته عرض وکړی او اجازه ئې وغوښتله چي د خپل قوم له مظلومانو څخه د جور او ستم د مخنيوي له پاره هڅه وکړي او د ظلم کمبله ټوله کړي. تر هغه وروسته چي ئې داسي روحاني اجازه واخيستله نو په مړانه د پرديو ستمکارانو مخي ته ودرېد او د پښتنو په غرو کي ئې يو داسي نهضت منځ ته راووست، چي په هغه وخت کي د جالندهريو ه نوميالي بزرگ شېخ غوث الکرام داسي وويل: "په غرو کي بيا يو اور بل سو. خدای دې عاقبت ته خير کي".

بايزيد د عدل او انصاف پر لار قدم کښېښوو او له هغې سيمي ئې د جور او ستم کرغېړني نخښي ورکي کړې.

دا بيان ښايي چي ټول پر واقعيت ښانه وي، خو له دې څخه يو حقيقت لاسه ته راځي او هغه دا چي د روښاني نهضت علت العمل د افغان اولس څخه د پرديو د ستمکارۍ مخنيوی وو، چي هغه وخت د (دهلي) د تيموري حکمدارانو د ظلم په اور کي سوځېده. ځکه چي ظلم او ناروا تل په خپل مقابل کي قهرمان زېږوي او ننگيالي

مړونه پاروي.

د پورتنیو لیکو څخه د بایزید روښان د آزادۍ غوښتلو نظریه او د سیاسي عقیدې فلسفه څرگندېدای سي، خو دا مېړه دیو داسي مرکب کرکټر سنجیه درلوده، چي ظاهراً ئې په نورو سیاسي آزادی غوښتونکو او په جنگیالیو جنگ ازموښونکو کي څرک لگېدای نه سي، ځکه دی په عیني حال کي چي یو ننگیالی جگړن وو. د تصوف او صلاح او تقوی او د نفس د ریاضت او ارشاد څښتن هم وو، چي د ده د شخصیت دا جنبه په لاندې لیکو کي دهغه د تحلیل سره لوستل کېدای سي:

د چنگېز او تېمور تر هولناک چور او چپاو وروسته د منځنۍ اسیا په هیواد کي له مصره بیا ترهنده د گوبنه گیرۍ او انزوا او له ژوندون څخه د تېښتي او منفي خواته د رجوع یو راز احساس پیدا سو، چي د هغو تاریخي آلامو او مصایبو او وینو تویولو منطقي نتیجه وه او څنگه چي خلک له مادي آلامو څخه ستي سوي ول نو د تصوف او روحانیت په لمنه ئې منگولي ولگولې او د جگړې او چور او چپاو له ډگره ئې د خانقا گوټ ته پناه یووړه او د تصوف مسلک بشپړ رواج وموند او په ټوله منځنۍ اسیا کي د اولیاء الله او د تصوف د خاوندانو گاونډ د ویرژرلو او ستم وهلو خلکو له پاره یوازینی ټاټوبی گڼل کېده او حتی تر (۹۰۰هـ) کال وروسته په ادربیل کي د شیخ صفي الدین د خانقاه له گوټ څخه یوه لویه شهنشاهي هم تشکیل سوه، چي وروسته ئې پر ټول ایران او د افغاني خاوري پریوې برخي حکم چلاوه او د دربار رسمي کسان د (صوفي) په لقب یاد سول. په بخارا او هرات کي هم د تیمور د اولادې حکومت پر روحي مبادیو ولاړ وو او د دوی په دربارو کي د نقشبندیانو اغېزه دوني زیاته وه، چي د تیمور غوندي مدهش خونخوار هم ورته پر گونډو سوی او تندي ئې پر درشل ورته ایښی وو او د هرات په دربار کي مولانا جامي دونه اغېزه درلودله چي د هغه وخت ستر وزیر امیرعلي شیرنوايي د ده په ستاینه کي شعرونه ویل، او د هند نه هغه سره محمود گاوان نامتو وزیر د خپل نیاز عرض د ده حضور ته لیکه.

په همدې وخت کي د پښتونخوا سیمه چي د هند او ایران او ماوراءالنهر ترمنځ پرته وه. له دې روحي هڅي څخه خورا زیاته متاثره سوې وه، تر دې حده چي یو سړی د پیر بابا په نامه له اټکه تر کابله د خلکو د ځان او مال کالخوايه وو، او ټول ئې تر روحي اغېزې لاندې ول.

دا نافذ او جذاب شخصیت سید علي نومېده، چي د قنبر علي زوی، د سید احمد نور نمسی، د سید یوسف نور کړوسی او د محمد نور کوسی وو، چي دا محمد نور د تیمور لنگ له خوریانو څخه وو او د ده اولادې د تیموري پاچهانو د دربارو سره اړه درلوده او د سید علي پلار له ترمذه کندوز ته راغلی او له هغه ځایه د بابر د زوی همایون سره هند ته ولاړ او پخپله سید علي په مانک پور کي د شیخ سالار رومي لاس ونيو او استفاده ئې ځني وکړه او بیا له هغه ځایه د پښتنو غرو رغو ته راغلی.

سید علي تر (۹۰۰هـ) وروسته زېږېدلی او د (۹۶۲هـ) کال په شاوخوا کي د اټک او خیبر تر منځ سیمو ته راغلی. څنگه چي ده د تیمور د کهاله سره خېښي او اړه درلوده او له بلي خوا په هغو وختو کي د همدې سیمو خلکو د ډهلي تیموري امپراطورۍ ته تل د سر درد پیدا کاوه نو ځکه دې سیمو ته د سید علي راتگ د سیاسي مقاصدو څخه خالي نه وو او دې سیمو ته د رارسېدو سره ئې د یوسفزو د دولت زو د طایفې د یوه لوی ملک لور وکړه او د روحاني اغېزې د خپرولو په ترڅ کي ئې خپل سیاسي مقصدونه هم پر مخ بېول او غوښته ئې چي په دې سیمو کي د دین او روحانیت له لاري د ډهلي د دربار مخالفان بدنام او ناکام کړي او د خلکو میل د ډهلي د دربار اطاعت ته وگرزوي.

سید علي دلته مخلص او خونگرمه مریدان پیدا کړل او په پښتونخوا کي تر دېرشو کالو پوري بې تاج او بې تخته پاچا وو، چي د ډهلي له درباره مادي او معنوي مرسته ورسره کېدله، تقویه او تائیدېده. د ده سیاسي او روحاني مرکز د بونېر په غرو کي (پاچا کلی) وو، چي همهلته په (۹۹۱هـ) کال وفات سو. دې سید او د ده مریدانو په خپل ټول قوت د بایزید روښان تکفیر او ناکامۍ ته ملا وتړله او په راز راز وسیلو ئې (لکه پروپاگنډه او وعظ او خطابه او د کتابو د لیکلو له لاري) پر پیر روښان پوري د الحاد او بې دینۍ او بد اعتقادی تور وتاړه.

اوس به تاسو ته روښانه سوي وي، چي د بایزید د پیدایښت په محیط کي تصوف او طریقت او پیړۍ او مریدۍ څوني غښتلې اغېزه او بشپړ رواج درلود، ځکه نو که بایزید اساساً یو ازادی غوښتونکی جنگیالی مېړه هم وو، خو د خپل محیط د غوښتني له مخي مجبور وو، خپله متاع د بازاریانو د تقاضا سره سمه عرضه کړي او خپل ځان په هغه وسله مجهز کړي چي د ده د سیاسي مخالفانو سره وه او د ده پر ضد ئې استعمالوله. له دې جهته نو بایزید تصوف او ریاضت او طریقت د خپل سیاسي مسلک سره چي په

دې سیمو کې تاریخي مفاخرو لاس ته راوړل او د افغاني پاچهۍ تجدیدول او سیاسي مرکز جوړول، ګډ کړل او یو داسې عجیب مرکب ئې منځ ته راووست چې هم ئې روحي جنبه درلوده او هم مادي.

تر دې ځایه مو د روښاني نهضت د پیدا یښت او د دې خلکو د تفکر د طرز او د دوی د تحریک د فلسفې په شاوخوا کې لنډ څه وویل، اوس د دې ستر مېړه پاته نکل لیکو:

بایزید په زلمیتوب کې شمسیه نومې لودی پېغله په جالندهر کې په نکاح کړه، چې د دې پښتنې مېرمنې له نسه ئې نومیالي اولادونه پیدا سول او لکه د دبستان مذاهب مؤلف چې لیکي: د (۹۶۹هـ) کال تر شاوخوا پوري د بایزید شهرت هري خوا ته خپور سو او ډېر قوت ئې وموند. پښتنو د ده بلنه ومنله او د ده مرستې ته ئې ملا وتړله. بایزید لومړی د دربار او سیاسیت د خاوندانو په لارښوونه لاس پوري کړ او د (صراط التوحید) د کوچنۍ رسالې له لارې ئې خپل نصیحتونه دوی ته ورسول. ده مخلصان مریدان هم پیدا کړل چې د مړینې تر وخته ئې د ده ملا وتړله او د هغو نومیالیو له ډلې څخه دا درې ادیبان او د پښتو ژبي شاعران وروڼه هم ول:

ارزانی (پښتو شعر کې د دېوان خاوند) ملا محمد عمر او ملا علي محمد مخلص (په پښتو کې د دېوان څښتن).

همدا رنگه ملا پاینده او ملا دولت اکوزی او دولت لوانی او میرزا انصاري (دواړه په پښتو کې د دېوان خاوندان) هم د ده ملګري ول.

څنگه چې بایزید د پردیو پر خلاف د جهاد اعلان وکړ او په کابل او پېښور کې ئې د ډهلي حکمرانانو ته بېړه پیدا کړه نو ځکه دولتیانو او د دوی طرفدارانو چې د سید علي پیر بابا له تابعانو څخه ول، د ننګرهار د اخوند دروېزه په روحاني او عملي لارښوونه (چې په فارسي کې د تذکرة الابرار او په پښتو کې د مخزن الاسلام مؤلف وو) د بایزید مخي ته ودرېدل. د ده مرکز دا وخت د پېښور په شمال کې د اشغرد (کله دېر) د ملا دولت مومند په کور کې وو او د (۹۷۹هـ) په شاوخوا کې د کابل صوبدار محسن خان د سید علي او د اخوند دروېزه په مرسته پر ده باندي لښکر راویوست او دی د محسن د لښکریانو لاس ته ورغی او کابل ته ئې بوت او هلته ئې په سیاه چال کې بندي کړ او دې پېښود (۹۸۰هـ) تر شاوخوا پوري دوام وموند.

بایزید په کابل کې لږ موده بندي وو او لکه دمخه چې مو ولوستل، د ده استعداد او د ده د برهان او استدلال او نفوذ قوت د کابل پر حکمران اغېزه وکړه او دی ئې په ډېر احترام له بنده ایله کې او د خپلو ملگرو په مرسته له زندانه راووت او ننگرهار ته ورسېد او هلته ئې بیا د ازادۍ غوښتلو هنگامه توده کړه او خپل سیاسي مرکز ئې د (تېرا) په غرو کې وټاکه او له همدې ځایه بایزید روښان (د پښتني حکومت) بیرغ وړپاوه.

د (۹۸۰هـ) کال په شاوخوا کې د اپریدو او اورکزو او اتمانخېلو زړورو قبیلو د ده اطاعت ومانه خو څنگه چې د هغه ځای زیاترو خلکو د دښمنانو ملاتړلې وه، نور روښان د هغو ملگرتیا و نه منله او ورته وې ویل: "څنگه چې ستاسي زړونه د مغل سره تړلي دي نو د پښتنو منځ ته راتلای نه سئ". خو هغو خلکو خپل لاسونه وتړل او د پښېمانۍ او توبې په توګه د ده حضور ته ورغلل او بایزید د دوی لوی ګناهکاران ووژل او پاته دیارلس سوه تنه ئې د تیرا څخه وشرل او په دې توګه ئې هغه سیمه د پردیو له اغېزې او اثارو څخه بېخي پاکه کړه، خو د پردیو لښکر د تیرا پر (چوری) نومي ځای باندي يرغل وکړ. د بایزید پیروانو چې وسله نه درلوده د هغو تېرو نلانو په واسطه ئې د یرغلګرانو مخه ونیوله چې د تیرا په غرو کې شنه کېږي او هغه ته ئې سخته ماته ورکړه او دا جګړه د روښان د پیروانو په ګټه تمامه سوه.

د روښانه وایي چې: بایزید له تیرا څخه د پردیو پرستو رینښې بېخي وایستلې او دوه سوه او شل تنه ئې تر تېره تېغ تېر کړل او پاته کسان د ملي کسات (انتقام) له بېرې ننگرهار ته وتښتېدل او تر هغه وروسته نو بایزید د ملي قواوو په ترتیب او تجهیزات لاس پورې کې او د پښتنو د تېر عظمت درس ئې د غرو د ننگیالیو اوسېدونکو غوږو ته ورساوه.

د غرو ننگیالي هم په زرو زرو سپاره او پلي د ده خدمت ته حاضر سول او د ډهلي د حکومت پر خلاف ئې د ملي جهاد اعلان وکړ او د بایزید په مشرۍ له تیرا څخه د ننگرهار خواته راوځوځېدل او په (برو) نومي ځای کې کښته سول.

د کابل صوبدار محسن خان چې په دې نهضت خبر وو او د خورالوی لښکر سر ئې په جلال آباد کې انتظار ویوست، د دوی مخي ته راووت او د شینوارو په (تور راغه) نومي ځای کې دواړه قوتونه سره مخامخ سول، سخته جګړه ونښته او د غرو ننگیالي پښتانه چې په تشو لاسو د غرو په لرگو او نیانو ئې جنگ کاوه د ډهلي د پاچاهۍ د وسله

والو قواوو په مقابل کي چي د اور او اوسپني وسلې ئې درلودلې په ډېره مړانه ودرېدل او بايزيد هم د خپلو پيروانو په منع کي په ډېره مړانه جنگېده خو د همدې خونړۍ جگړې په ډگر کي ووژل سو، ځکه نو د تور راغه جگړه د يرغلگرو لښکرو په گټه پای ته ورسېدله.

په ثقه قول دی د (۹۸۸ هـ) کال په شاوخوا کي په ۵۶ کلنۍ شهيد سوی دی او هديره ئې معلومه نه ده خوزيات اټکل دا دی، چي په وزيرستان کي به وي.

بايزيد په خپل ژوند د پرديو په مقابل کي د ملي نهضت بنسټ کېښوو او هم ئې خلکو ته د پښتني حکومت د تاسيس فکر ور پيدا کي او پر سياسي او حربي آثارو سربېره ادبي او علمي آثار هم لري. ده په څلورو ژبو خبري او ليکني کولای سوې، پښتو، عربي، فارسي، او هندي، خو په پښتو ژبه کي د فني تړليکني يعني د مسجع نثر د ادبي مکتب مؤسس گڼل کېږي، چي خپل مشهور کتاب خيرالبيان ئې په همدې تړليکلي او نيم منظوم دی او هم فارسي او عربي او هندي برخه لري. د ده نور کتابونه يو (صراط التوحيد) نومېږي، چي په (۹۷۸ هـ) کال ئې ليکلی دی. بل کتاب ئې حالنامه د خپل ژوندون پېښي د کامل پير د لټولو موضوع او نصيحتونه ليکلي دي. بل کتاب ئې د مقصود المومنين په نامه په عربي ژبه ليکلی، چي د اخلاقو او تصوف او طريقت بحثونه لري. د دې څلورو کتابونو پر ليکلو سربېره ئې د پښتو ژبي له پاره يو رسم الخط هم وضع کړی، چي د دې ژبي مخصوص او ازونه ئې په خاصو اشکالو کي ښوولي ول.

بايزيد په ناکامۍ له دنيا تېر سو، خو د آزادۍ غوښتلو هغه تخم چي ده په پښتونخوا کي وپاشه تر ده وروسته شين سو او ثمره ئې په پښتونخوا کي د آزادۍ غوښتلو پرله پسې نهضتونه ول، لکه په کندهار کي د ميرويس نهضت او په خيبر کي د خوشحال او ايمل هڅي او بالاخره د احمد شاهي لويي شهنشاهۍ جوړېدل. دروېزه د پير روښان مخالف قطب ده او د ده د اولادې دا سياسي مفکوره داسي بيانوي چي: دوی وويل لښکري راغونډوو، هندوستان نيسو، عامه ناره ئې وکړه چي پښتانه سپاره دي پر موږ راټول سي، د اکبر پاچا خزاني زموږ دي.

له بايزيد څخه دوې سلسلې مآثر پاته دي: ادبي مآثر چي د پښتو يوې ډلې ليکونکو لکه دروېزه، بابو جان، حسين، قاسم او نورو د ده د نيم منظوم پر مسجع سبک ئې د نثر کتابونه وليکل.

دوهم حربي او سياسي مآثر دي چي د ده اولادې د پښتونخوا په غرو کي تريوي
پېړۍ پوري د خپلواکۍ غوښتلو جگړو ته ادامه ورکړې وه.

بايزيد حنفي مذهب مسلمان او فقيه متصوف دی، چي په تصوف کي د اهل شهود
مذهب ته ميل لري، خو کله کله د سکر په حالت کي د وجوديه په مشرب هم گروهيږي او
په تصوف او طريقت کي ئې خپلو مريدانو ته مرتبې ټاکلي دي: شريعت، طريقت،
حقيقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت او سکونت چي دا هره برخه يوه مرتبه خاص
دودونه او آداب لري.

اما د ده سياسي پروگرام پر څو بنسټو ولاړ وو:

لومړۍ: د پښتنو آزادي تر دې پلان لاندې:

الف- د پرديو د ظلم په مقابل کي د کرکي د حس پيدا کول.

ب- حکومتيانو ته نژدې کېدل او په انگرېزي اصطلاح نن کواپرېشن.

ج- د آزادي په لار کي جنگېدل، قرباني ورکول او سربښدل.

دوهم: د اداري او مالي او جنگي تشکيلاتو سره افغاني حکومت جوړول.

درېم: په هند کي د افغاني شهنشاهۍ او د غوريانو او خلجيانو او د لوديانو د

مفاخرو ژوندي کول.

دا وو د روښانيانو د نهضت د مؤسس د حالاتو لنډيز اوس به وگورو، چي تر ده

وروسته څه پېښ سول؟ او دا ملي نهضت کم ځای ته ورسېد؟

د خپلواکۍ او آزادي غوښتنې هغه اور چي بايزيد د پښتونخوا د غرو د خلکو په

سينو کي بل کړی وو، د ده په وژلو مړنه سو او تر ده وروسته ئې زوی جلال الدين په

خلورلس کلنۍ کي د پلار د روحاني او سياسي رياست پر مسند کښېنوست. د ډهلي د

دربار مؤرخانو لکه ابو الفضل او خافي خان او بداوني د ده نوم (جلاله) ليکی او وايي

چي: د هند پاچا اکبر دی په دې نامه باله.

د دبستان ليکونکی وايي چي: جلال الدين په خپلواکۍ حکومت کاوه. عادل او

ضابط سپری وو.

په (۹۸۹هـ) کال چي اکبر له کابل هغه ته راغی جلال الدين په پښتنو قبيلو کي په

مشرتوب او رياست پېژندل سوی وو. اکبر هغه خپل حضور ته وروغوښت، خو څنگه

چي جلال الدين د درباريانو په دروه او چل خبر وو، نو د خپل پلار مرکز ته چي د تيرا په

غرو کي وو، ولاړ او پښتانه قبایل چي د پېښور د تیولدار سید حامد بخاري له جوړه ډېر په تنگ سوي ول، پر جلال الدین راغونډ سول او نوموړی ستمگر حکمران ئې وواژه. دا وخت د پښتنو ملي قوت د جلال الدین تر بیرغ لاندې شلو زرو پلویو او پنځه زرو سپرو ته رسېده.

جلال الدین اکبر چي د هند لوی امپراطور وو، د روښاني جلال الدین ورک کولو ته ئې په ډېر شدت ملا وتړله او په (۹۹۴هـ) کال ئې کنورمان سنگ او خواجه شمس الدین خافي د یوه مدهش حربي قوت سره د جلال الدین د مخنیوي له پاره وگوماره. څنگه چي د پېښور د شاوخوا د یوسفزو او غوریو خیلو او مومندو قبیلې ټولي ورسره دي نو د خیبر په غرو کي خورا سختي جگړې وسوې او د اکبر لښکر و نه سواي کولای چي د جلال الدین په مقابل کي څه پر مخ بوزي، ځکه نو اکبر یو بل لوی لښکر د زین خان کوکه سره د خپل مخکني لښکر د ملاتړ له پاره راواستاوه او جگړه لا توده سوه.

دا جگړه تر دا بله کاله جاري وه، څنگه چي د اکبر دوهم لښکر هم د پښتنو د قوت په مقابل کي څه و نه کولای سوه نو اکبر هغه و تړل او په (۹۹۵هـ) کال ئې بل تازه دمه لښکر راواستاوه، چي د بنگښ له لاري د جلال الدین پر قواوو یرغل وکي، او مان سنگه د بگرام له خوا راووزي، خو جلال الدین د خپلو زرو سپرو او پنځلسو زرو پلویو سره پر هغه حمله وکړه. په دې جگړه کي د ده یو نیم زرتنه ووژل سول او اکبري تېري کوونکو ته درانه تلفات ورسېدل.

جلال الدین تر دې جگړې وروسته وکولای سوه، چي خپل نفوذ له تیرا څخه د پېښور د شمال خوا ته په اشغیر کي خپور کي او زړور یوسفزیان هم د ځان ملگري کي. هغه وو چي په (۹۹۶هـ) کال ئې د همدې قبیلو په ملاتړ د سوات او باجوړ په سیمو کي د آزادۍ خوښولو هنگامه توده کړه او د اکبر د لښکرو سره ونښت او بېرته تېرا ته راغی. د اکبر دربار چي د دې سرسخته رقیب د مقاومت د لاسه په تنگ سوی وو، یو دروند لښکر ئې د صادق خان په مشرۍ د تیرا خوا ته وگوماره، چي د جلال الدین د لښکر پر زړه حمله وکي. صادق د اړیدو او اورکزو پر قبیلو بریالی سو او د جلال الدین د لښکریو مشر ملا ابراهیم ئې ونيو، خو پخپله جلال الدین د (وزیرستان) د کاني کورم له لاري پر شا سو او د اکبر لښکري تر ډېري مودې د یوسفزو د هغو قبیلو سره په جگړه اخته وې، چي د جلالی آزادگانو سره ئې لار او اړه درلوده (۹۹۶هـ).

دا وار جلال الدين څلور کاله د جگړې له ډگره مخ واړاوه او وايي چي توران ته ئې سفر وکړ، خو په (۱۰۰۰هـ) کال ئې بيا پښتني قوتونه راغونډ کړل او د اکبر له درباره هم آزمایلي سوي کسان لکه جعفر بېگ، واصف خان او قاسم خان کابلي د ده د له منځه وړلو له پاره وگومارل سول او تر سختو جگړو وروسته د جلال الدين د کهاله څو تنه چي د ده ورور وحدت علي (واحد علي) هم پکښې شامل وو د آصف خان په لاس کښېوتل.

د ډهلي دربار چي جلال الدين د جگړې په ډگر کي د لښکر په زور مات نه کړای سواى، نو دروه او رشوت ورکولو ته ئې لاس واچاوه او پخپله په پښتنو کي ئې نفاق پيدا کى او دروه او رشوت له لاري ئې د قبيلو ځيني مشران د ده پر ضد وپارول چي له هغې جملې څخه ملک حمزه اکوزى په (سرکاوى) کي لاس ورواچاوه خو جلال الدين هغه مات کى، بيا ئې د (ميني) په شاوخوا کي هم حمزه پر شا وشاره، مگر تر هغه وروسته اکبر د حمزه د ملاتړ له پاره خورا زيات لښکر راواستاوه او ټول اکبري قوتونه پر جلال الدين را توى سول. په دې جگړه کي د دلازاک خلکو په (توره بېله) کي د جلال الدين دوه نوميالي وروڼه شيخ عمر او خيرالدين ووژل او بل ورور ئې نورالدين مومندانو وواژه، خو خپله جلال الدين چي ډېر تلفات وررسېدلي ول د تيرا غرو ته ولاړ.

جلال الدين دا وار د غرو د پهلوان په حيث په تېرا کي په مهمو لښکري تجهيزاتو لاس پوري کى او زيات قبایل ئې د ځان سره يو کړل او تر (۱۰۰۱هـ) کال پوري ئې د پښتنو تازه دمه لښکر پر خپل ملي مرکز راغونډ کى. شهنشاه اکبر هم دا پلا خپل ډېر مهم او لومړى درجه کسان د ده د مخنيوي له پاره وگومارل چي د لښکر په مخکښي زين خان کوکه او شيخ فيضي ول. وروسته تر هغه راجه بېربل او سعيد خان او نورو د لسو زرو سپرو سره ئې ملاتړ ته راغله، خو جلال الدين په خورا شدت هغه لښکر پر مخ ووايه او پر شا ئې وشاره، چي د ډهلي د دربار د مؤرخانو په وينا د اکبري لښکر له څلوېښتو څخه تر پنځوسو زرو سپرو څخه يو تن هم د زړورو پښتنو له لاسه ژوندى پاته نه سو او حتی د اکبر د شهنشاهى د ټولو چارو چلوونکى او د اکبري دربار مهم غړى راجه بېربل هم په دې لاره کي سربايلى وو، او زين خان کوکه د نورو اميرانو سره د اټک خوا ته وتښتېد او نور نو له هغې جگړې څخه يوه تن هم نجات ونه موند.

د دې تباهۍ خبر چي د اکبر دربار ته ورسېد، راجه تودرمل ئې د قاسم خان کابلي په مرسته د لاري د څارني له پاره واستاوه او دې خلکو په ډېر چل او ول زين خان کابل ته

ورسولای سو.

تر هغه وروسته د ډهلي قواوو تر څو کالو پوري د قاسم خان کابلي په مرسته د کابل او پېښور لاره ساتله او په (۱۰۰۴هـ) کال بيا جلال الدين پراکبري لښکر يرغل وکړ او اکبر پاچا قليچ خان د ده د مخنيوي له پاره راواستاوه. دا سړی هم تر څو جگړو وروسته د کابل خواته پر شا سو او جلال الدين د پښتونخوا پر ټولو غرو له خيبره نيولې تر تېراپوري او د کابل پر جنوبي سيمو تر غزني پوري بريالی سو او په (۱۰۰۷هـ) کال ئې د غزني ښار هم د توري په زور د پرديو له منگولو څخه ونيو او تر دوو کالو ئې پر هغو سيمو حکومت کاوه. په (۱۰۰۹هـ) کال د اکبر لښکر د غزني په ښار کي اووه ورځي د ده سره جگړه وکړه او هم ئې د هغه ځای ډېر خلک د ده په مقابل کي وپارول، څو چي د جگړې په يوه ډگر کي شادمان نومي ټپي کي او تر هغه وروسته جلال الدين د رباط غره ته ولاړ او شريف خان اتکه چي د ډهلي د دربار حکمران وو، مراد بېگ نامی په ده پسي وگوماره، څو چي هغه زمريالی ټپي ئې چي څو کاله د ملي آزادۍ د ساتني له پاره د پرديو د غښتليو لښکرو په مقابل کي جنگېده وې واژه او د ده له شوره ډک سر ئې اکبري دربار ته واستاوه، حال دا چي د ده ورور کمال الدين لا دمخه په اکبري زندان کي مړ سوی وو.

څنگه چي د ډهلي دربار تصور کاوه، د جلال الدين په وژلو هم د پښتنو د آزادۍ غوښتني تلوسه مړه نه سوه او تر ده وروسته ئې وراره احدات د عمر شيخ زوی او د بايزيد نمسی چي د ده زوم وو، د خپلواکۍ غوښتني بيرغ پر خپلو اوږو پورته کي او د خپلو غيرتمنو اسلافو په شان ئې هنگامه توده وساتله او د دبستان د ليکونکي په وينا احدات يو عادل او ضابط او د خپل نيکه پر آئين ثابت سړی وو. د پښتنو قبایل ورباندي راغونډ سول او د (۱۰۲۰هـ) کال په صفره کي ئې جهانگيري حکمران چي معزالملک بخشي نومېد مات کي او د کابل پر ښار ئې حمله وکړه. په دې جگړه کي د احدات يو ملگری (بارکی) نامی مړ سو او د ډهلي لښکر د نادعلي ميداني او قليچ خان په ملاتړ د ده سره مقاومت کاوه او احدات په دې جگړه کي پر شا سو.

څلور کاله وروسته بيا احدات نوی لښکر د کابل جنوبي خواته په څرخ کي راټول کي او جهانگير په (۱۰۲۴هـ) کال يو دروند او لوی لښکر د ده د مخنيوي له پاره وگوماره. پخپله جهانگير په دې باره کي داسي وايي:

"احداد افغان که از دیر باز در کوهستان کابل در مقام سرکشی و فتنه انگیزیست و بسیاری از افغانان آن سرحد برو جمع شده اند و از زمان والد بزرگوارم (اکبر) تا حال که سال دهم جلوس من است افواج همیشه بر سر او تعیین بوده اند، رفته رفته شکستها خورد و پریشانیها کشید" (تزوک جهانگیری).

د څرخ ډاگونه د دواړو خواوو په وینو سره سول او تر سختي جگړې وروسته جهانگیری لښکرو بری وموند او د احدات ملگري د درو زرو په شاوخوا کي ووژل سول، خو پخپله احدات د کندهار خواته ولاړ او د لښکر مرکز ئې د دښمن د لښکریانو لاس ته ورغی.

په (۱۰۲۸هـ) کال احدات د جهانگیری لښکر په مقابل کي لښکر راغونډ کي او د ډهلي د نامتو درباري مهابت خان زوی امان الله خان ورسره وجنگېد. په دې جنگ کي هم د احدات لښکر ته سخت تاوان ورسېد او غرو ته وخوت.

د ډهلي د لښکر سره د احدات وروستنی جگړه په (۱۰۳۵هـ) کال په تېرا کي پېښه سوه او د جهانگیر لښکر د پښتنو د ملي قواوو سره ونښت. په کابل کي د جهانگیری حکمران د خواجه ابوالحسن زوی ظفر خان خورالوی لښکر راویوست او په تیرا کي ئې پر نواغر (اواغر) چي د احدات د ملي ریاست مرکز وو، یرغل وکي او احدات ئې هلته کلابند کي. یوه شپه چي تېري کوونکي پر کلا وروختل احدات د ژوند تر پایه په مړانه ورسره وجنگېد او په مړانه ئې خپل سر د ملي خپلواکۍ څخه د دفاع په لار کي کښېښوو، شهید سو. د ډهلي لښکرو د ده سر پرې کي او د احمد بېگ د زوی افتخار په لاس ئې د جهانگیر دربار ته سوغات واستاوه. هغه ورځ چي د شهنشاه دربار ته د دې پښتون ملي مجاهد سر ورسېد، نو جهانگیر خدای ته پر سجده سو او د شکر سجدې ئې وکړې، د خوبنۍ د ساز او سرود د ږغولو امر ئې وکي، خو:

سرکشته بر نيزه میزد نفس

که معراج مردان همینست و بس

احداد د روښان په کورنۍ کي تر جلال الدین وروسته زړور او لوی سپری وو. صمصام الدوله د ده په باب کي لیکي:

شجاعت و بهادري او ناسخ داستان رستم و افراسیاب است، و در عهد جهانگیر
آوېزش های سخت با عساکر پادشاهی نمود (مأثر الامراء).

د دبستان لیکونکی د ده اخلاقي ښېگڼې داسې شمېري:

"احداد مردی عادل و ضابط... و حق مردم رسانیدی و خمس اموال که از جهاد بهم رسیدی در بیت المال داشتی و آنرا نیز بغزبان رسانیدی..." (دبستان). تراحداد وروسته ئې زوی عبدالقادر چي د جلال الدین د لور علائي له نسه وو، د پلار پر مسند کښېنوست او دوه کاله ئې په تیرا کي حکومت وکړ، خو چي شاهجهان په (۱۰۳۷هـ) کال ظفر خان د کابل په صوبدارۍ وټاکه او د عبدالقادر په مقابل کي ئې راواستاوه خو عبدالقادر پر ظفر خان بری وموند او د هغه ډېر ملگري ئې ونيول او سزا ئې ورکړه او یوازي د ظفر خان مېرمن له دې معرکې څخه په ډېر مشکل ووتله. دا خونړۍ جگړه د تیرا په خرمانه درې کي وسوه.

تر هغه وروسته عبدالقادر د خپل اکا د زامنو کریمداد او محمد زمان سره تل د تیرا د ملي لښکر مشرتوب کاوه او په (۱۰۳۹هـ) کال ئې د پېښور څخه اووه میله لیري په یولم گذر کي د پښتون کمال الدین په هغه نهضت کي گډون وکړ چي د پېښور په شاوخوا کي د ډهلي د لښکر په مقابل کي منځ ته راغلی وو، خو په (۱۰۴۴هـ) کال عبدالقادر د کابل د صوبدار سعید خان لاس ته ورغی او هند ته ئې فرار کړ. همدارنگه د جلال الدین زوی الله داد چي په دې ملي هڅو کي د عبدالقادر ملگری وو او د پښتنو د ملي ټولنو مشرتوب ئې کاوه، د ډهلي د لښکریانو په واسطه هند ته واستول سو او همدا شان د جلال الدین بل زوی کریمداد د (۱۰۴۷هـ) کال په روژه کي د شاهجهان په امر په پېښور کي ووژل سو.

په دې توگه نو د بایزید روښان د کهاله وروستۍ رونا تر یوې پېړۍ مجاهدو وروسته مړه سوه، خو د ظلم او ستم سره د دې کهول مبارزې او د دوی آزادگي، مړانه او خپلواکي غوښتنه به زموږ په ملي تاریخ کي تل تر تله د یادگار جاوید په شکل پاته وي. د روښانیانو نومیالي:

۱- بایزید پیر روښان د عبدالله اورمر زوی (۹۴۹-۹۸۸هـ) په شاوخوا کي.

۲- جلال الدین د بایزید روښان زوی (۹۸۸-۱۰۰۹هـ)

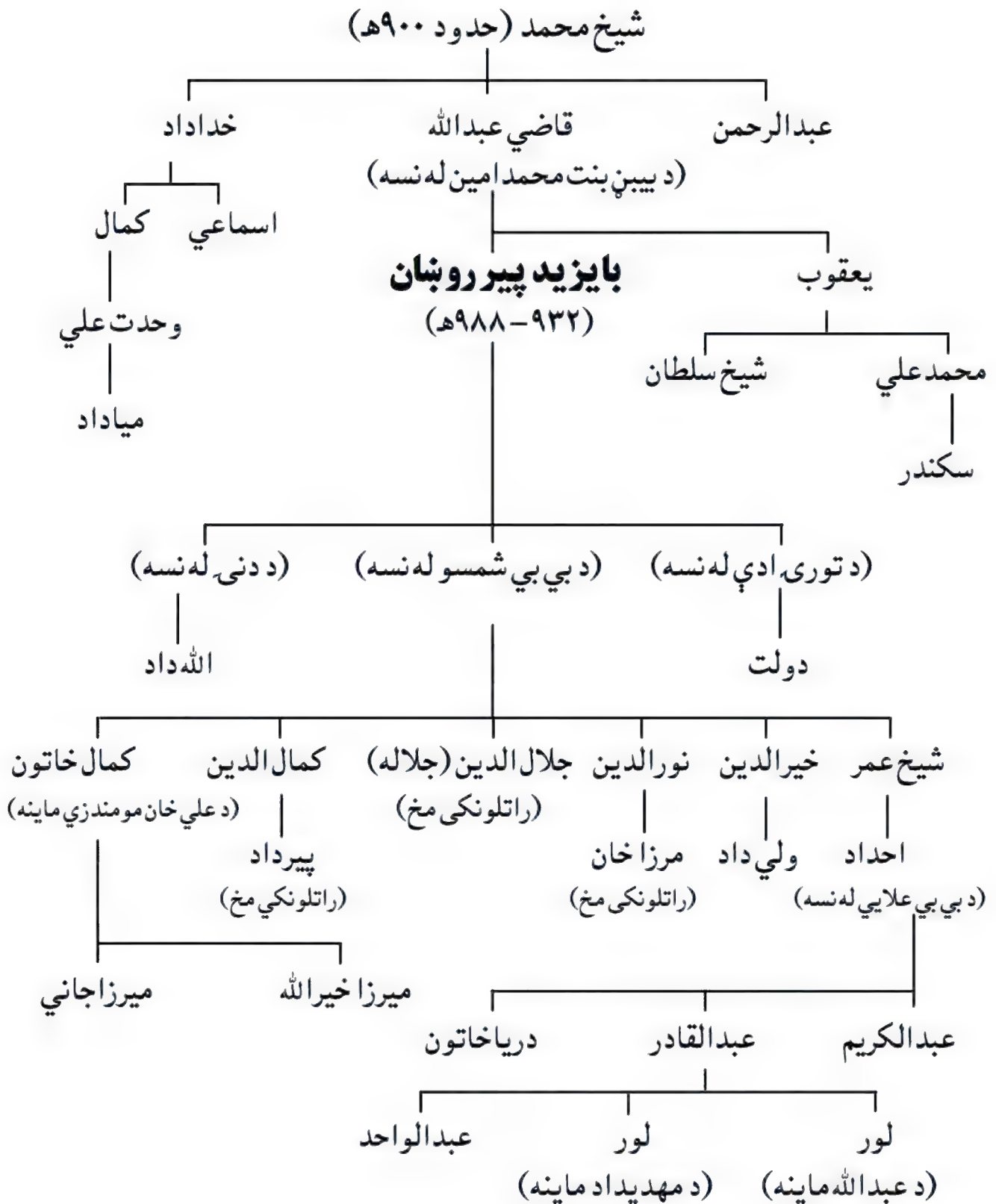
۳- احداد د عمر شیخ زوی او د بایزید نمسی (۱۰۰۹-۱۰۳۹هـ)

۴- عبدالقادر د احداد زوی (۱۰۳۵-۱۰۴۴هـ)

مأخذونه:

د اخون دروېزه تذكرة الابرار والاشرار - د پښتو د شاعر دولت قلمي دېوان - د
 بدايوني منتخب التواريخ - د اخون دروېزه مخزن اسلام - مآثر الامراء - منتخب
 اللباب - پادشاه نامه - تزك جهانگيري - عمل صالح - اقبال نامه - دبستان مذاهب -
 اكبرنامه - طبقات اكبري - د دولافوز تاريخ هند - فرشته - سروي لساني هند، لسم
 ټوك - حيات افغاني - مجله معارف ۱۹ ټوك - صراط التوحيد - تاريخ مرصع - مجله
 آثارعتيقه هند د بمبئي چاپ - تاريخ ادبيات پښتو ۲ ټوك - افغانستان در عصر
 تيموريان هند - د خير البيان پښتو خطي نسخه (۷۴ لمبر شجرې ته دي رجوع وسي).

روښانيان

د شجرې پاته برخه په راتلونکي مخ کي وگورئ!

توخيان

(۹۶۰-۱۲۰۰هـ)

توخي د غلجيو پښتنو يو ټبر دی چي په زابل او د ترنک او ارغنداو پر غاړو د کلات په رغو کي د مقرر تر ټکه پوري اوسېږي.

د ډهلي د تیموریانو او د ابران د صفویانو په وختو کي د توخو یوه کهاله د دې دوو شهنشاهيو په منځ کي خپل واک ساته، چي په (۹۶۲هـ) کال د همدې خلکو یو نومیالی شاه محمد کلاتی په کندهار کي حکمران وو او همایون هغه ولایت ورسپارلی وو. تر شاه محمد وروسته له دې کهاله څخه "ملخی" نامی د اورنگزېب په وخت کي د کلات حکمران وو، چي د اورنگزېب له درباره رسماً د سلطان ملخي په لقب وبلل سو او په هغه فرمان کي چي د (۱۰۹۳هـ = ۱۶۸۱م) کال د دريمي خور (جمادي الاولی) پر ۹ د عالمگیر له درباره د ده په نامه صادر سو دی ئې د ټولو غلجيو د ملک په حیث وپېژاند، چي د حکمرانی وېش ئې له یوې خوا څخه د صفوي هیواد تر ټکه او له بلي خوا د هند د عالمگیر د دولت تر وېشه رسېده او د ده د زړو کلاوو کنډوالې ئې تر اوسه د شاه جوی او کلات تر منځ سته.

د ده په وخت کي د صفویانو او غلجيو ټبرو تر منځ سختي جگړې وسوې، چي په دې جگړو کي د جبارخان سلیمانخېل (چي د کابل او جلال آباد پر لار په خاک جبار کي بنځ دی) ووژل سو او ملخي د ابدالي ټبر د مشره سره چي خدایداد سلطان نومېد یو تړون وټاړه او تر خپل منځ ئې د کندهار د جلدک د گرماو ناوه وېش او ټک وټاکه. دی د انځرگي او سرې ډبري (سرخ سنگ) تر منځ د دروازگی په جگړه کي ووژل سو. دا پېښه د (۱۱۰۰هـ = ۱۶۸۸م) په شاوخوا کي پېښه سوه او د ده پر ځای ئې زوی حاجي عادل کښېنوست، تر یو وخته پوري ده پخپله او د ده زوی بایي خان پر کلات او د کلات پر سیمو حکومت کاوه او د ترنک د رود پر غاړه د کلات او جختران کلاوي د دوی مرکز وو، خو چي په پای کي بایي خان هم ووژل سو او بنالم خان (شاه عالم) د علي خان زوی

او د ملخي وراره او زوی ئې خوشحال خان هم څه موده حکمراني وکړه او د دې کاله ورستني محلي حکمرانان د خوشحال خان زامن اشرف خان او الله يار خان ول، چي اشرف ته د اعليحضرت احمد شاه ابدالي له خوا تر غزني پوري د کلات حکمراني ورکړه سوې وه او پر هند باندي په لومړۍ حمله کي د احمد شاه سره ملگری وو او د تېمور شاه په وختو کي د اشرف خان زوی امو خان ته د غلجيانو مشرتوب ورسېد او د دې کهول پايڅوړد امير عبدالرحمن خان تر وخت واک او اقتدار درلود.

د توخو نوميالي:

- ۱- شاه محمد کلاتی (د ۹۶۰ هـ شاوخوا)
- ۲- سلطان ملخي (د ۱۰۹۰ هـ شاوخوا)
- ۳- حاجي عادل د ملخي زوی (د ۱۱۰۰ هـ شاوخوا)
- ۴- بايي خان د عادل زوی (د ۱۱۱۵ هـ شاوخوا)
- ۵- شاه عالم (مشهور په بنالم خان) د علي خان زوی (د ۱۱۱۵۰ هـ شاوخوا)
- ۶- اشرف او الله يار د شاه عالم زامن (د ۱۱۲۰ هـ شاوخوا)
- ۷- امو خان د اشرف خان زوی (د ۱۲۰۰ هـ شاوخوا)

ماخذونه:

پټه خزانه- صولت افغاني - حيات افغان - خورشيد جهان - آريانا ۲ ټوک - تاريخ سلطاني - د توخو شفاهي روايتونه

کتاب پر لېسې شمېره

ابداليان

(۴۴۰-۱۱۴۴هـ)

ابدالي د افغانستان او هند په تاريخ کي يو ډېر نامتو ټبر دى، چي د نامه ريښه ئې د (۴۰۰م) د شاوخوا سپين پوستي آريائي قبيلې ته چي اپتل (Aptal) يا هپتالي نومېدله رسېږي او دې قبيلې په باختر او تخارستان کي يو غښتلی دولت جوړ کى او د برطانوي دايرة المعارف په قول مؤرخانو ئې نوم (ابدلوي) هم راوړى دى، چي په تواريخو کي ئې مختلف شکلونه هپتل (اودل) = ابدل = هيطل = يفتل ضبط دى.

د اروپا خلک دا آريايي هپتاليان سپين هونان (White Huns) بولي چي د (هون = هان) د کلمې ريښه په پښتنو کي تر اوسه د (خان) په شکل پاته ده، ځکه چي د فيلالوژۍ له مخي په (خ) سره د (ه) اوبنتل روا وه، لکه د (هوارزم) اوبنتل په (خوارزم) سره او د (هو) اوبنتل په (خه) (خوب) سره. دې خلکو تر اسلام دمخه د آسيا په زړه کي حکومت کاوه او د اېران د ساسانيانو د شهنشاهۍ سره وجنگېدل چي د عربو مؤرخان دوى د (هياطله) په نامه ليکي او د دوى پاىخوړ په زابلستان کي د عربو د راوتو او د اسلام د خپرېدو تروخته وو، چي ليکني ئې تر اوسه د کندهار د شمال خواته په روزگان کي سته او د ځينو پاچهانو نومونه ئې هم پښتو دي، لکه امير کولا (مير = لمر) او (کولا = کهول) او سربېره پر دې د دوى بڼې او اندامونه او جگي پزي (چي د دوى پر سکو نقش سوي) هم پښتنو ته ورته دي او داسي څرگنديږي چي دا سپين نژاده آريايي قبایل وروسته تر هغه چي افغانستان ته راغلي د پکھت (پښتون) د پخواني عنصر سره ګډ سوي او د دې هيواد په پخوانيو داخلي عناصرو کي منحل سوي دي.

د اسلامي دورې په تاريخ کي لومړى نامتو سړى چي د (ابدال = اودل) په نامه ياد سوى د پښتني قبيلو مشهور نيکه دى، چي د خپل نامتو کهول سره د سليمان په غره کي اوسېد. دى د ترين زوى، د شرخبون نمسى او د سړه بن کړوسى وو او د ده نوم په پښتو ادبياتو او پخوانيو نسخو کي (اودل- او د جمع منسوب په صورت اودلي =

ابدال) ضبط دئ چي د (۴۴۰ هـ = ۱۰۴۸ م) په شاوخوا کي ئې پښتانه قبایل پر ځان راټول کړي ول او د ده له تکومه (نژداه) ملک سلیمان د عیسی زوی چي په زیرک مشهور وو، پښتني قبیلې د سلیمان له غره څخه د کندهار سیمې ته بوتلی او هلته ئې میشته کړې او د خپل ژوند په پای کي ئې خپل زوی ملک بارک په یوه لویه جرگه کي پر ځای کښېناوه او تر بارک وروسته د زیرک بل زوی ملک پوپل خپل نفوذ د (اوسني بلوچستان) تر شال او بوبه ورساوه او د پنځه شپېتو کالو تر مشرتوب وروسته د ۸۹ کالو په عمر مړ سو. تر هغه وروسته ئې زوی ملک حبیب او بیا د ملک حبیب زوی ملک بامي د کندهار د قبایلو اولسوالان ول او د سلطان سکندر لودي سره ئې (۸۵۵ - ۹۰۰ هـ) دوستانه روابط درلودل او نوموړي سلطان د ملک حبیب مشرتوب رسماً پیژندلی وو.

تر هغه وروسته بهلول د کاني زوی او د بامي نمسی او ملک صالح د معروف زوی او د بهلول نمسی لایق اولسوالان ول او صالح د شېرشاه سوري (۹۴۷ - ۹۶۰ هـ) د دربار سره ښه روابط درلودل او خپل نمایندگان ئې هند ته ولېږل او ترده وروسته ملک سدو د صالح ورور چي د سدوزو لومړی نیکه دئ په یوه لویه قومي جرگه کي د کندهار د اولسوالۍ او مشرتوب پر مسند کښېنوست (د ۹۶۵ هـ = ۱۵۵۷ م کال د ذیحجې پر ۱۷ زېږېدلی) او د کندهار ارغسان ئې خپل مرکز وټاکه او خپل رقیب حاجي زله خان ئې له منځه یووې او محمد د بارکزو مشر (د محمدزو لومړی پلار) د سدو معاصرو او د سید جمال الدین افغاني او نورو مؤرخانو په قول د صفوي شاه عباس له درباره هم په رسمیت پیژندل سوی وو (د ۱۰۱۰ هـ = ۱۶۲۱ م شاوخوا). هغه وخت چي سدو د خپل وخت مقتدر محلي حکمران (۷۵) کلنۍ ته ورسېد، نو په یوه لویه قومي جرگه کي ئې له خپلو پنځو زامنو (خواجه خضر خان، مودود (مغدود) خان، زعفران خان، کامران خان او بهادر خان) څخه خواجه خضر خان پر خپل ځای اولسوال او قومي مشر وټاکه او څلور نوميالي وروڼه ئې د شاهجهان معاصران ول، چي په (۱۰۴۷ هـ = ۱۶۳۷ م) کال د شاهجهان لښکرو د دوی په مرسته کندهار ونيو او د شاهجهان له خوا د کندهار اولسوالان وپیژندل سول. دوی د ډهلي د دربار سره دوستانه روابط درلودل او په (۱۰۵۰ هـ = ۱۶۴۰ م) کال ملک مغدود خان او کامران ډهلي ته ولاړل او شاهجهان ئې احترامانه هرکلی وکړ. ملک مغدود په (۱۰۵۳ هـ = ۱۶۴۳ م) کال د کابل د حکمران

امیر یحیی سره جگره و کره او ووژل سو او کامران فاضل سړی وو، یو کتاب ئې د (کلید کامراني) په نامه په پښتو ژبه په (۱۰۳۸هـ = ۱۶۲۸م) کال لیکلی وو. خضر خان د گریفن په قول په (۱۰۳۶هـ = ۱۶۲۶م) کال مړ سو او تر هغه وروسته ئې زامن خداداد سلطان مشهور په (خودکي) او شېر خان د کندهار مشران او ولسوالان ول.

خداداد خان د خپلو گاونډیو غلجیو قبیلو سره دوستانه روابط وساتل او په قومي جرگو کې ئې د سلطان ملخي سره مفاهمه وکړه او د دوستۍ تړون ئې وتاړه او د دواړو خواوو د ولسوالیو تر منځ وېش ئې د کندهار څخه پنځوس میله لمر ختیځي خوا ته د جلدک گرماو او ډبرین پل وټاکه او د ډوب او بوري محکي ئې د سلیمان د غره تر لمنو نیولې او د (۱۱۰۵هـ = ۱۶۹۳م) کال په شاوخوا کې د ده ورور شېر خان د کندهار د صفوي حکمران سره ونښت او د کوږک په بند کې ئې صفوي لښکر پوښانه کړی. ده د مغدود خان پر زوی شاه حسین باندي بری وموند او حسین ئې ملتان ته فرار کړی او همدې حسین ته عالمگیر په سیالکوټ او رنگپور کې جاگیر ورکړی وو او د گریفن په قول د دکن په جگره کې د عالمگیر سره د اووه زری په منصب ملگری وو او د ده ورور الله داد خان د دوو سوو سپرو د مشرۍ رتبه درلودله. دا حسین خان په (۱۰۶۹هـ = ۱۶۵۵م) کال په رنگپور کې مړ سو او شجاع خان د احمد شاه ابدالي په وختو کې او شریف خان د تیمور شاه په دوره کې او مظفر خان رکن الدوله چي د ملتان د ناظمانو په حیث مقررول، د همدې حسین اولاده ول.

د سدوزو وروڼو مرکز عموماً د کندهار څخه دېرش میله لمر ختیځي خوا ته د ښار صفا سیمه وه او د صفوي له درباره هم د (میرزا) په لقب پېژندلې سوي ول او د ډهلي دربار شیر خان ته د (شهزاده) لقب ورکړی وو. له کندهاره تر فراه پوري د ابدالي قبیلو مشرانو لکه بدال خان بامیزی او میر الکوزي او نورو د ده مشرتوب منلی وو. تر شېر خان وروسته ئې زوی سرمست خان او تر هغه وروسته د سرمست خان زوی دولت خان د کندهار ولسوالان سول او د پلرو د مشرتوب پر ځای کښېناستل او د سلطان خداداد زوی حیات سلطان هم د کندهار ولسوالي دولت خان ته وسپارله او پخپله د خپل ورور لښکر خان او شېزو زرو ابدالي کورنیو سره ملتان ته ولاړ. دولت خان د کندهار د ښار د صفوي حکمران سره سختي جگړې وکړې او د خپلي خپلواکۍ بیرغ ئې تر غزني او د سلیمان تر غره پوري وړپاوه. دا هغه وخت وو، چي د اېران صفوي او د ډهلي تیموري

دولتو پخپلو منځو کي د کندهار د ښار پر سر په نزاع سره اخته ول او لکه چي دمخه تېر سول، شاهجهان او عالمگیر په وارو وارو کندهار ته لوی لښکر راواستول.

دولت خان چي د دې صحنې پهلوان وو، خپل اقتدار ئې خپراوه او دواړي خواوي د ده مرستي ته اړ ول. لکه چي دوهم صفوي شاه عباس په هغو لیکنو کي چي د (۱۰۵۹هـ = ۱۶۴۹م) کال په سر کي ئې دولت ته رالېږلي وې، دی ئې "ایالت پناه، کوتوال قلعه قندهار" بللی دی او د یوې داسي خورا لویي صوبې د حکومت د ورسپارلو وعده ئې ورسره کړې وه چي د اېران او هندوستان په هیواد کي ئې ساری نه وو (عباس نامه).

څنگه چي د دولت خان د نفوذ لمنه خپره سوه نو پنځوس کاله ئې په بریالیتوب سره حکومت وکړ او د صفوي دولت د بیگلر بیګي واک او اختیار ئې یوازي د کندهار په کلا کي کلابند کړی وو، ځکه نو تر (۱۱۰۶هـ = ۱۶۹۴م) کال وروسته شاه حسین صفوي زمان خان د کندهار له حکمرانۍ څخه وروغوښت او د هغه پر ځای ئې نصراني گرګین خان گرجي د شاهنواز خان په لقب د کندهار بیگلر بیګي وټاکه. دا ظالم سړی چي د صفوي دولت د سقوط سبب سو، د شپې د خونخوارو سپرو سره په ښار صفا کي د دولت خان پر کور ورتوی سول. دولت خان او د هغه زوی نظر محمد خان ئې (د ۱۱۱۵هـ = ۱۷۰۳م کال په شاوخوا کي) ووژل. ابدالي قبیلې د خپل مشر دولت خان په وژنه ډېر خواشینی سول او د هغه زوی رستم خان ئې پخپل مشرتوب وټاکه. رستم لایق سړی وو او د سرور خان بامیزي او کټه خان اکوزي په کومک ئې د اولسوالۍ چاري پر مخ بېولې او د ده کشر ورور زمان خان د یرغل په توګه په کرمان کي د صفوي حکومت په لاس کي وو. ځکه نو رستم خان د صفویانو سره بر ملا مخالفت نه سو کولای، خو د کندهار په جنوب کي ئې د بلوڅانو په واسطه صفوي لښکر تباہ کړی او د څلور کاله وروسته چي رستم مړ سو، نو ابدالي قبیلې هم بې مشره پاته او سره تیت سوې او د پښتني قبیلو مشرتوب د هوتکو د کهول نامتو مؤسس حاجي میرویس لاس ته ورغی او ابدالي مشران هرات ته ولاړل، هلته ئې خپلي حکمرانۍ ته ادامه ورکړه (د ۱۱۱۹هـ = ۱۷۰۷م).

دمخه مو وویل چي حیات سلطان ابدالي د دولت خان په وختو کي په ملتان کي اوسېد. هغه وخت چي په (۱۱۲۳هـ = ۱۷۱۱م) کال کي خسرو خان په کندهار کي د پنځه ویشتو زرو تنو صفوي لښکر سره د میرویس خان له لاسه تباہ سو، عبدالله خان د حیات سلطان زوی د خپل زوی اسدالله خان سره له ملتانه راغی او په هرات کي ئې پر صفوي

بيگلر بيگي عباس خان شاملو باندي يرغل وکړ. د هرات لمر لويديځي خوا ته د غوريان د دوشاخ په غره کي ابدالي قبيلې او هراتيان ورباندي راغونډ سول او اسفزار ئې ونيو او د صفوي نوي حکمران جعفر خان ئې مات کړ. دې افغاني لښکر د (۱۱۲۹هـ = ۱۷۱۶م) د روژې پر ۱۶ هرات ونيو او غوريان او کولاب او بالامرغاب او بادغيس ئې د هرات د ټولو سيمو سره پخپل حکومت پوري ونښلول. هغه وخت چي فتح علي خان ترکمان له اصفهانه د خورا لوی لښکر سره د دوی مقابله ته راغی، د غوريان په کوسويه کي ئې هغه ټول لښکر تر تبغ تېر کړ او په هرات کي ئې د ملي حکومت اعلان وکړ. اسد الله خان په هغه جگړه کي چي په (۱۱۳۲هـ = ۱۷۱۹م) کال ئې د خاشرود پر غاړه په دلارام کي د شاه محمود هوتک سره وکړه ووژل سو او عبدالله خان چي د خپل زوی له مړيني څخه ډېر ويرجن سوی وو، د هرات د مليونو مشرتوب ئې د الکوزي مشر عبدالغني خان په مشوره د دولت خان زوی زمان خان ته چي فعال او لايق سپری وو، وسپاره. ده ابدالي قبيلې د هرات د ټولو ملي قواوو سره يو کړې او د صفويانو جگړن اميران ئې د جعفر خان بيگلريگي سره يو ځای د هرات په ښار کي ووژل. صفوي دربار صفي قلي خان ترکمان د لوی لښکر سره له مشهده د هرات خواته راوکوچاوه، خو د هرات ملي لښکر د زمان خان په مشري صفي قلي او د هغه لښکر د کافر کلا په ډگر کي ووژل او زمان خان تر دوو کالو او پنځو مياشتو پوري په ډېر برياليتوب حکومت وکړ او په (۱۱۳۵هـ = ۱۷۲۲م) کال له دنيا ولاړ.

د زمان خان تر مړيني وروسته د عبدالله خان زوی محمد خان د کندهار له ښور او که راغی او د هرات د حکمرانۍ واگي ئې په لاس کي ونيولې او تر مشهد پوري پر مخ ولاړ. هغه ښار ئې څلور مياشتي کلابند کړ (د ۱۱۳۶هـ = ۱۷۲۳م په شاوخوا کي) او خپل نفوذ ئې په خراسان کي خپور کړ. د غوريان لمر لويديځي خوا ته ئې د سنگان کلا ونيوله، خو ابداليانو دی خلع کړ او د ده پر ځای ئې د زمان خان مشر زوی ذوالفقار خان د کندهار له ښور او که راوغوښت او د ځان امير ئې وټاکه (۱۱۳۶هـ) او د نزاع د ليري کولو له پاره ملي جرگه جوړه سوه. دې جرگې د باخرز او بادغيس حکمراني ذوالفقار خان ته ورکړه او د عبدالله خان زوی رحمان خان ئې د فراه په حکمرانۍ وگوماره او په هرات کي ئې د مليونو د مرکزي حکومت له پاره د عبدالله خان بل زوی الله يار خان له ملتانه راوغوښت (۱۱۳۸هـ ۱۷۲۵م).

الله يار خان او ذوالفقار خان زړور مروڼه ول او د نادر شاه افشار د متجاوزو لښکرو په مقابل کې ئې سخت جنگونه وکړل او په (۱۱۳۹هـ) کال چي نادر شاه مشهد ونيو او اته زره تنه لښکر ئې د سنگان کلا ته واستول نو د هرات حکمرانانو په يوه ملي جرگه کې د نادر په مقابل کې خپل ملي قوتونه راغونډ کړل او په (۱۱۴۱هـ = ۱۷۲۸م) کال الله يار خان په تربت جام کې د نادري لښکر مخه ونيوله. نادر په يوه ليک کې د الله يار څخه روغه وغوښته خو و نه منله سوه او په کافر کلا کې جگړه وښته او د نادر پښه ټپي سوه او د هرات لښکر را پر شا سو هرات ته راغی، خو الله يار خان بيا د خپل لښکر سره له هراته څخه دوه فرسخه ليري د پريان په رباط کې د نادر مقابلې ته ورغی او ذوالفقار هم د جبهې شا ته د ده ملاتړ کاوه. نادر شاه مجبوره سو، چي د دوی سره روغه وکړي او پر هرات باندي د دوی حکمراني ومني. هغه وو، چي تر دوو مياشتو پرله پسې جگړو وروسته د (۱۱۴۱هـ = ۱۷۲۸م) کال د ذوالحجې د مياشتي په څلورمه بېرته مشهد ته ولاړ.

يو کال وروسته د هرات مليونو د عبدالغني الکوزي په قيادت الله يار خان مروچاق ته واستاوه او د هغه پر ځای ئې د هرات حکومت ذوالفقار خان ته وسپاره (۱۱۴۲هـ د شوال ۳). ذوالفقار د لښکر په تجهيز لاس پوري کی او د اتوزرو تنو سره ئې د مشهد ښار کلابند کی او د (۱۱۴۳هـ = ۱۷۳۰م) کال د محرمي تر ۱۳ پوري ئې جگړه وکړه او تر هغه وروسته بيرته هرات ته راغی او له هغې خوا څخه نادر شاه بيا د هرات د نيولونيت وکی او د (۱۱۴۳هـ = ۱۷۳۰م) کال په روژه کې ئې دغه ښار کلابند کی، څنگه چي له کندهاره شاه حسين هوتک هم د هرات مدافعو مليونو ته کومک واستاوه، ځکه نو ذوالفقار هم په ډېره مړانه جنگېدی او ښار ئې د ښمن ته نه سپاره، څو چي په همدې وخت کې بيا الله يار له مروچاق څخه راغی او د (۱۱۴۴هـ = ۱۷۳۱م کال د صفري په ۱۸) هرات ته ننوت او ذوالفقار هم د جگړې واگي ده ته وسپارلې او پخپله د خپل کشر ورور احمد خان سره (چي وروسته احمد شاه ابدالي سو) کندهار ته ولاړ او همدا بېلتون بې شکه د مليونو د کار د سستېدو سبب سو. الله يار هم د نادر سره په مړانه و جنگېدی او تر يو کال پوري ئې د هرات څخه دفاع وکړه خو په پای کې له هغه ښاره ووت او د ملتان خوا ته رهي سو او نادر پر هرات بری وموند او پر هرات باندي د ابداليانو د مشرتوب دوره د (۱۱۴۴هـ = ۱۷۳۱م) کال د روژې په اوله پای ته ورسېدله او تر هغه وروسته په (۱۱۶۰هـ

(= ۱۷۴۷م) کال په کندهار کي احمد شاه ابدالي بيا د افغاني سلطنت بنسټ کښېښوو او هرات د پخوا په شان د افغاني هيواد برخه پاته سو. د هرات د ابداليانو د حکمرانۍ سيمې:

د هرات ښار او شاوخوا ئې - اوبه - شافلان - کوسويه - غوريان - پوريان - جام - لنگر - خواف - باخرز - زوزن - د مشهد تر حدودو - او جنوباً د هلمند له غاړو ترميوند او فراه او سيستان پوري او شمالاً بادغيس او آب مرغاب.

د کندهار ابداليان:

- ۱- ملک او دل = ابدال د ترين زوی (۴۴۰ هـ شاوخوا)
- ۲- ملک سليمان زيرک د عيسی زوی (د ۷۵۰ هـ شاوخوا)
- ۳- ملک بارک د زيرک زوی (د ۷۶۰ هـ شاوخوا)
- ۴- ملک پوپل د زيرک زوی (د ۷۸۳ هـ شاوخوا)
- ۵- ملک حبيب د پوپل زوی (د ۸۰۰ هـ شاوخوا)
- ۶- ملک بامي د حبيب زوی (د ۸۵۰ هـ شاوخوا)
- ۷- ملک بهلول د کاني زوی او د بامي نمسی (د ۸۹۰ هـ شاوخوا)
- ۸- ملک صالح د معروف زوی او د بهلول نمسی (د ۹۵۰ هـ شاوخوا)
- ۹- ملک سدو د معروف زوی د بهلول نمسی (په ۹۶۵ هـ کي زېږېدلی او په ۱۰۳۱ هـ کي مړ دی).

- ۱۰- خضر خان د سدو زوی (په ۱۰۳۶ هـ کي مړ دی).
- ۱۱- ملک مغدود د سدو زوی او کامران د سدو زوی (د ۱۰۵۰ هـ شاوخوا)
- ۱۲- خداداد سلطان او شېر خان د خضر خان زامن (د ۱۰۷۰ هـ شاوخوا)
- ۱۳- سرمست خان د شېر خان زوی (د ۱۱۱۰ هـ شاوخوا)
- ۱۴- دولت خان د سرمست خان زوی (د ۱۱۱۵ هـ شاوخوا)
- ۱۵- رستم خان د دولت زوی (د ۱۱۱۹ هـ شاوخوا)

د هرات ابداليان:

- ۱۶- حیات الله خان د خداداد سلطان زوی (د ۱۱۲۳ هـ شاوخوا)
- ۱۷- عبد الله خان د حیات سلطان زوی (د ۱۱۳۰ هـ شاوخوا)
- ۱۸- زمان خان د دولت خان زوی (۱۱۳۲ هـ - ۱۱۳۵ هـ)

۱۹- محمد خان د عبدالله خان زوی (د ۱۱۳۶هـ شاوخوا)

۲۰- ذوالفقار خان د زمان خان زوی (۱۱۳۶-۱۱۴۴هـ)

۲۱- الله یار خان د عبدالله خان زوی (۱۱۳۸-۱۱۴۴هـ)

۲۲- رحمان خان د عبدالله خان زوی (۱۱۳۸-۱۱۴۴هـ)

مأخذونه او مراجع:

دائرة المعارف برتانیکا - د آریانا مجله - پته خزانه د کابل چاپ - مخزن افغاني
 قلمي - تاريخ سلطاني د سلطان محمد خالص کندهاري د ۱۲۹۸ د بمبي چاپ - تذكرة
 الملوك د راورتي په حواله - لوی احمد شاه بابا د کابل چاپ - آئين اکبري - تاريخ
 احمد قلمي - خورشيد جهان - تتمة البيان - تاريخ نادر شاه - روضة الصفاي ناصري ۸
 ټوک - جهانکشای نادري - عمل صالح ۲ ټوک - تاج التواريخ ۲ ټوک - تاريخ ابران د
 سرپرسي سايکس - خلاصة الانساب خطي - کابل مجله ۲ ټوک - نادر نامه، منظوم
 خطي - پښتانه شعراء، لومړی ټوک - د ۱۹۴۵ کال کالني - صولت افغاني - مجمع
 التواريخ - مشاهير ابداليان - عباسنامه - تاريخ روسای پنجاب - شوکت افغاني -
 احمد شاه بابا د کابل چاپ د مير غلام محمد غبار تاليف.

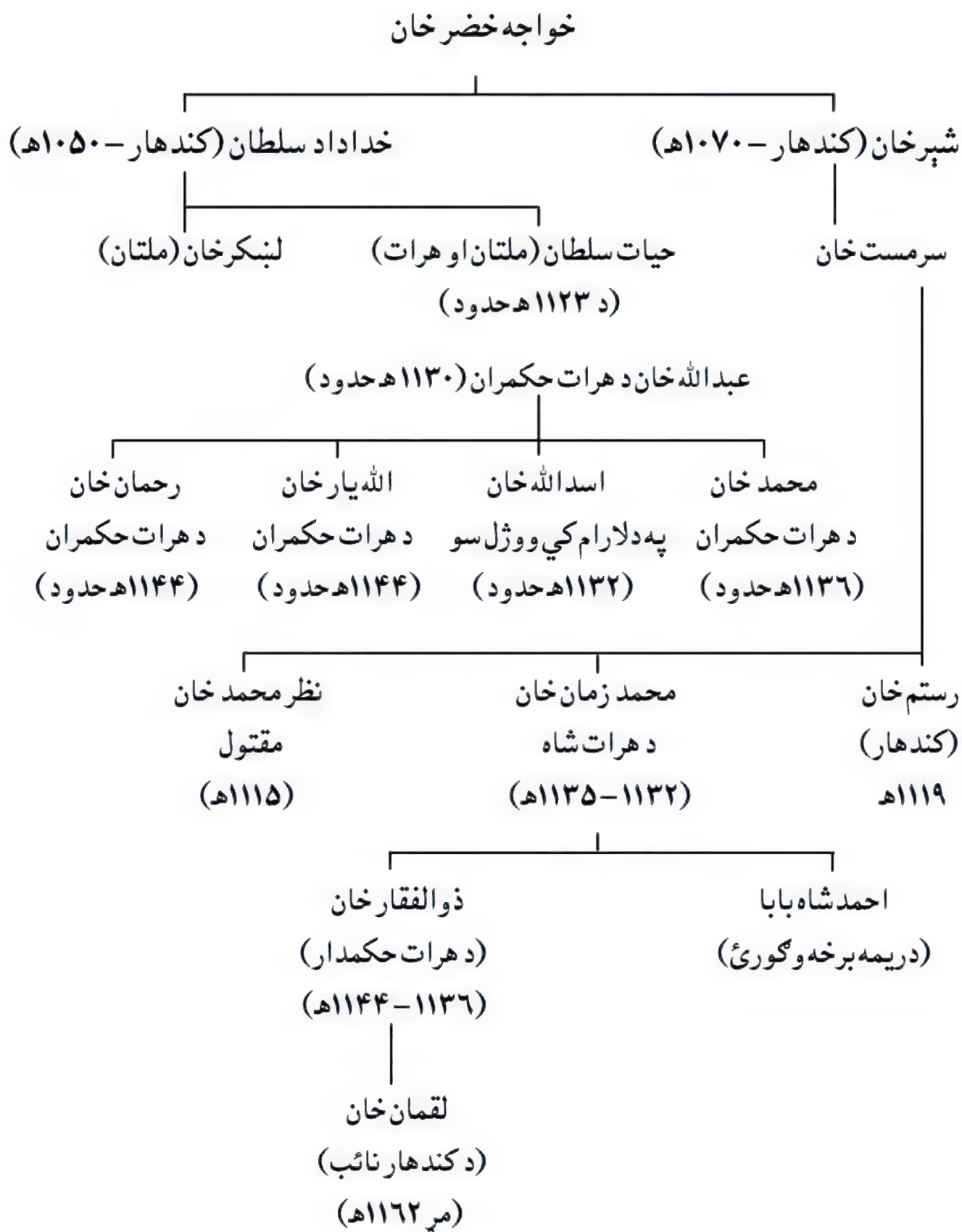
(۷۵ لمبر نسب نامه دي وکتل سي)

ابداليان

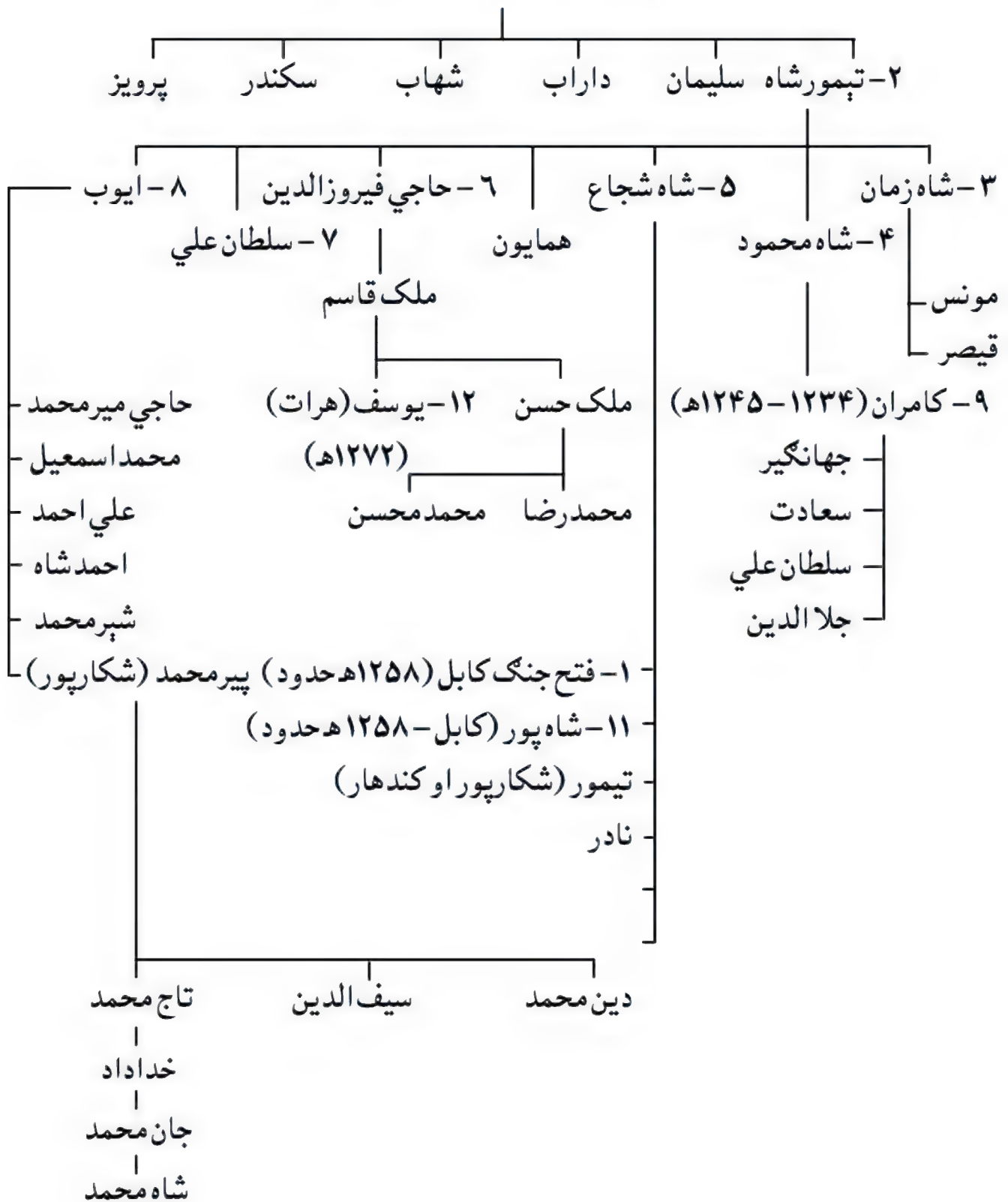

ابداليان

ابداليان

۱- احمد شاه بابا (ابدالي) بن زمان خان (تولد ۱۱۳۵هـ - مړ ۱۱۸۶هـ) کندهار
د سلطنت دوره (۱۱۶۰-۱۱۸۶هـ)

هوټکيان

(۱۱۲۰هـ - ۱۱۵۰هـ)

د دې تاريخچې په سر کي مو د پښتون د کهول په احوال کي ولوستل چي د پښتون له درو زامنو څخه يو هم بېټنی يا بېټ نيکه نومېد، چي د دې شيخ له اولاده او د متو له نسه چي د ده لور وه د (غرزي = غلجي = غلزي) په نامه د پښتنو د مشهورو غلجيو قبيلو تېرونه مشهور سول.

دا نوم بې شکه "غرزي" د "کوهزاد" په معنا دئ ځکه چي په افغانستان کي د سړيو او ځايو د زياتو نوموړيښي د پښتو د "غر" د کلمې څخه راوتلي دي او حتی د غور-غرچه-غرج-غلج-خلج ټولو کلمو ريښې له دې کلمې څخه راولاړي سوي دي، چي په منځنۍ آسيا کي د ځايو او قبيلو له پاره استعمالېږي.

توماسچک وايي چي د گر (GAR) يعني غر کلمه لرغونې باکټري دري کلمه ده او "غرچه" د آمو لوړي خوا ته د غرني ولايت د اريايي اوسېدونکو نوم دئ او له دې جهتته نو غرچه او خليج او غلج او غرچ د غره د زوی يا غرزي او کوهزاد په معنا دي. د "غر" کلمه چي اوس په پښتو کي د غره په معنا ژوندي او مستعمله ده د اوستا په (هوم يشت) کي "گيري" راغلې چي په خورده اويستا کي هم ليدل کېږي او په سنسکريت کي هم "گير" او "گيري" (GIRI) د غره په معنا وو، حتی عربانو د پخواني گر شاه لقب (ملک الجبال) د تعريب په اصول جر شاه کړی دئ (د تاريخ طبرستان ۵۶ - ۱۸۳ مخونه).

په پښتو کي غرخه-غرڅنۍ د "کوهي = غرني" په معنا دئ، چي د غرچه او دلچه = غلجي نوم له هغه څخه راوتلی دئ او غلچيان د پامير او زرافشان د رود په درو کي اوسي.

عربي جغرافيا ليکونکو هم دې نکتې ته اشاره کړې ده، چي "غر" د "جبل" په معنا د غرستان او غرجستان په تاريخي نومو کي دخيل وو. ياقوت د البشاري په

حواله وايي چي: غرج اصلاً د غره په معنا دى او خراساني مؤرخانو چي دا کلمې د خپلو وطنوالو څخه اورېدلي دي هم د "غرجستان" نوم په اصلي شکل "غرجستان" ليکلى دى، چي د غر + ستان څخه عبارت دى (غر- د کوه په معنا او "ستان" د ظرفيت پخوانۍ علامه ده).

مثلاً منهاج سراج جوزجاني چي د دې هيواد له خلکو څخه وو، زياتره د عربو د غرجستان او غرشتان پر ځاى غرستان ليکي او د طبقات ناصري په زړو خطي نسخو کي څو واره غرستان لیده کېږي.

په هر صورت غلجى = غلزی يو پخوانى نوم دى چي معنا ئې د غره زوى او د افغاني غلجيانو لومړى نیکه په همدې نامه يادېده. ده درې زامن درلودل او د زامنو نومونه ئې هم آريائي زړو نومو ته بېخي ورته دي:

توران - تولر - بولر او موږ پوهېږو چي "تور" له هغو پخوانيو آريائي نومو څخه دى چي په اوستا کي راغلي دي او دا نوم تر اوسه په پښتنو کي په مختلفو صورتو (تور - تورانى - تورک - تورى) رواج لري. همدا راز "بولر" يا "بلور" يو زوړ نوم دى چي د گلگته تر سيمو د نورستان پر خلکو اطلاقېده او د بارتولد په قول تر اوسه هم د هغه ځاى ځيني تور پوښه قبایل ځانونه "بلور" بولي او دا کلمه تر ۱۸ پېړۍ پوري په چيني کتابو کي لیده کېږي او محمد حيدر دوغلت چي د (۹۳۲هـ) په شاوخوا کي ژوندى وو او پر دې سيمو ئې حکمراني کوله نو د کشمير له ناوې څخه د کابل تر ناوې پوري او شمالاً تر يارکند او کاشغر پوري ئې دا سيمي بولر او بلورستان وبللې او ترده دمخه منهاج سراج او محمد عوفي د غوري دورې مؤرخان د شغنان او تخارستان او درواز د غرو په لړ کي بلور هم راوړى او مسترييلو وايي چي: بولر يا بلور کلمې د باخترد کلمې طبعي تحريف دى. په هر صورت د غلجي، توران، تولر او بولر کلمې او نومونه ټول پر دې دلالت کوي چي دوى پخوانۍ آريائي ريښې لري او هم دا ثابتوي چي افغاني غلجيان هم د آريائي نژاد سره ټينگه اړه لري.

خو "هوتک" (د کندهار او کلات د غلجيو قبيلو څخه) د هوتکو د قبيلې لومړى نیکه چي د پښتو اشعار ئې د پټي خزانې په واسطه موږ ته را رسېدلي، د انساب د خاوندانو په قول د بارو زوى او د پورتنې نوموړي تولر نمسى وو چي ده بيا څلور زامن: ملکيار، يوسف، دولت او عرب نومي درلودل او د هوتکو د پاچهۍ د مؤسس ميرويس

خان پلار بڼالم خان په اتم پلار ده ته رسېږي. په دې ترتيب: بڼالم د کرم زوی، د مند نمسی، د عمر کړوسی، د جلال الدین کوسی، د قطب کودی چي هغه بیا د اسحاق زوی، د حسین نمسی، د ملکيار کړوسی او د هوتک کوسی وو.

د هوتکو کهول د ترنک او ارغنداو پر غاړو محلي اولسوالان ول او لکه چي وويل سول د چنگېزيانو سره ئې سختي جگړې وکړې، خو د دوی د ژوند مفصل حالات لاس ته رانغله، يوازي دا معلومه ده چي تر ميرويس خان دمخه د کندهار له جلدکه تر غزني د غلجيو قبيلو مشرتوب او اولسوالي په سلطان ملخي توخي پوري اړه درلوده، چي دمخه ئې يادونه وسوه.

د ميرويس خان پلار بڼالم خان چي د خپل وخت له مشرانو څخه وو، د سلطان ملخي لور نازو نامې په نکاح کړه او د هغه له نسه څلور زامن حاجي مير خان، عبدالعزيز، عبدالقادر او يحيی خان پيدا سول.

له دې زامنو څخه حاجي مير خان يا ميرويس خان هغه نوميالی وو، چي له غزني څخه تر کندهاره ئې خپل نفوذ خپور کړ او د توخي او ابدالي د دوو ټبرو (چي له کندهاره تر غزني ئې حکومت کاوه) او د ډهلي او اصفهان د دوو شاهنشاهيو د تاريخي نفوذ تر منځ ئې په اولسي چارو کي لوی لاس درلود، څو چي په کندهار کي ئې د خپلواک سلطنت بنسټ کېښود. دی د سيد جمال الدين افغاني او سلطان محمد خالص په قول د متين فکر او لوړو اخلاقو خاوند او هم ښه ژبور سړی وو او څنگه چي له يوې خوا ئې مور د توخي حکمرانانو له کهاله څخه وه او له بلې خوا ئې د ابدالي کامران خان (چي دمخه ئې يادونه وسوه) خانزاده نومي لور کړې وه، ځکه نو ابدالي او توخي قبيلو دواړو د ده ملا ترله او له بل پلوه د ده خپل کهول هم له ډېرو پېړيو راهيسي په هوتکو کي نفوذ درلود او اولسوالي ئې کړې وه.

د همدې صفتو له مخي ميرويس د کندهار د ابداليو او غلجيو د ټبرو له خوا د "بابا" په لقب وپېژندل سو او هغه وخت چي صفوي نصراني حکمران گرگين خان کندهار ته راغی او پر خلکو ئې هغسي ستمونه وکړل چي د زغملو نه ول، نو ميرويس څلور واړه اصفهان ته ولاړ او د شاه حسين صفوي دربار ته ئې د خلکو فرياد ورساوه او هم ئې د دربار اوضاع له نژدې څخه وکتله. د ده يو ملگري "رېدي خان" پخپل منظوم کتاب "محمود نامه" کي چي د ميرويس د زوی په نامه ئې نظم کړی دی، د ميرويس

دادخواهي او د شاه حسين صفوي جواب داسي بيانوي:

چي مير خان تللی اصفهان ته ونه
پاچا تي عرض کړ ټول اقوال د پښتون
پاچا ويل: "زه نسوای کولای چاره
که ئې معزول کړم کندهار نه پرېږدي
گرگین خو گرگ دی گرگ خو ظلم کوي
زه هم خایف یم چي به خه کړم گرگین
نه په اسلام کي ځان پابند گڼينه
پرېږم زه چي خدای کړي قهر بنکاره
میر خان ويل: "اې حسين پاچا وگوره
گرگ دي ايله کی پر رمه سوشبان
موږ له طاقت نسته چي کړو به زیاتې
دا څلورم وار دی راکم سلطانه
که پاچا نکړي داد خواهي د مظلوم
جور چي ډېر سي سلطنت سي برباد

عربي: الملك يبقي مع الكفر ولا يبقي مع الظلم

کافر کولای سلطنت سي مدام
مگر ظالم خونسي کړای سلطنت
چاته؟ چي زړه ئې وي په مهرودان
سلطانه! واوره په بني غوږدا وينا
د ستمگارو پای وړانۍ دی، خراب
د مظلوم آه داسي کاري وي گوره
لمبې به بلي کا د ظلم پر کور
بنایي ظالم چي رحم وکا په ځان
سلطانه! گوره پر ځان رحم وکړه

که وکړي داد، نه وي جابر پرانام
خالق رحيم دی، ورکوي خلافت
د خدای عيال گڼي پر محکه انسان
مکړه ستم د خلق الله پر هر چا
د ظلم اور ئې کا پخپله تراب
چي اور ئې نه ځي د ظالم له کوره
ټوله به کاندې پښوا په دې اور
په ظلم خوار نه کړي خپل ځان او جهان
خپل کلی کور په جور مه وړانوه"

څنگه چي صفوي پاچا د ميرويس فرياد وانه وړېد او د اصفهان له دربار نه ناامیده
سو، نو له هغه ځايه بيت الله ته ولاړ او د عربو د عالمانو څخه ئې د گرگین گرجي نصراني

سره د جنگ جواز او د هغه د وژلو فتوا واخيستله او د اصفهان په دربار کي ئې هم دوني نفوذ وموند، چي درباريان ئې پر گرگين باندي لا بد گمانه کړل. تر هغه وروسته نو حاجي ميرويس کندهار ته راغی او په کندهار کي ئې د ارغنداو پر غاړه د کندهار د اوسني ښار څخه شپږ ميله ليري په کوکران کي يوه لويه ملي جرگه جوړه کړه او خلکو ته ئې د اصفهان د دربار اوضاع بيان او د حجاز د علماوو فتوا ښکاره کړه او له دوی څخه ئې تعهد واخيست.

په دوهمه جرگه کي چي د کندهار د زياتو قومو مشرانو لکه سيدال خان ناصر، بابو جان بابی، بهادر خان، پير محمد مياجي هوتک، يوسف خان هوتک، عزيز خان نورزی، گلخان بابر، نور خان برېڅ، نصرو خان الکوزی، يحيی خان د ميرويس ورور، محمد خان د هغه وراره او يونس خان کا کر گډون کړی وو، د خپلواکۍ د اعلان وثيقه لاسليک سوه او ټولو په قرآن عظيم لوړه وکړه.

تر هغه وروسته ميرويس خان د کندهار د ټولو قومو په مرسته د صفويانو بيگلريگي گرگين خان او د هغه ټول لښکريان ووژل او د کندهار ښار ئې ونيو او د گرگين وراره الکسندل ميرزا د هغه ستمگر مړی واخيست او د هغه د ښځو او کوچنيانو سره هرات ته وتښتېد.

وروستني مؤرخان د دې ملي مشر او قايد د آزادۍ غوښتلو د نهضت په نيټه کي اختلاف لري، مثلاً شېر محمد ئې د (۱۱۲۰هـ) کال د صفري مياشت او سلطان محمد ئې د (۱۱۲۱هـ) کال صفره ليکي، خو نواب صمصام الدوله د هغې پېښي کال (۱۱۲۰هـ) گڼلی او خافي خان مؤرخ وايي چي په (۱۱۱۹هـ) کال په هند کي د محمد اعظم شاه دربار ته د گرگين د وژلو خبر ورسېد. ملسون د افغانستان په تاريخ کي (۱۷۰۹م = ۱۱۲۱هـ) کال ليکلی دی او ميرزا محمد خليل صفوي (۱۱۲۲هـ) کال ښوولی دی.

خو د پټي خزاني روايت تر ټولو مؤرخانو موثق او د باور وړ دی، ځکه چي د پټي خزاني ليکونکي هغه پېښي پخپلو سترگو ليدلي او هم ئې مستقيماً له خپل پلار څخه روايت کړی دی، چي په ۲۹ د ذيقعدة الحرام سنه (۱۱۱۹هـ) هجري اولس ټول سول او د جنت مکان حاجي مير په مدد په کندهار ورننوتل او د ښمنان ئې ټوله مړه کړل (پټه خزانه).

کندهار د جغرافي موقعيت له حېثه د اېران او هند د دوو شاهنشاهيو تر منځ ډېر

اهمیت درلود او هغه وخت چي ملي مجاهدينو د ميرويس په مشري په کندهار کي د خپلواکۍ بيرغ وړپاوه، د هند تيموريه دربار د دې خبر په اورېدو ورپرېږدېد او د پښتنو خپلواکي ئې د ځان له پاره لوی خطر وباله، دا ځکه چي د هند تيموري حکمداران د غوريانو او خلجيانو او لوديانو د امپراطوريو او برم د بېرته نوي کېدو څخه وبېرېدل، لکه صمصام الدوله او خافي خان چي ليکي:

هغه وخت چي د پښتنو د خپلواکۍ د اعلان خبر د هند تيموريه دربار ته ورسېد، نو په ښکاره ئې د مجبورييت په سبب د پښتنو خپلواکي تريو ځايه په رسميت وپېژندله، خو په پټه ئې د اصفهان د دربار سره مخاېره او مفاهمه وکړه، چي د دې پېښي د مخنيوي په غرض چي د خافي خان په تصريح د دواړو هيوادو او اولسو له پاره د صايبي رايي مخالفه پېښه وه، ډېر ژر زيار وباسي (منتخب اللباب). خو حاجي ميرويس چي د دوو قوي شاهنشاهيو تر منځ په خپل خطرناک موقعيت ښه پوهېدلی وو، په دريمه جرگه کي ئې د اولس مشران راغونډ کړل او وروسته تر هغه چي ئې د افغان اولس سياسي موقف د دوو شرقي او غربي دولتو تر منځ وښووه او د دوی قوتونه ئې څرگند کړل نو وې ويل: "که زما سره يو سئ او زما ملا وټړی نو خپل د خپلواکۍ بيرغ به هسک وساتو او پرې به نه ږدو، چي بيا د پرديو د مريتوب کړۍ زموږ په غاړه کي ولوېږي. هغه کسان چي د پرديو مريتوب مني د هغو سره هيڅ اړه او خپلوي نه لرو او نور دي زموږ په هيواد کي نه اوسي".

ملي جرگې چي د ملي مشر وينا واورېدله نو ده ته ئې د موافقت لاس ورکي او ټينگه وعده ئې ورسره وکړه چي د خپل ژوند تر وروستۍ سوگلی پوري به د خپلي ملي خپلواکۍ او آزادۍ څخه دفاع کوي (تتمة البيان).

د گرگين او د هغه د ملگرو د وژلو خبر د گرجي لښکر د هغه بقیة السيف په واسطه اصفهان ته ورسېد، چي د گرگين د خوا د پښين د سيمي د ترين د ټبر د مخنيوي له پاره هغې خوا ته تللی وو او د بېرته راگرزېدو په وخت کي ميرويس شړلی او پارس ته تښتېدلی وو او هم پخپله ميرويس صفوي پاچا ته ليک واستاوه او د افغان او فارس د جگړې د کتاب د مؤلف په قول په هغه ليک کي ئې ليکلی ول: "پاچا دي له تدبيره کار واخلي او کندهار ته دي لښکر نه رالېږي، ځکه ټوله پښتانه د دوی وژلو ته توري په لاس ولاړ دي او که مجبوره سي ښايي چي کندهار د ډهلي پاچا ته وسپاري، له دې سببه نو

صفوي پاچا بايد د دې هيواد سياسي موقع په نظر کي ونيسي". همدا شان ئې د ډهلي دربار ته ليک واستاوه او په هغه کي ئې د دواړو خواوو، د سني مذهب د درلودلو يادونه وکړه او طمع ئې ورپيدا کړه، چي که د هند دربار د ده مرسته وکي په راتلونکي وخت کي به د صفوي توابو يوه برخه د اصفهان پر خلاف وپاروي.

مگر صفوي دربار و غوښته چي ميرويس د تهديد او بېرولو له لاري د خان تابع کړي، نو ځکه ئې ميرويس ته يو استازي راوستاوه، چي د مليسون په قول جاني خان او د سرجان مالکم او سيد جمال الدين افغاني په قول محمد جامي خان نومېد. دې استازي له صفوي دربار څخه يو پيغام راوړی وو، چي د اېران پاچا د گرگين وژل بڅښي، خو ميرويس بايد اطاعت ته غاړه کښېږدي او صفوي لښکر کندهار ته پرېږدي او سربېره پر هغه نوموړي استازي افغاني زعيم د مقابل لوري له عظمت او شوکت او د دوی د کار د بدي خاتمې څخه وېراوه، خو ميرويس چي قوي زړه او ټينگ اعصاب درلودل، په ډېره مړانه ئې داسي جواب ورکئ: "ته فکر کوې، چي عقل او حکمت يوازي په ناز او نعمت کي لاس ته راځي او زموږ په غرو کي ئې اثر نسته. ستا پاچا که څه کولای سواي خپل کار ئې په زور پر مخ بېوه. دې بې فايده خبرو ته اړ نه وو..." (سرجان ملکم).

ميرويس امر وکړ چي: هغه درو هلي صفوي استازي زندان ته بوزي او د مليسون په قول په دې کار کي ئې دوه لوی مقصده درلوده، لومړی دا چي د اېران د دربار جواب ځنډ پيدا کړي، څو چي د لښکر تهيه کول او رالېږل هم وځنډېږي او بل دا چي د اصفهان دربار ته څرگنده سي، چي د افغاني خپلواکۍ بيرغ ټيټېدونکی نه دی او د صفوي دربار تهديد او تطميع د ده او نورو زړورو پښتنو پر روح څه اغېزه نه لري.

څنگه چي د لومړي سفير را استول ميرويس خان د آزادۍ غوښتني له ټينگ عزم څخه و نه گرزاوله، نو د اصفهان درباريانو له يوې بلي وسيلې څخه کار واخيست او د هرات حکمران محمد خان بلوڅ ئې چي د ميرويس پخوانی دوست او د حج په سفر کي هم ورسره وو، د سفارت په توگه کندهار ته واستاوه، څو چي په دوستانه ډول د افغان ملي مشر سره خبري وکي او د خپلواکۍ تود نغری په دوستانه نصيحتو سوړ کي، خو افغان مشر نوي استازي ته وويل:

"خداي ته شکر و باسه چي ستا د ملگرۍ حق مي سترگو ته درېږي او که دا نه وای نو تا به هم د نورو په شان پاداش ليدلی وای. زموږ د غرو آزاد خلک بيا د مريتوب په

قيد کي نه سي لوېدلای. زړورو زمريانو زنځير شلولی دی او له ټېکو را ايستلي سوي توري بېرته په ټېکو کي نه ايښوولي کېږي".

ميرويس د دوستۍ د حق د احترام په اساس محمد خان په ښه عزت وساته او په دې وسيله ئې د اصفهان دربار ته څرگنده کړه، چي دی او د ده قوم به خپله ملي خپلواکي بيا له لاسه و نه باسي او د ميرويس د دې مېړني ثبات او خلل نه منونکي عزم په مقابل کي د اصفهان دربار د هرات حکمران ته چي د محمد خان پر ځای مقرر سوی وو، په (۱۱۲۲هـ = ۱۷۱۰م) کال امر وکړ، چي پر کندهار يرغل وکړي، خو ميرويس د پنځو زرو پښتنو سپرو سره د هغه مخه ونيوه او سخته لويه ماته ئې ورکړه.

په راتلونکو (۱۸) مياشتو کي د اصفهان له خوا څلور واړه نور پر ميرويس او د پښتنو پر آزادۍ غوښتونکو باندي لښکر کېښۍ و سوي، خو ټوله بېرته ناکامه پر شا ولاړې او وروستۍ پلا پنځه زره تنه لښکر د تبرېز د حکمران محمد خان په مشرۍ دې خوا ته وگمارل سول، چي يوازي پنځو سوو پښتنو سپرو پر شا و شړل او تر زرو زيات کسان ئې په جنگ کي ووژل سول او ټپيان ئې په ډگر کي پاته سول او پخپله حکمران هم د درو زامنو سره د پښتنو جنگياليو په لاس کېښووت.

دې پرلپسې ماتو او ناکاميو د اصفهان دربار مجبوره کړ، چي لويه لښکر کېښي وکړي، ډېر په قهر سو او خورا لوی خونخوار لښکر ئې را وويست او د دې لوی لښکر سالاري ئې د گرجستان د حکمران او وژل سوي گرگين وراره خسرو خان يا کيخسرو خان گرجي ته ورسپارله، چي د دربار له زبردستو کسانو څخه وو او دا د دې له پاره چي گوندي خسرو خان به د خپل اکا د خون اخيستلو په کسات د عصبيت د جوش له لاري کار پر مخ بوزي. هغه وو، چي خسرو د کندهار خوا ته پر مخ راغی او په فراه کي ئې واړول. په دې لويه لښکر کېښۍ کي ئې د خراسان ټول اميران او د هرات حاکم او د کرمان حکمران علي قلي هم د خسرو ملگري ول.

ميرويس په دې وخت کي د پټي خزانې د مؤلف پلار داود هوتک په فراه کي د پښتني قواوو سالار وټاکه، چي همهلته د خسرو سره ونښت، خو خسرو پر مخ راغی او ميرويس د لږ قوت سره گرشک ته نژدې د هلمند پر غاړه تيار ناست وو. د خسرو لښکر د ميرزا محمد خليل په قول پنځوس زره سپاره او پلي ول، چي مجهزه توپخانه او خزانه هم ورسره وه او په دې کي (۱۲۰۰هـ) تنه خالص گرجيان ول، چي خاص د گرگين د خون

اخيستلو له پاره راغلي ول. بالمقابل پښتني ملي قواوي لږ وې، ځكه نو را پر شا سوي او د خسرو لښكر كندهار كلا بند كړي (۱۱۲۳هـ = ۱۷۱۲م).

كندهاريانو د ښار په ساتلو كې په ډېره مېړانه پښې ټينگي كړې او په هره حمله كې ئې صفوي لښكر پر شا وواهه. پخپله ميرويس هم خپل قوتونه له سره نوي راغونډ كړل او د كندهار د جنوب له خوا ئې د بلوڅو د پښين د ترينو او نور قومونه د وطن د ساتنې له پاره راوپارول او د خسرو پر لښكر ئې يرغل وكړ او د ذخيرو د رارسېدو لاره ئې پر وتړله، خسرو چې خپل نيم لښكر په دې اخ و ډب كې بايللى وو، وې غوښته چې بېرته پارس ته وتښتي، خو ميرويس د خپلو (۱۶) زرو تنو سره پر هغه يرغل وكړ او د جان مالكم په قول د صفوي تېري كوونكو له (۲۵) زرو تنو څخه يوازي پنځو سوو تر اوو سوو تنو پورې له مړينې ځان وژغورلاى سو.

خسرو خان هم په جگړه كې د خپل اكا په سرنوشت اخته او ووژل سو او سر ئې د كندهار د كلا په پښو كې كښېښووه او دا د ۱۱۲۳هـ كال د روژې پر ۲۸ (او د مجمع التواريخ په قول په ۱۱۲۴هـ كې) پېښه سوه. تردې خونړۍ جگړې وروسته چې كندهاري ننگياليو صفوي تېري كوونكي ټول ووژل، د اصفهان دربار يو بل لوى مدحش لښكر د محمد رستم خان په قومانداني كندهار ته راواستاوه، خو څنگه چې د ملي مشر موت او بازو د اولس په اتفاق او مرسته ډېر سخت غښتلى وو، نو ځكه دې لښكر هم څه كار پر مخ نه بوت او مات سو او رستم د دې له پاره چې د خپلو اسلافو په سرنوشت اخته نه سي بېرته پارس ته پر شا سو (۱۱۲۶هـ = ۱۷۱۴م).

همدارنگه محمد زمان قورچي باشي هم له اصفهانه د لوى لښكر سره كندهار ته راواستول سو، چې دا سړى د ميرزا خليل په قول د بسطام په سيمه كې آخرت ته د مرگ په سفر ولاړ. څنگه چې په دې وخت كې د هرات مليون هم (لكه چې وويل سوه) د ابدالي اميرانو په مشرتوب د متجاوزو صفويانو سره مقاومت كاوه، ځكه نو تر هغه وروسته كندهار ته د صفوي لښكر را استول ممكن نه سول او ميرويس هم په كندهار كې د ښه واک خاوند او غښتلى ملي مشر سو، چې خلكو ورته د (بابا) لقب ور كړ.

ده په دې وخت كې د ډهلي د دربار سره خپل سياسي روابط ډېر ښه ساتل او (د كندهار ملي دولت) ئې هغه دربار ته په رسميت معرفي كړى وو او په پاى كې ئې د سياسي دوستانه روابطو د لا ټينگښت له پاره خپل ورور حاجي امكو د سفير په حيث د

هند د تیموري پاچا فرخ سیر دربار ډهلي ته واستاوه او د هغه په لاس ئې دوستانه سوغاتونه ورو لېږل. د ډهلي دربار هم د کندهار ملي حکمران په رسمیت وپېژاند او د (حاجي امير خاني) خطاب ئې د توري او پيل د سوغاتو سره د ميرويس ملي دربار ته راواستاوه، (مجمع التواريخ) چي په دې سياسي وسيله ميرويس د خپل هیواد د لمر خاته خوا څخه تريو څه حده ډاډه سو.

د ميرويس د حکمرانۍ حدود له فراه او شينډنډ (سبزوار) او سيستان څخه نيولې تر پښين او د سلېمان د غره تر لمنو او شمالاً تر غزني پوري رسېدل او پر ابدالي او غلجي قبيلو ئې په مساوي توگه حکومت کاوه او بلوڅانو هم ورسره مرسته او ملگري کوله. ده د شاهۍ لقب و نه مانه او په هغه جرگه کي چي د کندهار قومو د ده د سترو خدمتو د تقديرولو له پاره ئې دی پخپله پاچهي مانه، ده خلکو ته وويل: "ما د دې لهپاره ستاسي خدمت نه دی کړی چي پاچاهي وکم، يا د پاچهي پر تخت کښېنم او خولی کړه کښېږدم.

زه په دې ښه نه اېسم، چي پر تاسي پاچهي وکم، بلکي په دې ښه اېسم، چي ستاسي خدمتگاري وکم. ماته همدا بس ده، چي اولس راته (بابا) ووايي، نور نو نه جواهر غواړم او نه سره او سپين زر.

زما همدا بس دي چي ستاسي خدمت وکم او تاسي د خپلو زامنو په څېر وروزم.

زما پاچهي د لاسه نه کېږي. زه ستاسي کوچنی خادم یم!

د ده د دې خبرو مطلب د دري ژبي يو شاعر داسي منظوم کړی دی:

نه خدمت نمودم که شاهي کنم	بتخت شهي کج کلاهی کنم
نزیبدم را شاهي و سروری	سرافرازم از افسر چاکری
مرا بس که گویند قومم "پدر"	ندارم طمع گوهر و سیم و زر
همین افسرم به که خدمت کنم	شمارا چو فرزند خود پرورم
نه دیهیم شاهي بود در خورم	شمارا همی کمترک چاکرم

ميرويس يو ځيرک او پوه او دپلومات سپړی وو. د گاونډيانو په سياسي اوضاع ښه پوه او په صفوي دربار ښه خبر وو. د حکمداری په دود او دستور ښه پوهېد. اته کاله ئې د يو مشر بابا په حيث د خپل اولس مشرتوب وکی. خلک ئې راضي و ساتل او په هره موقع کي ئې د خلکو په درد خوړل او د مهربان پلار په څېر ئې وروزل.

په کندهار کې تر اوسه خلک ورته (بابا) وايي او د يوه بزرگ قطب په شان د ده د مزار زيارت کوي او د ځينو نارغيو له پاره د ده د مزار خاوره شفا بولي. وايي چې، دې نوميالي مشر جگه ونه، قوي اندامونه او سپينه اوږده ږيره درلوده. پر سر ئې ورېښتان نه ول. سپين پرتوگ او سپين کميس ئې اغوستل او يو پتو ئې درلود، چې د کليو په ملي جرگو کې به ئې پر محکه د خلکو په منع کې غوړاوه او د کليوالو په څېر به پر هغه کښېنوست او نور به ئې هم پر خپل پتو کښېنول او ملي پېښي او قضايا به ئې د خپل صايب فکر په مرسته حل کول او خلک به ئې د يو بل سره دوستۍ، ښېگڼې، همدردۍ او مرستې ته بلل.

ميرويس د خپلو وطنخواهانه مجاهداتو په پای کې د افغاني سلطنت او ملي عظمت مړه ډېره بيا په کندهار کې بله کړه او د خپلواکۍ او آزادۍ هېر سوي درس ئې د خپلو خلکو غوږو ته ورساوه او د (۱۱۲۷هـ کال د ذیحجه الحرام پر ۲۸ نېټه) له دې دنيا لاړ او د افغان په تاريخ کې ئې د تل له پاره ښک او ښه نوم پرېښوو. دی د کندهار د ښار لمر لوېدو خواته د کوکران په کلي کې د لوی سړک پر غاړه ښخ او دا بيت ئې پر مزار ليکلی دی:

بر سر مرقد ما چون گذری همت خواه
که زیارتگه مردان جهان خواهد بود
(۷۶-۷۷ عکس)

له ميرويس څخه دوه زامن پاته سول. يو محمود چې د پلار د مړينې پر وخت ۱۸ کلن وو او بل حسين چې ۱۴ کلن وو.

د ميرويس تر مړينې وروسته ئې ورور پر ځای کښېنوست، چې د مليسون او جان مالکم او سيد جمال الدين په قول (عبدالله) او د ده د معاصرينو لکه جهانکشای نادري او مجمع التواريخ او پټه خزانه او همدا رنگه د سلطان محمد او شېر محمد او روضه الصفاي ناصري او انسکلوبيدي اسلامي په موثوق قول (عبدالعزیز) نومېد. دې سړي د خپل ستر ورور په شان لوړ همت نه درلود او په مجردې چې واکمن سو، ملي جرگه ئې راوبلله او خلکو ته ئې د صفويانو د اطاعت منل پېشنهاد کړل. ملي جرگې دې جوغ ته غاړه کښې نه ښووه، خو عبدالعزیز د اصفهان دربار ته استازی ولېږه او په درې شرطه ئې د اصفهان د دربار اطاعت ومانه:

حاجي ميرويس خان
۷۶- لمبر عكس

د کندهار په کوهکړان کي د ميرويس نيکه مزار
۷۷- لمبر عکس

د سيدالدين لودين کتابتون
کتاب پر لپسې شمېره

لومړۍ دهغه باج او خراج معافول چي د گرگين په وختو کي اخیستل کېده.
دوهم کندهار ته د صفوي لښکر نه راتگ.

دریم د عبدالعزیز په ولاده کي د پاچهۍ دوام.

څنگه چي پښتانه ملي خلک د عبدالعزیز په دې ناوړه وضعیت خبر سول، د دوی
خلو پښتو زرو مشرانو د میرویس د مشر زوی محمود سره لاسونه یو کړل، خو چي ئې
عبدالعزیز آخرت ته واستاوه.

خو په پټه خزانه کي لیکل سوي دي چي:

"میر عبدالعزیز چي د حاجي میر خان ورور وو، پس له مرگه د ورور په کندهار کي
مشرسو، خو د اولس رعایت ئې کم کا، خو چي په (۱۱۲۹) سنه هجري د شپې د نارنج له
قصره له بامه خطا سو او راو لوېد، مړ سو" (پټه خزانه-۱۰۹ مخ).

ملیسون د دې پېښي نیټه د (۱۷۱۶م) کال مارچ لیکي، چي د همغه (۱۱۲۹هـ)
کال سره برابره ده.

په هر صورت د کندهار ملي خلکو دا پردی پرسته سړی د مکافات پړاو ته
واستاوه او پرې ئې نه ښوو، چي خپله ملي خپلواکي چي د زرو پښتنو زلمیانو په وینو
اخیستل سوې وه، له لاسه وباسي او د عبدالعزیز تر مړني وروسته ئې د میرویس مشر
زوی چي محمود نومېد، خپل مشر وټاکه او محمود تر (۱۱۳۴هـ = ۱۷۲۱م) کال پوري د
کندهار د پاچا په حیث حکمراني وکړه، خو څنگه چي د پلار په شان ئې لوړ همت درلود،
نو د ملي حکومت د پراختیا په فکر کي سو او په همغه کال ئې د فراه او سیستان له
لاري پر کرمان یرغل وکی او د هغه ځای د حاکم (لطف علي) سره تر روغي وروسته
بیرته کندهار ته راغی، خو آرام نه کښېنوست او بیا ئې په همغه (۱۱۳۴هـ) کال په
کندهار کي ملي تازه دمه قواوي راغونډي کړې او د صفوي دولت پر پایتخت اصفهان
ئې حمله وکړه او هغه ښار ئې کلابند کی او تر اتو میاشتو کلابندی وروسته د صفوي
کورنۍ وروستي پاچا شاه حسین د اهران تاج او تخت محمود ته وسپاره او پایتخت ئې د
پښتنو بریالي لښکر ته پرېښوو.

شاه محمود د اهران فاتح د اصفهان تر نیولو وروسته د خپلي شهنشاهی په وختو
کي د خپلو لویو سپه سالارانو لکه سیدال خان ناصر، پیر محمد میاجي، محمد خان او
عبدالله خان بلوڅ په واسطه لویي لښکر کښی وکړې، خو چي تر دوه نیمو کالو پاچهۍ

وروسته د (۱۱۳۷هـ = ۱۷۲۵م) کال د برات په ۱۲ شپه په اصفهان کي د دماغی خلل د ناروغۍ په سبب د (۲۷) کالو په عمر ووژل سو او دا د سلطان محمد او شېر محمد او د مآثر الامراء او رضة الصفای ناصري قول دی، خو سید جمال الدین او ملیسون د ده د وژلو نېټه (۱۷۲۵م = ۱۱۳۸هـ) کال لیکلی دی.

د اصفهان د فاتح شاه محمود تر وژلو وروسته د میرویس وراره د عبدالعزیز زوی شاه اشرف په اصفهان کي د افغاني سلطنت پر تخت کښېنوست او د هغی زېرکی په اثر چي ئې درلوده د سلطنت چاري ئې په ډېره بڼه او سمه توگه اداره کړې او سیدال خان ناصر ئې بیا د افغاني لښکرو سپه سالار وټاکه او هري خواته ئې لښکر کښی او فتوحات وکړل. د ده د وخت له مهمو پېښو څخه یو هم د بغداد د والي احمد پاشا لښکر کښي وه، چي د شاه اشرف د جلوس په دریم کال د (۱۱۳۹هـ کال د برات له ۱۲ څخه د ۱۱۴۰هـ = ۱۷۲۷م کال تر منځ) وسوه او شاه اشرف پخپل لښکر ترکان مات کړل، خو نور ئې پښتانه نه پرېښوووه چي د ترکانو سره ونښلي، دا ځکه چي شاه اشرف نه غوښته د ترکانو او پښتنو تر منځ زیات مرگ او ژوبله وسي. هغه وو، چي د شاه اشرف د بڼه سیاست په اثر دا پېښه تر (۹) میاشتو وروسته په روغه او صفا تصفیه سوه او د ده د جلوس په پنځم کال (۱۱۴۲هـ = ۱۷۲۹م) د عثمانی خلیفه دریم سلطان احمد خان له خوا راشد پاشا د سفیر په ډول د شاه اشرف دربار اصفهان ته راغی او هم له افغاني درباره محمد علي خان بلوڅ د ایلچي په حیث عثمانی دربار ته ولاړ او په دې توگه د افغاني او عثمانی دولتو تر منځ بڼه روابط ټینګ سول.

تر هغه وروسته شاه اشرف د اېران له شمال څخه د روسي قواوو د تېري مخه هم ونیوه، خو په داخل کي د نادر افشار غوندي بډه (حریف) سره مخامخ سو او د افغاني قوت رسی سره وشلېدله، دا ځکه چي له کندهاره چي د هوتکي پاچهۍ مرکز وو، هم په اېران کي افغاني لښکرو ته مرسته و نه رسېدله او له همدې سببه اشرف څو ځایه ماته وکړه او تر پنځو کالو او (۷) میاشتو پاچهۍ وروسته له اېرانه را پر شاسو او د هلمند پر غاړه د گرمسېر د ملخان کلا ته راغی او له هغه ځایه ئې د کښته بنوراوک زرد کوه ته پناه یووړه او همهلته د عبدالله خان بلوڅ د زوی ابراهیم نامي له لاسه ووژل سو او دا پېښه د (۱۱۴۲هـ = ۱۷۲۹م) په پای کي وه.

خو په کندهار کي چي د هوتکو د پاچهۍ مرکز وو، تر (۱۱۳۵هـ) کال وروسته چي

شاه محمود اصفهان ونيو د ده كشر ورور شاه حسين حكومت كاوه. دى عالم او اديب او ادب پالونكى پاچا وو. د ده د پاچهۍ وخت په كندهار كې په آرامۍ او هوسايۍ تېر سو او د پټې خزانې په قولو چي د ده په دربار كې ليكلې سوې، د ده امر له هراته او فراه او شين ډنډ (سبزوار) څخه نيولې تر غزني او گومل پوري چلیدى او هم ئې د شال (كوټي) او پښين سيمي د پنجاب د حدودو تر دېره اسماعيل خان او دېره غازي خان پوري ونيولې او همدا رنگه د كندهار د قواوو له خوا د ملتان صوبه تر تهديد لاندي ونيوله سوه او د افغاني قواوو پرمختگ تر ملتانه ورسېد. په دې وخت كې د هوتكو شهنشاهي د اوسني بلوچستان په شمول د دجلې له غاړو څخه تر ملتان پوري رسېدلې وه، چي په لمر لوېده خواته شاه محمود او شاه اشرف او لمر خاته پلوته شاه حسين حكومت كاوه. د شاه حسين د پاچهۍ آرامي دورې تر (۱۱۴۹هـ = ۱۷۳۶م) پوري دوام درلود او د همدې كال د درجب په (۱۷) وو، چي نادر افشار د افغانستان د سيمو د نيولو په غرض لښكر راويوست، ځكه چي ده په پارس او گرجستان كې د افغاني قواو پايڅوړ سره تيت او پر ك كړى وو او دا وخت ئې نو بې د كندهار د هوتكي دولت له ماتولو څخه بل كار نه درلود. هغه وو چي نادر شاه د كوچني اختر د مياشتي په دوهمه له سيستانه راتېر سو او د شوال پر ۱۸ د دلخك او دلارام له لاري د هلمند پر غاړه د گرشك كلا ته راوړسېد او د هغه ځاى تر نيولو وروسته د كوچني اختر د مياشتي پر (۲۱) له هلمنده راپوريو ت او د (۱۱۴۹هـ = ۱۷۳۶م) كال د ذيقعدې د مياشتي په سر كې د كندهار ټينگه كلا، چي هوتكي پايتخت وو، كلا بنده كړه.

د كندهار زلمي مدافع شاه حسين د نامتو سپه سالار سيدال خان ناصر په ملاتړ او ملگرۍ تريوه كاله او څو مياشتو پوري د كندهار له ښاره په ډېره مړانه دفاع وكړه او نادر شاه ئې پرې نه ښوو، چي سره د خپل ډېر غښتلي نظامي قوته بيا هم كندهار ونيسي. د (۱۱۵۰هـ = ۱۷۳۷م) كال د ذيحجې د مياشتي په سر كې د شاه حسين نظامي مقاومت پاى ته ورسېد، ځكه چي تر هغه دمه لا د ده زړور سپه سالار سيدال خان ناصر د ده د زوى محمد نامي سره د كلات په كلا كې د نادر افشار لاس ته ورغلى وو او سيدال د نادر په امر وړوند كړه سوى وو.

له دې جهتته نو شاه حسين نادر شاه ته تسليم سو او د كندهار د سقوطه سره د هوتكو د شاهنشاهۍ ستورى هم ولوېد او ټول افغانستان د نادر افشار لاس ته ورغى.

او د سلطان محمد په قول شاه حسين تر ۱۵ کاله پاچهۍ وروسته د نادريه امر مازندران ته فرار کړه سو او همهلته د ۱۱۴۹هـ کال (بايد ۱۱۵۱هـ = ۱۷۳۸م وي) د برات دمياشتي پر لسمه دنادري قهرپه زهرو له دنيا ولاړ. (۷۸-۷۹-۸۰ لمبر عکس).

د افغانستان په تاريخ کي د هوتکو د حکمرانۍ دېرش کلنۍ دوره د داخلي نهضت او د خپلواکۍ غوښتنې د احساس د جوش له حېثه خورا مهمه دوره ده، ځکه چي په دغه دوره کي خو واره پرله پسې په کندهار کي د داخلي او ملي حکومت بنسټ کښېښووه سو، چي وروسته بيا احمد شاه بابا پر هغه بنسټ د افغاني سلطنت ماڼۍ ودانه کړه. دې دورې پښتون اولس دنيا ته په زړورتوب وپېژاند. پخپله ميرويس غښتلی او منلی محبوب شخصيت درلود او د پوهي او پښتني روزني په غېږ کي پالل سوی وو. مورثي نازو د سلطان ملخي لور عالمه او شاعره مېرمن وه، چي پټه خزانه د دې او د ميرويس خان د لور "زينبي" پښتو شعرونه راوړي.

سربېره پر هغه د هوتکو په دوره کي ډېر اديبان او د توري او قلم خاوندان ول، لکه سيدال خان ناصر ستر پښتون سپه سالار او بهادر خان او پير محمد مياجي او داود خان چي د هغې دورې، هم جنگيالي سالاران او هم پوهيالي عالمان او شاعران ول. د هوتکو په وخت کي د پټي خزاني کتاب د پښتو د لرغونيو او معاصرو شاعرانو د ژوند د حالاتو په باب کي د شاه حسين د دربار د منشي محمد هوتک په قلم وليکل سو او همدا رنگه ملا باز محمد توخي او ملا يار محمد هوتک (د ارکان خمسه مؤلف) او ملا يونس توخي او ملا اکبر (په پښتو کي د جامع الفرائض مؤلف) او ملا زعفران توخي (د سلطان په قول تره کی او د امير عبدالرحمن په قول توخي) د شاه حسين وزير او د "گلدسته زعفراني" مؤلف، او الله يار ايریدی د پښتو شاعر او د دېوان خاوند او رېډی خان (د شاه محمود هوتک د فتوحاتو په باب کي په پښتو ژبه د محمود نامې ناظم) او ملا عادل (په پښتو د محاسن الصلوة مؤلف) او ملا نور محمد (په پښتو د نافع المسلمين مؤلف) د هوتکي عصر شاعران او مؤلفان ول.

شاه حسين د کندهار د ښار د نارنج په شاهي ماڼۍ کي، چي کنډوالي ئې تر اوسه سته ادبي جرگې درلودلې، عالمان او ژبور اديبان ئې پالل، ميا عبدالحکيم کاکړ (مشهور په نانا صاحب چي د اوسني بلوچستان په چټيالي کي ښخ دی) د همدې عصر له نومياليو روحانيونو او صوفيانو څخه وو، چي په نقشبنديه طريقه کي د خپل وخت له اقطابو څخه گڼل کېږي.

شاه محمود هوتک

۷۸- لمبر عکس

شاه اشرف هوتک
۷۹- لمبر عکس

شاه حسين هوتک
۸۰- لمبر عکس

هوټکيان:

- ۱- میرویس خان د بنالم خان زوی (۱۱۱۹-۱۱۲۷هـ)
- ۲- عبدالعزیز د بنالم خان زوی (۱۱۲۷-۱۱۲۹هـ)
- ۳- *شاه محمود د میرویس زوی (۱۱۲۹-۱۱۳۷هـ)
- ۴- *شاه اشرف د عبدالعزیز زوی (۱۱۳۷-۱۱۴۲هـ)
- ۵- *شاه حسین د میرویس زوی (۱۱۳۵-۱۱۵۰هـ)

مأخذونه:

مخزن افغاني- تذكرة الابرار- جغرافیای تاریخی اهران- معجم البلدان- طبقات
 ناصري- حیات افغاني- مآثر الامراء- منتخب اللباب ۲ ټوک- تاریخ افغانستان د
 ملیسون تالیف- تتمة البیان- سر جان مالکم- پته خزانه- روضة الصفای ناصری-
 تاریخ افغانستان د علي قلي میرزا- تاریخ نظامي اهران لومړی ټوک- تاریخ اهران د
 سرپرسي سایک- نادر نامه (قلمي)- سیر المتأخرين- مجمع التواریخ- میرویس بابا
 د کابل چاپ- تاریخ کرمان- خورشید جهان- تاریخ سلطاني- صولت افغاني- د
 صفویانو سقوط او پر پاریس باندي د افغانانو سلطه د لوکهارت انگلیسي تالیف
 ۱۹۵۸م- د محمد علي حزین د احوال تذکره- بدايع الوقایع.

سدوزيان

(۱۱۶۰-۱۲۵۸هـ)

دمخه مو وويل چي نادر شاه د امام قلي زوی (جلوس ۱۱۴۸هـ = ۱۷۳۵م) له اېرانه د هوتکو د پاچهۍ کمبله ټوله کړه او هم ئې په هرات کي د ابداليانو حکمراني له منځه یووړه او په تېره بیا د کندهار په نیولو ئې د هوتکو پاچهي بېخي ختمه کړه. نادر شاه د کندهار د زاړه ښار د کلابندی په وخت کي د کندهار د اوسني ښار د جنوب خواته په نمناکو محکو کي د "نادر آباد" په نامه یو ښار ودان کي او په هغه کي ئې په (۱۱۵۰هـ = ۱۷۳۷م) کل پخپل نامه سکه ووهله او زوړ ښار ئې تر نیولو وروسته ونړاوه، چي تر اوسه پر همهغه وران حال پاته دی. نادر په همهغه کال د افغانستان شمالي ولایتونه له بدخشانه تر بلخ او میمنې او د آمو تر سینده د خپل زوی رضا قلي په واسطه ونيول او د کندهار تر نیولو وروسته ئې د سلطان محمود او بابر سیاست وچلاوه او د افغاني مشرانو سره ئې نرمه رویه راواخیسته. عبدالغني خان الکوزی ئې د هرات د ابداليو قبیلو د مشر په حیث وپېژاند او پیر محمد خان هروي ته ئې د بلوڅو او خاران حکومت ورکي او حاجي اسماعیل الکوزی ئې د هرات د اسفزار حاکم وټاکه او اشرف خان غلجي ته ئې د کلات حکومت وسپاره.

ده نژدې څلویښتو زرو ته پښتانه زړور سپایان د نور محمد خان علي زي په مشري چي لقب ئې "میر افغان" وو، پخپل لښکر کي واخیستل او د سیاسي زیرکۍ په سبب ئې پر خپلو افغاني عسکرو بشپړ باور او اعتماد وکي. نادر شاه د زمان خان ابدالي زوی احمد خان او ذوالفقار خان چي په کندهار کي د شاه حسین هوتک په امر بندیان ول، ونازول او په مازندران کي ئې جاگیر او تنخوا ورته وټاکله (۱۱۵۱هـ = ۱۷۳۸م).

نادر شاه بې ځنده د کابل خواته رهي سو. د غلجو کلات ئې ونيو او خپل لښکر ئې غزني او کابل ته واستاوه. په دې وخت کي د کابل حکمران د ډهلي د دربار له خوا ناصر خان یو غښتلی، زړور او د خلکو خوښ سړی وو، خو څنگه چي ئې د ډهلي د دربار

له خوا ملاتړ نه کېدی او حتی د ده تنخائې هم نه ورکوله، ځکه نو د ده د مقاومت قوت لږ وو. سره له هغه ناصر خان د شرزه خان او نورو افغاني قبیلو په مرسته له کابل څخه دفاع کوله او رحیمداد خان کوټوال په ښار کې کلابند وو، څو چي په پای کې نادر شاه د کابل د ښار کلاوي ورانې کړې او وې نیولې (۱۱۵۱هـ) او همدا رنگه د نادر زوی د بامیان او ضحاک او د هندو کش د لمنو د نورو کلاوو نیولو ته مخه کړه او د کابل او پېښور د لاري خانان عباس خان او سعد الله خان هم د نادر له خوا ونيول سول، خو ناصر خان د کابل او پېښور تر منځ پښتانه قبایل د نادر په مقابل کې جنگ ته چمتو کړل او د نادر د زوی شهزاده نصرالله د لښکر سره ونښت. ناصر خان په یوه جگړه کې ټپي او گرفتار سو، خو نادر شاه هغه بیا له خپلې خوا د کابل او پېښور په حکمرانۍ وگوماره او پخپله ده د اېران او افغان د تازه دمه لښکر سره پېښور ونيو او بیا تر لاهور او ډهلي پوري پر مخ ولاړ (۱۱۵۲هـ = ۱۷۳۹م).

نادر شاه د ډهلي تر قتل عام او چور او چپاو وروسته د انگرېزي اووه اتیانیم ملیونو پونډو په اندازه ثروت او جواهر او د شاه جهاني تخت طاوس سره پېښور ته راستون سو (۱۱۵۲هـ) او چي تر اټک راپوري ووت، د یوسفزو سره ونښت او په ډېر تلوار د خیبر تر درې راتېر سوو، څو چي تر کابل پوري سیمي ئې تصفیه کړې. تر هغه وروسته د کابل له جنوبي لاري د کورم او بنگښ او ډېره جاتو او سند خوا ته ولاړ او د سند د سیند ټولي لمر لوېده خوا ته مخکي ئې ونيولې او د بولان د درې له لاري کندهار او هرات ته ولاړ او په (۱۱۵۳هـ) کال ئې د خپلو فتوحاتو جشن چي له ماوراءالنهر او خوارزم څخه نیولې د سند تر سینده او د دجله او فرات او سیحون پوري رسېدل، په مشهد کې جوړ کي او د (۱۱۵۴هـ = ۱۷۴۱م) کال په شاوخوا کې ئې احمد خان ابدالي له مازندران څخه راوغوښت او د ابدالي لښکر په مشرۍ ئې خپل همکاب وټاکه. احمد خان شپږ کاله د نادر شاه سره په حضر او سفر کې د جهاندارۍ په چارو کې تجربه وکړه او داغستان او ایروان ته ئې د نادر شاه په جنگي سفرو کې خپل جنگي رشادتونه وښوول او تر دې حده ئې د نادر خاصه توجه ځانه ته واړوله چي نادر شاه به تر ځان وروسته پرده باندي د پاچهۍ د مقام د نیو وزیرۍ کاوه.

نادر شاه تر زیاتو فتوحاتو وروسته د مزاج د اوښتلو په سبب له طبیعي حد څخه وووت او د خپلو شاوخوا خلکو په وینو توپولو او وژلو ئې لاس پوري کي، څو چي د ده

خپل نژدې درباري خلک ځني وپېرېدل او د (۱۱۶۰هـ = ۱۷۴۷م) کال د درېمي خور (جمادي الاخری) پر ۱۱ د یکشنبې په شپه د خبوشان په فتح آباد کې د محمد خان قجراو موسی افشار او خواجه بېگ افشار او صالح قرقوي له خواد نورو او یا تنو درباریانو په اتفاق ووژل سو.

نادر افشاریو زړور، هوښیار او خونکار سړی وو. د ده سیاست په افغانستان کې د قهر او ناز سره ګډ وو. ده د هرات د ابداليانو ملي مشرتوب له پېنځه ویوست او بیا ئې په کندهار کې د هوتکو پاچهي هم له منځه یووړه او د دې دواړو تېرو مشران چي په افغانستان کې ئې د خپلواکۍ بیرغ جگ ساته، د ده له لاسه ژوبل او برباد سول، خو د دې قهر او ناز غضب سره، سره ئې په ټول افغانستان کې د نوموړو قبیلو د پاته مشرانو سره جوړ سو او هغه ئې ونازول او ډېر پښتانه زړور زلمیان ئې په خپل لښکر کې د افغاني سالارانو په قیادت واخیستل او هغه ئې وپالل.

که له یوې خوا نادر شاه د پښتنو ملي حکومت په هرات او کندهار کې له پښو واچاوه او د کندهار د زاړه ښار کنډوالې تر اوسه د ده د وران کاریو شاهدي دي، نو له بلې خوا د احمد خان ابدالي غونډي مېړه پالنه به چي وروسته ئې په کندهار کې بیا د پښتنو د لویي پاچهي خښته کښېښووه، هم د ده د ښو یادگارو څخه وګڼل سي.

په هر حال، د نادر شاه تر وژلو وروسته احمد خان ابدالي او نور محمد خان عليزي میر افغان د پښتنو او اوزبکو سپایانو په مرسته د نادر شاه حرم د یاغي لښکریانو له چور او چپاو څخه وژغوره، چي د دې خدمت په بدل کې د نادر شاه د حرم له خواد "کوه نور" مشهور الماس چي په هند کې له لودیانو پښتنو څخه بابر او د هغه کورنۍ ته پاته سوی وو او د ډهلي تر نیولو وروسته د نادر شاه لاس ته ورغلی وو، ورکړه سو او ټولو پښتني قواوو هرات ته مخه وکړه او د (۱۱۶۰هـ = ۱۷۴۷م) کال د رجب په میاشت کندهار ته ورسېدل او د دوی د رسېدو سره سمدستي پښتنو مشرانو د نادر آباد نوي کلا ته نژدې د شیر سرخ پر هدیره باندي ملي جرګه جوړه کړه، چي په هغه کې د پښتنو د ځینو مشهورو قبیلو مشرانو لکه نور محمد خان میرافغان د عليزو مشر، او محبت خان د پوپلزو مشر او موسی خان د ساګزو مشر او نصرالله خان د نورزو مشر او حاجي جمال خان د بارکزو مشر ګډون کړی وو.

دې ملي جرګې له شوره ډکې اته غونډي وکړې او په دې غونډو کې د قبیلو

مشرانو و نه سو کولای چي یو د بل حکمراني پر ځان ومني. نور محمد خان میرافغان
 علیزي د مشرتوب او تجربې او نفوذ له حیثه د دې کار وړ بنکارېده، څنگه چي د تند
 مزاج خاوند وو، و نه ټاکل سو. دوهم سړی چي حاجي جمال وو، هم دوني پوخ، متین او
 د نفوذ څښتن وو، چي نورو مشرانو د ده د راتلونکي استبداد، قدرت او استیلا څخه په
 زړو کي تشویش درلود او ټولو خلکو د پاچهۍ د مقام له پاره داسي سړی لټاوه، چي د
 پښتني آزاد مزاج او د ملي دیموکراسۍ او قوي جرگې د اصولو سره ئې سمون درلودای
 او په راتلونکي وخت کي ئې پر دوی په استبداد او زور حکومت نه کولای او په عین
 زمان کي د غښتلي او قوي قبیلې خاوند هم نه وای.

د دې لويي تاريخي جرگې په نهمه غونډه کي د ټولو خلکو سترگي احمد خان
 ابدالي ته واوښتلې، چي ۲۵ کلن خلیق، حلیم، تجربه لرونکی او ازمويلي سوی زلمی
 وو او هم ئې قبيله کوچنۍ او (سدوزي) ډېر لږ ول او پښتنو مشرانو دا باور درلود چي
 دا کشر زلمی پر دوی په استبداد او شدت حکومت نه سي کولای، ځکه ئې نو دی په
 پاچهۍ ومانه او د دې ښه انتخاب په سبب ئې د پښتنو له لاسه وتلی لرغونی برم او
 عظمت بیا راژوندی کی.

په دې وخت کي صابر شاه نومي یو ملنگ د استاد لایخوار کابلي زوی، چي د شېر
 سرخ په هدیره کي اوسېد د خپلي کودلي را و ووت او هديرې ته نژدې له کښت څخه ئې
 څو وږي پرې کړل او د دې نوي انتخاب سوي زلمي پاچا په بگرۍ کي د پاچهۍ د
 "خول" په توگه وټومبل او دا د (۱۱۶۰هـ = ۱۷۴۷م) کال د رجب په میاشت کي پېښه سوه
 (جولای ۱۷۴۷م). احمد شاه ابدالي د هرات د حکمران زمانخان (چي دمخه ئې یادونه
 وسوه) زوی، په خټه ابدالي سدوزی په (۱۱۳۵هـ = ۱۷۲۲م) کال د زرغونې نومي
 مېرمني له نسه چي په خټه الکوزی وه، په ملتان یا هرات کي وزېږېد او سره له دې چي د
 سن له مخي کشر وو، خو د خپل سلطنت په وختو کي ئې افغانستان ته لوی خدمت
 وکی، چي په همدې سبب د افغانستان خلکو ورته د "بابا" لقب ورکی.

خو ده په خپل مهر کي چي طاوسي شکل ئې درلود دا جمله کیندلې وه "الحکم
 الله یافتاح - احمد شاه در دران" د (دراني) کلمه که څه هم پخوا په تاریخو کي په شاذ
 ډول استعمالېدله، خو تر هغه وروسته ئې بېخي د (ابدالي) کلمې ځای ونيو او تراوسه
 ټول ابداليان ځانونه (دراني) بولي.

احمد شاه په افغانستان کي اداري او لښکري او مالي او مدني تشکيلات تاسيس کړل او وزيران ئې وټاکل، چي اشرف الوزراء بېگي خان باميزی مشهوره په شاه ولي خان د ده وزير اعظم وو او په يکشنبه د ربيع الثاني په لومړۍ ورځ (۱۱۶۸هـ = ۱۷۵۳م) کال ئې د (احمد شاهي ښار) په نامه د کندهار د اوسني ښار بنسټ کېښود او په (۱۱۶۶هـ) کال ئې د کابل جنگي حصار ودان کي او هم ئې د هندوکش په شمال کي د تاشقرغان ښار جوړ کي (۱۱۸۲هـ) او په کندهار او مشهد او اټک او ډهلي او روهليکنه او پېښور او ټټه او ډېره غازي خان او کشمير او کابل او ملتان او هرات کي ئې پخپل نامه سکه ووهله او د ده د سرو زرو او سپينو زرو او مسو پر سکو د احمد شاهي دولت رسمي نښان دوي څو کي لرونکي توره او د غنمو وږي او ستوري کيندل سوي وو او پر ځينو سکو دا بيت هم وو:

حاکم شد از قادر يي چون با حمد پادشاه

سکه زن برسيم وزر از پشت ماهی تا بماه

احمد شاه په اوسطه توگه يو لک عسکر ساتل او له پنجاب او کشمير او سنده نيولي د آمو تر سيند او مشهد او بحيره عرب پوري د ده د هيواد ټول عايدات (۳۱) مليونه روپو ته رسېدل، خو جنگي اولجې او خزاني او نور زيات ثروتونه چي د هند په جگړو کي لاس ته ورتله، له دې حسابته مستثنی دي.

احمد شاه بابا د خپلي پاچهۍ په وختو کي دا جنگي سفرونه کړي دي:

د احمد شاه بابا جگړيز سفرونه:

۱- د (۱۱۶۰هـ = ۱۷۴۷م) کال په پای کي ئې غزني او کابل او پېښور ونيو او په کابل او پېښور کي ئې (تيموري او نادري پخوانی حاکم) ناصر خان مات کي او عبدالصمد خان مومندزی د اشغريو مشر د احمد شاهي لښکر سره يو ځای سو. احمد شاهي سپه سالار سردار جهانخان، ناصر خان د اټک هاخوا ته وځغلاوه او پخپله احمد شاه کندهار ته ولاړ.

۲- په (۱۱۶۲هـ = ۱۷۴۹م) کال د دېرشو زرو پليو او سپرو سره له کندهاره راووت او د کابل او پېښور له لاري د اټک او جهلم غاړو ته ورسېد. د لاهور حکمران شهنواز خان د وزير الممالک قمر الدين خان په واسطه له ډهلي څخه مرسته وغوښته او د پنجاب د سيند پر غاړه د احمد شاهي لښکر سره مخامخ سو، خو د جنگ له ميدانه

وتبښتېد او احمد شاه لاهور ونيو او بيا ئې نو نصير خان بلوخ مطيع كړ.

څنگه چي د ۱۱۶۱ هـ كال د لومړۍ خور پر ۲۲ د جمعې په ورځ د مالوپور په جگړه كې وزير الممالك قمرالدين خان ووژل سو، ځكه نو د ډهلي گورگاني پاچا محمد شاه د لاهور ولايت د هغه خلف ميرمنو معين الملك ته وسپاره او احمد شاه د ډهلي د دولت سره روغه وكړه او اباسين ئې د دوو هيوادو تر منځ وېش وټاكه. د لاهور د حكرمان ميرمنو معين الملك سره ئې هم روغه وكړه. د سيالكوټ او گجرات او د پنجاب د اورنگ آباد او امرتسر ماليات ئې د ميرمنو پر غاړه كښېښوو، چي هر كال به ئې احمد شاهي لوی دېوان ته رسوي. كندهار ته بيرته د رارسېدو پر وخت ئې د قبيلو ځيني مشرانو چي د ده پر خلاف ئې دسيسه جوړه كړې وه، لكه نور محمد خان ميرافغان عليزي او گدو خان او محبت خان پوپلزي ئې ووژل.

۳- په ۱۱۶۳ هـ ۱۷۴۹م كال هرات ته ولاړ او هغه ښار ئې تر څلورو مياشتو كلابندۍ وروسته له امير عالم خان څخه ونيو او د سردار جهان خان پوپلزي په مشري ئې پنځه زره سپاره تربت جام ته ولېږل او هرات ئې دروېش علي خان هزاره ته وسپاره او پخپله مشهد ته رهي سو او هغه ښار ئې تر څلورو مياشتو كلابندۍ وروسته د نادر شاه نمسي شاهرخ ميرزا ته ورکي او پخپله د نشاپور خوا ته ولاړ، خو څنگه چي د نشاپور حاكم عباس قلي خان بيات مقاومت وكی، او له بلي خوا د ژمي سخت موسم راغی، احمد شاه د هرات له لاري كندهار ته راوگرځېد.

۴- د بلوچستان سفر: د احمد شاه د جلوس په وخت كې د كلات حكرمان او د براهوي خان د نادر شاه له خوا د مير عبد الله مشر زوی مير محبت خان وو، خو څنگه چي بلوڅان د هغه د كشر ورور امير نصير خان پر خوا ول، او د احمد شاه حضور ته ئې هم عرض كړی وو، نو ځكه په ۱۱۶۴ هـ كال چي احمد شاه د خراسان له سفره راوگرزېد سمدسي ئې له كندهاره د بلوڅو كلات ته مخه وكړه، په دې وخت كې مير نصير خان د سند په خدا آباد كې ميانور محمد كلهوره ته ناست وو، او مور ئې بي بي مريمه په كندهار كې وه او دواړو شاهي مرسته غوښتله.

احمد شاه مستنگ ته تر رسېدو وروسته كلات ته رهي سو، مير محبت خان، حاجي رحيم خان بابي د كلام الله سره د احمد شاه حضور ته شفيع واستاوه، احمد شاه هم د سمدستي له پاره د كلات خاني مير محبت خان ته پرېښوو، بېرته كندهار ته راغی او

نوموړي خان خپله يوه خور چې بي بي مير گوهر نومېدله د آخون محمد حيات په وسيله په غزني کي د احمد شاه حضور ته واستوله، چې د هغه په نکاح سوله.

تر څو مياشتو وروسته د بلوڅو د خانۍ د مسئلې د فيصلې له پاره د هغې سيمي ټول نوميالي سرداران کندهار ته د احمد شاه حضور راوغوښتل سول، او نصير خان هم د خپلي مور سره هلته وو، څو په پای کي احمد شاه، مير محبت خان د طهماسب خان په لاس بندي کي او مير نصير خان ئې د کلات په خاني وگوماره (۱۱۶۴هـ).

خو مير نصير خان په کلات کي سر واخيست او د خودسري بيرغ ئې پورته کي، هغه وو، چې د بلوڅو د قبيلو يوې برخي په کندهار کي د احمد شاه حضور ته استغاثي وکړې. احمد شاه چې دا خبر واورېد، دستي ئې حرکت وکي او کلات ئې دوولس ورځي کلابند کي، خو د جنگ او وينو تويولو امر ئې ور نه کي، څو چې په پای کي نصير خان د آخون محمد حيات او وزير شاه ولي خان په واسطه د احمد شاه حضور ته ورسېد او وبخښل سو او تر هغه وروسته ئې په احمد شاهي لښکر کښيو کي گډون کاوه.

۵- په ۱۱۶۴هـ کال بيا احمد شاه د خپل لښکر سره د هرات له لاري پر نساپور حمله وکړه. د نساپور کلا ئې په لويو توپو سوري کړه او وې نيوله، او د هغه ځای حکومت ئې بېرته عباس قلي خان بيات ته، چې تسليم سوي وو، وسپاره. احمد شاه د خراسان شاوخوا پاکه کړه او د مشهد د حکمران شاهرخ ميرزا سره ئې په دې شرط روغه وکړه چې سکه او خطبه د ده په نامه وي او د جام او باخرز او تربت او خواف او ترشيزو ولايتونه احمد شاه ته وسپاري، تر هغه وروسته شاهرخ خپله سکه په دې بيت ښکلې کړه:

يافت از الطاف احمد بادشاه

شاهرخ بر تخت شاهي تکیه گاه

احمد شاه له مشهده هرات ته راغي او وزير شاولي خان ئې مرو او ميمني او اندخود او بلخ او باميان او بدخشان ته واستاوه، چې نوموړي وزير د افغانستان ټول شمالي ولايتونه د هيواد په مرکز پوري وتړل.

۶- په ۱۱۶۵هـ = ۱۷۵۱م کال د پنجاب د سيمو د تصفيې له پاره لاهور ته ولاړ، ميرمنو معين الملک تر څلور مياشتو پوري مقابله وکړه، خو تر هغه وروسته تسليم سو او احمد شاه دې د هغه ځای د حاکم په حيث وپېژاند.

په دې سفر کي د احمد شاه له حضوره (ايشيک اقا سي) شاغاسي عبدالله خان د کشمير نيولو ته وگومارل سو، چي هغه سيمي ئې ونيولې او خواجه عبدالله کوچک ئې د کشمير حاکم او سکيجون هندو ئې د هغه ځای مستوفي وټاکه او قلندر خان پښتون ئې د ډهلي دربار ته سفير واستاوه او گورگاني احمد شاه ومنله چي پنجاب او سند او کشمير دي د احمد شاهي هيواد برخه وي.

احمد شاه د پنجاب او ملتان او کشمير د چارو تر سمون وروسته د سند د سيند بني غاري ته راپوري ووت، بنو او کابل ته راغی او له دې ځايه بېرته کندهار ته ولاړ.

۷ - د ۱۱۶۷هـ کال په سر کي احمد شاه سند ته يو سفر وکی، چي شرح به ئې وروسته راسي، خو د همدې کال په منځ کي له کندهاره هرات ته ولاړ او د خراسان تر تصفيې وروسته ئې مشهد کلابند کی او د نادر شاه نمسی شاهرخ ميرزا د ده اطاعت ته غاړه کښېښووه. احمد شاه د رانده شاهرخ نيابت نور محمد خان افغان ته وسپاره، جام او باخرز او خاف او تربت او ترشيز ئې په هرات پوري وتړل او شاه پسند خان ئې د شاهرود او بسطام او سبزوار د نيولو له پاره واستاوه.

تر هغه وروسته احمد شاه عباس قلي خان بيات په نشاپور کي کلابند او تسلمېدو ته ئې مجبور کی او بيا ئې هم دی د نشاپور په حکومت وگوماره او د هغې طایفې څو کورنۍ ئې غزني او کابل ته ولېږلې او په ۱۱۶۸هـ کال بېرته کندهار ته وگرزېد.

۸ - په ۱۱۶۸هـ چي ميرمنو معين الملک مړ سو، احمد شاه د هغه زوی ميرمنو د لاهور حکمران وټاکه، څنگه چي کوچنی وو، نو د خپلي مور مغلاني بيگم په کومک ئې حکومت کاوه. په دې وخت کي د مغلاني بيگم او اميرانو تر منځ اختلاف پېښ سو او د نواب عبدالصمد خان زوی خواجه عبدالله خان نوموړی مېرمن بندي کړه او له احمد شاهي حضوره ئې د لاهور د حکمرانۍ مقام وغوښت، خو احمد شاه د جهان خان سپه سالار ورور امان خان پوپلزی د لاهور د چارو د سمون له پاره ور واستاوه، مگر هغه څه کار پر مخ نه بوت او په (۱۱۷۰هـ) کال آدينه بېگ د ډهلي د لښکر سره لاهور ونيو او د کاله ئې دېرش لکه روپۍ ډهلي ته ورکولې.

دا وخت په کشمير کي سکيجون هندو هم د احمد شاه له اطاعته سر وغړاوه او افغاني حکمران خواجه کوچک ئې وواژه او د ډهلي له خوا ئې د کشمير حکمراني ونيوله. همغه وو، چي احمد شاه له کندهاره لاهور ته ولاړ او د هغو سيمو تر تصفيې

وروسته ئې نورالدين خان باميزی کشمير ته واستاوه او هغه سکجیون ونيو او کشمير ئې بېرته په افغاني هیواد پوري وتاړه.

احمدشاه له لاهوره ډهلي ته مخه کړه او په کرنال کي ئې د اصالت خان یوسفزي زوی نواب نجیب الدوله مخي ته راغی او د (۱۱۷۰هـ) کال د دریمي خور (جمادي الاولی) پر ۷ د جمعې په ورځ ډهلي ته ننوت، دوهم عالمگیر ئې د ډهلي پر تخت کښېناوه او د هغه د ورور شهزاده عزیزالدين لور ئې شهزاده تیمور ته وکړه او د ډهلي د وزارت چاري ئې د قمرالدين خان زوی نظام الدوله ته وسپارلې او نواب نجیب الدوله ئې د هند سپه سالار وټاکه. احمدشاه د ډهلي د شاوخوا تر تصفيې او د هغه ځای د باغیانو تر وهلو وروسته عبدالصمد خان اشغري مهمندزي د سرهند حاکم او سرفراز خان ئې د دواښه ستلج او بیا حاکم او شجاع خان ابدالي ئې د ملتان حاکم او شهزاده تیمور ئې ترسند او تته پوري د لاهور حاکم وټاکه او سپه سالار جهان خان ئې د سکانو مخنیوي ته وگوماره او بلند خان سدوزي ته ئې د کشمير حکومت وسپاره او د (۱۱۷۰هـ = ۱۷۵۶م) کال په پای کي کندهار ته راوگرزېد.

۹- د پاني پت غزا:

وروسته تر هغه چي احمدشاه په (۱۱۷۰هـ) کال له هنده راوگرزېد، په پنجاب کي نوي فتنې پيدا سوې او د فیروز جنگ زوی غازي الدين او آدینه بېگ پورته سول او سکانو هم په پنجاب کي قوت پيدا کي او د جنوب له خوا هم د مرهټه لویو قوتو د ډهلي پاچهي تهدیدوله او پنجاب ئې هم ونيو، چي شهزاده تیمور او سپه سالار جهان خان د دې ټولو قوتو او فتنو له مخنیوي څخه عاجز سول، په دې وخت کي د هند اسلامي مشاور او د ډهلي امیرانو احمدشاه و باله چي د هند د اسلامي پاچهۍ د ساتلو او نجات له پاره له کندهاره د هند خوا ته رهي سي او امام الهند شاه ولي الله دهلوي هم د احمدشاه حضور ته لیکونه واستول او دی ئې هند ته و باله، ځکه نو احمدشاه له کندهاره په (۱۱۷۱هـ) کال د بلوڅو کلات ته وخوځېد او هلته ئې نصیر خان چي سر ئې اخیستی وو، د روغي او خیر خواهي له لاري تسلیمېدو ته مجبور کي، بیا نو د کندهار د دېرشو زرو او د بلوڅو د لسو زرو عسکرو سره د نصیر خان او د سراوان و جاله وان د سردار میر عبدالنبي د ورور میر عبدالکریم او نورو په مشري د بولان له درې څخه تېر سو (۱۱۷۲هـ) او د سند د سیند غاړو ته ورسېد او له هغه ځایه د لاهور خوا ته وخوځېد او

سارنپور ته ولاړ. هلته د هند د پښتنو ستر مشران لکه سپه سالار نجيب الدوله او سعد الله خان روهيله او حافظ الملک رحمت خان او د هغه زوی عنایت خان او د وندي خان او قطب خان د لسو زرو تنو لښکرو سره د احمد شاه حضور ته راغلل او دا وخت د احمد شاه ټول لښکر چي په هغه کي د کندهار او پېښور او بلوڅو او د هند د پښتنو غازيان راغونډ سوي ول، شپېتو زرو پليو او سپرو ته رسېده، چي توپخانه هم ورسره وه. احمد شاهي لښکرو د هندوانو او سکانو سره تر ډېرو جگړو وروسته چي دښمنانو ته ئې ډېري ماتي ورکړې، وروستنی فيصله کوونکې جگړه د پاني پت پر ډگر د لسو لکو مرهټانو او هندوانو سره وکړه او په دې جگړه کي ئې د دښمن په زرو، زرو جگړن کسان تر تبغ تېر کړل او د (۱۱۷۴هـ - ۱۷۶۰م) کال د ثلثمي خور (جمادي الاخری) پر شپږمه نېټه ئې لويه سوبه او فتح په برخه سوه، چي د دې ستري غزا جنگي اولجي او غنایم (۵۰) زره آسان، دوه لکه غوايي او پنځه سوه پيلان او څو زره اوبنان ول او ۲۲ زره بنديان لاس ته ورغلل، چي بې له يوه ابراهيم نامي نور ټول وبخښل سول.

احمد شاه د پاني پت تر لويي سوبي او د مرهټانو څخه د هند د مسلمانانو تر نجات او ژغورلو وروسته د دوهم عالمگیر زوی شاه عالم په ډهلي کي پاچا او د ميرزا جوان بخت زوی ئې ورنائب السلطنه کي او نواب شجاع الدوله ئې د فرزند خان او رستم هند په لقب وزير اعظم او پښتون نواب نجيب الدوله ئې سپه سالار وټاکه او د پنجاب حکومت ئې زين خان مومند ته ورکي او پخپله کندهار ته راغی او شهزاده تیمور ئې د هرات حکمران وټاکه.

۱۰- د سکانو تر پټنه:

هغه وخت چي احمد شاه د پاني پت تر فتح وروسته کندهار ته راوگرځېد، په پنجاب کي جيساسنگه د بغاوت بيرغ پورته کي، چي د رنجيت نيکه چهرت سنگه او لاجت هم په دې بغاوت کي لاس درلود او د پنجاب نايب الحکومه زين خان ئې کلابند کي.

احمد شاه د دې فتنې د مخنيوي له پاره د (۱۱۷۵هـ = ۱۷۶۳م) کال په لومړۍ نيمايي کي لاهور ته ولاړ او په ۴۸ ساعته کي ئې د امرتسر خواته ۱۳۵ ميله واټن وواهه او په "روهي" کي د سکانو د دوه زره تنه لښکرو سره مخامخ سو او د ۱۱۷۵هـ کال د رجب د ۱۱ نېټې په جگړه کي ئې د شلو زرو سکانو په شاوخوا کي ووژل او مات ئې کړل او د

پتیاڼې او سرهند حکومت ئې امیر سنگه‌ته ورکې او د ۱۱۷۵هـ کال د برات تر ۷ پوري لاهور ته بريالۍ راوگرزېد او نورالدين خان باميزی ئې کشمير ته واستاوه او هغه ياغي مستوفي سکجیون بندي کې او کشمير ئې بيا ونيو.

احمد شاه د پنجاب د چارو په سمون تر ۱۱۷۹هـ کال پوري اخته وو او د ملتان او دېره اسمعيل خان له لاري گومل او غزني ته راغی، خو په دې سفر کې له سختي گرمۍ څخه ناروغه سو او په ۱۱۸۱ق کابل ته راغی.

۱۱- بخارا ته تگ:

په ۱۱۸۱هـ کال وزير شاه ولي خان د شپږو زرو سپرو سره له کندهاره بلخ او بدخشان ته واستول سو.

څنگه چي د بخارا حکمران شاه مرادبی د افغانستان په شمالي سيمو کې ياغيان پارول ځکه نو په ۱۱۸۲هـ کال پخپله احمد شاه د هرات له لاري ميمنه او اندخود او بلخ او شبرغان تصفيه کړه، په دې وخت کې د بخارا پاچا د آمو د شمال په قرشي کې لښکر راغونډ کړی وو، خو احمد شاه د بخارا د مسلمان لښکر سره جگړه او مقابله د خپل شان سره وړو نه بلله نو د بخارا د پاچا سره ئې روغه وکړه او د آمو سيند ئې د دواړو هيواد وېش وټاکه.

په دې سفر کې وزير شاه ولي خان د جوزجان له فيض آباد څخه خرقة شريفه کندهار ته راوړه چي تر اوسه په دې ښار کې سته.

۱۲- خراسان ته تگ:

څه وخت دمخه د احمد شاه له خوا د نادر شاه پوند نمسی شاهرخ ميرزا د خراسان پاچا ټاکلی سوی او د احمد شاه د شاهنشاهی تابع وو.

څنگه چي د ۱۱۸۳هـ په شاوخوا کې د شاهرخ زلمي زوی نصرالله ميرزا او د تون او طبس حاکم علي مردان خان سر اخیستی وو او د فارسي د پاچا کریم خان زند دربار ته ئې رجوع هم کړې وه، ځکه نو د ۱۱۸۴هـ کال په سر کې احمد شاه له کندهاره هرات او مشهد ته ولاړ. په دې سفر کې د بلوڅو پاچا نصير خان چي د احمد شاهي دربار تابع وو، د شلو زرو تنو سره د خراسان په جگړه کې ښې کارنامې وکړې او د ترشيز په کلا کې ئې علي مردان مغلوب کې، چي د دې خدمتو په مقابل کې د احمد شاه له حضوره د دېره غازيخان د داخل او هرند سيمي او د بلوڅو ولجې هم ده ته وبخښلي سوي.

خو احمد شاه د مشهد تر لنډې کلابندۍ وروسته د نصرالله ميرزا عذر ومانه او د شاهرخ لور گوهرشاده ئې شهزاده تيمور ته وکړه او نصرالله ميرزا ته ئې د (فرزند خاني) لقب ورکړ او د خراسان پاچهي ئې شاهرخ ته وبخښله او د ۱۱۸۴هـ کال د صفر پر ۸ د هرات له لاري کندهار ته راغی.

احمد شاه او سنده:

په (۱۱۶۰هـ) کال چي نادر شاه افشار ووژل سو او احمد شاه ابدالي په کندهار کي د افغانستان په پاچهي وټاکل سو، په سنده کي ميا نور محمد کلهوره د نادري تر امر لاندي امير وو. په (۱۱۶۱هـ) کال = (۱۷۴۸م) کال احمد شاه هند ته سفر وکړ. ده په سنده کي د ميا نور محمد کلهوره امارت په رسميت وپېژاند او هغه ته ئې د (شاهنواز خان) لقب ورکړ. هغه هم د کندهار دربار ته د کالنيو ماليو د ورکړي تعهد وکړ. څنگه چي تر هغه وروسته ميا نور محمد د خراج په ورکړه کي سستي وکړه، احمد شاه يو فرمان ورواستاوه او په هغه کي ئې د ماليو ورکړه وغوښته، چي (خايف) سندهي د هغه فرمان مضمون د احمد شاه له خولي د (نامه نغز) په دې بيت کي داسي ځای کړی دی:

رساندی تو گر گنج در باج ما

شدي ايمن از تاب تاراج ما

دا فرمان چي د سنده دربار ته ورسېد، ميا نور محمد د اطلس او کمخاب او ديبا او ورينمو د کاليو او قرنفل او مشک او عود او عنبر قيمتداره سوغاتونه د يوې درې کسيزي جرگي په لاس د بهايي خان کلهوره په مشرۍ د کندهار دربار ته واستول او وې ويل:

سلامی رسانش بعجز و نیاز   که ای شا افغان گردن فراز

منم بنده تاجدار توام   به فرمانبرداری نامدار توام

من از لطف تو چشم دارم بهی   بر شاه من میکنم آگهی

دا سفارتي جرگه چي احمد شاهي دربار ته ورسېده، د دواړو دربارو دوستانه مناسبات تر پخوا لا ښه سول او د شيخ محمد مرید قانونگو زوی شېر محمد محفوظ سرخوش د سنده د دربار له خوا د وکیل په حیث کندهار او کابل ته وټاکل سو، چي تر ۱۱۶۸هـ کال پوري په کابل کي وو، خو سره له دې هم له سنده څخه هغه ماليې چي د

ورکړي وعده ئې سوې وه، د کندهار دربار ته راونه رسېدلې، ځکه نو احمد شاه د سردار جهان خان سپه سالار په مشرۍ یو لښکر د هند د سفر له پاره چمتو کړ، چې په (۱۱۶۶هـ = ۱۷۵۳م) کال په سنده کې د سپه سالار د ورتلو آواز ه ګډه سوه، خو د همغه کال په پای کې څرګنده سوه، چې پخپله پاچا د سنده خواته رهي سوي دي.

د (۱۱۶۷هـ کال د محرمي په څلرمه = د ۱۷۵۳م د نومبر پر لومړۍ نېټه) احمد شاه د محمد آباد شګي (ريگستان) ته رسېدلی وو. د سنده دربار په ډېر تلوار دېوان ګډومل د سفير په توګه د ده حضور ته واستاوه، چې د ميا نور محمد د اطاعت او انقياد خبر وروري او څو چې ئې وسوي د احمد شاه د پرمختګ مخه ونيسي.

ګډومل د سکهر پل ته نژدې شاهي لښکر ګاه ته ورسېد، خو تر دوو ورځو پوري ئې پاچا ونه ليدلای سو، څو چې شاهي موکب نوښاره ته راغی او هلته ګډومل د پاچا حضور ته ورغی او د پاچا په راضي کولو کې ئې ډېر زیار وويوست. وايي چې احمد شاه ډېر غضبناک وو، خو ګډومل هم هوښيار سړی او ژبور او په کار پوه سفير وو، چې په لطائف الحیل ئې د شاهي غضب په آرامولو کې زیار وويوست. دی په دې پوه وو، چې احمد شاه اولياء الله ته عقیده لري، نو څو جواله ئې له خاورو ډک کړه او د نورو سوغاتو سره ئې وړاندي کړه. احمد شاه پوښتنه وکړه: په دې جوالو کې څه شي دي؟ ګډومل ورته وويل: د سنده ډېر ښه سوغات، يعني د سنده د اولياوو د قبرو پاكي خاوري.

احمد شاه هغه سوغات ته په درنه سترګه وکتل او قهر ئې کښېنوست او د سنده د خلکو سره ئې نرمه رويه راواخيستله، خو ميا نور محمد په دې وخت کې سنده پرېښوو او لمر خاته خوا جيسلمير ته ولاړ او هلته د (۱۱۶۷هـ کال د صفر پر ۱۲ = د ۱۷۵۳م د دسمبر پر ۹) د کورهره په سرکهاټ کې د ستغي (خناق) په ناروغۍ مړ سو.

په تذکرة مخادیم کې د احمد شاه يو فرمان سته چې د ۱۱۶۷هـ کال د محرمي پر ۲۱ ليکل سوی او له هغه څخه څرګندېږي چې احمد شاه د همغه کال په سر کې سنده ته تللی وو. د زياتو مؤرخانو قول هم د دې ليکني سره سمون خوري او لکه چې وويل سوه احمد شاه د همدې کال په منځ کې خراسان ته ولاړ. يعني له سنده څخه تر راګرځېدو وروسته ئې د خراسان خواته مخه کړې وه.

د ميا نور محمد تر مړينې وروسته ئې زوی محمد مراد ياب خان د ده پر ځای کښېنوست او د احمد شاه حضور ته ئې يو وکیل واستاوه او د مالياتو ورکړه ئې ومنله.

احمد شاه هم دی د سنده د حکمران په حیث وپېژاند او د (سربلند خان) لقب ئې ورکى. څنگه چي د بنکارپور بنار همېشه د کلهوره د حکمرانانو او د بلوڅو د داود پوتره د قبیلو تر منځ د شخړي او نزاع ځای وو، ځکه نو احمد شاه هغه بنار د سبې په ولایت پوري وتاړه او د هغه ځای اداره ئې افغان حاکم ته وسپارله او په دې وسیله د افغانستان تجارت د بنکارپور له لاري تر ماوراءالنهر او خراسان پوري جاري سو او دې بناریو مهم تجارتي مرکزیت وموند. سربېره پر دې احمد شاه په سند کي اسمعیل خان پني د شهنشاهی د دربار د نماینده په حیث وټاکه او اسماعیل، محمد آباد ته ورغی او څو تنه عاملان ئې د سید شاه محمد تر ادارې لاندې تته او نورو بنارو ته واستول، چي له هغې جملې څخه صالح خان تته ته ولاړ او د پخواني حاکم گل محمد خان خراساني ځای ئې ونیو او د مالیو په ټولولو ئې لاس پوري کى.

په دې وخت کي احمد شاهي سفیر محمد بېگ شاملو هم تته ته راغی او ده آقا محمد صالح د تته حکمران وټاکه، او د بنار سپین بېري او مخ روبي ئې شهریاري حضور ته وروستل، څنگه چي د اسمعیل او شاملو د گومارل سوو کسانو تر منځ اختلاف پیدا سو، نو ځکه قاضي محفوظ د تته حکمران وټاکل سو، په دې وخت کي چي محمد مراد یاب خان د احمد شاه له خوا د سنده امیر وپېژانده سو او د سربلند خان لقب ورکړه سو په دې ټوله موده کي د میا نور محمد مرحوم سفیر دېوان گدومل په شاهي دربار کي فعالیت کاوه، څو چي د کلهوره د امارت د کهول مشران ئې دربار ته نژدې کړل او احمد شاه دوی په رسمیت وپېژندل او د محمد مراد یاب خان کوچنی ورور محمد عطر خان ئې په شاهي دربار کي د یرغل په توگه مېلمه وساته. په دې روغه جوړه کي محمد مراد یاب خان احمد شاهي دربار د سنده تر ټاکلي مالیې څه قدر زیاته مالیه منلې وه.

تر هغه وروسته د سنده مشران او مخ روبي په امرکوټ کي د خپل نوي امیر محمد مراد یاب خان حضور ته ورغلل او هغه د امیري مرکز ته بوت (د ۱۱۶۷ هـ کال د صف ۱۶) او شیخ ظفر الله د تته په حاکمي وگومارل سو.

په دې وخت کي دېوان گدومل د احمد شاهي فرمان او د فخر وړ سوغاتو سره د احمد شاه له حضوره امرکوټ ته ورسېد او هغه فرمان او سوغاتونه ئې نوي امیر ته وړاندي کړل او نصیر پور ته نژدې په یوه میدان کي د محمد مراد یاب خان د پر تخت

کښېناستو جشن جوړ سو او په همغه ځای کې د نوی ښار (مراد آباد) بنسټ کښېښوو سو (د ۱۱۷۱ هـ محرمه = ۱۷۵۷ م ستمبر).

محمد مرادیاب خان درې کاله په کامراني حکومت وکې، خو ځینې مشران ورسره مخالف سول او د (۱۱۷۱ هـ د ذیحجه پر ۱۳ = ۱۷۵۷ م) نې دې پخپل ټاټوبي کې کلابند او بندي کې او بله ورځ نې د ده ورور میا غلام شاه پر تخت کښېناوه. ده د سنده د خلکو او مشرانو په تسلي کې زیار وویست او د فتح نامې په قول مرادیاب خان عیاش او لا ابالي سپړی وو او ژوند نې په لهو او لعب کې تېراوه او خلک ځینې ناراضه ول، ځکه نو میر بهرام خان د نورو مشرانو سره لاس یو کې او دې نې د امیرۍ له تخته راواچاوه، خو د مراد یاب خان سکنی ورور یار محمد خان چې په خدا آباد کې وو او د بهادر شاه زوی مقصود فقیر چې له مخ رو بو شخه وو، مخالفان پاته سول.

دا وخت د سنده داخلي اوضاع گډه وډه وه او عطر خان د امیرانو بل ورور چې د کندهار په شاهي دربار کې نې د یرغل په توگه ژوند کاوه د خپلو حقوقو په باب کې نې د دربار د مشرانو په واسطه د احمد شاه حضور ته عرض وکې او له شاهي حضوره هم یو فرمان صادر او عطر خان د سنده د امیر په حیث وپېژانده سو. د دې خبرې په اورېدو سره په سنده کې احمد یار خان یو لښکر غونډه کې خو سرائي مشرانو چې د عطر خان په نامه د احمد شاهي فرمان صادرېدل واورېده نو په احتیاط نې قدم اخیسته او میا غلام شاه چې په دې منځ کې څه چانس نه درلود، د (۱۱۷۱ هـ کال د صفر پر ۲۵ = ۱۷۵۷ م د نومبر پر ۸) د خپلو قواوو سره د سند د رېگستان خوا ته رهي سو او په همدې وخت کې مقصود فقیر ته د عطر خان لیکونه ورسېدل، چې د هغو په اثر محمد مرادیاب خان له بنده خلاص سو او د سرائي د یوې ډلې مشرانو سره د نوي ټاکل سوي امیر عطر خان لیدو ته ورغی او میا غلام شاه د راجه لیکهې او خپلو نورو طرفدارو مشرانو سره لیري پاته سو.

عطر خان چې سنده خالي ولید، بې له کم مانعه ورننوت، احمد یار خان چې دا خبر واورېد د نوباره خوا ته پر شا سو او د (۱۱۷۱ هـ په دوهمه خور = ۱۷۵۷ م په دسمبر) کې محمد مراد یاب خان هم ورسره یو ځای سو.

د سرائي مشرانو او دې دوو وروڼو دا خیال کاوه چې عطر خان به د دوی د مشرتوب حقوق وپېژني او دوی به د سنده په امارت ومني، خو عطر خان تردوی رند او

جاه پسند وو او د ورونو تر لیدو دمخه ئې پر دوی د بنديگرت او خدا آباد ته د دوی د بېولو حکم وکړ، له همدې وخته د عطر خان په نسبت د خلکو او مشرانو بدگمانی شروع سوه او احمد شاهي دربار ته د مالیو په ټولولو او ورکړه کي ئې زیار ویوست او خلک ئې په تنگ کړه، خو د دې کار تر عهدې و نه وتلای سو، ځکه نو په لږ موده کي خلکو وغوښتل چي دی د امارت له تخته راواچوي.

په دې وخت کي میا غلام شاه چي په ادې پور کي فرار وو، بهاولپور ته ورسېد او خپل زوی میا سرفراز خان ئې هلته پرېښوو. پخپله سنده ته ولاړ او د (۱۱۷۱هـ) کال د روژې په پای کي په روهری کي د عطر خان سره مخامخ سو.

تر څو جنگو وروسته د شوال په اوله ورځ عطر خان او ورور ئې احمدیار خان د مقصوده سره ماته وکړه او وتښتېدل او میا غلام شاه بریالی سو او د سرائي د مشرانو سره سیوستان ته راغی (د ۱۱۷۱هـ د شوال اوله = ۱۷۵۸م).

لږ وروسته محمد مراد یاب خان مړ سو او میا غلام شاه د خلکو او مشرانو رضا لاس ته راوستله او په کامراني سره ئې امارت کاوه، خو عطر خان او احمدیار له سنده کلات ته ولاړ او د کلات نصیر خان ته ئې پناه یووړه او د سنده د وکیل گدومل په واسطه ئې خپل عرایض د احمد شاه حضور ته ولیکل. احمد شاه له کندهاره د دوی د ملاتړ له پاره یو لښکر ورواستاوه احمدیار خان په شاهي دربار کي پاته سو او عطر خان د شاهي لښکر د افسر عطائي خان سره بیا پر سنده یرغل وکړ او د فتحنامې د مؤلف په وینا د احمد شاه له حضوره یو فرمان د داود پوتره د قبیلو په نامه ولېږل سو، چي د عطر خان سره مرسته وکړي، ځکه نو د داود پوتره یو لوی لښکر د بهادر خان یک گوش په مشري هم د عطر خان خدمت ته حاضر او ورسره یو ځای سو.

میا غلام شاه د (۱۱۷۲هـ = ۱۷۵۹م کال تر دوهمي خو (ربیع الثاني) وروسته) د لښکر په ترتیب لاس پوري کړ او د دواړو خواوو لښکري په چاکچیکان کي سره مخامخ سوې. سختي جگړې ونښتې او میر بهادر خان تالپور چي د غلام شاه له خوا جنگېده د جگړې په ډگر کي ووژل سو او عطر خان په روغه راضي سو او د روغلیک (صلح نامې) له مخي ئې سنده پر درو برخو ووېشه، یوه برخه میا غلام شاه ته ورکړه سوه او دوې برخي عطر خان او ورور ته ئې ورکړل سوې.

خو د دې دوو ورونو تر منځ هم شخړه پیدا سوه او میا غلام شاه د (۱۱۷۲هـ =

۱۷۵۹م کال په روژه کي) پر عطر خان يرغل وکړ او هغه ئې له نوباره څخه وځغلاوه او ټول سنده ئې ونيو، خو چي په (۱۱۷۵هـ = ۱۷۶۲م) کال په کندهار کي د سنده د سفير گدومل په زيار له احمدشاهي درباره يو فرمان د امارت د سوغاتو سره غلام شاه ته ورسېد او دی ئې د (شاه وردي خان) په لقب د سنده د امير په حيث وپېژاند او تر هغه وروسته په (۱۱۷۷هـ = ۱۷۶۴) د کچه تر فتوحاتو وروسته له احمدشاهي حضوره د (صمصام الدوله) لقب هم ورکړه سو او دوه احمدشاهي فرمانونه يو د ۱۱۷۷هـ کال د دوهمي خورپر ۲۰ او بل د ۱۱۷۷هـ کال د دريمي خورپر اوله د ده په نامه صادر سو او په (۱۱۸۱هـ = ۱۷۶۷م) کال کي د غازي خان او اسماعيل خان دېرې هم د احمدشاه له خوا ميا غلام شاه ته وسپارلي سوې او ده په ۱۱۸۲هـ کال په پخواني نيرون کوټ کي د حيدر آباد کلا ودانه کړه او هلته واوسېد، خو چي د (۱۱۸۶هـ) کال د دريمي خورپر ۳ (۱۷۷۲م د اگست پر ۲) د گوزن (فلج) په ناروغۍ مړ سو.

د عبدالحميد جوکيه په قول غلام شاه يو وار د خپلي حماسې د جوش په وخت کي وويل چي: زما لښکر ټول بايد چمتو اوسي چي احمدشاهي ښار (کندهار) نيسم. د همدې وينا په وخت کي د فالج ناروغۍ حمله ورباندي وکړه، له خبرو ولوېد او ژر مړ سو.

د ميا غلام شاه تر مړيني وروسته د سنده مخ روبو او مشرانو د ده زوی محمد سرفراز پر تخت کښېناوه. د دې مياشتي ورورسته چي احمدشاه ابدالي په کندهار کي له دنيا ولاړ، نو ميا سرفراز خان مير بهرام خان تالپور د تعزيت او اطاعت د عرض له پاره د افغانستان نوي پاچا تيمورشاه د احمدشاه زوی ته راواستاوه. د کندهار دربار د سند د حکمرانۍ فرمان د سوغات سره د ده په نامه ورولېږه او د خدايار خان لقب هم ده ته ورکړه سو.

د احمد شاه مړينه او د ده خويونه:

احمدشاه د خپل ژوند په پای کي د پرله پسې جگړيزو سفرو د زحمتو په سبب کمزوری سو او دی ئې د کندهار له ښاره د کوږک د توبې غره ته چي لوړ وو او ښه هوا ئې درلوده بوت، خو چي تر څو مياشتو وروسته د (۱۱۸۶هـ) کال د رجب په شلمه د جمعې په شپه همهلته د خوراپه (آکله) په ناروغۍ وفات سو او وزير شاه ولي خان او ياقوت خان خواجه سراد ده مړی کندهار ته راوی او په هغه ځای کي ئې ښخ کړی، چي ده

دمخه ټاکلی وو او د مړینې پر وخت ۵۱ کلن وو او ۲۶ کاله ئې پاچهې وکړه (۸۱ لمبر عکس).

هغه گنبد ه چي اوس په کندهار کي د دې نوميالي پاچا پر مزار ولاړه ده، د دوو تاريخي قطعو په استناد چي ميرزا هادي خان د دربار منشي باشي ويلي دي په (۱۱۹۰هـ) کال د تيمور شاه په امر ودانه سوې ده او له دې دوو مصرعو څخه:

بگو "فيض آباد عالي مقام"

او:

"مزار شاه فردوس برين" گو

د دې گنبدي د ودانۍ نېټه څرگندېږي. (۸۲ لمبر عکس)

احمد شاه متشرع، حنفي مذهبه، عالم او په ديني احکامو پابند باسواده سپړی وو. د ده د پښتو اشعارو دېوان په ۱۳۱۹هـ ش کال د عبدالحی حبيبي په زيار په کابل کي چاپ سو، چي په هغه کي د ده عشقي، تصوفي، حماسي او اخلاقي کلام په دوه نیم زره بيتو کي راغلی او د شعر مشهور اقسام غزل، رباعي، قطعه، مخمس او مربع لري. د ده په کلام کي د تصوف بڼه بڼه بنکاره ده او ځيني اخلاقي او وطني اشعار هم پکښي سته. ده د خپل عصر دوو تنو عارفانو د جلال آباد د حصارک شاه فقير الله ته چي په بنکارپور کي ښخ دی او د پېښور ميا محمد عمر ته (چي په ۱۱۹۰هـ کي مړ دی) ارادت درلود او له ده څخه په تصوف او عرفان کي هم ځيني منثور کلمات او ملفوظات پاته دي، چي د پېښور قاضي ملا محمد غوث پر هغو باندې د شرح الشرح په نامه په فارسي ژبه شرح ليکلې وه.

خو په سياست کي احمد شاه تل د اسلامي ورور گلوۍ او نرمۍ او دوستۍ پر خوا وو. په ډهلي او بخارا او خراسان او بلوچستان او سنده کي ئې د خپلو معاصرو اميرانو سره د روغي له لاري مسالمت امېزه رويه درلودله او د شهنشاهۍ عظمت او عسکري اقتدار باوجود ئې هغه ټول اميران چي سرکښي به ئې کوله، څو واره عفو کړه او تاج بڅښي ئې وکړې، چي حتی د هغه وخت سترگور او د نظر خاوندان د ده دې تاج بڅښۍ او د نظروسعت ته هېښ حيران پاته سوي دي او د شاه ولي الله دهلوي په قول د ابدالي دا رويه د دې مادي دنيا په چارو کي حساب نه وه. احمد شاه د جهانگیری سره سره د مسلمان له وینو تويولو څخه ځان ژغوره، د جهاندارۍ په چارو کي ئې له عدالت او

لوی احمد شاہ بابا
۸۱- لمبر عکس

په کندهار کې د احمد شاه بابا مزار ۸۲- لمبر عکس

انصاف څخه کار اخیست او خلک ئې د خپلو زامنو په شان پالل، نو ځکه پښتانه ده ته (بابا) وایي او دا د هغه لقب دی، چي بې له میرویس او رحمانه د بل چا په برخه سوی نه دی.

البته احمد شاه جنگیالی او فاتح وو، خو د ده له ټولو فتوحاتو او عسکري اعمالو څخه څرگنده ده، چي یو غارتگر، خرابکاره، ستم پېشه او مظلوم وژونکی نه وو او که یو کار د روغي او مسالمت له لاري پرمخ تلای د مسلمانانو سره ئې په جگړه لاس نه پوري کاوه او د ورور په مقابل کي ئې توره نه ایستله. احمد شاه زموږ په ملي تاریخ کي د اوسني افغانستان د مؤسس او د افغانستان د خلکو د عظمت مجدد او د یو متحد هیواد او یو اولس جوړونکي په حیث لوړ مقام لري. او د سیالکوټي علامه اقبال په قول:

او دل و دست گهر ریزی که داشت

سلطنت ها برد و بی پروا گذاشت

او له همدې سببه ځیني لیکونکي ده ته گوته نیسي چي ده ولي د ډهلي پاچهۍ نالایق واکوالانو ته پرېښووه؟ خو که د شاه ولي الله دهلوي مکتوبات او د نورو هندي مسلمانانو نومیالیو او امیرانو لیکونه وکتل سي، نو دا څرگندېږي چي هغه وخت احمد شاه هند ته د چور او چپاو له پاره نه وو تللی، بلکي د ده یوازینی هدف او مطلب دا وو، چي د هغه ځای مسلمانانو ته چي له ده څخه ئې استرحام کړی، نجات ورکړي او بل دا چي ده نه غوښته د خپل ملي قوت مرکز یعنی افغانستان پرېږدي او د پښتنو د نورو پاچهانو لکه خلجیان، سوریان، لودیان او نورو کورنیو په شان په هند کي ورک او مستهلک سي او یا دا د جهاد في سبیل الله دیني خالص خدمت په دنیوي ککړتیا ولري او د ډهلي د پاچهۍ د نیولو او جهانگیری په حرص ئې ککړ کي، چي کټ مټ همدغه رویه ئې شو واره د افغانستان د نورو گاونډیانو امیرانو سره په بخارا، خراسان، سند او بلوچستان کي وکړه.

د افغانستان طبیعي حدود تل د احمد شاه په نظر کي ول او که ئې د لمر خاته خوا د پنجاب او کشمیر محکي تر خپلي ادارې لاندې ساتلې دا کار ئې د خپل هیواد د ساتني له پاره وو. دی پوهېده چي د ده د پاچهۍ د واک او قدرت چینه پخپله د افغانستان خاوره او د افغانستان خلک دي، ځکه ئې نو که د پاني پت د فتح او د ډهلي

د نیولو سره د خپلي پاچهۍ او قدرت مرکز پرې ایښی وای او خپلي انساني او فکري او اداري قواوي ئې د هند په ارت هیواد کي مستهلکي کړي وای، ممکنه وه، چي د ده هیواد افغانستان د پاچهۍ د مرکزیت له نعمته بې برخي محروم پاته سوی وای او د ده کهول هم د هغو نورو هندي سوو افغاني کهولو په سرنوشت اخته سوی وای چي بېخي له منځه تللي دي.

احمد شاه د ده د اشعارو د دېوان په شهادت د خپل وطن او خپلو خلکو سره توده مینه او زیاته علاقه درلودله او په عین حال کي صوفي مشربه دینداره سپری وو، نه ئې غوښتل چي د هند پاته مسلمانان امیران او خپل گاونډي مسلمانان امیران د خپلي جهانگیری او د خپل دولت او جاه د حرص له پاره له منځه یوسي او د خپل ملي مرکزیت په محو کولو خپلي مراندي پخپله پرې کي، ځکه نو د ده سیاست تل دا وو، چي خپل گاونډي امیران ئې د شهنشاهی تربیرغلاندي د دوستۍ او پلارگلوی په توگه ساتل او خپل ځان ئې د کم هیواد غاصب او قهار او سرانښ جهانگیر نه ښووه.

تر احمد شاه وروسته:

د احمد شاه بابا تر مړیني وروسته د ده له اتو زامنو څخه د ده کشری زوی شهزاده سلیمان د وزیر اعظم شاه ولیخان په زیار په کندهار کي پاچا سو. د ده مشر زوی تېمور چي د پلار په ژوند د لاهور او ملتان حکمران وو او هلته ئې سکه هم وهله او په دې وخت کي ئې په هرات کي حکمراني کوله، دستي د کندهار خواته رهي سو. (۸۳ لمبر عکس) سلیمان ئې له تخته و اچاوه او شاه ولي خان ئې وواژه او لږ موده وروسته ئې پایتخت له کندهار کابل ته رانقل کي، قاضي فیض الله دولت شاهي ئې وزیر او د حاجي جمال خان محمدزي زوی سردار پاینده خان ئې د سرفراز خان په لقب د کندهار د درانیو قبېلو مشر وټاکه او د خپلي پاچهۍ دوره ئې په کامراني او د ورته پورته سوو کسانو په مدافعه کي تېروله او څنگه چي د خراسان خلک درې واره نادري شهزاده شاه رخ میرزا ته پورته سول، تېمورشاه هم درې واره د هغه ملاتړ او کومک وکي او دریمه پلا احمد خان نورزي پورته سوي کسان خورا سخت پر سر وټکول او هم په (۱۱۸۸هـ = ۱۷۷۴م) کال عبدالخالق خان سدوزي تېمورشاه ته یاغي سو، خو تېمور هغه مات اوړوند کي اوبیا په (۱۱۹۳هـ = ۱۷۷۹م) کال د پېښور او خیبر مشران لکه فیض الله خان خلیل او ارسلا خان مومند د پېښور په بالا حصار کي تېمورشاه کلابند کي، خو تېمور پر دوی بریالی

 کتاب پر لپسی شمیر

تیمور شاه
 ۸۳- لمبر عکس

سو او ټول ئې ووژل. څنگه چي د سيکانو لښکر پر ملتان حمله کړې وه نو ځکه تېمورشاه په (۱۱۹۶هـ = ۱۷۸۱م) کال هغه ښار بيرته ونيو. په سنده کي هم مير فتح علي خان تالپور ياغي سو، خو د تېمورشاه لښکر نظامي مشر مدد خان د تالپور قبيلې پر سر ټکولې او بيرته ئې همغه مير فتح علي خان د هغه ځای حکمران کي (د ۱۲۰۱هـ = ۱۷۸۶م په شاوخوا کي). دوه کاله وروسته په کشمير کي آزاد خان سر واخيست، خو تېمور هغه بيرته آرام کي (۱۲۰۳هـ = ۱۷۸۸م). څنگه چي د بخارا پاچهان د سدوزو د دولت مطيع او دوستان ول، ځکه نو احمد شاه هم تل د دوی د دوستي مراعات کاوه، خو د تېمورشاه په وخت کي شاه مراد معصوم منغيټي مرو ونيوله، ځکه نو تېمورشاه د يو لک تنه لښکر سره د کندوز او آقچې له لاري ورغی او په نتيجه کي ئې د شاه مراد سره روغه وکړه او د آمو سيند ئې وېش وټاکه (۱۲۰۴هـ = ۱۸۹۳م) او هيواد ئې خپلو زامنو ته داسي ووېشه، چي کندهار ئې همایون ته او هرات ئې محمود ته او پېښور ئې عباس ته او کابل ئې زمان ته او غزنه ئې شجاع ته او کشمير ئې کوندل ته و سپاره او پخپله دی تر دوویشو کالو پاچهی وروسته په داسي حال کي چي پلرنی هيواد ئې له کشمير او پنجاب او سنده تر آمو او د خراسان تر مشهده ساتلی وو د (۱۲۰۷هـ = ۱۸۹۳م) کال د شوال پر اوومه په کابل کي مړ سو او ټليرويشت زامن ئې پاته سول، چي د هغو له جملې څخه زمانشاه چي مور ئې يوسفزی وه او د سردار پاينده محمد خان محمدزي په کومک د کابل پر تخت کښېنوست او خپل وروڼه ئې د کابل په بالاحصار کي بنديان کړل، خو همایون ورور ئې له کندهاره د ده مقابلي ته راووت او د غلجيو په کلات کي ئې ماته وکړه او بلوچستان ته وتښتېد.

زمان شاه دننه په هيواد کي په سختو خانه جنگيو اخته سو. د افغانستان خارجي رقيبانو د وروڼو له دې نفاقه څخه گټه واخيسته، د شمال له خوا د بخارا منغيټي پاچهانو او د جنوب له پلوه د سنده ميرانو او د لمر لوېدو له خوا آقا محمد قاجار او د لمر ختو له پلوه سکانو د هيواد سرحدونه تهديد کړل، ځکه نو زمانشاه په (۱۲۰۸هـ = ۱۷۹۳م) کال د سکانو د خطر د مخنيوي په غرض د پنجاب خوا ته متوجه سو، خو چي پېښور ته ورسېد، همایون ورور ئې د سنده د ميرانو په مرسته د بولان له خوا راغی او کندهار ئې ونيو، ځکه نو شاه زمان و نه کولای سو، چي د پنجاب سيمه تصفيه کي دستي ئې پر کندهار يرغل وکي او همایون ئې ونيو، روند ئې کي او له هغه ځايه د

سندھ د تالپور د میرانو د سرکوټلو له پاره د بولان تر درې تېر سو او د فتح علي تالپور سره ئې د درې لکو طلاوو په اخیستلو روغه وکړه او بېرته د خپل بل ورور محمود مقابل ته چي له هراته ئې لښکر را ایستی وو ورغی او هغه ئې په فراه کي مات کي او د محمود د مور په شفاعت ئې هغه بېرته د هرات حکمران وټاکه او تر هغه وروسته ئې بلخ هم د بخارا له اوزبکو پاچهانو څخه ونيو او په (۱۲۱۰هـ = ۱۷۹۵م) کال د خپل لښکر سره تر اټک پوریووت او په حسن ابدال کي ئې د سکانو لښکر سره وروړل او د دېرش زره تنه لښکر سره ئې لاهور بیا ونيو. څنگه چي محمود ورور ئې په هرات کي بیا سراخیستی او یاغي سوی وو، بېرته کابل او کندهار ته وگرځېد او محمود له هراته اېران ته وتښتېد او زمانشاه هرات خپل زوی شهزاده قیصر ته وسپاره (۱۲۱۲هـ = ۱۷۹۷م). زمانشاه یو لوړ همته او ادعا طلبه سړی وو او په کابل کي ئې د یوه لوی لښکر په تهیه لاس پوري کي چي پر هند یرغل وکي او د احمدشاه شهنشاهي بیا نوې کي او هم د انگرېزانو د متجاوزو قواوو په مقابل کي د هند د مسلمانانو سره مرسته وکي په دې وخت کي ناپلیون هم مصر ته رسېدلی وو او د زمانشاه دربار ته ئې یو پیغام راواستاوه چي په هند کي د انگرېزانو د متجاوزو او بریالیو قواوو مخه ونیسي او د فرانسې امپراطور ته د دوستۍ او همکارۍ له لاري ور وړاندي سي، ځکه نو زمانشاه هم په هند کي د انگرېزانو د استعماري قواوو د مخنیوي له پاره ملا وتړله او د هند د نیولو په غرض د خورا درانه قوت سره پېښور ته رهي سو (د ۱۷۹۸م د اکتوبر ۲۵ = ۱۲۱۳هـ) ده په لاهور کي د رنجیت سنگه سره سیاسي خبري اتري وکړې او هغه ئې خپل اطاعت منلو ته واداره کي او پر دېله باندې د یرغل له پاره ئې خپل لښکر سمبالاوه.

د انگرېزانو سیاست پوهانو چي په هند کي تر اوسه خپل مخ ته داسي دروند ځنډ نه وو لیدلی او له بلي خوا ئې د زمانشاه په مقابل کي لښکري قوت هم نه سو را ایستلای، نو په سیاسي فعالیت ئې لاس پوري کي او لارډ ولزلي د هند گورنر جنرال د برتانيا د دولت یو سفیر کپتان جان مالکم د اېران دربار ته واستاوه او د (۱۸۰۱م کال د جنوري د لسمې نېټې) تړون ئې د اېران سره لاسلیک کي، چي د هند په اثر د اېران پاچا تعهد وکي چي که افغان پاچا پر برتانوي هند حمله وکي، د قاجار لښکر به پر افغانستان تجاوز وکي او که افغان پاچا یا فرانسه پر اېران یرغل وکي او د اېران په بحري سواحلو کي مداخله وکي د انگرېز دولت به خپل فوجونه د اېران مرستي ته

واستوي. پر دې تدافعي او حربي تړون سربېره د برتانيا سفير جان مالکم لا پخوا د آقا محمد قاجار پر ځای ناست فتح عليشاه پر خراسان او هرات باندي لښکرکښی. ته پارولی وو، خو چي په دې وسيله زمانشاه د جبهې شاته د خطر سره مخامخ کي او هغه پر هند باندي له يرغل څخه منصرف کي (۱۲۱۴هـ = ۱۷۹۹م) ځکه چي د زمانشاه دې لښکرکښيو په هند کي لوی انقلاب اچولی وو او نژدې وو، چي د احمد شاه د فتوحاتو تاريخ بيا تکرار سوی وای.

د ولزلي دا سياسي فعاليت چي د ايران په دربار کي ئې د ملکم په واسطه کړی وو، بريالی سو او څنگه چي د قاجار لښکر د انگرېز په تحريک او پارونه پر خراسان يرغل وکی شاه زمان مجبور سو، چي د پېښور او کندهار له لاري خپل ځان هرات ته ورسوي، فتح عليشاه چي په خپل مقصد چي د هند د نيولو څخه د شاه زمان را گرځېدل وه، بريالی سو، نو خپل لښکر ئې له خراسانه بيرته وغوښت.

خو د زمان شاه له مغزو د هند د نيولو فکر و نه ووت، او بيا ئې له افغاني قواوو څخه يو لوی لښکر جوړ کي او په پېښور کي ئې په قوي تجهيزاتو لاس پوري کي، انگرېزي استعمار غوښتونکو چي دی په هند کي د ځان خورا غښتلی او قوي رقيب باله نو د ده له پاره ئې اساسي چاره وسنجوله او وې غوښتل چي د ده د وروڼو له رقابت او د افغاني داخلي نفاق (يعني زموږ د ملي تباه کوونکي ناروغۍ) څخه کار واخلي، او خپل دا خطرناک رقيب بېخي له منځه يوسي. دا وار د انگرېزي سياست پوهانو نظر په ايران کي د زمان شاه پر فراري ورور شهزاده محمود باندي ولوېد، چي هغه وخت ئې د سردار فتح خان بارکزي سره په ايران کي د فرار شپې ورځي تېرولې او څنگه چي سردار پاينده خان د فتح خان پلار د شاه زمان په امر وژلی سوی وو ځکه نو فتح خان هم د شاه زمان له مخالفو څخه گڼل کېده.

بايد وويل سي چي فتح خان په هغه وخت کي يو غښتلی، هوښيار او متنفذ شخصيت وو، چي په درانيو قبيلو کي له فراه تر کندهاره يوازي مرد میدان او د ملي قوت خاوند گڼل کېده. ده ډېر فعاله او غښتلي وروڼه درلودل، او د ده کهول تر شاهي کهول وروسته د افغاني قوت يوازينی چينه وه.

د قاجار په دربار کي د انگرېز کاردارانو شاه محمود د شاه زمان د رقيب په حيث پېژاند، چي په ترټلي او پرېشانه حالت له هيواده وتلی او د ايران خاوري ته ئې پناه وړې

وه، ځكه ئې نو دا وار محمود د قاجار د پاچا په وسيله وپاراوه او د سردار فتح خان په ملگري د سيستان او فراه له لاري د افغانستان خاوري ته رانه ووت، دوی د درانو او بارکزو قبيلو په مرسته چي د ايران له وېشه تر کندهاره پرتې وې سيستان او فراه او کندهار ونيول، او بيا چي ئې يو لوی او قوي لښکر مجهزه او تيار کي نو د سردار فتح خان په مشري ئې د کابل خوا ته مخه وکړه، شاه زمان چي په پېښور کي د هند د نيولو په نيت لښکر جوړ او د دې خبر په اورېدو کابل ته راغی او د خپل ورور او سردار فتح خان د مخنيوي په غرض تر غزني تېر سو، د دواړو وروڼو لښکر د غزني او مقرر تر منځ په تازي کي سره و جنگېدل او په نتيجه کي زمان شاه مات سو او د خپل ورور په لاس کښېوتی او دستي ئې وړوند کي او انگرېزانو په دې لويه پېښه خپل خطرناکه رقيب له منځه يووی او هم ئې په افغانستان کي د کور په کور جنگېدو اوربل کي، چي تر هغه وروسته هيچا د هند د نيولو فکر ونه کي، دا وه د کور په کور جنگېدو او داخلي نفاق بده نتيجه چي تل ئې د افغان کور وران کړی دی.

محمود دستي د کابل پر تخت کښېنوست (۱۲۱۵هـ = ۱۸۰۰م) او سردار فتح خان محمدزی ئې د ځان وزير کي او دا وخت وو، چي افغانستان د وزير فتح خان د وروڼو په لاس ورغی او محمود تش په نامه پاچا وو.

شجاع الملک د زمان شاه سکني ورور چي له ليري دا ويرجني پېښي ليدلې، په پېښور کي ئې لښکر جوړ کي او د محمود مقابلې ته را ووت، د شاه محمود لښکر چي درې زره تنه له کابل څخه راغلي ول، په اښان نومي ځای کي ئې د شجاع الملک د لښکر سره جنگ وکي او شجاع الملک د خيبر غرو ته پر شا کي (۱۲۱۶هـ = ۱۸۰۲م)، خو داخلي جنگو شاه محمود هم پر آرامه پرې نه ښووه او په (۱۲۱۷هـ = ۱۸۰۲م) کال کي د غلجيانو سره او هم په پېښور کي د شجاع او اپريدو سره او د هيواد په شمالي سيمو کي د اوزبکو د حکمرانانو سره چي له جيحونه ئې تېری کړی وو، لوی جنگونه پېښ سول او د اېران قاجاري دولت هم د نادري کهول پايتوڅو چي په خراسان او مشهد کي ئې د افغاني پاچهانو تر سلطې لاندې حکومت کاوه، له بيخه ويوست او مشهد ئې ونيو او له بلي خوا د بلوڅو اميرانو ته هم د خپلواکۍ فکر پيدا سو، د دې ټولو فتنو باوجود شاه محمود چي عياش او تن پروره سړی وو، په خپله ئې کار نه کاوه او د هيواد چاري ئې ټولي وزير فتح خان او د هغه وروڼو ته سپارلي وې، خو چي خلکو بلوا وکړه او د شاه

ولي خان باميزي زوی مختارالدوله شېر محمد خان چي د ده پيشكار وو شجاع الملك ته د كابل د پاچهۍ د پاره بلنه وركړه، شجاع هم په (۱۲۱۸هـ = ۱۸۰۳م) كال له پېښوره كابل ته راغی او د پاچهۍ پر تخت كېښنوست او شاه محمود ئې خلع كی او وې باخښه، خنګه چي د محمود زوی شهزاده كامران او وزير فتح خان په كندهار كي ول، حكه نو شاه شجاع د شاه زمان زوی شهزاده قيصر د هغو د مخنيوي له پاره واستاوه، او هغه كندهار بې خنګه ونيو او كامران ئې فراه ته پر شا وشاره او وزير فتح خان خپل خان شاه شجاع ته تسليم كی او د گرشك جنوبي خوا ته د باركزو د ناوې د ادې په كلا كي ظاهراً منزوي سو، خو په باطن كي ئې د سياست په چارو كي له مداخلې څخه توجه نه وه او بنسټې او په (۱۲۱۹هـ = ۱۸۰۴م) كال چي شاه شجاع په پېښور كي دېرش زره تنه لښكر غونډ كړ او د كشمېر او پنجاب او سند د تصفيې له پاره رهي كېده، په كندهار كي شهزاده قيصر د خپل اكا پر خلاف شورش جوړ كی، خو شاه شجاع د خپل وراره غوږونه تاو كړل او بيرته ئې د كندهار حكرمان كی او په خپله ئې روغه ورسره وكره، خو داخلي اوضاع ناارامه او ښورېدلې وه، او د پاچا ناپوهو ورېرو كامران او قيصر تل په مخالفت گوتي وهلې، خنګه چي شاه شجاع د كشمير او پېښور په جگړو كي اخته وو او د داخلي مخالفانو د مقابلي له پاره ئې فرصت نه درلود، نو حكه د افغانستان اوضاع بحراني، تيت پر كه او پرېشانه وه په دې وخت كي د انگرېز متجاوزو قواوو هندوستان تر لودهيانې پوري ونيو او خنګه چي د ايران په دربار كي د فرانسې، د ورځ په ورځ زياتېدونكي اغيزې څخه بېرېدل او غوښته ئې چي د هند په فتوحاتو كي خپل اروپايي رقيبان بيخي له منځه يوسي او د هند پر لويه محكه يوازي خېټه واچوي، حكه نو د برتانوي هند د حكومت له خوا يو ايلچي (الفنستون) د مسترلسترچي سره د (۱۸۰۹م كال د مارچ پر ۵) په پېښور كي شاه شجاع ته راغله، دی ئې پر افغانستان باندي د ايران له احتمالي حملې څخه وېراوه، او په نتيجه كي د شاه شجاع او برتانوي هند تر منځ د دوستۍ لومړی تړون وتاړه سو، چي هغه بيا د (۱۸۰۹م كال د جون په ۱۷، ۱۲۲۴هـ) د هند گورنر جنرال لاردمنتو تصديق كی، دې تړون دفاعي بڼه درلوده، حكه چي په لومړۍ او دوهمه ماده كي ئې ويل سوي چي كه فرانسه او ايران د افغان پاچا پر متصرفاتو تېری وكي، د برتانوي هند دولت د كابل د پاچا سره كومك كوي او نه پرېږدي چي پر افغانستان تېری وسي او دريمه ماده ئې د دواړو خواوو دوستانه روابطو او يووالي او دوستۍ ته اشاره

کوي چي افغان پاچا به خپل هیواد ته هیڅ یو فرانسوی نه پرېږدي او دواړي خواوي به یو د بل په هیواد کي مداخله نه کوي، تل به د دوستۍ د مراتبو مراعات کوي.

دا تړون د شاه شجاع په درد و نه خوړ، بلکي دی ئې د خلکو په نزد منفور کی او شاه محمود بیا د وزیر فتح خان په مرسته دی دوه کاله په هیواد کي دننه په جگړو او فتنو اخته وساته، خو چي په پای کي ئې ماته وکړه او په هندوستان کي ئې برتانوي دولت ته پناه یوړه (۱۲۲۶هـ = ۱۸۱۱م). خو دوهمه پلا بیا د انگرېزانو په ملاتړ پر تخت کښېنوست یعني دی په هند کي د برتانوي هند دولت د دې له پاره وساته چي په راتلونکي وخت کي په افغانستان کي د دوی د کار وسیله وي.

خو شاه محمود چي دوهمه پلا پر تخت کښېنوست د هیواد د چارو واگي اصلاً د وزیر فتح خان په لاس کي وې، چي دې زړور وزیر بلوچستان او سند او کشمیر د خان تابع کړه او د شاه محمود په نامه ئې پر هیواد حکم کاوه او افغانستان ئې خپلو وروڼو ته سپارلی وو، څنگه چي په دې وخت کي رنجیت سنگ د اټک کلا ونيوله نو فتح خان په ضلع هزاره کي تریوې سختي جگړې وروسته هغه مات کی او کشمیر ئې هم خپل ورور سردار محمد عظیم خان ته ورکی (۱۲۳۰هـ = ۱۸۱۴م). دا وخت هرات د محمود د ورور حاجي فېروزالدین په لاس کي وو، په (۱۲۳۲هـ = ۱۸۱۶م) کال فتح علي شاه قاجار د هرات د نیولو اراده وکړه ځکه نو فتح خان د کابل له لښکر سره هرات ته ولاړ، لومړی ئې حاجي فېروزالدین ونيو کابل ته ئې واستاوه او بیا ئې د هرات لمرلوېدو ته د کهسان په جگړه کي د قاجاریانو د لښکر لس زره تنه ووژل او له هراته ئې وشړل او په خپله د هرات د چارو په سمون او تنظیم بوخت سو، خو په دې وخت کي یوه بدمرغه پېښه وسوه او هغه دا چي سردار دوست محمد خان د وزیر ورور په هرات کي د حاجي فیروزالدین کور ته ورننه ووت، د ښځو گېڼې او پسرول او جواهر او دانه نښانه قیمتي ملابند چي د (تاریخ احمد شاه دراني د مؤلف) شېرازي په قول پنځوس زره تومنه قیمت ئې درلود د نورو نفایسو سره واخیستل او کشمیر ته ولاړ او دې پېښي پر شاه محمود او کامران ډېره ناوړه اغېزه وکړه او د دوی او وزیر فتح خان د کهاله ترمنځ بدوردي او کینه پیدا سوه او همدا د کرکي او بدینۍ احساس وو، چي په فجیع توگه د وزیر فتح خان د وژلو د سدوزو و بارکزو د کهاله ترمنځ د دښمنۍ سبب سو.

شاه محمود خپل ناپوه او کینه ناک زوی کامران هرات ته واستاوه او کامران د

وزیر فتح خان د ورورد اعمالو د کسات اخیستلو په غرض وزیر فتح خان ونيو او د هغه پوه وزیر په سترگو ئې سیخ ومانده، ږوند ئې کی (۱۲۳۳هـ = ۱۸۱۷م). د شهزاده کامران دا کار په ظاهره د فتنې د ارامولو سبب وگانه سو، خو ږانده وزیر ډېر غښتلي او فعاله وروڼه درلوده، هغو چي د خپل مشر ورور ږندول واورېده په ټول هیواد کي له کشمیره تر هراته فتنې و خوتېدلې او د قهر او غضب د اور لمبې پورته سوې، سردار دوست محمد خان له کشمیره راوگرځېد کابل ئې ونيو او شاه محمود ئې غزني ته وشاره.

له هاخوا کامران د ۱۲ زرو لښکریانو سره په غزني کي د پلار کومک ته راوړسېد او له بلي خوا سردار محمد عظیم خان له کشمیره د سردار دوست محمد خان مرستي ته راغی او د کابل او غزني په منع کي سره وجنگېدل، خو محمود او کامران ماته وکړه، او په همدې وخت کي ئې ږوند وزیر فتح خان هم دوردگو په سیدآباد کي د کسات له مخي په ډېر بد عذاب وواژه او بند پر بند ئې پرې کئ (۱۲۳۴هـ = ۱۸۱۸م) او دوی په خپله هرات ته ولاړل او هلته د حکومت پر سرد محمود او حاجي فیروزالدین تر منع شخړه پیدا سوه او کامران پر دواړو بریالی سو او دوی ئې ووژل (۱۲۴۵هـ = ۱۸۲۹م) او په خپله کامران تر (۱۲۵۸هـ = ۱۸۴۲م) کال پوري پر هرات حکومت وکی.

دا وخت چي پر ټول هیواد د نفاق اور بل وو، د ایران قاجاري دولت بیا په (۱۸۳۲م) کال دېرش زره تنه لښکر د تزاري روسیې په پارونه او تحریک د عباس میرزا په قوماندانۍ د هرات د نیولو له پاره را واستول، خو څنگه چي انگرېزانو قاجاریان له هغي لښکر کښۍ څخه منع کړل او هم په خپله هراتیان خپل هیواد افغانستان ته وفاداره ول او قاجاري لښکریان ئې پرې نه ښوول، ځکه نو هرات د پخوا په شان د افغاني سلطنت په مرکز پوري مربوط پاته سو.

سدوزي پاچهان:

۱- * احمد شاه بابا ابدالي د زمان خان زوی (۱۱۶۰هـ = ۱۱۸۶هـ)

۲- سلیمان د احمد شاه زوی (۱۱۸۶هـ)

۳- * تیمور شاه د احمد شاه زوی (۱۱۸۶هـ = ۱۲۰۷هـ)

۴- * زمان شاه د تیمور شاه زوی (۱۲۰۷هـ = ۱۲۱۵هـ)

۵- * شاه محمود د تیمور شاه زوی (۱۲۱۵هـ = ۱۲۴۵هـ)

۶- * شاه شجاع د تیمور شاه زوی (۱۲۱۸هـ = ۱۲۵۸هـ)

۷- فیروزالدین د تیمور شاه زوی (په هرات کي د. ۱۲۳۰هـ شا وخوا)

۸- * کامران د شاه محمود زوی (په هرات کي ۱۲۳۴هـ = ۱۲۴۵هـ)

مأخذونه:

حيات افغانی - سراج التواريخ - تحفه الحبيب - تاريخ سلطانی - خورشيد جهان - سير المتأخرين، د سرجان ملکم تاريخ - تاج التواريخ - احمد شاه بابا - لوی احمد شاه بابا - مجمل التواريخ بعد نادريه - د فروغي تاريخ ايران - د عباس اقبال تاريخ عمومي - جهانکشي نادرى - دايرة المعارف اسلامي - صولت افغاني - تاريخ احمدي (قلمي) رهنمای افغانستان - مجمع التواريخ - رياض المحبة - خصايل السعادة - خلاصة الانساب (قلمي) رهنمای افغانستان - مجمع التواريخ - رياض المحبة - خصايل السعادة - خلاصة الانساب (قلمي) - نادر نامه (قلمي) - مکتوبات سياسي شاولي الله - مکتوبات شاه فقير الله - د رنجيت ظفر نامه - حيات حافظ رحمت خان - تاريخ نظامي اېران - تاريخ پښتون - شوکت افغاني - تاريخ پشاور - جريده شمس النهار کابل - جريده سراج الاخبار - تاريخ افغانستان د مليسون - احمد شاه درانی د گنداسنگ په انگرېزي - تاريخ احمد شاه درانی د سيد حسين شيرازي - عماد السعادة د سيد غلام علي خان - راجگان پنجاب د گريفن په انگرېزي - تاريخ بلوچستان - خزانه عامره - تاريخ سنده د مولانا مهر - تاريخ سند په انگرېزي - گزيتير سنده - تاريخ کلهوره په انگرېزي^(۲) - تحفة الكرام.

^(۲) وروستنی وقایع او تاریخي حوادث به په دوهم ټوک کي ولیکل سي.

محمدزيان*

له (۱۲۱۶هـ) تر (۱۳۳۸هـ)

محمدزي د کندهار د بارکزيو درانيو يوه پښه ده. د دوی پخوانی نيکه (محمد) د کندهار د ابداليو د قبيلو د حکمران ملک سدوهم مهالی وو، چي د (۱۰۰۰هـ - ۱۵۹۱م) په شاوخوا کي ئې د کندهار د جنوب ختيځ خواته په ارغسان کي له خپلي کوچنۍ قبيلې سره ژوند کاوه.

محمد د عمر زوی د دارو او بارک په ټبر پوري چي د سړبن ابدالي پښتنو يوه څانگه ده اړه لري. د محمد نيکه مزار اوس هم د کندهار په ارغسان کي دی. د محمد اولادې د بارکزيو قبيلو په منځ کي د رياست مقام لاره، مرکز ئې د بارکزيو ناوه گرشک وو چي د هلمند پر غاړه پروت دی. تر اوسه هلته د ادې کلا سته دا د دغه کهاله پخوانی ځای دی.

لکه مخکي چي مو ولوستل د شپږ سرخ په جرگه کي چي د پادشاه د ټاکلو له پاره جوړه سوې وه د دغي قبيلې مشر حاجي جمال خان د حاجي يوسف زوی د يارو لمسي د محمد کړوسي هم گډون کړی وو، هغه وروسته د احمد شاه په دربار کي مشاور گڼل کېده چي په (۱۱۸۴هـ) مړ او د کندهار په جنوبي سيمه (ذاکر کلي) کي بنځ سو. ترده وروسته ئې زوی سردار پاينده خان د کندهار په جنوب کي له ارغسانه د هلمند د بارکزيو تر ناوې پوري د بارکزيو قبيلو د مشر په توگه وپېژندل سو. ټېمور شاه ده ته مهم منصبونه ورکړل. ده د کشمير د آزاد خان او د عبدالخالق سدوزي د پاڅون په ټکولو او د مومندو لالپورې ته د ټېمور د زوی شهزاده عباس په شړلو کي ټېمور شاه ته غوره

---

* د ارواښاد استاد عبدالرؤف بېنوا په ترجمه کړې نسخه کي د محمد زايانو برخه نه ده راغلې، حاضر متن مو د بناغلي عبدالودود کرزي له ترجمې څخه د کتاب د تکميل په موخه وراضافه کړ (م. روهيال).

خدمتونه وکړل چي له همدغه امله د سرفراز خان په لقب وويارل سو.

خو د تېمورشاه تر مړيني وروسته زمانشاه د ده پر ځای رحمت الله خان سدوزي ته د وفادار خان په لقب وزارت ورکړ او سردار پاينده خان د هلمند غاړي ادې کلاته وشرل سو. خو دا چي نوموړی ځای د خلکو د ورتگ ځای وو، نو زمان شاه دی له ځينو همکارانو سره په کندهار کي وواژه (د روژې ۱۳ مه ۱۲۱۴هـ - ۱۷۹۹م). سردار پاينده خان شل تکړه او مېړني زامن لرل چي د پلار تر وژل کېدو وروسته په افغانستان کي خواره سول، د سردار پاينده خان مشر زوی سردار فتح خان له کندهاره د زمانشاه ورور شاه محمود ته چي په ايران کي او سېده پناه وروړه، هماغسې چي د سدوزيو په اړه مو وويل: دا مهال زمانشاه پر هند د يرغل له پاره سل زره لښکر جوړ کړی وو، انگرېز سياسي استازو د دغه لښکر د ناکامېدو له پاره هري خوا ته لاس او پښې وهلې، ډېر ډارېدل چي ناپليون د زمانشاه له دربار سره له سياسي خبرو او اړيکو څخه گټه وا نه خلي، ځکه ئې د اېران د قاجاريه حکومت په مرسته شاه محمود ولمساه او افغانستان ته ئې د زمانشاه پر خلاف راواستاوه. سردار فتح خان هم د سيستان او فراه له لاري هيواد ته راستون سو. د محمود د ځواکونو په مشرۍ ئې پر کندهار يرغل وکړ، د (تازي) په جگړه کي ئې شاه زمان مات او د محمود په حکم ئې هغه پوند کړ. دوی کابل هم ونيو او د شاه زمان وزير رحمت الله خان سدوزی ئې وواژه.

همدا چي شاه محمود د کابل پر تخت کښېناست، سردار فتح خان ئې د (شاه دوست) په لقب خپل وزير وټاکه، ټول هيواد ئې هغه او د هغه وروڼو ته پرېښوو (۱۲۱۶هـ - ۱۸۰۱م). د سردار پاينده خان محمدزي زامن له همدغه مهاله د افغانستان حکمرانان سول، فتح خان چي هراړخيز واک ئې لاره خپل ټول وروڼه ئې د افغانستان پر ولايتونو حکمرانان کړل. يوازي يو ورور سردار دوست محمد خان ئې له ځانه سره په مرکز کي وساته، محمد عظيم خان او بيا وروسته عبدالجبار خان ته ئې کشمير ورکړ. پېښور ئې تر اټکه يار محمد خان او سلطان محمد خان ته وسپاره. سند او بنکاري پور ئې رحمدل خان، غزني ئې شېردل خان، باميان ئې کهندل خان، کندهار او د هغه خواوشاله کلاته تر بولان درې او فراه پوري مهردل خان او پردل خان ته او ډېره جات تر پنجاب او د پېښور تر غرنيو سيمو پوري نواب عبدالصمد خان او د هغه زوی نواب زمان خان ته ورکړه سول. په دغه کشمکش کي هيواد د جگړو او وینو بهولو ډگر سو خو په هرات کي وزير فتح

خان د شهزاده کامران د وزیر عطا محمد خان په لاس پروند کړای سو (۱۲۳۴هـ - ۱۸۱۸م).

د غي پېښې بارکزي وروڼه غچ اخیستو ته اړ کړل او سخت اړدوړ پیل سو. وروسته تر هغې چي د سدوزو د کهاله وروستی تېغري ټول کړ، د وزیر فتح خان د وروڼو تر منځ هم د پادشاهۍ پر سر شخړي راوړېدې. تر هغه چي سردار دوست محمد خان په کابل عیدگاه جومات کي خپل امارت اعلان کړ او د کابل د امیر په توگه ئې په نامه خطبه ولوستل سوه (۱۲۵۴هـ - ۱۸۳۸م).

امیر بي له ځنډه په افغانستان کي خپل ټول زامن پر خپلو سیمو وټاکل خو رنجیت سنگه د افغانستان له کورنیو شخړو څخه گټه واخیسته او گرد پنجاب ئې تر پېښوره ونيو. سردار سلطان محمد خان هم د بالاکوټ په جگړه کي د میر احمد خان بریلوي او مولوي اسماعیل په مشرۍ د مجاهدینو په شهادت او د پېښور په صوبه کي د یار محمد خان او د هغه د ورور په مرینه، کمزوری سوی وو. دا بېره هم وه چي رنجیت سنگه به پر خیبر یرغل وکړي، ځکه نو امیر دوست محمد خان د یوه لیک له لاري د هند له گورنر جنرال لارډ بنتک څخه د پېښور د بیرته نیولو په چار کي مرسته وغوښته او د باسول له لاري ئې له شپېته زریز لښکر سره د پېښور پر لوري حرکت وکړ. خو سردار سلطان محمد خان د امیر لښکر تار په تار او امیر بیرته ناکام له پېښوره خیبر او جلال آباد ته راستون سو. په دې توگه اشغر تر کوهاټ او ټله د امیر ورور سلطان محمد خان ته پاته سو (۱۲۴۵هـ - ۱۸۳۸م).

امیر دوست محمد خان د رنجیت سنگه د ماتولو په تکل د لیکونو له لاري له انګلیس، ایران او زاري روس دولتو څخه مرسته وغوښته. د هند وایسرای لارډ آکلینډ په (۱۸۳۶ - ۳۷م) د برتانوي هند له خوا سر الکساندر برنس، میجر لیچ، لفټننټ او دومستر لارډ د لومړني سیاسي او اقتصادي هیئت په توگه کابل ته ولېږل.

په عین وخت کي د روسیې یو نفر نماینده ویتکویچ^(۳) هم کابل ته رسېدلی وو چي د کابل دربار او د کندهار حکمرانان ئې په سند او پنجاب کي د انګلیس د پرمختګ پر خلاف هڅول. امیر دوست محمد خان له الکساندر برنس سره په دې شرط مفاهمه

^(۳) Vithievitck په ۱۳۳۸ کي کابل ته راغی، خو دا سفیر په غیر رسمي ډول د روسیې د وزیر مختار له خوا په تهران کي کابل ته رالېږل سوی وو (اریانا - ټ ۲، گ ۱).

وکړه، چي که د انگلیس دولت دوه زره ټوپک ورکړي او د سند دریاب د لوېدیځ محکمې هم ده ته پرېږدي نو دی به تل د انگلیسانو دوست او همکار وي.

مگر د هند برتانوي دولت د روس له احتمالي حملو څخه د هند د ساتلو له پاره پر شاه شجاع سدوزي چي له سلطنت څخه خلع او په لودهيانه کي فراري وو نظر درلود. پر دې اساس لارډ آکلینډ د اکتوبر په لومړۍ (۱۸۳۸م) د افغان او انگلیس لومړی جنگ پیل کړ او د امیر دوست محمد خان د خلع او ریښې کښلو له پاره ئې ملا وتړله.

شاه شجاع چي په دغه وخت کي د خپل تخت و تاج د لاس ته راوړلو له پاره هر ډول پستی ته حاضر وو، د مارچ پر ۱۲مه (۱۸۳۴م) ئې خپل لومړی تړون چي ۱۴ مادې ئې لرلې له مهاراجه رنجیت سره وتاړه که څه هم مخلوع پاچا په دغه وخت کي هیڅ ډول حقوقي او رسمي حیثیت نه لاره، خو په معاهده کي ئې ټول کشمیر، پنجاب او د اټک، پېښور محکمې تر خیبر او سند پوري رنجیت ته پرې بنوولې، دواړو خواوو (د ۱۱-۱۳-۱۴) مادو پر بنسټ د خطر په وخت کي د یوه بل لښکري مرسته قبوله کړه، د تجارت د جریان په هکله ئې هم ځیني مواد په دغه تړون کي ځای کړل، خو څرنگه چي دغه تړون یوازي د شاه شجاع او رنجیت تر منځ وو او انگلیسانو په هغې کي ګټه نه درلوده د هند برتانوي دولت هغه و نه منله په هغه پسې د لاهور تړون د (جون ۲۶ - ۱۸۳۸م) د برتانوي گورنر، جنرال مهاراجه رنجیت سنگه او شاه شجاع الملک تر منځ په شمله کي د جولای پر ۲۵مه ۱۸۳۸م وتړل سو (دا هغه کال دی چي روسي نماینده ویتکویچ کابل ته راغلی وو) په دغه معاهده کي چي گورنر او رنجیت سنگه حقوقي شخصیتونه ول او اختیارات ئې درلودل دریم شخص شجاع الملک په هیڅ ډول د خپل هیواد د استازي صلاحیت نه لاره، په دغه وخت کي دی یو فراري او له ملي حقوقو ناقد سړی وو.

په هر حال د لاهور تړون د مستر ډبلیو ایچ مکناتن په ذریعه چي د لارډ آکلینډ د هند د نائب السلطنه له لوري ئې استازیتوب لاره، په (۱۸) مادو کي لاسلیک سو، شاه شجاع د افغانستان د تاج و تخت د بیا نیولو د وعدې په مقابل کي د افغانستان له ټولو محکو چي په ماوراء بولان او خیبر کي وې لاس واخیست او په کال کي ئې دوه لکه روپۍ باج له پنځه زریز لښکر سره ومانه چي د تاج و تخت تر لاس ته راوړو وروسته ئې رنجیت ته ورکي او له بل هیڅ دولت سره چي د انگلیس او مهاراجه د دولت مخالف وي د دوستۍ او سیاسي اړیکو تړون و نه کړي. په هرات کي به هم خپل وراره حکمران وپېژني

او د هرات په امورو کي به مداخله نه کوي.

اتلسمه ماده د پوځي يووالي د تضمینولو تړون وو چي که له تړون کوونکو څخه يو (انگلیس، رنجیت او شاه شجاع) د کوم طرف تر خطر لاندې راسي نور به له ده سره د خطر په دفع کولو کي لښکري مرسته کوي، په دغه عجیبه تړون کي چي د دوو حکومتو او یوه فراري له خوا لاسلیک سو انگلیس لښکریانو د سرجان کین په قوماندانۍ شاه شجاع د (۱۸۳۹م فبروري ۱۲۵۴هـ) د سند او بولان له لارو راوست او پر کندهار ئې حمله وکړه. د اپریل پر ۲۰ - ۱۸۳۹م = ۱۲۵۵هجري ئې د کندهار ښار ونيو او د امیر وروڼه ایران ته وتښتېدل. شاه شجاع د کندهار پر پاچهی تخت باندي کښېناست (د صفر ۲۳ - ۱۲۵۵هجري). په کندهار کي مکناتن له شاه شجاع څخه ژمنه واخیسته چي د انگلیس عسکر به له یوه نفر سیاسي نماینده سره د تل له پاره په افغانستان کي پرېږدي او په دغه ډول د برتانیې عسکر د شاه شجاع په ملگرتیا د غزني له لاري او همدارنگه (کپتان وید) د شهزاده تېمور د شاه شجاع له زوی سره د خیبر او جلال آباد له لاري پر کابل باندي حمله وکړه (د اگست پر ۱۷ - ۱۸۳۹م = غره جمادی الاخر ۱۲۵۵هجري). شاه شجاع ئې په کابل کي پر پاچهۍ کښېناوه. امیر دوست محمد خان له خپلو زامنو سره بخارا ته ولاړ خو په هغه ځای کي د بخارا پاچا دی بندي کی. د هند گورنر جنرال لارډ آکلینډ د کابل د فتح او د امیر دوست محمد خان د ایستلو له کبله د لندن دربار له خوا د ارل Earl په لقب وویارل سو (۱۸۳۹م).

دغه مهال چي د حکومت مشران او امیر له هیواد څخه ولاړل او وطن ئې دښمن ته پرېښووی، افغان ملت د انگلیس متجاوز لښکر ته د غزا اعلان وکی او له هر لوري پر انگلیسي لښکرو د افغاني ډلگیو له خوا حملې پیل سوې، یو کال وروسته امیر دوست محمد خان له خپل زوی محمد افضل خان سره له بخارا څخه راغی، له آمو څخه راتېر سو مگر په ایبک کي ئې د انگلیس له لښکر څخه ماته وخوړه او تاشقرغان ته ولاړ (۲۸ ستمبر ۱۸۴۰م - ۱۲۵۶هجري). تر دې وروسته امیر خپل ځان انگلیس ته تسلیم او کلکتې ته ولېږل سو (نوامبر ۱۸۴۰). خو ملي مجاهدینو د کابل په شمال کي د مسجدی خان، سلطان محمد نجرابي او نورو په مشرۍ د فرنگي متجاوزانو په مقابل کي په غزا لاس پوري کی، عبدالله خان اڅکزي، امین الله خان لوگري او نورو هم د ۱۲۵۸هجري د مني په سر کي د کابل په شاوخوا کي د خلکو په اتفاق پر شاه شجاع او فرنگیانو راپورته

سول، سردار محمد اکبر خان د امير دوست محمد خان زوی هم د شمال له لوري له دوی سره يو ځای سو او پر انگلیسانو باندي ئې کار تنگ کی، په دغه کش و گیر کي مکناتن Sir. W. Macnaghter د ستمبر په ۲۳ مه نېټه ۱۸۴۱م د سردار محمد اکبر خان په لاس په کابل کي ووژل سو او الکساندر برنس هم د نومبر پر دوهمه نېټه ۱۸۴۱م د غازیانو له خوا وژل سوی وو. وروسته په خپله شاه شجاع هم په کابل کي د غازیانو په لاس ووژل سو (د صفر ۲ - ۱۲۵۸ هجري د اپریل ۳ - ۱۸۴۲م) (وگورئ ۸۴ نومره عکس). څرنگه چي د انگلیس عسکر د دغه کال په ژمي له کابل څخه د جلال آباد پر لوري ولاړل په لار کي د افغاني غازیانو په لاس ټول ووژل سول.

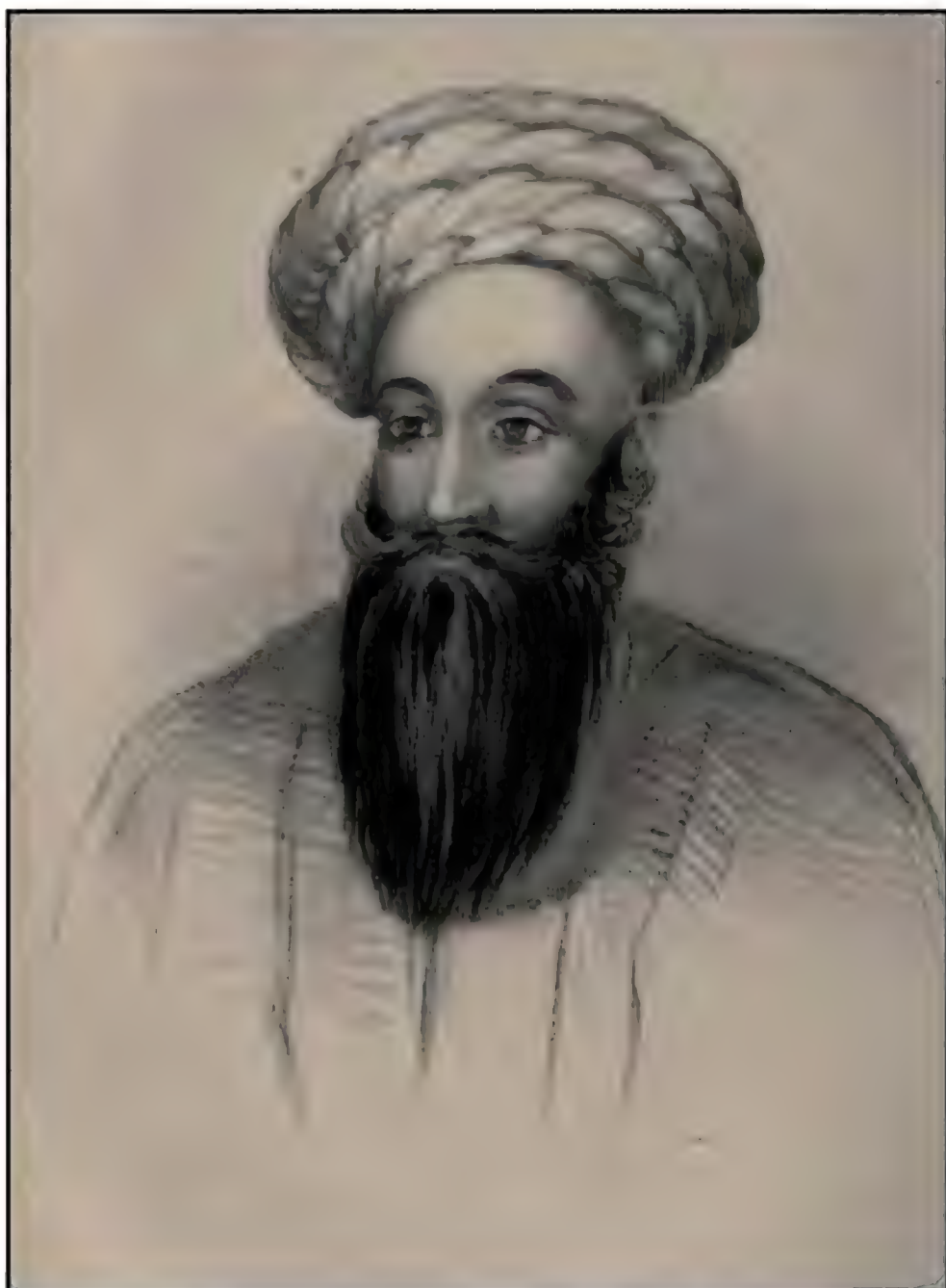
انگلیسانو په دغه جنگ کي ډېر زیانونه ولیدل يعني (۳۰) زره تنه ئې ووژل سول او (۲۱) کروړه هندي روپۍ ئې مصرف سوې، په پای کي د خپل ځان له ساتلو څخه هم عاجز سول او د افغاني غازیانو له لاسه له یو تن پرته چي ډاکټر بریدون^(۴) نومېد یو هم ژوندی پاته نه سو. بیرته ئې امير دوست محمد خان له هند څخه راووست، امير د خپل مجاهد زوی وزیر اکبر خان په همت د کابل پر تخت بیا کښېناست، وروڼه ئې له ایران څخه راغلل پر کندهار باندي حکمرانان سول او هرات د یار محمد خان الکوزي د شهزاده کامران د وزیر په لاس کي پاته سو.

امير دوست محمد خان د خپل امارت په دوهمه دوره کي د لومړي جنگ مشهور مشران چي د هیواد د ساتلو په لاره کي ئې قربانی ورکړي وې لکه نایب امین الله خان لوگری، سردار سلطان احمد خان سرکار، محمد شاه خان بابکر خېل، نواب محمد زمان خان او زوی ئې شجاع الدوله خان، محمد عثمان خان او نواب جبار خان، مسجدی خان او نور تر باور لاندي را نه وستل او د هیواد په چارو کي ئې شامل نه کړل، برعکس ټول هیواد ئې د خپلو زامنو تر واک لاندي وساتی، پر دې اساس سردار سلطان احمد خان د امیر وراره او زوم چي له ده څخه مایوس سوی وو کندهار ته ولاړ او له هغه ځایه ئې له پنځه زرو کندهاري لښکرو سره پر کابل حمله وکړه، خو امیر ده ته په مقرر کي ماته ورکړه تر هغه وروسته سلطان احمد خان ایران ته فرار سو او د امیر نامتو مجاهد زوی

---

^(۴) William Brydon ولیم بریدون (۱۸۱۱ - ۱۸۷۸م) د انگلیسي لښکرو ډاکټر چي له دیارلس زریز لښکر څخه یوازي دی ژوندی پاته سو او جلال آباد ته ورسېد. د جنوری ۱۳ مه - ۱۸۴۲ (انډین بیوگرافي ۵۸).

شاه شجاع
۸۴- لمبر عکس

وزير اکبر خان هم په مزار شريف کي له دې دنيا ولاړ (۱۲۶۳هجري = ۱۸۴۶م) (وگورئ: ۸۵نومره عکس).

سردار محمد اکرم خان د امير زوی په شمالي ولاياتو کي ايشان اوراق د مير بلخ، ايشان صدور د اقچي، مير حکيم خان د شبرغان والي، مير بابا بيگ د اييک رئيس، غضنفر خان د اندخوی سالار، گنج علي د خلم مهتر، محمود خان د سرپل داور او شاه مراد د قطغن بريد ساتی مطيع کرل، تر آمو پر مخ ولاړ او د هيواد شمالي بريد ئې وساته (۱۲۶۵هجري = ۱۸۴۸م). په دې ډول يوازي کندهار او هرات د امير له امارت څخه دباندې پاته سول. څو کاله وروسته کندهاري سرداران د امير وروڼه (کهندل، پردل، مهردل) مړه سول او رحمدل پاته سو، ده له خپلو ورېرونو سره جنگ وکړ. په (۱۲۷۱هجري = ۱۸۵۵م) د رجب ۱۱مه امير دوست محمد خان خپل وليعهد سردار غلام حيدر خان جمرود ته ولېږه چې د سرجان لارنس د پنجاب چيف کمشنر د اندريو مارکويس د هند له گورنر جنرال استازي سره ئې وکتل او د پېښور تړون چې د مارچ پر ۳۰مه ۱۸۵۵م سوی وو او درې مادې ئې لرلې د هند له برتانوي دولت سره وکړ.

دغه تړون د دوستۍ د مراسمو او د يو او بل د هيواد په چارو کي د طرفينو د نه گوتو هني مضمون وو. دريمي مادې ويل چې تړون کوونکي به يو د بل دوست - دوست او د ښمن به د ښمن بولي.

په دغه تړون سره امير له ختيځ لوري مطمئن سو، ضمناً ئې د کندهار په نيولو کي برتانوي هند دولت پلوي هم تر لاسه کړه، تر هغه وروسته ئې له کابل څخه لښکر وويوست کندهار ئې ونيو او خپل زوی غلام حيدر خان ته ئې وسپاره. په دې ډول کندهار مستقيماً د کابل په امارت پوري اړه پيدا کړه.

خو په هرات کي د سدوزو د کورنۍ پايشوړ د يار محمد خان الکوزي د کامران د وزير په لاس له منځه ولاړ، يار محمد خان الکوزی هم په (۱۲۶۷هـ - ۱۸۵۹م) کال وفات سو او نالايق زوی ئې چې سيد محمد خان نومېده د ده پر ځای کښېناست، خپل مسکوکات ئې د ناصر الدين شاه قاجار په نامه ووهل، خو د هرات خلکو دغه وضع خوښه نه کړه هغه ئې وواژه او شهزاده يوسف د حاجي فيروز الدين لمسی چې د سدوزيانو له پاته شونو څخه وو د هرات په پاچهۍ وټاکه (محرم ۱۲۷۲هـ = ۱۸۵۵م). تر هغه چې ناصر الدين شاه هرات ته لښکري راوېږلې او هغه ښار ئې ونيو (۱۲۷۳هـ).

وزير اكبر خان غازي
٨٥- لمبر عكس

افغاني مشرانو هرات د افغانستان پخوانۍ نه بېلېدونکې برخه گڼله او نه ئې غوښتل چې پردي هيوادونه دي په هغه کې لاس ولري، په دې اساس امير دوست محمد خان له مرکز سره د هرات راساً يو ځای کېدل غوښتل. په دغه وخت کې امير دوست محمد خان انگليسانو جمرود ته دعوت کړ او د سرجان لارنس په ذريعه ئې د پېښور تړون په (جنوري ۲۶ - ۱۸۵۷م = ۲۹ د جمادى الاول ۱۲۷۳هـ) کال له ده سره وتاړه، دغه تړون چې د (۱۲) مادو درلودونکى وو د هند د گورنر جنرال جان وايکونټ کيننگ له لوري د جان لارنس چيف د پنجاب کمشنر او لفټننټ کرنل ايچ لي ايدواردس، د پېښور کمشنر په وسيله له امير سره وتړل سو.

تړون وايي: دا چې د ايران پاچا تړون مات او پر هرات ئې قبضه وکړه او په افغانستان کې مداخله کوي، نو د هند انگليسي حکومت به امير دوست محمد خان ته مرسته ورکړي او د ده د محکو په ساتلو کې به د قاجاريانو پر خلاف زيار وباسي، تر هغه وخته پوري چې له قاجاري دولت سره جنگ جاري وي د مياشتي يو لک روپۍ به امير ته ورکوي په دې شرط چې: امير خپل سواره او توپخانه لښکر له (۱۸) زره پليو سره ډېر بڼه وساتي او تل (۱۳) زره روزل سوي لښکر ولري. په کابل، کندهار، بلخ او يا په هر ځای کې چې له قاجاريانو سره جنگ ونښلي، د انگليس نمايندگان به له هندي عملي سره مقرر وي خو د مرستي پيسې د دوى تر نظارت لاندې په لښکري چارو کې ولگول سي، خو په کورنيو چارو کې به گوتي نه وهي او يوازي به له جنگي پېښو څخه خبر اخلي.

امير دي خپل يو نماينده په پېښور کې مقرر کړي او سربېره به پر مياشتنۍ مرستې پنځه لکه روپۍ نقدي ده ته ورکوي. په مقابل کې امير نه سي کولای په پټه يا ښکاره له بل دولت سره په سياسي مفاهماتو لاس پوري کړي، څلور زره ټوپک ئې هم د دغه تړون پر اساس امير ته په ټل کې وسپارل.

سربېره پر دې انگليس دولت پر قاجاري دولت هم سياسي فشار راووست چې هرات چې د افغانستان د محکي پخوانۍ برخه ده ژر خوشي کړي همدارنگه ئې په نومبر ۱۸۵۷م = ۱۲۷۳هجري يو لښکر له جنگي کښتيو سره د عرب د بحيري له لاري پر بوشهر باندي وروڅاوه، هغه ښار ئې ونيو او د هغه پرېښوول ئې د هرات په پرېښوولو پوري اړکړه.

دا چي د پردې تر شا يا د سياست په فضا کي د هرات په باره کي په هند، لندن، تهران او کابل کي فعاليت کېده د تړون د نص او د انگليس له بحري لښکر کېنيو څخه ښکاره ده، خو د افغانستان او هرات خلک هم د قاجاريانو تر بار لاندې را نه غلل، هر طرف ته ملي حرکتونه وليدل سول، سربښندويه خلک د آزادۍ په لار کي پر خوځښت راغلل او له هرات څخه ئې د متجاوزو لښکرو ايستل وغوښتل. پردې اساس قاجاريه لښکر د جولای پر ۲۷ مه - ۱۸۵۷ = ۱۲۷۳ هجري هرات تخلیه او مشهد ته ولاړل، خو په دغه وخت کي هماغه سردار سلطان احمد خان سرکار د امير وراره هرات ته راغی او دی ئې د هغه ځای حکمران وپېژاند، په دغه ډول زړورو هراتيانو خپل ښار د پرديو له واکمنۍ خلاص کړ.

دغه سردار د انگليس له مخالفو عناصرو څخه وو، چي په لومړي جنگ کي د ملي مجاهدينو له مشرانو څخه گڼل کېده، پردې اساس په هرات کي د ده سته والی د هند د دولت له پاره خاطر جمعي نه وه.

هرات ته د سردار له راتلو سره خلک پر ده باندي راټول سول او سياسي فعاليت هم شروع سو، د برتانيا حکومت يو سياسي هيئت د ميچر تيلر په مشرتابه له بغداد څخه هرات ته ولېږه، په دې توگه د روس دولت يو هيئت د خانيکوف په رياست د سردار دربار ته راولېږه، سلطان احمد خان د انگليس لېږلي په ناکامۍ له هراته وايستل (۱۲۷۴ هجري) او په آزادۍ سره ئې حکم چلاوه.

د هغه بل لوري امير دوست محمد خان چي له مرکز سره د هرات په يو ځای والي د خلکو هيله وليده په خپل لښکر باندي گوتي ووهلې او پر هرات ئې حمله وروړه، د صفري پر لسمه ۱۲۷۸ هـ ۱۸۶۱ م ئې خپل وراره او زوم سلطان احمد خان په هرات کي کلابند کړ.

کلابندي ۱۸ مياشتي اوږده سوه، سلطان احمد خان له نړۍ سترگي پټي کړې، زوی ئې شهنواز خان هم تر دوو مياشتو پوري مقاومت ته دوام ورکړ، خو تر دوو مياشتو وروسته د امير په لاس ورغی (د ذیحجې اتمه ۱۲۷۸ هـ ۱۸۶۱ م). خو امير په خپله څو ورځي وروسته د سالنډۍ په مرض د ۷۷ کالو په عمر له دې دنيا څخه ولاړ او په هرات کي د خواجه عبدالله انصاري د مزار تر څنگ په گازرگاه کي ښخ سو (د ذیحجې ۲۱ - ۱۲۷۸ هـ = ۱۸۶۱ م). هغه گټور کار چي امير د خپل عمر په پای کي د هیواد د

يووالي په خاطر وکړ، په افغاني مرکزي دولت پوري د هرات تړل وو چي سياسي وحدت او د هيواد پخواني حدود ئې تامين کړل (وگورئ ۸۶ نومره عکس).

امير دوست محمد خان د محمدزو کورنۍ، امير او په (امير کبير) مشهور دئ چي د سپينو زرو د روپيو پر سکه باندي ئې دغه بيت ليکل سوی وو:

سيم و طلا شمس و قمر میده نوید

وقت رواج سکه پاینده خان رسید

دی يو جاه طلب، نرم خويه او عشرت دوست سړی، خوزره وراو مدبر وو، چي ۱۴ منکوحه بنځي او په سلهاوو سراري او (۵۲) اولاده ئې درلودل. (۲۹) تنه اولاد ئې د ده تر مرگ وروسته په افغانستان کي د بېروونکو کورنيو جنگو لامل وگرځېدل.

په لومړي امارت کي چي امير دوست محمد خان کابل ونيو د خپلو وروڼو جرگه ئې جوړه کړه او د ۱۲۴۲ هجري کال د ربيع الثاني د مياشتي د تړون له مخي چي اصل ئې د کابل په موزيم کي موجود دئ، هيواد ئې په خپل منځ کي ووېشه د دغي جرگې رياست نواب عبدالصمد خان کاوه چي تر ټولو مشروو او دغه لاندنی تړون ئې د ده په ضمانت سره وکی:

۱. کوهاټ و هنگو او د هغه توابع چي پخوا بنگښ ورته ويل کېده نواب عبدالصمد خان ته.

۲. پېښور سردار يار محمد خان، سلطان محمد خان، پير محمد خان او سيد محمد خان ته. اشغراو د هغه توابع، له يو لکو روپيو سره د کابل له عايداتو چي امير دوست محمد خان ورکولې.

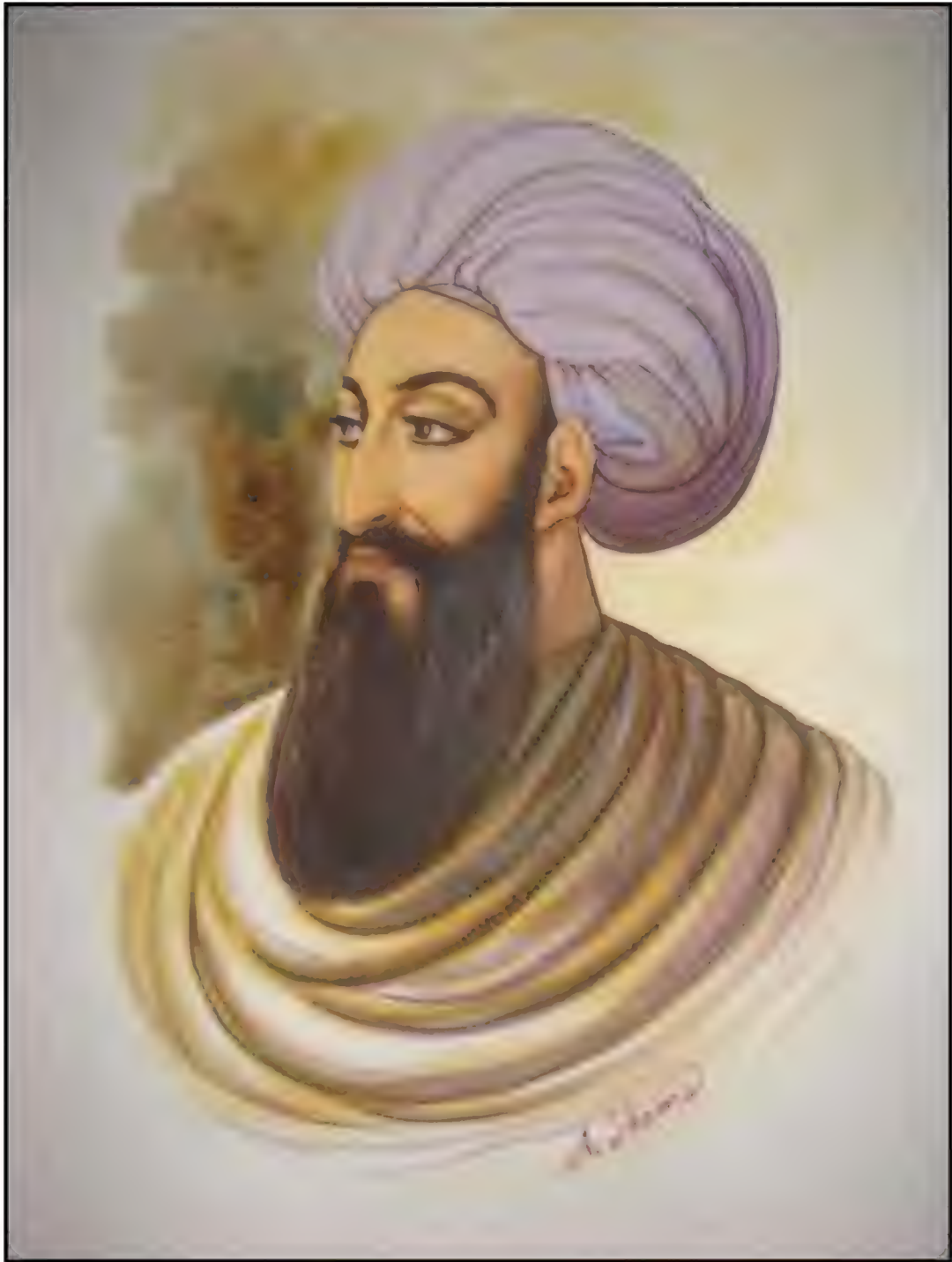
۳. د حصارک غلجايي سيمه د کابل ختيځ خوان نواب عبدالجبار خان ته.

۴. کابل، کوهدامن، لوگر او د هغه توابع تر باميان پوري امير دوست محمد خان او سردار امير محمد خان د ده سکه ورورته.

۵. نواب محمد زمان خان او د ده سکه وروڼو ته (د نواب اسد خان زامن د پاينده خان لمسي) د کابل د ختيځ خوا، لغمان، جلال آباد، تر خيبر او د هغه تر توابعو پوري.

۶. سردار حبيب الله خان او سردار محمد اکرم خان (د سردار محمد عظيم خان د امير د مړه ورور زامن) ته لوگر، بتخاک، خرخ، ميدان او غوربند.

امیر دوست محمد خان
۸۶- لمبر عکس

۷. کندهاریو سردارانو پنځو وروڼو (پردل، کهندل، شپردل، رحمدل، مهردل) ته کندهار له شاه جوی څخه تر فراه پوري.

د هیواد په دغو اوو برخو کې پورتنیو اشخاصو حکم چلاوه، نواب اسد خان ډېره جات په خپل واک کې لاره او رحمدل خان د بولان پر درې تر بنکار پوره پوري حکمراني کوله.

د بارگزیو وروڼو د هڅو دغه نتیجه وه چې سدوزیو د سلطنت له ضعف څخه وروسته هیواد په خپل منځ کې ووېشي. د احمد شاه بابا د شاهنشاهی قوی مرکزیت له منځه ولاړ پر دې اساس قوی او نیرومند هیواد موقتاً په ناتوانۍ او تجزیې محکوم سو. د موهن لال په قول چې د سید حسین د کابل مستوفي او د مستوفیت د غړو دېوان میتها او دیوان بیربا او له (یارام) څخه ئې اورېدلي دي د ده د امارت په لومړۍ دوره کې د امیر د قلمرو ټول عواید (۲۵۰۹۲۳۸) کابلی روپۍ وې، چې د کابل او د هغه له شمالي سمت څخه له غوربند، میدان وردگ، غزني، بهسود، بامیان، زرمت، گردېز، هزاره، کورم، خوست، جلال آباد او لغمان څخه لاس ته راتلې.

د کندهار تر یووالي او د کندهاري سردارانو د خپلواکۍ تر پای ته رسېدو وروسته د امارت عایداتو د فراه له شاوخوا څخه تر کندهار او شاه جوی د کابل په مرکز پوري اړه پیدا کړه، د فیض محمد هزاره په وینا امیر له دغو عوایدو څخه (۱۵) لکه روپۍ تنخواه د کندهار پاته سردارانو ته چې د ده ورېرونه ول مقرره کړه.

خو د پېښور، اشغراو د هغه توابع حکمرانانو سردارانو عایدات د کاله (۶۹۲) زره روپیو په شاوخوا کې ول، چې هره روپۍ (لس شاهي) له لسو آنو سره برابره وه او پر دې سربېره د خوراکه بابو د مالیې، د هندوانو د جزیې او له نورو متفرقاتو څخه هم د (۶۲) زره روپیو په شاوخوا کې عاید وو چې ټول (۷۵۴) زره روپۍ سي (د پېښور تاریخ).

په دغه ډول که موږ د کابل، کندهار او پېښور پر عایداتو او مالیاتو سربېره د شمالي ولایاتو عایدات يعني قطغن، بنگش او ختیځه خوا لغمان او ډېره جات ټول په جلا ډول سره د (۵۰) لکو روپیو په شاوخوا کې اټکل کړو نو د بارکزو وروڼو (امیر دوست محمد خان او وروڼه ئې) ټول د لس ملیونو روپیو په شاوخوا کې کېدې.

په دغه وخت کې د افغانستان له لاري د هند او بخارا تجارت روان وو، له امرتسر

او بنکارپور څخه تجارتي قافلې کابل، کندهار، بخارا او مشهد ته تللې، په ځانگړي ډول د کشمير د شالو او نفيسه پارچو تجارت کېده. څرنگه چې د ۱۸۶۲ په تجارتي راپور کې راغلي دي چې د افغانستان او هند ټول تجارت ۹۳۹۱۱۸ پونډه وو او گمرکي محصول هم په سلو کې دوه نيمې روپۍ اخيستل کېده. د کوچيانو په وسيله هم د يو ميليون او درې لکو روپيو مالونه له افغانستان څخه هند ته وړل کېده او د يو ميليون او شپږ لکو روپيو مالونه واردېدل. په کابل کې ملا رحيم شاه، غلام قادر او بنکارپوري گوپال داس او په کندهار کې ملا جلال اڅکزی او ملا نسو لوی تاجران ول. د کابل گمرک د څلورو لکو روپيو په شاوخوا کې تجارتي محصول درلود. په کابل کې سيد حسين خان او رووسته عبدالرزاق خان او ميرزا عبدالسميع خان مستوفي الممالک (د ماليې وزير) وو، ميرزا محمد حسن خان د سلطنت دبير (سرمنشي)، شاغاسي شېردل خان بارکزی د کورنيو چارو او دربار وزير، غلام محمد خان پوپلزی لښکري مشاور، قاضي عبدالرحمن خان علوم بارکزی د عدليې وزير او قاضي القضاة مير حاجي د مير واعظ زوی د ديني امورو مشاور او فراموز خان نورستاني سرلښکر او د امير د دربار سپه سالار وو.

خو د امير لښکر د مستر کيمپل انگليسي (چې په لومړي جنگ کې مسلمان سوی او نوم ئې شېر محمد اېښودل سوی وو) او امريکايي ډاکټر هارلان چې د رنجيت سنگه له دربار څخه کابل ته راغلی وو تر ادارې او تعليم لاندې وو او نايب عبدالصمد هندي وو، چې د هغو شمېر د سلطنت په لومړۍ دوره کې (۱۲) زره سواران، درې نيم زره پياده توپک لرونکي، (۵۰) لوی توپونه او (۲۰۰) کچرو په منځ کې توپونه ول، سوارانو يو تن (۱۲۰) روپۍ او پلي يو تن (۸۴) روپۍ د کاله تنخوا درلوده، خو د امير دوست محمد خان د امارت په پای کې د ده عسکري تشکيلات داسي ول:

۱. په کابل کې دوه پلي غنډونه له (۱۸) صحرايي توپو سره دوه درانه توپونه يو مورترو يو زنبورک.
۲. په بلخ کې درې پلي غنډونه او دوه سواره غنډونه له ۱۶ صحرايي توپو سره.
۳. په باميان کې يو پلي غنډ له دوو جبل توپو سره.
۴. په کوهستان کې يو پلي غنډ له دوو صحرايي توپو او دوو جبل توپو سره.
۵. په فراه کې يو پلي غنډ او څلور صحرايي توپونه.

۶. په ګرځک کې یو پلي غنډ او څلور صحرايي توپونه.
  ۷. په غزني کې یو پلي غنډ او څلور صحرايي توپونه.
  ۸. په آقچه کې یو پلي غنډ او دوه صحرايي توپونه.
  ۹. په غلزيي کلات کې یو پلي غنډ د درو جبل توپو او یو صحرايي توپ سره.
  ۱۰. په کندهار کې درې پلي غنډونه او یو سپور غنډ له دوو ثقیلو، دوو جبل او دوو لږ صحرايي توپو سره.
  ۱۱. په زمينداور کې یو پلي غنډ له څلورو صحرايي توپو سره.
- په دغه ډول د امير تر ادارې لاندې محکو کې يوولس عسکري مرکزونه ول او هر غنډ ۸۰۰ تنه چې په ورځنيو تمریناتو کې ۶۰۰ نفر حاضرېدای سول، خو هر غنډ سواره عبارت و له (۳۰۰) تنو څخه چې ټول منظم عسکرې عبارت ول له:
- ۱۶ پلي غنډونه، هر غنډ ۸۰۰ تنه - ټول ۱۲۸۰۰ تنه.
- ۳ سواره غونډونه ۳۰۰ تنه - ټول ۹۰۰ تنه.
- ۶۷ صحرايي توپونه - ۶ جبل توپونه - ۴ ثقیل توپونه، یو موتر چې ټول منظم عسکر، ۱۳۷۰۰ تنه له ۸۱ توپو سره ول، پر دې سربېره د ایله جاري لښکرو شمېر د ضرورت په وخت کې په کابل کې ۳۱ زره، په کندهار کې ۱۸ زره، په هرات کې ۲۲ زره، په بلخ کې ۲۹ زره وو (افغانستان د لندن طبع: ۱۹۰۶م). مگر کورنی امنیت د کوټوال او د کوټوالۍ د پولیس په ذریعه اداره کېده، شرعي محاکمو عدلیه امور اداره کول، چې قاضي د خانعلوم په ذریعه د امیر له حضوره ټاکل کېده. د امیر د حکمدارۍ اوله دوره یو ډول مشترک امارت وو چې افغانستان د ده د وروڼو تر منځ د پخواني تړون له مخې وېشل سوی وو، هر وروڼ په خپله حکومتداري سیمه کې خپلواکي درلوده، په دوهمه دوره کې د هیواد مرکزیت قوي سو او د امیر د وروڼو نفوذ له منځه ولاړ، د ده د امارت توابع د امیر د زامنو تر منځ ووېشل سول، مگر دوی د پلار په اجازه سره حکم چلاوه او د خپلو سیمو له عوایدو څخه ئې یوه برخه د خپلو مصارفو له پاره ګرځوله او پاته ئې د کابل په خزانه کې تحویلوله، د پلار له اجازې څخه پرته ئې ټول کارونه سر ته نه سول رسولای، په دوهمه دوره کې د امیر زامنو په دغو سیمو کې حکم چلاوه:
- سردار شېرعلي خان د بنگېس په کورم کې (د پېښور جنوبي خوا).
- سردار محمد افضل خان په زرمټ د کابل په جنوب کې چې وروسته د بلخ په نیولو

او حکمرانی باندې مامور سو.

ولیعهد سردار غلام حیدر خان په غزني او کندهار کي چي وروسته په جلال آباد کي حکمران او د ده پر خای سردار شمس الدین د امیر سکه وراره چي په کوهستان کي حاکم وو په غزني کي وټاکل سو.

سردار محمد اعظم خان پره لوگر د کابل په جنوب کي.
سردار محمد شریف خان په بامیان د کابل شمال لوېدیځ او وروسته په کلات او فراه کي.

سردار محمد امین خان په کوهستان د کابل په شمال کي.
سردار محمد اکرم خان په هزاره جات د کابل په لوېدیځ کي چي وروسته شمالي ولایتو او قطغن ته وگومارل سو.

سردار محمد اکبر خان په لغمان او جلال آباد کي د کابل ختیځه خوا.
د امیر تر مریني وروسته په هرات کي د ده ولیعهد سردار شېرعلي خان د امارت اعلان وکړ (د ذیحجې ۱۲مه - ۱۲۷۸ هجري ۱۸۶۱م) او په دغه سجع ئې سکه ووهله:

جمال دولت پاینده قسمت ازلیست

وصی دوست محمد امیر شېرعلیست

یو له هغو مهمو سړیو څخه چي له امیر شېرعلي خان سره د تخت ناستي پر مهال په هرات کي وو سید جمال الدین افغان دی چي ده ته ئې د کورني سمون پروگرام او د نوي مدنیت د اصولو طرح ورکړه، خو امیر د خپل لومړي امارت په دوره کي چي تر (۱۲۸۳ ه - ۱۸۶۶م) پوري پنځه کاله وه، له خپلو وروڼو سره په کورنیو جگړو بوخت وو، د هیواد د سمون له پاره ئې فرصت و نه موند، سید جمال الدین هم له هیواده ووت، د آسیا او اروپا هیوادو د ځوانانو اروا ئې راویننه کړه، د اسلامي یووالي برغ ئې اوچت او د اروپایي بنکېلاک په وړاندې ئې ستره مبارزه پیل کړه.

مومندو قبیلو په (۱۲۸۰ ه - ۱۸۶۳م) کال د سعادت خان د زوی سلطان محمد خان په مشرتابه د انگرېز په وړاندې پاڅون وکړ.

امیر شېرعلي خان خپل زوی محمد علي خان او وزیر محمد رفیق خان لودین، مومندو ته ولېږل چي له قبایلو سره خپل اړیکي وساتي، خو انگرېز د ده امارت په رسمیت و نه پېژاند، د امیر ورور محمد اعظم خان ئې د ده پر خلاف په پېښور کي وساته،

تر ده وروسته د امير بل ورور محمدافضل خان هم سر غړاو سو او د هندوکش په (باجگاه دره) کي ئې د ده له لښکر سره جگړه وکړه، خو په پای کي ئې غاړه کښېښووه او بندي سو، زوی ئې سردار عبدالرحمن خان بخارا ته ولاړ.

تر دې وروسته ئې له خپل بل ورور محمد امين خان سره چي د کندهار حکمران وو د کلات د ترنک په کج باز کي جگړه وکړه، په نوموړي جگړه کي ئې ورور محمد امين او زوی محمد علي دواړه ووژل سول (۱۲۸۲ هـ - ۱۸۶۵ م). يو کال وروسته عبدالرحمن خان له بخارا راوگرځېد او د محمد اعظم خان په مرسته ئې پر کابل يرغل وکړ او وئې نيو. د امير شېرعلي خان مشر ورور محمدافضل خان ئې پر پلاز (تخت) کښېناوه (۱۲۸۳ هـ - ۱۸۶۶ م) او امير شېرعلي خان کندهار ته ولاړ.

امير محمدافضل خان د کورنيو جگړو پر مهال تريوه کال امارت وروسته مړ سو (۱۲۸۴ هـ) او د ده بل ورور امير محمد اعظم خان د کابل پر تخت کښېناست، وراره ئې عبدالرحمن خان د هيواد شمالي ولايتونه ونيول او بيا ئې له کابل سره وتړل.

خو کندهار او هرات له امير شېرعلي خان سره پاته سول. ده هلته نوی پوځ چمتو کړ او د کندهار له لاري ئې پر کابل ورودانگل. هغه ئې ونيو او امير محمد اعظم خان او عبدالرحمن خان اېران ته ولاړل، محمد اعظم خان هم هلته مړ سو او روسي حکمران (جنرال کوفمن) په ترکستان کي د عبدالرحمن خان هرکلی وکړ او په سمرقند و تاشکند کي ئې مېشت کړ.

امير شېرعلي خان دوهم ځل د ټول افغانستان امير وگڼل سو (۱۲۸۵ هـ - ۱۸۶۸ م).

امير دا ځل په کابل کي په نويو اصولو لښکر جوړ کړ، نوي ښوونځي ئې پرانيستل، د (شمس النهار) په نامه ئې د افغانستان لومړنی اخبار چاپ او خپور کړ، په کابل کي ئې نوې چاپخونه جوړه کړه او په هغې کي ئې ځيني کتابونه، له هغې ډلي (پوځي قواعد) له انگرېزي څخه په پښتو او دري وژباړل او چاپ ئې کړل.

امير شېرعلي خان سيد نور محمد شاه کندهاری د وزير (صدراعظم) په توگه وټاکه او د وزيرانو لومړنۍ کابينه ئې منځته راوسته چي عصمت الله خان د کورنيو چارو، ارسلان خان د بهرنيو چارو، حبيب الله خان وردگ د ماليې، حسين علي خان د دفاع او احمد علي خان د زېرمو (خزانو) وزيران او محمد حسن خان د دربار منشي وو. نوموړې کابينه د افغانستان له استوگنو قامونو څخه پرته له ژبنيو او قامي توپيرونو

جوړه سوې وه، چي د شاهي کورنۍ او د امير له خپلوانو څخه هيڅوک هم پکښې نه ول. دغه کار دا رابښي چي امير په سياسي چارو کي په پراخه سينه او اسانۍ چلند کاوه او د هيواد والو ترمنځ ئې عدل په پام کي ساته.

د امير له يادوني وړ کارو څخه يو هم د نوي، چمتو او سمبال پوخ جوړول دي، سره له دې چي دغه پوخ هيواد او امير ته د اړتيا او گواښ پر مهال مرستندوی نه سو، خو بيا هم د دغي دورې په تاريخ کي د يادوني وړ ښکاري.

دغه پوخ په اتو پوځي هډو: کابل، جلال آباد، شېرآباد، کندهار، کورم، هرات، ميمنه او بلخ کي په لاندني شمېر درې ټولگيه وو:

۱. ۶۲ پلي غنډونه، هر غنډ ۶۰۰ جنگيالي - ټول ۳۷۲۰۰ جنگيالي
  ۲. ۱۶ سپاره غنډونه، هر غنډ ۶۰۰ جنگيالي - ټول ۹۶۰۰ جنگيالي.
  ۳. د پيلانو، آسونو، غويانو او کچرو د توپخانو ټول ۵۱۹۰ جنگيالي.
- په دې گڼه د ټولو وسله والو چمتو پوځيانو شمېر په ۱۸۷۲م کال (۱۹۹۰هـ) وو، سربېره پردې (۸۰۰۰) پلي او (۶۰۰۰) سواره ايله جاري (پوځي ډوله) هم ول.
- د وسلو ډولونه ئې (۴۰۸۲۵) انگرېزي او افغاني ټوپک او (۳۶۹) انگرېزي توپونه ول. برتانوي هند دولت د ۱۸۷۷م تر مارچه پوري امير شېرعلي خان ته نه وېشت زره ټوپک بڅښلي ول (افغانستان - هملتون).

امير د توپونو د جوړولو له پاره په کابل او هرات کي کارخانې جوړې کړې چي په هغو کي ئې ارايه لرونکي درانده توپونه جوړول، همدا راز ئې د ټوپک جوړولو کارخانې هم لرلې چي تر اوسه هم په هماغو کارخانو کي جوړ سوي توپونه سته.

د برتانوي هند دولت چي د افغانستان اوضاع ډاډمنه او سمه وليده د نوامبر د (۲مي) نېټې (۱۸۶۸م - ۱۲۸۵هـ، شوال) ليک له لاري ئې د امير شېرعلي خان سلطنت په رسميت وپېژاند، دوولس زره ټوپک او شپږ سوه زره روپۍ ئې ورته راوېږلې.

امير د اړيکو د لا ټينگښت له پاره د هند د وایسرای په بلنه په (۱۲۸۶هـ - ۱۸۶۹م) امبالې ته ولاړی. د هند گورنر جنرال د سياسي کنفرانسونو په ترڅ کي د امير ټولي غوښتنې و نه منلې، د افغانستان په چارو کي ئې د امير په ښېگڼه د نه لاسوهني څرگندونه وکړه او (۱۲۰۰۰) ټوپک ئې له درې سوو زرو روپيو سره امير ته ډالۍ کړې.

امير چي کابل ته راستون سو، خپل کشر زوی (عبدالله) ئې خپل ځای ناستی

وټاکه او مشر زوی ئې (محمد یعقوب) له کابل څخه وتښتېد او په هرات کې ئې اړدوړ پیل کړ، خو امیر دی د هرات حکمران وټاکه او د ناخوالو مخه ئې ونیوله.

امیر ځینو سیاسي پوښتنو ته پام وړاوه، له تزاري روسیې سره ئې د افغانستان د شمالي بریدونو په ټاکلو لاس پوري کړ، له ایران سره ئې د انگرېز په منځګړتیا به د هلمند د اوبو وېش پیل کړ او صدراعظم سید نور محمد شاه ئې تهران ته واستاوه، وروسته بیا نوموړي صدراعظم د برتانوي هند له دولت سره د شملې (۱۸۷۳م) او پېښور (د جنوري ۳۰ مه ۱۸۷۷م) په کنفرانسونو کې ورګډ سو، خو څه هوکړه و نه سوه. دغه دیپلوماتیکي ویناوي کېدې چې د روسیې دولت پر (خیوا) یرغل راوړ، هغه ئې ونیوله او هند ته ګواښ لا پسې کلک سو (ربیع الاول - ۱۲۹۰هـ).

څرنګه چې د پېښور په کنفرانس کې د صدراعظم نور محمد شاه دریځ کوم ځای و نه نیو او دی همالته ناروغ او مړ سو، دا مهال د برتانوي هند دولت د افغانستان پر بریدونو خپل څرګند سیاست (فارورډ پالیسي) تر کار لاندې ونیوله او د هند د ساتنې له پاره ئې تېری یوازینی لار وګڼله.

د روسیې دولت چې خپل استازی (جنرال ستولیتوف)^(۵) کابل ته رالېږلی وو د ده راتګ د هند سیاست چاري اندېښمن کړل، تر هغې چې د افغان - انگرېز دوهمه جګړه ئې پیل کړه او د افغانستان پر خاوره ئې تېری وکړ.

د انگرېز سمبال جګړه مار د (۱۸۷۸م د نومبر پر ۲۰ مه) د خیبر، کورمي او بولان له لاري پر مخ تلل، امیر شېرعلي خان د روس د مرستې په هیله په خورا ګډوډۍ کې کابل پرېښوو او مزار شریف ته ولاړ او هلته د ماتې په درشل کې د ۱۲۹۶هـ ۱۸۷۹م کال د صفر پر ۲۹ مه د (نقرس) په ناروغۍ مړ سو (وګورۍ: ۸۷ نومره عکس).

^(۵) د دغه سیاسي پلاوي د هرکلي څرنګوالي چې د روسي مختار وزیر Stoletoff په مشرتابه راغلی وو د ګولوس Golos جريدې د ۱۸۷۸م کال د نومبر میاشتې په ګڼه کې چې په سنت پترزبورګ کې خپرېده راغلی او ژباړه ئې د اریانا مجلې د دوهم کال په لومړۍ ګڼه کې چاپ سوې ده.

له جنرال ستولیتوف سره ۲۲ قزاقان، ۱۵ قرغیزان او ۴ چوپړي ملګري ول، دی د جون پر ۱۴ مه له سمرقنده راوخوځېد او د ۱۸۷۸م کال د اګست پر ۱۱ مه د کابل بالاحصار په شاهي ودانۍ کې امیر ته راوړسېد.

امیر شہر علی خان
۸۷- لمبر عکس

دینا دین لودین کھانوں
کتاب پر لپی شمیرہ

د امير تر تگ وروسته په کابل کې ناوړې پېښې منځته راغلې، وگړي بې مشرتابه پاته ول او د بنمنان پر مخ راتلل.

دا مهال ځينو مشرانو شهزاده يعقوب خان تر اته کالو بند وروسته له زندانه راوايست او د ۱۲۹۶ هـ کال په ربيع الاول کې ئې په پاچهۍ وټاکه.

انگرېز جگړه مارو په خونړي ځواک افغانستان ونيو او د امير ناپوه زوی ئې خپلې پوځي هلې (گندمک) ته بوت. گندمک د کابل - جلال آباد تر منځ يو ځای دی چې د افغان غازيانو د لومړۍ جگړې پر مهال انگرېز لښکر تر پايه هلته سټ سوی وو، خو اوس د امير دغه ناپوه زوی د غلته راکښل سو او د گندمک کرغېړن تړون ئې چې د افغانستان په تاريخ کې يو تور ټکی دی او د دغه هيواد مخکنۍ بشپړتيا ئې درې وړې کره لاسليک کړ. د ۱۲۹۶ هـ د جمادى الثاني ۴ = ۱۸۷۹ م د می ۲۶ مه.

د گندمک تړون چې لاسليک سو، په ټول هيواد کې کلک اړود وړ پېښ وو. يعقوب خان هم په کابل کې د پرديو تر سيوري لاندې اوسېده، دی هيشکله هم د ټول افغانستان د پاچا په توگه و نه پېژندل سو او تر څو مياشتو وروسته له افغانستانه هند ته وتښتېد او د برتانوي هند په غېږ کې ولوېد، ځکه نو دغه تړون حقوقي ارزښت نه لري. د نوموړي تړون له مخې خيبر، پښين او کورمه له افغانستانه بېل او برتانوي هند په خاوره پورې وگڼل سول. سرلويس کيوناړي Sir Piere louis Napoleon Cava Gnari^(۶) چې د گندمک په تړون کې د انگرېزانو استازی وو د انگرېزي استازي په توگه د (۱۹۷۹ م کال د جولای په مياشت) په کابل بالاحصار کې استوگن سو. خو څو مياشتې وروسته په افغانستان کې ملي غورځنگ پيل سو او افغان غازيانو د پرنگيانو په وژلو لاس پورې کړ. د کابل بالاحصار پوځيانو هم پاڅون وکړ او د مجاهدينو ملگري سول، تر ټولو لومړی ئې په بالاحصار کې انگرېز استازی د هغه له همکارانو سره وواژه (د ۱۲۹۶ هـ د روژې ۱۶ مه = ۱۹۷۹ د ستمبر ۳ مه).

د افغان انگرېز دوهمه جگړه ډېره توده پر مخ تلله، ستر ملي مجاهدين د جنرال

(۶) د جنرال ادولف زوی په ۱۸۵۷ م کال د ايست انډيا کمپنۍ په لښکر کې شامل سو، وروسته ئې په هند او نورو سرحدي سيمو کې لوړې دندې وموندلې او تر ۱۸۷۷ کال پورې د کوهات او پېښور واکمن وو. په ۱۸۸۷ م کال د سرچمبرلين د کابل پلاوي غړی وو، چې افغاني مامورينو د دغه پلاوي د راتگ مخه ونيوله (انډين بيوگرافي ۷۶).

چمبرلین^(۷) Sir N Chamberlain چي د خیبر درې له لاري ئې پیاوړی انگرېزي ځواک سره یرغل کړی وو، جنرال رابرتس Sir E. Robert چي د کورمي له لاري پر مخ راتلی او جنرال ستيوارت J. Stewart چي د بولان درې له لاري ئې یرغل کړی وو په وړاندي په مېړانه ودرېدل.

د انگرېز دغه بشپړ سمبال پوځونه تر پنځوسو زرو لږ نه ول. خو غازيانو ستره مېړانه وښوده، د مجاهدينو مشران لکه: محمد جان خان وردگ، ملا مشک عالم اندر، صاحبخان تره کي، سردار ايوب خان او محمد عثمان خان ساپي او نورو په بېلابېلو ځايو کي له یرغلگرو سره جگړې وکړې. له دغو ټاکونکو جگړو څخه يوه هم چي انگرېزان ئې وځپل د ميوند د ډگر جگړه وه. په نوموړې جگړه کي له هرات او کندهار د امير شېرعلي خان د زوی سردار محمد ايوب خان، جرنيل تاج محمد خان سليمانخېل په مشرۍ او د مولوي عبدالرحيم کندهاری او د کندهار د نورو پوهانو په فتواء ملي ځواکونه راغونډ سول.

سردار ايوب خان له هرات او فراه څخه گرشک ته راغلی وو او انگرېز پوځ د جنرال بروس Burrows په مشرتابه د ميوند پر ډگر د هغه مخ ته ورغی، توده جگړه ونښته او د ۱۸۸۰م د جولای د ۲۷مي تر مازيگري پوري د غازيانو په بري او د پرنګيانو په ماته پای ته ورسېده، د انگرېز ژوندي پاته لښکر کندهار ته وتښتېد او په حصار کي دننه پټ سو. جنرال رابرتس تر دوه ويشتو ورځو وروسته ځان له کابل کندهار ته ورساوه (د ۱۸۸۰ د اګست له ۹مي تر ۳۱مي) او د سپټمبر پر لومړۍ ئې د سردار ايوب خان پوځونه ژوبل کړل، سردار له خپلو ملگرو سره هرات او له هغه ځايه ايران ته ولاړی. په ايران کي د برتانوي هند د دولت لاس ته ورغی او د ژوند تر پايه په راولپنډۍ او لاهور کي استوګن سو (۱۹۱۴ د اپريل ۱۷مه).

د دغه غازي مزار د پېښور سهېل ته د سيد حبيب په هديره کي دی. د امير زوی

^(۷) په ۱۸۶۵ کال زوکړی (د چارلس چمبرلین زوی) چي په ۱۸۷۳ کال د هند حکومت په لښکري خدمت کي شامل سو، په (۱۸۷۸-۸۰م) له رابرتس سره په افغان جگړه کي وو. تر دې وروسته په مدراس او کشمير کي لښکري منصبدار وو. په ۱۸۹۰ کال د خیبر د قواوو قوماندان او تر دې وروسته په جنوبي افريقا کي د لارډ رابرتس ځانگړی سکرتر وو. په ۱۹۰۰م کال د ايرلنډ د قواوو انسپکټر جنرال وو (انډين بيوگرافي ۷۷).

يعقوب خان هم د ۱۲۹۶هـ په ذیحجه ۱۸۷۹ کال له خپل کهاله او خپلوانو سره له کابله وتلی وو. انگرېزانو چې نېغ په نېغه و نه سو کړای چې په افغانستان کې پښې ټینګې کړي، ځکه ئې د محمد افضل خان له زوی سردار عبدالرحمن خان سره چې تاشکند ته تښتېدلی وو اړیکې وموندلې. سردار په چټکۍ ترامور او اوښت او چاریکار ته راغی، د برتانوي هند له سیاسي استازي سرلیپل ګریفین Lepel Henry Griffin سره خبرواترو ته کښېناست، چاریکار ته له راتلو سره سم ئې خپل امارت اعلان کړ (د ۱۸۸۰ د جولای ۲۷ مه).

د انگرېز سیاست چارو، عبدالرحمن خان چې وسپنیز سړی وو ومانه او په بهرني سیاست کې د اطاعت مننې په شرط ئې د مرستې ژمنه ورکړه. سردار د اړتیا له مخې ومنله او د ۱۲۹۶هـ د روژې پر پنځمه کابل ته راغی او پر تخت کښېناست.

امیر عبدالرحمن خان چې د ده د کتاب له مخې له کوچنیوالي د ادارې په چارو پوه او د ژوندانه ډېرې سړې تودې ئې لیدلې وې، ده د افغانستان د خلکو اروا ښه پېژندله او په دې پوهېده چې د خپلې پاچهۍ د ساتلو له پاره د هیواد د قبیلو له مشرانو سره څه ډول کلک چلند وکړي او له برتانوي هند سره په بهرني سیاست کې څومره پوست وي چې له هغوی څخه هم په خپله کار واخلي.

په دغه ډول نوي امیر پر کابل برلاسی سو او ژر ئې په دغه ښار کې امنیت ټینګ کړ او بیا کندهار ته ولاړی.

خو مخکې تر ده جنرال رابرتس له لسو زرو جګړنو سره محمدایوب خان له کندهاره ایستلی او اېران ته شړلی وو.

همدا چې امیر کندهار ته ورسېد، انگرېزانو هغه ته وسپاره، جنرال رابرتس د کندهار او بولان درې له لاري او جنرال سټیوارټ د جلال آباد او خیبر له لاري له افغانستانه ووتل او افغان-انګرېز دوهمه جګړه پای سوه.

امیر عبدالرحمن خان په کندهار کې خپل مخالفین ووژل، هغه سیمې ئې ګرد سره اېل کړې، د افغانستان د نورو سیمو اېلولو ته ئې هم پام وړاوه، ډېر ژر ئې خپل مخالفان مړه، بنديان او یا بهر ته وشرل.

د برتانوي هند دولت هم امیر غښتلی کړ، په (۱۸۸۰م) کال ئې پنځه سوه زره روپۍ، څو سوه توپونه او څو زره توپک ورکړل، هر کال ئې ۱۸ زره پونډه مرسته ورسره

کوله، په دې توگه امير ژر پياوړی او پر ټول هيواد واکمن سو. په ۱۸۸۱ع کال ئې هرات او کندهار ونيول او په ۱۸۸۴ئې بدخشان او شغنان لاس ته راوړل. په واکمنۍ کې ئې علیمردان وپرغاوه او پر خای ئې غفار خان تاتار د حاکم په توگه وټاکه.

تر هغه وروسته ئې د افغانستان شمالي ولایتونه تر میمنې او اندخوی پورې په ۱۸۸۵ کال ونيول او خپل تره زوی محمد اسحاق خان ته ئې وسپارل، خو نوموړی سردار په ۱۸۸۸ع هلته سرغړ او سو.

د ده پر مهال غلجیو له غزني تر کلاته پاڅون وکړ، خو امیر هغوی پر سر وټکول او تردې وروسته ئې د منځني افغانستان هزاره گان هم اېل کړل (۱۳۱۱هـ - ۱۸۹۳ع).

د کونړ شمال ته کوهسار او بلورستان چې سپین کالي او تور کالي کافران پکښې اوسېدل او تل به د افغاني حکومت له واکمنۍ څخه بهر ول هم په (۱۳۱۳ = ۱۸۹۵) د امیر له حکم سره سم د جنرال غلام حیدر خان څرخي تر برید لاندې راغلل، ټول وگړي ئې اېل او مسلمان کړل او په (نورستان) ئې ونوماوه.

امیر په کورنیو چارو کې زړه ور، جنگیالی او پیاوړی واکمن وو، چې د مخالفانو په وژلو کې ئې ساری نه لاره، دی نوښتگر او په نړیوالو پېښو پوه سړی وو، څه نا څه لیک لوست ئې هم زده وو. په دري ژبه ئې (پندنامه) نومی کتاب هم لیکلی او (تاج التواریخ) ئې هم د ده په لارښوونه لیکلی او په ده پورې اړه لري.

ده د ډاډمنو سپه سالارانو په مشرۍ لکه: غلام حیدر خان څرخي، فرامرز خان، غلام حیدر خان لنډی پیاوړی پوځ جوړ کړ، په ځانگړې توگه ئې د جاسوسی اغېزمنه کړۍ منځته راوسته، کارپوه حاکمان ئې هرې خوا ته ولېږل، په افغاني ولایتو او ښارو کې ئې د پوستې څانگې پرانیستې، شرعي محکمې ئې بیا روغې کړې، دین پوهان ئې د کابل په شاهي مدرسه کې په ښوونه او روزنه بوخت کړل، چاپخونه ئې جوړه او د ټوپک جوړولو یوه کارخانه ئې هم ودانه کړه.

د پلازمېنې د مستوفي الممالک او د ولایتونو د مستوفیانو تر څارنې لاندې ئې د ماليې څانگې سمې کړې، د کورني تگ له پاره ئې د راهدارۍ پاڼې (لارپاڼې) دود کړې او غله، لار شکوونکي او نارامې ئې تر کلک څار او گواښ لاندې ونيول، ځکه نو امنیت ټینګ او سوداګري او صنعت وده وموندله او ټول هيواد د یوازينۍ ادارې خاوند سو.

خوپه بهرني سياست کي:

امير پوست سړی او ښه ډيپلوماټ وو، له انگلیس دولت سره ئې په سره سینه چلند کاوه، تل به ئې د دوستۍ لار هواروله، مادي او معنوي مرستې ئې منلې. وروسته تر هغه چي د امارت په پیل کي ئې هیواد اېل کړ او په ۱۸۹۶ع ئې د (ضیاء الملة والدين) بلنوم واخیست او په نوموړي بلنامه خطبه وویل سوه، سکه ووهل سوه، نارامي او سرغړاوي ټول ووژل او پاته ئې وشړل. بېغمه د هند د گورنر جنرال لارډ دفرین د لیدو له پاره راولپنډۍ ته ولاړ او د دوستۍ مزي ئې لا پسي ټینگ کړل (۱۸۸۵م). خو کاله وروسته ئې خپل کشر زوی سردار نصرالله خان لندن او د انگرېز ملکې دربار ته هم واستاوه (۱۹۸۵- اپریل، ۱۳۱۲هـ).

له گاونډیو هیوادونو سره د امیر د مهال غوره سیاسي پېښي:

۱/ د تزاری روسیې دولت د هرات پر شمالي سیمه (پنجده) یرغل وکړ (۱۳۰۳هـ - ۱۸۸۵ع). سره له دې چي د افغاني پوځونو قوماندان جنرال غوث الدین په مېړانه ساتنه کوله خو پنجده د روسانو لاس ته ورغله.

امیر عبدالرحمن خان په تاج التواریخ کي په دې اړه داسي لیکي:

"د ۱۸۸۴ع کال د جولای په میاشت کي د بریدونو د ټاکلو له پاره د انگرېزي کمیسیون مشر جنرال سرلمسدون او د روسي کمیسیون مشر جنرال یلتای غوره سوی وو، خود کار ترپیل وړاندي روسانو پنجده ونيوه.

تر دې پېښي وروسته یو بل کمیسیون چي مشري ئې سرجوزف ویست رجوی Sir west Ridgeway د هند د بهرنۍ څانگي دوهم منشي کوله او غړي ئې کرل هیولډیچ، کرنیل ایت او قاضي اسلم خان ول، د هند حکومت له خوا د افغانستان او روس د برید ټاکنې له پاره وټاکل سو، نوموړي کمیسیون د ۱۸۸۶م کال د اکتوبر پر میاشت خپل کار پای کړ.

امیر د هغوی د خدمت او هڅو ستاینه وکړه او د سرو زرو نښانونه ئې ورکړل، په پای کي د ۱۸۸۷م په جولای کي د برید ټاکنې وروستۍ هوکړه په سنتپترزبورگ کي لاسلیک او پنجده په رسمي توگه له افغانستانه بېله سوه.

د رجوي په تړون کي د ذوالفقار له خولې تر خواجه سالاره پوري سیمي راغلې.

امير له هند دولت څخه غوښتل چې هغه د پامير تر کوهسار پوري په نڅښه کړي، خو داسي و نه سول تر دې وروسته په ۱۸۹۳ع کرنيل ايت د پخواني تړون پاته ټکي هم حل کړل، په دې توگه امير وکړای سول چې د دوو سترو امپراتوريو تر منځ حکمراني وکړي. ۲/ بل هغه سياسي کار چې امير د افغانستان د خلکو د جرگې له خوښي پرته وکړ او د هغه له کبله د افغانستان په تاريخ کي ستره گرمه د ده پر غاړه ده، هغه د ډيورنډ تړون دی چې د برتانوي هند له دولت سره ئې د افغانستان ختيځ او جنوبي بريدونه وټاکل.

امير وايي: ما له هندي وایسرایانو لاردرپن او لارډ سالیسبري څخه هيله وکړه چې د هند د بهرنیو چارو وزیر د بريد ټاکنې د کمیسیون د مشر په توگه راولېږي خو زما ناخوښۍ او د سردار اسحاق خان نارامۍ هغه وځنډاوه.

لارډ لنسډون د سلطنت نایب لارډ رابرتس دغه کار ته غوره کړ، خو رابرتس چې په افغانستان کي ناوړه سابقه لرله او کېدای سوه چې خلک ورته راپورته سي، ما د هغه راتگ وځنډاوه چې په پای کي د ۱۸۹۳م د سپتمبر په وروستیو کي د هند د بهرنیو چارو وزیر سرهنري مارتیمر ډيورنډ^(۸) Sir Moteimer Durand د بريد ټاکنې د کمیسیون په مشرتابه کابل ته راغی.

د دغه کمیسیون غړي کلنل الیس، کپتان مانریس اسمت، مستر کلارک، مستر وانلد او څو نور هندیان ول.

په کابل کي له امیر سره سياسي مرکه پیل سوه او په پای کي ئې د ډيورنډ کرغېړن تړون لاسلیک سو.

نوموړي تړون اووه مادې لرلې چې د هغه له مخي د ډيورنډ بريد له بلوچستانه تر چترال او واکان پوري وټاکل سو.

د چمن، پښین، چغني، وزیرستان، بلند خېل، کورمه، پاړه چنار، اپریدي، باجوړ، سوات، بنیر، دیر، چیلان او چترال چې د افغانستان محکه وه، له افغانستانه بېله او په

(۸) د ۱۸۵۰م د فبرورۍ پر ۱۴مه زوکړی، د میجر جنرال سرايچ زوی دی. ایم ډيورنډ په ۱۸۷۳د بنگال هیوادني خدمت ته ونيول سو، په ۱۸۷۹ په کابل کي د رابرتس سياسي سکرتر وو، له ۱۸۸۴ - ۹۴ م کالو پوري د هند حکومت د بهرنیو چارو سکرتر او وروسته په تهران کي د انگرېز سفیر وو (مادرید، واشنگتن هند بیوگرافي، ۱۲۸).

هند پوري و تړل سوه او د انگرېز له لوري امير ته د يو ميليون و دوو سوو روپيو پر خای د کاله يو ميليون و اته سوه زره روپۍ و ټاکل سوې همدا راز ئې د وسلو د مرستې ژمنه هم ورکړه.

په دغه ډول د ډيورنډ تړون د گندمک کرغېړن تړون رښتيني کړ، خو امير زوی يعقوب خان په بېرني، گډوډ حالت او د پرديو لښکرو د يرغل په ترڅ کي په زور د گندمک تړون لاسليک کړی وو، همدا راز دی چي د خلکو استازي او د هيواد پاچا نه وو، ځکه نو هاغه تړون هم حقوقي ارزښت نه لاره.

امير عبدالرحمن خان د ملت د استازو او ولسي جرگې له منلو يا نه منلو پرته په ځانگړې توگه ډيورنډ تړون منلی وو.

په هر ډول د ډيورنډ کميسيون د ۱۸۹۳م د نوامبر پر ۱۴ مه له کابله ووت. امير عبدالرحمن خان د خپل امارت په پيل کي د ۱۳۰۰ هـ ش او خوا ۵۸۷۴۰ پوځيان لرل، خو په کابل، هرات، کندهار، بلخ، جلال آباد، اسمار، امو غاړه او د ايران او هند په بريدونو کي ئې د امارت تر ټينگښت وروسته دغه چمتو او ايله جاري پوځيان لرل:

- (۸۰) پلي غنډونه هر غنډ (۷۰۰) سړي ټول (۵۶۰۰۰) سړي.
- (۴۰) سواره غنډونه هر غنډ (۴۰۰) سړي ټول (۱۶۰۰۰) سړي.
- (۱۰۰) د توپخانې بترپي هره يوه (۱۰۰) سړي له (۶) توپو سره، ټول (۱۰۰۰۰) سړي.

سړي.

- شاهي ځانگړي پلي (۴) غنډه (۱۰۰۰) سړي ټول ۲۴۰۰ سړي.

- پوليس ځواک ټول (۲۰۰۰۰) سړي.

- سواره ايله جاري ټول (۱۰۰۰۰) سړي.

په دې توگه د ټول وسله وال پوځ شمېر ۱۴۸۴۰۰ ته رسېده، چي امير د هغوی په مرسته وکړای سو چي په هيواد کي بېساري امنيت ټينگ او سرغړاوی وټکوي.

امير عبدالرحمن خان په کابل کي د سکې وهلو، د کارتوسو، ټوپکو، وسپنگری، توپ جوړولو، عرق ايستلو، څرمني، بوټ جوړولو، صابون، د گنډني کارخانې، چاپخونه او صحافي جوړي کړې.

پوځي، کورني، عدليه، د ودانولو، روغتيا، کانو، سوداگری، د پوستې څانگي او ديني مدرسو ئې پرانيستې، څو ماڼۍ او کابل شاهي ارگ ئې ودان کړ او ټول هيواد

ئې تريوازينې ادارې لاندې راووست چې دغه هڅې ئې د مننې وړ دي.

امير عبدالرحمن خان تر ۲۱ کالو امارت وروسته په کابل کې د (نقرس) په ناروغۍ مړ سو (۱۹ جمادى الثاني ۱۳۱۹ = ۱۹۰۱م) (وگورئ: ۸۸ نومره عکس).

ده خپل زوی ته داسې اېل او له سرکېنو تش هیواد پرېښوو چې خلک ئې د نامه په اورېدلو لږ زېدل او تر مرگ وروسته ئې هم د ده مړینه نه باوروله.

تر ده وروسته ئې مشر زوی حبيب الله خان د (سراج الملة والدين) په بلنامه د کابل پر تخت کېښاست (د اکتوبر ۶مه ۱۹۰۱م) او په (۱۹۰۴م) ئې خپل مشر زوی عنايت الله د هند وایسرای لار د کرزن لیدو ته واستاوه، وروسته د هند د بهرنیو چارو سکرتر لويس ولیم کابل ته راغی او له امیر سره ئې (د مارچ پر ۲۱مه ۱۹۰۵م = ۱۴ محرم ۱۳۲۳هـ) تړون لاسلیک کړ.

د امیر حبيب الله خان د ۱۸ کلن سلطنت پر مهال پرته له یوه پاڅونه چې په جنوبي کې د جاننادر احمدزي په مشرتابه سوی وو بله پېښه نه ده لیدل سوې، ځکه چې پلار ئې وړاندې هیواد د کار له سړو تش کړی وو، په دې توگه امیر په وړ چاپېریال کې په سړه سینه ژوند کاوه.

په ۱۳۲۵ کال ئې کندهار، هرات، میمنه او بلخ وکتل او د ۱۹۰۷ په جنوري د سلطنت د مرستیال لار د منتو په بلنه هند ته ولاړی او همدغه کال د مارچ پر اوومه د پېښور او خیبر له لارې بیرته راستون سو.

امیر له وزگار تیا او کورني امنیت سره هم په هیواد کې کوم غوره کار ونه کړ، ده د نوي مدنیت څو کوچنۍ نخښې راوړې، له هغو څو وړو کارو څخه چې ده وکړل، د حبیبې په نامه د یوه ملکي ښوونځي پرانیستل، یو پوځي ښوونځی او په کابل کې څو نور لومړني ښوونځي دي. همدا راز ئې (سراج الاخبار افغانیه) خپور کړ او په کابل کې ئې دوې چاپخونې، څو ماڼۍ، باغونه، سړک او دمه ځایونه ودان کړل.

د لويي جگړې (۱۹۱۶م) پر مهال ئې ځان ناپېیلی وباله.

د امیر کورنی سیاست د پلار په توپیر پوست وو او خلک ئې نه ازارول، په خپله

امير عبدالرحمن خان
۸۸- لمبر عكس

ئې دیني حکمونه (روژه، لمونځ) پر خای کول، خو د ادارې په ډول، تشکیل، ماليې غونډولو او نورو هیوادنیو چارو کې ئې د وخت له غوښتنو سره سم بدلون را نه وست او هماغه له پلاره پاته زور سیستم ئې پر خای پاته سو.

امیر حبیب الله خان د ۱۳۳۷ هـ د جمادی الاولی پر اتلسمه د پنجشنبې په شپه (۱۹۱۹م) د لغمان د کله گوش په ښکارځي کې د توپنچې په گولی وویشتل سو او له نړۍ ئې سترگي پټي کړې (وگورئ: ۸۹ نومره عکس).

په جلال آباد کې ئې ورور د پاچهۍ بزغ پورته کړ خو د افغانستان خلکو د خپلواکۍ او مخکنۍ بشپړتیا د گټلو له پاره د اتلولۍ غورځنگ پیل کړ، افغان خپلواکي غوښتونکو د (۱۲۹۷ ل = ۱۳۳۷ ق = ۱۹۱۹م) د مارچ پر لومړۍ د امیر حبیب الله خان دوهم زوی سردار امان الله خان د پاچهۍ پر تخت کښېناوه او د خپلواکۍ جگړه پیل سوه^(۹).

---

^(۹) د نوي خپلواکۍ او نوي افغانستان تر جوړېدو را وروسته پېښي بېل تاریخ لیکلو ته اړتیا لري، ځکه نو دغه کتاب دلته پای سو.

امير حبيب الله خان

۸۹- لمبر عكس

۹۰- لمر نقشه

فکري او اجتماعي اوضاع

د کندهار د هوتکي دولت تر سقوط او د نادر افشار تر موقتي سلطې وروسته چي لس کاله ئې دوام وکړ، په (۱۱۶۰هـ.ق) کال د احمد شاه نهضت او د آزاد افغانستان نوي جوړښت د هغو پر له پسې پېښو نتيجه ده، چي پخوا د افغانستان په تاريخ کي پېښي سوي وې او د افغانستان د خاوري اجتماعي او اقتصادي اوضاع دا غوښته چي د روښان او خوشحال او ميرويس د هڅو او جنبشو په نتيجه کي يو افغاني آزاد او غښتلی دولت منځ ته راسي.

د افغانستان خلکو د هرات د ټموريانو د دولت تر سقوط وروسته څو پېړۍ د فترت دورې د صفويانو او بابريانو د يرغلو په پېښو کي د سختۍ او تريخوالي او د کور په کور جنگېدو په حال کي تېري کړې او د خپل ملي مرکزيت له نه درلودلو څخه متحسس ول، څو چي د کندهار هوتکيانو او د هرات ابداليانو د اېران د صفويانو پردي سلطه ئې پر شا وشرله او له منځه ئې يووړه او روښانيانو او خوشحال خټک او ايمل خان مومند او شېرين خان ترين او نورو د هند بابري پاچهانو د سلطې د پايشوړ سره مقابلي وکړې او خپل اولس ئې د اسارت له جوغه وژغوره.

په دې هولناکه اخ و ډب کي خلک په سخته او کلکه مبارزه اخته ول، د علومو او ادبياتو او فرهنگ پالني ته ئې هم فرصت نه درلود، خو بيا هم لیده کېږي، چي په کندهار کي د شاه حسين هوتک دربار د ادب او ادیبانو او پوهانو د پالني ځای وو او د دې دربار منشي محمد هوتک د پتي خزاني کتاب وليکه، چي د (۱۱۴۰هـ.ق) د شاوخوا د فکري او ادبي حرکت يوازي ښکارندوی دی.

د احمد شاه دربار هم له فکري نظره روښانه معلومېږي، ځکه چي پخپله احمد شاه د ښې قريحې خاوند شاعر او تصوف خوښوونکی سړی وو، چي د پښتو شعر دېوان لري او د ده په کورنۍ کي ټمورشاه د دري او پښتو دېوان څښتن او شاه شجاع د دري شعر د دېوان درلودونکی وو او د شاه زمان زوی شهزاده عبدالرازق چي دري ئې تخلص

کاوه او د شاه شجاع زوی شهزاده نادر او نور خوتنه شهزادگان باذوقه شاعران ول. احمد شاه د خپل هیواد په بناور کي علمي کورنۍ وروزلې، چي د هغو پايڅوړ په وروستيو دورو کي د خورالويو فکري، ادبي او سياسي کارنامو مصدر وگرزېد، لکه د کندهار د بارکزيانو د خانعلوم کورنۍ چي د خپلواکۍ تر جگړې پوري د قاضي القضاة منصب په همدې کورنۍ کي پاته وو او دا منصب د اوس وخت د عدليه وزير د منصب سره سم وو او په دې کورنۍ کي د علمي تاليفاتو خاوندان هم تېر سوي دي او يا د دوی په تشويق نورو مؤلفانو د کتابو په تاليف لاس پوري کړی دی، لکه ملا محمد سعيد بارکزی چي د سدوزي شاه محمود په وختو کي قاضي القضاة وو او د هغه زوی قاضي عبدالرحمن خان چي د نصيحة المومنين د رسالې مؤلف دی او د عبدالقادر سليمان خېل زوی امير محمد د امير شېرعلي خان په وختو کي ئې د الدافعه رساله د خان ملا عبدالسلام د محمد سعيد په تشويق ليکلې وه.

د الکوزي ملا اسماعيل کورنۍ هم د احمد شاه په وختو کي په کندهار کي وه، چي زوی ئې ملا احمد د معقول او منقول استاد او د احمد شاهي بنار قاضي او د بيان الوافيه لطوايف الصوفيه و تعليم السلوک او د کاشفه او فارقه رسالو مؤلف وو، چي د ۱۲۳۳هـ کال د دوهمي خور (ربيع الثاني) پر ۶ مړ دی. د ملا احمد ورور پير محمد هم په کندهار کي د هغه عصر نامتو عالم وو، چي په ۱۲۳۳هـ کال ئې د عقيدة المشايخ والعلماء کتاب په عربي ژبه ليکلی دی.

قاضي غلام محمد هوتک هم د کندهار له نامتو عالمانو او د بنار قاضي وو، چي په ۱۲۶۴هـ کال ئې د ارشارالحق کتاب په عربي ژبه وليکه او د هغه زوی عبدالاحد په کندهار کي د سيد جمال الدين سره آشنایي درلوده او د توخي محمد حسن زوی محمد نور هم د جامع السکوک په نامه په عربي ژبه د ۱۲۳۰هـ په شاوخوا کي کتاب ليکلی دی او د ميا فقير الله جلال آبادي شاگرد وو.

د ملا بابړ موسی خېل علمي کورنۍ د هوتکيانو له وختو په کندهار کي وه، چي زوی ئې مولوي فيض الله په احمد شاهي عصر کي د اشرف الوزراء شاه ولي خان د کورنۍ استاد او په منطق کي د تدريسي رسالې مؤلف وو او تر هغه وروسته د سدوزو د وختو په پای کي د فيض الله زوی مولوي حبيب الله مشهور په محقق قندهاري په کندهار کي ژوند کاوه (۱۲۱۳-۱۲۶۳هـ) چي په عربي، دري او پښتو ژبو ئې په معقولو

او منقولو علومو کي ۳۳ ټوکه کتابه تالیف کړي دي او په ریاضي او منطق او اصول فقهه او نورو اسلامي مروجو علومو کي ئې تازه او بکر انتقادي آثار لیکلي دي او ترده وروسته د ده زوی مولوي عبدالرحیم او نمسي ئې مولوي عبدالروف او د هغه زامن مولوي عبدالواسع او مولوي عبدالرب د را وروستو دورو نامتو عالمان ول، چي په صحافت او معارف او د عدلي قوانینو په ترتیب کي ئې د ستاینې وړ خدمتونه کړي دي.

د هرات د سلجوقیانو علمي کورنۍ د ملا محمد له اولادې څخه وه، چي په روز آباد کي بنځ دئ او احمد شاه بابا د هغه زوی علامه ملا میرزا هرات ته راووست او د پای حصار مدرسه ئې وروسپارله. له دې کورنۍ څخه ډېر عالمان او مدرسان پیدا سوي دي، چي د هغو له جملې څخه ملا عبدالاحد خلیفه او ملا محمد عمر د محمد ایوب زوی او د نورالدین نمسی او د ملا میرزا کړوسی وو، چي څو کتابه ئې تالیف کړي او یو له هغه څخه په اصول فقه کي الملهم نومی کتاب دئ (د ۱۲۶۰هـ شاوخوا) او هم د محمد صدیق زوی ملا محمد رفیق سلجوقي د رساله نحو مؤلف او محمود مشرف او خلیفه محمد حسن خوش نویس د هغې کورنۍ پوهان او هنرمندان غړي ول.

یوه بله عملي او سیاسي کورنۍ په پېښور کي ډېره مشهوره وه چي ستر نیکه ئې د تاج خان زوی اخون تر کمان د کندهار له غورې مرغې څخه تللی او د پېښور د شمالي سیمي په امازي کي اوسېد او زوی ئې ملا محمد غوث د حاجي محمد سعید واعظ شاگرد په علم او عرفان مشهور او په پېښور کي د احمد شاه له خوا قاضي وو، چي په منطق کي ئې پر میرزا کلان حاشیه لیکلې وه او د احمد شاه په نامه ئې د ده د عرفاني وینا په شرح کي یو کتاب د شرح الشرح په نامه په دري ژبه هم تالیف کړی دئ او د ده نمسی د دادالله زوی قاضي عبدالکریم یو کتاب د نصاب التوحید په نامه ولیکه، خود محمد غوث نمسي او د قاضي اکبر شاه زوی قاضي محمد حسن چي په خان علماء ملقب وو د سردار پاینده خان د کورنۍ استاد او د شاه شجاع وزیر وو، چي د ده له خوا ئې په ۱۸۳۸م کال د لاهور درې خواييز (مثلث) تړون لاسلیک کي. همدا راز قاضي طلا محمد د قاضي حسن زوی د علم او ادب خاوند د شعر دوه ډېوانونه ئې په دري او عربي ژبو درلوده او د جواهر نغز او سلوة التقرير في ترجمه التحرير او نفحة المسک او تسلیه العقول او سلوة الکئیب مؤلف او د قصیده بائیه ویونکی وو او قاضي عبدالقادر د

فضل قادر زوی او د قاضي حسن نمسی د امیر شېر علي خان د دربار عسکري سرمنشي او له انگرېزي څخه په پښتو او دري د عسکري قواعدو د کتاب مترجم وو، چي دا کتاب د کابل د شمس النهار په مطبعه کي چاپ سوی دی.

د هرات د برناباد د ميرزا يانو کورنۍ هم د فرهنگ او ادب پوهان خلک درلودل، چي د هغو له جملې څخه ميرزا ارشد د خواجه محمد صلاح منشي خلف او متخلص په فايض د هرات د ابداليانو او درانيانو منشي او خطاط وو، د اشعارو دېوان او ډېره خوږه مثنوي ئې درلوده (د يولسمي پېړۍ منځ) او بل ميرزا ابو طالب د ده مشر وراره چي ماييل ئې تخلص وو، هم د دري اشعارو دېوان درلود او د محمد کاظم زوی ميرزا رضا د اشعارو مجموعه درلوده او د اربعين او برناباد د منثوري تذکرې خاوند په هرات کي د شاه محمود د دربار او وزير فتح خان منشي وو او د سدوزو په همدې عصر کي ميرزا محمد هادي متخلص په عشرت هروي په هرات کي د شهزاده تيمور منشي باشي وو، چي ملا عبدالله روزي او ملک سنجرد غورد ملکانو اولاد او باسهل و ملا مسکين (د هزاره لهجې شاعران) په هرات کي د ده معاصرين ول. د سدوزو په دوره کي او تر هغه وروسته د مجدد يانو کورنۍ هم زيات روحاني شهرت درلود او ښه عالمان او د ښې قريحې شاعران پکښي پيدا سوي دي، چي په ټوله منځنۍ اسيا کي له خراسانه نيولې تر سرهند او ماوراءالنهر او د چين د خاوري تر څنډو پوري د نقشبندي طريقت د تلقين مرجع ول او يو ډول خراساني اسلامي ثقافت ئې روزلی دی، چي مدار ئې شريعت او تصوف وو، خو په نقشبندي طريقت کي ئې تصوف تل د خلکو په گټه او د اخلاقو د سمون له پاره بې له انزوا او رهبانيته استعمالاوه او څنگه چي نقشبندي مجدد يانو د افغاني پاچهانو د دربارو سره رابطه درلوده ځکه ئې نو د سياست او فرهنگ او ټولنه کي هم قوي لاس درلود.

دا فاروقي کورنۍ د شهاب الدين فرخشاہ اولاده ده، چي د کابل شمال ته د پنجشېر د فرخشاہ په دره کي ښخ دی او امام رفيع الدين له همدې کورنۍ څخه له کابله سرهند ته ولاړی او د ده له اولادې څخه شيخ احمد مجدد الف ثاني د مولانا عبدالاحد زوی چي د نسب سلسله ئې په ۲۸ واسطه حضرت عمر فاروق ته رسېدله، د ۹۷۱ هـ کال د شوال پر ۱۴ په سرهند کي وزېږېد او په طريقت کي ئې د خواجه محمد باقي کابلي (چي په ۱۰۱۲ هـ کي مړ دی) لاس ونيو او استفاضه ئې وکړه او په هند او افغانستان کي ئې

ستر علمي او روحاني شهرت درلود (د ۱۰۳۴هـ کال د صفر پر ۲۸ د سه شنبې په ورځ د ۶۳ کالو په عمر په سرهند کې وفات سو).

د سدوزو د شهنشاهۍ په وختو کې له دې کورنۍ څخه شاه غلام محي الدين مجددي د غلام صادق زوی او د حضرت مجدد شپږم نمسی او د هغه زوی شاه نظام الدين متخلص په نظام د دري دېوان خاوند په بنکاپور کې روحاني شهرت او د کرهڼي ډېرې مخکې ئې درلودلې او د غلام صادق بل ورور شاه غلام محمد نومېد او د دوی د بل ورور شاه عزت الله اولاده په يارکند کې اوسېدله او شاه صفي الله متخلص په صفي د دري دېوان خاوند او څلور نور کتابونه ئې هم تاليف کړي ول (۱۱۵۶-۱۲۱۲هـ) او د يمن په حديد کې بنځ دئ او د ده اولاده په کابل او ننگرهار کې ول، چي د هغو له جملې څخه شاه عبد الباقي متخلص په باقي (چي په ۱۲۸۷هـ کال په کابل کې مړ دئ) د دري اشعارو دېوان ئې درلود او د کابل د شور بازار د حضرتانو نيکه دئ او زوی ئې غلام عمر متخلص په عمر (د ۱۲۹۰هـ په شاوخوا کې) او د هغه زوی ناصر الدين متخلص په جانان او شمس المشايخ فضل محمد متخلص په فضلي د دېوان خاوندان شاعران ول او شاه فضل الله د شاه غلام نبي زوی او د شاه غلام محمد نمسی (۱۱۸۴-۱۲۳۸هـ) د عمده المقامات مؤلف او په دري شعر کې د دېوان خاوندان شاعران ول او د شاه زمان د دربار له لويو روحاني کسانو څخه ول او هم محمد حسن د عبد الرحمن زوی او د شاه فضل الله دريم نمسی د انساب الانجاب او انيس المريدین او نورو مؤلف دئ. مير احمد متخلص په اظهر (۱۲۰۶-۱۲۶۹هـ) د پېښور او بدخشان له حضرتانو څخه د هفت مجلس او اربعين او سبيل الرشاد او مناقبت الطاهرين مؤلف د غزلياتو دېوان او شپږ مشوي او څو کتابونه نور لري.

د علي خان پوپلزي کندهاري د زوی وکیل الدوله عبد الله خان کورنۍ هم اداري او لښکري د فرهنگ او ادبي ذوق خاوندان درلودل. د هغه له جملې څخه پخپله عبد الله (چي پلار ئې په ۱۲۰۱هـ کې مړ دئ) دري شعروايه او د هغه زوی محمد علم خان وکیل الدوله متخلص په علم هم په دري ژبه شعر جوړاوه (دې په ۱۲۹۳هـ کې مړ دئ) او مير هوتک خان متخلص په افغان د زمان خان پوپلزي زوی (د ۱۲۱۸هـ په شاوخوا کې) له هنرمندو شاعرانو څخه وو. په دري ژبه ئې دېوان درلود او بل ورور ئې الله يار خان راسخ هم شعروايه او مولوي محمد ابراهيم بل ورور ئې د خپل وخت له عالمانو څخه وو

او دې کورنۍ د هنر او ادب او فرهنگ په خپرونه کې لوی لاس درلود.

بله ادبي او روحاني کورنۍ د شېخ سعدالدين احمد انصاري د عبدالغفار د زوی کورنۍ ده، چې صوفي او اديب سړی وو او د ده آثار د معدن وحدت او دېوان شور عشق او نور تر ۴۳ ټوکه پوري رسېږي. دی د کابل په ده یحییٰ کې په ۱۲۲۵هـ کال وفات سو او زوی ئې میر ظهورالدين ظهور د شعر دېوان لري او د طب د کتابو مؤلف وو. د ده بل زوی میر امام الدين متخلص په دروېش د پښتو او دري ژبو شاعر او د احوال و آثار حاجي صاحب پای منار مؤلف وو او میر قطب الدين متخلص په فارغ د دري ژبي شاعر د مثنوي سمرقند مؤلف وو او میر حسام الدين احمد او میر نجم الدين احمد او میر نظام الدين احمد او میر فخر الدين مولوي او میر ناموس د سعدالدين شاعران زامن ول او هم میر سيف الدين عزيزي د میر مقام الدين زوی (د ۱۲۸۲هـ په شاوخوا کې) د دري شعر د قریحي خاوند وو.

د دې دورې شاعران او لیکونکي دا دي:

سید ابوالحسن متخلص په عنوان چې په ۱۱۲۳هـ کال د بدخشان په جرم کې زېږېدلی او په ۱۲۰۶هـ کال وژل سوی دی او عبدالرحمن عارض بدخشي چې په ۱۲۲۳هـ کې مړ دی او میرزا محمد واصل فروغي د شاه زمان معاصر او امیر سبحان قلي خان دروازي (د ۱۲۳۰هـ په شاوخوا کې) او لعل محمد عاجز د پیر محمد زوی ملقب په عبدالشافي په دري ژبه د اشعارو د دېوان خاوند چې په ۱۲۳۸هـ کال مړ دی او د تیمور شاه د دربار طبیب وو او میر عصمت الله متخلص په کشوري د عبدالله زوی د بلخ د دهادي د اشعارو د دېوان خاوند وو، چې په ۱۲۵۷ کې مړ دی، او جنید الله حاذق د صوفي اسلام هروي زوی چې په ۱۲۵۹هـ کال په کندهار کې مړ دی، د اشعارو دېوان او د یوسف او زلیخای حاذق په نامه ئې مثنوي درلود او شهاب ترشيزي هروي د تیمورشاه د وختو شاعر او د دېوان خاوند او میر محمد نبي احقر بدخشي چې په ۱۲۶۹هـ کال په رستاق کې مړ دی، په عروضو کې د حقایق الحقایق د کتاب او د قوافي د رسالې او په فلسفه او حکمت او دینیاتو کې د هشت بهشت مؤلف او د لیلی او مجنون د حضرت امام حسین د شهادتنامې د مثنویاتو ناظم او د میرزا علي خان زوی میرزا محمد محسن دبیر (۱۲۲۷-۱۲۸۲هـ) د محمدزو پاچهانو د دربار منشي او د لعل محمد خان عاجز کابلي زوی میرزا عبدالواسع (۱۲۰۸-۱۲۸۳هـ) د اشعارو د دېوان خاوند او علي تقی

متخلص په وصفې (د ۱۲۰۰هـ پا شاوخوا کي) د اشعارو د دېوان څښتن او فرحت هروي د اشعارو د دېوان لرونکی او ولي طواف کابلی د محمد علي زوی (د ۱۲۸۸ هـ په شاوخوا کي) د دري ژبي ناخوانه شاعر او د محمد نبي خلعي زوی ملا عبدالقيوم صوفي مشرېه شاعر چي په ۱۲۶۵هـ کي زېږېدلی د اشعارو د دېوان او د تنبيه المرایي او قیامت نامې د مثنوي او د دري او ترکي د مجمع الاشعار او درة الشهزاد د مثنوي خاوند او محمد غلام غلامي د ملا تیمور زوی د انگرېز او افغان د لومړۍ جگړې د پېښو په باب کي د جنگ نامې په نامه د منظومې ویونکي او د میر واعظ د کورنۍ (د ۱۲۵۶هـ شاوخوا) میر محترم حافظ چي د دري اشعارو د دېوان خاوند او د مرتضی کابلي زوی میر مجتبی متخلص په الفت (چي په ۱۲۲۴هـ کي زېږېدلی) د اشعارو د دېوان څښتن او د مراد محمد بدخشي زوی ملا عبدالله چي د خپلو اشعارو دېوان ئې په ۱۲۹۸هـ کال ترتیب کړی دی او د میرزا محمود سالک بالاحصاري (د ۱۲۶۰هـ په شاوخوا کي) د اشعارو د دېوان خاوند او د وزیر فتح خان منشي شرر کابلی د اشعارو د دېوان خاوند او په بخارا کي گل محمد عثمان د عجایب الاخبار او گلشن اسرار او بزم طرب او نزهة المشتاق او گلچین بساتین او مشرق انوار او نورو کتابو مؤلف (د ۱۳۰۰هـ په شاوخوا کي) او د نذر علي زوی قربان متخلص په کاتب د ناظم الوقایه او مفاتیح الاعجاز ناظم او د اشعارو د دېوان لرونکی او میر عنایت الله بدخشي د اصول المعیشت ناظم او اشعارو د دېوان خاوند (چي په ۱۲۹۰هـ کي مړ دی) او د میر یوسف علي بدخشي زوی برهان الدین لاغر د جام جم او روضه نور ناظم او د اشعارو د دېوان خاوند (د ۱۲۹۱هـ په شاوخوا کي) او د میر احمد شاه بدخشي زوی میر محمود شاه د اشعارو د دېوان خاوند (چي په ۱۲۹۵هـ کي مړ دی) او د عبدالصمد رستاقی زوی سید جعفر د گلشن عشق او چمن عشق ناظم او د اشعارو د دېوان لرونکی (چي په ۱۲۸۴هـ کي مړ دی) او نعمت الله محوي میمنوي د اشعارو د دېوان خاوند او د سکندر هروي زوی احمد قلي د آتش فشان په نامه د شاعرانو د تذکرې لیکونکی (د ۱۲۹۰هـ په شاوخوا کي) او محمد رسول شهید مارملي بلخي شاعر د دېوان خاوند (د ۱۲۷۰هـ په شاوخوا کي) او د یعقوب علي بارکزي لور عایشه د دري ژبي شاعره او د تیمور شاه په وختو کي د دېوان مېرمن او د سکندر خان لور محبوبة هروي د دري ژبي شاعره (د ۱۲۶۴هـ په شاوخوا کي) او د سید محمد عظیم لور مستوره غوري د غور د پرچمن

اوسېدونکې (د ۱۲۴۵هـ په شاوخواکي) د اشعارو د دېوان مېرمن او د سيد عبدالله کرخي هروي لور مريم د دري ژبي شاعره او د دېوان ميرمن (۱۲۵۷-۱۳۰۸هـ) او د مير حسين زوی سيد حسين بالاحصاري کابلی متخلص په شامل (۱۲۳۸-۱۳۰۵هـ) په دري ژبه د دوو دېوانو خاوند او د محمد هاشم ملقب په دييرالملک زوی ميرزا محمد نبي واصل (۱۲۴۴-۱۳۰۹هـ) د امير شېرعلي خان او امير عبدالرحمن خان د دربار سرمنشي په دري ژبه د دېوان خاوند او د محمد امان دروازي زوی شمس الدين شاهين د بدايع الصنايع مؤلف او د ليلى او مجنون او تحفة دوستان ناظم او احمد علي شاه کندهاری په دري ژبه د دېوان خاوند (چي په ۱۳۱۱هـ کي مړ دئ) او سيد مير مشواڼی هروي (۱۲۸۰-۱۳۳۳هـ) په دري ژبه د دېوان خاوند او هم رسام او خطاط چي ډېر متين اشعار ئي درلودل او سيد فخر الدين مجنون شاه کابلی (۱۲۴۲-۱۳۰۵) د دبستان خيال مؤلف او رحمت بدخشي د ميرزا اسمعيل زوی (د ۱۳۰۰هـ په شاوخواکي) او عبد الغفور نديم کابلی (۱۲۹۶-۱۳۳۴هـ) په دري ژبه د دېوان خاوند او د رحمت الله زوی نديم بلخي (۱۲۵۰-۱۳۳۶هـ) د شعر د دېوان لرونکی او محمد ابراهيم حسرت کابلی (۱۲۵۰-۱۳۳۸هـ) د شعر د دېوان خاوند او د مخمس د پنځو کتابو او د تحفة شهنشاهي ناظم او د شهاب الدين زوی سيد احمد مشهور په اديب پشاور (۱۲۶۰-۱۳۴۹هـ) د پخواو متينو اشعارو د دېوان خاوند وو او د عربي قصيدو او قيصرنامې ويونکی.

له پښتو شاعرانو څخه:

عبدالرحيم هوتک د دېوان خاوند، عبدالحميد مومند (۱۱۰۰-۱۱۵۰هـ) د درو مرجان په نامه دېوان او د شاه وگدای په نامه د مثنوي خاوند، همدا شان نيرنگ عشق او شرعة الاسلام په پنځلسو زرو بيتو کي د ده آثار دي (۱۱۴۸هـ) او پير محمد کاکړ چي د اشعارو دېوان ئي په ۱۱۹۶هـ کال بشپړ سوی او هم ئي د پښتو گرامر کوچنی کتاب د معرفة الافغاني په نامه په ۱۲۳۸هـ کال ليکلی دئ او شمس الدين کاکړ کندهاری چي په ۱۲۳۸هـ د شعر دېوان او د سراج الموتی په نامه کتاب او نور منظوم کتابونه ئي درلودل او شاه حسين هوتک او د عبدالله زوی مسعود د آدم خان او درخو د نکل ناظم (د ۱۲۰۰هـ په شاوخواکي) او ملا پير محمد هوتک د سرور زوی د ۱۱۴۰هـ شاوخواکي د افضل الطريق ناظم او د داود خان کندهاري زوی محمد هوتک د پتي خزاني او خلاصة الفصاحة مؤلف (د ۱۱۴۲هـ په شاوخواکي) او د حسين زوی عبدالرشيد (په ۱۱۶۹هـ

کال) په فقهه کي د رشیدالبیان مؤلف او نورمحمد کندهاری د شاه محمود هوتک د حالاتو په باب د محمود نامې ناظم (د ۱۱۶۰هـ په شاوخوا کي) او شېر محمد هوتک (۱۰۹۲-۱۱۷۵هـ) د اسرار العارفین او تجوید افغاني مؤلف او اخوند گدا د نافع المسلمین مؤلف او د اشعارو د دېوان خاوند (د ۱۱۶۰هـ په شاوخوا کي) او محمدي صاحبزاده د پېښور په ۱۱۸۰هـ کال د اشعارو د دېوان لرونکی او حافظ مرغزی په ۱۱۱۶هـ کال د احمد شاهي شهنامې ناظم او محمد مظفر د اسماعیل زوی د ۱۱۲۶هـ په شاوخوا کي د اعثم کوفي د تاریخ مترجم او د حافظ رحمت برېڅ زوی نواب الله یارخان د ۱۲۲۸هـ کال په شاوخوا کي د عجایب اللغات پښتو مؤلف او عبدالکریم کاکړ کندهاری په ۱۳۳۴هـ کال د زین العلم ناظم چي له عربي عین العلم څخه ئې ترجمه کړی وو او حافظ الپوري (په ۱۲۰۰هـ کال) د دېوان خاوند او قاسم علي اړیدی د څو کتابو مؤلف او عبدالعظیم سواتی د اشعارو د دېوان لرونکی (۱۱۶۷-۱۲۵۳هـ) او ملا محمد حسن تلوکاني کندهاری د اشعارو د دېوان خاوند چي په ۱۲۴۵هـ کال مړ دی، رحمت داوی کندهاری د اشعارو د دېوان او د لیلې او مجنون د مثنوي خاوند د (۱۲۱۰هـ په شاوخوا کي) او میا نعیم متې زی په ۱۲۳۰هـ کال د شعر د دېوان خاوند او معین الدین پشاوری په ۱۲۵۶هـ کال د وامق او عذرا ناظم او عبدالرسول کندهاری د اشعارو د دېوان او د سفرنامې او آزادنامې څښتن (۱۲۹۰هـ) او ملا جمعه بارکزی کندهاری شاعر چي په ۱۲۵۹هـ کي مړ دی او عزیز خان رڼاڅېل د ۱۲۵۰هـ په شاوخوا کي د هرات د جنگنامې ناظم او د عبدالرحمن زوی مراد علي کاموي په ۱۲۸۲هـ کال د تفسیر یسیر مؤلف، دوست محمد خټک کندهاری په ۱۲۹۰هـ کي د بدر منیر او بحر العلوم او اخلاق احمد مؤلف او معزالله مومند په ۱۲۰۰هـ کي د شعر د دېوان خاوند او میرزا حنان کندهاری او صدیق اخوندزاده او گل محمد هلمندی د اشعارو د دېوان خاوند.

د پښتو شاعراني:

نازو توخي د سلطان ملخي لور او د حاجي میرویس خان هوتک مور په ۱۰۶۱هـ کي زېږېدلې ده او د میرویس خان لور زینبه هوتکي (په ۱۱۲۷هـ کي مړه ده) او سپینه هروي (د ۱۲۵۵هـ په شاوخوا کي).

له عالمانو څخه مولوي محمد اعظم اندر د غزني د شلگر او سپدونکی او مولوي عبدالله غزنوي او ملا عبدالحق د کندهار د خرقې شریفې متولي او صوفي محمد رسول

ساکزی (په ۱۲۸۷هـ په کندهار کې مړ دئ) او ملا مشک عالم اندر غزنوي او ملا سکندر (چې د امير شېر علي خان د لښکر قاضي وو) او ملا محمود او ملا عبدالله د اناردري قاضي او ملا عبدالفتاح او ملا ابوالحسن (د ۱۲۷۰هـ په شاوخوا کې د هرات عالمان) او محمد حسين د مداح الکوزي کندهاري زوی چې د ميرزاهد هروي د تصور او تصديق پر حاشيې باندي د شرح انکشافيه مؤلف او مسعود گل د قاضي عبدالرحمن پېښوري زوی په ۱۲۲۶هـ کې د عجایب الاخبار مؤلف او عبدالحليم کاکړ کندهاري په ۱۲۳۴هـ کې د ردحليميه علي مطاعن احمديه مؤلف او ملا عبدالحق د عبدالغفور خروتي زوی د پښتو د ياقوت السیر ناظم او د شرح اربعين مؤلف او ملا قطب توخي چې په کندهار کې ئې پر دېرو ادبي کتابو شرح ليکلي دي او مولانا عبداللطيف د تيمور شاه د دربار صدر العلماء (چې په ۱۱۹۴هـ کې مړ دئ) او مولوي محمد عمر ساکزی چې د تجويد په علم کې ئې په پښتو يو کتاب تاليف کړی او په ۱۲۰۵هـ کې مړ دئ او سعدالله خروتي چې پر جلالين او پر مولوي عبدالغفور ئې شرح ليکلې او په ۱۲۰۹هـ کې مړ دئ. سره له دې چې په دې عصر کې علمي او ادبي هڅه بيخي پر خای ولاړه نه وه او لکه چې ومو ليدل د هيواد په هر گوټ کې پوهان ول، خو که په انتقادي او مقاييسوي نظر ئې وگورو دا دوره نسبت پخوا ته د علم او ادب د زلميتوب او فعاليت دوره گڼلای نه سو، بلکه دا د تقليد او اتحال دوره ده، ځکه نو په دې دوره کې علمي او فکري بکر آثار لږ لیده کېږي.

د دري ژبې ادبياتو هم د دې عصر په تړاو نظم کې د انحطاط دوره وهلې ده او کم ابتکار پکښې نه لیده کېږي او بايد وويل سي، چې حضرت نورالدين عبدالرحمن جامي د دري ژبې خاتم شعرا وو، خو بالعکس د پښتو ژبې ادب ښه وده وکړه او د پير محمد کاکړ کندهاري او حميد مومند او نورو غوندي د ابتکار او ښې قريحې خاوندان شاعران پکښې پيدا سول او په تېره بيا حميد او کاظم خان خټک متخلص په شيدا د هندي سبک چاشني په پښتو گډ کړه.

د سدوزو د وختو په دري ادبياتو کې داسې شاعران لرو چې د حافظ او جامي او د خراسان او عراق د سبک پيروان دي، خو تر ۱۲۵۰هـ وروسته په دري ادب کې يوه هڅه او حرکت مومو، چې زموږ شاعران دهند د سبک پېښې (تقليد) کوي، او دا هغه اغېزه ده، چې د ميرزا عبدالقادر بېدل د اشعارو د کليات بشپړ مقبوليت په نتيجه کې منع ته

راغلي ده او په غزل کي د دې سبک لومړی پيرو سردار مهردل خان د سردار پاينده خان زوی دی، چي مشرقي ئې تخلص وو. تر هغه وروسته سردار غلام محمد خان طرزي او زوی ئې محمد امين عندليب هم د دې سبک ډېره پيروي کوي، حال دا چي په همدې کورنۍ کي د سردار پاينده خان ورور سردار هارون خان او سردار غلام حيدر خان او سردار احمد خان د امير دوست محمد خان زامن درې سره شاعران او په دري ژبه دېوانونه لري، سردار شهنواز خان د سردار سلطان احمد خان سرکار زوی او خوشيدل خان د مشرقي زوی او سردار محمد حسن خان سياه د تيمور قلبي خان زوی او د وزير فتح خان ورور (د ۱۳۰۰ هـ شاوخوا) او سردار محمد عزيز د سردار شمس الدين خان زوی (د ۱۳۱۰ هـ شاوخوا) او سردار عباس خان د سردار سلطان محمد خان زوی شاعر او د گل عباسي او جواهر خمسه او عناصر اربعه مؤلف او د تفسير کلام الله مفسر (۱۲۵۲ - ۱۳۴۳ هـ) هم په دري ژبه شعرويلی دی، خو د دوی په کلام کي د هند د سبک د پيروي اغېزه او د هغه سبک شاعرانه تلازمات او د تخيل طرزلرليده کېږي.

د احمد شاه بابا له وختو بيا د امير عبدالرحمن خان د دورې تر پايه (د ۱۳۲۰ هـ شاوخوا پوري) دري شعر د پخوانيو شاعرانو په تېره بيا د هند د سبک د فکري او عروضي تقليد په قالب کي پاته سو او هغه شاعران چي په دې دوو پېړيو کي منع ته راغله، ټول د تېرو دورو د شاعرانو مقلدان ول، خو د افغان او انگرېز تر لومړۍ او دوهمې جگړې وروسته چي د هند او شمال له خوا د اروپايي نوي مدنيت اغېزي افغانستان ته راوړسېدلې، د دې ځای پر ادب ئې هم اغېزه وکړه او همدا (د ۱۳۲۰ هـ ق شاوخوا) د افغانستان په نويو ادبياتو کي د نوي فکر څرک ښکارېږي.

هغه بدلون چي د اروپا د صنعت او مدنيت اغېزه د دې وخت په ادب کي راووست هغه فکري بدلون دی، چي د شعر پر ظاهري سبک او قالب باندې ئې اثر و نه کي او زموږ شاعرانو هم هغه پخواني عروضي قالبونه معتبر وبلل، خو لږ تر لږه زموږ پر ملي ادب د نوي فکر اغېزه ولوېدله او وينو چي مولوي محمد سرور واصف کندهاري د جهان اوضاع ته د ځير کېدلو او نوي مدنيت ته د ترغيب او تشويق په باب کي يوه قصيده ويلې ده او د ۱۲۹۰ هـ په شاوخوا کي د امير شېرعلي خان په وختو کي لومړی وار د (شمس النهار) په نامه يوه جريده د کابل له بالا حصاره خپره سوه او تر هغه وروسته په ۱۳۲۳ هـ کال د سراج الاخبار افغانستان لومړۍ گڼه د مولوي عبدالروف خان کندهاري

په مدیریت د پوهانو د یوې ټولنې له خوا چاپ سوه او د معارف د خپرېدو او د ښوونځیو او مطبوعاتو د تاسیس او د ادبي نویو عصري آثارو د تالیف او ترجمې هڅه هم شروع سوه او د دې نوي فکري او ادبي هڅې مخکښ او پېشوا د سردار غلام محمد خان طرزي کندهاري زوی محمود طرزي وو، چي په ۱۲۸۴هـ کال په غزني کي زېږېدلی او د ۱۹۳۳م کال د نومبر پر ۲۲ په استانبول کي مړ سوی دی. ده په ۱۳۲۹هـ ق کال سراج الاخبار افغانیه چي په ۱۳۲۳هـ ق کال ئې یوازي یوه ګڼه خپره سوې وه، بیا راژوندی کي او هغه ئې تر اتو کالو پوري د یوې پنځلس ورځنۍ موقوتي جريدې په توګه خپره کړه، چي د افغانستان د خلکو د وینستوب او خپلواکۍ غوښتنې محرک سو او د دري ژبي په نشر او نظم کي ئې نوی فکر او نوې انشاء وروزله او شل کتابه ئې له ترکي څخه په دري ژبه ترجمه او یا تالیف کړل او دی لومړی سړی دی، چي د افغانستان د صحافت او لیکنې په جهان کي ئې د فکري او ادبي نوي مکتب اساس کښېښوو.

دا وخت دی، چي د پښتو او دري ژبو نورو لیکونکو او شاعرانو هم افغاني ادب ته نوی فکر نه ایست او د عبدالعلي مستغني (۱۲۹۳ - ۱۳۵۲هـ ق) او قاري عبدالله (۱۲۸۸هـ ق - ۱۳۲۲هـ ش) او عبدالغفور ندیم او عبدالهادي داوي او مولوي صالح محمد هوتک او مولوي غلام محی الدین افغان او مولوي عبدالرب کندهاري او د نورو لیکونکو او شاعرانو په شان منع ته راغلل او سره له دې چي د دوی لیکنې په زړو کلاسیکي قالبو کي وې خو څه نه څه ئې نوي افکار او مفاهیم چي شلمې پېړۍ زېږولي ول هم وروزل.

د ۱۹ پېړۍ په لومړۍ نیمايي کي د انګرېز استعمار او تسلط چي د نوي تمدن او صنعتي بدلون مبادي ورسره ول پر ټول هندوستان د سند د سیند تر غاړو خپور سو او زموږ د هیواد د لمر ختیزو طبعي سرحدو سره ونښت او افغان او انګرېز لومړۍ جګړه چي په ۱۹۳۹م کال د سند د لښکر (انډس ارمي) له خوا شروع سوې وه تر پنځو کالو وروسته د افغان ملي قوت په بري او د متجاوزو لښکرو په قطعي ماته پای ته ورسېدله او تر هغه وروسته د هند د وسپني لاره هم دې خوا ته را اوږده سوه او د تګ او راتګ لاره ئې وسپنله او د بمبيي او کراچي بحري بندرو هم افغاني سرحدو ته د بحري انتقال لاره خلاصه کړه، حال داچي د هیواد لمر لوېدو خوا ته یعنی په قاجاري اېران او د شمال پلو ته په تزاری روسیې کي هم د نوي مدنیت مبادیو او نوي فکر وده موندله او دې ټولو

اغېزناکو عواملو د افغانستان د خلکو پر ژوند او فکر او سیاست او اداره باندي هم اغېزه کوله.

د دې فکري هڅي او حرکت له ممثلانو څخه يو هم سيد جمال الدين د کونړ د سيد صفر زوی وو (۱۲۵۴-۱۳۱۴هـ.ق) چي خپل جهاد ئې له افغانستانه د شرق د بدمرغۍ او بديختۍ د درو عاملو (استعمار، استبداد او خرافاتو) پر ضد شروع کي او په هند، ايران، عثماني ترکيه او مصر کي ئې فکري او اصلاحي نوی نهضت راووست او بين المللي شهرت ئې وموند او ده ته د افغانستان او د شرق د هيوادو د وينستوب او نوي فکر لومړی روزونکی ويل کېدای سي، خو د استعمار دسيسو او په افغانستان کي د شهزادگانو کورنيو جنگو او په هيواد کي د مرکزي دولت نستوالي پرې نه بنوده، چي دا فکري هڅه او حرکت خپل طبيعي تگ ته دوام ورکي، خو چي امير شېرعلي خان د خپلي پاچهۍ په دوهمه دوره کي وکولای سوه، لومړۍ افغاني کابينه د سيد نور محمد شاه کندهاري صدراعظم په مشري تاسيس او د شمس النهار جريده او منظم لښکر او يوه برخه عصري تشکيلات منځ ته راولي او په سياست کي ئې هم آزاد خط مشي تعقيب کړل. خو د افغان او انگرېز د دوهمي جگړې شروع (۱۲۹۵-۱۲۹۷هـ.ق) دا سلسله پرېکړه او د امير عبدالرحمن خان دوره (۱۲۹۷-۱۳۱۹هـ.ق) د استبداد تر فشار لاندي په يو ډول فکري جمود کي تېره سوه، خو چي ۱۳۲۳هـ.ق کال په کابل کي د سراج الاخبار ټولنه تاسيس او په نوي فکري هڅه ئې بيا لاس پوري کئ او مولوي عبدالرؤف کندهاري سراج الاخبار نشر کي او په کابل کي دارالعلوم حبيبيه هم تاسيس سو، چي دا نو د ساينس او نويو مضمونو د تدريس شروع وه.

دې فکري هڅي سره له دې چي خارجي او داخلي خنډونه او موانع ئې درلودل، په ۱۳۲۹هـ.ق کال د سراج الاخبار افغانيه د بيا را ژوندي کولو په واسطه د محمود طرزي له خوا ادامه وموندله او د اخوان افغان په نامه په کابل کي لومړی افغاني سياسي حزب تاسيس سو، چي مرام ئې مشروطيت، خپلواکي او داخلي اصلاحات ول، خو د دې حزب غړي په ۱۳۲۵هـ.ق کال يا ووژل سول او يا بنديان سول او تر ۱۳۲۹هـ.ق چي سراج الاخبار د محمود طرزي په واسطه بيا خپور سو، همدا د اخوان افغان حزب هم بيا را ژوندي سو او تر ۱۳۳۷هـ.ق پوري ئې د افغاني روشن فکرانو په تنظيم او د معارف په خپرونه کي ئې زيار وويوست او د هيواد د بشپړي سياسي آزادۍ گټلو او خپلواکۍ د جهاد له پاره د

اولس په عمومي قيام او د افكارو په تنوير كي د دې ټولني زيار گټور وو او چي په ۱۹۱۹م كال كي افغان اولس خپله خپلواكي بېرته وگټله ټولو روشن فكرانو دنيا ته د نوي آزاد افغانستان د ورپېژندلو او د ادارې د نوي تشكيل او د مدني چارو په ترتيب او د معارف د تعميم او د بنوونځيو د تاسيس او د مطبوعاتو د پراختيا په لاره كي زيار ويوست چي دا گټور زيار تر اوسه جاري دى.

مأخذونه او مراجع

هغه کتابونه چي د دې کتاب په لیکلو کي له هغو څخه استفاده سوې ده:

۱. د سيد جمال الدين افغان (تتمة البيان) د قاهرې چاپ، ۱۹۰۱م.
۲. د افغان او فارس جگړه، له لاتيني څخه په انگرېزي د جارج نيون هامفورد ايزک ترجمه، د لندن چاپ.
۳. زندگاني نادرشاه، د نورالله لارودي ليکنه، تهران، ۱۹۳۹م.
۴. روضة الصفاي ناصري، ۸ ټوک د رضا قلي هدايت ليکنه، تهران، ۱۳۰۲هـ ق.
۵. پټه خزانه او پايڅوړنې د حبيبي په قلم، کابل ۱۹۴۴م.
۶. آئين اکبري، د ابوالفضل ليکنه، لکنهو، ۱۳۱۰هـ ق.
۷. تاريخ افغانه (اردو) د سيد ظهور الحسن موسوي ليکنه، د هند چاپ، ۱۳۳۰هـ ق.
۸. تاريخ نظامي اېران، لومړۍ ټوک، تهران ۱۳۱۵هـ ش.
۹. نادرنامه (خطي) د حبيبي د کتب خانې نسخه، مؤلف ئې معلوم نه دی.
۱۰. سیرالمتأخرين، د غلام حسين ليکنه، د لکنهو د نولکشور چاپ.
۱۱. درة نادره، د ميرزوا مهدي استرآبادي ليکنه، بمبئي ۱۳۰۹هـ ق.
۱۲. آريانا مجله، د تاريخ ټولني له خپرونو څخه.
۱۳. د کاوه مجله، ۲ کال، د برلين چاپ ۱۳۰۳هـ ش.
۱۴. تاريخ اېران، د سرجان مالکم، بمبئي ۱۸۶۸م.
۱۵. تاريخ افغانستان، د مليسون تاليف، د لندن دوهم چاپ، ۱۸۷۸م.
۱۶. تاريخ سلطاني، د سلطان محمد خالص کندهاري تاليف، بمبئي ۱۲۹۸م.
۱۷. خورشيد جهان، د شيرمحمد ليکنه، گنداپور، لاهور ۱۸۹۴م.
۱۸. منتخب اللباب، د خافي خان، ايشاتک سوسايتي، کلکته ۱۸۹۶م.

۱۹. حیات افغاني، د محمد حیات خان، لاهور ۱۸۶۷م.
۲۰. میرویس نیکه، د بېنوا لیکنه، کابل ۱۳۲۵هـ.ش.
۲۱. مجمع التواریخ، د میرزا محمد خلیل مرعشی صفوی، تهران، ۱۲۲۸هـ.ش.
۲۲. عباسنامه، د محمد طاهر وحید قزوینی، تهران، ۱۳۲۹هـ.ش.
۲۳. خلاصة الانساب ابدالي (قلي)
۲۴. مشاهیر ابدالیان، د حبیبی، کابل ۱۳۲۵هـ.ق.
۲۵. رهنمای افغانستان، کابل ۱۳۲۸هـ.ش.
۲۶. لوی احمد شاه بابا، د حبیبی، کابل، ۱۳۱۹هـ.ش.
۲۷. دول اسلامیه، د خلیل ادهم، استانبول، ۱۹۲۷م
۲۸. مخزن افغانیو د نعمت الله هروی، (قلمی)
۲۹. تذکرة الابرار والشرار، د اخون دروېزه، پېښور د هندو پریس چاپ، ۱۳۰۸هـ.ق.
۳۰. صولت افغاني، د محمد زردار خان افغان، د لکنهو د نولکشور چاپ، ۱۸۷۶م.
۳۱. تاریخ افغانستان، لومړی او دوهم ټوک، د کهزاد، کابل ۱۹۴۶م.
۳۲. افغانستان در قرن نژدهم، د سید قاسم رښتیا، د کابل چاپ ۱۳۲۹هـ.ش.
۳۳. اکبرنامه، منظومه، د حمید کشمیری، کابل ۱۳۳۰هـ.ش.
۳۴. درزوای تاریخ افغانستان، د احمد علي کهزاد، کابل ۱۹۵۲م.
۳۵. مشاهیر الشرق، د جرجي زیدان، لومړی ټوک، قاهره، ۱۹۱۰م.
۳۶. المسالك و الممالك، د بن خرداذبه، لیدن، ۱۳۰۶هـ.ق.
۳۷. دائرة المعارف اسلامي، لیدن، ۱۹۲۷م.
۳۸. ایرانشهر، د مارکوارت، د برلین چاپ، ۱۹۰۱م.
۳۹. د کرستن سین د (ساسانیانو په وخت کي ایران)، ترجمه، د ډهلي چاپ ۱۹۴۱م.
۴۰. فتوح البدان، د بلاذري، قاهره ۱۹۰۱م.
۴۱. مجمل التواریخ والقصص، د بهار چاپ، تهران ۱۹۳۸م.
۴۲. تاریخ سیستان، د بهار چاپ، د تهران ۱۹۳۴م.

۴۳. تاريخ طبري، د بلعمي ترجمه، لکنهو ۱۹۱۶م.
۴۴. چچنامه، د علي حامد کوفي سندي، د اودپونه چاپ، دهلي، ۱۹۳۹م.
۴۵. د امان افغان جريده، د کابل چاپ ۱۹۱۹م.
۴۶. د پښتنو تاريخ، د قاضي عطاء الله، د پېښور چاپ، ۱۹۴۷م.
۴۷. د ابن النديم الفهرست، قاهره، ۱۳۴۸هـ.ق.
۴۸. د پېښور د موزيم کتبيې، د عبدالشکور، پېښور ۱۹۴۸م.
۴۹. تاريخ التمدن الاسلامي، د جرجي زيدان، قاهر ۱۹۰۲م.
۵۰. تاريخ ادبيات فارسي، د براون، لندن، ۱۹۰۲-۱۹۲۴م.
۵۱. کتاب انخراج، د قدامه بن جعفر، ليدن ۱۸۹۲م.
۵۲. تاريخ روابط سياسي ايران، د نجف قلي معزي، تهران، ۱۹۴۷م.
۵۳. تاريخ هند، د دولا فوز، تهران، ۱۹۳۶م.
۵۴. اقبال نامه جهانگيري، د معتمد خان بخشي، کلکته، ۱۸۸۵م.
۵۵. تزک جهانگيري، د فيروز هادي، چاپ لکنهو، ۱۳۲۷هـ.ق.
۵۶. ماثر رحيمي، د عبدالباقي، کلکته، ۱۹۲۵م.
۵۷. تزک بابر، د عبدالرحيم خان خانان ترجمه، بمبئي ۱۳۰۸هـ.ق.
۵۸. رقعات عالمگير، د دارالمصنفين اعظم گده چاپ، ۱۹۴۵م.
۵۹. منتخب التواريخ، د عبدالقادر بدايوني، د کلکتې چاپ.
۶۰. اکبر نامه، د ابو الفضل، کلکته، ۱۸۸۶م.
۶۱. عالمگير نامه، د محمد کاظم، ۱۸۶۸م.
۶۲. طبقات اکبري، د نظام الدين هروي، کلکته، ۱۹۳۱م.
۶۳. ماثر الامراء، د صمصام الدوله، کلکته، ۱۳۰۹م.
۶۴. بابر، د فرانسوي فرنارد گروناډ، د پاریس چاپ، ۱۹۲۶م.
۶۵. فارس نامه، د ابن البلخي، د کمبرج چاپ، ۱۹۲۱م.
۶۶. افغانستان در عصر تیموریان هند، د حبيبي، د کابل چاپ، ۱۳۴۱.
۶۷. تاريخ فرشته، د محمد قاسم، د لکنهو چاپ، ۱۳۲۱هـ.ق.
۶۸. زينت الزمان في تاريخ هندوستان، د ملک الکتاب شیرازي، بمبئي ۱۳۱۰هـ.ق.

۶۹. تاريخ مختصر هند، د ابو ظفر ندوي، د اعظم گده چاپ، ۱۳۵۵هـ.ق.
۷۰. مجمع السلاطين، د نواب محمد غوث خان، بمبئي ۱۲۷۹هـ.ق.
۷۱. تاريخ ايران، د عبدالله رازي، تهران، ۱۹۳۶م.
۷۲. کيمبرج هستري آف انډيا، ۴ ټوک، لندن.
۷۳. مطلع سعدين، د عبدالرزاق سمرقندي (خطي، کابل)
۷۴. روضة الصفا، د مير خواند، لکنهو.
۷۵. تاريخ سند، د سيد معصوم، بمبئي ۱۹۳۸م.
۷۶. مفتاح التواريخ، د جان وليم بيل، لکنهو.
۷۷. لب التواريخ، د يحيى قزويني، تهران ۱۹۳۵م.
۷۸. پر بابر نامه باندي د بيورج تعلقات، لندن، ۱۹۲۲م.
۷۹. تاريخ هند، د ارسکن، لندن، ۱۸۵۴م.
۸۰. تاريخ گزيده، د حمد الله مستوفي، لندن، ۱۹۱۹م.
۸۱. مخزن الاسلام، پښتو، د اخوند دروېزه (خطي)
۸۲. سلوک الغزات، پښتو، د ملا مست زمند (خطي)
۸۳. تاريخ مرصع، د افضل خان خټک، هرتفورد، ۱۸۶۰م.
۸۴. د خوشحال خان د کلياتو مقدمه، د حبيبي، کندهار، ۱۹۴۰م.
۸۵. پښتانه شعراء، ۱، ۲ ټوک، د حبيبي، کابل ۱۹۴۰م.
۸۶. تاريخ افغاني، د شيخ امام الدين خليل (خطي، کابل)
۸۷. الکامل، د ابن الاثير، د مصر د بولاق چاپ، ۱۲۹۰هـ.ق.
۸۸. زين الاخبار، د عبدالحی گردېزي، تهران، ۱۹۳۵هـ.ق.
۸۹. طبقات ناصري، د منهاج السراج، د حبيبي چاپ، په کابل کي، دوه ټوکه، ۱۳۴۲هـ.ق.
۹۰. تذکرة الاولياء پښتو، د سليمان ماکو، د پښتانه شعراء په لومړي ټوک کي، کابل ۱۹۴۰م.
۹۱. تاريخ بيهقي، د ابو الفضل بيهقي، ۳ ټوک، تهران ۱۹۴۷م.
۹۲. تاريخ يميني، د ابو النصر العتبي، قاهره، ۱۲۹۰هـ.ق.
۹۳. تاريخ بخارا، د محمد فرشخي، تهران ۱۹۳۷م.

۹۴. حدود العالم، مؤلف نبي معلوم نه دي، تهران ۱۳۴۰هـ.ش.
۹۵. پادشاهان متأخر افغانستان، د يعقوب علي خوافي، کابل ۱۹۵۳م.
۹۶. قابوس نامه، د تهران چاپ، ۱۹۴۰م.
۹۷. جغرافياي تاريخي ايران، د بارتوند، تهران ۱۹۲۸م.
۹۸. مسالك الممالك، د اصطخري، ليدن ۱۸۷۷م.
۹۹. احسن التقاسيم، د المقدسي، ليدن ۱۸۷۷م.
۱۰۰. چهار مقاله عروضي او د محمد قزويني تعلقات، ليدن ۱۹۰۹م.
۱۰۱. جوامع الحكايات، د عوفي (خطي، کابل)
۱۰۲. لباب الالباب - د عوفي، ليدن، ۱۳۲۱هـ.ق.
۱۰۳. منتخبات آداب الحرب والشجاعة، د فخر مدبر، لاهور.
۱۰۴. طبقات سلاطين اسلام، د لن پول، تهران، ۱۳۱۹هـ.ش.
۱۰۵. تاريخ مختصر ايران د پاول هورن، تهران ۱۹۳۴م.
۱۰۶. تاريخ ادبيات ايران، د دكتور شفق، تهران، ۱۹۴۲م.
۱۰۷. اخبار الدولة السلوقية د صدر الدين علي، تهران ۱۹۳۷م.
۱۰۸. ذيل جامع التواريخ، د حافظ ابرو، تهران ۱۹۳۷م.
۱۰۹. جهانكشاي جويني، تهران ۱۳۱۵هـ.ش.
۱۱۰. تاريخ مفصل ايران، د عباس اقبال، تهران، ۱۹۳۲م.
۱۱۱. حبيب السير، د خواند مير، بمبئي ۱۲۷۳هـ.ق.
۱۱۲. سيرة جلال الدين، د محمد نسوي، تهران ۱۳۴۴هـ.
۱۱۳. تاريخ هرات، د سيفي هروي، کلکته، ۱۹۴۳م.
۱۱۴. ظفرنامه د شرف الدين علي يزدي، د کلکته چاپ.
۱۱۵. د تعديل نسب نامه آل کرت مقاله، د حبيبي په قلم، د آريانا مجله ۶۸ گڼه، کابل ۱۹۴۸م.
۱۱۶. رياض الانشاء، د محمود گاووان، حيدرآباد، دکن.
۱۱۷. نسب نامه افغنه، د محمد عبد السلام خان عمر خېل، هند، ۱۹۱۴م.
۱۱۸. عمل صالح، د محمد صالح لاهوري، کلکته، ۱۹۳۹م.
۱۱۹. تزک افغاني، د محمد عباس خان رفعت، د هند چاپ، ۱۲۹۹هـ.ش.

۱۲۰. فرهنگ اوستا، بمبئي چاپ.
۱۲۱. خوشحال خان خټک، د دوست محمد کامل، پېښور ۱۹۵۱م.
۱۲۲. تاريخ افغانستان، د علي قلي ميرزا، تهران.
۱۲۳. تاريخ ايران، د فروغي، تهران ۱۳۱۸هـ.ش.
۱۲۴. تحفة الحبيب، د فيض محمد هزاره (خطي)
۱۲۵. تاج التواريخ، د امير عبدالرحمن، بمبئي، ۱۳۲۳هـ.ق.
۱۲۶. مجمل التواريخ بعد نادريه، د ابن محمد امين، تهران ۱۹۴۰م.
۱۲۷. احمد شاه بابا، د مير غلام محمد غبار، کابل، ۱۹۴۴م.
۱۲۸. رياض المحبة، د نواب محبت خان، (قلمي)
۱۲۹. د شاه ولي الله دهلوي سياسي مکتوبات، د خلیق احمد نظامي چاپ، علي گده، ۱۹۵۰م.
۱۳۰. د شاه فقير الله علوي مکتوبات، لاهور.
۱۳۱. ظفرنامه رنجيت، د امرنات، لاهور، ۱۹۲۸م.
۱۳۲. حيات حافظ رحمت خان، د سيد الطاف علي بدايون، ۱۹۳۳م.
۱۳۳. سراج التواريخ، ۲ ټوک، د فيض محمد هزاره، د کابل چاپ، ۱۳۳۱هـ.ق.
۱۳۴. د امير دوست محمد خان ژوند، د موهن لال، کلکته، ۱۸۳۲م.
۱۳۵. د بارکزو عروج، د لایسیس، لندن.
۱۳۶. د کابل پاچهي، د الفستن، لندن ۱۸۵۱م.
۱۳۷. د هند د غرب شمال سرحد، د سرونيم بارتن، لندن.
۱۳۸. د افغان جگړه، د ديورنډ، لندن..
۱۳۹. د غزني او کابل سياحت، د واين اثر، لندن.
۱۴۰. د سندر دو، د هوک اثر، لندن.
۱۴۱. د هند شمال ته سفر، د کونولي، لندن
۱۴۲. افغانستان، د سرمکموهن، لندن، ۱۹۲۹م.
۱۴۳. د افغانستان بربردي، د جنرال سيل، لندن.
۱۴۴. د هند سرحدونه، د هولديچ، لندن.
۱۴۵. افغانتسان، د کپتان گري، لندن.

۱۴۶. بلوچستان، د پوتنچر، لندن.
۱۴۷. تاريخ افغانستان، د سرپرسي سايكس، لندن.
۱۴۸. د پښتو ادبياتو تاريخ، ۱، ۲ ټوك د حبيبي، كابل ۱۹۵۰م.
۱۴۹. مؤرخان گمنام افغان، د حبيبي، كابل ۱۹۴۶م.
۱۵۰. محاربه كابل، د قاسم علي، آگره، ۱۲۷۲هـ.ق.
۱۵۱. فتوح السلاطين، منظوم د حسامي، آگره، ۱۹۳۸م.
۱۵۲. تاريخ احمدي، د منشي عبدالكريم، نولكشور، ۱۲۶۶م.
۱۵۳. نوای معارك، د عطا محمد، د حبيبي چاپ په كراچي كي، ۱۹۵۹م.
۱۵۴. د پښتنو گرامر مقدمه، راوړتي، كلكته، ۱۸۵۶م.
۱۵۵. الاصابه في تميز الصحابه، د ابن حجر عسقلاني، مصر، ۱۳۲۳هـ.ق.
۱۵۶. كتاب البلدان، د يعقوبي، ليدن، ۱۸۹۲م.
۱۵۷. سياست نامه، د خواجه نظام الملوك تهران چاپ.
۱۵۸. ريسز آف افغانستان، د دبليو بليو، كلكته.
۱۵۹. فتوحات عرب در آسيای ميانه، د گب، د لندن چاپ، ۱۹۲۳م.
۱۶۰. خلافت، د وليم تمبل ميور، لندن، ۱۹۲۴م.
۱۶۱. تاريخ الاسلام السياسي و الديني و الثقافي و الاجتماعي، د حسن ابراهيم، درې ټوكه، د قاهرې چاپ ۱۹۴۸م.
۱۶۲. تاريخ مبارکشاهي، د يحيى بند احمد سهرندوي، كلكته، ۱۹۳۱م.
۱۶۳. قانون همايوني، د خواند مير، كلكته، ۱۹۴۰م.
۱۶۴. تذكرة همايون و اكبر، د بايزيد بيات، كلكته، ۱۹۴۱م.
۱۶۵. خصايل السعاده، د محمد سعادت خان ترين لکنهو، ۱۸۵۵م.
۱۶۶. تاريخ عمومي، د عباس اقبال، دوهم چاپ، تهران ۱۳۰۵هـ.ش.
۱۶۷. مرآة الاشباه، د محمد حسن، د اوده چاپ.
۱۶۸. د كابل كالنۍ، له ۱۹۳۰ څخه تر ۱۹۵۳م پوري، د كابل چاپ.
۱۶۹. د كابل مجله، ۱، ۲ ټوك د مير غلام محمد غبار د (افغانستان ونگاهي بتاريخ آن) مضمون ۱۹۳۱-۱۹۳۲م.
۱۷۰. حديقه الاقاليم، د مرتضى حسين بلگرامي لکنهو، ۱۲۹۶هـ.

۱۷۱. مسکوکات افغانستان در عصر اسلام، د احمد علي کهزاد، کابل ۱۹۳۹م.
۱۷۲. منجم العمران، د سيد محمد امين خانجي، مصر، ۱۳۲۵هـ.ق.
۱۷۳. فصلي از خلاصة الاخبار، د خواند مير، د گويا اعتمادي چاپ، کابل، ۱۹۴۶م.
۱۷۴. آثار هرات، ۳ ټوکه، د خليل الله افغان، هرات ۱۹۲۹م.
۱۷۵. خراسان، د مير غلام محمد غبار، کابل ۱۹۴۷م.
۱۷۶. واقعات شاه شجاع، د شاه شجاع سدوزي، کابل، ۱۹۵۳م.
۱۷۷. وفيات الاعيان، د ابن خلکان، د مصر بولاق، ۱۲۹۹هـ.ق.
۱۷۸. مروج الذهب، د مسعودي، پاریس، ۱۸۶۱م.
۱۷۹. تاريخ عرب، د فليپ هتي، لندن، ۱۹۳۴م.
۱۸۰. تجارب الامم، د ابن مسکويه، ليدن، ۱۹۰۹م.
۱۸۱. شوکت افغاني، د محمد عبد الحکيم خان لودي، آگره، ۱۳۲۵هـ.ق.
۱۸۲. دول الاسلام، د شمس الدين ذهبي، حيدرآباد، دکن ۱۳۳۳هـ.ق.
۱۸۳. تاريخ محمد شاهي، د فيض الله بنياني (خطي، پېښور)
۱۸۴. تزک تيموري، بمبئي، ۱۳۲۶هـ.ق.
۱۸۵. سبحة المرجان في آثار هندوستان، د سيد غلام علي بگرامي، د بمبئي، چاپ، ۱۳۰۳هـ.ق.
۱۸۶. تذکره نصرآبادي، تهران ۱۳۱۵هـ.ش.
۱۸۷. مجالس النفايس، د مير علي شيرنوايي، تهران ۱۹۴۴م.
۱۸۸. تذکره علمای هند، د رحمان علي، لکنهو ۱۲۹۲هـ.ق.
۱۸۹. د پښتونخوا د شعر هار و بهار، د فرانسوي جم دارمستتر. پاریس، ۱۸۸۸م.
۱۹۰. د افغان د ۱۷ پېړۍ اشعار، د بيدولف، د هرتفورد چاپ، ۱۸۹۰م.
۱۹۱. هفت اقليم، د امين احمد رازي، کلکته، ۱۹۱۸م.
۱۹۲. شمع انجمن، د سيد صديق حسن بهوپال، ۱۲۹۲هـ.ق.
۱۹۳. شکرستان افغاني، د مير احمد شاه رضواني، لاهور، ۱۳۰۵هـ.ق.
۱۹۴. بهارستان افغاني، د مير احمد شاه رضواني، لاهور، ۱۳۰۵هـ.ق.
۱۹۵. سکينة الفضلا، د عبد الحکيم رستاقی، ډهلي، ۱۳۵۰هـ.ق.

۱۹۶. قاموس الاعلام، د شمس الدين سامي، استانبول، ۱۳۰۸هـ.ق.
۱۹۷. مذكر احباب، د حسن خواجه بخاري (خطي، برلين)
۱۹۸. حجة الاورنگ شاهيه، د تاش محمد القندزي (خطي، كابل)
۱۹۹. آتشكده آذر، د لطف علي آذر، د بمبي چاپ، ۱۳۰۹هـ.ق.
۲۰۰. گلشن روه، د راورتي، هرتفورد، ۱۸۶۰م.
۲۰۱. چراغ انجمن، د عبد الحكيم رستاق، د هلي ۱۹۲۹م.
۲۰۲. تذكرة حسيني، د محمد حسين سنبهلي، لکنهو، ۱۲۹۲هـ.ق.
۲۰۳. كليلد افغاني، د هيوز، لاهور، ۱۸۹۳م.
۲۰۴. جامي، د علي اصغر حكمت، تهران ۱۹۴۰م.
۲۰۵. خزانه عامره، د غلام علي آزاد، دهند چاپ.
۲۰۶. تاريخچه شعر پښتو، د عبد الحي حبيبي، د كندهار چاپ، ۱۹۳۵م.
۲۰۷. رياض الشعرا، د واله داغستاني، (خطي، كابل)
۲۰۸. مرآة الخيال، د اميرشير علي لودي، دهند چاپ.
۲۰۹. تذكرة الخوانين، د عبد الباري آسي، د لکنهو چاپ
۲۱۰. خزينة الاصفياء، د مفتي غلام سرور لاهوريو لکنهو، ۱۹۱۴م.
۲۱۱. د عبد القادر خان خټک د دېوان مقدمه، د عبد الحي حبيبي، د كندهار چاپ، ۱۹۳۷م.
۲۱۲. فوايد الشريعة، پښتو، د اخون قاسم پاپين خېل، د لاهور چاپ.
۲۱۳. تاريخ روسای پنجاب، د سر لپيل گريفن، لاهور.
۲۱۴. د پېښور تاريخ، د رای گوپال داس، لاهور، ۱۸۷۰م.
۲۱۵. البرامكه، د محمد عبدالرزاق، دهند چاپ.
۲۱۶. د گندهار پخوانی جغرافيا، د موسيو فوشه، کلکته، ۱۹۱۵م.
۲۱۷. اخبار برامكه، د عبد العظيم گرگاني، تهران، ۱۲۱هـ.ش.
۲۱۸. تاريخ تمدن ايران ساساني، د سعيد نفيسي، د تهران چاپ، ۱۳۳۱هـ.ش.
۲۱۹. تهذيب و تمدن اسلامي، لومړی او دوهم ټوک، د رشيد اختر بدوي، د لاهور چاپ، ۱۹۵۲م.
۲۲۰. نقود الاسلاميه، د مقريري (خطي نسخه، دمشق، د تهذيب او تمدن

اسلامي په ذريعه)

۲۲۱. تاريخ طبرستان، د بهاوالدين محمد بن حسن بن اسفنديار، په ۶۱۳ هـ ق کي د تهران چاپ، ۱۳۲۰ هـ ش.

۲۲۲. افغانستان بیک نظر، د مير غلام محمد غبار، د کابل په کالنۍ کي چاپ سوی.

۲۲۳. روضة السلاطين، د فخري هروي، د تبریز چاپ، ۱۳۴۵ هـ ش.

۲۲۴. تاريخ ادبيات فارسي، د ډاکتر براون، د لندن چاپ.

۲۲۵. تاريخ ادبيات در ايران، د ډاکتر صفا، د تهران چاپ، ۱۳۳۸ هـ ش.

۲۲۶. تاريخ الادب العربي، د بروکلیمان (د عربي خطي نسخو فهرست) ۱۹۶۲ م.

۲۲۷. د بهار سبک شناسي، درې ټوکه، د تهران چاپ، ۱۳۳۷ هـ ش.

۲۲۸. آريانا انتيکوا، د ويلسون، د لندن چاپ ۱۳۳۷ هـ ش

۲۲۹. طبایع الحيوان مروزي، د مينارسکي چاپ په لندن کي، ۱۹۴۲ م.

۲۳۰. مجمل فصیحی، ۳ ټوکه، په مشهد کي د محمود فرخ چاپ، ۱۳۳۹ هـ ش.

۲۳۱. کتاب الهند، د البيروني، د حيدرآباد دکن چاپ ۱۹۵۸ م.

۲۳۲. آثار الباقية، د البيروني، د حيدرآباد دکن چاپ، ۱۹۵۸ م.

۲۳۳. معجم الانساب، د زامباور، د قاهرې چاپ، ۱۹۵۱ م.

۲۳۴. فضایل بلخ، د عبد الجي حبيبي په تصحيح، تهران ۱۳۵۰ هـ ش.

۲۳۵. جغرافياي خلافت شرقي، د جي، لي سترينج اردو ترجمه، د حيدرآباد دکن چاپ، ۱۹۳۰ م.

۲۳۶. الاعلام، د خيرالدين زرکلي، د قاهرې چاپ، ۱۹۵۹ م.

۲۳۷. راحة الصدور راوندي، د تهران چاپ، ۱۳۳۳ هـ ش.

۲۳۸. احياء الملوك در تاريخ سيستان، د ملک شاه حسين مجتبائي، د تهران چاپ، ۱۳۴۴ هـ ش.

۲۳۹. مقالات الشعراء، د مير علي شير قانع تنوي، د کراچي چاپ، ۱۹۵۷ م.

۲۴۰. تكملة مقالات الشعراء، د محمد ابراهيم خليل تنوي، د کراچي چاپ، ۱۹۵۸ ع.